

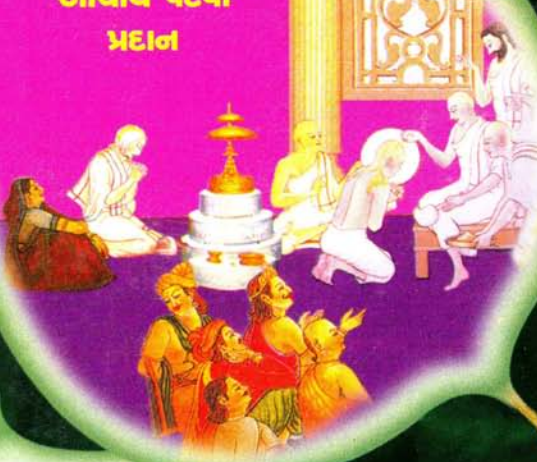
ચાકિનીમહત્તરાસૂનુ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ વિરચિત

પંચવસ્તુક પ્રકરણ

શબ્દશઃ વિવેચન

ભાગ-૫

આચાર્ય પદવી
પ્રદાન

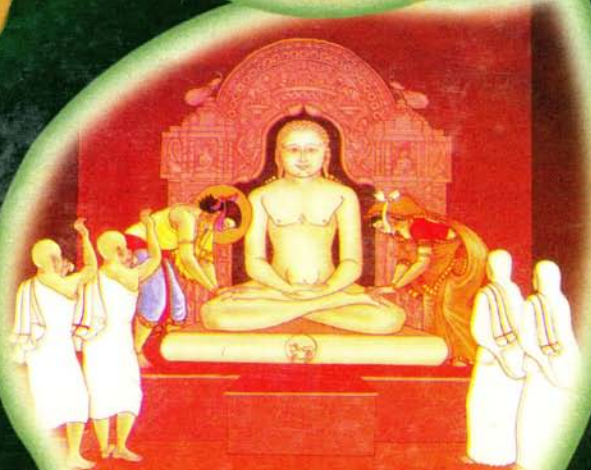
મર્યાદાપાત્ર
પદવી પ્રદાન

ભાવસ્તવ

દ્રવ્યસ્તવ

પંચવસ્તુક પ્રકરણ

શબ્દશઃ વિવેચન

ભાગ-૫

❖ મૂળ ગ્રંથકાર તથા ટીકાકાર ❖

આસન્નપૂર્વાચાર્ય, યાકિનીમહત્તરાસૂનુ, સૂરિપુરંદર
શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ

❖ આશીર્વાદદાતા ❖

વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, શાસનપ્રભાવક, સ્વ. પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા
ષડ્દર્શનવિદ્, પ્રાવચનિકપ્રભાવક સ્વ. પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ
તથા વર્તમાનશ્રુતમર્મજ્ઞાતા, વિદ્વદ્વિભૂષણ
પ. પૂ. આ. ભ. શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજ

❖ વિવેચનકાર ❖

પંકિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

❖ સંપાદિકા ❖

સ્વ. આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં સામ્રાજ્યવર્તી,
ગચ્છાધિપતિ આચાર્યભગવંત સ્વ. શ્રી હેમભૂષણસૂરિ મહારાજનાં આજ્ઞાવર્તિની
પ. પૂ. વિદુષી સા. શ્રી ચંદ્રાનનાશ્રીજી મ.નાં શિષ્યરત્ના પ. પૂ. સા. શ્રી ચારુનંદિતાશ્રીજી મ.સા.ના
વિનેયા સાધ્વીજી શ્રી કલ્પનંદિતાશ્રીજી

❖ પ્રકાશક ❖

જિતાર્થગંગા

સંસ્થાના જ્ઞાનખાતામાંથી
આ પુસ્તક
જ્ઞાનભંડાર/શ્રીસંઘને
ભેટ આપેલ છે.

જિતાર્થગંગા

૫, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી, ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૫

❖ વિવેચનકાર ❖

પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

વીર સં. ૨૫૩૬

વિ. સં. ૨૦૬૬

આવૃત્તિ : પ્રથમ

નકલ : ૨૫૦

મૂલ્ય : રૂ. ૨૫૦=૦૦

卐 આર્થિક સહયોગ 卐

પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી પાઠશાળા
૯, 'સિક્કાચલ વાટિકા', સ્મૃતિમંદિર પાસે, રામનગર, સાબરમતી, અમદાવાદ-૫.
(શાંતિલાલ ગમનાજી ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ)

❖ મુખ્ય પ્રાપ્તિસ્થાન ❖

જિતાર્થગંગા

૫, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી, ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

❖ મુદ્રક ❖

નવરંગ પ્રિન્ટર્સ

આસ્ટોડીયા, અમદાવાદ-૧. ફોન : (મો.) ૯૪૨૮૫૦૦૪૦૧ (૬૨) ૨૬૬૧૪૬૦૩

❧ પ્રાપ્તિસ્થાન ❧

✦ અમદાવાદ :

ગીતાર્થ ગંગા

૫, જૈન મર્યન્ત સોસાયટી,
ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.
☎ (૦૭૯) ૨૬૬૦૪૯૧૧, ૩૨૯૧૧૪૭૧

✦ મુંબઈ :

શ્રી નિકુંજભાઈ આર. ભંડારી

વિષ્ણુ મહલ, ત્રીજે માળે,
ગરવારે પેવેલીયનની સામે,
ડી-રોડ, ચર્ચગેટ, મુંબઈ-૪૦૦૦૨૦.
☎ (૦૨૨) ૨૨૮૧૪૦૪૮

શ્રી લલિતભાઈ ઘરમશી

૩૦૨, ચંદનબાળા એપાર્ટમેન્ટ,
જવાહરલાલ નહેરુ રોડ,
સર્વોદય પાર્શ્વનાથનગર, જૈન દેરાસરની પાછળ,
મુલુંડ (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦૦૮૦.
☎ (૦૨૨) ૨૫૬૮૦૬૧૪, ૨૫૬૮૬૦૩૦

✦ સુરત :

ડૉ. પ્રફુલભાઈ જે. શેઠ

ડી-૧, અર્પણ એપાર્ટમેન્ટ,
બાબુનિવાસની ગલી,
ટીમલીયાવાડ, સુરત-૩૯૫૦૦૧.
☎ (૦૨૬૧) ૩૨૨૮૬૨૩

✦ Bangalore :

Shri Vimalchandji

C/o. J. Nemkumar & Co.
Kundan Market, D. S. Lane,
Chickpet Cross,
Bangalore-560053.
☎ (080) (O) 22875262, (R) 22259925

✦ વડોદરા :

શ્રી સૌરીનભાઈ દિનેશચંદ્ર શાહ

‘દર્શન’ ઈ-૬૯, લીસાપાર્ક સોસાયટી,
વિભાગ-૨, રામેશ્વર સર્કલ, સુભાનપુરા,
હાઈટેન્શન રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૨૩.
☎ (૦૨૬૫) ૨૩૯૧૬૯૬

શ્રી હિમાંશુભાઈ એન. શેઠ

એ-૨/૪૧, અશોક સમ્રાટ, ત્રીજે માળે,
દક્ષતરી રોડ, ગૌશાળા લેન, બીના જવેલર્સની
ઉપર, મલાડ (ઈ.) મુંબઈ-૪૦૦૦૮૭.
☎ (૦૨૨) ૩૨૪૩૮૪૩૪
(મો.) ૯૩૨૨૨૬૪૮૫૧

✦ જામનગર :

શ્રી ઉદયભાઈ શાહ

C/o. મહાવીર અગરબત્તી વર્ક્સ,
C-9, સુપર માર્કેટ, જયશ્રી ટોકીઝની સામે,
જામનગર-૩૬૧૦૦૧.
☎ (૦૨૮૮) ૨૬૭૮૫૧૩

✦ રાજકોટ :

શ્રી કમલેશભાઈ દામાણી

“જિનાજા”, ૨૭, કરણપરા,
રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧.
☎ (૦૨૮૧) ૨૨૩૩૧૨૦

“ગીતાર્થ ગંગા”નું મુખ્ય લક્ષ્ય તો આપણા ઉપકારી પૂર્વાચાર્યો જેવા કે પ. પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ, પ. પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબ આદિ રચિત જૈનશાસ્ત્રોમાં પથરાયેલાં વિવિધ પરમાર્થભૂત તત્ત્વોનાં રહસ્યોનું નય, નિષ્કેપ, વ્યવહાર, નિશ્ચય સાપેક્ષ અર્થગાંભીર્યપૂર્ણ વિશ્લેષણ કરવાનું છે, જેથી શ્રી જૈનસંઘને તે તે પદાર્થોના સર્વાંગી બોધમાં સહાય મળે. આ કાર્ય અત્યંત વિસ્તારવાળું અને ગહન છે, ઘણાં સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો આમાં સહાય કરી રહ્યાં છે, અનેક શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ પણ સૌ સૌને યોગ્ય કાર્યો સંભાળી રહ્યાં છે, તે અનુસાર કામ બહાર આવી રહ્યું છે અને ક્રમસર આવતું રહેશે. દરમ્યાન શ્રી સંઘમાંથી જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુઓ તથા શ્રાવકો-શ્રાવિકાઓ તરફથી એવી માંગ વારંવાર આવે છે કે પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ સાહેબનાં તથા પ. પૂ. આ. ભ. શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબનાં જુદા જુદા વિષયો પરનાં અપાયેલાં વ્યાખ્યાનો તથા પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતાએ વિવિધ શાસ્ત્રીય વિષયો પર કરેલાં વિવેચનો છપાવીને તૈયાર કરવામાં આવે તો સકળ શ્રી સંઘને ચોક્કસ લાભદાયી નીવડે. આવી વિનંતીઓને લક્ષ્યમાં રાખીને ટ્રસ્ટે નક્કી કર્યું છે કે આવાં વ્યાખ્યાનો તથા વિવેચનોનાં પુસ્તકો પ્રકાશિત કરવાં અને તેને માત્ર એક સંલગ્ન પ્રવૃત્તિ તરીકે સ્વીકારવી. આ કામ ગીતાર્થ ગંગાના મુખ્ય લક્ષ્યથી સહેજ ફંટાય છે, બોધની વિવિધતા અને સરળતાની દૃષ્ટિએ પણ ભિન્ન પ્રકારે છે, છતાં તત્ત્વજિજ્ઞાસુ માટે હિતકારી હોવાથી તેમ જ અતિ માંગને કારણે ઉપર્યુક્ત વિનંતી લક્ષમાં રાખીને આ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખેલ છે.

તત્ત્વજિજ્ઞાસુ જીવો માટે આવાં પુસ્તકો સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધનામાં ઉપયોગી થશે, તેવી આશા સહિત -

પ, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી,
ક્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

ટ્રસ્ટીગણ
ગીતાર્થ ગંગા

સર્વ હક્ક ગીતાર્થ ગંગા ટ્રસ્ટને આધીન છે.

ગીતાર્થ ગંગાનાં પ્રકાશનો

પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ
(મોટા પંડિત મ. સા.)ના પ્રવચનનાં પુસ્તકો

૧. આશ્રય અને અનુબંધ
૨. પુદ્ગલ વોસિરાવવાની ક્રિયા
૩. ચારિત્રાચાર

પ. પૂ. આ. ભ. શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજ
(પંડિત મ. સા.) કૃત, સંપાદિત અને પ્રવચનનાં પુસ્તકો

૧. શ્રાવકનાં બાર વ્રતોના વિકલ્પો
૨. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય
૩. કર્મવાદ કઠિંકા
૪. સદ્ગતિ તમારા હાથમાં !
૫. દર્શનાચાર
૬. શાસન સ્થાપના
૭. અનેકાંતવાદ
૮. પ્રશ્નોત્તરી
૯. ચિત્તવૃત્તિ
૧૦. ચાલો, મોક્ષનું સાચું સ્વરૂપ સમજીએ
૧૧. મનોવિજય અને આત્મશુદ્ધિ
૧૨. ભાગવતી પ્રવ્રજ્યા પરિચય
૧૩. ભાવધર્મ ભાગ-૧ (પ્રણિધાન)
૧૪. ભાવધર્મ ભાગ-૨ (પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ, વિનિયોગ)
૧૫. જૈનશાસન સ્થાપના
૧૬. ચિત્તવૃત્તિ
૧૭. શ્રાવક કે બારહ વ્રત એવં વિકલ્પ
૧૮. લોકોત્તર દાનધર્મ “અનુકંપા”
૧૯. પ્રશ્નોત્તરી

૨૦. કુદરતી આફતમાં જૈનનું કર્તવ્ય
૨૧. ધર્મરક્ષા પ્રવચન શ્રેણી ભાગ-૧
૨૨. જૈનશાસન સ્વતંત્ર ધર્મ કે સંપ્રદાય ?
૨૩. જિનશાસન સ્વતંત્ર ધર્મ યા સંપ્રદાય ?
૨૪. Is Jaina Order Independent Religion or Denomination ?
૨૫. Status of religion in modern Nation State theory
૨૬. ગૃહજિનાલય મહામંગલકારી
૨૭. શ્રી ઉપધાન માર્ગોપદેશિકા

સંપાદક :- પ. પૂ. પંન્યાસ શ્રી અરિહંતસાગરજી મહારાજ સાહેબ

૧. પાશ્વિક અતિવાર

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત અન્ય પુસ્તકોની યાદી

૧. શ્રી સમેતશિખરજીની સંવેદના	સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ
૨. શ્રી નવપદ આરાધના વિધિ	સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ
૩. સ્વતંત્ર ભારતમાં ધર્મ પરતંત્ર !!!!! (ગુજરાતી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૪. સ્વતંત્ર ભારત મેં ધર્મ પરતંત્ર !!!!! (હિન્દી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૫. Right to Freedom of Religion !!!!! (અંગ્રેજી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૬. 'રક્ષાધર્મ' અભિયાન (ગુજરાતી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૭. 'Rakshadharm' Abhiyaan (અંગ્રેજી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૮. સેવો પાસ સંખેસરો (ગુજ.)	સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ
૯. સેવો પાસ સંખેસરો (હિન્દી)	સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ

ગીતાર્થ ગંગા અંતર્ગત ગંગોત્રી ગ્રંથમાળા દ્વારા પ્રકાશિત ગ્રંથો

૧. ધર્મતીર્થ ભાગ-૧

૨. ધર્મતીર્થ ભાગ-૨

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત વિવેચનનાં ગ્રંથો

વિવેચનકાર :- પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

૧. યોગવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન
૨. અધ્યાત્મઉપનિષત્ પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૩. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૪. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૫. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૬. વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન પૂર્વાર્ધ
૭. વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન ઉત્તરાર્ધ
૮. આરાધક-વિરાધક ચતુર્ભંગી શબ્દશઃ વિવેચન
૯. સમ્યક્ત્વ ષટ્સ્થાન ચરિત્ર શબ્દશઃ વિવેચન
૧૦. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૧. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૨. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૩. કૂપદૃષ્ટાંત વિશદીકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૪. પંચસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧ (સૂત્ર ૧-૨)
૧૫. સૂત્રના પરિણામદર્શક ચત્તલેશ ભાગ-૧
૧૬. પંચસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨ (સૂત્ર ૩-૪-૫)
૧૭. સામાચારી પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૮. સામાચારી પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૯. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૨૦. દાનદ્વાત્રિંશિકા-૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૧. મિત્રાદ્વાત્રિંશિકા-૨૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૨. યોગશતક શબ્દશઃ વિવેચન
૨૩. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૨૪. યોગભેદદ્વાત્રિંશિકા-૧૮ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૫. યોગવિવેકદ્વાત્રિંશિકા-૧૯ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૬. સાધુસામગ્ર્યદ્વાત્રિંશિકા-૬ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૭. ભિક્ષુદ્વાત્રિંશિકા-૨૭ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૮. દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકા-૨૮ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૯. યોગદૃષ્ટિની સજ્ઞાય શબ્દશઃ વિવેચન
૩૦. કેવલિભુક્તિવ્યવસ્થાપનદ્વાત્રિંશિકા-૩૦ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૧. પાતંજલયોગલક્ષણવિચારદ્વાત્રિંશિકા-૧૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૨. જ્ઞાનસાર શબ્દશઃ વિવેચન
૩૩. સંથારા પોરિસી સૂત્રનો ભાવાનુવાદ અને હિંસાષ્ટક શબ્દશઃ વિવેચન
૩૪. જિનમહત્ત્વદ્વાત્રિંશિકા-૪ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૫. સમ્યગ્દૃષ્ટિદ્વાત્રિંશિકા-૧૫ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૬. યોગલક્ષણદ્વાત્રિંશિકા-૧૦ શબ્દશઃ વિવેચન

૩૭. મુક્તિઅદ્વૈષપ્રાધાન્યદ્વાત્રિંશિકા-૧૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૮. અપુનર્બંધકદ્વાત્રિંશિકા-૧૪ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૯. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૪૦. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૪૧. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૪૨. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૪૩. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૪૪. ચતિલક્ષણસમુચ્ચય પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૫. દૈવપુરુષકારદ્વાત્રિંશિકા-૧૭ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૬. તારાદિત્રયદ્વાત્રિંશિકા-૨૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૭. કુતર્કગ્રહણિવૃત્તિદ્વાત્રિંશિકા-૨૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૮. સદૃષ્ટિદ્વાત્રિંશિકા-૨૪ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૯. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૫૦. માર્ગદ્વાત્રિંશિકા-૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૧. દેશનાદ્વાત્રિંશિકા-૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૨. જિનભક્તિદ્વાત્રિંશિકા-૫ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૩. યોગાવતારદ્વાત્રિંશિકા-૨૦ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૪. યોગમાહાત્મ્યદ્વાત્રિંશિકા-૨૬ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૫. સજ્જનસ્તુતિદ્વાત્રિંશિકા-૩૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૬. પૂર્વસેવાદ્વાત્રિંશિકા-૧૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૭. ઈશાનુચ્છવિચારદ્વાત્રિંશિકા-૧૬ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૮. કલેશહાનોપાયદ્વાત્રિંશિકા-૨૫ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૯. વિનયદ્વાત્રિંશિકા-૨૯ શબ્દશઃ વિવેચન
૬૦. શ્રી સીમંધરસ્વામીને વિનંતીરૂપ ૧૨૫ ગાથાનું સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન
૬૧. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૪
૬૨. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૬૩. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૪
૬૪. ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૬૫. ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૬૬. મુક્તિદ્વાત્રિંશિકા-૩૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૬૭. યોગસાર પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૬૮. શ્રી સીમંધરસ્વામીનું ૩૫૦ ગાથાનું સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૬૯. શ્રી સીમંધરસ્વામીનું ૩૫૦ ગાથાનું સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૭૦. તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૭૧. ષોડશક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૭૨. પ્રતિક્રમણ હેતુગર્ભિત સ્વાધ્યાય શબ્દશઃ વિવેચન
૭૩. કથાદ્વાત્રિંશિકા-૯ શબ્દશઃ વિવેચન
૭૪. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૪
૭૫. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૫
૭૬. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૬
૭૭. નવતત્ત્વ પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૭૮. કુમતિમદગાલન શ્રી વીરસ્તુતિરૂપ ૧૫૦ ગાથાનું હ્રંડીનું સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન

પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૫ ના સંકલન-સંપાદનની વેળાએ બે બોલ

યોગ્ય જીવ જ્યારે ધર્મક્ષેત્રમાં આવે છે ત્યારે પ્રથમ તે તત્ત્વશ્રવણ કરે છે, ત્યારપછી વૈરાગ્ય પામીને દેશવિરતિ અથવા શક્તિ હોય તો સર્વવિરતિ સ્વીકારે છે, અને જ્યારે તે સંયમ ગ્રહણ કરે છે ત્યારે તે શૈક્ષ હોય છે, અને જ્યારે તેનામાં વ્રતપાલનની પાત્રતા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેને પંચમહાવ્રતો આપવામાં આવે છે. ત્યારપછી શ્રુતાધ્યયન અને સાધ્વાચારની સર્વ ઉચિત ક્રિયાઓ કરતાં કરતાં જ્યારે તે સાધુ ઉપર-ઉપરની પદવીઓની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તેને ગણાવચ્છેદક, સ્થવિર, પ્રવર્તક, ઉપાધ્યાય, અનુયોગાચાર્ય, ગચ્છાધિપતિ : એ સર્વ પદવીઓમાંથી યોગ્યતા અનુસારે તે તે પદવીઓ તેને આપવામાં આવે છે. તેથી પ્રસ્તુત ‘અનુયોગગણાનુજ્ઞા’ વસ્તુમાં ગ્રંથકારશ્રી યાકિનીમહત્તરાધર્મપુત્ર આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજાએ મુખ્યત્વે આચાર્યપદવી અને ગચ્છાધિપતિપદવીને યોગ્ય ગુણો, વિધિ વગેરેનું વિસ્તૃત રીતે વર્ણન કરેલ છે, અને તે સાથે સ્તવપરિજ્ઞાનું પણ વિશદ રીતે નિરૂપણ કરેલ છે, જેમાં દ્રવ્યસ્તવ અને ભાવસ્તવનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ દર્શાવેલ છે, તે સર્વનું વિવેચન પ્રસ્તુત ભાગ-૫માં કરવામાં આવેલ છે.

આ ‘પંચવસ્તુક પ્રકરણ ભાગ-૫’માં ‘અનુયોગગણાનુજ્ઞા’ નામની ચોથી વસ્તુમાં આવતા સૂક્ષ્મ પદાર્થો સમજાવવા માટે, યોગ-અધ્યાત્મગ્રંથમર્મજ્ઞ પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈએ પોતાની અનોખી શૈલીમાં સચોટ-સુંદર વિવેચન કરી ગ્રંથના અંતર્નિહિત ભાવો જણાવવાનો પ્રયાસ કરેલ છે. આથી આ ગ્રંથ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાના અભિજ્ઞ તત્ત્વજિજ્ઞાસુ વર્ગને તો ઉપકારક બનશે જ, પરંતુ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાના અનભિજ્ઞ તત્ત્વજિજ્ઞાસુ વર્ગને પણ દિગ્દર્શનરૂપ બની રહેશે.

જોકે પ્રસ્તુત ગ્રંથનું અધ્યયન-સંકલન કરવાની મારામાં કોઈ યોગ્યતા નથી, તોપણ પરમ ભાગ્યોદયને વશ મને આ મહાપ્રમાણવાળા ગ્રંથના તત્ત્વોનો અધ્યાત્મરસિક પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતા પાસે અભ્યાસ કરવાની સોનેરી તક સાંપડી અને આ શક્ય બન્યું, તેમાં અનેક પૂજ્યશ્રીઓની મારા ઉપર વરસી રહેલી મહાકૃપા જ કારણ છે.

સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ-કલિકાલકલ્પતરુ-બાલદીક્ષાસંરક્ષક-મહાન શાસનપ્રભાવક-આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજય રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના વિદ્વાન શિષ્યરત્નો ષડ્દર્શનવિદ્-અધ્યાત્મગુણસંપન્ન-શુદ્ધમાર્ગપ્રરૂપક સ્વ. પરમ પૂજ્ય મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજાના તથા નિપુણમતિસંપન્ન-સૂક્ષ્મતત્ત્વવિવેચક પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજાના શ્રીમુખેથી વૈરાગ્યમય તાત્ત્વિક પ્રવચનોના શ્રવણ દ્વારા સંસારથી વિરક્ત બનેલા મારા સંસારી પક્ષે માતૃશ્રીએ (હાલમાં પ. પૂ. સા. શ્રી ચારુનંદિતાશ્રીજી મ. સા.નાં શિષ્યા સા. શ્રી ધ્યાનરુચિતાશ્રીજી મ. સા.એ) અમારામાં સુસંસ્કારોના સિંચન દ્વારા વૈરાગ્યનાં બીજ રોપ્યા, જેના પ્રભાવે મને તથા મારા સંસારી પક્ષે ભાઈને (હાલમાં પ. પૂ. આચાર્ય શ્રી યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મ. સા.ના વિનેય મુનિશ્રી કૈવલ્યજિતવિજયજી મ. સા.ને) બાલ્યવયમાં જ પ્રવ્રજ્યાગ્રહણના મનોરથ જાગ્યા, જે મનોરથ શાસનદેવની કૃપાથી પૂર્ણ થતાં, ભાઈને સન્માર્ગોપદેશક પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી (નાના પંડિત) મહારાજ સાહેબના પાદપદ્મમાં જીવન સમર્પિત કરવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું, તેમ જ મને

શતાધિક શ્રમણીવૃંદના સમર્થસંચાલિકા વિદુષી સા. પૂજ્ય શ્રી ચંદ્રાનનાશ્રીજી મ. સા.નાં વિનેયરત્ના પરમ પૂજ્ય સા. શ્રી ચારુનંદિતાશ્રીજી મ. સા.ના ચરણકમળમાં જીવન સમર્પણ કરવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું. દીક્ષિત જીવનમાં વિદુષી સાધ્વીજી પૂજ્ય શ્રી ચંદ્રાનનાશ્રીજી મ. સા.એ કરી આપેલ અનુકૂળતા અનુસાર પરમ પૂજ્ય ગુરુમહારાજને જૈનશાસનના મહાન ગ્રંથોના કોડીગ વગેરે કાર્ય માટે મારે પણ અમદાવાદમાં સ્થિરતા કરવાનું થયું, તે દરમિયાન પૂ. ગુરુમહારાજની અસીમકૃપાથી પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ પાસે પંચવસ્તુક ગ્રંથની સંકલના કરવાનું સદ્ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું.

આ ગ્રંથના ગુજરાતી વિવેચનના પ્રૂફ સંશોધનાદિ કાર્યમાં શ્રુતોપાસક-શ્રુતપિપાસુ સુશ્રાવક શ્રી શાંતિલાલ શિવલાલ શાહનો વિશેષ સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે. તેઓએ પણ પોતાને આવા ઉત્તમ ગ્રંથરત્નના સ્વાધ્યાયની-વાંચનની અમૂલ્ય તક સાંપડી તે બદલ ધન્યતા અને ઉપકૃતતા અનુભવેલ છે.

આ અવસરે પ. પૂ. સા. શ્રી હિતરુચિતાશ્રીજી મ. સા. તથા પ. પૂ. સા. શ્રી જિતમોહાશ્રીજી મ. સા. પ્રમુખ સહવર્તી સાધ્વીજી ભગવંતોનો ઉપકાર પણ વિસરાય તેમ નથી. તેઓએ મારી પાસે અન્ય કોઈ કાર્યની અપેક્ષા ન રાખતાં મને જ્ઞાન-ધ્યાનની અનુકૂળતા કરી આપી છે, તે બદલ તેઓની હું ઋણી છું.

વિશેષ ઉપકારી પ્રતિ ચત્કિંચિત્ કૃતજ્ઞતા દાખવવાનો અમૂલ્ય અવસર :

આમ તો હું અનેક ઉપકારીઓના ઉપકારને ઝીલીને મારી નાનીશી ઉંમરમાં પ્રસ્તુત વિશાળકાય ગ્રંથનું સંકલન કરવા સમર્થ બની છું, છતાં મને બૌદ્ધિક દૃષ્ટિએ આટલા સ્તર સુધી પહોંચાડવામાં અત્યાર સુધી મારા જીવનમાં મુખ્યત્વે ચાર વ્યક્તિઓનો સિંહફાળો છે, તે હું કોઈપણ કાળે ભૂલી શકું તેમ નથી અને તેની અહીં નોંધ લેતાં પરમ ઉપકૃતતાની લાગણીઓ અનુભવું છું.

(૧) ધર્મતીર્થરક્ષક-ભાવતીર્થપ્રાપક-અધ્યાત્મગુણસંપન્ન પ. પૂ. આચાર્ય શ્રી યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ, જેઓએ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી છવાયેલ મારા અંતરમાં ઉપદેશરૂપી ચિનગારી દ્વારા જ્ઞાનરૂપી દીપકનું ટમટમિયું પ્રગટાવ્યું અને જેઓ પાસેથી મને મારી પ્રાથમિક કક્ષામાં પહેલવહેલા ૧૪૪૪ ગ્રંથના કર્તા પરમ પૂજ્ય આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા જૈનતાર્કિકશિરોમણી મહામહોપાધ્યાય પરમ પૂજ્ય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજનું શુભનામ સાંભળવા મળ્યું, તેઓશ્રીની મહાનતાનો બોધ થયો, તેમ જ તેઓશ્રી દ્વારા રચાયેલા કષ-છેદ-તાપથી શુદ્ધ શાસ્ત્રોનાં નામો તથા પદાર્થો શ્રવણગોચર થયા. તે સિવાય પણ પ. પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી મહારાજ સાહેબે મારા પર કરેલા સંયમજીવનમાં સ્થિરીકરણ આદિ અન્ય સેંકડો ઉપકારોને હું જીવનભર વિસરી શકું તેમ નથી.

(૨) સદ્જ્ઞાનપિપાસુ-કલ્યાણાભિલાષિણી-યોગક્ષેમકારિણી પ. પૂ. ગુરુવર્યા સા. શ્રી ચારુનંદિતાશ્રીજી મ. સા., જેઓએ મને પ્રવ્રજ્યા આપવા દ્વારા મારી સર્વ જવાબદારી પોતાના શિર ઉપર લીધી, મને વાત્સલ્ય આપીને તેમ જ મારા અનેક અપરાધોની ક્ષમા આપીને પણ મને શ્રુતાભ્યાસ કરાવ્યો, પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ પાસે અધ્યયન કરવા જવાની પ્રેરણા/અનુજ્ઞા આપી, ઇત્યાદિ પૂ. ગુરુવર્યાશ્રીએ મારા પર કરેલા અનેક ઉપકારો બદલ તેઓશ્રીની હું ઋણી છું.

(૩) સ્વાધ્યાયરસિક પ. પૂ. સા. શ્રી ધ્યાનરુચિતાશ્રીજી મ. સા., જેઓ સંસારીપક્ષે મારી સાથે માતૃત્વનો સંબંધ ધરાવનાર છે, તેઓએ સંસારના અનેક ઝંઝાવાતો વચ્ચે પણ પોતાનાં બન્ને સંતાનોને માત્ર ભૌતિક

દષ્ટિએ જ નહીં પરંતુ ધાર્મિક દષ્ટિએ પણ જ્ઞાનાદિથી સંપન્ન કર્યા અને ઉત્તમ સંસ્કારોનું સિંચન કર્યું, એટલું જ નહીં પરંતુ પ્રવ્રજ્યા અપાવવા સુધીનો અથાગ પુરુષાર્થ કર્યો, અને ઉત્તમ ગુરુની શોધ કરીને પોતાના ભવિષ્યની પણ ચિંતા કર્યા વગર પોતાની બે આંખ સમાન બંને સંતાનોને ગુરુવરના ચરણે સમર્પિત કરીને પોતાના 'માતૃત્વ'પદને ધન્ય બનાવ્યું, અને અંતે સ્વયં પણ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરીને સદા માટે ગુરુચરણ અંતેવાસી બન્યાં. જગતમાં આવી માતાઓ વિરલ જ હોય છે. આથી તેઓના પણ ઉપકારનો મહારાશિ મારા શિર પર સદા રહેશે.

(૪) અસંગભાવપ્રિય પંડિતવર્ય સુશ્રાવક શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતા, જેઓએ મારા અજ્ઞાનભર્યા, અવિવેકભર્યા વર્તનની પણ ઉપેક્ષા કરીને, પોતાનાં સમય-શક્તિનો ભોગ આપીને મને અધ્યાપન દ્વારા સંપન્ન કરી. તેઓના તે ઉપકારને સ્મૃતિપથમાં લાવીને તેઓશ્રીનો હું અત્યંત આભાર માનું છું.

શુભં ભવતુ

ચૈત્ર વદ-૩ વિ. સં. ૨૦૬૬
તા. ૧-૪-૨૦૧૦, ગુરુવાર
ગીતાર્થગંગા,
પ, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી,
ફતેહપુરા રોડ, પાલડી,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

પરમ પૂજ્ય, પરમતારક, પરમારાધ્યપાદ આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્ વિજય રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાનાં
સામ્રાજ્યવર્તી, ગચ્છાધિપતિ આચાર્યભગવંત
શ્રી હેમભૂષણસૂરિ મહારાજાનાં આજ્ઞાવર્તિની
પ. પૂ. સા. ચંદ્રાનનાશ્રીજી મ. સા.નાં શિષ્યરત્ના
પ. પૂ. સા. ચારુનંદિતાશ્રીજી મ. સા.નાં શિષ્યા
સાધ્વીજી કલ્પનંદિતાશ્રીજી

૫

પંચવસ્તુક ગ્રંથરત્ન અંતર્ગત ચતુર્થ અનુયોગગણાનુજ્ઞા વસ્તુના પદાર્થોની સંક્ષિપ્ત સંકલના

સંસારથી વિરક્ત થયેલ મુમુક્ષુ શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કર્યા પછી ગુરુકુલવાસમાં રહીને નિત્ય નવો નવો શ્રુતાભ્યાસ કરે તો તે મહાત્મા પ્રાયઃ કરીને અમુક નિયતકાળમાં તે કાળને ઉચિત સર્વ શાસ્ત્રોનો પારગામી બને છે, અને તેવા કાલોચિત સકલ સૂત્રાર્થ ભણેલા મહાત્માને ઉચિત કાળે અનુયોગની અનુજ્ઞારૂપ આચાર્યપદવી આપવામાં આવે છે. ત્યારપછી જો તે મહાત્મા ગણધરપદને યોગ્ય હોય તો તેઓને ગણની અનુજ્ઞારૂપ ગચ્છાધિપતિપદવી આપવામાં આવે છે. આથી પ્રસ્તુત પંચવસ્તુક ગ્રંથમાં બતાવેલ પાંચ વસ્તુઓમાંથી ગાથા ૬૧૦થી ૮૩૨ સુધી ત્રીજી વ્રતસ્થાપના નામની વસ્તુ બતાવ્યા પછી ગાથા ૮૩૩થી ૧૩૬૫ સુધી ચોથી અનુયોગ-ગણાનુજ્ઞા નામની વસ્તુ બતાવેલ છે.

તે ‘અનુયોગ-ગણાનુજ્ઞા’ નામની વસ્તુનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારે મુખ્ય બે દ્વારના વિભાગથી બતાવેલ છે, તે આ પ્રમાણે :

(૧) અનુયોગઅનુજ્ઞા દ્વાર અને (૨) ગણઅનુજ્ઞા દ્વાર.

જે સાધુ તે કાળને ઉચિત સર્વ સૂત્રો અને અર્થો ભણેલા હોય, તે સાધુને અનુયોગની અનુજ્ઞારૂપ આચાર્યપદ અપાય છે, અને તે આચાર્ય વિશેષ શક્તિવાળા હોય તો તેઓને ગણની અનુજ્ઞારૂપ ગણધરપદ અપાય છે અર્થાત્ ગચ્છનો નિર્વાહ કરવાનું કાર્ય સોંપાય છે.

(૧) અનુયોગઅનુજ્ઞા દ્વાર :

જે સાધુ કાલોચિત ગૃહીતસૂત્રાર્થવાળા ન હોય તેઓને આચાર્યપદ આપવામાં આવે તો ગુરુને મૃષાવાદનો દોષ લાગે છે, પ્રવચનની નિંદા થાય છે, શિષ્યોના ગુણની હાનિ થાય છે અને તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે. તે દોષો કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે ? તેનું વિસ્તૃત વર્ણન ગ્રંથકારે ગાથા ૮૩૪થી ૮૪૬માં કરેલ છે.

આચાર્યપદ ગ્રહણ કર્યા પછી તે નવા આચાર્ય સિદ્ધાંતની વિધિથી જ વ્યાખ્યાન કરે છે, તેમ ગાથા ૮૭૩માં બતાવેલ છે, અને તે વ્યાખ્યાન શ્રવણને યોગ્ય શિષ્યો કેવા હોય ? તેનું સ્વરૂપ ગાથા ૮૭૪થી ૮૮૫માં દર્શાવેલ છે. તેથી શાસ્ત્રો પણ બધા સાધુઓને ભણવાનો અધિકાર નથી, પરંતુ જેઓ મધ્યસ્થ હોય, પ્રાજ્ઞ હોય, પરલોકભીરુ હોય, તે તે આગમને આશ્રયીને સંયમપર્યાયથી પ્રાપ્ત હોય, તેવા શિષ્યો શાસ્ત્રો ભણવાના અધિકારી છે; અને તેવા યોગ્ય જીવોને શાસ્ત્રો ભણાવવામાં આવે તો તેઓને તે શાસ્ત્રો સમ્યગ્પરિણમન પામે છે. વળી છેદસૂત્રો ભણવા માટે તો સાધુમાં અન્ય પણ અનેક ગુણો અપેક્ષિત છે. નવા આચાર્ય યોગ્ય શિષ્યો પાસે શાસ્ત્રોનું વ્યાખ્યાન કઈ રીતે કરે છે ? તેનું સ્વરૂપ ગાથા ૮૮૨થી ૧૦૦૧માં બતાવેલ છે, અને આવા યોગ્ય પણ શિષ્યો આચાર્ય પાસે શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરતી વખતે કેવા ઉપયોગવાળા હોય છે ? તેનું વિસ્તારથી વર્ણન ગાથા ૧૦૦૭-૧૦૦૮માં કરેલ છે. યોગ્ય શિષ્યોને આચાર્ય કેવાં શાસ્ત્રો ભણાવે ? તેનું સ્પષ્ટીકરણ ગ્રંથકારે ગાથા ૧૦૧૮-૧૦૨૦માં કરેલ છે. ત્યારપછી ગાથા ૧૦૨૧માં નિર્વ્યૂઠનું લક્ષણ

બતાવેલ છે. તેથી નક્કી થાય કે જે ગ્રંથરૂપ કષ-છેદ-તાપથી શુદ્ધ ન હોય તે ગ્રંથરૂપ દષ્ટિવાદાદિમાંથી નિર્વ્યૂઠ નથી, માટે તેવી ગ્રંથરચના પ્રમાણભૂત બની શકે નહીં. ત્યારપછી ગાથા ૧૦૨૨થી ૧૦૨૪માં શાસ્ત્રની કષ-છેદ-તાપપરીક્ષાનું સ્વરૂપ બતાવેલ છે, તથા ગાથા ૧૦૨૧માં કહ્યું કે દષ્ટિવાદાદિમાંથી નિર્વ્યૂઠ ઉત્તમશ્રુતાદિ છે અને ઉત્તમશ્રુત સ્તવપરિજ્ઞા ઇત્યાદિ છે. તેથી ગ્રંથકારશ્રીએ આગમમાંથી નિર્વ્યૂઠ એવા ઉત્તમશ્રુતરૂપ સ્તવપરિજ્ઞાનો બોધ કરાવવા અર્થે ગાથા ૧૧૧૧થી ૧૩૧૩ સુધી સ્તવપરિજ્ઞાના પારમાર્થિક સ્વરૂપનું ગ્રંથકારશ્રીએ વિશદ નિરૂપણ કરેલ છે, જેનું વર્ણન આ ભાગમાં કરવા જતાં પ્રસ્તુત ભાગ-પનું બાહુલ્ય થઈ જતું હોવાથી પંચવસ્તુક પ્રકરણ ભાગ-૬માં વર્ણન કરેલ છે.

વળી પ્રસ્તુત ભાગમાં ગ્રંથકારશ્રીએ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ શું છે? સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ જીવને શેનાથી થાય છે? તેમ જ શ્રુતધર્મ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનો હેતુ હોવા છતાં તે શ્રુતધર્મથી અત્યાર સુધી જીવને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કેમ ન થયું? વળી કોઈપણ કાર્ય પ્રત્યે કાળ આદિ પાંચેય કારણો ભેગા મળીને કારણ છે, વગેરેના અત્યંત સુંદર ખુલાસા કર્યા છે. ત્યારપછી દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ અને ભાવસમ્યક્ત્વનું લક્ષણ બતાવેલ છે; તે ઉપરાંત શ્રુતધર્મની કષ-છેદ-તાપપરીક્ષાના લક્ષણ બતાવેલ છે, અને અન્ય દર્શનના શાસ્ત્રો કષાદિથી અશુદ્ધ કેમ છે? તે ઉદાહરણો આપવા દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે. અને અંતે તાપશુદ્ધ આગમના ઉદાહરણ બતાવતાં આત્માને સત્-અસત્, નિત્ય-અનિત્ય, આત્માથી શરીરનો ભેદ-અભેદ ન માનીએ, તો સ્વસંવેદ્ય સુખાદિ, સ્વકૃતભોગ, ઉભયકૃતભોગ, શાસ્ત્રમાં સ્વીકારાયેલા બંધ-મોક્ષ એ સર્વ વાસ્તવિક ઘટે નહીં. ઇત્યાદિ અતિ સ્પષ્ટ રીતે સુંદર શૈલીમાં ગ્રંથકારશ્રીએ રજૂ કરેલ છે.

છન્નસ્થતાને કારણે પ્રસ્તુત ગ્રંથના લખાણમાં વીતરાગ ભગવંતની આજ્ઞાવિરુદ્ધ કે ગ્રંથકારશ્રીના આશયવિરુદ્ધ જાણતાં કે અજાણતાં કંઈપણ લખાણ થયું હોય તે બદલ ત્રિવિધે ત્રિવિધે મિચ્છા મિ દુક્કડં માંગું છું.

ચૈત્ર વદ-૩, વિ.સં. ૨૦૬૬

તા. ૧-૪-૨૦૧૦, ગુરુવાર

૩૦૨, વિમલવિહાર, સરસ્વતી સોસાયટી,

પાલડી, અમદાવાદ-૭.

— પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

ગાથા નં.	વિષયાનુક્રમ	પાના નં.
૯૩૩.	વ્રતસ્થાપના વસ્તુ પછી અનુયોગ-ગણાનુજા વસ્તુના ઉપન્યાસનું પ્રયોજન.	૧-૨
૯૩૪ થી ૧૧૧૦.	‘અનુયોગઅનુજા’ દ્વાર.	૨-૨૬૭
૯૩૪ થી ૯૪૬.	અયોગ્યને અનુયોગઅનુજા આપવાથી થતા દોષોનું સ્વરૂપ.	૨-૧૭
૯૫૨ થી ૯૭૨.	અનુયોગઅનુજાદાનની વિધિ.	૨૪-૪૪
૯૬૯ થી ૯૭૧.	નવા આચાર્યની ઉપબૃહણાનું સ્વરૂપ.	૪૦-૪૪
૯૭૪ થી ૯૮૫.	વ્યાખ્યાન સાંભળવાના અધિકારી શિષ્યોનું સ્વરૂપ.	૪૫-૬૧
૯૮૭ થી ૯૯૧.	ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારીને આવેલા સાધુઓ વિષયક મર્યાદા.	૬૩-૭૨
૯૯૨ થી ૧૦૦૧.	વ્યાખ્યાન આપવા વિષયક વિધિ.	૭૨-૮૭
૧૦૦૨ થી ૧૦૦૬.	વ્યાખ્યાનમાંડલીની રચના વિષયક વિધિ.	૮૭-૯૩
૧૦૦૭-૧૦૦૮.	વ્યાખ્યાન સાંભળવા વિષયક વિધિ.	૯૩-૯૫
૧૦૦૯.	ઉચિત વિધિપૂર્વક વ્યાખ્યાન સાંભળવાથી પ્રાપ્ત થતું ફળ.	૯૫-૯૬
૧૦૧૦.	વ્યાખ્યાનસમાપ્તિ પછી સાધુઓનું કર્તવ્ય.	૯૬-૯૭
૧૦૧૧ થી ૧૦૧૮.	વ્યાખ્યાનની લબ્ધિવાળા વય અને પર્યાયથી લઘુ સાધુને વંદન કરવા વિષયક નિશ્ચયનય-વ્યવહારનયથી વિચારણા અને વંદનવિષયક મર્યાદા.	૯૭-૧૧૦
૧૦૧૯-૧૦૨૦.	નવા આચાર્ય દ્વારા વ્યાખ્યેય એવા પદાર્થોનું સ્વરૂપ.	૧૧૧-૧૧૩
૧૦૨૧.	નિર્વ્યૂઠ ગ્રંથનું લક્ષણ.	૧૧૩-૧૧૪
૧૦૨૨ થી ૧૦૨૪.	શ્રુતધર્મની કષાદિ પરીક્ષાનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ.	૧૧૫-૧૧૯
૧૦૨૫ થી ૧૦૨૭.	શ્રુતધર્મની કષાદિ પરીક્ષા કરવાનું પ્રયોજન.	૧૧૯-૧૨૨
૧૦૨૮.	મોક્ષબીજની પ્રાપ્તિવાળા જીવને પ્રાપ્ત થતું ફળ.	૧૨૨-૧૨૩
૧૦૨૯.	સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ.	૧૨૩-૧૨૪
૧૦૩૦.	સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિથી જીવને થતા લાભ.	૧૨૫-૧૨૬
૧૦૩૧.	સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનું કારણ એવા શ્રુતધર્મનું સ્વરૂપ.	૧૨૬-૧૨૭

ગાથા નં.	વિષયાનુક્રમ	પાના નં.
૧૦૩૩ થી ૧૦૪૨.	સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પ્રત્યે શ્રુતધર્મની અકારણતાસ્થાપક યુક્તિઓનું ઉદ્ભાવન.	૧૨૯-૧૪૮
૧૦૪૩ થી ૧૦૬૭.	સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પ્રત્યે શ્રુતધર્મની અકારણતાસ્થાપક યુક્તિઓનું અનેક દૃષ્ટાંતો દ્વારા નિરાકરણ.	૧૪૮-૧૮૦
૧૦૬૩ થી ૧૦૬૭.	દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ અને ભાવસમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ અને તેનાથી પ્રાપ્ત થતું ફળ.	૧૮૩-૧૮૦
૧૦૬૮ થી ૧૧૧૦.	શ્રુતધર્મની કષાદિ પરીક્ષાનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ.	૧૮૦-૨૬૭
૧૦૬૮ થી ૧૦૭૨.	કષ પરીક્ષાનું લક્ષણ અને ઉદાહરણ.	૧૮૩-૨૦૧
૧૦૭૩ થી ૧૦૮૦.	છેદ પરીક્ષાનું લક્ષણ અને ઉદાહરણ.	૨૦૧-૨૧૧
૧૦૮૧ થી ૧૧૦૮.	તાપ પરીક્ષાનું લક્ષણ અને ઉદાહરણ.	૨૧૧-૨૬૫
૧૧૧૦.	તાપશુદ્ધ શ્રુતધર્મની ઉપાદેયતા.	૨૬૫-૨૬૭
* * *		

चतुर्थम्
अनुयोगगणानुज्ञावस्तुकम्

ॐ ह्रीं अहं नमः ।
ॐ श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ।
ऐं नमः ।

याकिनीमहत्तराधर्मपुत्र-सुगृहीतनामधेय-श्रीहरिभद्रसूरिविरचितः
स्वोपज्ञशिष्यहिताव्याख्यासमेतः

“श्रीपञ्चवस्तुकग्रन्थः”

✽ चतुर्थम् अनुयोगगणानुज्ञावस्तुकम् ✽

अवतरણिका :

किमित्ययं प्रस्तावः ? इत्याह —

अवतरણिकार्थ :

गाथा ८३३માં કહેલ કે હવે પછી હું અનુયોગગણાનુજ્ઞાને કહીશ. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે કયા કારણથી આ પ્રસ્તાવ છે ? અર્થાત્ વ્રતસ્થાપના દ્વાર પછી અનુયોગગણાનુજ્ઞા દ્વારનો પ્રસ્તાવ કેમ છે ? એથી કહે છે —

ગાથા :

जम्हा वयसंपन्ना कालोचिअगहिअसयलसुत्तत्था।
अणुओगाणुन्नाए जोग्गा भणिआ जिणिदेहिं ॥९३३॥

અન્યથાર્થ :

જમ્હા=જે કારણથી વયસંપન્ના=વ્રતસંપન્ન, કાલોચિઅગહિઅસયલસુત્તત્થા=કાળને ઉચિત ગ્રહણ કર્યા છે સકલ સૂત્ર અને અર્થ જેમણે એવા સાધુઓ જિણિદેહિં=જિનેન્દ્રો વડે અણુઓગાણુન્નાએ જોગ્ગા=અનુયોગની અનુજ્ઞાને યોગ્ય ભણિઆ=કહેવાયા છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી વ્રતસંપન્ન, કાલોચિત ગ્રહણ કરેલ સકલ સૂત્ર અને અર્થવાળા સાધુઓ જિનેન્દ્રો વડે અનુયોગની અનુજ્ઞાને યોગ્ય કહેવાયા છે.

ટીકા :

यस्माद् व्रतसम्पन्नाः साधवः कालोचितगृहीतसकलसूत्रार्थाः=तदात्वानुयोगवन्त इत्यर्थः, अनुयोगा-
नुज्ञायाः-आचार्यस्थापनारूपायाः योग्या भणिता जिनेन्द्रैः, नाऽन्य इति गाथार्थः ॥९३३॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી વ્રતથી સંપન્ન, કાલોચિત ગ્રહણ કરેલા સકલ સૂત્ર અને અર્થવાળા અર્થાત્ તદાત્વના અનુયોગવાળા=તે કાળને ઉચિત સૂત્રોનું અને સૂત્રના અર્થોનું વ્યાખ્યાન કરવાની શક્તિવાળા, સાધુઓ, જિનેન્દ્રો વડે આચાર્યની=આચાર્યપદની, સ્થાપનારૂપ અનુયોગની અનુજ્ઞાને યોગ્ય કહેવાયા છે; અન્ય સાધુઓ નહીં, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી વ્રતોમાં ઉપસ્થાપિત થયેલા શક્તિસંપન્ન સાધુઓ સૂત્રપોરિસી અને અર્થપોરિસી દ્વારા તે કાળને ઉચિત સંપૂર્ણ સૂત્રો અને અર્થોનો અવશ્ય અભ્યાસ કરે, અને ત્યારે જ તે સાધુઓ તદાત્વના અનુયોગવાળા કહેવાય છે, અન્ય સાધુઓ નહીં; અને આવા સાધુઓને ભગવાને આચાર્યપદે સ્થાપવા માટે યોગ્ય કહ્યા છે, અન્યને નહીં. આથી જ વ્રતસ્થાપના દ્વાર પછી અનુયોગગણાનુજ્ઞા દ્વારનો પ્રસ્તાવ છે. ॥૯૩૩॥

✠ અનુયોગઅનુજ્ઞા ✠

અવતરણિકા :

કસ્માદિત્યાહ -

અવતરણિકાર્થ :

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કયા કારણથી કાલોચિત ગૃહીતસકલસૂત્રાર્થવાળા સાધુઓને જ ભગવાને અનુયોગની અનુજ્ઞાને યોગ્ય કહ્યા છે, અન્ય સાધુઓને નહીં ? એથી કહે છે -

ગાથા :

इहरा उ मुसावाओ पवयणखिसा य होइ लोगम्मि।
सेसाण वि गुणहाणी तित्थुच्छेओ अ भावेणं ॥९३४॥ दारगाहा ॥

અન્યથાર્થ :

इहरा उ=વળી ઇતરથા=કાલોચિત ગૃહીતસૂત્રાર્થવાળા ન હોય એવા સાધુઓની અનુયોગાનુજ્ઞામાં, મુસાવાઓ=મૃષાવાદ, લોગમ્મિ ચ પવયણખિસા=અને લોકમાં પ્રવચનની ખિંસા, સેસાણ વિ ગુણહાણી=શેષની પણ ગુણહાણિ ભાવેણં અ તિત્થુચ્છેઓ=અને ભાવથી તીર્થોચ્છેદ હોઈ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

વળી કાલોચિત સૂત્રાર્થ નહીં ભણેલા સાધુઓને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવામાં મૃષાવાદ, અને લોકમાં પ્રવચનની હીલના, શેષ સાધુઓની પણ ગુણહાણિ અને ભાવથી તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે.

ટીકા :

इतरथा=અનીદૃશાનુયોગાનુજ્ઞાયાં મૃષાવાદો ગુરોસ્તમનુજ્ઞાનતઃ, પ્રવચનખિસા ચ ભવતિ લોકે

તથાભૂતપ્રરૂપકાત્, શૈષાણામપિ ચ ગુણહાનિ: સન્નાયકાભાવાત્, તીર્થોચ્છેદશ્ચ ભાવેન, તત: સમ્યગ્જ્ઞાનાદ્ય-
પ્રવૃત્તેરિતિ દ્વારગાધ્યાર્થ: ॥૧૩૪॥

★ 'શૈષાણામપિ'માં 'અપિ'થી એ કહેવું છે કે અનીદશ સાધુને અનુયોગની અનુજા આપવાથી ગુરુની પોતાની તો ગુણહાનિ થાય છે જ, પરંતુ શેષ સાધુઓની પણ ગુણહાનિ થાય છે.

★ 'સમ્યગ્જ્ઞાનાદ્યપ્રવૃત્તે:'માં 'આદિ' પદથી સમ્યગ્ ક્રિયાનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

ઈતરથા=અનીદશની અનુયોગઅનુજામાં±પૂર્વગાથામાં બતાવેલ કાલને ઉચિત ગ્રહણ કર્યા છે સકલ સૂત્ર અને અર્થ જેમણે એવા પ્રકારના ન હોય તેવા સાધુઓને અનુયોગની અનુજા આપવામાં, તેમને અનુજા આપતા એવા ગુરુને (૧) મૃષાવાદ થાય છે; અને તેવા પ્રકારના પ્રરૂપકથી=કાલોચિત સૂત્ર અને અર્થ નહીં ભણેલા પ્રરૂપણા કરનાર આચાર્યથી, (૨) લોકમાં પ્રવચનની ખિંસા=જિનશાસનની હીલના, થાય છે; અને સદ્ નાયકનો અભાવ થવાથી (૩) શેષ સાધુઓના પણ ગુણની હાનિ થાય છે; અને (૪) ભાવથી તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે; કેમ કે તેનાથી=કાલોચિત સૂત્રાર્થ નહીં ભણેલા આચાર્યથી, સમ્યગ્જ્ઞાનાદિની અપ્રવૃત્તિ થાય છે, એ પ્રમાણે દ્વારગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વર્તમાનકાળને આશ્રયીને જે જે સૂત્ર અને અર્થો ઉચિત હોય તે સર્વ સૂત્ર અને અર્થો ભણેલા સાધુ આચાર્યપદવી માટે યોગ્ય છે, અને આવા પ્રકારના ન હોય તેવા સાધુને આચાર્યપદે સ્થાપવાની અનુજા આપતા ગુરુને મૃષાવાદ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી સર્વ શાસ્ત્રોના પરમાર્થને નહીં જાણનાર આચાર્ય શુદ્ધ પ્રરૂપણા કરી શકતા નથી. આથી લોકમાં જિનશાસનની હીલના થાય છે, અને આવા આચાર્યની નિશ્રામાં રહેલ શેષ સાધુઓના પણ ગુણોની હાનિ થાય છે; કેમ કે તે સાધુઓને સર્વ શાસ્ત્રોના પરમાર્થને જાણનારા એવા સુનાયકની પ્રાપ્તિ થઈ નથી.

વળી, તે આચાર્યની નિશ્રામાં રહેલ શેષ સાધુઓને સુનાયકના અભાવને કારણે સન્માર્ગની અપ્રાપ્તિ થવાથી, ભાવથી તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે; કેમ કે આચાર્યપદે રહેલ તે સાધુ શાસ્ત્રોના પરમાર્થને નહીં જાણતા હોવાથી શિષ્યોને સમ્યગ્જ્ઞાનાદિની પ્રવૃત્તિ કરાવી શકતા નથી. આથી આવા આચાર્યનો શિષ્યસમુદાય વેશથી સાધુરૂપે રહે છે, પરંતુ ભાવથી સાધુ બની શકતો નથી. તેથી રત્નત્રયીના સમુદાયરૂપ ભાવતીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે. ॥૯૩૪॥

અવતરણિકા :

વ્યાસાર્થ ત્વાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વળી પૂર્વગાથામાં બતાવેલ ચાર દારોના વિસ્તારથી અર્થને કહે છે. તેમાં પ્રથમ કાલોચિત ગૃહીત સકલ સૂત્રાર્થ વગરના સાધુને અનુયોગની અનુજા આપવાથી ગુરુને મૃષાવાદ કઈ રીતે થાય ? તે ગાથા ૯૩૭ સુધી બતાવે છે —

ગાથા :

અણુઓગો વક્ષાણં જિણવરવયણસ્સ તસ્સઽણુણા ઉ ।
કાયવ્વમિણં ભવયા વિહિણા સઙ્ગ અપ્પમત્તેણં ॥૧૩૫॥

અન્વયાર્થ :

જિણવરવયણસ્સ=જિનવરના વચનનું વક્ષાણં=વ્યાખ્યાન અણુઓગો=અનુયોગ છે. તસ્સ=તેની=તે અનુયોગની, અણુણા ઉ=અનુજ્ઞા વળી (આ છે—) સઙ્ગ=સદા અપ્પમત્તેણં ભવયા=અપ્રમત્ત એવા તારા વડે ઇર્ણં=આ=વ્યાખ્યાન, વિહિણા=વિધિપૂર્વક કાયવ્વં=કરાવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

જિનવરના વચનનું વ્યાખ્યાન એ અનુયોગ છે. વળી તે અનુયોગની અનુજ્ઞા એ છે કે હંમેશાં અપ્રમત્ત એવા તારા વડે વ્યાખ્યાન વિધિપૂર્વક કરાવું જોઈએ.

ટીકા :

અનુયોગો વ્યાખ્યાનમુચ્યતે જિનવરવચનસ્ય=આગમસ્ય, તસ્યાઽનુજ્ઞા પુનરિયં, યદુત-કર્ત્તવ્યમિદં=વ્યાખ્યાનં ભવતા વિધિના, ન યથાકથઙ્ગિત્, સદાઽપ્રમત્તેન સર્વત્ર સમવસરણાદાવિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૫॥

★ "સમવસરણાદૌ"માં 'આદિ' પદથી પર્ષદાનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

જિનવરવચનનું=આગમનું, વ્યાખ્યાન અનુયોગ કહેવાય છે. વળી તેની=તે અનુયોગની, અનુજ્ઞા આ છે. તે અનુજ્ઞા જ યદુત થી બતાવે છે — સર્વત્ર સમવસરણાદિમાં સદા અપ્રમત્ત એવા તારા વડે આ=વ્યાખ્યાન, વિધિપૂર્વક કરાવું જોઈએ, જે કોઈ રીતે નહીં=જેમ તેમ નહીં, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કાલોચિત સૂત્રાર્થ ભણેલા શિષ્યને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપતી વખતે ગુરુ કહે કે તારે સર્વત્ર સમવસરણાદિમાં હંમેશાં અપ્રમત્ત થઈને વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, અર્થાત્ ભગવાનના વચનની પ્રરૂપણા કરવામાં લેશ પણ પ્રમાદ ન થાય તે રીતે સમવસરણાદિની સ્થાપના કરીને વિધિપૂર્વક આગમનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, પરંતુ ગમે તે રીતે નહીં. આનાથી એ ફલિત થાય કે આચાર્યપદવી આપતી વખતે ગુરુએ શિષ્યને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવાની છે, અને તે નવા આચાર્યને શાસ્ત્રોક્ત મર્યાદાથી ઉપરમાં બતાવ્યું તે પ્રમાણે કથન કરવાનું છે. તેથી જે સાધુ સૂત્રો-અર્થો ભણેલા હોય તેમને જ અનુયોગની અનુજ્ઞા આપી શકાય, અન્યને નહીં, એ પ્રકારનો પ્રસ્તુત ગાથાનો ભાવ છે.

"સર્વત્ર સમવસરણાદિમાં" એ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે આચાર્ય શિષ્યોને સૂત્રોના અર્થોની વાચના આપે ત્યારે, આચાર્યના આસન કરતાં ઊંચા સ્થાને આસન પાથરીને તેના ઉપર જે સ્થાપનાચાર્યજી મૂકવામાં આવે છે તે સમવસરણ છે; અને તે સ્થાપનાચાર્ય સન્મુખ બેસીને આચાર્ય સૂત્રોના અર્થોનું વ્યાખ્યાન કરે છે, જેથી "હું ભગવાનના વચનને કહું છું," એવી બુદ્ધિ થવાને કારણે લેશ પણ પ્રમાદ વગર વ્યાખ્યાનની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે. વળી આચાર્ય ચતુર્વિધ સંઘ સમક્ષ ઉપદેશ આપે છે તે પર્ષદા છે. ॥૯૩૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં અનુયોગનું અને અનુયોગની અનુજ્ઞાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે આ અનુયોગની અનુજ્ઞા કાલોચિત સૂત્રાર્થ નહીં ગ્રહણ કરેલા સાધુને કેમ ન અપાય ? તે બતાવતાં કહે છે -

ગાથા :

કાલોચિતતયભાવે વચનં નિર્વિષયમેવ એયં તિ ।
દુગયસુઅંમિ જહિમં દિજ્જાહિ ઇમાઈં સ્યણાઈં ॥૯૩૬॥

અન્યથાર્થ :

જહ=જે રીતે દુગયસુઅંમિ=દુર્ગતસુત વિષયક ઇમાઈં સ્યણાઈં દિજ્જાહિ=“આ રત્નોને આપ,” ઇમં=એ (નિર્વિષય છે, તે રીતે) કાલોચિતતયભાવે=કાલોચિત તેના અભાવમાં=અનુયોગના અભાવમાં, એયં વચનં=આ વચન=અનુયોગની અનુજ્ઞાનું વચન, નિર્વિષયમેવ=નિર્વિષય જ છે.

★ ‘તિ’ પાઠપૂરણ માટે છે.

ગાથાર્થ :

જે રીતે દરિદ્ર પુત્ર વિષયક “આ રત્નો આપ”, એ વચન નિર્વિષય છે, તે રીતે કાલને ઉચિત અનુયોગના અભાવમાં અનુયોગની અનુજ્ઞાનું વચન નિર્વિષય જ છે.

ટીકા :

કાલોચિતતયભાવે=અનુયોગાભાવે, વચનં નિર્વિષયમેવૈતદિતિ તદનુજ્ઞાવચનં, દૃષ્ટાન્તમાહ-દુર્ગતસુતે=દરિદ્રપુત્રે યથેદં વચનં, યદુત-‘દદ્યાસ્ત્વમેતાનિ રત્નાનિ’ રત્નાભાવાન્નિર્વિષયં, તથેદમપ્યનુયોગાભાવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૩૬॥

ટીકાર્થ :

કાલને ઉચિત તેના અભાવમાં=અનુયોગના અભાવમાં, આ વચન=તેની અનુજ્ઞાનું વચન=અનુયોગની અનુજ્ઞાનું વચન, નિર્વિષય જ છે. દૃષ્ટાન્તને કહે છે - દુર્ગતસુત વિષયક=દરિદ્ર પુત્ર વિષયક, જે રીતે આ વચન, તે વચન જ યદુત થી બતાવે છે - “તું આ રત્નોને આપ,” એ વચન રત્નોનો અભાવ હોવાથી નિર્વિષય છે, તે રીતે અનુયોગનો અભાવ હોવાથી આ પણ છે અર્થાત્ કાલોચિત અનુયોગના અભાવવાળા સાધુને અપાતું અનુયોગની અનુજ્ઞાનું વચન પણ નિર્વિષય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જેમ કોઈ દરિદ્ર પિતા પોતાના પુત્રને કોઈક સારા રત્નોના નામના ઉલ્લેખપૂર્વક કહે કે “તું આ રત્નો આપ,” તો પિતાનું આ વચન વિષય વગરનું છે; કેમ કે પુત્ર પાસે રત્નો જ નથી, તેમ કાલને ઉચિત સકલ સૂત્રાર્થ ભણ્યો નથી તેવા પોતાના શિષ્યને આચાર્યપદ આપતાં ગુરુ કહે કે “સદા અપ્રમત્ત એવા તારા વડે વિધિપૂર્વક વ્યાખ્યાન કરાવું જોઈએ” તો અનુયોગની અનુજ્ઞાનું આ વચન વિષય વગરનું જ છે; કેમ કે તે

શિષ્ય કાલોચિત અનુયોગને ભણ્યો નહીં હોવાથી શિષ્યમાં જિનવરના વચનનું વ્યાખ્યાન કરવાની શક્તિ જ નથી; છતાં જે ગુરુ પોતાના આવા શિષ્યને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપે છે, તે ગુરુને મૃષાવાદની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૯૩૬॥

અવતરણિકા :

અસત્પ્રવૃત્તિનિમિત્તાપોહાયાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વની બે ગાથામાં કહ્યું કે કાલોચિત અનુયોગના અભાવવાળા શિષ્યને આચાર્યપદવી આપનાર ગુરુને મૃષાવાદ થાય છે. તેથી કોઈ ગુરુ કાલોચિત સકલ સૂત્રાર્થોમાંથી થોડું થોડું ભણાવીને શિષ્યને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપે અને માને કે મેં શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી આ શિષ્યને આચાર્યપદવી આપી છે. એ પ્રકારની અસત્ પ્રવૃત્તિના નિમિત્તના અપોહ માટે અર્થાત્ ગાથા ૯૩૫-૯૩૬નું કથન વિપરીત પ્રવૃત્તિનું કારણ ન બને તે માટે, ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

किं पि अहीयं ति इमं णालंबण मो गुणेहिं गरूआणं ।
एत्थं कुसाइतुल्लं अइप्पसंगा मुसावाओ ॥९३७॥ दारं ॥

અન્યથાર્થ :

एत्थं=અહીં=આચાર્યપદવી પ્રદાન કરવાના પ્રસંગમાં, किं पि अहीयं=(શિષ્ય વડે) કાંઈક ભણાયેલું છે, ति=એ પ્રમાણે कुसाइतुल्लं इमं=કુશાદિતુલ્ય એવું આ गुणेहिं=ગુણો વડે गरूआणं आलंबण ण=ગુરુને આલંબન થતું નથી; अइप्पसंगा=કેમ કે અતિપ્રસંગ છે. मुसावाओ=(આથી ગુરુને) મૃષાવાદ થાય છે.

★ 'મો' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

આચાર્યપદવી આપવાના પ્રસંગમાં શિષ્ય વડે કાંઈક ભણાયેલું છે, એ પ્રમાણે કુશાદિ જેવું આ ગુણો વડે ગુરુને આલંબન થતું નથી; કેમ કે અતિપ્રસંગ છે. આથી ગુરુને મૃષાવાદ થાય છે.

ટીકા :

किमपि=યાવત્તાવદધીતમિત્યેતદાલમ્બનं न तत्त्वतो भवति गुणैर्गुरूणामत्र व्यतिकरे, कुशादितुल्यम्=અનાલમ્બનમિત્યર્થઃ, कस्माद् ? अतिप्रसङ्गात्, स्वल्पस्य श्रावकादिभिरप्यधीतत्वात्, अतो मृषावादो गुरोस्तदनुजानत इति गार्थः ॥९३७॥ (द्वारं)॥

★ “શ્રાવકાદિભિઃ”માં ‘આદિ’ પદથી સામાન્ય સાધુઓનો સંગ્રહ છે.

★ “કુશાદિતુલ્ય”માં ‘આદિ’ પદથી સમુદ્રમાં ડૂબતી વ્યક્તિને આલંબન ન બને તેવી અન્ય લુચ્છ વસ્તુઓનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

આ વ્યતિકરમાં=શિષ્યને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવાના પ્રસંગમાં, કાંઈક=જેટલું-તેટલું, અધીત છે=શિષ્ય વડે ભણાયેલું છે, એ પ્રમાણે આ=શિષ્ય વડે થોડું ઘણું ભણાયું છે એ, ગુણો વડે ગુરુને તત્ત્વથી આલંબન થતું નથી; કેમ ? તેથી કહે છે — કુશાદિ તુલ્ય છે અર્થાત્ અનાલંબન છે. કયા કારણથી અનાલંબન છે ? તે બતાવે છે — અતિપ્રસંગ હોવાથી;

અતિપ્રસંગ કઈ રીતે છે ? તેમાં હેતુ આપે છે —

સ્વલ્પનું=કાલોચિત એવાં થોડાં સૂત્રો અને અર્થોનું, શ્રાવકાદિ વડે પણ અધીતપણું છે. આથી તેને=કાલોચિત સૂત્ર-અર્થ નહીં પ્રહણ કરેલા સાધુને, અનુજ્ઞા આપતા એવા ગુરુને મૃષાવાદ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કોઈ ગુરુએ પોતાના શિષ્યને સર્વ શાસ્ત્રો ઉપર ઉપરથી ભણાવી દીધાં હોય, પરંતુ કાલોચિત સર્વ શાસ્ત્રોના સૂત્રો અને અર્થોના પરમાર્થનો બોધ ન કરાવ્યો હોય, તેવા શિષ્યને આચાર્યપદવી આપતી વખતે ગુરુ વિચારે કે “મારો આ શિષ્ય કાલોચિત સર્વ શાસ્ત્રો ભણેલો છે, તેથી તેને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવામાં કોઈ દોષ નથી,” આ પ્રકારનું ગુરુએ લીધેલ આલંબન દરિયામાં ડૂબતો માણસ દરિયામાંથી બહાર નીકળવા માટે તણખલાનું આલંબન લે તેના જેવું છે; પરંતુ પોતાને સંસારસાગર તરવાનું કારણ બને અને અન્ય અનેક જીવોને તારવાનું કારણ બને એવા પ્રકારના જ્ઞાનાદિ ગુણો શિષ્યમાં નહીં હોવાથી, શિષ્યનો તે બોધ પરમાર્થથી ગુરુને આચાર્યપદવી આપવા માટે આલંબન બનતો નથી; કેમ કે થોડા ઘણા સૂત્ર-અર્થના બોધવાળા તો શ્રાવક અને સામાન્ય સાધુઓ પણ હોય છે. તેથી જો યત્કિંચિત્ જ્ઞાનમાત્રનું આલંબન લઈને સકલસૂત્રાર્થ નહીં ભણેલા સાધુને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવામાં આવે તો, યત્કિંચિત્ જ્ઞાનવાળા શ્રાવકાદિને પણ અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવાનો અતિપ્રસંગ આવે. આથી સકલસૂત્રાર્થ નહીં ભણેલા સાધુને આચાર્યપદવી આપનાર ગુરુને મૃષાવાદની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૯૩૭॥

અવતરશિક્ષા :

ગાથા ૯૩૪માં કહેલ કે કાલોચિત ગૃહીત સૂત્રાર્થ વગરના સાધુને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવાથી લોકમાં પ્રવચનની ખિંસા થાય છે. તેથી તે પ્રવચનની ખિંસા કઈ રીતે થાય ? તે ગાથા ૯૪૦ સુધી બતાવે છે —

ગાથા :

અણુઓગી લોગાણં કિલ સંસયણાસઓ દઢં હોઈ ।
તં અલ્લિયંતિ તો તે પાયં કુસલાભિગમહેઝં ॥૯૩૮॥

અન્વયાર્થ :

અણુઓગી કિલ=ખરેખર અનુયોગી લોગાણં=લોકોના દઢં=દૃઢ સંસયણાસઓ=સંશયનાશક હોઈ=હોય છે. તો=તે કારણથી તે=તેઓ=લોકો, કુસલાભિગમહેઝં=કુશલના અધિગમના હેતુથી=ધર્મ જાણવા માટે, પાયં તં અલ્લિયંતિ=પ્રાય: તેની પાસે જાય છે.

ગાથાર્થ :

ખરેખર અનુયોગી લોકોના અત્યંત સંશયનો નાશ કરનાર હોય છે. તે કારણથી લોકો ધર્મ જાણવા માટે પ્રાય: આચાર્ય પાસે જાય છે.

ટીકા :

અનુયોગી=આચાર્ય: લોકાનાં કિલ્લ સંશયનાશકો દૃઢમ્=અત્યર્થ ભવતિ, તં અલ્લિયન્તિ=ઉપયાન્તિ તતસ્તે=લોકા: પ્રાય:, કિમર્થમિત્યાહ-કુશલાધિગમહેતો:=ધર્મપરિજ્ઞાનાયેતિ ગાથાર્થ: ॥૧૩૮॥

ટીકાર્થ :

ખરેખર અનુયોગી=આચાર્ય, લોકોના દૃઢ=અત્યર્થ=અત્યંત, સંશયના નાશક હોય છે. તે કારણથી તેઓ=લોકો, પ્રાય: તેની પાસે જાય છે=અનુયોગી પાસે જાય છે. શા માટે જાય છે? એથી કહે છે— કુશલના અધિગમના હેતુથી=ધર્મના પરિજ્ઞાન માટે, જાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૩૮॥

અવતરણિકા :

તત: કિમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

તેથી શું? અર્થાત્ લોકો ધર્મ જાણવા માટે પ્રાય: આચાર્ય પાસે જાય છે, તેથી શું? એ પ્રકારની જિજ્ઞાસામાં કહે છે —

ગાથા :

સો થેવઓ વરાઓ ગંભીરપયત્થભણિઙ્ગમગંમિ ।

एगंतेणाकुसलो किं तेसि कहेइ सुहुमपयं ? ॥૧૩૯॥

અન્યવાર્થ :

થેવઓ=સ્તોક=અલ્પશ્રુતવાળા, વરાઓ=વરાક, ગંભીરપયત્થભણિઙ્ગમગંમિ એગંતેણ અકુસલો સો=ગંભીર પદાર્થની ભણિતિના માર્ગમાં એકાંતથી અકુશલ એવા તે=આચાર્ય, તેસિ=તેઓને=લોકોને, સુહુમપયં=સૂક્ષ્મપદ કિં કહેइ ?=કેવી રીતે કહે ?

ગાથાર્થ :

અલ્પશ્રુતવાળા, વરાક, ગંભીર પદાર્થોને કહેવાના વિષયમાં એકાંતે અકુશલ એવા આચાર્ય લોકોને સૂક્ષ્મપદ કેવી રીતે કહે ?

ટીકા :

સ સ્તોકો વરાકશ્ચ અલ્પશ્રુત ઇત્યર્થ: ગમ્ભીરપદાર્થભણિતિમાર્ગે-બન્ધમોક્ષસ્વતત્ત્વલક્ષણે એકાન્તેના-અકુશલ:=અનધિજ્ઞ: કિં તેભ્ય: કથયતિ લોકેભ્ય: સૂક્ષ્મપદં-બન્ધાદિગોચરમિતિ ગાથાર્થ: ॥૧૩૯॥

★ 'બન્ધાદિગોચરં'માં 'આદિ' પદથી મોક્ષનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

સ્તોક=અલ્પશ્રુતવાળા, અને વરાક=રાંકડાં, બંધ-મોક્ષના સ્વતત્ત્વલક્ષણવાળા ગંભીર પદાર્થોની ભણિતિના માર્ગમાં=બંધ-મોક્ષના પોતાના સ્વરૂપરૂપ ગંભીર પદાર્થોને કહેવાના વિષયમાં, એકાંતથી અકુશલ=અનભિજ્ઞ=અજ્ઞાની, એવા તે=આચાર્ય, તેઓને=લોકોને, બંધાદિગોચર=બંધ-મોક્ષના વિષયવાળા, સૂક્ષ્મપદને કેવી રીતે કહે ? એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

બંધ અને મોક્ષનું સ્વરૂપ તે સ્વતત્ત્વ, અને તે સ્વતત્ત્વ જ બંધ અને મોક્ષનું લક્ષણ છે; અને આવા બંધ અને મોક્ષનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણતા હોય,તેવા જ આચાર્ય લોકોને બંધ અને મોક્ષનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ સમજાવી શકે, અન્ય નહીં. આથી અલ્પબોધવાળા વરાક=બિચારા આચાર્ય લોકોને બંધ-મોક્ષનું યથાર્થ સ્વરૂપ કઈ રીતે બતાવી શકે ? અર્થાત્ ન બતાવી શકે.

અહીં 'બંધ' શબ્દના ઉપલક્ષણથી કર્મબંધના કારણીભૂત એવી સંસારની સર્વ પ્રવૃત્તિઓનું અને 'મોક્ષ' શબ્દના ઉપલક્ષણથી મોક્ષમાર્ગના હેતુભૂત એવી યોગમાર્ગની સર્વ પ્રવૃત્તિઓનું ગ્રહણ કરવાનું છે. આથી એ ફલિત થાય કે આચાર્ય સંસારમાર્ગ અને મોક્ષમાર્ગને યથાર્થ જાણનાર એવા બહુશ્રુત હોવા જોઈએ; નહીંતર તે આચાર્ય લોકોને સત્ય માર્ગ બતાવી શકે નહીં. ॥૯૩૯॥

અવતરણિકા :

તતશ્ચ —

અવતરણિકાર્થ :

અને તે કારણથી, અર્થાત્ અલ્પશ્રુતવાળા આચાર્ય લોકોને બંધાદિગોચર સૂક્ષ્મપદને કહી શકે નહિ તે કારણથી શું થાય ? તે પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે —

ગાથા :

જં કિંચિ ભાસગં તં દદ્રૂણ બુહાણ હોઅવણ્ણ ત્તિ।
પવયણધરો ડ તમ્મી ઇઅ પવયણર્ણિસા ઇહ ખેઆ ॥૯૪૦॥ દારં ॥

અન્યાર્થ :

જં કિંચિ ભાસગં તં દદ્રૂણ=યત્કિચિત્ ભાષક એવા તેને=જે કાંઈ બોલનારા એવા આચાર્યને, જોઈને પવયણધરો='(આ) પ્રવચનધર છે', ત્તિ=એ પ્રકારની બુહાણ=બુધોને તમ્મી=તેમાં=પ્રવચનમાં, હોઅવણ્ણા=અવજ્ઞા થાય છે. ઇઅ=આ રીતે ઇહ=અહીં=લોકમાં, પવયણર્ણિસા=પ્રવચનની ખિંસા ખેઆ=જાણવી.

★ 'ડ' પાઠપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

જે કાંઈ બોલનાર એવા આચાર્યને જોઈને 'આ પ્રવચનધર છે', એ પ્રકારની પંડિતોને પ્રવચનમાં અવજ્ઞા થાય છે. આ રીતે લોકમાં પ્રવચનની હીલના જાણવી.

ટીકા :

યત્કિચ્છિદ્ધાષકં તમ્ અસમ્બદ્ધપ્રલાપિનમિત્યર્થઃ વૃષ્ટ્વા બુધાનાં=વિદુષાં ભવત્યવજ્ઞેતિ, કથં ક્વેત્યત્રાહ-પ્રવચનધરોડયમિતિ કૃત્વા તસ્મિન્=પ્રવચને, ઇય=એવં પ્રવચનચિંત્સા ઇહ જ્ઞેયા, 'અહો અસારમેતદ્ યદયમેતદભિજ્ઞઃ સન્નેવમાહ' ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૦॥ દ્વારં ॥

ટીકાર્થ :

યત્કિચિત્ ભાષક=અસંબદ્ધ પ્રલાપ કરનાર, એવા તેને=આચાર્યને, જોઈને બુધોને=વિદુષોને, અવજ્ઞા થાય છે. અવજ્ઞા કેવી રીતે અને ક્યાં થાય ? એ પ્રકારની શંકામાં કહે છે — “આ પ્રવચનધર છે=આવા આચાર્ય જિનશાસનને ધારણ કરનાર છે,” એથી કરીને તેમાં=પ્રવચનમાં=જિનશાસનમાં, અવજ્ઞા થાય. આ રીતે અહીં=લોકમાં, પ્રવચનની ખિંસા=જિનશાસનની હીલના, જાણવી.

તે પ્રવચનની ખિંસા સ્પષ્ટ કરે છે —

“અહો ! આ=પ્રવચન, અસાર છે, જે કારણથી આનો અભિજ્ઞ છતો=પ્રવચનનો જાણકાર છતો, આ=આચાર્ય, આ પ્રકારે કહે છે,” એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

લોકો ધર્મ જાણવા માટે આવે ત્યારે અલ્પશ્રુતવાળા આચાર્યનો અસંબદ્ધ પ્રલાપ સાંભળી તત્ત્વની જિજ્ઞાસાથી આચાર્ય પાસે આવેલ કોઈ વિદ્વાન વિચારે કે “આમનું પ્રવચન સાર વગરનું છે; કેમ કે પ્રવચનને ધારણ કરનારા પણ આ આચાર્ય આ પ્રમાણે અસંબદ્ધ બોલે છે.” આમ, વિદ્વાનને પણ જિનશાસન અસાર લાગ્યું, તેમાં નિમિત્તકારણ અલ્પશ્રુતવાળા સાધુને આચાર્યપદવી આપનાર ગુરુ છે. આથી અલ્પશ્રુતવાળા સાધુને આચાર્યપદવી આપવાથી પ્રવચનની હીલના થાય છે. ॥૯૪૦॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૯૩૪માં કહેલ કે કાલોચિત ગૃહીત સકલ સૂત્રાર્થ વગરના સાધુને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવાથી શેષ સાધુઓની પણ ગુણહાનિ થાય છે. તેથી તે ગુણહાનિ કઈ રીતે થાય ? તે ગાથા ૯૪૩ સુધી બતાવે છે —

ગાથા :

સીસાણ કુણઙ્ગ કહ સો તહાવિહો હંદિ નાળમાઈણં ।

અહિઆહિઅસંપત્તિં સંસારુચ્છેઅર્ણિ પરમં ॥૧૪૧॥

અન્યથાર્થ :

તહાવિહો સો=તેવા પ્રકારના આ=આચાર્ય, સીસાણ=શિષ્યોમાં પરમં સંસારુચ્છેઅર્ણિ=પરમ, સંસારની ઉચ્છેદિની એવી નાળમાઈણં=જ્ઞાનાદિની અહિઆહિઅસંપત્તિં=અધિકાધિક સંપ્રાપ્તિને કહ=કેવી રીતે કુણઙ્ગ=કરે ?

ગાથાર્થ :

તેવા પ્રકારના આચાર્ય શિષ્યોમાં પ્રધાન, સંસારનો ઉચ્છેદ કરનારી એવી જ્ઞાનાદિની અધિક-અધિક સંપ્રાપ્તિને કેવી રીતે કરે ?

ટીકા :

શિષ્યાણામિતિ શિષ્યેષુ કરોતિ કથમસૌ તથાવિથઃ અજઃ સન્ હન્વીત્યુપપ્રદર્શને જ્ઞાનાદીનાં [ગુણાનાં]=જ્ઞાનાદિગુણાનામધિકાધિકસંપ્રાપ્તિ=વૃદ્ધિમિત્યર્થઃ, કિમ્ભૂતામિત્યાહ-સંસારોચ્છેદિનીં સમ્પ્રાપ્તિં પરમાં=પ્રધાનામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૧॥

નોંધ :

ટીકામાં જ્ઞાનાદીનાં પછી ગુણાનાં શબ્દ છે, તે વધારાનો ભાસે છે, અને “જ્ઞાનાદીનાં”માં ‘આદિ’ પદથી દર્શન અને ચારિત્રનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

તેવા પ્રકારના અજ છતાં આ=આચાર્ય, શિષ્યોમાં જ્ઞાનાદિની=જ્ઞાનાદિ ગુણોની, અધિક-અધિક સંપ્રાપ્તિને=વૃદ્ધિને, કેવી રીતે કરે ? સંપ્રાપ્તિ કેવા પ્રકારની છે ? એથી કહે છે — પરમ=પ્રધાન, સંસારનો ઉચ્છેદ કરનારી એવી સંપ્રાપ્તિ છે. ‘હંદિ’ એ પ્રકારનો અવ્યય ઉપપ્રદર્શનમાં છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અવતરણિકા :

તથા —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે અજ એવા આચાર્ય શિષ્યોમાં જ્ઞાનાદિ ગુણોની અધિક-અધિક સંપ્રાપ્તિ કરતા નથી. વળી અન્ય શું કરતા નથી ? તે જણાવવા માટે ‘તથા’થી સમુચ્ચય કરતાં કહે છે —

ગાથા :

અપ્પત્તણઓ પાયં હેઆઙ્ગિવિવેગવિરહઓ વા વિ ।

ન હિ અન્નઓ વિ સો તં કુણઙ્ગ અ મિચ્છાહિમાણાઓ ॥૧૪૨॥

અન્યથાર્થ :

અપ્પત્તણઓ=અલ્પત્વ હોવાથી હેઆઙ્ગિવિવેગવિરહઓ વા વિ=અને હેયાદિના વિવેકનો વિરહ હોવાથી પણ પાયં=પ્રાયઃ (શિષ્યોમાં ગુણપ્રાપ્તિ કરતા નથી) મિચ્છાહિમાણાઓ અ=અને મિથ્યાભિમાન હોવાથી સો=આ=અજ આચાર્ય, અન્નઓ વિ=અન્યથી પણ=બીજા બહુશ્રુત સાધુ પાસેથી પણ, તં=તેને=શિષ્યોમાં ગુણપ્રાપ્તિને, ન હિ કુણઙ્ગ=કરતા નથી જ.

★ ‘વા’ ચકાર અર્થક છે અને ‘વિ’ અપિ અર્થક છે.

★ ‘હિ’ એવકાર અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

અલ્પત્વ હોવાથી અને હેયાદિના વિવેક વગરના હોવાથી પણ પ્રાયઃ શિષ્યોમાં ગુણપ્રાપ્તિ કરતા નથી, અને મિથ્યાભિમાન હોવાથી અજ્ઞ આચાર્ય બીજા બહુશ્રુત સાધુ પાસેથી પણ શિષ્યોમાં ગુણપ્રાપ્તિને કરતા નથી જ.

ટીકા :

અલ્પત્વાત્=તુચ્છત્વાત્ કારણાત્, પ્રાયો=બાહુલ્યેન ન હિ તુચ્છોઽસતી ગુણસમ્પદમારોપયતિ તથા હેયાદિવિવેકવિરહતો વાઽપિ=હેયોપાદેયપરિજ્ઞાનાભાવત્ इत्यर्थः, ન હ્યન્યતોઽપિ બહુશ્રુતાદસૌઽજ્ઞસ્તાં=પ્રાપ્તિં કરોતિ તેષુ, કુત્ इत्याह-મિથ્યાભિમાનાદ્-'અહમપ્યાચાર્ય એવ, કથં મચ્છિષ્યા અન્યસમીપે શૃણવન્તિ ?' इत्येवंरूपादिति ગાથાર્થઃ ॥૧૪૨॥

ટીકાર્થ :

અલ્પત્વથી=તુચ્છત્વરૂપ કારણથી, અને તે પ્રકારના=જે પ્રકારે શિષ્યોને યથાર્થ બોધ થઈ શકે તે પ્રકારના, હેયાદિના વિવેકનો વિરહ હોવાથી=હેય અને ઉપાદેયના પરિજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી, પણ તુચ્છ એવા આચાર્ય અસત્ એવી ગુણસંપદાને=પોતાનામાં અવિદ્યમાન એવી ગુણરૂપ સંપત્તિને, પ્રાયઃ=બહુલપણથી, આરોપતા નથી જ=શિષ્યોમાં સ્થાપતા નથી જ; અને બહુશ્રુત એવા અન્ય પાસેથી પણ અજ્ઞ એવા આ=આચાર્ય, તેઓમાં=શિષ્યોમાં, તેને=પ્રાપ્તિને=જ્ઞાનાદિ ગુણોની અધિક અધિક સંપ્રાપ્તિને, કરતા નથી જ. કયા કારણથી? એથી કહે છે - “હું પણ આચાર્ય જ છું, મારા શિષ્યો કેવી રીતે અન્યની પાસે સાંભળે?” આવા પ્રકારના રૂપવાળું=સ્વરૂપવાળું, મિથ્યા અભિમાન હોવાથી, અન્ય પાસેથી પણ શિષ્યોમાં ગુણપ્રાપ્તિને કરતા નથી જ, એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

तो ते वि तहाभूआ कालेण वि होंति नियमओ चेव ।

सेसाण वि गुणहाणी इअ संताणेण विन्नेआ ॥૧૪૩॥ દારં ॥

અન્વયાર્થ :

તો=તે કારણથી=ગાથા ૯૪૧-૯૪૨માં બતાવ્યું એમ છે તે કારણથી, તે વિ=તેઓ પણ=શિષ્યો પણ, કાલેણ વિ=કાળ વડે પણ નિયમઓ ચેવ=નિયમથી જ તહાભૂઆ=તથાભૂત=પોતાના ગુરુ છે તેવા પ્રકારના, હોંતિ=થાય છે. ઇઅ=આ રીતે સંતાણેણ=સંતાનથી=પરંપરાથી, સેસાણ વિ=શેષની પણ=અગીતાર્થ શિષ્યોની પણ, ગુણહાણી=ગુણહાનિ વિન્નેઆ=જાણવી.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૯૪૧-૯૪૨માં બતાવ્યું એમ છે તે કારણથી, શિષ્યો પણ કાળે કરીને પણ નિયમથી જ ગુરુ જેવા મૂર્ખ જ થાય છે. આ રીતે પરંપરાએ અગીતાર્થ શિષ્યોની પણ ગુણહાનિ જાણવી.

ટીકા :

તતસ્તેऽપિ=શિષ્યાઃ તથાભૂતા મૂર્ખાં એવ કાલેન બહુનાઽપિ ભવન્તિ નિયમત એવ, વિશિષ્ટ-સમ્પર્કાભાવાત્, શેષાણામપિ અગીતાર્થશિષ્યસત્ત્વાનાં ગુણહાનિઃ ઇય=એવં સન્તાનેન=પ્રવાહેન વિજ્ઞેયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૩॥ દ્વારમ્ ॥

ટીકાર્થ :

તે કારણથી=જે કારણથી અજ્ઞ આચાર્ય શિષ્યોમાં અધિક-અધિક ગુણોની પ્રાપ્તિ સ્વયં કરતા નથી અને બહુશ્રુત એવા અન્ય આચાર્ય પાસેથી પણ કરાવતા નથી તે કારણથી, તેઓ પણ=શિષ્યો પણ, બહુ પણ કાળ વડે નિયમથી જ તેવા પ્રકારના=પોતાનાં ગુરુ છે તેવા પ્રકારના, મૂર્ખા જ થાય છે; કેમ કે વિશિષ્ટના સંપર્કનો અભાવ છે અર્થાત્ તે શિષ્યોને જ્ઞાનાદિ ગુણોથી વિશિષ્ટ એવા ગુરુનો સંયોગ પ્રાપ્ત થયેલ નથી. આ રીતે=ગાથા ૯૪૧-૯૪૨માં કહ્યું એ રીતે, સંતાનથી=પ્રવાહથી, શેષ એવા અગીતાર્થ શિષ્યસત્ત્વોના પણ=શિષ્યજનોના પણ, ગુણની હાનિ જાણવી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કાલોચિત સકલ સૂત્રાર્થ નહીં ભણેલા સાધુને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવામાં આવે તો, તેવા અલ્પશ્રુતવાળા આચાર્ય પોતાના શિષ્યોમાં સંસારનો ઉચ્છેદ કરનારી એવી જ્ઞાનાદિ ગુણોની અધિકાધિક વૃદ્ધિ કરી શકતા નથી; કેમ કે પોતે શાસ્ત્રો નહીં ભણેલ હોવાથી તુચ્છ છે, અને જે જ્ઞાનાદિ ગુણસંપત્તિ પોતાની પાસે જ નથી તો તે ગુણસંપત્તિ શિષ્યોને કઈ રીતે આપી શકે ? અને પોતાને જ હેય-ઉપાદેયનો વિવેક નથી, તેથી પોતે સંયમની ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ કરી શકતા નથી, તો શિષ્યોને કઈ રીતે સંયમના ઉચિત યોગોમાં જોડી શકે ?

વળી, આવા અજ્ઞ સાધુને આચાર્ય બનાવેલ હોવાથી તે આચાર્ય બહુશ્રુત એવા અન્ય સુસાધુ પાસેથી પણ શિષ્યોમાં જ્ઞાનાદિ ગુણો વધારતા નથી; કેમ કે તેમને મિથ્યા અભિમાન હોય છે કે “હું પોતે આચાર્ય હોતે છતે મારા શિષ્યો બીજા પાસે કેમ ભણે ?” આવા પ્રકારના ખોટા અભિમાનને કારણે અજ્ઞ આચાર્ય અન્ય પાસે પણ પોતાના શિષ્યોને ભણાવતા નથી. આથી થોડો સમય તો શું ? પરંતુ ઘણો સમય પસાર થાય તોપણ, આવા અલ્પશ્રુતવાળા આચાર્યના શિષ્યો નક્કી મૂર્ખા જ રહે છે, જેના કારણે પરંપરાએ તેવા આચાર્યના અગીતાર્થ શિષ્યોની પણ ગુણહાનિ થાય છે.

ગાથા ૯૪૨માં ‘પ્રાયઃ’ શબ્દ મૂકવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અજ્ઞ એવા આચાર્ય તુચ્છપણું હોવાને કારણે પ્રાયઃ કરીને પોતાનામાં અવિદ્યમાન ગુણરૂપી સંપત્તિને શિષ્યોમાં આરોપતા નથી; આમ છતાં અજ્ઞ પણ આચાર્ય જો વિવેકસંપન્ન હોય તો વિચારે કે “મારી પાસે ભલે ગુણસંપદા નથી, તોપણ, હું અન્ય બહુશ્રુત સાધુ પાસે ભણાવીને પણ મારા શિષ્યોને જ્ઞાનાદિ ગુણોથી સંપન્ન કરું.” આથી આવા ભાવવાળા અજ્ઞ પણ આચાર્ય પોતાનામાં અવિદ્યમાન એવી ગુણસંપત્તિ ક્યારેક શિષ્યોમાં આરોપી શકે. તેવા આચાર્યની વ્યાવૃત્તિ કરવા અર્થે પ્રાયઃ શબ્દનો પ્રયોગ કરેલ છે. ॥૯૪૧/૯૪૨/૯૪૩॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૯૩૪માં કહેલ કે કાલોચિત ગૃહીત સકલ સૂત્રાર્થ વગરના સાધુને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવાથી ભાવથી તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે. તેથી તે તીર્થોચ્છેદ કઈ રીતે થાય ? તે ગાથા ૯૪૬ સુધી બતાવે છે —

ગાથા :

નાણાઈનામભાવે હોઈ વિસિદ્ધાણઽણત્થગં સવ્વં ।
સિરતુંડમુંડણાઈ વિ વિવજ્જયાઓ જહઽન્નેસિ ॥૧૪૪॥

અન્વયાર્થ :

જહ=જે રીતે અન્નેસિ=અન્યોનું=ચરકાદિનું, (સર્વ અનર્થક છે, તે રીતે) વિસિદ્ધાણ નાણાઈનામ=વિશિષ્ટ એવા જ્ઞાનાદિનો અભાવે=અભાવ હોતે છતે વિવજ્જયાઓ=વિપર્યય હોવાથી સવ્વં=સર્વ સિરતુંડમુંડણાઈ વિ=શિર-તુંડનું મુંડનાદિ પણ અણત્થગં=અનર્થક=નિષ્ફળ, હોઈ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

જે રીતે ચરકાદિનું સર્વ અનર્થક છે, તે રીતે વિશિષ્ટ એવા જ્ઞાનાદિનો અભાવ હોતે છતે વિપર્યય હોવાથી સર્વ મસ્તક-દાઢીનું મુંડન વગેરે પણ અનર્થક થાય છે.

ટીકા :

જ્ઞાનાદીનામભાવે સતિ ભવતિ વિશિષ્ટાનાં, કિમિત્યાહ-અનર્થકં સર્વં=નિરવશેષં શિરસ્તુણ્ડમુણ્ડનાદ્યપિ, આદિશબ્દાદ્વિક્ષાટનાદિપરિગ્રહઃ, કથમનર્થકમિત્યાહ - વિપર્યયાત્ કારણાદ્, યથાઽન્યેષાં=ચરકાદીનામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૪॥

★ “મુણ્ડનાદ્યપિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે વિશિષ્ટ જ્ઞાનાદિનો અભાવ હોતે છતે સંયમજીવનમાં અનુચિત અનુષ્ઠાન તો અનર્થક છે જ, પરંતુ કષ્ટકારી એવાં મુંડનાદિ પણ અનુષ્ઠાન અનર્થક છે.

ટીકાર્થ :

વિશિષ્ટ જ્ઞાનાદિનો અભાવ હોતે છતે થાય છે, શું ? એથી કહે છે — સર્વ=નિરવશેષ, શિર અને તુંડનું મુંડનાદિ પણ અનર્થક થાય છે. “મુણ્ડનાદ્યપિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી ભિક્ષાટનાદિનો પરિગ્રહ છે. કેવી રીતે અનર્થક થાય છે ? એથી કહે છે — વિપર્યયરૂપ કારણથી અનર્થક થાય છે, એમ અન્વય છે, જેવી રીતે અન્યોનું=ચરકાદિનું, સર્વ અનર્થક છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અજ્ઞ આચાર્યના સમુદાયમાં વિશિષ્ટ જ્ઞાનાદિનો અભાવ પ્રાપ્ત થાય છે, જેને કારણે તે સમુદાયની સંયમની દરેક પ્રવૃત્તિ વિપર્યયવાળી થાય છે. તેથી જેમ ચરકાદિ અન્ય ધર્મના સંન્યાસીઓનાં સર્વ અનુષ્ઠાનો અનર્થકારી છે, તેમ આ અજ્ઞ આચાર્યનાં, અને તેના શિષ્યપરિવારનાં મસ્તક-દાઢીનો લોચ કરવો વગેરે સંયમનાં સર્વ અનુષ્ઠાનો અનર્થકારી છે. આથી આવા આચાર્યના સમુદાયમાં ભાવથી સંયમની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી, પરંતુ કેવલ સાધુવેશની જ પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૯૪૪॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે કાલોચિત ગૃહીત સૂત્રાર્થ વગરના આચાર્યના સમુદાયમાં વિશિષ્ટ જ્ઞાનાદિનો અભાવ હોવાથી મુંડનાદિ સર્વ અનુષ્ઠાનો અનર્થક છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે વિશિષ્ટ જ્ઞાનાદિનો અભાવ ભલે હોય, છતાં આવા આચાર્યનો પણ સમુદાય ભોગાદિનો ત્યાગ કરીને જે સંયમજીવનનાં કષ્ટો વેઠે છે, તેનું ફળ તો તેઓને અવશ્ય મળશે જ ને ? માટે તેઓનું મુંડનાદિ સર્વ અનર્થક કઈ રીતે કહી શકાય ? તેનું નિવારણ દૃષ્ટાંત દ્વારા કરે છે —

ગાથા :

ण य समइविगप्पेणं जह्वा तहां कयमिणं फलं देइ ।

अवि याऽऽगमाणुवाया रोगचिगिच्छविहाणं व ॥९४५॥

અન્યથાર્થ :

રોગચિગિચ્છાવિહાણં વ ય=અને રોગની ચિકિત્સાના વિધાનની જેમ સમઇવિગપ્પેણં=સ્વમતિના વિકલ્પથી જહા તહા=યથા તથા કયં=કરાયેલું ફળં=આ=શિર અને તુંડનું મુંડનાદિ, ફલં ણ દેઇ=ફળ આપતું નથી, અવિ ય=પરંતુ આગમાણુવાયા=આગમના અનુપાતથી (કરાયેલું ફળ આપે છે.)

ગાથાર્થ :

અને રોગની ચિકિત્સાની વિધિની જેમ, સ્વમતિના વિકલ્પથી જેમ તેમ કરાયેલું શિર-તુંડનું મુંડનાદિ ફળ આપતું નથી, પરંતુ આગમાણુસારે કરાયેલું ફળ આપે છે.

ટીકા :

न च स्वमतिविकल्पेन-आगमशून्येन यथा तथा कृतमिदं=શિરસ્તુળ્લમુળનાદિ ફલં દદાતિ સ્વર્ગાપવર્ગલક્ષણમ્, અપિ ચ આગમાનુપાતાદ્=આગમાનુસારેણ કૃતં દદાતિ, કિમિવેત્યાહ-રોગચિકિત્સા-વિધાનવત્, તદેકપ્રમાણત્વાત્ પરલોકસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૪૫॥

ટીકાર્થ :

અને આગમથી શૂન્ય એવા સ્વમતિના વિકલ્પથી જેમ તેમ કરાયેલું આ=શિર અને તુંડના મુંડનાદિ, સ્વર્ગ અને અપવર્ગના લક્ષણવાળું ફળ આપતું નથી; પરંતુ આગમના અનુપાતથી=આગમના અનુસારથી, કરાયેલું ફળ આપે છે. કોની જેમ ? એથી કહે છે— રોગની ચિકિત્સાના વિધાનની જેમ; કેમ કે પરલોકમાં તે એકનું પ્રમાણપણું છે=પરલોકમાં આગમ એક જ પ્રમાણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કોઈને પ્રશ્ન થાય કે વિશિષ્ટ જ્ઞાનાદિના બોધ વગરના પણ આચાર્યની નિશ્રામાં રહીને તેના શિષ્યો જે સંયમનાં કષ્ટો વેઠે છે, તેનું ફળ તેઓને મળશે જ ને ? તેનું નિરાકરણ કરવા ગ્રંથકાર કહે છે કે જે પ્રમાણે વૈદ્ય, રોગીના રોગની ગમે તે રીતે ચિકિત્સા કરે તો તે રોગીના રોગનો નાશ થતો નથી, તેથી રોગની ચિકિત્સાનું ફળ મળે નહીં; તે પ્રમાણે જિનવચનથી વિરુદ્ધ એવા પોતાના મનમાં ઊઠતા વિકલ્પોથી ગમે

તે રીતે કરાયેલ મસ્તકાદિનું મુંડન, ભિક્ષાટન, પડિલેહણ વગેરે સંયમજીવનનાં કષ્ટકારી અનુજ્ઞાનો સાધુને સ્વર્ગ કે મોક્ષરૂપ ફળ આપી શકતાં નથી; પરંતુ આગમના વચન પ્રમાણે કરાયેલ સંયમજીવનનાં મુંડનાદિ સર્વ અનુજ્ઞાનો સ્વર્ગ કે મોક્ષરૂપ ફળ આપી શકે છે.

વિશેષાર્થ :

સંયમની કષ્ટમય આચરણાઓ કરવામાત્રથી પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય કે નિર્જરા પ્રાપ્ત થતાં નથી, પરંતુ જિનવચનનો સૂક્ષ્મ બોધ કરીને શાસ્ત્રવચનનાનુસારે સંયમની ઉચિત આચરણાઓ કરવાથી પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય કે નિર્જરા પ્રાપ્ત થાય છે; કેમ કે જિનવચનને સૂક્ષ્મ રીતે જાણનારા સાધુઓ સંયમની ઉચિત ક્રિયાઓ કરીને નિર્લેપ ચિત્ત પેદા કરી શકે છે, જે ભાવસંવરરૂપ છે; અને તે ભાવસંવરકાળમાં વર્તતા પ્રશસ્ત અધ્યવસાયોથી પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય બંધાય છે, જે સ્વર્ગનું કારણ છે; અને ભાવસંવરકાળમાં વર્તતા નિર્લેપતાના પરિણામથી નિર્જરા થાય છે, જે નિર્જરા પ્રકર્ષ પામીને અપવર્ગનું કારણ બને છે. આથી જેમને જિનવચનનો સૂક્ષ્મ બોધ નથી તેઓ માત્ર બાહ્ય આચરણાઓમાં રત રહે છે, અને તેઓની બાહ્ય આચરણાઓ સૂક્ષ્મ બોધથી રહિત હોવાને કારણે પોતાના પરિણામની શુદ્ધિનું કારણ બનતી નથી, છતાં આવા સંયમના બાહ્ય આચારો પાળીને તેઓ મનમાં સંતોષ માની લે છે કે “આ સંયમના આચારોથી હું સ્વર્ગ અને મોક્ષના ફળને પામીશ.” પરંતુ વાસ્તવિક રીતે શાસ્ત્રના સૂક્ષ્મ બોધથી રહિત એવી તેઓની સર્વ બાહ્ય ક્રિયાઓ સંસારના ઉચ્છેદનું કારણ બની શકતી નથી.

વળી, ટીકાના અંતે કહ્યું કે “પરલોકમાં આગમ એક પ્રમાણ છે.” તેનું તાત્પર્ય એ છે કે સંયમની પણ લોચ વગેરે સર્વ પ્રવૃત્તિઓ જો આગમના પ્રામાણ્યથી કરવામાં આવે તો જીવનું પરલોકમાં હિત થઈ શકે છે, અને જો આગમના વચનથી વિપરીત રીતે કરવામાં આવે તો જીવનું પરલોકમાં અહિત થાય છે. આ પ્રકારની નિયત વ્યાપ્તિ છે. આથી પરલોકમાં હિતનું કારણ એક આગમપારતંત્ર્ય જ છે, અન્ય કોઈ નહીં. ॥૯૪૫॥

ગાથા :

इय दव्वर्लिगमित्तं पायमगीआओ जं अणत्थफलं ।

जायइ ता विण्णेओ तित्थुच्छेओ अ भावेणं ॥९४६॥ दारं ॥

અન્યવાર્થ :

જં=જે કારણથી ઇય=આ રીતે અગીઆઓ=અગીતાર્થ પાસેથી પાયં=પ્રાયઃ અણત્થફલં=અનર્થના ફળવાળું દવ્વર્લિગમિત્તં=દ્રવ્યલિંગમાત્ર જાયइ=થાય છે, તા=તે કારણથી ભાવેણં=ભાવથી તિત્થુચ્છેओ अ=તીર્થોચ્છેદ જ વિણ્ણેओ=જાણવો.

★ ‘અ’ એવ કાર અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી આ રીતે અગીતાર્થ ગુરુ પાસેથી પ્રાયઃ કરીને અનર્થના ફળવાળું માત્ર દ્રવ્યલિંગ જ થાય છે, તે કારણથી ભાવથી તીર્થનો ઉચ્છેદ જ જાણવો.

ટીકા :

इय=एवं द्रव्यलिङ्गमात्रं-भिक्षाटनादिफलं प्रायोऽगीतार्थाद् गुरोः सकाशाद् यद्=यस्मादनर्थफलं विपाके जायते, तत्=तस्माद्विज्ञेयः तीर्थोच्छेद एव भावेन=परमार्थेन, मोक्षलक्षणतीर्थफलाभावादिति गाथार्थः ॥९४६॥ द्वारम् ॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી આ રીતે=ગાથા ૯૪૪-૯૪૫માં બતાવ્યું એ રીતે, અગીતાર્થ ગુરુ પાસેથી વિપાકમાં પ્રાયઃ અનર્થના ફળવાળું, ભિક્ષાટનાદિના ફળવાળું દ્રવ્યલિંગમાત્ર થાય છે, તે કારણથી, ભાવથી=પરમાર્થથી, તીર્થોચ્છેદ જ જાણવો; કેમ કે મોક્ષના લક્ષણવાળા તીર્થના ફળનો અભાવ છે, આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૪૪-૯૪૫માં કહ્યું કે કાલોચિત સકલ સૂત્રાર્થો નહીં ભણેલા સાધુને આચાર્યપદવી આપવાથી તે આચાર્યમાં અને તેના શિષ્યોમાં વિશિષ્ટ જ્ઞાનાદિનો અભાવ હોવાને કારણે તેઓનું મુંડનાદિ સર્વ અનુજ્ઞાન અનર્થક છે, અને સ્વમતિના વિકલ્પથી જેમતેમ કરાયેલ મુંડનાદિ પણ અનુજ્ઞાન, સ્વર્ગ-મોક્ષરૂપ ફળ આપતું નથી; એ રીતે અગીતાર્થ ગુરુ પાસેથી શિષ્યને પ્રાયઃ કરીને ભાવશૂન્ય એવી ભિક્ષાટનાદિ બાહ્ય ક્રિયાઓવાળું માત્ર દ્રવ્યલિંગ જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, જે વિપાકમાં અનર્થરૂપ ફળવાળું છે; કેમ કે દ્રવ્યલિંગમાત્રથી સાધુને આ લોકમાં ભિક્ષાટન, મુંડનાદિ કષ્ટોની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પરલોકમાં દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. આથી એજ ગુરુના અને તેના શિષ્યોનાં મુંડનાદિ સંયમનાં સર્વ અનુજ્ઞાનો આત્મકલ્યાણનું કારણ તો બનતાં નથી, પરંતુ કેવલ કષ્ટનું જ કારણ બને છે. તેથી અગીતાર્થ આચાર્યનિશ્ચિત સાધુઓ મોક્ષરૂપ તીર્થનું ફળ મેળવી શકતા નથી, જેથી મોક્ષનો અભાવ થવાને કારણે ભાવથી તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે. માટે ગીતાર્થ સાધુને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવી જોઈએ, અગીતાર્થને નહીં જ. ॥૯૪૬॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૯૩૪માં કાલોચિત ગૃહીત સકલ સૂત્રાર્થ વગરના સાધુને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપતા ગુરુને થતા મૃષાવાદાદિ ચાર દોષો બતાવ્યા, અને તે ચાર દોષો કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ? તેનું ગાથા ૯૩૫થી ૯૪૬માં વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું. હવે તેનું નિગમન કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે -

ગાથા :

કાલોચિઅસુત્તથ્યે તમ્હા સુવિણિચ્છિયસ્સ અણુઓગો ।

નિયમાણ્ણુજાણિઅવ્વો ન સવણઓ ચેવ જહ્ ભણિઅં ॥૯૪૭॥

અન્યથાર્થ :

તમ્હા=તે કારણથી કાલોચિઅસુત્તથ્યે=કાલોચિત સૂત્રાર્થવિષયક સુવિણિચ્છિયસ્સ=સુવિનિશ્ચિતને નિયમા=નિયમથી અણુઓગો=અનુયોગની અણુજાણિઅવ્વો=અનુજ્ઞા આપવી જોઈએ, સવણઓ ચેવ ન=શ્રવણથી જ નહીં; જહ્=જે રીતે ભણિઅં=કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

તે કારણથી કાલોચિત સૂત્રાર્થના વિષયમાં સુવિનિશ્ચિત સાધુને નક્કી અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવી જોઈએ, માત્ર શ્રવણથી જ નહીં; જે રીતે સંમતિમાં કહેવાયું છે.

ટીકા :

કાલોચિતસૂત્રાર્થે=અસ્મિન્ વિષયે, તસ્માત્ સુવિનિશ્ચિતસ્ય=જ્ઞાતતત્ત્વસ્યાનુયોગ:-ઉક્તલક્ષણ: નિયમાદ્=એકાન્તેન અનુજ્ઞાતવ્યો ગુરુણા, ન શ્રવણત એવ=શ્રવણમાત્રેણૈવ, કથમિત્યાહ-યતો ભણિતં સમ્મત્યાં સિદ્ધસેનાચાર્યેણેતિ ગાથાર્થ: ॥૧૪૭॥

ટીકાર્થ :

તે કારણથી=કાલોચિત ગૃહીત સૂત્રાર્થ વગરના સાધુને ગાથા ૯૩૪થી ૯૪૬માં બતાવ્યા મુજબ અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવાથી અનર્થો થાય છે તે કારણથી, કાલોચિત સૂત્રાર્થમાં=આ વિષયમાં=કાલોચિત સૂત્રાર્થના વિષયમાં, સુવિનિશ્ચિતને=જ્ઞાતતત્ત્વવાળાને, ગુરુએ નિયમથી=એકાંતથી, કહેવાયેલ લક્ષણવાળા અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવી જોઈએ. શ્રવણથી જ=સાંભળવામાત્રથી જ, નહીં; કેમ ? એથી કહે છે - જે કારણથી સિદ્ધસેન આચાર્ય વડે સમ્મતિમાં કહેવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

જહ જહ બહુસ્સુઓ સમ્મઓ અ સીસગણસંપરિવુડો અ ।
અવિણિચ્છિઓ અ સમ્મ એ તહ તહ સિદ્ધંતપડિણીઓ ॥૧૪૮॥

અન્યથાર્થ :

સમ્મ અ અવિણિચ્છિઓ=અને સમયમાં અવિનિશ્ચિત=શાસ્ત્રમાં અજ્ઞાતતત્ત્વવાળા સાધુ, જહ જહ=જેમ જેમ બહુસ્સુઓ=બહુશ્રુત, સમ્મઓ અ=અને (બહુજનને) સંમત, સીસગણસંપરિવુડો અ=અને શિષ્યગણથી સંપરિવૃત છે, તહ તહ=તેમ તેમ સિદ્ધંતપડિણીઓ=સિદ્ધાંતના પ્રત્યનીક છે.

ગાથાર્થ :

શાસ્ત્રમાં અજ્ઞાતતત્ત્વવાળા સાધુ જેમ જેમ બહુશ્રુત, બહુજનને સંમત, શિષ્યસમુદાયથી પરિવરેલા છે, તેમ તેમ સિદ્ધાંતના શત્રુ છે.

ટીકા :

યથા યથા બહુશ્રુત: શ્રવણમાત્રેણ, સમ્મતશ્ચ તથાવિધલોકસ્ય, શિષ્યગણસમ્પરિવૃતશ્ચ=બહુમૂઢ-પરિવારશ્ચ, અમૂઢાનાં તથાવિધાપરિગ્રહણાદ્, અવિનિશ્ચિતશ્ચ=અજ્ઞાતતત્ત્વશ્ચ સમયે=સિદ્ધાન્તે, તથા તથાડસૌ વસ્તુસ્થિત્યા સિદ્ધાન્તપ્રત્યનીક:=સિદ્ધાન્તવિનાશક:, તલ્લાઘવાપાદનાદિતિ ગાથાર્થ: ॥૧૪૮॥

ટીકાથ :

જેમ જેમ સાધુ શ્રવણમાત્રથી બહુશ્રુત છે, અને તેવા પ્રકારના લોકને=મુગ્ધ લોકને, સંમત છે, અને શિષ્યગણથી સંપરિવૃત છે=બહુમૂઢના પરિવારવાળા છે; કેમ કે અમૂઢોનું તેવા પ્રકારના ગુરુનું અપરિગ્રહણ છે=મુગ્ધ ન હોય તેવા જીવો અજ્ઞ એવા અગીતાર્થ ગુરુને સ્વીકારતા નથી, અને સમયમાં=સિદ્ધાંતમાં, અવિનિશ્ચિત છે=અજ્ઞાતતત્ત્વવાળા છે; તેમ તેમ આ=આ અગીતાર્થ સાધુ, વસ્તુસ્થિતિથી=વાસ્તવિક રીતે, સિદ્ધાંતના પ્રત્યનીક છે=સિદ્ધાંતના વિનાશક છે; કેમ કે તેના લાઘવનું આપાદન થાય છે=સિદ્ધાંતની લઘુતાનું કારણ થાય છે, અર્થાત્ આવા અજ્ઞ સાધુ જિનશાસનનું લાઘવ કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૩૪થી ૯૪૬માં વર્ણન કર્યું તે કારણથી, કાળને ઉચિત સૂત્રો અને અર્થોના વિષયમાં જાણેલ તત્ત્વવાળા સાધુને જ અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવી જોઈએ; પરંતુ ગુરુ પાસેથી કાલોચિત સૂત્રાર્થો સાંભળી લીધા હોય, છતાં તે સૂત્રાર્થોના પરમાર્થને જાણતા ન હોય, તેવા સાધુને ગુરુએ આચાર્યપદે સ્થાપવારૂપ અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવી જોઈએ નહિ. તેમાં સાક્ષીરૂપે ગ્રંથકારશ્રી આચાર્ય સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિથી રચિત ‘સંમતિતર્ક’ ગ્રંથની ગાથા બતાવે છે -

જે સાધુ સૂત્રાર્થો સાંભળવામાત્રથી જ બહુશ્રુતવાળા હોય, મુગ્ધ લોકોને “આ જૈનાચાર્ય છે” એ પ્રમાણે સંમત હોય, અવિચારક એવા મૂઢ શિષ્યોના પરિવારથી સારી રીતે પરિવરેલા હોય, અને સિદ્ધાંતના તત્ત્વને સર્વાર્થ શાસ્ત્રના ઐદંપર્યને, જાણતા ન હોય; તેવા સાધુ જેમ જેમ લોકમાં વધારે ને વધારે સંમત થતા જાય છે, તેમ તેમ અધિક અધિક સિદ્ધાંતનો વિનાશ કરનાર બને છે. વળી તેવા સાધુનો શિષ્યસમુદાય જેમ જેમ વધતો જાય છે, તેમ તેમ તે સાધુ યોગ્ય જીવોને વિપરીત બોધ કરાવીને ભગવાનના શાસનનો નાશ કરે છે; કેમ કે તે સાધુ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરીને બહુશ્રુત થયા નથી, તેથી વ્યાખ્યાનાદિમાં કુશળ નથી; પરંતુ તે સાધુ શાસ્ત્રનું શ્રવણમાત્ર કરીને બહુશ્રુત થયા, તેથી જ યથા તથા પ્રરૂપણા કરીને મુગ્ધ લોકોને સંમત થયા છે, અને ઘણા લોકોને સંમત થવાને કારણે જ મુગ્ધ લોકો સંયમ ગ્રહણ કરીને, સંયમનાં કષ્ટો વેઠીને અહિત સાધે છે, અને આવા અજ્ઞ આચાર્યની અને તેના મુગ્ધ શિષ્યોની સંયમની આચરણાઓથી શાસન હીલના પામે છે. કેવલ સ્થૂલદૃષ્ટિથી લોકમાં શાસનનો પ્રભાવ દેખાય છે, પરંતુ બુદ્ધિમાન વિચારકોને તત્ત્વથી જિનશાસન અસાર જણાય છે; કેમ કે પોતે અજ્ઞ હોવાને કારણે શાસ્ત્રના પદાર્થોની જેમ તેમ પ્રરૂપણા કરીને વિદ્વાન લોકો આગળ જિનશાસનની લઘુતા કરે છે. આથી આવા અગીતાર્થ આચાર્યને સિદ્ધાંતના શત્રુ કહેલ છે.

ટીકામાં “શિષ્યગણથી સંપરિવૃત”નો અર્થ “બહુમૂઢના પરિવારવાળો” એ પ્રમાણે કર્યો. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે આવો અર્થ કરવાનું કારણ શું? તેથી કહે છે કે અમૂઢ લોકો તેવા પ્રકારના ગુરુનું પરિગ્રહણ નહીં કરતા હોવાથી શ્રવણમાત્રથી બહુશ્રુતવાળા આચાર્ય બહુમૂઢ શિષ્યોના પરિવારવાળા હોય છે.

આશય એ છે કે પરમાર્થ જાણવામાં મૂઢ લોકો જ શ્રવણમાત્રથી બહુશ્રુતવાળા અર્ધ વિદ્વાન આચાર્યને ગીતાર્થ સમજીને તેમની પાસે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરે છે; જ્યારે અમૂઢ એવા વિચારક લોકો તો શાસ્ત્રવચનનુસારે

ગુરુની ઉચિત પરીક્ષા કરીને જેમની પ્રરૂપણા અત્યંત ન્યાયયુક્ત જણાતી હોય તેવા ગીતાર્થ આચાર્ય પાસે જ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરે છે, પરંતુ આવા શ્રવણમાત્રથી બહુશ્રુત બનેલા આચાર્ય પાસે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરતા નથી. આથી જ શિષ્યસમુદાયથી પરિવરેલા એવા અજ્ઞ આચાર્યને 'બહુમૂઢ શિષ્યોના પરિવારવાળા' કહેલ છે. ॥૯૪૭/૯૪૮॥

અવતરણિકા :

एतदेव भावयति —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ ભાવન કરે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સમયમાં અવિનિશ્ચિત એવા આચાર્ય સિદ્ધાંતના લાઘવનું આપાદન કરતા હોવાથી સિદ્ધાંતના વિનાશક છે, એનું જ ભાવન કરે છે —

ગાથા :

सर्व्वण्णूहिं पणीयं सो उत्तममइसएण गंभीरं ।
तुच्छकहणाए हिट्ठा सेसाण वि कुणइ सिद्धंतं ॥९४९॥

અન્યથાર્થ :

સર્વ્વણ્ણૂહિં પણીયં=સર્વજ્ઞો વડે પ્રણીત, અઇસણ ઉત્તમ=અતિશયથી ઉત્તમ, ગંભીર=ગંભીર એવા સિદ્ધંતં=સિદ્ધાંતને સો=તે=અવિનિશ્ચિત આચાર્ય, તુચ્છકહણા=તુચ્છ કથના વડે સેસાણ વિ હિટ્ઠા=શેષોની પણ હેઠા=જિનશાસનથી શેષ એવા અન્ય દર્શનના સિદ્ધાંતો કરતાં પણ હીન, કુણઇ=કરે છે.

ગાથાર્થ :

સર્વજ્ઞો વડે પ્રણીત, અતિશયથી ઉત્તમ, ગંભીર એવા સિદ્ધાંતને, અવિનિશ્ચિત આચાર્ય તુચ્છ કથના વડે જિનશાસનથી શેષ એવા અન્ય દર્શનના સિદ્ધાંતો કરતાં પણ હીન કરે છે.

ટીકા :

सर्व्वज्ञैः प्रणीतं सः=अविनिश्चितः उत्तमं=प्रधानमतिशयेन गम्भीरं=भावार्थसारं तुच्छकथनया=अपरिणतदेशनयाऽधः शेषाणामपि सिद्धान्तानां करोति तथाविधलोकं प्रति सिद्धान्तमिति गाथार्थः ॥९४९॥

ટીકાર્થ :

સર્વજ્ઞો વડે પ્રરૂપાયેલ, અતિશયથી ઉત્તમ=પ્રધાન, ગંભીર=ભાવાર્થસાર, એવા સિદ્ધાંતને, તે=અવિનિશ્ચિત=સિદ્ધાંતના નહીં જાણેલા તત્ત્વવાળા આચાર્ય, તેવા પ્રકારના લોક પ્રતિ=તત્ત્વના જિજ્ઞાસુ અને તત્ત્વ સમજવામાં બુદ્ધિમાન એવા લોકની આગળ, તુચ્છ કથના વડે=અપરિણત દેશના વડે, શેષ સિદ્ધાંતોની પણ=અન્ય દર્શનના સિદ્ધાંતોની પણ, નીચે કરે છે=જેનદર્શનના સિદ્ધાંતને નીચે કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનશાસનના સિદ્ધાંતો સર્વજ્ઞ એવા ભગવાન વડે પ્રરૂપાયેલા હોવાથી લેશ પણ ક્ષતિવાળા નથી, અને અતિશયથી પ્રધાન છે અર્થાત્ વિશિષ્ટ અતિશયોવાળા છે. વળી ભાવાર્થસાર છે અર્થાત્ તાત્પર્ય વિચારવામાં આવે તો અત્યંત સારભૂત છે.

આવા ઉત્તમ સિદ્ધાંતોને, શાસ્ત્રના તત્ત્વને નહીં જાણનારા અગીતાર્થ આચાર્ય અપરિણત દેશના આપવા દ્વારા અન્યદર્શનીઓના સિદ્ધાંતો કરતાં પણ હીન દેખાડે છે.

આશય એ છે કે સર્વજ્ઞનું વચન અત્યંત પરમાર્થને સ્પર્શનારું હોવાથી કોઈપણ વિચારક પુરુષ જિજ્ઞાસાથી તત્ત્વ સાંભળે તો તેને અવશ્ય સિદ્ધાંત પ્રત્યે આદરભાવ થાય, તેમ છતાં તત્ત્વને નહીં જાણનારા આચાર્ય પાસેથી અપરિણત દેશના સાંભળીને તે જિજ્ઞાસુ અને બુદ્ધિમાન પુરુષને પણ જૈનદર્શનના સિદ્ધાંત કરતાં અન્ય દર્શનના સિદ્ધાંતો શ્રેષ્ઠ લાગે; કેમ કે જેને આચાર્યપદવી આપવા દ્વારા અનુયોગની અનુજ્ઞા આપી છે, તેવા આચાર્ય શ્રવણમાત્રથી બહુશ્રુત છે, તેથી શ્રેષ્ઠ પણ સિદ્ધાંતના પદાર્થોનો અસંબદ્ધ પ્રલાપ કરે છે.

અહીં કહ્યું કે “તુચ્છ કથના વડે=અપરિણત દેશના વડે, અવિનિશ્ચિત એવા આચાર્ય સર્વજ્ઞપ્રણીત સિદ્ધાંતને હીન દેખાડે છે.” તેનાથી એ કહેવું છે કે સમયમાં અવિનિશ્ચિત એવા આચાર્ય શાસ્ત્રોના પરમાર્થને નહીં જાણતા હોવાથી કયા શ્રોતાને કેવું તત્ત્વ બતાવીએ તો તેનું હિત થશે ? તેનો સમ્યગ્ નિર્ણય કરી શકતા નથી. આથી તે આચાર્ય શાસ્ત્રીય પદાર્થોને શ્રોતાની ભૂમિકાને અનુરૂપ ઉચિત રીતે સમજાવી શકતા નથી. માટે તેમની દેશના ભગવાને પ્રરૂપેલ આગમવચનના યથાર્થ પરિણામથી પરિણત ન હોવાથી તેવી અપરિણત દેશના વડે તે અજ્ઞ આચાર્ય જિનશાસનના લાઘવનું જ આપાદન કરે છે. ॥૯૪૯॥

અવતરણિકા :

તથા —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૯૪૮માં કહેલ કે સમયમાં અવિનિશ્ચિત આચાર્ય સિદ્ધાંતના વિનાશક છે, તેનું પૂર્વગાથામાં ભાવન કર્યું. હવે તે આચાર્ય સિદ્ધાંતના વિનાશક કઈ રીતે બને છે ? તે અન્ય રીતે બતાવવા ‘તથા’થી સમુચ્ચય કરીને કહે છે —

ગાથા :

અવિણિચ્છિઓ ણ સમ્મં ઉસ્સગ્ગવવાયજાણઓ હોઈ ।

અવિસયપઓગઓર્હિંસો સપરવિણાસઓ નિઅમા ॥૯૫૦॥

અન્યથાર્થ :

અવિણિચ્છિઓ=અવિનિશ્ચિત (આચાર્ય) સમ્મં=સમ્યગ્ ઉસ્સગ્ગવવાયજાણઓ=ઉત્સર્ગ-અપવાદના જ્ઞાપક ણ હોઈ=હોતા નથી. (તેથી) અર્હિંસો=આમાં=ઉત્સર્ગ-અપવાદમાં, અવિસયપઓગઓ=અવિષયના પ્રયોગથી સો=આ=અજ્ઞ આચાર્ય, નિઅમા=નિયમથી સપરવિણાસઓ=સ્વ-પરના વિનાશક થાય છે.

ગાથાર્થ :

અવિનિશ્ચિત એવા આચાર્ય સમ્યગ્ ઉત્સર્ગ-અપવાદને જાણનારા હોતા નથી. તેથી ઉત્સર્ગ-અપવાદમાં અવિષયના પ્રયોગથી અજ્ઞ આચાર્ય નિયમથી સ્વ-પરના વિનાશક થાય છે.

ટીકા :

અવિનિશ્ચિત: समये न सम्यगुत्सर्गापवादज्ञो भवति सर्वत्रैव, ततश्चाविषयप्रयोगतोऽनयो: = उत्सर्गा-पवादयोस्तथाविध: स्वपरविनाशको नियमात् कूटवैद्यवदिति गाथार्थ: ॥૯૫૦॥

ટીકાર્થ :

સમયમાં અવિનિશ્ચિત=શાસ્ત્રવિષયક તત્ત્વને નહીં જાણનારા આચાર્ય, સર્વત્ર જ સમ્યગ્ ઉત્સર્ગ-અપવાદને જાણનારા હોતા નથી, અને તેથી આમાં=ઉત્સર્ગ-અપવાદમાં, અવિષયના પ્રયોગથી તેવા પ્રકારના=અજ્ઞ આચાર્ય, કૂટ વૈદ્યની જેમ નિયમથી સ્વ-પરના વિનાશક થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શાસ્ત્રોના શ્રવણમાત્રથી બહુશ્રુત બનેલા સાધુને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપેલી હોય તો, તેવા આચાર્ય સિદ્ધાંતના પરમાર્થને નહીં જાણતા હોવાથી સંયમને અનુકૂળ એવા શાસ્ત્રમાં બતાવેલ ઉત્સર્ગ-અપવાદને સર્વ સ્થાને યથાર્થ જોડી શકતા નથી, પરંતુ ક્યારેક ઉત્સર્ગના સ્થાનમાં અપવાદને અને અપવાદના સ્થાનમાં ઉત્સર્ગને જોડે છે. આ રીતે ઉત્સર્ગ-અપવાદનો અસ્થાનમાં પ્રયોગ કરવા દ્વારા તે અજ્ઞ આચાર્ય નક્કી સ્વ-પરનો વિનાશ કરે છે, અર્થાત્ ભગવાનની આજ્ઞાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ કરીને સ્વનો વિનાશ કરે છે, અને શિષ્યોને વિપરીત પ્રવૃત્તિ કરાવીને પર એવા શિષ્યોનો પણ વિનાશ કરે છે.

જે રીતે અજ્ઞ વૈદ્ય રોગમાં સ્વયં વિપરીત ઔષધ ગ્રહણ કરીને પોતાનો વિનાશ કરે છે, અને રોગીને વિપરીત ઔષધ આપવા દ્વારા પરનો પણ વિનાશ કરે છે; તે રીતે અગીતાર્થ આચાર્ય ઉત્સર્ગ-અપવાદનો અસ્થાને વિનિયોગ કરવા દ્વારા પોતાનો અને પરનો વિનાશ કરે છે. ॥૯૫૦॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૯૩૪થી ૯૫૦માં સ્થાપન કર્યું કે તે તે કાલને ઉચિત સકલ સૂત્રો અને અર્થો ગ્રહણ કર્યા ન હોય તેવા સાધુને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવામાં આવે તો મૃષાવાદાદિ દોષો થાય છે અને તે અજ્ઞ આચાર્ય સિદ્ધાંતના વિનાશક બને છે. તે સર્વનું નિગમન કરતાં કાલોચિત ગૃહીત સૂત્રાર્થવાળા સાધુને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવાનું વિધાન કરે છે -

ગાથા :

ता तस्सेव हिअद्वा तस्सीसाणमणुमोअगाणं च ।
तह अप्पणो अ धीरो जोगगस्सज्जुजाणई एवं ॥૯૫૧॥

અન્વયાર્થ :

તા=તે કારણથી ધીરો=ધીર તસ્મેવ=તેના જ=અનુયોગની અનુજા જેને આપવાની છે તે સાધુના જ, તસ્સીસાળં=તેના શિષ્યોના અણુમોઅગાળં ચ=અને અનુમોદકોના=તે સાધુની અનુમોદના કરનારા જીવોના, તહ અપ્પણો અ=અને તે રીતે આત્માના હિઅદ્વા=હિત અર્થે જોગસસ=યોગ્યને એવં=આ રીતે=આગળમાં બતાવાશે એ રીતે, અણુજાણઈ=(અનુયોગની) અનુજા આપે છે.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૯૪૮થી ૯૫૦માં કહ્યું તે કારણથી ધીર એવા ગુરુ, અનુયોગની અનુજા જેને આપવાની છે તે સાધુના જ, તે સાધુના શિષ્યોના, તે સાધુની અનુમોદના કરનારા જીવોના અને તે રીતે આત્માના હિત માટે યોગ્ય સાધુને આગળમાં બતાવાશે એ રીતે અનુયોગની અનુજા આપે છે.

ટીકા :

તત્=તસ્માત્તસ્યૈવ=અધિકૃતાનુયોગધારિણો હિતાર્થં પરલોકે, તથા તચ્છિષ્યાણાં ભાવિનામ્, અનુમોદકાનાં ચ તથાવિધાજ્ઞપ્રાણિનાં, તથાડડત્મનશ્ચ હિતાર્થં આજ્ઞારાધનેન, ધીરો ગુરુઃ યોગ્યાય વિનેયાય અનુજાનાતિ એવં=વક્ષ્યમાણેન વિધિનાડનુયોગમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૫૧॥

ટીકાર્થ :

તે કારણથી (૧) તેના જ=અધિકૃત એવા અનુયોગધારીના જ=જેને અનુયોગની અનુજા આપવાનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે તેવા કાલોચિત ગૃહીત સૂત્રાર્થવાળા આચાર્યપદવીને યોગ્ય સાધુના જ, પરલોકમાં હિત અર્થે, અને (૨) ભાવિ એવા તેના શિષ્યોના=તે આચાર્યપદવીને યોગ્ય સાધુના ભવિષ્યમાં થનાર એવા શિષ્યોના, અને (૩) અનુમોદક તેવા પ્રકારના અજ્ઞ પ્રાણીઓના=વિશેષ પ્રકારની પરીક્ષા કરવામાં અસમર્થ અને માત્ર બાહ્ય આચારોથી રંજિત થઈને અનુમોદન કરનારા અજ્ઞાની જીવોના, અને તે રીતે=યોગ્યતાનો નિર્ણય કરીને યોગ્ય શિષ્યને જ અનુયોગની અનુજા આપે તે રીતે, આજ્ઞાના આરાધન દ્વારા (૪) પોતાના હિત અર્થે, ધીર એવા ગુરુ, યોગ્ય વિનેયને=યોગ્ય શિષ્યને, આ પ્રકારે=કહેવાનાર વિધિથી, અનુયોગની અનુજા આપે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શ્રવણમાત્રથી બહુશ્રુત અને શાસ્ત્રમાં અવિનિશ્ચિત એવા આચાર્ય વસ્તુસ્થિતિથી સિદ્ધાંતના પ્રત્યનીક છે. તે કારણથી જેને આચાર્યપદવી આપવાની છે તે સાધુના પરલોકના હિત માટે, તે સાધુના ભવિષ્યમાં થનાર શિષ્યોના હિત માટે, અને જેઓ મુગ્ધતાથી તે સાધુની અનુમોદના કરનારા છે તેવા અજ્ઞ લોકોના હિત માટે, તેમ જ ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધન દ્વારા પોતાના હિત માટે; ધીર એવા ગુરુ આગળમાં કહેવાશે એ વિધિપૂર્વક યોગ્ય શિષ્યને અનુયોગની અનુજા આપે છે; કેમ કે શ્રવણમાત્રથી બહુશ્રુત બનેલા શિષ્યને ગુરુ આચાર્યપદવી આપે તો તેનું હિત થતું નથી, ભવિષ્યમાં થનાર તેની શિષ્યસંતતિનું પણ હિત થતું નથી અને આવા આચાર્યની અનુમોદના કરનાર મુગ્ધ લોકોનું પણ હિત થતું નથી; તેમ જ કાલોચિત નહીં ગ્રહણ કરેલ સૂત્રાર્થવાળા સાધુને આચાર્યપદવી આપનાર ગુરુનું પણ પરલોકમાં હિત થતું નથી.

અહીં ગુરુને 'ધીર' વિશેષણ આપવા દ્વારા એ કહેવું છે કે ભગવાનના વચનાનુસાર ચાલનારા અને યોગ્ય શિષ્યને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપનારા ગુરુ ધીર છે, અન્ય નહીં. તેથી જે ગુરુ એમ વિચારે કે “મારા શિષ્યોમાંથી કોઈ આચાર્ય નહીં બને તો મારું ખરાબ લાગશે” તેથી જિનાજ્ઞાની ઉપેક્ષા કરીને પણ, સ્વ-પરના હિતનો વિચાર કર્યા વગર, અયોગ્ય શિષ્યને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપી દે, તે ગુરુ ભગવાનની આજ્ઞા પાળવામાં ધીરતાવાળા નથી. ॥૯૫૧॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ધીર એવા ગુરુ યોગ્ય શિષ્યને વક્ષ્યમાણ વિધિથી અનુયોગની અનુજ્ઞા આપે છે. તે વક્ષ્યમાણ વિધિ પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે —

ગાથા :

તિહિજોગમ્મિ પસત્થે ગહિણે કાલે નિવેઙ્ગે ચૈવ ।
ઓસરણમહ ણિસિજ્જારયણં સંઘટ્ટણં ચૈવ ॥૯૫૨॥

અન્યથાર્થ :

પસત્થે તિહિજોગમ્મિ=પ્રશસ્ત એવો તિથિયોગ હોતે છતે, કાલે ગહિણે=કાલ ગ્રહણ કરાચે છતે, નિવેઙ્ગે ચૈવ=(તે કાલગ્રહણ) નિવેદાચે છતે જ ઓસરણં=સમવસરણ=ગુરુનું આગમન, ણિસિજ્જારયણં=નિષધાનું રચન, સંઘટ્ટણં ચૈવ=અને સંઘટ્ટન (કરાય છે.)

★ 'અહ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

પ્રશસ્ત તિથિનો યોગ હોતે છતે, કાલ ગ્રહણ કરાચે છતે, અને તે કાલગ્રહણ નિવેદન કરાચે છતે જ, ગુરુનું પદવીદાન અર્થે આગમન, નિષધાનું રચન અને સંઘટ્ટન કરાચ છે.

ટીકા :

તિથિયોગે પ્રશસ્તે સમ્પૂર્ણશુભાદૌ, ગૃહીતે કાલે વિધિના, નિવેદિતે ચૈવ, ગુરોઃ સમવસરણમ્, અથ નિષદ્યારચનમ્=ઉચિતભૂમાવક્ષગુરુનિષદ્યાકરણમિત્યર્થઃ, સંઘટ્ટનં ચૈવ=અક્ષનિક્ષેપ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૫૨॥

ટીકાર્થ :

સંપૂર્ણ શુભ વગેરે પ્રશસ્ત તિથિનો યોગ હોતે છતે, વિધિપૂર્વક કાલ ગ્રહણ કરાચે છતે, નિવેદન કરાચે છતે જ=કાલગ્રહણનું ગુરુને નિવેદન કરાચે છતે જ, ગુરુનું સમવસરણ=ગુરુનું પદવીદાન અર્થે આગમન, નિષધાનું રચવું=ઉચિત ભૂમિમાં અક્ષ અને ગુરુની નિષધાનું કરવું, અને સંઘટ્ટન=અક્ષનો નિક્ષેપ=સ્થાપનાચાર્યજી સ્થાપવા, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૯૫૨॥

ગાથા :

તત્તો પવેઙ્ગઆએ ઉવવિસઙ્ગ ગુરુ ડ ણિઅનિસેજ્જાએ ।
પુરઓ અ ઠાઙ્ગ સીસો સમ્મમહાજાયઉવકરણો ॥૯૫૩॥

અન્વયાર્થ :

તત્તો=ત્યારપછી=અક્ષનો નિક્ષેપ કર્યા પછી, પવેઙ્ગઆએ=(વસતિ) પ્રવેદાયે છતે ણિઅનિસેજ્જાએ=નિજ નિષદામાં ગુરુ ડ=ગુરુ જ ઉવવિસઙ્ગ=બેસે છે, અહાજાયઉવકરણો અ=અને યથાજાત ઉપકરણવાળો સીસો=શિષ્ય પુરઓ=આગળ=ગુરુની સન્મુખ, સમ્મ=સમ્યગ્ ઠાઙ્ગ=ઊભો રહે છે.

ગાથાર્થ :

સ્થાપનાચાર્યજી સ્થાપ્યા પછી 'વસતિ શુદ્ધ છે' એમ વસતિનું પ્રવેદન કરાયે છતે, પોતાની નિષદામાં ગુરુ જ બેસે છે, અને યથાજાત ઉપકરણવાળો શિષ્ય ગુરુની સન્મુખ સમ્યગ્ ઊભો રહે છે.

ટીકા :

તત્તઃ=તદનન્તરં રચકેન સાધુના પ્રવેદિતાયાં=કથિતાયાં વસત્યામુપવિશતિ ગુરુઃ=આચાર્ય એવ, ન શેષસાધવઃ, ક્વેત્યાહ-નિજનિષદાયાં=યા તદર્થમેવ રચિતેતિ, પુસ્તશ્ચ શિષ્યઃ તિષ્ઠતિ પ્રક્રાન્તઃ સમ્યગ્=અસમ્પ્રાન્તઃ યથાજાતોપકરણો=રજોહરણમુખવસ્ત્રિકાદિધર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૫૩॥

★ "મુખવસ્ત્રિકાદિધરઃ"માં 'આદિ' પદથી ચોતપટ્ટાનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

ત્યારપછી=અક્ષની સ્થાપના કર્યા પછી, રચક સાધુ વડે=આચાર્યપદવી અંગેની વ્યવસ્થા કરનારા એવા સાધુ વડે, વસતિ પ્રવેદાયે છતે=કહેવાયે છતે, અર્થાત્ આચાર્યપદવી આપવાને અનુકૂળ વસતિમાં 'બાહ્ય શુદ્ધિ છે' એ પ્રમાણે ગુરુને નિવેદન કરાયે છતે, ગુરુ=આચાર્ય જ, બેસે છે, શેષ સાધુઓ નહીં.

આચાર્ય ક્યાં બેસે છે ? એથી કહે છે— પોતાની નિષદામાં=જે તેમના અર્થે જ રચાયેલી છે=જે નિષદા આચાર્ય માટે જ રચાયેલી છે તે નિષદામાં, આચાર્ય જ બેસે છે એમ અન્વય છે; અને યથાજાત છે ઉપકરણ જેને એવો=રજોહરણ-મુહપત્તિ આદિને ધારણ કરનારો, પ્રકાંત શિષ્ય=જેને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવાનો પ્રક્રમ ચાલી રહ્યો છે તેવો શિષ્ય, આગળથી=ગુરુની સન્મુખ, સમ્યગ્=અસંભ્રાંત=સંભ્રમ વગર, ઊભો રહે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૯૫૩॥

ગાથા :

પેહિંતિ તઓ પોત્તિં તીએ અ સસીસગં પુણો કાયં ।
વારસવંદણ સંદિસ સજ્જાયં પઢ્ઢવેમુ ત્તિ ॥૯૫૪॥

અન્વયાર્થ :

તઓ=ત્યારપછી (ગુરુ-શિષ્ય) પોત્તિં=મુહપોત્તિને તીએ અ=અને તેના વડે=મુહપોત્તિ વડે, સસીસગં પુણો

કાયં=વળી શિર સહિત કાયને પેહિંતિ=પડિલેહે છે, બારસવંદન=દ્વાદશાવર્તવંદનપૂર્વક (શિષ્ય ગુરુને કહે છે—) સંદિસ=તમે આજ્ઞા આપો, સજ્ઞાયં પટ્ટવેમો=સજ્ઞાયને અમે પ્રસ્થાપીએ.

★ 'તિ' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

ત્યારપછી ગુરુ-શિષ્ય મુહપોતિનું અને મુહપોતિ વડે શિર સહિત કાયાનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરે છે. પછી શિષ્ય દ્વાદશાવર્તવંદનપૂર્વક ગુરુને કહે છે કે “આજ્ઞા આપો, અમે સ્વાધ્યાય પ્રસ્થાપીએ.”

ટીકા :

પ્રત્યુપેક્ષતે તદનન્તરં મુખવસ્ત્રિકાં દ્વાવપિ, તથા (?તયા) ચ મુખવસ્ત્રિકયા સશિરઃ પુનઃ કાયં પ્રત્યુપેક્ષત ઇતિ, તતઃ શિષ્યઃ દ્વાદશાવર્તવંદનપુરસ્સરમાહ-‘સન્દિશત યૂયં, સ્વાધ્યાયં પ્રસ્થાપયમાઃ=પ્રકર્ષેણ વર્તયમા’ ઇતિ ગાથાર્થઃ. ॥૯૫૪॥

નોંધ :

ટીકામાં તથા છે, તેને સ્થાને મૂળગાથા પ્રમાણે તયા હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

ત્યારપછી બંને પણ=ગુરુ-શિષ્ય, મુહપત્તિને પ્રત્યુપેક્ષે છે, અને તે મુહપત્તિ વડે વળી શિર સહિત કાયને પ્રત્યુપેક્ષે છે. ત્યારપછી શિષ્ય દ્વાદશાવર્તવંદનપૂર્વક કહે છે — “તમે આજ્ઞા આપો, સ્વાધ્યાયને અમે પ્રસ્થાપીએ=અમે પ્રકર્ષથી વર્તીએ,” એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં બતાવી તેટલી વિધિ કર્યા પછી ગુરુ અને જેને અનુયોગની અનુજ્ઞારૂપ આચાર્યપદવી આપવાની છે તે શિષ્ય, એમ બંને પણ મુહપત્તિનું પડિલેહણ કરે છે, અને તે મુહપત્તિથી મસ્તક સહિત સમસ્ત શરીરનું પડિલેહણ કરે છે. ત્યારપછી શિષ્ય દ્વાદશાવર્તવંદન કરવાપૂર્વક ગુરુને કહે છે કે “તમે મને આદેશ આપો કે હું મારી શક્તિના પ્રકર્ષથી સ્વાધ્યાયમાં યત્ન કરું.” આ રીતે કહીને શિષ્ય સ્વાધ્યાયમાં પ્રકર્ષથી યત્ન કરે, જેનાથી તેનો આત્મા ભગવાનના વચનથી અત્યંત ભાવિત બનવાને કારણે આગળમાં અપાનારી આચાર્યપદવી તેને સમ્યગ્ પરિણમન પામે. ॥૯૫૪॥

ગાથા :

પટ્ટવસુ અણુણાણ તત્તો દુઅગ્ગા વિ પટ્ટવેઙ્ગ ત્તિ.
તત્તો ગુરુ નિસીઅઙ્ગ ઇઅરો વિ ણિવેઅઙ્ગ તયં તિ ॥૯૫૫॥

અન્યચાર્ય :

તત્તો=ત્યારપછી પટ્ટવસુ=પ્રસ્થાપ, (એમ) અણુણાણ=અનુજ્ઞાત થયે છતે દુઅગ્ગા વિ=બંને પણ (ગુરુ-

શિષ્ય સ્વાધ્યાયને) પઢવેઈ=પ્રસ્થાપે છે. તત્તો=ત્યારપછી ગુરુ=ગુરુ નિસીઅઈ=બેસે છે, ઇઅરો વિ=ઈતર પણ=શિષ્ય પણ, તયં=તેને=સ્વાધ્યાયને, ણિવેઅઈ=નિવેદે છે.

★ 'ત્તિ' અને 'તિ' પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :

શિષ્ય સ્વાધ્યાય કરવાની ગુરુ પાસે અનુજ્ઞા માંગે, ત્યારપછી “સ્વાધ્યાય પ્રસ્થાપ” એવી અનુજ્ઞા ગુરુ દ્વારા અપાયા પછી બંને પણ ગુરુ-શિષ્ય સ્વાધ્યાય કરે છે. ત્યારપછી ગુરુ બેસે છે, શિષ્ય પણ ગુરુને “મેં સ્વાધ્યાય કર્યો છે” તેમ નિવેદન કરે છે.

ટીકા :

‘પ્રસ્થાપય’ इत्यनुज्ञाते सति गुरुणा ततो द्वावपि गुरुशिष्यौ प्रस्थापयत इति, ततः=तदनन्तरं गुरुर्निषीदति स्वनिषद्यायां, इतरोऽपि=शिष्यः निवेदयति तं=स्वाध्यायमिति गाथार्थः ॥૯૫૫॥

ટીકાર્થ :

ત્યારપછી “પ્રસ્થાપ=સ્વાધ્યાયમાં પ્રકર્ષથી વર્ત,” એ પ્રકારે ગુરુ દ્વારા અનુજ્ઞા અપાયે છે તે બંને પણ ગુરુ અને શિષ્ય પ્રસ્થાપે છે=સ્વાધ્યાયમાં પ્રકર્ષથી વર્તે છે. ત્યારપછી ગુરુ પોતાની નિષદ્યામાં બેસે છે, ઈતર પણ=શિષ્ય પણ, તેને=સ્વાધ્યાયને, નિવેદે છે=“મેં સ્વાધ્યાય કર્યો છે” એમ ગુરુને જણાવે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૯૫૫॥

ગાથા :

तत्तो य दो वि विहिणा अणुओगं पडुविति उवउत्ता।

वंदित्तु तओ सीसो अणुजाणावेइ अणुओगं ॥૯૫૬॥

અન્વયાર્થ :

તત્તો ય=અને ત્યારપછી ઉવઉત્તા દો વિ=ઉપયુક્ત એવા બંને પણ વિહિણા=વિધિપૂર્વક અણુઓગં=અનુયોગને પઢવિતિ=પ્રસ્થાપે છે. તઓ=ત્યારપછી વંદિત્તુ=વંદન કરીને સીસો=શિષ્ય અણુઓગં=અનુયોગને અણુજાણાવેઈ=અનુજ્ઞાપાય છે.

ગાથાર્થ :

અને ગુરુને સ્વાધ્યાયનું નિવેદન કર્યા પછી ઉપયોગવાળા ગુરુ-શિષ્ય વિધિપૂર્વક અનુયોગનું પ્રસ્થાપન કરે છે. ત્યારપછી વંદન કરીને શિષ્યને ગુરુ વડે અનુયોગની અનુજ્ઞા અપાય છે.

ટીકા :

ततश्च द्वावपि गुरुशिष्यौ विधिना-प्रवचनोक्तेन अनुयोगं प्रस्थापयतः उपयुक्तौ सन्तौ, वन्दित्वा ततः=तदनन्तरं शिष्यः, किमित्याह-अनुज्ञापयत्यनुयोगं गुरुणेति गाथार्थः ॥૯૫૬॥

ટીકાર્થ :

અને ત્યારપછી ઉપયુક્ત છતાં બંને પણ ગુરુ અને શિષ્ય, પ્રવચનમાં કહેવાયેલ વિધિપૂર્વક અનુયોગને પ્રસ્થાપે છે. ત્યારપછી વંદીને શિષ્ય, શું ? એથી કહે છે — ગુરુ દ્વારા અનુયોગને અનુજ્ઞાપાય છે અર્થાત્ શિષ્ય ગુરુને વંદન કરે ત્યારે ગુરુ શિષ્યને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૯૫૬॥

ગાથા :

અભિમંતિકુળ અક્ષે વંદઃ દેવે તતો ગુરુ વિહિણા।
ઠિઅ એવ નમોક્કારં કઢ્ઢિ નંદિં ચ સંપુણં ॥૯૫૭॥

અન્યથાર્થ :

તતો=ત્યારપછી અક્ષે અભિમંતિકુળ=અક્ષોને અભિમંત્રીને ગુરુ=ગુરુ વિહિણા=વિધિથી દેવે વંદઃ=દેવોને વંદે છે, (ત્યારબાદ) ઠિઅ એવ=સ્થિત જ=ઊભા રહેલા જ ગુરુ, નમોક્કારં સંપુણં ચ નંદિં=નમસ્કારને અને સંપૂર્ણ નંદીને કઢ્ઢિ=કહે છે.

ગાથાર્થ :

ત્યારપછી અક્ષોને અભિમંત્રીને ગુરુ વિધિપૂર્વક દેવોને વંદન કરે છે, ત્યારપછી ઊભા રહેલા જ ગુરુ નમસ્કારને અને સંપૂર્ણ નંદીસૂત્રને બોલે છે.

ટીકા :

અભિમન્વ્યાઽઽચાર્યમન્ત્રેણાઽક્ષાન્=ચન્દનકાન્ વન્દતે દેવાન્=ચૈત્યાનિ તતો ગુરુર્વિધિના પ્રવચનોક્તેન, તતઃ કિમિત્યાહ-સ્થિત એવોર્ધ્વસ્થાનેન નમસ્કારં-પદ્મમઙ્ગલકમાકર્ષયતિ=૩ પઠતિ નન્દીં ચ સમ્પૂર્ણગ્રન્થ-પદ્ધતિમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૫૭॥

ટીકાર્થ :

ત્યારપછી આચાર્યમંત્ર વડે અક્ષોને=ચંદનકોને, અભિમંત્રીને ગુરુ પ્રવચનમાં કહેવાયેલ વિધિથી દેવોને=ચૈત્યોને, વંદે છે. ત્યારપછી શું ? એથી કહે છે — ઊર્ધ્વસ્થાનથી સ્થિત જ=ઊભા રહેલા જ ગુરુ, પંચમંગલરૂપ નમસ્કારને અને સંપૂર્ણ ગ્રંથની પદ્ધતિરૂપ નંદીને=આખા નંદીસૂત્રને, કહે છે=ત્રણ વાર બોલે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૯૫૭॥

ગાથા :

ઇઅરો વિ ઠિઓ સંતો સુણેઝ પોત્તીઝ ઠઝઅમુહકમલો ।
સંવિગ્ગો ઉવત્તો અચ્ચંતં સુદ્ધપરિણામો ॥૯૫૮॥

અન્યથાર્થ :

ઠિઓ સંતો=ઊભો રહેલો છતો સંવિગ્ગો=સંવિગ્ન, ઉવત્તો=ઉપયુક્ત, અચ્ચંતં સુદ્ધપરિણામો=અત્યંત

શુદ્ધ પરિણામવાળો, પોત્તીડ તડઅમુહકમલો=મુહપતિથી સ્થગિત મુખકમળવાળો ઇઅરો વિ=ઈતર પણ=શિષ્ય પણ, (નવકારને અને નંદીસૂત્રને) સુણેડ=સાંભળે છે.

ગાથાર્થ :

ઊભો રહેલો એવો સંવિગ્ન, ઉપયુક્ત, અત્યંત શુદ્ધ પરિણામવાળો, મુહપતિથી ઢાંકેલ મુખરૂપી કમળવાળો શિષ્ય પણ ગુરુ દ્વારા બોલાતા નવકારને અને નંદીસૂત્રને સાંભળે છે.

ટીકા :

ઇતરોઽપિ=શિષ્ય: સ્થિત: સન્નૌર્ધ્વસ્થાનેન શૃણોતિ મુખવસ્ત્રિકયા વિધિગૃહીતયા સ્થગિતમુખકમલ: સન્નિતિ, સ એવ વિશેષ્યતે-સંવિગ્નો=મોક્ષાર્થી, ઉપયુક્તસ્તત્રૈકાગ્રતયા, અનેન પ્રકારેનાઽત્યન્તં શુદ્ધપરિણામ:= શુદ્ધાશય इति ગાથાર્થ: ॥૯૫૮॥

ટીકાર્થ :

વિધિથી ગ્રહણ કરેલી મુખવસ્ત્રિકા વડે ઢાંકેલ મુખકમળવાળો છતો, ઊર્ધ્વસ્થાનથી સ્થિત છતો=ઊભો રહેલો એવો, ઈતર પણ=શિષ્ય પણ, સાંભળે છે=ગુરુ વડે બોલાતા નવકારને અને નંદીસૂત્રને સાંભળે છે.

તે જ વિશેષાય છે=શિષ્ય જ વિશેષરૂપે બતાવાય છે — સંવિગ્ન=મોક્ષનો અર્થી, તેમાં=નવકાર અને નંદીસૂત્ર સાંભળવામાં, એકાગ્રપણાથી ઉપયુક્ત, આ પ્રકારથી=સંવેગપૂર્વક સૂત્ર સાંભળવામાં એકાગ્ર છે એ પ્રકારથી, અત્યંત શુદ્ધ પરિણામવાળો=શુદ્ધ આશયવાળો, એવો શિષ્ય સાંભળે છે, એમ અન્વય છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અનુયોગની અનુજ્ઞા આપ્યા પછી ગુરુ શિષ્યને ત્રણ વાર પંચનમસ્કારમંત્ર અને નંદીસૂત્ર સંભળાવે છે, ત્યારે સંવેગના પરિણામવાળો શિષ્ય સૂત્ર અને અર્થમાં એકાગ્રતાથી ઉપયુક્ત થઈને સાંભળે છે, જેનાથી અત્યંત ભાવિત પરિણામ થવાને કારણે તે શુદ્ધ આશયવાળો બને છે, અને શુદ્ધ આશયવાળો થવાથી તેનું અંતઃકરણ આચાર્યપદવીને અનુકૂળ એવા ઉત્તમ ભાવોથી વાસિત થાય છે. ॥૯૫૮॥

ગાથા :

તો કઢ્ઢિઠ્ઠણ નંદિં ભણઈ ગુરુ અહ ઇમસ્સ સાહુસ્સ ।
અણુઓગં અણુજાણે ચમાસમણાણ હત્થેણં ॥૯૫૯॥

અન્વયાર્થ :

તો=ત્યારપછી નંદિં કઢ્ઢિઠ્ઠણ=નંદીને કહીને ગુરુ ભણઈ=ગુરુ કહે છે : અહ=હું ઇમસ્સ સાહુસ્સ=આ સાધુને ચમાસમણાણ હત્થેણં=ક્ષમાશ્રમણોના હાથથી અણુઓગં=અનુયોગની અણુજાણે=અનુજ્ઞા આપું છું.

ગાથાર્થ :

ત્યારપછી નંદીસૂત્ર બોલીને ગુરુ કહે છે કે “હું આ સાધુને ક્ષમાશ્રમણોના હાથથી અનુયોગની અનુજ્ઞા આપું છું.”

ટીકા :

તત આકૃષ્ય=પઠિત્વા નન્દીં ભજતિ ગુરુઃ=આચાર્યઃ, અહમસ્ય સાધોરુપસ્થિતસ્યાઽનુયોગમ્-ઉક્તલક્ષણ-મનુજાનામિ ક્ષમાશ્રમણાનાં=પ્રાક્તનઋષીણાં હસ્તેન, ન સ્વમનીષિકયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૧॥

ટીકાર્થ :

ત્યારપછી નંદીને બોલીને ગુરુ=આચાર્ય, કહે છે – “હું ઉપસ્થિત એવા આ સાધુને ક્ષમાશ્રમણોના=પહેલાંના ઋષિઓના, હાથથી કહેવાયેલ લક્ષણવાળા અનુયોગની અનુજ્ઞા આપું છું, સ્વમનીષિકાથી નહીં=પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે અનુયોગની અનુજ્ઞા આપતો નથી,” એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

નંદીસૂત્ર બોલ્યા પછી ગુરુ કહે છે કે ઉપસ્થિત એવા આ સાધુને હું પૂર્વના ઋષિમુનિઓના હાથે અનુયોગની અનુજ્ઞા આપું છું, પરંતુ સ્વેચ્છાએ આપતો નથી. આશય એ છે કે ગુરુ પણ ગુણવાન એવા પૂર્વના ક્ષમાશ્રમણોને પરતંત્ર થઈને “અનુયોગની અનુજ્ઞા આપું છું” એમ કહે છે. તેથી આ રીતે બોલનારા ગુરુ યોગ્ય શિષ્યને ઉચિત વિધિપૂર્વક આચાર્યપદવી આપે; અને જો ગુરુ અયોગ્ય શિષ્યને આચાર્યપદવી આપે તો તેમને મૃષાવાદાદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય છે; કેમ કે તેઓ બોલે છે કે હું ક્ષમાશ્રમણોને પરતંત્ર થઈને શિષ્યને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપું છું, અને શિષ્ય અયોગ્ય હોય તો પરમાર્થથી તે ગુરુ ક્ષમાશ્રમણોને પરતંત્ર થયેલા નથી; અને જો તેઓને પરતંત્ર થયેલા હોય તો તેઓ યોગ્ય શિષ્યને યોગ્ય રીતે અનુયોગની અનુજ્ઞા આપે, યથા તથા ન આપે. ॥૯૫૮॥

અવતરણિકા :

કથમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ગુરુ શિષ્યને પૂર્વના ઋષિઓના હાથે અનુયોગની અનુજ્ઞા આપે છે, તો તે અનુજ્ઞા ગુરુ કઈ રીતે આપે છે ? એથી કરીને કહે છે —

ગાથા :

દલ્લગુણપજ્જવેહિ અ એસ અણુત્રાઓ વંદિં સીસો ।

સંદિસહ કિં ભણામો ઇચ્છાઈ જહેવ સામઝે ॥૧૬૦॥

અન્વયાર્થ :

એસ અ=અને આ (શિષ્ય) દલ્લગુણપજ્જવેહિ=દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયો વડે અણુત્રાઓ=અનુજ્ઞાત છે=અનુયોગની

અનુજ્ઞા અપાયેલો છે, (એમ ગુરુ કહે છે, પછી) વંદિતં=વંદીને સીસો=શિષ્ય સંદિસહ=તમે આજ્ઞા આપો, કિં ભણામો=હું કંઈક કહું, ઇચ્છાઙ્ગ=ઈત્યાદિ જહેવ=જે રીતે જ સામઙ્ગ=સામાયિકમાં છે, (તે રીતે જ જાણવું.)

★ પ્રસ્તુતમાં 'કિં' કિંચિદ્ અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને “આ શિષ્ય દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયો વડે અનુયોગની અનુજ્ઞા અપાયેલો છે,” એમ ગુરુ કહે છે, ત્યારપછી શિષ્ય ગુરુને વંદન કરીને કહે છે કે “તમે આજ્ઞા આપો, હું કંઈક કહું” ઇત્યાદિ સર્વ વચન જે રીતે દીક્ષા લેવાની વિધિમાં પૂર્વે ગાથા ૧૪૬-૧૪૭માં બતાવેલ, તે રીતે જ અહીં પણ જાણવું.

ટીકા :

દ્રવ્યગુણપર્યાયૈઃ-વ્યાખ્યાઙ્ગરૂપૈરેષોઽનુજ્ઞાત ઇતિ, અત્રાઽન્તરે વન્દિત્વા શિષ્યઃ ‘સન્દિશત યૂયં, કિં ભણામી’ત્યાદિ વચનજાતં યથૈવ સામાયિકે તથૈવ દ્રષ્ટવ્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૦॥

ટીકાર્થ :

“વ્યાખ્યાના અંગરૂપ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયો વડે આ શિષ્ય અનુજ્ઞાત છે,” એ પ્રમાણે ગુરુ કહે છે. એ વખતે વંદીને શિષ્ય “તમે આજ્ઞા આપો, કંઈક હું કહું,” ઇત્યાદિ વચનજાત=વચનનો સમૂહ, જે પ્રમાણે જ સામાયિકમાં છે=પૂર્વે સર્વવિરતિ સામાયિક ગ્રહણ કરવાની વિધિમાં બતાવેલ છે, તે પ્રમાણે જ જાણવું=અનુયોગની અનુજ્ઞાપ્રદાનની વિધિમાં જાણવું, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગુરુ શિષ્યને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપે છે, ત્યારપછી ગુરુ કહે છે કે “પદાર્થનું વ્યાખ્યાન કરવાના અંગભૂત દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય વડે અનુયોગ કરવાની અનુજ્ઞા મેં આ શિષ્યને આપેલી છે. તેથી શાસ્ત્રમાં બતાવેલા પદાર્થો દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય વડે જે રીતે યથાર્થ વ્યાખ્યાન કરવાના છે, તે રીતે વ્યાખ્યાન કરવા દ્વારા અન્ય સાધુઓને ભણાવવાનો આ શિષ્ય અધિકારી બને છે.” ત્યારપછી શિષ્ય ગુરુને વંદન કરીને કહે છે કે “તમે મને આદેશ આપો, હું કંઈક કહેવા ઇચ્છું છું,” ત્યારપછી ગાથા ૧૪૬માં બતાવ્યા પ્રમાણે શિષ્યને ગુરુ કહે કે “વંદન કરીને પ્રવેદન કર.” ત્યારપછી વંદન કરીને અર્થ નમાવેલા શરીરવાળો ઉપયુક્ત શિષ્ય, ગુરુને કહે છે કે “તમારા વડે મને અનુયોગની અનુજ્ઞા અપાઈ, હવે હું અનુશાસનને ઇચ્છું છું.” આટલી વિધિ પ્રવ્રજ્યાપ્રદાનમાં અને અનુયોગની અનુજ્ઞાપ્રદાનમાં સરખી છે. ત્યારપછી અનુયોગની અનુજ્ઞાપ્રદાનની વિધિમાં જે જુદાપણું છે, તે ગ્રંથકાર સ્વયં આગળની ગાથામાં બતાવે છે. ॥૯૬૦॥

અવતરણિકા :

યદત્ર નાનાત્વં તદભિધાતુમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

જે અહીં નાનાપણું છે તેને કહેવા માટે કહે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સંદિસહ કિં ભણામો વગેરે વિધિ જે પ્રમાણે પ્રવ્રજ્યાપ્રદાનમાં બતાવી છે, તે પ્રમાણે અહીં જાણવી. હવે તે વિધિ કરતાં અનુયોગપ્રદાનની વિધિના વિષયમાં જે જુદાપણું છે, તે બતાવવા માટે ગ્રંથકાર કહે છે -

ગાથા :

નવરં સમ્મં ધારય અન્નેસિં તહ પવેઅહ ભણાઇ ।

ઇચ્છામણુસટ્ટીએ સીસેણ કયાઇ આયરિઓ ॥૯૬૧॥

અન્યથાર્થ :

નવરં=ફક્ત સીસેણ=શિષ્ય વડે ઇચ્છામણુસટ્ટીએ કયાઇ=ઇચ્છામિ અનુશાસ્તિ કરાવે છતે=અનુશાસન મંગાવે છતે, આયરિઓ=આચાર્ય સમ્મં ધારય=સમ્યગ્ ધાર, તહ=તે રીતે અન્નેસિં=અન્યોને પવેઅહ=પ્રવેદ, (એ પ્રમાણે) ભણાઇ=કહે છે.

આચાર્ય :

ફક્ત શિષ્ય વડે અનુશાસન મંગાવે છતે, આચાર્ય, “સમ્યગ્ ધારણ કર, અને તે રીતે અન્ય સાધુઓને સમ્યગ્ પ્રવેદન કર” એ પ્રમાણે શિષ્યને કહે છે.

ટીકા :

નવરમત્ર 'સમ્યગ્ ધારય આચારાસેવનેનેત્યર્થઃ અન્યેભ્યસ્તથા પ્રવેદય સમ્યગેવે'તિ ભળતિ, કવેત્યાહ- ઇચ્છામ્યનુશાસ્તૌ શિષ્યેણ કૃતાયાં સત્યામાચાર્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૬૧॥

ટીકાર્થ :

ફક્ત અહીં=આચાર્યપદવી આપવાની વિધિમાં, “આચારના આસેવન દ્વારા સમ્યગ્ ધારણ કર=સૂત્રોના અર્થોને સમ્યગ્ ધારણ કર, તે રીતે અન્યોને=બીજા સાધુઓને, સમ્યગ્ જ પ્રવેદન કર,” એ પ્રમાણે આચાર્ય કહે છે. ક્યારે ? એથી કહે છે — શિષ્ય વડે ‘ઇચ્છામિ અનુશાસ્તિ’ કરાવે છતે=‘અનુશાસનને હું ઇચ્છું છું’ એમ ઇચ્છા કરાવે છતે, કહે છે. એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વંદન કરીને શિષ્ય કહે કે “તમે આજ્ઞા આપો, હું કંઈક કહું છું.” ત્યારથી માંડીને જ્યારે શિષ્ય ગુરુને કહે કે “હું અનુશાસ્તિને ઇચ્છું છું,” ત્યાં સુધીની વિધિ પ્રસ્તુત આચાર્યપદવી આપવાની વિધિમાં બતાવેલ નથી. તેથી પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સંદિસહ કિં ભણામો ઇત્યાદિ જે રીતે સામાયિકમાં છે તે રીતે અહીં જાણવું. હવે ત્યારપછીની વિધિમાં આટલું વિશેષ છે, તેથી તે વિશેષ બતાવવા ગ્રંથકાર કહે છે —

જ્યારે શિષ્ય ગુરુ પાસે અનુશાસન માંગે છે ત્યારે આચાર્ય તે શિષ્યને હિતોપદેશ આપતાં કહે કે “જે શાસ્ત્રોનો તું અભ્યાસ કર્યો છે, તે શાસ્ત્રોમાં બતાવેલા આચારના સેવન દ્વારા તું શાસ્ત્રોને સમ્યગ્ ધારણ કરજે, પરંતુ માત્ર બોધથી જ નહીં; અને બીજા સાધુઓને પણ તે જ પ્રકારે સમ્યગ્ પ્રવેદન કરજે, જેથી ભગવાનનું શાસન સહેજ પણ મ્હાન થાય નહીં, તેમ જ તારું અને તારી પાસે ભણનાર અન્ય સર્વનું એકાંતે કલ્યાણ થાય.” ॥૯૬૧॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૯૬૦ના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું કે સંદિસહ કિં મળામો ઇત્યાદિ વચનો દીક્ષાપ્રદાનની વિધિની જેમ આચાર્યપદવીપ્રદાનની વિધિમાં છે, છતાં જ્યારે શિષ્ય ગુરુ પાસે અનુશાસન માંગે છે ત્યારે, દીક્ષા આપતી વખતે ગુરુ “નિસ્તારક-પારગ થા અને ગુરુ ગુણો વડે વધ,” એવી અનુશાસ્તિ આપે છે, જ્યારે અનુયોગની અનુજ્ઞા આપતી વખતે ગુરુ પૂર્વગાથામાં બતાવી એવી અનુશાસ્તિ આપે છે. ત્યારપછીની વિધિ દીક્ષાપ્રદાનની વિધિ કરતાં જુદી છે, તે વિધિ બતાવવા માટે ગ્રંથકાર પ્રસ્તુત ગાથાથી આરંભ કરે છે –

ગાથા :

તિપયક્ષિણીકાં તો ઉવ્વિસઙ્ગુ ગુરુ કાં અ ઉસ્સમ્મે.
સણિસેજ્જે તિપયક્ષિણ વંદણ સીસસ્સ વાવારો ॥૯૬૨॥

અન્વયાર્થ :

તો=ત્યારપછી તિપયક્ષિણીકાં=ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરાયે છે તે ગુરુ=ગુરુ ઉવ્વિસઙ્ગુ=બેસે છે, ઉસ્સમ્મે અ કાં=અને ઉત્સર્ગ કરાયે છે=કાયોત્સર્ગ કરાયે છે, સણિસેજ્જે=સનિષદ્ધ હોતે છે=આસન સહિત ગુરુ હોતે છે, તિપયક્ષિણ=ત્રણ પ્રદક્ષિણા, વંદણ=(અને) વંદન, સીસસ્સ વાવારો=શિષ્યનો વ્યાપાર છે.

ગાથાર્થ :

આચાર્ય શિષ્યને અનુશાસ્તિ આપે, ત્યારપછી શિષ્ય વડે ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરાયે છે તે ગુરુ બેસે છે, અને ગુરુ વડે કાયોત્સર્ગ કરાયે છે, આસન સહિત ગુરુ હોતે છે, ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરવી અને વંદન કરવું, એ શિષ્યનો વ્યાપાર છે.

ટીકા :

ત્રિપ્રદક્ષિણીકૃતે સતિ શિષ્યેણ તત ઉપવિશતિ ગુરુઃ, અત્રાન્તરેડનુજ્ઞાકાયોત્સર્ગઃ, કૃતે ચ કાયોત્સર્ગે તદનુ સનિષદ્ધે ગુરૌ ત્રિપ્રદક્ષિણં, વન્દનં ભાવસારં, શિષ્યસ્ય વ્યાપારોડયમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૬૨॥

ટીકાર્થ :

ત્યારપછી શિષ્ય વડે ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરાયે છે=અક્ષરૂપ સ્થાપનાચાર્યની ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરાયે છે, ગુરુ બેસે છે, એ વખતે અનુજ્ઞાનો કાયોત્સર્ગ=ગુરુ અનુયોગની અનુજ્ઞાના પ્રદાનનો કાયોત્સર્ગ કરે છે. અને ગુરુ વડે કાયોત્સર્ગ કરાયે છે ત્યારબાદ નિષદ્ધાવાળા ગુરુ હોતે છે=ગુરુ આસનમાં બેઠેલા હોતે છે, ત્રણ પ્રદક્ષિણા=ગુરુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા આપવી, ભાવસાર વંદન=અત્યંત ભાવપૂર્વક વંદન કરવું, એ શિષ્યનો વ્યાપાર છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૯૬૨॥

ગાથા :

ઉવ્વિસઙ્ગુ ગુરુસમીવે સો સાહઙ્ગુ તસ્સ તિત્તિ વારાઓ .
આયરિયપરંપરણ આગે તત્થ મંતપણ ॥૯૬૩॥

અન્યથાર્થ :

ગુરુસમીવે=(શિષ્ય) ગુરુની સમીપમાં ઉવવિસડે=બેસે છે, તત્થ=ત્યાં=આચાર્યપદવીપ્રદાનના પ્રસંગમાં, સો=તે=ગુરુ, તસ્સ=તેને=શિષ્યને, આચરિયપરંપરણ આગા મંત્રપણ=આચાર્યની પરંપરા વડે આવેલા મંત્રપદોને તિત્તિ વારાઓ=ત્રણ વાર સાહડે=કહે છે.

ગાથાર્થ :

શિષ્ય ગુરુની નજીકમાં બેસે છે, આચાર્યપદવી આપવાના પ્રસંગમાં ગુરુ શિષ્યને આચાર્યની પરંપરા વડે આવેલા મંત્રપદોને ત્રણ વાર કહે છે.

ટીકા :

ઉપવિશતિ ગુરુસમીપે=તન્નિષદ્યાયામેવ દક્ષિણપાર્શ્વે શિષ્યઃ, સઃ=ગુરુઃ કથયતિ તસ્ય ત્રીન્ વારાન્, કિમિત્યાહ-આચાર્યપારમ્પર્યેનાઽઽગતાનિ પુસ્તકાદિષ્વલિખિતાનિ તત્ર મન્ત્રપદાનિ વિધિના સર્વાર્થ-સાધકાનીતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૬૩॥

ટીકાર્થ :

શિષ્ય ગુરુની સમીપમાં=તેની નિષદ્યામાં જ દક્ષિણ પાર્શ્વમાં=ગુરુના આસનમાં જ ગુરુના જમણા પડખે, બેસે છે. ત્યાં=આચાર્યપદવી આપવાના પ્રસંગમાં, તે=ગુરુ, તેને=શિષ્યને, ત્રણ વાર કહે છે, શું ? એથી કહે છે — સર્વ અર્થોના સાધક, પુસ્તકાદિમાં નહીં લખાયેલા, આચાર્યની પરંપરા વડે આવેલાં મંત્રનાં પદોને વિધિપૂર્વક કહે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે આસન ઉપર બેઠેલા ગુરુને શિષ્ય ત્રણ પ્રદક્ષિણાપૂર્વક ભાવસાર વંદન કરે છે, ત્યારપછી ગુરુના આસન ઉપર જ ગુરુની જમણી બાજુએ શિષ્ય બેસે છે, ત્યારપછી ગુરુ શિષ્યને આચાર્યની પરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલા, પુસ્તકમાં નહીં લખાયેલા અને સર્વ અર્થોને સાધનારા એવા મંત્રપદો વિધિપૂર્વક ત્રણ વાર સંભળાવે છે.

આશય એ છે કે આ મંત્રનાં પદો આચાર્ય યોગ્ય સાધુને આચાર્યપદવી આપતી વખતે આપે છે, તે સિવાય આ મંત્રપદો પુસ્તકમાં લખવાનો કે બીજા કોઈપણને આપવાનો નિષેધ છે. યોગ્ય શિષ્ય પોતાને પ્રાપ્ત થયેલાં આ મંત્રપદોને વિધિપૂર્વક સાધે તો તે મંત્રપદો સર્વ અર્થોનાં સાધક બને છે, જેથી તે અભિનવ આચાર્ય ભગવાનના શાસનની ધુરાને સારી રીતે વહન કરી શકે છે. ॥૯૬૩॥

અવતરણિકા :

તથા —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ગુરુ પોતાની બાજુમાં બેઠેલા શિષ્યને આચાર્યની પરંપરાથી આવેલાં મંત્રપદો ત્રણ

વાર કહે છે. વળી આચાર્યપદવી આપવાના પ્રસંગમાં ગુરુ બીજું શું કરે છે ? તે બતાવવા માટે 'તથા'થી સમુચ્ચય કરતાં કહે છે -

ગાથા :

દેહ તઓ મુઢીઓ અઝ્ઞાણં સુરભિગંધસહિઆણં ।
વઢ્ઢંતિઆઓ સો વિ અ ઉવડત્તો ગિણહૃં વિહિણા ॥૯૬૪॥

અન્વયાર્થ :

સુરભિગંધસહિઆણં અઝ્ઞાણં=સુરભિ ગંધથી સહિત એવા અક્ષોની વઢ્ઢંતિઆઓ=વધતી એવી તઓ મુઢીઓ=ત્રણ મુઢીઓને દેહ=આપે છે=ગુરુ શિષ્યને આપે છે, સો વિ અ=અને તે પણ=શિષ્ય પણ, ઉવડત્તો=ઉપયુક્ત છતો વિહિણા=વિધિપૂર્વક ગિણહૃં=ગ્રહણ કરે છે.

ગાથાર્થ :

ગુરુ સુગંધથી યુક્ત એવા ચંદનકોની વધતી એવી ત્રણ મુઢીઓ શિષ્યને આપે છે, અને શિષ્ય પણ ઉપયુક્ત થઈને વિધિપૂર્વક ગુરુ દ્વારા અપાતી ત્રણ મુઢીઓ ગ્રહણ કરે છે.

ટીકા :

દદાતિ ત્રીન્ મુઢીનાચાર્યોઽક્ષાણાં=ચંદનકાનાં સુરભિગન્ધસહિતાનાં વર્દ્ધમાનાન્ પ્રતિ મુઢિં, સોઽપિ ચ શિષ્યઃ ઉપયુક્તઃ સન્ ગૃહ્ણતિ વિધિનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૬૪॥

ટીકાર્થ :

આચાર્ય સુરભિ ગંધથી સહિત અક્ષોની=ચંદનકોની, દરેક મુઢિને વિષે વધતી એવી ત્રણ મુઢીઓને આપે છે, અને તે પણ=શિષ્ય પણ, ઉપયુક્ત છતો વિધિપૂર્વક ગ્રહણ કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આચાર્ય શિષ્યને ત્રણ વાર મંત્રપદો આપે છે, ત્યારપછી આચાર્ય શિષ્યને સુગંધવાળા શંખલાઓ મુઢીમાં ભરી-ભરીને ત્રણ વાર આપે છે, અને તે મુઢી વધતી એવી હોય છે અર્થાત્ પહેલી મુઢીમાં જેટલા શંખલાઓ હોય છે તેના કરતાં બીજી મુઢીમાં વધારે શંખલાઓ હોય છે, અને બીજી મુઢી કરતાં ત્રીજી મુઢીમાં વધારે શંખલાઓ હોય છે.

આશય એ છે કે પ્રસ્તુતમાં ગુરુએ શિષ્યને વ્યાખ્યાનના અંગરૂપ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયથી અનુયોગ કરવાની અનુજ્ઞા આપવાની છે, તેના પ્રતીકરૂપે સુગંધવાળા શંખલાઓથી ભરેલી ત્રણ વધતી જતી મુઢીઓ ગુરુ શિષ્યને આપે છે. તેમાં પહેલી મુઢીમાં થોડા શંખલાઓ, બીજી મુઢીમાં પહેલી મુઢી કરતાં અધિક શંખલાઓ અને ત્રીજી મુઢીમાં તેનાથી અધિક શંખલાઓ હોય છે. આ વધતી જતી ત્રણ મુઢીઓ ગુરુ દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયના સૂચનરૂપે આપતા હોવા જોઈએ; કેમ કે દ્રવ્યના અનુયોગ કરતાં ગુણનો અનુયોગ અધિક છે અને ગુણના અનુયોગ કરતાં પણ પર્યાયનો અનુયોગ અધિક છે. તે જણાવવા અર્થે ત્રણ અધિક-અધિક મુઢીઓ ગ્રહણ

કરીને ગુરુ અભિનવ આચાર્યને આપે છે. શિષ્ય પણ જાણે ગુરુ પાસેથી અનુયોગની અનુજા મેળવતો હોય તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી ગુરુએ આપેલા શંખલાઓની વધતી જતી ત્રણ મુઠ્ઠીઓ ગ્રહણ કરે છે.

આ પ્રકારનો અર્થ પ્રસ્તુત ગાથાનો હોવો જોઈએ, તત્ત્વ બહુશ્ચુત જાણે. ॥૯૬૪॥

અવતરણિકા :

एवं व्याख्याङ्गरूपानक्षान् दत्त्वा --

અવતરણિકાર્થ :

આ રીતે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે, વ્યાખ્યાના અંગરૂપ અક્ષોને આપીને ગુરુ શું કરે ? તે બતાવે છે --

ગાથા :

उद्वेति निसेज्जाओ आयरिओ तत्थ उवविसइ सीसो ।
तो वंदई गुरू तं सहिओ सेसेहिं साहूहिं ॥૯૬૫॥

અન્યચાર્ય :

આયરિઓ નિસેજ્જાઓ ઉદ્વેતિ=આચાર્ય નિષધામાંથી ઊઠે છે, તત્થ=ત્યાં=તે આચાર્યની નિષધામાં, સીસો=શિષ્ય ઉવવિસઇ=બેસે છે. તો=ત્યારપછી સેસેહિં સાહૂહિં=શેષ સાધુઓથી સહિઓ=સહિત એવા ગુરુ=ગુરુ તં=તેને=ગુરુની નિષધામાં બેઠેલ તે શિષ્યને, વંદઈ=વંદે છે.

ગાથાર્થ :

આચાર્ય નિષધામાંથી ઊઠે છે અને તે આચાર્યની નિષધામાં શિષ્ય બેસે છે. ત્યારપછી શેષ સાધુઓ સાથે ગુરુ, ગુરુની નિષધામાં બેઠેલ તે શિષ્યને વંદન કરે છે.

ટીકા :

उत्तिष्ठति निषद्यायाः आचार्य अत्राऽन्तरे, तत्रोपविशति शिष्योऽनुयोगी, ततो वन्दते गुरुस्तं=(?શિષ્યં સહિતઃ) શિષ્યસહિતઃ શેષસાધુભિઃ સન્નિહિતૈરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૬૫॥

નોંધ :

ટીકામાં શિષ્યસહિતઃ છે, તેને સ્થાને શિષ્યં સહિતઃ હોવું જોઈએ; કેમ કે મૂળગાથામાં જે તં છે, તેનો અર્થ શિષ્યં કરેલ જણાય છે, અને સહિતઃ શબ્દનું યોજન શેષસાધુભિઃ શબ્દ સાથે છે, જે ગુરુઃનું વિશેષણ છે.

ટીકાર્થ :

એ અવસરે=ગુરુએ આપેલ અક્ષોની ત્રણ મુઠ્ઠીઓને શિષ્ય ગ્રહણ કરે છે એ વખતે, આચાર્ય નિષધામાંથી ઊઠે છે. ત્યાં=તે આચાર્યના આસન ઉપર, અનુયોગવાળો શિષ્ય બેસે છે. ત્યારબાદ સન્નિહિત=ગુરુની નજીક રહેલા, શેષ સાધુઓથી સહિત એવા ગુરુ, તેને=શિષ્યને, વંદન કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું તે રીતે ગુરુ વ્યાખ્યાન કરવાના અંગત્વૂત અક્ષો શિષ્યને આપીને પોતાના આસન ઉપરથી ઊભા થાય છે, અને ગુરુના તે આસન ઉપર જેને અનુયોગની અનુજ્ઞા આપેલ છે તે શિષ્ય બેસે છે. ત્યારબાદ પાસે રહેલા સર્વ સાધુઓ સાથે ગુરુ તે અભિનવ આચાર્યને વંદન કરે છે. સામાન્ય રીતે ગુરુ શિષ્યને વંદન ન કરે, છતાં શિષ્યને અપાયેલું આચાર્યપદ ગુરુને પણ પૂજ્ય છે, એમ જણાવવા શિષ્યમાં રહેલા તે આચાર્યપદને ગુરુ વંદન કરે છે, જેથી અન્ય સાધુઓને પણ તે આચાર્યપદનું મહત્ત્વ સમજાય, કે શિષ્યમાં રહેલ આચાર્યપદ આવા ગુણિયલ ગુરુને પણ પૂજાપાત્ર છે, તેથી તે શિષ્યના પણ આચાર્યપદની જો અવગણના કરવામાં આવશે તો દુરંત સંસારના પરિભ્રમણની પ્રાપ્તિ થશે. આ પ્રકારનો ભાવ ગુરુની વંદનક્રિયાથી પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૯૬૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ગુરુ શેષ સાધુઓ સાથે નવા આચાર્યને વંદન કરે છે. ત્યારપછી શું કરે છે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

भणइ अ कुण वक्खाणं तत्थ ठिओ चेव तो तओ कुणइ ।
णंदाइ जहासत्ती परिसं नाऊण वा जोगं ॥९६६॥

અન્યથાર્થ :

भणइ अ=અને (ગુરુ) કહે છે : वक्खाणं कुण=વ્યાખ્યાન કર, तो=ત્યારપછી तत्थ ठिओ चेव तओ=ત્યાં સ્થિત જ આ=ગુરુના આસનમાં રહેલા જ નવા આચાર્ય, जहासत्ती=યથાશક્તિથી णंदाइ=નંદી આદિને=નંદીસૂત્ર વગેરે વિષયક વ્યાખ્યાનને, परिसं वा नाऊण=અથવા પર્યદાને જાણીને जोगं (तं)=યોગ્ય એવા તેને=અન્ય પણ વ્યાખ્યાનને, कुणइ=કરે છે.

★ મૂળગાથામાં 'તં' અઘ્યાહાર છે, આથી ટીકામાં तद् મૂકીને તેનો અર્થ व्याख्यानम् કરેલ છે.

ગાથાર્થ :

પોતાના આસન ઉપર બેઠેલા શિષ્યને ગુરુ કહે છે : “વ્યાખ્યાન કર.” ત્યારપછી ગુરુના આસન ઉપર બેઠેલા જ નવા આચાર્ય શક્તિ પ્રમાણે નંદીસૂત્ર વગેરેનું, અથવા તો પર્યદા જાણીને યોગ્ય એવું અન્ય પણ વ્યાખ્યાન કરે છે.

ટીકા :

भणति च 'कुरु व्याख्यानमि'ति तमभिनवाचार्य, तत्र स्थित एव ततोऽसौ करोति तद्=व्याख्यानमिति, नन्दादि यथाशक्त्येति तद्विषयमित्यर्थः पर्यदं वा ज्ञात्वा योग्यमन्यदपीति गार्थार्थः ॥९६६॥

ટીકાર્થ :

અને તે અભિનવ આચાર્યને “વ્યાખ્યાન કર” એ પ્રમાણે ગુરુ કહે છે, ત્યારપછી ત્યાં રહેલા જ=ગુરુના આસનમાં બેઠેલા જ, આ=અભિનવ આચાર્ય, તેને=વ્યાખ્યાનને, કરે છે. અહીં પ્રશ્ન થાય કે અભિનવ આચાર્ય શેનું વ્યાખ્યાન કરે છે ? તેથી કહે છે — યથાશક્તિથી=પોતાના બોધને અનુરૂપ પૂર્ણ શક્તિથી, નંદી આદિને=તેના વિષયવાળાને=નંદીસૂત્ર વગેરેના વિષયવાળા વ્યાખ્યાનને, અથવા પર્ષદાને જાણીને યોગ્ય એવા અન્યને પણ=બીજા સૂત્રના વ્યાખ્યાનને પણ, કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

નૂતન આચાર્યને વંદન કરીને ગુરુ વ્યાખ્યાન કરવાનું કહે છે. ત્યારબાદ નૂતન આચાર્ય ગુરુના આસન પર જ બેસીને પોતાની શક્તિ ગોપવ્યા વગર નંદીસૂત્ર વગેરે વિષયક વ્યાખ્યાન આપે છે. તેથી ગુરુને તથા અન્ય સાધુઓને ખ્યાલ આવે છે કે આ નવા આચાર્ય પર્ષદામાં આગમના ઉચિત અર્થો યથાર્થ કહી શકે છે. આના કારણે તે નવા આચાર્ય પણ ગુરુની જેમ આદેય બને છે.

વળી પર્ષદાને જાણીને ભૂમિકા પ્રમાણે સંવેગને વધારનારી યોગ્ય એવી અન્ય પણ દેશના નવા આચાર્ય કરે છે, જેથી તે સાંભળીને તે અભિનવ આચાર્ય શિષ્યોમાં તથા શ્રાવકવર્ગમાં પણ અત્યંત આદેય બને છે. ||૯૬૬||

અવતરણિકા :

ગાથા ૯૬૫માં કહ્યું કે આચાર્ય નિષદામાંથી ઊઠે છે અને તે નિષદામાં અનુયોગી શિષ્ય બેસે છે, અને ત્યારપછી તે શિષ્યને ગુરુ વંદન કરે છે. ત્યાં સ્થૂલથી જોતાં શંકા થાય કે આ રીતે ગુરુના આસન પર શિષ્યનું બેસવું અને શિષ્યે ગુરુનું વંદન લેવું, એ શું ઉચિત છે ? તેના વારણ માટે હવે ગુરુના આસન પર શિષ્યનું બેસવાનું અને ગુરુનું વંદન લેવાનું પ્રયોજન બતાવે છે —

ગાથા :

આચરિયનિસેજ્જાણ ઉવવિસણં વંદણં ચ તહ ગુરુણો ।
તુલ્લગુણાવણઢા ન તયા દુદ્ધં દુવિહં પિ ॥૯૬૭॥

અન્યાર્થ :

આચરિયનિસેજ્જાણ ઉવવિસણં=આચાર્યની નિષદામાં ઉપવિશન, તહ ચ=અને તે રીતે ગુરુણો વંદણં=ગુરુનું વંદન, તુલ્લગુણાવણઢા=તુલ્ય ગુણના ખ્યાપનાર્થે છે. (તેથી) તયા=ત્યારે=અનુયોગની અનુજ્ઞા આપવાના પ્રસંગે, દુવિહં પિ=બંનેનું પણ દુદ્ધં ન=દુષ્ટ નથી.

ગાથાર્થ :

આચાર્યની નિષદામાં શિષ્યનું બેસવું અને તે રીતે ગુરુનું શિષ્યને વંદન કરવું, એ સમાન ગુણ જણાવવા માટે છે. તેથી આચાર્યપદવી આપતી વખતે ગુરુ-શિષ્ય બંનેનું પણ અનુષ્ઠાન દુષ્ટ નથી.

ટીકા :

આચાર્યનિષદ્યાયામુપવિશનમભિનવાચાર્યસ્ય, વન્દનં ચ તથા ગુરોઃ પ્રથમમેવાઽઽચાર્યસ્ય, તુલ્યગુણ-
ચ્છાપનાર્થં લોકાનાં, ન તદા દુષ્ટં દ્વયોરપિ શિષ્યાચાર્યયોઃ, જીતમેતદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૭॥

ટીકાર્થ :

અભિનવ આચાર્યનું આચાર્યની નિષદ્યામાં બેસવું, અને તે રીતે=પોતાના આસનમાં બેસાડીને પોતે નૂતન આચાર્યને વંદન કરે છે તે રીતે, ગુરુનું આચાર્યને પ્રથમ જ વંદન લોકોને તુલ્ય ગુણના ખ્યાપન અર્થે છે=ગુરુ અને નૂતન આચાર્ય એ બંનેમાં સમાન ગુણ જણાવવા માટે છે. તેથી ત્યારે=આચાર્યપદવી આપવાના અવસરે, શિષ્ય અને આચાર્ય બંનેનું પણ દુષ્ટ નથી=ગુણના આસનમાં શિષ્યનું બેસવું અને ગુરુનું શિષ્યને વંદન કરવું એ દુષ્ટ નથી. આ જીત છે=ગુરુના આસન પર શિષ્યનું બેસવું અને ગુરુનું શિષ્યને વંદન કરવું એ આચાર્ય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આચાર્યપદવી આપ્યા પછી ગુરુ નૂતન આચાર્યને પોતાના આસન ઉપર બેસાડે છે, અને તે નવા આચાર્યને પ્રથમ જ ગુરુ વંદન કરે છે. આનું કારણ એ છે કે અત્યાર સુધી શિષ્યો ઉપર ગુરુનો પ્રભાવ હતો, તેથી તે આચાર્ય શાસનની ધુરા વહન કરી શક્યા, તે ધુરા હવે આ નવા આચાર્ય વહન કરવાના છે. તે રૂપ ગુરુતુલ્ય ગુણ આ આચાર્યમાં છે, તેવી બુદ્ધિ શિષ્યોમાં પેદા કરાવવા માટે બધાની સમક્ષ ગુરુ નૂતન આચાર્યને પોતાના આસન પર બેસાડીને સ્વયં વંદન કરે છે, જે જોઈને શિષ્યોને થાય કે આ નવા આચાર્ય પૂર્વના આચાર્ય જેટલા જ આદરપાત્ર છે, અને આ નૂતન આચાર્યના અનુશાસનને શિષ્યો બરાબર સ્વીકારે, જેથી તેઓ પણ જિનશાસનની ધુરાને સારી રીતે વહન કરી શકે, અને સ્વ-પરનું કલ્યાણ સાધી શકે.

આ રીતે શિષ્યને ગુરુનું વંદન કરવું અને ગુરુના આસન પર શિષ્યનું બેસવું, એ દુષ્ટ નથી, પરંતુ જીત હોવાથી=આચાર્ય હોવાથી ભગવાનની આજ્ઞાસ્વરૂપ છે. ॥૯૬૭॥

ગાથા :

વંદંતિ તઓ સાહુ ડઢ્ઢિ અ તઓ પુળો ણિસિજ્જાઓ ।

તત્થ નિસીઅઈ ય ગુરુ ડવવ્વહણ પઢમમન્ને ડ ॥૧૬૮॥

અન્યાર્થ :

તઓ=ત્યારપછી=નવા આચાર્યનું વ્યાખ્યાન પૂરું થયા પછી, સાહુ=સાધુઓ વંદંતિ=વંદે છે, તઓ અ=અને ત્યારપછી પુળો=વળી ણિસિજ્જાઓ=નિષદ્યામાંથી (નવા આચાર્ય) ડઢ્ઢિ=ઊઠે છે. તત્થ ય=અને ત્યાં ગુરુ=ગુરુ નિસીઅઈ=બેસે છે, ડવવ્વહણ=ઉપબૃહણ (કરે છે.) અન્ને ડ પઢમ=વળી અન્યો પ્રથમ (ઉપબૃહણ કરવાનું કહે છે.)

ગાથાર્થ :

નવા આચાર્યનું વ્યાખ્યાન પૂરું થયા પછી સાધુઓ તે નવા આચાર્યને વંદન કરે છે. ત્યારપછી વળી

નવા આચાર્ય ગુરુના આસન પરથી ઊઠે છે અને તે આસન પર ફરી ગુરુ બેસે છે અને નવા આચાર્યની ઉપબૃંહણા કરે છે. વળી અન્ય આચાર્યો નવા આચાર્ય વ્યાખ્યાન આપે તે પહેલાં ઉપબૃંહણા કરવાનું કહે છે.

ટીકા :

વન્દન્તે તતઃ સાધવઃ વ્યાખ્યાનસમનન્તરં, ઉત્તિષ્ઠતિ ચ તતઃ પુનર્નિષદ્યાયાઃ અભિનવાચાર્યઃ, તત્ર નિષદ્યાયાં નિષીદતિ ચ ગુરુમૌલઃ, ઉપબૃંહણમત્રાન્તરે, પ્રથમમન્યે તુ વ્યાખ્યાનાદાવિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૬૮॥

ટીકાર્થ :

ત્યારપછી=વ્યાખ્યાનની સમનંતર=નૂતન આચાર્યનું વ્યાખ્યાન પૂરું થયા પછી તરત, સાધુઓ વંદન કરે છે, અને ત્યારપછી વળી અભિનવ આચાર્ય નિષદ્યામાંથી=ગુરુના આસનમાંથી, ઊઠે છે, અને તે નિષદ્યામાં મૂળ ગુરુ બેસે છે. એ અવસરે ઉપબૃંહણ છે=પોતાના આસન પર બેસીને ગુરુ તે નવા આચાર્યની ઉપબૃંહણા કરે છે. વળી અન્યો=બીજા આચાર્યો, પ્રથમ=વ્યાખ્યાનની આદિમાં, ઉપબૃંહણા કરવાનું કહે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૯૬૮॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે મૂળ ગુરુ પોતાની નિષદ્યામાં બેસે છે, પછી નવા આચાર્યની ઉપબૃંહણા કરે છે. તે ઉપબૃંહણાનું સ્વરૂપ ગાથા ૯૭૧ સુધી બતાવે છે —

ગાથા :

ધળ્ણો સિ તુમં ણાયં જિણવયણં જેણ સવ્વદુક્ખહરં ।
તા સમ્મમિઅં ભવયા પઙ્ગિયવ્વં સયા કાલં ॥૯૬૯॥

અન્યચાર્ય :

સવ્વદુક્ખહરં જિણવયણં જેણ ણાયં તુમં ધળ્ણો સિ=સર્વ દુઃખોને હરનારું જિનવચન જેના વડે જણાયું એવો તું ધન્ય છે, તા=તે કારણથી ભવયા=તારે ફાળ=આ=જિનવચન, સયા કાલં=સદા કાલ સમ્મં=સમ્યક્ પઙ્ગિયવ્વં=પ્રયોજ્યું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

સર્વ દુઃખોનું હરણ કરનાર એવું જિનવચન જેના વડે જણાયું છે એવો તું ધન્ય છે, તેથી તારે જિનવચન સદા કાલ સમ્યક્ યોજ્યું જોઈએ.

ટીકા :

ધન્યોઽસિ ત્વં સમ્યક્ જ્ઞાતં જિનવચનં યેન ભવતા સર્વદુઃખહરં=મોક્ષહેતુઃ, તત્સમ્યગિદં ભવતા પ્રવચનનીત્યા પ્રયોક્તવ્યં સદા=સર્વકાલં=અનવરતમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૬૯॥

ટીકાર્થ :

સર્વ દુઃખોનું હરણ કરનાર=મોક્ષનો હેતુ, એવું જિનવચન જે તારા વડે સમ્યગ્ જણાયું એવો તું ધન્ય છે. તે કારણથી તારે આ=જિનવચન, સદા=સર્વ કાલ=અનવરત, સમ્યગ્=પ્રવચનની નીતિથી, યોજવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

નવા આચાર્ય નંદીસૂત્ર આદિનું વ્યાખ્યાન કરે અને વ્યાખ્યાનમાં જે રીતે શાસ્ત્રપદાર્થો પર્ષદામાં બતાવે, તે સાંભળીને ગુરુને સ્થિર નિર્ણય થાય કે આ નૂતન આચાર્ય શાસ્ત્રોના પરમાર્થને જાણનાર છે, અને તે રીતે લોકોને પણ ભગવાનનાં વચનો યદ્યર્થ કહી શકે છે. આથી તેવા શિષ્યની ઉપબૃંહણ કરતાં ગુરુ કહે છે કે “સર્વ દુઃખોને હરનારાં જિનવચનોનો તને બોધ થયો છે, તેથી તું ધન્ય છે”; પરંતુ જો તે નવા આચાર્ય શાસ્ત્રોના પરમાર્થને જાણનાર ન હોય તોપણ આચાર્યપદવી પ્રદાન કરતી વખતે વ્યવહાર તરીકે ગુરુ આવાં ઉપબૃંહણનાં વચનો શિષ્યને કહે તો ગુરુને મૃષાવાદ લાગે. તેથી યોગ્ય અને શાસ્ત્રથી સંપન્ન શિષ્યની ગુરુ ઉપબૃંહણ કરે તે સંગત છે.

આ રીતે ઉપબૃંહણ કર્યા પછી ગુરુ હિતશિક્ષારૂપે શિષ્યને કહે કે શાસ્ત્રમાં બતાવેલ વિધિથી આ ભગવાનના વચનનો તારે યોગ્ય જીવોમાં સદા પ્રયોગ કરવો જોઈએ. ॥૯૬૯॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં અભિનવ આચાર્યની ઉપબૃંહણાનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહ્યું કે તારે સદા કાલ જિનવચનનો સમ્યગ્ પ્રયોગ કરવો જોઈએ. હવે તેને દઢ કરવા ગુરુ તે નૂતન આચાર્યને વિશેષથી ઉપદેશ આપે છે —

ગાથા :

इहरा उ रिणं परमं असम्मजोगो अज्जोगओ ववरो ।

ता तह इह जइअव्वं जह एत्तो केवलं होइ ॥९७०॥

અન્યાર્થ :

इहरा उ=વળી ઇતરથા પરમં રિણં=પરમ ઋણ છે, અસમ્મજોગો અજ્જોગઓ વવરો=અને અસમ્યગ્ યોગ અયોગથી પણ અપર છે=વધારે પાપી છે; તા इह=તે કારણથી અહીં=જિનવચનના પ્રયોગમાં, તह जइअव्वं=તે રીતે યત્ન કરવો જોઈએ, जह=જે રીતે एत्तो=આનાથી=જિનવચનના પ્રયોગથી, केवलं होइ=કેવલ થાય=તને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય.

ગાથાર્થ :

વળી જિનવચનનો સદા કાલ સમ્યગ્ પ્રયોગ કરવામાં ન આવે તો, આ જિનવચન પરમ ઋણ છે અને અસમ્યગ્ યોગ અયોગ કરતાં પણ વધારે પાપી જાણવો, તે કારણથી જિનવચનના પ્રયોગમાં તે રીતે યત્ન કરવો જોઈએ કે જેથી આ જિનવચનના પ્રયોગથી તને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય.

ટીકા :

ઇતરથા ઋણં પરમેતત્ સદાઽપ્રયોગે સુખશીલતયા, અસમ્યગ્યોગશ્ચાયોગતોઽપ્યપરઃ=પાપીયાન્ દ્રષ્ટવ્યઃ, તત્ તથેહ યતિતવ્યમુપયોગતો, યથાઽતઃ કેવલં ભવતિ પરમજ્ઞાનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭૦॥

ટીકાર્થ :

ઇતરથા સુખશીલપણું હોવાને કારણે સદા અપ્રયોગમાં અર્થાત્ જિનવચનનો સદા કાળ સમ્યગ્ પ્રયોગ કરવામાં ન આવે તો, આ=જિનવચન, પરમ ઋણ છે, અને અસમ્યગ્ યોગ અયોગથી પણ અપર છે=પાપીયાન્ જાણવો, અર્થાત્ જિનવચનનો પ્રયોગ સદા ન કરે તેના કરતાં પણ જિનવચનનો વિપરીત પ્રયોગ વધારે દુષ્ટ છે. તે કારણથી અહીં=જિનવચનના પ્રયોગમાં, તે રીતે ઉપયોગથી યત્ન કરવો જોઈએ જે રીતે આનાથી=જિનવચનનો સમ્યગ્ પ્રયોગ કરવાથી, કેવલ=પરમજ્ઞાન=કેવલજ્ઞાન, થાય, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આચાર્યએ હંમેશાં પ્રવચનમાં કહેલ નીતિપૂર્વક જિનવચનનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ. વળી જે આચાર્ય અનુયોગની અનુજા મેળવીને સતત યોગ્ય જીવોના હિત માટે ઉદમ ન કરે, અને પોતાની સુખશીલતા પોષાય તે રીતે અનુકૂળતા પ્રમાણે જિનવચનનું યત્કિચિત્ વ્યાખ્યાન કરે, તો તેવા આચાર્યને ભગવાનનું ઋણ ચૂકવવાનું બાકી રહે છે.

આશય એ છે કે ભગવાને સન્માર્ગની સ્થાપના કરીને તે સન્માર્ગ પરંપરામાં આપણને આપ્યો છે, જેથી આ શિષ્ય આચાર્યપદ સુધી પહોંચ્યો છે, અને તે સન્માર્ગનું યોગ્ય જીવોમાં સંક્રમણ કરવાની ભગવાને આચાર્યને આજ્ઞા કરી છે; છતાં જે આચાર્ય પ્રમાદને વશ થઈને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ પ્રવચનનો અન્ય જીવોમાં હંમેશાં પ્રયોગ કરતા નથી, તે આચાર્યએ ભગવાનનું ઋણ અદા કરેલ નથી, આથી તેઓ દેવાદાર રહે છે. માટે આચાર્યએ પ્રમાદ છોડીને સતત યોગ્ય જીવોના ઉપકાર માટે જિનવચનનો સમ્યગ્ પ્રયોગ કરવો જોઈએ, આ પ્રકારની નૂતન આચાર્યની ઉપબૃહણા ગુરુ કરે છે.

વળી, ગુરુ હિતશિક્ષારૂપે અભિનવ આચાર્યને કહે છે કે કદાચ પ્રમાદને વશ થઈને પ્રવચનનો યોગ્ય જીવોમાં યોગ કરવામાં ન આવે, તો તેનાથી જે પાપ થાય, તેનફ કરતાં પણ આ પ્રવચનનો અસમ્યગ્ યોગ કરવામાં અધિક પાપ થાય છે; કેમ કે ભગવાનના વચનને અન્ય રીતે યોજવાથી પ્રવચનની હીનતાનું આપાદન થાય છે, અને વિપરીત બોધ થવાથી ઘણા યોગ્ય જીવોનું અહિત થાય છે. આથી સુખશીલતાને છોડીને આચાર્યએ ઉપયોગપૂર્વક તે રીતે જિનવચન યોજવાં જોઈએ કે જેથી યોગ્ય જીવોના હિતની ઉપેક્ષા ન થાય અને જિનવચનના અસમ્યગ્ યોગથી કોઈનું અહિત પણ ન થાય. આ રીતે નિરાશંસભાવથી જિનવચનનો સદા કાળ સમ્યગ્ પ્રયોગ કરવામાં આવે તો તેનાથી પોતાને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આવી ઉપબૃહણા કરવાથી અભિનવ આચાર્યને યોગ્ય જીવોમાં જિનવચનનો પ્રયોગ કરવાનો ઉત્સાહ જાગે છે, અને પોતાનાથી જિનવચનનો વિપરીત પ્રયોગ ન થઈ જાય તેની સાવધાનતા આવે છે, તેમ જ ગુરુનાં વચનો સાંભળીને પોતાને દૃઢ વિશ્વાસ પેદા થાય છે કે પ્રાપ્ત થયેલા જિનવચનનો હું સમ્યગ્ પ્રયોગ કરીશ તો મને અવશ્ય કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થશે. ॥૯૭૦॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથાના અંતે કહ્યું કે તે રીતે યત્ન કરવો જોઈએ કે જેથી જિનવચનના પ્રયોગ દ્વારા કેવલજ્ઞાન થાય. તેથી જિનવચનનો સમ્યગ્ પ્રયોગ કેવલજ્ઞાનનું કારણ કઈ રીતે બને છે ? તે સ્પષ્ટ કરે છે -

ગાથા :

પરમો અ એસ હેઠુ કેવલનાણસ્સ અન્નપાણીણં ।

મોહાવણયણઓ તહ સંવેગાહસયભાવેણં ॥૧૭૧॥

અન્વયાર્થ :

તહ અ સંવેગાહસયભાવેણં=અને તે પ્રકારે સંવેગના અતિશયના ભાવને કારણે અન્નપાણીણં=અન્ય પ્રાણીઓના મોહાવણયણઓ=મોહનું અપનયન થવાથી એસ=આ=જિનવચનનો પ્રયોગ, કેવલનાણસ્સ પરમો હેઠુ=કેવલજ્ઞાનનો પરમ હેતુ છે.

ગાથાર્થ :

અને તે પ્રકારે સંવેગનો અતિશય થવાને કારણે અન્ય જીવોનો મોહ દૂર થવાથી જિનવચનનો પ્રયોગ કેવલજ્ઞાનનું પરમ કારણ બને છે.

ટીકા :

પરમશ્રૈષ્ઠઃ=જિનવચનપ્રયોગઃ હેતુઃ કેવલજ્ઞાનસ્ય અવન્ધ્ય ઇત્યર્થઃ, કુત ઇત્યાહ-અન્યપ્રાણિનાં મોહાપનયનાત્ પરાર્થકરણાત્ તથાસંવેગાતિશયભાવેન ઉપયોગીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭૧॥

ટીકાર્થ :

અને આ=જિનવચનનો પ્રયોગ, કેવલજ્ઞાનનો પરમ=અવન્ધ્ય, હેતુ છે. કયા કારણથી ? એથી કહે છે - ઉભયના પણ તે પ્રકારે સંવેગના અતિશયના ભાવથી=જે પ્રકારે શ્રોતાની યોગ્યતા હોય તે પ્રકારે શ્રોતાને સંવેગનો પ્રકર્ષ થવાથી અને જે પ્રકારે વક્તાનો નિરાશંસ ભાવમાં યત્ન હોય તે પ્રકારે વક્તાને સંવેગનો પ્રકર્ષ થવાથી, અન્ય પ્રાણીઓના મોહના અપનયનરૂપ પરાર્થકરણને કારણે=બીજા જીવોનો મોહ દૂર થવારૂપ પરોપકાર થવાને કારણે, જિનવચનનો પ્રયોગ કેવલજ્ઞાનનો પરમ હેતુ છે, એમ અન્વય છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગુરુ પાસેથી અનુયોગની અનુજ્ઞા મેળવ્યા પછી નૂતન આચાર્ય અપ્રમાદભાવથી યોગ્ય જીવોને શાસ્ત્ર-વચનાનુસારે જિનવચનનો બોધ કરાવે છે, ત્યારે આચાર્યની દેશના સાંભળીને શ્રોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે શ્રોતાને સંવેગ પેદા થાય છે. તેથી જે જે શ્રોતાની જેવી જેવી યોગ્યતા હોય તેવો તેવો તેને સંવેગનો અતિશય થાય છે; અને શ્રોતાને જેવો જેવો સંવેગનો અતિશય થાય તે પ્રમાણે શ્રોતાના મોહનું અપનયન થવાથી ઉપદેશકની પ્રવૃત્તિથી પરોપકાર થાય છે, જે પરોપકાર કેવલજ્ઞાનનું અવન્ધ્ય કારણ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ઉપદેશકની પ્રવૃત્તિથી શ્રોતાને સંવેગ થાય તો શ્રોતાને ઉપકાર થાય, પરંતુ ઉપદેશકને કેવલજ્ઞાનનું કારણ કઈ રીતે બને ? તેથી કહે છે —

જ્યારે આચાર્ય નિરાશંસભાવથી યોગ્ય જીવોને ઉપદેશ આપતા હોય ત્યારે પોતાને પણ પૂર્વ-પૂર્વ કરતાં અધિક-અધિક સંવેગ થવાથી તેમનાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનો નાશ થાય છે, જેથી તે ઉપદેશપ્રદાનની ક્રિયા કેવલજ્ઞાનનું અવંધ્ય કારણ બને છે. ॥૯૭૧॥

ગાથા :

एवं उवव्वूहेउं अणुओगविसज्जणदुमुस्सग्गो ।
कालस्स पडिक्कमणं पवेअणं संघविहिदाणं ॥९७२॥

અન્યથાર્થ :

एवं=આ રીતે उवव्वूहेउं=ઉપબૃહણા કરીને अणुओगविसज्जणदुमुस्सग्गो=અનુયોગના વિસર્જન અર્થે ઉત્સર્ગ, कालस्स पडिक्कमणं=કાલનું પ્રતિક્રમણ, पवेअणं=પ્રવેદન (અને) संघविहिदाणं=સંઘવિધિદાન (કરાય છે.)

ગાથાર્થ :

ગાથા ૯૬૯થી ૯૭૧માં બતાવ્યું એ રીતે, નવા આચાર્યની ઉપબૃહણા કરીને અનુયોગના વિસર્જન માટે કાચોત્સર્ગ, કાલનું પ્રતિક્રમણ, તપનું પ્રવેદન અને સંઘવિધિદાન કરાય છે.

ટીકા :

एवमुपबृह्ण तमाचार्यमनुयोगविसज्जनार्थमुत्सर्गः क्रियते, कालस्य प्रतिक्रमणं तदन्वेव, प्रवेदनं निरुद्धस्य, सङ्घविधिदानं यथाशक्ति नियोगत इति गाथार्थः ॥९७२॥

ટીકાર્થ :

આ પ્રમાણે=ગાથા ૯૬૯થી ૯૭૧માં બતાવ્યું એ પ્રમાણે, તે આચાર્યને ઉપબૃહીને=તે અભિનવ આચાર્યની ઉપબૃહણા કરીને, અનુયોગના વિસર્જન અર્થે ઉત્સર્ગ=કાઉત્સર્ગ, કરાય છે. ત્યારપછી જ કાલનું પ્રતિક્રમણ, નિરુદ્ધનું પ્રવેદન=તપનું નિવેદન, નિયોગથી=નિયમથી, 'યથાશક્તિ=શક્તિ પ્રમાણે, સંઘવિધિદાન=સંઘને વિધિપૂર્વક અનુયોગનું દાન કરાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૯૭૨॥

ગાથા :

पच्छ य सोऽणुओगी पवयणकज्जम्मि निच्चमुज्जुत्तो ।
जोग्गाणं वक्खाणं करिज्ज सिद्धंतविहिणा उ ॥९७३॥

અન્યથાર્થ :

पच्छ य=અને પછી=આચાર્યપદવીપ્રદાનની સર્વ વિધિ કર્યા પછી, पवयणकज्जम्मि निच्चमुज्जुत्तो=પ્રવચનના કાર્યમાં નિત્ય ઉદ્યુક્ત એવા સો અણુઓગી=આ અનુયોગી જોગ્ગાણં=યોગ્યોને सिद्धंतविहिणा उ=સિદ્ધાંતની વિધિથી જ वक्खाणं करिज्ज=વ્યાખ્યાનને કરે.

ગાથાર્થ :

અને આચાર્યપદવી આપવાની સર્વ વિધિ પૂર્ણ થયા પછી, શાસનના કાર્યમાં નિત્ય ઉદમવાળા આ અનુયોગી આચાર્ય યોગ્ય શિષ્યોને શાસ્ત્રમાં બતાવેલ વિધિથી જ વ્યાખ્યાન કરે.

ટીકા :

પશ્ચાત્ત્વાડસાવનુયોગી આચાર્યઃ પ્રવચનકાર્યે નિત્યમુદ્યુક્તઃ સન્ યોગ્યેભ્યો વિનેયેભ્યો વ્યાખ્યાનં કર્યાદિત્યાજ્ઞા સિદ્ધાન્તવિધિનૈવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭૩॥

ટીકાર્થ :

અને પાછળથી=ગાથા ૯૫૨થી ૯૭૨ સુધીમાં બતાવેલ અનુયોગઅનુજ્ઞાપ્રદાનની સર્વ વિધિ થયા પછી, પ્રવચનના કાર્યમાં નિત્ય ઉદ્યુક્ત છતાં આ અનુયોગી આચાર્ય, યોગ્ય વિનેયોને=યોગ્ય શિષ્યોને, સિદ્ધાંતની વિધિથી જ વ્યાખ્યાનને કરે, એ ભગવાનની આજ્ઞા છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૯૭૩॥

અવતરણિકા :

યોગ્યાનાહ —

અવતરણિકાર્થ :

યોગ્ય શિષ્યોને કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે શાસનના કાર્યમાં નિત્ય ઉદમવાળા અભિનવ આચાર્ય યોગ્ય શિષ્યોને સિદ્ધાંતની વિધિથી જ વ્યાખ્યાન કરે. તેથી વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે કેવા શિષ્યો યોગ્ય છે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

મજ્ઞાત્યા બુદ્ધિજુઆ ધમ્મત્થી ઓઘઓ ઇમે જોગ્ગા ।
તહ ચેવ ય પત્તાઈ સુત્તવિસેસં સમાસજ્જ ॥૧૭૪॥

અન્યથાર્થ :

મજ્ઞાત્યા=મધ્યસ્થ, બુદ્ધિજુઆ=બુદ્ધિથી યુક્ત, ધમ્મત્થી=ધર્માર્થી, તહ ચેવ ય=અને તે રીતે જ સુત્તવિસેસં સમાસજ્જ પત્તાઈ=સૂત્રવિશેષને આશ્રયીને પ્રાપ્તાદિ ઇમે=આ=ઉપરમાં બતાવેલ ગુણોવાળા શિષ્યો, ઓઘઓ=ઓઘથી જોગ્ગા=યોગ્ય છે=અનુયોગી આચાર્ય પાસે વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે યોગ્ય છે.

ગાથાર્થ :

મધ્યસ્થ, બુદ્ધિથી યુક્ત, ધર્મના અર્થી, અને તે રીતે જ સૂત્રવિશેષને આશ્રયીને પ્રાપ્ત વગેરે ગુણોવાળા શિષ્યો સામાન્યથી વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે યોગ્ય છે.

ટીકા :

મધ્યસ્થાઃ=સર્વત્રાડરક્તદ્વિષ્ટાઃ બુદ્ધિયુક્તાઃ=પ્રજ્ઞાઃ ધર્માર્થિનઃ=પરલોકભીરવઃ ઓઘતઃ=સામાન્યેનૈતે

યોગ્યાઃ સિદ્ધાન્તશ્રવણસ્ય, તથૈવ પ્રામાદયો યોગ્યાઃ, આદિશબ્દાત્પરિણામકાદિપરિગ્રહઃ, સૂત્રવિશેષમ્-
અઙ્ગચૂડાદિરૂપં સમાશ્રિત્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૭૪॥

ટીકાર્થ :

મધ્યસ્થ=સર્વત્ર અરક્ત-દ્વિષ્ટ=બધે ઠેકાણે રાગ-દ્વેષ વગરના, બુદ્ધિથી યુક્ત=પ્રાણ, ધર્માર્થી=પરલોકભીરુ=
પરલોકના અહિતની ચિંતાવાળા, આ=ઉપરમાં બતાવેલ ગુણોવાળા જીવો, ઓઘથી=સામાન્યથી, સિદ્ધાંતના
શ્રવણને યોગ્ય છે. તે રીતે જ અંગ-ચૂડા આદિરૂપ સૂત્રવિશેષને આશ્રયીને પ્રાપ્તાદિ યોગ્ય છે; “પ્રામાદયઃ”માં
'આદિ' શબ્દથી પરિણામક વગેરેનો પરિગ્રહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૯૭૪॥

અવતરણિકા :

મધ્યસ્થાદિપદાનાં ગુણાનાહ -

અવતરણિકાર્થ :

મધ્યસ્થ વગેરે પદોના ગુણોને કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં સિદ્ધાંતશ્રવણને યોગ્ય જીવોના ગુણો બતાવતાં
જે મધ્યસ્થાદિ પદો બતાવ્યાં, તે પદોથી યુક્ત જીવોને પ્રાપ્ત થતા લાભો બતાવે છે -

ગાથા :

મજ્ઝત્થાઽસગ્ગાહં એત્તો ચ્ચિઅ કત્થઈ ન કુવ્વંતિ ।
સુદ્ધાસયા ય પાયં હોતિ તહાઽસન્નભવ્વા ય ॥૯૭૫॥

અન્યવાર્થ :

એત્તો ચ્ચિઅ=આનાથી જ=માધ્યસ્થ હોવાથી જ, મજ્ઝત્થા=મધ્યસ્થો કત્થઈ=ક્યાંય અસગ્ગાહં=અસદ્ગ્રાહને
ન કુવ્વંતિ=કરતા નથી પાયં ય=અને પ્રાયઃ સુદ્ધાસયા=શુદ્ધ આશયવાળા, તહા ય આસન્નભવ્વા=અને તે પ્રકારે
આસન્નભવ્ય હોતિ=હોય છે.

ગાથાર્થ :

મધ્યસ્થતા હોવાથી જ મધ્યસ્થ જીવો ક્યાંય પણ અસદ્ગ્રાહ કરતા નથી, અને પ્રાયઃ શુદ્ધ
આશયવાળા અને તે પ્રકારના આસન્નભવ્ય હોય છે.

ટીકા :

મધ્યસ્થાઃ પ્રાણિનઃ અસદ્ગ્રાહં-તત્ત્વાવબોધશત્રુમ્ અત એવ=માધ્યસ્થ્યાત્ ક્વચિદ્વસ્તુનિ ન કુર્વન્તિ,
અપિ તુ માર્ગાનુસારિમતય એવ ભવન્તિ, તથા શુદ્ધાશયાશ્ચ=માયાદિદોષરહિતાઃ પ્રાયો ભવન્તિ મધ્યસ્થાઃ,
તથાઽસન્નભવ્યાશ્ચ, અતસ્તેષુ સફલઃ પરિશ્રમ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૭૫॥

ટીકાર્થ :

મધ્યસ્થ પ્રાણીઓ=મધ્યસ્થ જીવો, આનાથી જ=મધ્યસ્થપણાથી જ, કોઈપણ વસ્તુમાં તત્ત્વના અવબોધમાં શત્રુરૂપ અસદ્ગ્રાહને કરતા નથી, પરંતુ માર્ગને અનુસરનારી મતિવાળા જ હોય છે; અને મધ્યસ્થો પ્રાયઃ શુદ્ધ આશયવાળા=માયાદિ દોષોથી રહિત, હોય છે અને તે પ્રકારના આસન્નભવ્ય હોય છે. એથી તેઓમાં=આવા મધ્યસ્થ ગુણવાળા શિષ્યોમાં, પરિશ્રમ=આચાર્ય દ્વારા કરાયેલો જિનવચનના પ્રયોગનો શ્રમ, સફળ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

મધ્યસ્થ જીવો અસદ્ગ્રાહ વગરના હોય છે, તેથી તેઓ વ્યાખ્યાન સાંભળતી વખતે કોઈ વસ્તુમાં કદાગ્રહ રાખતા નથી; અને શાસ્ત્રના પરમાર્થને જાણવા માટે તેઓની મતિ માર્ગાનુસારી પ્રવર્તે છે, તેથી ઉપદેશક શાસ્ત્રનાં વચનોને જે ભાવથી બતાવવા માંગે છે, તે પ્રકારે તેના પરમાર્થને જાણવા માટે તેઓની પ્રવૃત્તિ થાય છે.

વળી તે મધ્યસ્થ જીવો શાસ્ત્રવચનોનો બોધ કર્યા પછી તે બોધને અનુસાર ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં પ્રાયઃ કરીને શુદ્ધ આશયવાળા હોય છે. તેથી મધ્યસ્થ જીવોને થયેલો બોધ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરાવીને કલ્યાણનું કારણ બને છે.

અહીં ‘પ્રાયઃ’ શબ્દથી, અને શુદ્ધ આશયવાળાનો અર્થ “માયાદિ દોષોથી રહિત” કર્યો તેનાથી, એ કહેવું છે કે તત્ત્વ જાણવા માટે અસદ્ગ્રાહ વગરના અને શાસ્ત્રવચનો સાંભળવા માટે અભિમુખ થયેલા મધ્યસ્થ જીવો શાસ્ત્રવચનોનો બોધ કરીને જીવનમાં ઉતારવા માટે અપ્રમાદભાવથી યત્ન કરતા હોય છે, છતાં ક્વચિત્ નિમિત્ત પામીને તે આરાધક જીવોમાં પણ માયાદિ દોષો થઈ શકે છે તેથી તેઓ માયાદિને કારણે ઉચિત અનુજ્ઞાનમાં વિપરીત પ્રવૃત્તિ પણ કરે, એવું બને તોપણ મધ્યસ્થ જીવો પ્રાયઃ કરીને માયાદિ કરતા નથી.

વળી મધ્યસ્થ જીવો “તે પ્રકારના આસન્નભવ્ય” હોય છે. એ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે મધ્યસ્થ ગુણવાળા કેટલાક શ્રોતા અત્યંત અપ્રમાદથી તત્ત્વ સાંભળીને સંસારનો અંત કરે છે, તો કેટલાક શ્રોતાઓ સ્ખલનાઓ પામવા છતાં પણ બોધાનુસાર ઉચિત પ્રવૃત્તિમાં યત્ન કરનારા હોય છે, તો કેટલાક શ્રોતાઓ બોધની તે પ્રકારની પટુતાના અભાવને કારણે સંસારનો શીઘ્ર અંત નહીં કરી શકવા છતાં સ્વશક્તિ અનુસાર કંઈક કંઈક યત્ન કરનારા હોય છે. આમ, દરેક જીવની આસન્નભવ્યતા જુદા જુદા પ્રકારની હોય છે. આથી કહ્યું કે મધ્યસ્થ જીવો તે પ્રકારની આસન્નભવ્યતાવાળા હોય છે.

અહીં “મધ્યસ્થ” શબ્દથી એ જણાવવું છે કે જેઓ તત્ત્વ જાણવા માટે કોઈપણ દર્શન પ્રત્યે રાગ કે દ્વેષથી રહિત થઈને તટસ્થ બુદ્ધિથી યત્ન કરનારા હોય, અને તત્ત્વ જાણ્યા પછી પણ તેને જીવનમાં ઉતારવા માટે રાગ-દ્વેષથી આકુળ થયા વગર શુદ્ધ આશયપૂર્વક યત્ન કરનારા હોય, તેવા જીવો મધ્યસ્થ છે; અને તેઓને આશ્રયીને ઉપદેશક દ્વારા કરાયેલો જિનવચનના પ્રયોગનો પરિશ્રમ સફળ થાય છે. ॥૯૭૫॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૯૭૪માં વ્યાખ્યાન સાંભળવાને યોગ્ય શિષ્યોના ગુણો બતાવ્યા. તેમાંથી 'મધ્યસ્થ' એ પ્રકારના પ્રથમ ગુણનું પૂર્વગાથામાં કાર્ય બતાવ્યું. હવે 'બુદ્ધિયુક્ત' એ પ્રકારના દ્વિતીય ગુણનું પ્રસ્તુત ગાથામાં કાર્ય બતાવે છે —

ગાથા :

બુદ્ધિજુઆ ગુણદોસે સુહુમે તહ બાયરે ચ સવ્વત્થ ।
સમ્મત્તકોડિસુદ્ધે તત્તદ્વિર્ઘે પવજ્જંતિ ॥૯૭૬॥

અન્યાર્થ :

તહ બુદ્ધિજુઆ=અને બુદ્ધિથી યુક્ત એવા શિષ્યો સમ્મત્તકોડિસુદ્ધે સુહુમે બાયરે ચ ગુણદોસે=સમ્યક્ત્વકોટિથી શુદ્ધ એવા સૂક્ષ્મ અને બાદર ગુણ-દોષોને સવ્વત્થ=સર્વત્ર તત્તદ્વિર્ઘે=તત્ત્વસ્થિતિથી પવજ્જંતિ=સ્વીકારે છે.

ગાથાર્થ :

અને બુદ્ધિથી યુક્ત શિષ્યો, સમ્યક્ત્વકોટિથી શુદ્ધ એવા સૂક્ષ્મ અને બાદર ગુણ-દોષોને સર્વત્ર તત્ત્વસ્થિતિથી સ્વીકારે છે.

ટીકા :

બુદ્ધિયુક્તા:=પ્રાજ્ઞા, ગુણદોષાન્ વસ્તુગતાન્ સૂક્ષ્માંસ્તથા બાદરાંશ્ચ સર્વત્ર વિધ્યાદૌ સમ્યક્ત્વ-કોટિશુદ્ધાન્=કષ્ચછેદતાપશુદ્ધાન્ તત્ત્વસ્થિત્યા=અતિગંભીરતયા પ્રપદ્યન્તે સાધ્વિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૭૬॥

ટીકાર્થ :

અને બુદ્ધિથી યુક્ત=પ્રાજ્ઞ=પ્રજ્ઞાવાળા શિષ્યો, સમ્યક્ત્વકોટિથી શુદ્ધ=કષ-છેદ-તાપથી શુદ્ધ, એવા વસ્તુમાં રહેલ સૂક્ષ્મ અને બાદર ગુણ-દોષોને સર્વત્ર વિધિ આદિમાં તત્ત્વસ્થિતિથી=અતિગંભીરપણાથી, સારી રીતે સ્વીકારે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શાસ્ત્રના અર્થો સાંભળવામાં જેમ મધ્યસ્થપણું આવશ્યક છે, તેમ બુદ્ધિયુક્તપણું પણ આવશ્યક છે; કેમ કે બુદ્ધિવાળા જીવો શાસ્ત્રના પદાર્થોને યથાર્થ સ્વીકારે છે. અને તે આ રીતે —

શાસ્ત્રનાં વચનો વિધિ અને નિષેધરૂપ હોય છે. વિધિવાક્યથી ઉચિતમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે અને નિષેધવાક્યથી અનુચિત પ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્તિ થાય છે, અને શાસ્ત્રનાં સર્વ વિધિ અને નિષેધાત્મક વાક્યો કષ-છેદ-તાપશુદ્ધિથી શુદ્ધ હોય, તો જ તે શાસ્ત્રવચન પરિપૂર્ણ શુદ્ધ છે એમ નિર્ણય થઈ શકે. બુદ્ધિમાન જીવો શાસ્ત્રનાં વિધિ-નિષેધાત્મક સર્વ વચનો કષ-છેદ-તાપથી શુદ્ધ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થશે ? તેનો અતિગંભીરતાથી યથાર્થ નિર્ણય કરે છે, કે આ પદાર્થ આ રીતે સ્વીકારવામાં આવે તો તે ગુણરૂપ બને, અને આ રીતે સ્વીકારવામાં આવે તો દોષરૂપ બને.

વળી, બુદ્ધિમાન જીવો શાસ્ત્રીય પદાર્થમાં રહેલ સૂક્ષ્મ અને બાદર ગુણ-દોષોની સમ્યક્ પરીક્ષા કરીને જે રીતે તે પદાર્થો કષ-છેદ-તાપથી શુદ્ધ જણાય, તે રીતે તેમને સ્વીકારે છે, જેથી તે પદાર્થો સર્વજ્ઞે કહ્યા છે તે રીતે જ પોતાને પરિણમન પામે; જ્યારે બુદ્ધિરહિત જીવો શાસ્ત્રપદાર્થોને કેવલ સામાન્યથી સમજે છે. તેઓ પદાર્થોના પારમાર્થિક અર્થને વિચારી શકતા નથી, જેના કારણે પોતે સ્વીકારેલ અર્થોમાં ક્વચિત્ સૂક્ષ્મ કે બાદર દોષ આવતો હોય તોપણ તેઓને ખ્યાલ આવતો નથી; અને આમ થવાથી કષ-છેદ-તાપથી પરિપૂર્ણ શુદ્ધ પણ સર્વજ્ઞનું વચન, તેવા બુદ્ધિરહિત જીવોએ કરેલા અર્થ મુજબ કષ-છેદ-તાપથી અશુદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે.

વળી, શાસ્ત્રનાં વચનો સર્વજ્ઞકથિત હોવાથી કષ-છેદ-તાપથી શુદ્ધ જ છે, છતાં બુદ્ધિયુક્ત જીવો પોતાની પ્રજ્ઞાથી સર્વજ્ઞવચનનો કયો અર્થ કરવાથી તે કષ-છેદ-તાપથી શુદ્ધ પ્રાપ્ત થશે ? તે યથાર્થ સમજી શકે છે. આથી શાસ્ત્રના અર્થો ભણવા માટે જેમ મધ્યસ્થતા જરૂરી છે, તેમ બુદ્ધિયુક્તતા પણ જરૂરી છે. ॥૯૭૬॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૯૭૪માં સિદ્ધાંતના શ્રવણને યોગ્ય શિષ્યોના ગુણો બતાવ્યા. તેમાંથી 'મધ્યસ્થ' અને 'બુદ્ધિયુક્ત' એ બે ગુણોનું કાર્ય બતાવ્યું. હવે 'ધર્માર્થી' એ પ્રકારના ત્રીજા ગુણનું કાર્ય બતાવે છે -

ગાથા :

ધમ્મત્થી દિદ્વૃત્થે હઢો વ્વ પંકમ્મિ અપડિબંધાઠ ।
ઉત્તારિજ્જંતિ સુહં ધન્ના અન્નાણસલિલાઓ ॥૯૭૭॥

અન્યથાર્થ :

પંકમ્મિ હઢો વ્વ=પંકમાં હઢની જેમ અપડિબંધાઠ=અપ્રતિબંધને કારણે ધન્ના ધમ્મત્થી=ધન્ય એવા ધર્માર્થીઓ દિદ્વૃત્થે=દૃષ્ટાર્થમાં અન્નાણસલિલાઓ=અજ્ઞાનરૂપી સલિલથી સુહં=સુખે ઉત્તારિજ્જંતિ=ઉતારાય છે.

ગાથાર્થ :

જેમ હઢ નામની વનસ્પતિ અપ્રતિબંધ હોવાને કારણે કાદવમાંથી સુખે કરીને જુદી કરી શકાય છે, તેમ ધન્ય એવા ધર્માર્થી જીવો અપ્રતિબંધ હોવાને કારણે દૃષ્ટ અર્થમાં અજ્ઞાનરૂપી પાણીથી સુખે કરીને જુદા કરી શકાય છે.

ટીકા :

ધર્મ્માર્થિનઃ પ્રાણિનઃ દૃષ્ટાર્થે-એહિકે હઢ ઇવ વનસ્પતિવિશેષઃ પદ્મે અપ્રતિબંધાત્ કારણાદ્ ઉત્તાર્યન્તે=પૃથક્ ક્રિયન્તે સુખં ધન્યાઃ=પુણ્યભાજઃ, કુતઃ ? અજ્ઞાનસલિલાત્=મોહાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૭૭॥

ટીકાર્થ :

પંકમાં=કાદવમાં, વનસ્પતિવિશેષરૂપ હઢની જેમ, અપ્રતિબંધરૂપ કારણથી ધન્ય=પુણ્યને ભજનારા, એવા ધર્માર્થી પ્રાણીઓ એહિક એવા દૃષ્ટ અર્થમાં=આ લોકસંબંધી દેખાતા પદાર્થમાં, સુખે=સહેલાઈથી, ઉતારાય છે=પૃથક્ કરાય છે; શેનાથી ? તેથી કહે છે - અજ્ઞાનરૂપી સલિલથી=મોહથી, પૃથક્ કરાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

હઠ નામની વનસ્પતિવિશેષનો સ્વભાવ કાદવ સાથે ગાઢ સંશ્લેષ પામવાનો નથી, તેથી તે વનસ્પતિને કાદવમાંથી બહાર કાઢવા માટે બહુ મહેનત પડતી નથી, પરંતુ સહેલાઈથી છૂટી પડી જાય છે. એ રીતે ધર્મર્થી જીવોને પણ પ્રમાદ અનાદિભવઅભ્યસ્ત હોવાને કારણે ક્યારેક આ લોકના દષ્ટ અર્થમાં રાગાદિનો પરિણામ થઈ જાય તોપણ, ગુરુના ઉપદેશથી કે શાસ્ત્રવચનના શ્રવણથી તેઓ તે રાગાદિના પરિણામથી સુખે કરીને છૂટા પડી જાય છે.

આશય એ છે કે દષ્ટાર્થ એવી બાહ્ય સામગ્રીઓ જેઈને ક્વચિત્ આરાધક જીવોને પણ રાગાદિના ભાવો થવાની સંભાવના છે; કેમ કે અનાદિકાળથી જીવે પાંચેય ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં રાગાદિ ભાવો કર્યા છે. તેથી તેવા કોઈ નિમિત્તને પામીને જીવનો સંવેગનો પરિણામ જીવંત ન હોય પણ મ્હાન થયેલો હોય ત્યારે, ભૌતિક પદાર્થોમાં તે જીવને મોહનો પરિણામ થાય છે; છતાં ધર્મર્થી જીવો પાપભીરુ હોવાથી તે પ્રકારના ઉપદેશાદિને પામીને મોહના પરિણામથી સહેલાઈથી નિવર્તન પામે છે.

પરંતુ જે જીવો માત્ર મધ્યસ્થ અને બુદ્ધિયુક્ત ગુણવાળા હોય, છતાં ધર્મર્થી ગુણવાળા ન હોય, તેઓ શાસ્ત્રના પદાર્થોનો યથાર્થ બોધ કરી શકતા હોવા છતાં, પાપભીરુ નહીં હોવાથી, ક્યારેક તેઓને આ લોકના ભૌતિક પદાર્થોમાં રાગાદિના પરિણામો થાય ત્યારે, પરલોકની ઉપેક્ષા કરીને દષ્ટ એવા ઐહિક સુખોમાં પ્રતિબંધ રાખે છે, જેના કારણે તેઓ આત્મહિત સાધી શકતા નથી. આથી પરલોકભીરુતા ન હોય તો શાસ્ત્રના અર્થો સાંભળવા છતાં પણ તેવા જીવો પોતાનો ઉપકાર કરી શકતા નથી; પરંતુ જેઓ ધર્મર્થી ગુણવાળા હોય અર્થાત્ પરલોકભીરુ હોય, તેઓને ક્યારેક ભૌતિક પદાર્થોમાં મોહનો પરિણામ થાય તોપણ ગુરુના ઉપદેશાદિથી તેઓ નિવર્તન પામે છે. તેથી તેવા જીવોને શાસ્ત્રોનો બોધ પણ સંવેગવૃદ્ધિનું કારણ બને છે. આથી સિદ્ધાંતના શ્રવણ માટે ધર્મર્થી ગુણ પણ આવશ્યક છે. ॥૯૭૭॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૯૭૪માં સિદ્ધાંત સાંભળવા માટે યોગ્ય શિષ્યોના ગુણો બતાવતાં સૂત્રવિશેષને આશ્રયીને પ્રાપ્તાદિ જીવોને યોગ્ય કહ્યા. ત્યાં 'પ્રાપ્ત' શબ્દથી કેવા જીવોને ગ્રહણ કરવાના છે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

પત્તો અ કપ્પિઓ ઇહ સો પુણ આવસ્સગાહસુત્તસ્સ ।
જા સૂઅગહં તા જં જેનાધીઅં તિ તસ્સેવ ॥૯૭૮॥

અન્યથાર્થ :

ઇહ અ=અને અહીં=સિદ્ધાંતશ્રવણના વિષયમાં, પત્તો કપ્પિઓ=પ્રાપ્ત કલ્પિક છે. સો પુણ=વળી તે=કલ્પિક, આવસ્સગાહસુત્તસ્સ=આવશ્યકાદિ સૂત્રનો હોય છે. જા સૂઅગહં=યાવત્ સૂત્રકૃત છે=આવશ્યક સૂત્રથી માંડીને જ્યાં સુધી સૂત્રકૃતાંગ છે, તા=ત્યાં સુધી જેણ જં અધીઅં=જેના વડે જે ભણાયું, તસ્સેવ=તેનો જ=તે આવશ્યકાદિ સૂત્રનો જ, (તે કલ્પિક છે.)

★ 'તિ' પાદપૂર્તિ અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને સિદ્ધાંત સાંભળવાના વિષયમાં પ્રાપ્ત સાધુ કલ્પિક છે. વળી કલ્પિક આવશ્યકાદિ સૂત્રનો હોય છે, આવશ્યક સૂત્રથી માંડીને સૂત્રકૃતાંગ સુધીમાં જે સાધુ વડે જે સૂત્ર ભણાયું હોય, તે સૂત્રનો જ તે સાધુ કલ્પિક કહેવાય.

ટીકા :

પ્રાપ્તશ્ચ કલ્પિકોઽત્ર ભળ્યતે, સ પુનરાવશ્યકાદિસૂત્રસ્ય, યાવત્સૂત્રકૃતં-દ્વિતીયમદ્ગં તાવદ્ યદ્ વેનાઽધીતમિતિ પઠિતમિત્યર્થઃ તસ્યૈવ, નાઽન્યસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭૮॥

ટીકાર્થ :

અને અહીં=સિદ્ધાંતશ્રવણના વિષયમાં, પ્રાપ્ત કલ્પિક કહેવાય છે. વળી તે=કલ્પિક, આવશ્યકાદિ સૂત્રનો હોય છે. જ્યાં સુધી=આવશ્યક સૂત્રથી માંડીને જ્યાં સુધી, બીજા અંગરૂપ સૂત્રકૃત છે ત્યાં સુધી જેના વડે જે અધ્યયન કરાયું હોય=જે સૂત્ર ભણાયું હોય, તેનો જ=તે સૂત્રનો જ, તે સાધુ કલ્પિક થાય છે, અન્યનો નહીં=પોતે ભણ્યો છે તેનાથી અન્ય સૂત્રનો તે સાધુ કલ્પિક થતો નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૭૪માં સૂત્રવિશેષને આશ્રયીને પ્રાપ્તાદિ શિષ્યોને સિદ્ધાંતશ્રવણને યોગ્ય કહેલા. તેમાં પ્રાપ્ત એટલે કલ્પિક, શાસ્ત્રના અર્થોનું વ્યાખ્યાન આપવા માટે જે શિષ્ય યોગ્ય હોય, તે શિષ્યને કલ્પિક કહેવાય છે અર્થાત્ શિષ્ય પહેલાં સૂત્રો કંઠસ્થ કરીને પ્રાપ્ત થાય, ત્યારપછી આચાર્ય પ્રાપ્ત થયેલા તે શિષ્ય આગળ તે સૂત્રોના અર્થોનું વ્યાખ્યાન કરે. આવા શિષ્યને શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં કલ્પિક કહેવામાં આવે છે.

વળી, તે કલ્પિક સાધુ આવશ્યકાદિ સૂત્રનો હોય છે અર્થાત્ જે સાધુએ આવશ્યકાદિ સૂત્રો બરાબર પ્રાપ્ત કરેલાં હોય, તે સૂત્રોના જ અર્થોનું ગુરુ તે સાધુ પાસે વ્યાખ્યાન કરે તો તે શિષ્ય તે સૂત્રોના અર્થોને યથાર્થ ધારણ કરી શકે; પરંતુ શિષ્યએ જો સૂત્રો બરાબર કંઠસ્થ કરેલાં ન હોય છતાં તેની આગળ તે સૂત્રોના અર્થોનું વ્યાખ્યાન કરવામાં આવે, તો તે અર્થોને તે શિષ્ય યથાર્થ ધારણ કરી શકે નહીં. તેથી આવશ્યકાદિ સૂત્રો કંઠસ્થ હોય તેવા શિષ્ય તે સૂત્રોના અર્થો ભણવા માટે અધિકારી બને છે, અને તે અધિકારીને જ અહીં 'પ્રાપ્ત' શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ છે.

વળી, આવશ્યકાદિ સૂત્રોમાં 'આદિ' પદથી બીજાં સૂત્રકૃતાંગ સુધીનાં સર્વ આગમોનો સંગ્રહ કરવાનો છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સૂત્રકૃતાંગ સુધીનાં શાસ્ત્રોમાંથી અને છેદસૂત્રોને છોડીને તેનાથી પછીનાં અંગાદિ શાસ્ત્રોમાંથી, જે સાધુએ જેટલાં સૂત્રો કંઠસ્થ કર્યાં હોય, તે સાધુને તેટલાં જ સૂત્રોના અર્થોનું વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે પ્રાપ્ત સ્વીકારેલ છે; જ્યારે છેદસૂત્રો માટે આ નિયમ નથી; કેમ કે છેદસૂત્રો કંઠસ્થ કરેલાં હોય તેવા પણ સાધુ, જ્યાં સુધી પરિણત ન થાય ત્યાં સુધી તેમને છેદસૂત્રોના અર્થો ભણાવવામાં આવતા નથી, પરંતુ પરિણત થાય પછી જ તેમને છેદસૂત્રોના અર્થો ભણવા માટે કલ્પિક સ્વીકારેલ છે. આ પ્રકારનું સ્પષ્ટીકરણ બૃહત્કલ્પસૂત્રની ભાષ્યગાથા ૪૦૮માં કરેલ છે અને ગ્રંથકાર પણ સ્વયં આગળની ગાથામાં સ્પષ્ટ કરે છે. ॥૯૭૮॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં સૂત્રકૃતાંગ સુધીનાં સૂત્રોનાં અર્થોનું વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે કલ્પિક શિષ્ય બતાવ્યો. હવે છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે કેવો શિષ્ય કલ્પિક છે, તે બતાવે છે -

ગાથા :

છેઅસુઆઈંસુ અ સસમયભાવે વિ ભાવજુત્તો જો ।

પિઅધમ્મઽવજ્જમ્મીરુ સો પુણ પરિણામગો ખેઓ ॥૧૭૯॥

અન્યથાર્થ :

સસમયભાવે વિ અ=અને સ્વસમયનો ભાવ હોતે છતે પણ=છેદસૂત્રાદિના અર્થો ભણવા માટેના કાળનો સદ્ભાવ હોતે છતે પણ, જો=જે ભાવજુત્તો=ભાવયુક્ત, પિઅધમ્મો=પ્રિયધર્મવાળો, અવજ્જમ્મીરુ=અવધભીરુ હોય, સો પુણ=વળી તે છેઅસુઆઈંસુ=છેદસૂત્રાદિવિષયક પરિણામગો=પરિણામક ખેઓ=જાણવો.

ગાથાર્થ :

છેદસૂત્રાદિના અર્થો ભણવા માટેનો કાળ પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ જે શિષ્ય ભાવથી યુક્ત, પ્રિયધર્મવાળો, અવધભીરુ હોય, વળી તે શિષ્ય છેદસૂત્રાદિના વિષયમાં પરિણામક જાણવો.

ટીકા :

છેદસૂત્રાદિષુ ચ નિશીથાદિષુ સ્વસમયભાવેઽપિ=સ્વકાલભાવેઽપિ ભાવયુક્તો યઃ વિશિષ્ટાન્તઃ-કરણવાન્ પ્રિયધર્મઃ=તીવ્રરુચિઃ અવદ્યમ્મીરુઃ=પાપમ્મીરુઃ, સ પુનરયમેવમ્ભૂતઃ પરિણામકો જ્ઞેયઃ, ઉત્સર્ગા-પવાદવિષયપ્રતિપત્તેરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭૯॥

ટીકાર્થ :

અને સ્વના સમયનો ભાવ હોતે છતે પણ=સ્વના કાળનો ભાવ હોતે છતે પણ=છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટેનો કાળ પ્રાપ્ત થયે છતે પણ, જે ભાવથી યુક્ત=વિશિષ્ટ અંતઃકરણવાળો, પ્રિયધર્મવાળો=તીવ્રરુચિવાળો, અવધથી ભીરુ=પાપથી ભય ખમનારો, હોય; વળી તે=આવા પ્રકારનો એ, નિશીથાદિરૂપ છેદસૂત્રાદિવિષયક પરિણામક જાણવો; કેમ કે ઉત્સર્ગ-અપવાદના વિષયની પ્રતિપત્તિ છે=આવા ગુણોવાળો શિષ્ય ઉત્સર્ગ અને અપવાદને ઉચિત સ્થાનોમાં સ્વીકારે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમજીવનનો અમુક પર્યાય પસાર થયા પછી સાધુને તે તે આગમગ્રંથો ભણાવવા માટે જોગ કરાવવામાં આવે છે; કેમ કે તેટલો કાળ સંયમના પાલનથી આત્મામાં થયેલી વિશુદ્ધિને કારણે તે આગમને સમ્યક્ પરિણમન પમાડવાની યોગ્યતા તે મહાત્મામાં પ્રગટે છે, અને જોગ કરાવવાથી તે આગમ પ્રત્યેનો વિનય તપ થાય છે, જેથી વિનયપૂર્વકનું સૂત્રનું શ્રવણ થાય છે. અને તે જોગ કરાવ્યા પછી તે તે આગમોને પ્રથમ સૂત્રરૂપે ભણાવવામાં આવે છે, અને સૂત્રરૂપે આગમો ભણાવ્યા પછી જ તે સાધુને આચાર્ય તે તે આગમોના અર્થો ભણાવે છે; પરંતુ છેદસૂત્રાદિમાં આ વિષયમાં અપવાદ છે, જે પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે -

સંયમપર્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલો શિષ્ય છેદગ્રંથોનાં સૂત્રો ભણે ત્યારે તે શિષ્ય છેદસૂત્રાદિના અર્થો ભણવાના કાળથી પ્રાપ્ત થાય છે; છતાં પણ જ્યાં સુધી તે શિષ્ય વિશિષ્ટ અંતઃકરણવાળો, પ્રિયધર્મવાળો અને પાપથી ભય પામનારો ન બન્યો હોય, ત્યાં સુધી તેને છેદસૂત્રાદિના અર્થો ભણાવવામાં આવતા નથી. તે શિષ્ય જ્યારે સંયમનું પાલન કરવા દ્વારા શાસ્ત્રના ગંભીર ભાવોને ગંભીરતાપૂર્વક યથાસ્થાને જોડી શકે તેવા વિશિષ્ટ અંતઃકરણના પરિણામવાળો બને, આગમના અર્થોને યથાર્થ ગ્રહણ કરવા માટે તીવ્રરુચિવાળો બને, અને છેદસૂત્રાદિના ગંભીર અર્થોનું સહેજ પણ વિપરીત યોજન ન થઈ જાય તેની અત્યંત સાવધાનતાના પરિણામરૂપ પાપભીરુ બને, ત્યારે તેનામાં છેદસૂત્રાદિના ગંભીર અર્થોની પરિણામકતા આવે છે. તેથી છેદસૂત્રાદિના ગંભીર અર્થોને સમ્યક્ પરિણામન પમાડી શકે તેવા પરિણામક શિષ્યને છેદસૂત્રાદિના અર્થો ભણાવવામાં આવે છે, જેથી તેને ઉત્સર્ગ-અપવાદનાં સ્થાનોનો યથાર્થ બોધ થાય. આમ, છેદસૂત્રાદિના અર્થોના વ્યાખ્યાનના શ્રવણ માટે પરિણામક ગુણ પણ આવશ્યક છે. ॥૯૭૯॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ભાવયુક્ત, પ્રિયધર્મવાળો અને અવદ્યભીરુ શિષ્ય છેદસૂત્રાદિવિષયક પરિણામક જાણવો, અને આવો પરિણામક શિષ્ય ઉત્સર્ગ-અપવાદને યથાવસ્થિત સ્વીકારે છે, એ કથનને જ બતાવે છે —

ગાથા :

सो उस्सग्गाईणं विसयविभागं जहद्विअं चेव ।
परिणामेइ हिअं ता तस्स इमं होइ वक्खाणं ॥९८०॥

અન્યચાર્થ :

સો=તે=પરિણામક શિષ્ય, ઉસ્સગ્ગાઈણં વિસયવિભાગં=ઉત્સર્ગાદિના વિષયવિભાગને જહદ્વિઅં ચેવ= યથાવસ્થિત જ પરિણામેઇ=પરિણામાવે છે. તા=તે કારણથી તસ્સ=તેને=તે પરિણામક શિષ્યને, ઇમં વક્ખાણં=આ વ્યાખ્યાન હિઅં=હિત હોઇ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

પરિણામક શિષ્ય ઉત્સર્ગ-અપવાદના વિષયવિભાગને યથાવસ્થિત જ પરિણામન પમાડે છે, તેથી તે પરિણામક શિષ્યને છેદસૂત્રાદિનું વ્યાખ્યાન હિત માટે થાય છે.

ટીકા :

સઃ=પરિણામકઃ ઉત્સર્ગાપવાદયોર્વિષયવિભાગમૌચિત્યેન યથાવસ્થિતમેવ સમ્યક્ પરિણમયતિ એવમેવમિત્યેવં, હિતં તતઃ=તસ્માત્કારણાત્તસ્યેદં ભવતિ વ્યાખ્યાનં સમ્યગ્બોધાદિહેતુત્વેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૮૦॥

★ “સમ્યગ્બોધાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી સમ્યક્ આચરણનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

તે=પરિણામક=છેદસૂત્રાદિના અર્થોને પરિણામન પમાડનાર શિષ્ય, ઉત્સર્ગ અને અપવાદના વિષય-વિભાગને યથાવસ્થિત જ પરિણામન પમાડે છે, અર્થાત્ આમ છે=સૂત્રમાં આમ કહેલ છે, આમ છે=ગુરુ આમ કહે છે, એથી આ પ્રમાણે છે=આ પદાર્થ આ પ્રમાણે છે, એમ ઉચિતપણાથી સમ્યક્ પરિણામન પમાડે છે, એમ અન્વય છે. તે કારણથી તેને આ વ્યાખ્યાન=તે પરિણામક શિષ્યને છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું કથન, સમ્યગ્બોધાદિના હેતુપણાથી હિત થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભાવથી યુક્ત, પ્રિયધર્મવાળો અને અવધથી ભીરુ શિષ્ય છેદસૂત્રાદિના અર્થોને સમ્યક્ પરિણામન પમાડનારો હોય છે, અને આવા પરિણામક શિષ્ય પાસે આચાર્ય છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું વ્યાખ્યાન કરતા હોય ત્યારે, તે શિષ્ય છેદસૂત્રોમાં કહેલા ઉત્સર્ગ-અપવાદના ઔચિત્યથી વિષયના વિભાગને યથાવસ્થિત જ પરિણામ પમાડે છે; કેમ કે તેવો શિષ્ય, ગુરુ જે પદાર્થોનું વ્યાખ્યાન કરતા હોય તે પદાર્થોને યથાર્થ રીતે યોજવા માટે વિચારે કે “સૂત્રની પંક્તિમાં આમ કહેલ છે, તે પંક્તિનો ગુરુએ આમ અર્થ કર્યો, એથી કરીને નક્કી સૂત્રની આ પંક્તિનું તાત્પર્ય આમ હોવું જોઈએ.” આ પ્રકારે છેદસૂત્રાદિના અર્થોને યોજવાથી તે વ્યાખ્યાન તે શિષ્યના સમ્યક્ બોધનો અને સમ્યક્ પ્રવૃત્તિનો હેતુ બને છે, જેથી આ વ્યાખ્યાન તેના માટે હિતરૂપ બને છે. આથી છેદસૂત્રાદિના અર્થોના શ્રવણ માટે પરિણામક ગુણ આવશ્યક છે. ॥૯૮૦॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે પરિણામક શિષ્યને છેદસૂત્રાદિનું વ્યાખ્યાન હિતરૂપ થાય છે. તે વાતને દૃઢ કરવા માટે અતિપરિણામક અને અપરિણામક શિષ્યને છેદસૂત્રાદિનું વ્યાખ્યાન અહિત કરનારું થાય છે, તે બતાવે છે -

ગાથા :

અઙ્ગપરિણામગઽપરિણામગાણ પુણ ચિત્તકમ્મદોસેણં ।

અહિયં ચિઅ વિણ્ણેયં દોસુદણ્ ઓસહસમાણં ॥૯૮૧॥

અન્યચાર્થ :

અઙ્ગપરિણામગઽપરિણામગાણ પુણ=વળી અતિપરિણામક-અપરિણામકને ચિત્તકમ્મદોસેણં=ચિત્ર કર્મના દોષથી=વિવિધ પ્રકારના કર્મના દોષથી, દોસુદણ્ ઓસહસમાણં=દોષોદયમાં ઔષધની સમાન અહિયં ચિઅ=અહિત જ=છેદસૂત્રાદિનું વ્યાખ્યાન અહિતરૂપ જ, વિણ્ણેયં=જાણવું.

ગાથાર્થ :

વળી અતિપરિણામક અને અપરિણામકને ચિત્ર કર્મના દોષથી રોગના ઉદયમાં ઔષધની જેમ છેદસૂત્રાદિનું વ્યાખ્યાન અહિત માટે જ થાય છે.

ટીકા :

અતિપરિણામકાપરિણામકયો: પુન: શિષ્યયોશ્ચિત્રકર્મ્મદોષેણ હેતુનાઽહિતમેવ વિજ્ઞેયં વ્યાખ્યાનં, દોષોદયે ઔષધસમાનં વિપર્યયકારીતિ ગાથાર્થ: ॥૯૮૧॥

ટીકાર્થ :

વળી અતિપરિણામક અને અપરિણામક શિષ્યને ચિત્ર કર્મના દોષરૂપ હેતુથી વ્યાખ્યાન અહિત જ જાણવું, દોષના ઉદયમાં=રોગના ઉદ્રેકમાં, ઔષધની સમાન, વિપર્યયકારી છે=છેદસૂત્રાદિનું વ્યાખ્યાન વિપર્યયને કરનારું છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

;

ભાવાર્થ :

મધ્યસ્થ, બુદ્ધિયુક્ત, ધર્મર્થી અને આવશ્યકાદિ સૂત્રને આશ્રયીને પ્રાપ્ત પણ શિષ્ય, જો પરિણામક ન હોય અર્થાત્ છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું પરિણામન પમાડવાની લાયકાતવાળો ન હોય, છતાં ગુરુ તે શિષ્ય પાસે ગંભીર અર્થોને કહેનારા છેદસૂત્રાદિનું વ્યાખ્યાન કરે, તો વિચિત્ર કર્મનો વિપાક હોવાને કારણે કોઈક શિષ્ય તે શાસ્ત્રોનો અપરિણામક થાય છે અર્થાત્ તે શાસ્ત્રોને સમ્યક્ પરિણામન પમાડી શકતો નથી, અથવા કોઈક શિષ્ય અતિપરિણામક થાય છે અર્થાત્ તે શાસ્ત્રોને વિપરીત પરિણામન પમાડે છે, જેથી ગુરુ દ્વારા કરાયેલું વ્યાખ્યાન તેના અહિતનું કારણ બને છે. તેમાં દષ્ટાંત આપે છે -

જે રીતે આયુર્વેદશાસ્ત્રમાં રોગના અતિશય ઉદ્રેક વખતે રોગીને લાંઘણ કરાવવાનું કહ્યું છે, છતાં કોઈ અવિચારક વૈદ્ય તે રોગીને ઔષધ આપે, તો તે ઔષધ તે રોગીના રોગનો નાશ કરવા સમર્થ બનતું નથી, પરંતુ રોગની વૃદ્ધિ કરે છે; તે રીતે અતિપરિણામક કે અપરિણામક શિષ્યને છેદસૂત્રાદિના અર્થો ભણાવવામાં આવે, તો તે શિષ્ય ઉત્સર્ગ-અપવાદના વિષયવિભાગનો યથાસ્થાને વિનિયોગ કરી શકતો નથી, અર્થાત્ અપરિણામક શિષ્ય છેદસૂત્રાદિના અર્થોના પરમાર્થને ગ્રહણ કરી શકતો નહીં હોવાથી ઉત્સર્ગ-અપવાદને કઈ રીતે સ્થાને જોડવા તેનો નિર્ણય કરી શકતો નથી, પરંતુ તે સૂત્રને પ્રવૃત્તિમાં યોજન કરતાં મુંઝાય છે, જેના કારણે સ્વયં સૂત્રાનુસાર ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી અને પોતાના શિષ્યોને પણ સૂત્રોના અર્થો ઉચિત રીતે બતાવી શકતો નથી, જેથી સ્વ-પરનું અહિત થાય છે. અને અતિપરિણામક શિષ્ય છેદસૂત્રાદિમાં કહેવાયેલા ઉત્સર્ગ-અપવાદને અન્ય સ્થાનમાં જોડીને અતિશય પરિણામન પમાડે છે, અર્થાત્ તે શિષ્ય તે ઉત્સર્ગ-અપવાદને તેના ઉચિત સ્થાન કરતાં અન્ય સ્થાનમાં પણ યોજન કરે છે, તેથી ક્યારેક ઉત્સર્ગના અસ્થાને ઉત્સર્ગનું યોજન થાય છે, તો ક્યારેક અપવાદના અસ્થાને અપવાદનું યોજન થાય છે, અને તે રીતે પ્રવૃત્તિ કરીને અને તે રીતે અન્યને ઉપદેશ આપીને સ્વ-પરનું અહિત કરે છે, જેના કારણે તેવા શિષ્યોમાં પૂર્વે શાસ્ત્રોના અધ્યયન દ્વારા જે કાંઈ યોગ્યતા પ્રગટી હોય તે યોગ્યતાના પણ નાશનું કારણ તે છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું અધ્યાપન બને છે; કેમ કે અપરિણામક કે અતિપરિણામક શિષ્યમાં છેદસૂત્રાદિના અર્થોના વ્યાખ્યાનથી વિપર્યાસ પેદા થાય છે. આથી છેદસૂત્રાદિના અર્થોના શ્રવણ માટે પરિણામકતા ગુણ અતિ આવશ્યક છે. ॥૯૮૧॥

અવતરણિકા :

કથમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે અતિપરિણામક અને અપરિણામક શિષ્યને છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું વ્યાખ્યાન અહિત કરનારું જ થાય છે. તેથી પ્રશ્ન થાય કે અહિત કરનારું કેવી રીતે થાય છે ? એથી કરીને કહે છે —

ગાથા :

તેસિ તઓ ચ્ચિય જાયઢ જઓ અણત્થો તઓ ણ તં મઢમં ।
તેસિં ચેવ હિયઢ્ઢા કરિજ્જ પુજ્જા તહા ચાહુ ॥૧૮૨॥

અન્વયાર્થ :

જઓ=જે કારણથી તેસિ=તેઓને=અતિપરિણામક અને અપરિણામક શિષ્યોને, તઓ ચ્ચિય=તેનાથી જ=વ્યાખ્યાનથી જ, અણત્થો=અનર્થ જાયઢ=થાય છે, તઓ=તે કારણથી મઢમં=મતિમાન=બુદ્ધિશાળી ગુરુ, તેસિં ચેવ હિયઢ્ઢા=તેઓના જ=અતિપરિણામક અને અપરિણામક શિષ્યોના જ, હિતના અર્થે તં=તેને= છેદસૂત્રાદિના અર્થોના વ્યાખ્યાનને, ણ કરિજ્જ=ન કરે. તહા ચ=અને તે રીતે પુજ્જા=પૂજ્યો આહુ=કહે છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી અતિપરિણામક અને અપરિણામક શિષ્યોને છેદસૂત્રાદિના વ્યાખ્યાનથી જ અનર્થ થાય છે, તે કારણથી બુદ્ધિશાળી ગુરુ તે શિષ્યોના જ હિત માટે વ્યાખ્યાન ન કરે, અને તે રીતે પૂજ્ય એવા ગુરુઓ કહે છે.

ટીકા :

તયોઃ=અતિપરિણામકાપરિણામકયોઃ તત એવ=વ્યાખ્યાનાત્ જાયતે યતોઽનર્થઃ વિપર્યયયોગાત્, તતો ન તદ્=વ્યાખ્યાનં મતિમાન્ ગુરુસ્તયોરેવ=અતિપરિણામકાપરિણામકયોર્હિતાય અનર્થપ્રતિષ્ઠાતેન કુર્યાત્ નેતિ વર્ત્તતે, પૂજ્યાઃ=પૂર્વગુરવઃ તથા ચાઽઽહુરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૮૨॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી તે બેને=અતિપરિણામક અને અપરિણામકને, વિપર્યયના યોગથી=વિપરીત બોધ થવાથી, તેનાથી જ=વ્યાખ્યાનથી જ, અનર્થ થાય છે, તે કારણથી મતિમાન ગુરુ તે બેના જ=અતિપરિણામક અને અપરિણામકના જ, અનર્થના પ્રતિષ્ઠા દ્વારા હિત માટે, તેને=વ્યાખ્યાનને, ન કરે. ન એ પ્રકારે વર્તે છે અર્થાત્ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં રહેલ 'ણ' ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં રહેલ કરિજ્જ સાથે અનુવર્તન પામે છે. અને તે રીતે=અતિપરિણામક અને અપરિણામક શિષ્યના હિત માટે ગુરુ વ્યાખ્યાન કરતા નથી તે રીતે, પૂજ્યો=પૂર્વના ગુરુઓ, કહે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૭૯માં બતાવ્યા મુજબ ભાવયુક્તાદિ ગુણોવાળા પરિણામક શિષ્યને છોડીને અતિપરિણામક કે અપરિણામક શિષ્યને આ છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું વ્યાખ્યાન અનર્થ કરનારું બને છે અર્થાત્ વિશિષ્ટ પરિણામન પમાડનારી મતિ નહીં હોવાથી અપરિણામક શિષ્યને ઉત્સર્ગ-અપવાદના યથાર્થ સ્થાનોનો બોધ થતો નથી; અને અતિપરિણામક શિષ્ય સ્વપ્રજ્ઞાદોષને કારણે ગુરુ જે સૂત્રનું જે તાત્પર્ય બતાવે તેના કરતાં અધિક સૂક્ષ્મ રીતે તે તાત્પર્ય જોડવા પ્રયત્ન કરે છે, અને ઉત્સર્ગ-અપવાદનાં સ્થાનોને અયથાર્થ રીતે જોડીને ઉત્સર્ગ-અપવાદનાં કથનોને અતિપરિણામન પમાડે છે અર્થાત્ જે શાસ્ત્રની પંક્તિનું જે સ્થાનમાં તાત્પર્ય છે, તે સ્થાન કરતાં અધિક સ્થાનમાં તે તાત્પર્યનું યોજન કરે છે, જેના કારણે અનર્થ થાય છે. આથી મતિમાન ગુરુ આવા શિષ્યોના હિત માટે તેઓની આગળ છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું વ્યાખ્યાન કરતા નથી, અને તે રીતે પૂજ્ય એવા પૂર્વના ગુરુઓ કહે છે, જે સ્વયં ગ્રંથકાર ગાથા ૯૮૩-૯૮૪માં બતાવે છે. ॥૯૮૨॥

ગાથા :

આમે ઘડે નિહિત્તં જહા જલં તં ઘડં વિનાસેઙ્ ।
ઇઅ સિદ્ધંતરહસ્સં અપ્પાહારં વિનાસેઙ્ ॥૯૮૩॥

અન્યવાર્થ :

જહા=જે પ્રમાણે આમે ઘડે=આમ ઘટમાં=કાચા ઘડામાં, નિહિત્તં જલં=નંખાયેલું જલ તં ઘડં=તે ઘટને વિનાસેઙ્=વિનાશે છે, ઇઅ=એ પ્રમાણે સિદ્ધંતરહસ્સં=સિદ્ધાંતનું રહસ્ય અપ્પાહારં=અલ્પાધારને વિનાસેઙ્=વિનાશે છે.

ગાથાર્થ :

જે પ્રમાણે કાચા ઘડામાં નંખાયેલું પાણી તે કાચા ઘડાનો વિનાશ કરે છે, એ પ્રમાણે સિદ્ધાંતનું રહસ્ય અલ્પ આધારવાળા શિષ્યનો વિનાશ કરે છે.

ટીકા :

આમે ઘટે નિષિત્તં સત્ યથા જલં તં ઘટમામં વિનાશયતિ, ઇય=એવં સિદ્ધાન્તરહસ્યમવ્યલ્પાધારં પ્રાણિનં વિનાશયતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૮૩॥

ટીકાર્થ :

જે રીતે આમ=કાચા, ઘટમાં નંખાયું છતું જલ તે આમ ઘટનો વિનાશ કરે છે, એ રીતે સિદ્ધાંતનું રહસ્ય પણ અલ્પ આધારવાળા પ્રાણીનો=અપરિણત અને અતિપરિણત જીવનો, વિનાશ કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૯૮૩॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં દૃષ્ટાંત બતાવવા દ્વારા કહ્યું કે સિદ્ધાંતનું રહસ્ય અલ્પ આધારવાળા જીવનો વિનાશ કરે છે.

ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે અલ્પ આધારવાળા જીવનો વિનાશ ભલે થાય, તોપણ તેને થયેલા બોધથી અન્ય શ્રોતાઓને તો લાભ થશે ને ? તેના નિરાકરણ માટે કહે છે -

ગાથા :

ન પરંપરાં વિ તઓ મિચ્છાભિનિવેસભાવિઅમઈઓ ।
અન્નેસિં પિ અ જાયઙ પુરિસત્થો સુદ્ધરૂવો ડ ॥૯૮૪॥

અન્યથાર્થ :

મિચ્છાભિનિવેસભાવિઅમઈઓ તઓ=મિથ્યાભિનિવેશથી ભાવિતમતિવાળા એવા તેનાથી=અતિપરિણામક કે અપરિણામક શિષ્યથી, અન્નેસિં પિ=અન્યોને પણ પરંપરાં વિ=પરંપરા વડે પણ સુદ્ધરૂવો ડ પુરિસત્થો=શુદ્ધરૂપ જ પુરુષાર્થ ન જાયઙ=થતો નથી.

★ ગાથાના ત્રીજા પાદમાં રહેલ 'અ' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

મિથ્યાભિનિવેશથી ભાવિતમતિવાળા અતિપરિણામકાદિ શિષ્યથી અન્ય જીવોને પણ પરંપરાએ પણ શુદ્ધરૂપ જ પુરુષાર્થ થતો નથી.

ટીકા :

ન પરમ્પરયાડપિ તતઃ=અતિપરિણામકાદેઃ મિથ્યાભિનિવેશભાવિતમતેઃ સક્કાશાદ્ અન્યેષામપિ શ્રોતૃણાં જાયતે પુરુષાર્થઃ શુદ્ધરૂપ એવ, મિથ્યાપ્રરૂપણાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૮૪॥

★ અહીં "પરમ્પરયાડપિ"માં 'અપિ'થી એ જણાવતું છે કે અતિપરિણામકાદિ શિષ્યોને છેદગ્રંથોનું વ્યાખ્યાન આપે તો તેનાથી તે શિષ્યોને સાક્ષાત્ તો શુદ્ધ પુરુષાર્થ થતો નથી, પરંતુ તે શિષ્યોના ઉપદેશ દ્વારા શ્રોતાઓને પણ પરંપરાએ પણ શુદ્ધ પુરુષાર્થ પેદા કરવાનું કારણ બનતું નથી.

ટીકાર્થ :

મિથ્યાભિનિવેશથી ભાવિતમતિવાળા એવા તેનાથી=અતિપરિણામકાદિ પાસેથી, અન્ય શ્રોતાઓને પણ પરંપરા વડે પણ શુદ્ધરૂપ જ પુરુષાર્થ થતો નથી; કેમ કે મિથ્યા પ્રરૂપણા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અતિપરિણામક કે અપરિણામક શિષ્યો પાસે છેદસૂત્રાદિના રહસ્યનું વ્યાખ્યાન કરવાથી તેઓને વિપરીત બોધ થાય છે, અને તે વિપરીત બોધમાં "શાસ્ત્ર પણ આમ જ કહે છે" એ પ્રકારનો તેઓને મિથ્યાઅભિનિવેશ પણ થાય છે, જેના કારણે આવા શિષ્યો પાસેથી છેદસૂત્રાદિના અર્થો સાંભળનારા અન્ય જીવોને પણ શુદ્ધરૂપ જ પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી; કેમ કે આવા શિષ્યો શ્રોતાઓ પાસે મિથ્યા પ્રરૂપણા કરે છે.

આશય એ છે કે ભગવાનના વચનના યથાર્થ બોધથી જે ઉચિત પ્રવૃત્તિ થાય છે તે શુદ્ધ પુરુષાર્થ છે, અને આવો શુદ્ધ જ પુરુષાર્થ નિર્જરા દ્વારા મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ બને છે; જ્યારે છેદસૂત્રાદિના અર્થોને વિપરીત

અવધારણ કરીને મિથ્યા પ્રરૂપણા કરનાર શિષ્યો પાસેથી તો શ્રોતાઓને પણ વિપરીત બોધની પ્રાપ્તિ થાય છે, મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ એવા શુદ્ધરૂપ જ પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આથી અતિપરિણામક કે અપરિણામક એવા અયોગ્ય શિષ્યોને પૂર્વના ગુરુઓ છેદગ્રંથોનું રહસ્ય આપવાની ના પાડે છે.

અહીં “શુદ્ધરૂપ જ પુરુષાર્થ” એમ એવકાર મૂક્યો, તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે અતિપરિણામક કે અપરિણામક વક્તા પણ કંઈક કંઈક યથાર્થ પ્રરૂપણા કરે છે, તેથી વક્તાના તે વચનાનુસારે શ્રોતાઓને કંઈક શુદ્ધરૂપ પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે, તોપણ, આવા વક્તાના વચનાનુસારે શ્રોતાઓને સર્વ પુરુષાર્થ શુદ્ધરૂપ જ પ્રાપ્ત થતો નથી; કેમ કે આવા વક્તાની પ્રરૂપણા કોઈક સ્થાનમાં સત્ય હોવા છતાં સર્વ સ્થાનમાં જિનવચનાનુસાર હોતી નથી. ॥૯૮૪॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વની બે ગાથાઓમાં પૂજ્યોનું કથન બતાવ્યું કે અતિપરિણામકાદિ શિષ્યોને સિદ્ધાંતનું રહસ્ય આપવાથી તેઓનો વિનાશ થાય છે અને તેઓ પાસેથી અન્ય જીવોને પણ પરંપરાએ પણ શુદ્ધ જ પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત થતો નથી. તેથી હવે પરંપરાએ પણ અન્ય શ્રોતાઓને શુદ્ધ જ પુરુષાર્થ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થતો નથી ? તે બતાવીને, આવા અતિપરિણામકાદિ શિષ્યોને ગુરુ છેદગ્રંથોનું વ્યાખ્યાન ન કરે, પરંતુ યોગ્ય શિષ્યોને હિત માટે જ વ્યાખ્યાન કરે. એ વાતને જ કહે છે —

ગાથા :

अवि अ तओ च्चिअ पायं तब्भावोऽणाइमं ति जीवाणं ।

इअ मुणिऊण तयत्थं जोग्गाण करिज्ज वक्खाणं ॥९८५॥

અન્યવાર્થ :

અવિ અ=વળી અણાઇમં=અનાદિમાન છે, તિ=એથી જીવાણં=જીવોને પાયં=પ્રાયઃ તઓ ચ્ચિઅ=આ જ=અતિપરિણામાદિ જ, તબ્ભાવો=તેનો ભાવ થાય છે=મિથ્યાભિનિવેશનો ભાવ થાય છે. ઇઅ મુણિऊण=એ પ્રમાણે જાણીને તયત્થં=તદર્થે=શિષ્યોના હિત માટે, (ગુરુએ) જોગ્ગાણ=યોગ્યોને વક્ખાણં=વ્યાખ્યાન કરિજ્જ=કરવું જોઈએ.

★ 'અવિ અ' પૂર્વની બે ગાથાના સમુચ્ચય અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

વળી, અનાદિમાન છે, એથી કરીને જીવોને પ્રાયઃ અતિપરિણામકાદિરૂપ જ મિથ્યાભિનિવેશનો ભાવ થાય છે. એ પ્રમાણે જાણીને શિષ્યોના હિત માટે ગુરુએ યોગ્ય શિષ્યોને વ્યાખ્યાન આપવું જોઈએ.

ટીકા :

અપિ ચ તત્ક એવ=અતિપરિણામાદિક એવ પ્રાયો મિથ્યાભિનિવેશભાવિતમતે: સકાશાત્ તસ્ય ચ ભાવ:=તદ્ભાવો=મિથ્યાભિનિવેશભાવોડનાદિમાનિતિ કૃત્વા જીવાનાં, ભાવનાસહકારિવિશેષાદ્, ઇય=એવં મત્વા તદર્થ=તદ્વિતાયૈવ યોગ્યેભ્યો વિનેયેભ્ય: કુર્યાદ્ વ્યાખ્યાનં વિધિનેતિ ગાથાર્થ: ॥૧૮૫॥

ટીકાર્થ :

વળી, અનાદિમાન છે=મિથ્યાભિનિવેશનો ભાવ અનાદિમાન છે, એથી કરીને મિથ્યાભિનિવેશથી ભાવિતમતિવાળા પાસેથી જીવોને પ્રાય: આ જ=અતિપરિણામાદિ જ, તેનો ભાવ=તદ્ભાવ=મિથ્યાભિનિવેશનો ભાવ, થાય છે; કેમ કે ભાવના સહકારીવિશેષ છે અર્થાત્ ઉપદેશકની મિથ્યાભિનિવેશની ભાવના શ્રોતામાં મિથ્યાભિનિવેશ પેદા કરવામાં નિમિત્તવિશેષ છે. આ પ્રમાણે માનીને તેના અર્થે=તેના હિત માટે જ=શિષ્યના હિત માટે જ, ગુરુએ યોગ્ય વિનેયોને=શિષ્યોને, વિધિપૂર્વક વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

મિથ્યાભિનિવેશથી ભાવિતમતિવાળા વક્તા પાસેથી શ્રોતાઓને પણ પ્રાય: કરીને અતિપરિણામાદિરૂપ જ મિથ્યાભિનિવેશનો ભાવ થાય છે. આશય એ છે કે અનાદિકાળથી જીવનો મિથ્યાભિનિવેશ કરવાનો સ્વભાવ છે, અને તેને કારણે જ જીવ અનાદિકાળથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. આમ છતાં ક્યારેક કંઈક યોગ્યતા પ્રગટવાને કારણે જીવ તત્ત્વસન્મુખ થાય છે, પરંતુ ત્યારે જો તે તત્ત્વાભિમુખ બનેલ જીવને મિથ્યાભિનિવેશથી ભાવિતમતિવાળા ગુરુ મળી જાય, તો તે ગુરુની મિથ્યાભિનિવેશવાળી ભાવનારૂપ સહકારીવિશેષથી તે તત્ત્વાભિમુખ જીવને પણ પ્રાય: કરીને અતિપરિણામાદિરૂપ જ મિથ્યાભિનિવેશનો ભાવ થાય છે. આથી ગુરુ અતિપરિણામાદિ ભાવવાળા શિષ્યો પાસે છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું વ્યાખ્યાન કરે, તો તે શિષ્યો મિથ્યાભિનિવેશથી ભાવિતમતિવાળા બને, અને તેઓની તે મિથ્યાભિનિવેશની ભાવનાના સહકારીવિશેષથી તે શિષ્યો પાસેથી છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું વ્યાખ્યાન સાંભળનાર અન્ય જીવોને પણ પ્રાય: કરીને અતિપરિણામાદિરૂપ જ મિથ્યાભિનિવેશનો ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. આમ, અતિપરિણામકાદિરૂપ શિષ્યો પાસે છેદસૂત્રાદિનાં રહસ્યોનું વ્યાખ્યાન કરવાથી તે શિષ્યોનો અને પરંપરાએ તે શિષ્યોના શિષ્યોનો પણ વિનાશ થાય છે. આ પ્રમાણે જાણીને આવા શિષ્યોના હિત માટે જ ગુરુએ યોગ્ય એવા પરિણામક શિષ્યોને વિધિપૂર્વક છેદગ્રંથોનું વ્યાખ્યાન આપવું જોઈએ.

અહીં 'પ્રાય:' શબ્દનું એ તાત્પર્ય છે કે અતિપરિણામકાદિ શિષ્યો મિથ્યાભિનિવેશથી ભાવિતમતિવાળા હોય છે, તેથી તેવા શિષ્યો અન્ય જીવો પાસે છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું કથન કરે તો, તેઓની મિથ્યાભિનિવેશની ભાવનાના સહકારીવિશેષથી તેઓ પાસે વ્યાખ્યાન સાંભળનારાઓને પણ પ્રાય: અતિપરિણામ કે અપરિણામવાળો મિથ્યા અભિનિવેશનો ભાવ થાય છે અર્થાત્ વક્તા જે દિશા તરફ પંક્તિનો અર્થ લઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે શ્રોતાને પણ તે અર્થ દેખાય છે. તેના કારણે વક્તા અતિપરિણામક હોય તો શ્રોતા પણ બહુલતાએ અતિપરિણામક બને છે, અને વક્તા અપરિણામક હોય તો શ્રોતા પણ તેનો ઉપદેશ સાંભળીને બહુલતાએ અપરિણામક બને છે, જે અતિપરિણામકતા કે અપરિણામકતા મિથ્યાભિનિવેશનો ભાવ છે.

આમ છતાં, કોઈ શ્રોતાવિશેષની મતિ નિર્મળ હોય અને તે મિથ્યાભિનિવેશથી ભાવિતમતિવાળા અતિપરિણામકાદિ વક્તા પાસેથી પણ છેદસૂત્રાદિના અર્થો સાંભળીને શાબ્દબોધની ઉચિત મર્યાદા દ્વારા અર્થોને યથાર્થ જ જોડે, તો તેવા જીવવિશેષને આવા વક્તા પાસેથી પણ સર્વજકથિત સત્ય અર્થોનો બોધ થઈ શકે છે; અથવા તો કોઈક શ્રોતાવિશેષને આવા અપરિણામકાદિ વક્તાનો ઉપદેશ સાંભળતી વખતે વિપરીત બોધ થયેલો હોય, તોપણ તેની રુચિ એકાંતે જિનવચનનાનુસાર બોધ કરવાને અભિમુખ હોય, તો તેને મિથ્યાભિનિવેશનો ભાવ થતો નથી; અને પાછળથી સ્વયં ઊહાપોહ કરવાથી કે અન્ય કોઈ પાસેથી ઉપદેશશ્રવણાદિ સામગ્રીથી તેને સ્વયં અર્થો સમ્યક્ પરિણામન પામે છે. આ પ્રકારે મિથ્યાભિનિવેશવાળા ગુરુ પાસેથી પણ વ્યાખ્યાન સાંભળીને મિથ્યાભિનિવેશનો ભાવ નહીં પામનારા શ્રોતાવિશેષોની વ્યાવૃત્તિ કરવા માટે 'પ્રાયઃ' શબ્દનું ગ્રહણ કરેલ છે, ॥૯૮૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથાના અંતે કહ્યું કે શિષ્યના હિત માટે જ ગુરુએ યોગ્ય શિષ્યોને વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. વળી જે રીતે પોતાના યોગ્ય શિષ્યોને વ્યાખ્યાન કરવાનું છે તે રીતે ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારીને પોતાની પાસે ભણવા આવેલા અન્ય આચાર્યના શિષ્યોને પણ વ્યાખ્યાન કરવાનું છે. તેથી તેઓને ક્યારે અને કયા ક્રમથી વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

उवसंपण्णाण जहाविहाणओ एव गुणजुआणं पि ।

सुत्तत्थाइकमेणं सुविणिच्छिअमप्पणा सम्मं ॥૯૮૬॥

અન્યથાર્થ :

एव गुणजुआणं पि=આ પ્રકારના ગુણયુક્ત પણ જહાવિહાણઓ ઉવસંપણ્ણ=યથાવિધાનથી ઉપસંપન્ન એવા સાધુઓને સુત્તત્થાઇકમેણં=સૂત્રાર્થાદિના ક્રમથી અપ્પણા સુવિણિચ્છિઅં=આત્મા વડે સુવિનિશ્ચિત એવું સમ્મં=સમ્યગ્ (વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.)

★ 'વક્ષણં કરિજ્જ' શબ્દની પૂર્વગાથામાંથી અનુવૃત્તિ કરવાની છે.

ગાથાર્થ :

આવા ગુણથી યુક્ત પણ યથાવિધાનથી ઉપસંપન્ન સાધુઓને, સૂત્ર-અર્થાદિના ક્રમથી ગુરુએ પોતાના વડે સુવિનિશ્ચિત એવું સમ્યગ્ વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, એમ પૂર્વગાથા સાથે સંબંધ છે.

ટીકા :

उवसम्पन्नानां सतां यथाविधानतः=સૂત્રનીત્યા एवं गुणयुक्तानामपि, नाऽन्यथा, तदपरिणत्यादिदोषात्, कथं कर्तव्यमित्याह-सूत्रार्थादिक्रमेण यथाबोधं सुविनिश्चितमात्मना सम्यग्, न शुकप्रलापप्रायमिति गाथार्थः ॥૯૮૬॥

★ "તદપરિણત્યાદિ"માં 'આદિ' પદથી વ્યાખ્યાનની વિપરીત પટ્ટિણતિનો સંગ્રહ છે.

★ "સૂત્રાર્થાદિ"માં 'આદિ' પદથી નિર્ચકિતયુક્ત અર્થ અને સર્વ બચોની દૃષ્ટિથી અર્થ કરવાનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

આવા ગુણોથી યુક્ત પણ=ગાથા ૯૭૯માં બતાવ્યા એવા ગુણોવાળા પણ, યથાવિધાનથી=સૂત્રની નીતિથી=શાસ્ત્રમાં બતાવેલ વિધિથી, ઉપસંપન્ન છતાંઓને=ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારેલ એવા સાધુઓને, ગુરુએ વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ; અન્યથા નહીં=આવા ગુણોથી યુક્ત હોવા છતાં યથાવિધાનથી ઉપસંપન્ન થયા ન હોય તેવા સાધુઓને ગુરુએ વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ નહીં; કેમ કે તેની=વ્યાખ્યાનની, અપરિણતિ આદિ દોષ છે. આવા ગુણોથી યુક્ત સાધુઓને પણ વ્યાખ્યાન કેવી રીતે કરવું જોઈએ ? એથી કહે છે — આત્મા વડે સુવિનિશ્ચિત=પોતાના વડે સારી રીતે નિર્ણય કરાયેલ, યથાબોધ=પોતાના બોધને અનુસારે, સૂત્ર-અર્થાદિના ક્રમથી સમ્યગ્ વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ; પરંતુ શુકના પ્રલાપપ્રાય નહીં=પોપટના બોલવા જેવું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ નહીં, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૭૯માં બતાવ્યા એવા ગુણોથી યુક્ત એવા પોતાના શિષ્યોને જેમ ગુરુએ છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું વ્યાખ્યાન કરવાનું છે, તેમ પોતાની પાસે સૂત્રમાં બતાવેલ નીતિથી ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારીને શાસ્ત્રો ભણવા માટે આવેલા બીજા આચાર્યના આવા ગુણોથી યુક્ત અને વિધિપૂર્વક ઉપસંપન્ન થયેલા સાધુઓને પણ ગુરુએ છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું વ્યાખ્યાન આપવાનું છે; પરંતુ જો તેઓએ વિધિપૂર્વક ઉપસંપદા સ્વીકારેલ ન હોય તો, તેઓને છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું વ્યાખ્યાન અપાય નહીં; કેમ કે તેઓ આવા ગુણોથી યુક્ત હોવા છતાં વિધિપૂર્વક ઉપસંપન્ન નહીં થયેલા હોવાથી તેઓને અપરિણતિ કે વિપરીત પરિણતિરૂપ દોષ થાય છે.

વળી, આવા ગુણોથી યુક્ત અને શાસ્ત્રોક્ત મર્યાદાપૂર્વક ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારીને આવેલા સાધુઓને પણ વ્યાખ્યાન કઈ રીતે આપવું જોઈએ ? તે બતાવે છે —

પોતાને જે અર્થો સુવિનિશ્ચિત હોય તે અર્થોને પોતાના બોધને અનુરૂપ સૂત્ર-અર્થાદિના ક્રમથી ગુરુએ સમ્યગ્ વ્યાખ્યાન કરવા જોઈએ; પરંતુ જેમ પોપટ જેટલું શીખેલો હોય તેટલો પ્રલાપ કરે, તેમ ગુરુએ છેદસૂત્રાદિની પંક્તિને લઈને માત્ર શબ્દોના અર્થોનો પ્રલાપ કરવો જોઈએ નહીં; કેમ કે તેમ કરવાથી ભણનાર શિષ્યોને સૂત્રના ગંભીર અર્થોનો સમ્યગ્ બોધ થતો નથી.

અહીં “સૂત્રાર્થાદિના ક્રમથી” વ્યાખ્યાન કરવાનું કહ્યું તેનું તાત્પર્ય એ છે કે હંમેશાં વ્યાખ્યાન ત્રણ ભૂમિકાથી કરવામાં આવે છે : તેમાં (૧) પ્રથમ સૂત્રોનો સામાન્ય અર્થ કરવાનો હોય છે. (૨) તે સામાન્ય અર્થોનો શિષ્યોને બોધ થઈ જાય પછી તે સૂત્ર પર રચાયેલ નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ આદિમાંથી જે ઉપલબ્ધ હોય તે સર્વથી યુક્ત સૂત્રોના અર્થોનું વ્યાખ્યાન કરવાનું હોય છે; અને (૩) શિષ્યો જ્યારે તેના વ્યાખ્યાનથી પણ સંપન્ન થઈ જાય ત્યારે, ગુરુએ સર્વ નયોની દૃષ્ટિથી તે સૂત્રોના અર્થોનું વ્યાખ્યાન કરવાનું હોય છે. આ રીતે અર્થોનું વ્યાખ્યાન કરનારા ગુરુ સૂત્રાર્થાદિના ક્રમથી વ્યાખ્યાન કરનારા કહેવાય.

વળી “યથાબોધ સમ્યગ્” વ્યાખ્યાન કરવાનું કહ્યું. તેનાથી એ કહેવું છે કે સૂત્રોના અર્થોની સુવિનિશ્ચિતતા દરેકના ક્ષયોપશમના ભેદથી સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર એમ અનેક રીતે હોઈ શકે છે. આથી આ યુગના આચાર્યો સૂત્રોના અર્થોનું વ્યાખ્યાન પૂર્વકાલીન પૂર્વધરો જેવું કરી શકે નહીં; છતાં પોતાના બોધ પ્રમાણે શિષ્યોને અર્થોનો સમ્યગ્બોધ કરાવવો આવશ્યક છે. તેથી ગુરુ શિષ્યોને અર્થોનું વ્યાખ્યાન યથાબોધ સમ્યગ્ આપે, પરંતુ પોપટપાઠની જેમ વ્યાખ્યાન આપે નહીં. ॥૯૮૬॥

અવતરણિકા :

તદ્વાવનાયૈવાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ઉપસંપન્ન સાધુઓને છેદસૂત્રાદિના અર્થોનું વ્યાખ્યાન આપવાની વિધિ બતાવી. તેથી ઉપસંપદા સામાચારીની શું મર્યાદા છે ? તેના ભાવન માટે જ કહે છે —

ગાથા :

ઉવસંપયાએ કપ્પો સગુરુસગાસે ગહિઅસુત્તથો ।
તદહિગગહણસમત્થોઽણુત્તાઓ તેણ સંપજ્જે ॥૯૮૭॥

અન્યથાર્થ :

ઉવસંપયાએ કપ્પો=ઉપસંપદાનો કલ્પ છે — સગુરુસગાસે ગહિઅસુત્તથો=સ્વગુરુની પાસે ગૃહીતસૂત્રાર્થવાળો, તદહિગગહણસમત્થો=તેનાથી=પોતાના ગુરુ પાસેથી જે પ્રાપ્ત કર્યું તેનાથી, અધિકના ગ્રહણમાં સમર્થ, તેણ=તેના વડે=પોતાના ગુરુ વડે, અણુત્તાઓ=અનુજ્ઞાત સંપજ્જે=ઉપસંપદા સ્વીકારે છે.

ગાથાર્થ :

ઉપસંપન્ન સાધુઓનો આ આચાર છે : જે શિષ્ય પોતાના ગુરુ પાસે સૂત્રાર્થ ભણ્યો હોય, પોતાના ગુરુ પાસે જે શાસ્ત્રો પ્રાપ્ત કર્યા તેના કરતાં અધિક શાસ્ત્રો ભણવા માટે જે શિષ્ય સમર્થ હોય, અને જે શિષ્યને પોતાના ગુરુએ અધિક શાસ્ત્રો ભણવાની અનુજ્ઞા આપી હોય, તેવો શિષ્ય બીજા ગુરુ પાસે ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારે છે.

ટીકા :

ઉપસમ્પન્નાનાં સ કલ્પો=વ્યવસ્થા, સ્વગુરુસકાણે યથાસમ્ભવં ગૃહીતસૂત્રાર્થઃ સન્ તત્પ્રથમતયા તદધિકગ્રહણસમર્થઃ=પ્રાજ્ઞઃ સન્નનુજ્ઞાતસ્તેન=ગુરુણોપસમ્પદ્યતે વિવક્ષિતસમીપ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૮૭॥

ટીકાર્થ :

ઉપસંપન્નોનો=ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારેલ સાધુઓનો, તે કલ્પ છે=વ્યવસ્થા છે. જે હવે બતાવે છે — તેનાથી પ્રથમપણા વડે=હવે નવાં શાસ્ત્રો પોતાને ભણવાં છે તેનાથી પહેલાં, સ્વગુરુની પાસે યથાસંભવ=જે પ્રમાણે સંભવે તે પ્રમાણે, ગ્રહણ કરાયાં છે સૂત્રો અને અર્થો જેના વડે એવો હતો, તેનાથી અધિકના ગ્રહણમાં સમર્થ=ગુરુ પાસેથી જે સૂત્રાર્થો પ્રાપ્ત થયા તેનાથી વધારે સૂત્રાર્થો ભણવામાં સમર્થ=પ્રાજ્ઞ હતો, તેના વડે=ગુરુ વડે, અનુજ્ઞાત=અનુજ્ઞા અપાયેલો શિષ્ય, વિવક્ષિતની સમીપમાં=પોતાના ગુરુ દ્વારા વિવક્ષા કરાયેલા બીજા ગુરુની પાસે, ઉપસંપદા સ્વીકારે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

અવતરણિકા :

તત્રાજ્ઞિ —

અવતરણિકાર્થ :

ત્યાં પણ અર્થાત્ પોતાના ગુરુ પાસે પ્રાપ્ત થયાં તેના કરતાં અધિક શાસ્ત્રો ગ્રહણ કરવામાં સમર્થ એવો શિષ્ય, પોતાના ગુરુની અનુજ્ઞા લઈને વિવક્ષિત ગુરુ પાસે ઉપસંપદા સ્વીકારે છે ત્યાં પણ, પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે એ મર્યાદા છે —

★ “તત્રાજ્ઞિ”માં ‘અપિ’થી એ સમુચ્ચય કરવો છે કે ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારવા માટે તો પૂર્વગાથામાં બતાવી એવી મર્યાદા છે, પરંતુ ત્યાં પણ=ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારવાની પોતાના ગુરુ પાસે અનુજ્ઞા માંગવામાં પણ, આ મર્યાદા છે.

ગાથા :

અપ્પરિણયપરિવારં અપ્પરિવારં ચ ણાણુજ્ઞાણાવે ।

ગુરુમેસો વિ સયં ચિઅ એતદભાવે ણ ધારિજ્જા ॥૯૮૮॥

અન્યચાર્ય :

અપ્પરિણયપરિવારં અપ્પરિવારં ચ ગુરુ=અપરિણત પરિવારવાળા અને અપરિવારવાળા ગુરુને ણ અણુજ્ઞાણાવે=અનુજ્ઞાપન કરે નહીં. એસો વિ=આ પણ=ગુરુ પણ, એતદભાવે=આના અભાવમાં=અપરિણત પરિવારાદિના અભાવમાં, સયં ચિઅ=સ્વયં જ ણ ધારિજ્જા=ધારણ કરે નહીં.

ગાથાર્થ :

અપરિણત પરિવારવાળા અને અપરિવારવાળા ગુરુ પાસે શિષ્ય જવાની અનુજ્ઞા માંગે નહીં, અને ગુરુ પણ અપરિણત પરિવારાદિના અભાવમાં શિષ્યને સ્વયં જ રાખે નહીં.

ટીકા :

અપરિણતપરિવારં=શિક્ષકપ્રાયપરિવારમ્ અપરિવારં ચ=એકાકિપ્રાયં નાડનુજ્ઞાપયેત્ ગુરુ શિષ્યઃ, અનેકદોષપ્રસન્નાદ્, એષોઽપિ=ગુરુઃ સ્વયમેવૈતદભાવે=અપરિણતપરિવારાદ્યભાવે ન ધારયેદ્=વિસર્જ્યેદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૮૮॥

ટીકાર્થ :

અપરિણતોના પરિવારવાળા=શિક્ષકપ્રાયના પરિવારવાળા=શિક્ષા લેનારા જેવા સાધુઓના પરિવારવાળા, અને અપરિવારવાળા=એકાકીપ્રાય=એકલા જેવા, ગુરુને શિષ્ય અનુજ્ઞાપન કરે નહીં=આવા ગુરુ પાસે શિષ્ય અધિક શાસ્ત્રો ભણવા અન્ય ગુરુ પાસે જવાની અનુજ્ઞા માંગે નહીં; કેમ કે અનેક દોષોનો પ્રસંગ છે. આ પણ=ગુરુ પણ, આના અભાવમાં=અપરિણત પરિવારાદિના અભાવમાં, સ્વયં જ ન ધારે=વિસર્જન કરે=શિષ્યને અધિક શાસ્ત્રો ભણવા માટે અન્ય ગુરુ પાસે જવા દે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારવામાં આ મર્યાદા છે કે જેણે પોતાના ગુરુ પાસે સંભવી શકે તેટલાં સૂત્રો અને તે સૂત્રોના અર્થો ગ્રહણ કરી લીધા હોય, અને ગુરુ પાસેથી પોતાને જે સૂત્રાર્થો પ્રાપ્ત થયા તેના કરતાં અધિક સૂત્રો અને અર્થો ભણવા માટે સમર્થ હોય, અર્થાત્ એટલો પ્રજ્ઞાવાન હોય, તો આવો શિષ્ય પોતાના ગુરુની અનુજા લઈને, ગુરુએ કહેલ બીજા ગુરુ પાસે શ્રુતાભ્યાસ કરવા માટે ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારે. વળી ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારવા જતાં પહેલાં ગુરુ-શિષ્યના વિષયમાં પણ વિશેષ મર્યાદા છે, જે હવે બતાવે છે —

ગુરુનો પરિવાર જો શિક્ષક જેવો હોય, પણ કોઈ શિક્ષિત ન હોય, અર્થાત્ પોતાના ગુરુના સમુદાયમાં કોઈ ગીતાર્થ સાધુ ન હોય પણ બધા સાધુઓ હજુ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી રહ્યા હોય, અથવા ગુરુ એકાકી જેવા હોય, અર્થાત્ પોતાના ગુરુને એકાદ શિષ્ય જ હોવાથી પોતે જાય તો ગુરુ એકલા પડી જાય તેમ હોય, તો શિષ્ય આગળનાં શાસ્ત્રો ભણવા માટે જવાની ગુરુ પાસે અનુજા માંગે નહીં; કેમ કે પોતે અનુજા માંગે, ગુરુ અનુજા આપે અને પોતે ગુરુના પરિવારમાંથી નીકળીને બીજે જતો રહે, તો સમુદાયના બધા શિક્ષકોને પોતાના ગુરુ ભણાવનારા એકલા હોવાથી ગુરુ તેઓને શાસ્ત્રબોધ સમ્યગ્ કરાવી શકે નહીં, જેથી તે શિક્ષકોનો અભ્યાસ સિદ્ધાય; અથવા ગુરુ પરિવાર વગરના હોય, અને શાસ્ત્રો ભણીને તૈયાર થયેલો પ્રજ્ઞાવાન શિષ્ય ગુરુ પાસે હોય, તો ગુરુની વૈયાવચ્ચ વગેરે દ્વારા ગુરુનો શારીરિક ખ્યાલ રાખી શકે. આથી અધિક ભણવાની ઈચ્છાથી ગુરુના અપરિણત શિષ્યોની અને ગુરુની ચિંતા કર્યા વગર શિષ્ય અન્ય ગુરુ પાસે ભણવા જવાની પોતાના ગુરુ પાસે અનુજા માંગે તો શિષ્યને દોષોની પ્રાપ્તિ થાય. આમ, ગુરુ ભણનારા શિષ્યોના પરિવારવાળા હોય કે પરિવાર વગરના હોય તો પ્રજ્ઞાવાન શિષ્ય અધિક ભણવા જવાની ગુરુ પાસે અનુજા માંગે નહીં.

વળી, ગુરુ પણ પોતે અપરિણત સાધુઓના પરિવારવાળા ન હોય કે પરિવાર વગરના ન હોય તો, પ્રજ્ઞાવાન શિષ્યને અધિક શાસ્ત્રો ભણવા માટે જતો અટકાવે નહીં; કેમ કે ઘણાં શાસ્ત્રો ભણી શકે તેમ હોવા છતાં તે શિષ્યને ગુરુ પોતાની પાસે રોકી રાખે તો તેને વિશેષ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થાય, તેમાં ગુરુ નિમિત્તકારણ બને, જેથી ગુરુને અંતરાયની પ્રાપ્તિ થાય. તેમ જ પ્રજ્ઞાવાન શિષ્યને રોકવાથી અધિક ભણીને તેને જે સંયમની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાની હતી, અને અધિક જ્ઞાન મેળવ્યા પછી સ્વગચ્છમાં આવીને આવો શિષ્ય જે અધિક જ્ઞાનનો વિસ્તાર કરવાનો હતો, તે નહીં કરી શકવામાં તે ગુરુ નિમિત્ત બને છે. તેથી ગુણવાન ગુરુ આવા યોગ્ય શિષ્યને અધિક સૂત્રાર્થો ગ્રહણ કરવા માટે અવશ્ય અન્ય ગુરુ પાસે જવા દે, પણ પોતાની પાસે રાખે નહીં. ॥૯૮૭/૯૮૮॥

અવતરણિકા :

તત્ર —

અવતરણિકાર્થ :

ત્યાં, અર્થાત્ પોતાના ગુરુ પાસેથી પોતાને જે સૂત્રો અને અર્થો પ્રાપ્ત થયા છે તેના કરતાં અધિક સૂત્રાર્થો ભણવામાં સમર્થ શિષ્ય, ગુરુની અનુજા મેળવીને આગળના સૂત્રાર્થો ભણવા માટે ગુરુ દ્વારા કહેવાયેલા અન્ય

કોઈ ગુરુ પાસે ઉપસંપદા સામાયારી સ્વીકારવા માટે ગયેલ હોય, એવા શિષ્યની, અને જેમણે તે શિષ્યને ભણાવવા માટે નિશ્ચા આપેલ હોય એવા અન્ય ગુરુની પ્રવૃત્તિમાં, શું મર્યાદા છે ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

સંદિદ્ધો સંદિદ્ધસ્ય અંતિએ તત્થ મિહ પરિચ્છા ઉ ।
સાહુઅમગ્ગે ચોઅણ તિગુવરિ ગુરુસમ્મએ ચાગો ॥૧૮૯॥

અન્યથાર્થ :

સંદિદ્ધો સંદિદ્ધસ્ય અંતિએ=સંદિષ્ટ એવો સંદિષ્ટની અંતિકમાં (ઉપસંપદા સ્વીકારે.) તત્થ ઉ=વળી ત્યાં મિહ પરિચ્છા=મિથઃ=આગંતુક અને ગુરુની વચ્ચે પરસ્પર, પરીક્ષા થાય છે. સાહુઅમગ્ગે=સાધુઓનું અમાર્ગમાં ચોઅણ=ચોદન, તિગુવરિ=ત્રિક ઉપર (ગુરુને કથન), ગુરુસમ્મએ=ગુરુને સંમત હોતે છતે ચાગો=ત્યાગ.

ગાથાર્થ :

ગુરુ વડે આદેશ અપાયેલો શિષ્ય આદેશ અપાયેલા ગુરુની પાસે ઉપસંપદા સ્વીકારે. વળી ત્યાં આગંતુક શિષ્ય અને સંદિષ્ટ ગુરુ વચ્ચે પરીક્ષા થાય છે. પરીક્ષામાં ઉપસંપદા સ્વીકારેલ શિષ્ય સંદિષ્ટ ગુરુના શિષ્યો અમાર્ગમાં હોય તો તેઓને સન્માર્ગમાં પ્રેરે, ત્રણ વાર પ્રેરવા છતાં તેઓ અમાર્ગનો ત્યાગ ન કરે, તો તે શિષ્યોની અમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ તેઓના ગુરુને કહે, અને ગુરુને પોતાના શિષ્યોની અમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ સંમત હોય તો ઉપસંપદા સ્વીકારનાર શિષ્ય તે ગુરુનો ત્યાગ કરે.

ટીકા :

સન્દિદ્ધઃ સન્ ગુરુણા સન્દિષ્ટસ્ય ગુરોઃ સમીપે ઉપસમ્પદ્યેતેતિ વાક્યશેષઃ, તત્ર મિથઃ=પરસ્પરં પરીક્ષા ભવતિ તયોઃ, સાધૂનામમાર્ગે ચોદનં કરોત્યાગન્તુકઃ, મિથ્યાદુષ્કૃતાદાને ત્રયાણાં વારાણામુપરિ ગુરુકથનં, તત્સમ્પતે શીતલતયા ત્યાગઃ, અસમ્પતે નિવાસઃ, તેષામપિ તં પ્રતિ અયમેવ ન્યાય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૮૯॥

ટીકાર્થ :

ગુરુ દ્વારા સંદેશાયેલો છતો=આજ્ઞા અપાયેલો છતો શિષ્ય, સંદેશાયેલા ગુરુની સમીપમાં ઉપસંપદા સ્વીકારે. ત્યાં મિથ=પરસ્પર, તે બેની=આગંતુક શિષ્યની અને સંદિષ્ટ ગુરુની, પરીક્ષા થાય છે.

તેમાં આગંતુકે કરવાની પરીક્ષા બતાવે છે -

આગંતુક=બીજા સમુદાયમાંથી આવનાર શિષ્ય, સાધુઓને અમાર્ગમાં ચોદન કરે છે. ત્રણ વારની ઉપર મિથ્યાદુષ્કૃતના અદાનમાં ગુરુને કથન કરે છે. તેમાં સંમત હોતે છતે=સંદિષ્ટ ગુરુ પોતાના શિષ્યો દ્વારા કરાતા પ્રમાદના આચરણમાં સંમત હોતે છતે, શીતલતાને કારણે ત્યાગ છે=સંદિષ્ટ ગુરુ શિથિલાયારી હોવાને કારણે આગંતુક શિષ્ય તેમનો ત્યાગ કરે છે. અસંમત હોતે છતે નિવાસ છે=પોતાના શિષ્યો દ્વારા કરાતા પ્રમાદના આચરણમાં સંદિષ્ટ ગુરુ સંમત નહીં હોતે છતે આગંતુક શિષ્ય ત્યાં રહે છે.

તેઓનો પણ તેના પ્રતિ આ જ ન્યાય છે=સંદિષ્ટ ગુરુના શિષ્યોનો પણ આગંતુક શિષ્ય પ્રત્યે ઉપરમાં બતાવ્યો એ જ ન્યાય છે, અર્થાત્ અમાર્ગમાં રહેલ આગંતુક શિષ્યને સંદિષ્ટ ગુરુના શિષ્યો ચોદન કરે છે,

ત્રણ વાર ચોદન કરવા છતાં આગંતુક શિષ્ય મિથ્યાદુષ્ટ ન આપે તો તેઓ પોતાના ગુરુને કહે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથાના અંતે કહ્યું કે આગંતુક શિષ્ય પ્રત્યે સંદિષ્ટ ગુરુના શિષ્યોનો પણ આ જ ન્યાય છે. હવે સંદિષ્ટ એવા ગુરુનું પણ અમાર્ગમાં પ્રવર્તતા આગંતુક શિષ્ય પ્રત્યે શું કર્તવ્ય છે ? તે દર્શાવે છે —

ગાથા :

ગુરુફરુસાહિગકહણં સુજોગઓ અહ નિવેઅણં વિહિણા ।
સુઅર્ચંધાદો નિઅમો આર્હવ્વજ્ઞપાલણા ચેવ ॥૧૧૦॥

અન્યથાર્થ :

ગુરુફરુસાહિગકહણં=ગુરુનું પરુષાધિક કથન થાય છે, સુજોગઓ=સુયોગથી (પ્રતિપત્તિની શુદ્ધિ થયે છતે) અહ વિહિણા નિવેઅણં=પછી વિધિ વડે નિવેદન થાય છે, સુઅર્ચંધાદો નિઅમો=શ્રુતસ્કંધાદિમાં નિયમ છે, આર્હવ્વજ્ઞપાલણા ચેવ=અને આભાવ્યની અનુપાલના થાય છે.

ગાથાર્થ :

ગુરુનું પરુષાધિક કથન થાય છે, સુયોગથી પ્રતિપત્તિની શુદ્ધિ થયે છતે, પછી વિધિપૂર્વક ગુરુને નિવેદન થાય છે, શ્રુતસ્કંધાદિના વિષયમાં નિયમ છે, અને આભાવ્યની અનુપાલના થાય છે.

ટીકા :

ગુરોરપિ તં પ્રતિ પરુષાધિકકથનં જીતં વર્તતે, સુયોગતઃ પ્રતિપત્તિશુદ્ધૌ સત્યામ્ અથ=અનન્તરં નિવેદનં ગુરુવે વિધિના પ્રવચનોક્તેન ઉપસમ્પદિત્યર્થઃ, તત્ર શ્રુતસ્કન્ધાદૌ નિયમઃ, 'એતાવન્તં કાલં યાવદ્' इत्येवमर्हदादिसાક્ષિકી સ્થાપના, કાયોત્સર્ગપૂર્વિકેત્યન્યે, ઉપયનિયમશ્ચાડ્યમ્, આભાવ્યાનુપાલના ચૈવ=શિષ્યેણ નાલબદ્ધવલ્લિવ્યતિરિક્તં દેયં, ગુરુણાપિ સ સમ્યક્ પાલનીય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦॥

ટીકાર્થ :

ગુરુનું પણ તેના પ્રતિ પરુષાધિક કથન જીત વર્તે છે=ગુરુએ પણ આગંતુક શિષ્યને અધિક કઠોર વચન કહેવાં એ પ્રકારનો આચાર છે.

સુયોગથી=આગંતુક શિષ્ય અને સંદિષ્ટ ગુરુ એ બન્નેના સારા યોગથી, પ્રતિપત્તિની શુદ્ધિ થયે છતે=ઉપસંપદા ગ્રહણને અનુકૂળ અને ઉપસંપદા દાનને અનુકૂળ સ્વીકારની શુદ્ધિ થયે છતે, પછી=આગંતુક શિષ્યની અને સંદિષ્ટ ગુરુની પરસ્પર પરીક્ષા પૂર્ણ થયા પછી, ગુરુને પ્રવચનમાં કહેવાયેલ વિધિથી નિવેદન થાય છે=ઉપસંપદાને સ્વીકારે છે.

ત્યાં=ઉપસંપદા સ્વીકારવામાં, શ્રુતસ્કંધાદિમાં નિયમ છે. તે નિયમ બતાવે છે — 'આટલા કાલ સુધી' એ પ્રકારની અર્હદાદિની સાક્ષીવાળી સ્થાપના થાય છે અર્થાત્ 'હું શ્રુતસ્કંધાદિ શાસ્ત્રો ભણવા માટે તમારી

પાસે આટલો સમય રહીશ' એ પ્રમાણે અરિહંત-સિદ્ધાદિની સાક્ષીએ સ્થાપના કરાય છે. કાયોત્સર્ગપૂર્વિકા થાય છે=આવા પ્રકારની સ્થાપના કાયોત્સર્ગ કરવાપૂર્વક કરાય છે, એ પ્રમાણે અન્ય આચાર્ય કહે છે.

અને આ ઉભયનો નિયમ છે=ઉપરમાં બતાવ્યો એ સ્થાપનાનો નિયમ આગંતુક શિષ્ય અને ઉપસંપદા આપનાર ગુરુ એ બંને માટેનો છે, અર્થાત્ જેમ શિષ્ય 'હું આટલો કાળ અમુક સૂત્રો ભણવા માટે અહીં રહીશ' એવી અરિહંતાદિની સાક્ષીએ સ્થાપના કરે છે, તેમ ગુરુ પણ 'હું આટલો કાળ અમુક સૂત્રો ભણાવવા માટે આ શિષ્યને રાખીશ' એવી અરિહંતાદિની સાક્ષીએ સ્થાપના કરે છે.

અને આભાવ્યની અનુપાલના થાય છે=શિષ્ય વડે નાલથી બદ્ધ એવી વલ્લિથી વ્યતિરિક્ત એવું દેય છે=જે પણ હોય તે સર્વ આપવા યોગ્ય છે, અર્થાત્ સંબંધ વગરનો મુમુક્ષુ તે આગંતુક સાધુના ઉપદેશથી દીક્ષા લેવા તૈયાર થાય તો પોતે જેમની પાસે ભણે છે તે ગુરુને તે મુમુક્ષુ સોંપવો જોઈએ. ગુરુ વડે પણ તે=આગંતુક શિષ્ય, સમ્યગ્ પાલન કરવા યોગ્ય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પોતાના ગુરુ પાસેથી પ્રાપ્ત થઈ શકે એટલું જ્ઞાન મેળવ્યા પછી અધિક જ્ઞાન મેળવવા માટે શિષ્ય પોતાના ગુરુની અનુજ્ઞા મેળવીને અન્ય ગુરુ પાસે જાય ત્યારે શું મર્યાદા આવે ? તે બતાવે છે —

ગુરુ વડે આદેશ અપાયેલો શિષ્ય, ગુરુએ આદેશેલા અન્ય ગુરુ પાસે ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તે શિષ્ય અને તે સંદિષ્ટ ગુરુ વચ્ચે પરસ્પર પરીક્ષા થાય છે. ત્યારપછી આગંતુકને તે સંદિષ્ટ ગુરુ યોગ્ય જણાય તો તે આગંતુક શિષ્ય તેમની નિશ્રા સ્વીકારે, અને ગુરુને પણ તે આગંતુક શિષ્ય યોગ્ય જણાય તો તેને શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પોતાની નિશ્રા આપે. હવે પરીક્ષા કરવાની રીત બતાવે છે —

સંદિષ્ટ ગુરુના શિષ્યો અમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરતા હોય તો આગંતુક શિષ્ય તેઓને પ્રેરણા કરે છે અર્થાત્ ઉચિત વયનો વડે તેઓને અપ્રમાદનું અને જિનાજ્ઞાનુસારી પ્રવૃત્તિ કરવાનું મહત્ત્વ સમજાવે છે. જો તે સાધુઓ મિથ્યા દુષ્કૃત આપીને પોતાની ભૂલ સુધારે તો તેઓનો સમુદાય યોગ્ય છે, પરંતુ જો તેઓ મિથ્યા દુષ્કૃત ન આપે, તો તેઓને આગંતુક શિષ્ય ત્રણ વાર પ્રેરણા કરે. ત્યારપછી પણ તેઓ પોતાની ભૂલ સુધારે નહીં, તો આગંતુક શિષ્ય તેઓની અમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ સંદિષ્ટ ગુરુને જણાવે, અને ગુરુ પણ પોતાના શિષ્યોના શિથિલાચારમાં સંમત હોય, તો તે ગુરુને શિથિલાચારી જાણીને તે આગંતુક શિષ્ય તેમનો ત્યાગ કરે; પરંતુ ગુરુ પોતાના શિષ્યોના અમાર્ગમાં પ્રવર્તનમાં સંમત ન હોય તો તેવા ગુરુને માર્ગાનુસારી જાણીને આગંતુક શિષ્ય તેમની પાસે ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારે.

આ રીતે સંદિષ્ટ ગુરુના શિષ્યો પણ આગંતુક શિષ્ય અમાર્ગમાં પ્રવર્તતો હોય તો તેને સન્માર્ગમાં પ્રવર્તવાની પ્રેરણા કરે, અને ત્રણ વાર પ્રેરણા કરવા છતાં તે શિષ્ય અમાર્ગમાંથી નિવૃત્ત ન થાય તો તે શિષ્યો પોતાના ગુરુને તેની અમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિની જાણ કરે. ત્યારપછી ગુરુ તેને પરુષાધિક કથન કરે અર્થાત્ આગંતુક શિષ્યએ પોતાના શિષ્યો જેવી જ ભૂલ કરી હોય, તોપણ તે ભૂલના નિવારણ માટે ગુરુ પોતાના શિષ્યોને જેટલાં કઠોર વચનો કહે તેનાથી પણ વધારે કઠોર વચનો તે આગંતુક શિષ્યને કહે, જેથી તે શિષ્ય પોતાની ભૂલની શુદ્ધિ કરીને જિનવચનાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરતો થઈ જાય તો નિશ્રા આપે, ન કરે તો નિશ્રા ન આપે.

આમ, બંને માર્ગાનુસારી પ્રવૃત્તિ કરનારા હોય તો આગંતુક શિષ્ય અને સંદિષ્ટ ગુરુ વચ્ચે સુયોગ થવાથી પ્રતિપત્તિની શુદ્ધિ થાય છે, અને ત્યારે તે શિષ્ય તે ગુરુની વિધિપૂર્વક નિવેદન કરવારૂપ નિશ્ચા સ્વીકારે છે.

વળી, આ ઉપસંપદા સામાચારી શ્રુત ભણવા માટે કે ચારિત્રવિશેષ ગ્રહણ કરવા માટે હોય છે, અને શ્રુતસ્કંધાદિ આગમો ગ્રહણ કરવાના વિષયમાં નિયમ છે કે “આટલો સમય શ્રુતના અધ્યયન માટે હું આપની પાસે રહીશ” એવી શિષ્ય અરિહંતાદિની સમક્ષ સ્થાપના કરે, અને સંદિષ્ટ ગુરુ પણ “હું આ શિષ્યને શ્રુતના અધ્યાપન માટે આટલો સમય મારી પાસે રાખીશ” એવી અરિહંતાદિની સમક્ષ સ્થાપના કરે. તેમાં અન્ય આચાર્યો ઉભયની સ્થાપના કરતાં પહેલાં કાયોત્સર્ગ કરવાનું કહે છે.

વળી, આગંતુક શિષ્ય ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારે ત્યારથી આભાવ્યની અનુપાલના કરે છે અર્થાત્ પોતાના કુટુંબ આદિના સંબંધથી બંધાયેલ વ્યક્તિને છોડીને બાકીના જે જીવો તેના ઉપદેશથી દીક્ષા લેવા તૈયાર થાય તે સર્વને આ સંદિષ્ટ ગુરુને સોંપે, પરંતુ પોતાના શિષ્ય બનાવે નહીં; અને ગુરુએ પણ આગંતુક શિષ્યનું સમ્યગ્પાલન કરવું જોઈએ અર્થાત્ તેને ભગવાનના વચનાનુસાર યથાર્થ બોધ થાય તેમ ભણાવવું જોઈએ. આ પ્રકારની આગંતુક શિષ્ય અને સંદિષ્ટ ગુરુ વચ્ચે મર્યાદા છે.

અહીં “શિષ્યએ નાલબદ્ધવદિલથી વ્યતિરિક્ત આપવું જોઈએ” એ કથનથી એ કહેવું છે કે, આગંતુક શિષ્યના કુટુંબીઓ, મિત્રો વગેરે કોઈપણ સંબંધવાળા જીવો પોતાની પાસે તૈયાર થઈને દીક્ષા લેવા ઉપસ્થિત થાય તો તેઓને પોતાના શિષ્યો બનાવે, પણ તે સિવાયના બીજા મુમુક્ષુઓ પોતાની પાસે દીક્ષા લેવા માટે ઉપસ્થિત થાય તો તેઓને સંદિષ્ટ ગુરુને સોંપે, એ પ્રકારની ભગવાનની આજ્ઞા છે.

ટીકામાં કહ્યું કે “સુયોગથી પ્રતિપત્તિની શુદ્ધિ થયે છતે” એ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉપસંપદા સ્વીકારવા માટે આવેલ શિષ્ય સંદિષ્ટ ગુરુની નિશ્ચામાં થોડા દિવસ રહે ત્યારે, પોતે શાસ્ત્રાનુસારી સર્વ ઉચિત ક્રિયાઓ કરતો હોય અને સંદિષ્ટ ગુરુના શિષ્યો પણ શાસ્ત્રાનુસારી સર્વ ઉચિત ક્રિયાઓ કરતા હોય, તો તે ઉપસંપદા સ્વીકારનાર શિષ્ય અને ઉપસંપદા આપનાર ગુરુ એ બંનેનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો કહેવાય. વળી ઉપસંપદા આપનાર ગુરુના શિષ્યો કોઈક ક્રિયામાં પ્રમાદી હોય, પરંતુ આગંતુક શિષ્યની પ્રેરણા દ્વારા તેઓ માર્ગાનુસારી પ્રવૃત્તિ કરનારા થાય તોપણ આગંતુક શિષ્ય અને સંદિષ્ટ ગુરુ વચ્ચે સુયોગ પ્રાપ્ત થયો કહેવાય. આ બંને સુયોગથી તેમની નિશ્ચા સ્વીકારવા વિષયક પ્રતિપત્તિની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય; અને ક્યારેક ગુરુના શિષ્યોનું ત્રણ વખત વારણ કરવા છતાં તેઓ ભૂલના સ્વીકાર દ્વારા શુદ્ધિ ન કરે તો આગંતુક શિષ્ય ગુરુને નિવેદન કરે, અને ગુરુ પોતાના શિષ્યોને કઠોર વચનોથી વારણ કરે, તોપણ આગંતુક શિષ્ય અને સંદિષ્ટ ગુરુ એ બંનેના સુયોગથી આગંતુક શિષ્યને તે ગુરુની નિશ્ચા સ્વીકારવારૂપ પ્રતિપત્તિની શુદ્ધિ થઈ કહેવાય.

વળી, ક્યારેક ઉપસંપદા આપનાર ગુરુના શિષ્યો શાસ્ત્રાનુસારી પ્રવૃત્તિ કરનારા હોય, પરંતુ આગંતુક શિષ્ય ઉચિત ક્રિયાઓ કરવામાં પ્રમાદી હોય તો ગુરુના શિષ્યો તેને પ્રેરણા કરે અને આગંતુક શિષ્ય ઉચિત ક્રિયાઓ કરતો થઈ જાય તો તે ગચ્છના સુયોગથી શિષ્યને પ્રતિપત્તિની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય. અને ક્યારેક આગંતુક શિષ્ય સંદિષ્ટ ગુરુના શિષ્યો દ્વારા ત્રણ વાર પ્રેરવા છતાં પ્રમાદ ન છોડે તો શિષ્યો ગુરુને કહે અને ત્યારે ગુરુ પણ પોતાના શિષ્યો કરતાં અધિક કઠોર શબ્દોથી તેનું વારણ કરે, અને જો તે વારણથી આ આગંતુક શિષ્ય વિધિઅનુસાર પ્રવૃત્તિ કરતો થઈ જાય તોપણ આગંતુક શિષ્ય અને સંદિષ્ટ ગુરુ વચ્ચે પરસ્પર સુયોગ થવાથી આગંતુક શિષ્યને સંદિષ્ટ ગુરુની પાસે ઉપસંપદા સ્વીકારવારૂપ પ્રતિપત્તિની શુદ્ધિ થાય.

આમ, આગંતુક શિષ્ય અને સંદિષ્ટ ગુરુ એ બંનેના સુયોગથી પ્રતિપત્તિની શુદ્ધિ થાય પછી આગંતુક શિષ્ય તે સંદિષ્ટ ગુરુની આત્મસમર્પણપૂર્વક નિશ્ચા સ્વીકારે અને ગુરુ પણ તેને પોતાની નિશ્ચા આપે. પરંતુ જો બંનેમાંથી કોઈપણની ઉપરમાં બતાવી એવી સુયોગથી પ્રતિપત્તિની શુદ્ધિ થઈ ન હોય, તો આગંતુક શિષ્ય તે ગુરુને શિથિલાચારી જાણીને પોતાના ગચ્છમાં પાછો જાય અને ગુરુ પણ તે આગંતુક શિષ્યને પ્રમાદી જાણીને પોતાની નિશ્ચા આપે નહીં. ॥૯૮૯/૯૯૦॥

અવતરણિકા :

इह प्रयोजनमाह —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં પ્રયોજનને કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથાના અંતે નાલબદ્ધવલિલ સિવાયનો મુમુક્ષુ સંદિષ્ટ ગુરુને આપવાનું કહ્યું, એમાં પ્રયોજન બતાવે છે —

ગાથા :

अस्सामित्तं पूआ इअराविकखाए जीअ सुहभावा ।
परिणमइ सुअं आहव्वदाण गहणं अओ चेव ॥९९१॥

અન્વયાર્થ :

અસ્સામિત્તં=અસ્વામિત્વ થાય છે, ઇઅરાવિક્ખાએ પૂઆ=ઈતરની અપેક્ષાએ પૂજા થાય છે, જીઅ=જીત છે=આચાર છે, સુહભાવા સુઅં પરિણમइ=શુભભાવથી શ્રુત પરિણમે છે. (આથી) આહવ્વદાણ=આભાવ્યનું દાન છે (અને) અઓ ચેવ=આથી જ ગહણં=ગ્રહણ છે=સંદિષ્ટ ગુરુ વડે આભાવ્યનું ગ્રહણ છે.

ગાથાર્થ :

અસ્વામીપણું થાય છે, પોતાના ગુરુ કરતાં ઇતર એવા સંદિષ્ટ ગુરુની અપેક્ષાએ પૂજા થાય છે, આ આચાર છે, 'આ રીતે ભગવાન વડે દંષ્ટ છે' એ પ્રકારના શુભ ભાવથી શ્રુત પરિણમે છે. આથી શિષ્યે આભાવ્યનું દાન કરવું જોઈએ અને ગુરુએ પણ આભાવ્યનું ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

ટીકા :

अस्वामित्वं भवति निःसङ्गतेत्यर्थः, तथा पूजा गुरोः कृता भवति इतरापेक्षया अनालबद्ध-वलिनिवेदनेन इतरगुर्वपेक्षयेति भावः, तथा जीतमिति कल्पोऽयमेव, 'एवं भगवता दृष्ट' इति शुभभावादित्यनेन प्रकारेण शुभाशयोपपत्तेः परिणमति श्रुतं यथार्थतया चारित्रशुद्धिहेतुत्वेन शिष्यस्य, नाऽन्यथेत्याभाव्यदानं शिष्येण कर्त्तव्यं, ग्रहणमत एव तस्य गुरुणाऽपि कर्त्तव्यं तदनुग्रहधिया, न लोभादिति गाथार्थः ॥९९१॥

ટીકાર્થ :

अस्वामित्वं=निःसङ्गता भवति अनालબદ્ધવલિલના નિવેદનથી અસ્વામિત્વ=નિઃસંગતા, થાય છે તથા

અનાલબદ્ધવલ્લિનિવેદનેન ઇતરાપેક્ષયા=ઇતરગુર્વપેક્ષયા ગુરોઃ પૂજા કૃતા ભવતિ તથા અનાલબદ્ધવલ્લિના નિવેદનથી=સંબંધ વગરના મુમુક્ષુને સંદિષ્ટ ગુરુને સોંપવાથી, ઇતર ગુરુની અપેક્ષાથી=મૂલ ગુરુથી ઇતર એવા સંદિષ્ટ ગુરુની અપેક્ષાથી, ગુરુની પૂજા કરાયેલી થાય છે. તથા જીતં ઇતિ અયમેવ કલ્પઃ, 'एवं भगवता दृष्ट' इति शुभभावात् इति अनेन प्रकारेण शुभाशयोपपत्तेः चारित्रशुद्धिहेतुत्वेन शिष्यस्य श्रुतं यथार्थतया परिणमति तथा જીત છે=આ જ કલ્પ છે, 'આ પ્રકારે=અનાલબદ્ધવલ્લિવાળા મુમુક્ષુનું સંદિષ્ટ ગુરુને નિવેદન કરવું એ પ્રકારે, ભગવાન વડે જોવાયું છે.' આ રીતે શુભ ભાવથી=આ પ્રકાર વડે શુભઆશયની ઉપપત્તિથી, ચારિત્રની શુદ્ધિનું હેતુપણું હોવાને કારણે શિષ્યને શ્રુત યથાર્થપણારૂપે પરિણમન પામે છે. અન્યથા ન અન્યથા નહીં=શિષ્ય અનાલબદ્ધવલ્લિવાળા મુમુક્ષુનું સંદિષ્ટ ગુરુને નિવેદન ન કરે તો તેને શ્રુત યથાર્થપણારૂપે પરિણમન પામે નહીં.

इति એથી શિષ્યેણ આભાવ્યદાનં કર્તવ્યં શિષ્યે આભાવ્યનું દાન કરવું જોઈએ અર્થાત્ કોઈ મુમુક્ષુ પોતાનાથી ધર્મ પામીને દીક્ષા લેવા માટે તત્પર થયો હોય, અને નાલથી બંધાયેલ વલ્લિવાળો ન હોય, એવો મુમુક્ષુ આગંતુક શિષ્યે સંદિષ્ટ ગુરુને આપવો જોઈએ.

अत एव गुरुणाऽपि तस्य तदनुग्रहधिया ग्रहणं કર્તવ્યં આ કારણથી જ=આભાવ્યના દાનથી શુભ ભાવ થવાને કારણે આગંતુક શિષ્યને શ્રુત યથાર્થપણે પરિણમન પામે છે એ કારણથી જ, ગુરુએ પણ તેનું=આગંતુક શિષ્ય દ્વારા અપાતા આભાવ્યનું, તેના અનુગ્રહની ધીથી=પોતાની પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી રહ્યા છે એવા આગંતુક શિષ્ય ઉપર ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિથી, ગ્રહણ કરવું જોઈએ. લોભાત્ ન લોભથી નહીં=પોતાની પાસે ભણતા આગંતુક શિષ્ય દ્વારા અપાતા આભાવ્યનું ગુરુએ લોભથી ગ્રહણ કરવું જોઈએ નહીં. इति गाथार्थः એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથાના અંતે કહ્યું કે આગંતુક શિષ્યે ગુરુને આભાવ્યની અનુપાલના કરવી જોઈએ અર્થાત્ આગંતુક શિષ્યે પોતાની પાસે ધર્મ પામેલા નાલબદ્ધવલ્લિવાળા ન હોય એવા મુમુક્ષુઓ, પોતે જેમની પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી રહ્યા છે તે ગુરુને સોંપવા જોઈએ; કેમ કે તેઓને સોંપવાથી આગંતુક સાધુને નિઃસંગતા ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ “આ મુમુક્ષુઓ મારાથી બોધ પામ્યા છે તેથી તેઓ મારા શિષ્ય બને” એવો સંગનો પરિણામ થતો નથી.

વળી, પોતાની પાસે દીક્ષા લેવા માટે તૈયાર થયેલા મુમુક્ષુઓ ગુરુને સોંપવાથી પોતે જેમની પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી રહ્યો છે તે ઇતર એવા સંદિષ્ટ ગુરુની અપેક્ષાએ અનાલબદ્ધ શિષ્યોને સોંપવારૂપ પૂજા કરાયેલી થાય છે. આશય એ છે કે પોતાને ભણાવનાર સંદિષ્ટ ગુરુને, “આ શિષ્ય મને આભાવ્યનું નિવેદન કરે” તેવી મનોવૃત્તિ નહીં હોવા છતાં, આગંતુક, “આ ગુરુ પાસેથી મને શ્રુતની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી મારે તેમની ભક્તિ કરવી જોઈએ” એવી ભાવનાથી ભક્તિના નિમિત્તે આભાવ્યનું નિવેદન કરે છે, આથી ગુરુની પૂજા કરાયેલી થાય છે.

વળી, શાસ્ત્ર ભણાવનાર ગુરુને આભાવ્યનું નિવેદન કરવું એ જ સાધુનો આચાર છે. તેથી ગુરુને આભાવ્યનું નિવેદન કરવાથી શિષ્ય દ્વારા આચારનું પાલન કરાયેલું થાય છે.

વળી, “શ્રુતાભ્યાસ કરવા આવેલ શિષ્યે પોતાનાથી બોધ પામેલ મુમુક્ષુઓને પોતાને અભ્યાસ કરાવનાર ગુરુને સોંપવા એ ઉચિત કર્તવ્ય છે, એ પ્રમાણે ભગવાને કેવલજ્ઞાનમાં જોયું છે.” આવો વિચાર કરીને મુમુક્ષુઓને ગુરુને સોંપી દેનાર આગંતુક શિષ્યને શુભ ભાવ થાય છે, અને આવા શુભ ભાવને કારણે તે આગંતુક શિષ્ય ગુરુ પાસે જે નવું નવું શ્રુત ગ્રહણ કરે છે તે સર્વ શ્રુત ચારિત્રની શુદ્ધિના હેતુરૂપે તેને યથાર્થ પરિણામન પામે છે; પરંતુ જો આગંતુક શિષ્ય ‘આ રીતે ભગવાને જોયેલું છે’ એવું વિચારીને આભાવ્યને ગુરુને સોંપે નહીં તો તેને શ્રુત યથાર્થ પરિણામન પામતું નથી. આ સર્વ કારણોથી આગંતુકે ગુરુને આભાવ્યનું દાન કરવું જોઈએ અને ગુરુએ પણ તે શિષ્ય દ્વારા અપાતા આભાવ્યનું ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

વળી “મને અધિક શિષ્યોની પ્રાપ્તિ થાઓ, કે મારી પર્યદા વધે” એવા કોઈપણ લોભના પરિણામથી સંદિષ્ટ ગુરુએ આભાવ્યનું ગ્રહણ કરવું ન જોઈએ, ફક્ત શિષ્ય ઉપર અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરવું જોઈએ અર્થાત્ “હું આભાવ્યનું ગ્રહણ કરીશ તો આ શિષ્ય દ્વારા ગ્રહણ કરાતું શ્રુત તેને યથાર્થ પરિણામ પામશે” એવી શિષ્ય ઉપર ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિથી શિષ્ય દ્વારા સોંપાતા મુમુક્ષુઓને ગુરુ સ્વીકારે છે.

આમ, આભાવ્યનું પાલન કરવાથી શિષ્યને પોતાને નિઃસંગતા ગુણ પ્રાપ્ત થાય, ગુરુની પૂજા કરાયેલી થાય, જીતનું પાલન થાય અને ભગવાન પ્રત્યે બહુમાન થવાને કારણે ગ્રહણ કરાતું શ્રુત પોતાને સમ્યગ્ પરિણામન પામે, એવા આશયથી આભાવ્યનું દાન કરતા આગંતુક શિષ્યને, તથા શ્રુત સમ્યગ્ પરિણામન પામે એવી અનુગ્રહની બુદ્ધિથી આભાવ્યનું ગ્રહણ કરતા સંદિષ્ટ ગુરુને એકાંતે નિર્જરા જ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૯૯૧॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૯૭૩માં કહ્યું હતું કે પ્રવચનના કાર્યમાં નિત્ય ઉદ્યુક્ત એવા અનુયોગી આચાર્ય, યોગ્ય શિષ્યોને સિદ્ધાંતની વિધિથી જ વ્યાખ્યાન કરે, એ પ્રકારની આજ્ઞા છે. તેથી વ્યાખ્યાન સાંભળવાને યોગ્ય શિષ્યોનું સ્વરૂપ ગાથા ૯૭૪થી શરૂ કરીને ગાથા ૯૯૧માં સમાપ્ત કર્યું. હવે અનુયોગી આચાર્ય યોગ્ય શિષ્યોને પણ વ્યાખ્યાન કઈ રીતે કરે ? તે દર્શાવે છે —

ગાથા :

અહ વક્ષાણેઅવ્વં જહા જહા તસ્સ અવગમો હોઙ્ગ ।
આગમિઅમાગમેણં જુત્તીગમ્મં તુ જુત્તીએ ॥૯૯૨॥

અન્વયાર્થ :

અહ=હવે જહા જહા=જેવી જેવી રીતે તસ્સ=તેને=શ્રોતાને, અવગમો હોઙ્ગ=અવગમ થાય=બોધ થાય, (તેવી તેવી રીતે) આગમિઅં આગમેણં=આગમિકને આગમથી જુત્તીગમ્મં તુ જુત્તીએ=વળી યુક્તિગમ્યને યુક્તિથી વક્ષાણેઅવ્વં=વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

હવે જે જે પ્રકારે શ્રોતાને બોધ થાય, તે તે પ્રકારે ગુરુએ આગમિક પદાર્થનું આગમથી, અને યુક્તિગમ્ય પદાર્થનું યુક્તિથી વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.

ટીકા :

અથ વ્યાખ્યાનયિતવ્યં કિમપિ શ્રુતં, કથં ? इत्याह-यथा यथा श्रोतुरवगमो भवति परिज्ञेत्यर्थः, तत्रापि स्थितिमाह-आगमिकं वस्तु आगमेन, यथा 'स्वर्गेऽप्सरसः उत्तराः कुरव' इत्यादि, युक्तिगम्यं पुनर्युक्त्यैव, यथा 'देहमात्रपरिणाम्यात्मा' इत्यादीति गाथार्थः ॥९९२॥

ટીકાર્થ :

હવે કોઈપણ શ્રુતનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. કઈ રીતે ? એથી કહે છે — જે જે રીતે શ્રોતાને અવગમ=પરિજ્ઞા, થાય તે તે રીતે વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. ત્યાં પણ સ્થિતિને કહે છે=શ્રોતાને જે જે રીતે બોધ થાય તે તે રીતે વ્યાખ્યાન કરવામાં પણ મર્યાદા શ્રતાવે છે —

આગમિક વસ્તુનું આગમથી વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. જેવી રીતે — “સ્વર્ગમાં અપ્સરાઓ છે, કુરુઓ ઉત્તર છે=ઉત્તર દિશામાં છે,” ઇત્યાદિ.....

વળી યુક્તિગમ્યનું યુક્તિથી જ વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. જેવી રીતે — “દેહમાત્રમાં પરિણામી આત્મા છે” ઇત્યાદિ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૭૩માં કહેલ કે અનુયોગી આચાર્ય સિદ્ધાંતની વિધિથી જ યોગ્ય શિષ્યોને વ્યાખ્યાન કરે. તેથી તે વ્યાખ્યાન પણ કઈ રીતે કરે ? તે બતાવવા માટે પ્રસ્તુત ગાથામાં કહે છે કે કોઈપણ સૂત્રનું વ્યાખ્યાન માત્ર પંક્તિના અર્થ કરવા દ્વારા ન કરે, પરંતુ શ્રોતાને જે જે પ્રમાણે બોધ થાય તે તે પ્રમાણે વ્યાખ્યાન કરે.

આથી એ ફલિત થયું કે શ્રોતાઓની પ્રજ્ઞાના ભેદથી પદાર્થના વર્ણનનો ભેદ આવશ્યક છે. તે આ રીતે —

અતિપ્રજ્ઞાવાળા શ્રોતાઓને અલ્પ શબ્દોથી ઘણો બોધ થઈ જાય, તો કેટલાક શ્રોતાઓ એવા હોય કે તેમને અનેક દષ્ટિકોણથી શાસ્ત્રીય પદાર્થો બતાવવામાં આવે તો જ પદાર્થના વાસ્તવિક તાત્પર્યનો બોધ થઈ શકે. આથી ઉપદેશક આચાર્યએ શ્રોતાની પ્રજ્ઞા અનુસાર શ્રોતાઓને જે રીતે અર્થોનો બોધ થાય તે રીતે સંક્ષેપથી કે વિસ્તારથી વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.

વળી, આ પ્રકારે વ્યાખ્યાન કરવામાં પણ શું મર્યાદા છે ? તે બતાવતાં કહે છે કે અમુક શાસ્ત્રવચનોને શાસ્ત્રવચનથી સ્વીકારવાનાં હોય છે, જ્યારે અમુક શાસ્ત્રવચનોને યુક્તિથી સમજવાનાં હોય છે. આથી તે શાસ્ત્રવચનો ભણાવતી વખતે ગુરુ શિષ્યોને કહે કે ‘આ પદાર્થો માત્ર જિનાજ્ઞાથી ગ્રાહ્ય છે.’ જેમ કે “અપ્સરાઓ સ્વર્ગમાં છે, કુરુક્ષેત્રો ઉત્તર દિશામાં આવેલાં છે,” ઇત્યાદિ આગમનાં વચનો આગમથી જ સ્વીકારવાં જોઈએ, પરંતુ તેમાં યુક્તિઓ જોડવાનો પ્રયત્ન ન કરવો જોઈએ.

વળી, કેટલાંક શાસ્ત્રવચનો યુક્તિપૂર્વક સમજવાનાં હોય છે. તેથી તેવાં શાસ્ત્રવચનો શિષ્યોને ભણાવતી વખતે ગુરુ યુક્તિઓ આપવા દ્વારા પદાર્થનું સ્થાપન કરે. જેમ કે “આત્મા દેહમાત્રપરિણામી છે.” ઇત્યાદિ તેવા પદાર્થો શિષ્યો આગળ વ્યાખ્યાન કરતી વખતે ગુરુ એમ ન કહે કે “આ પદાર્થ જિનાજ્ઞાથી ગ્રહણ કરવો,” પરંતુ યુક્તિ આપીને સમજાવે કે “આત્માને દેહમાત્ર વ્યાપી ન માનીએ અને સર્વવ્યાપી માનીએ તો આટલા આટલા દોષોની પ્રાપ્તિ થાય.”

આમ, કોઈપણ શ્રુતનું વ્યાખ્યાન કરતી વખતે શિષ્યોની બુદ્ધિ ઉન્માર્ગગામી ન થાય પણ માર્ગાનુસારી બને, તે માટે ગુરુ, આગમગ્રાહ્ય પદાર્થોમાં યુક્તિઓ જોડીને વ્યર્થ કલેશ પ્રાપ્ત ન કરે, અને યુક્તિગ્રાહ્ય પદાર્થોમાં માત્ર આગમનાં જ વચન ન કહે. ॥૯૯૨॥

અવતરણિકા :

કિમિત્યેતદેવમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કયા કારણથી આ આમ છે ? અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આગમિક વસ્તુનું આગમથી અને યુક્તિગમ્ય વસ્તુનું યુક્તિથી વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, એ વાત એ પ્રમાણે કેમ છે ? આગમિક વસ્તુનું યુક્તિથી અને યુક્તિગમ્ય વસ્તુનું આગમથી વ્યાખ્યાન કેમ ન કરાય ? એથી કરીને કહે છે —

ગાથા :

જમ્હા ઉ દોળહ વિ ઇહં મ્હણિઅં પન્નવગકહણભાવાણં ।
લક્ષણમણઘમડીહિં પુવ્વાયરિઈહિં આગમઓ ॥૯૯૩॥

અન્યચાર્થ :

જમ્હા ઉ=વળી જે કારણથી ઇહં=અહીં=જિનશાસનમાં, દોળહ વિ પન્નવગકહણભાવાણં=બંને પણ પ્રજ્ઞાપકના કથનના ભાવોનું લક્ષણ=લક્ષણ અણઘમડીહિં પુવ્વાયરિઈહિં=અનધ મતિવાળા=નિર્મળ બુદ્ધિવાળા, પૂર્વાચાર્યો વડે આગમઓ મ્હણિઅં=આગમથી કહેવાયું છે. (તે કારણથી આ આમ છે, એ પ્રમાણે અવતરણિકા સાથે સંબંધ છે.)

ગાથાર્થ :

વળી જે કારણથી જિનશાસનમાં બંને પણ પ્રજ્ઞાપકના કથનના ભાવોનું સ્વરૂપ નિર્મળ બુદ્ધિવાળા પૂર્વાચાર્યો વડે આગમથી કહેવાયું છે, તે કારણથી આગમિક વસ્તુનું આગમથી અને યુક્તિગ્રાહ્ય વસ્તુનું યુક્તિથી વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.

ટીકા :

યસ્માત્ દ્વયોરપિ અત્ર=પ્રવચને મ્હણિઅં પ્રજ્ઞાપકકથનભાવયોઃ=પદાર્થયોસ્તિત્યર્થઃ લક્ષણં=સ્વરૂપં, કૈરિત્યાહ-અનધમતિભિઃ=અવદાતબુદ્ધિભિઃ પૂર્વાચાર્યૈઃ, કુત ઇત્યાહ-આગમાત્, ન તુ સ્વમનીષિકયૈવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૯૩॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી અહીં=પ્રવચનમાં, બંને પણ પ્રજ્ઞાપકના કથનના ભાવોનું=પદાર્થોનું, લક્ષણ=સ્વરૂપ, કહેવાયું છે, કોના વડે કહેવાયું છે ? એથી કહે છે — અનધ મતિવાળા=અવદાત બુદ્ધિવાળા, પૂર્વાચાર્યો વડે કહેવાયું છે. શેનાથી કહેવાયું છે ? એથી કહે છે — આગમથી=શાસ્ત્રના વચનથી, કહેવાયું છે, પરંતુ સ્વમનીષિકાથી જ નહીં=પૂર્વાચાર્યો વડે પોતાની મતિથી જ કહેવાયું નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આગમગ્રાહ્ય પદાર્થોને આગમથી અને યુક્તિગ્રાહ્ય પદાર્થોને યુક્તિથી કહેવા જોઈએ. આમ સ્વીકારવા પાછળ પ્રસ્તુત ગાથામાં વિશેષ યુક્તિ બતાવે છે —

શિષ્યને પદાર્થ સમજાવનારા આગમગમ્ય અને યુક્તિગમ્ય બંને પણ ભાવોનું સ્વરૂપ, વિમલ મતિવાળા પૂર્વાચાર્યોએ આગમના વચનથી કહ્યું છે, પોતાની મતિથી કહ્યું નથી. આમ, આગમમાં પદાર્થના બે વિભાગ પાડેલા હોવાથી ગુરુએ પણ શ્રોતાને આજ્ઞાગ્રાહ્ય પદાર્થોને કેવલ આજ્ઞાથી અને યુક્તિગ્રાહ્ય પદાર્થોને કેવલ યુક્તિથી કહેવા જોઈએ, એ પ્રકારે પૂર્વગાથા સાથે સંબંધ છે. ॥૯૯૩॥

અવતરણિકા :

किंभूतं तदित्याह —

અવતરણિકાર્થ :

તે=પૂર્વગાથામાં બતાવેલ યુક્તિગ્રાહ્ય અને આગમગ્રાહ્ય બંને પણ ભાવોનું સ્વરૂપ, કેવા પ્રકારનું છે ? એ પ્રકારની જિજ્ઞાસામાં કહે છે —

ગાથા :

जो हेउवायपक्खम्मि हेउओ आगमे अ आगमिओ ।

सो ससमयपण्णवओ सिद्धंतविराहओ अन्नो ॥९९४॥

અન્યથાર્થ :

જો=જે હેઉવાયપક્ખમ્મિ હેઉઓ=હેતુવાદના પક્ષમાં હેતુક છે, આગમે અ આગમિઓ=અને આગમમાં આગમિક છે, સો=તે સસમયપણ્ણવઓ=સ્વસમયનો પ્રજ્ઞાપક છે, અન્નો=અન્ય સિદ્ધાન્તવિરાહઓ=સિદ્ધાન્તનો વિરાધક છે.

ગાથાર્થ :

જે ગુરુ હેતુવાદના પક્ષમાં હેતુને કહેનારા છે અને આગમમાં આગમને કહેનારા છે, તે ગુરુ જિનશાસનને સમજાવનારા છે; તેવા ગુરુથી અન્ય ગુરુ જિનશાસનની વિરાધના કરનારા છે.

ટીકા :

યો હેતુવાદપક્ષે=યુક્તિગમ્યે વસ્તુનિ, હેતુકો=હેતુના ચરતિ, આગમે ચાડગમિકો, ન તત્રાડપિ મતિ-મોહનો યુક્તિમાહ, સ એવંભૂતઃ સ્વસમયપ્રજ્ઞાપકો ભગવદનુમતઃ, સિદ્ધાન્તવિરાધકોડન્યઃ તલ્લાઘવા-પાદનાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૯૪॥

ટીકાર્થ :

જે ગુરુ હેતુવાદના પક્ષમાં=યુક્તિગમ્ય વસ્તુમાં=યુક્તિથી જાણી શકાય એવી વસ્તુમાં, હેતુક છે=હેતુ વડે કહે છે=હેતુ આપવા વડે અર્થ સમજાવે છે, અને આગમમાં આગમિક છે=આગમથી જાણી શકાય એવી

વસ્તુમાં આગમના વચનને કહેનારા છે, ત્યાં પણ=આગમથી જાણી શકાય એવી વસ્તુમાં પણ, મતિનો મોહ કરનારી યુક્તિને કહેતા નથી, આવા પ્રકારના તે સ્વસમયના પ્રજ્ઞાપક ભગવાન વડે અનુમત છે. તેના લાઘવનું આપાદન હોવાથી=સ્વસમયના લાઘવનું આપાદન કરનાર હોવાથી, અન્ય=આવા આચાર્યથી અન્ય આચાર્ય, સિદ્ધાંતના વિરાધક છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે પ્રરૂપણા કરનારા ગુરુ યુક્તિથી ગમ્ય વસ્તુમાં યુક્તિઓ આપવા દ્વારા શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું વ્યાખ્યાન કરે છે, અને આજ્ઞાથી ગ્રાહ્ય વસ્તુમાં 'આગમ આમ કહે છે' એ પ્રમાણે આગમથી કહેવા દ્વારા શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું વ્યાખ્યાન કરે છે, પરંતુ આજ્ઞાથી ગ્રાહ્ય વસ્તુમાં પણ મતિનો મોહ કરનારી યુક્તિઓ આપતા નથી, એવા ગુરુ સ્વસમયના પ્રજ્ઞાપક છે અને વ્યાખ્યાન કરવા માટે યોગ્યરૂપે ભગવાનને સંમત છે.

વળી, જે ગુરુ યુક્તિગમ્ય વસ્તુમાં આગમથી વ્યાખ્યાન કરે છે, અને આગમગ્રાહ્ય વસ્તુમાં “હું આગમગ્રાહ્ય ભાવોને પણ યુક્તિથી સમજાવી શકું છું” એવું વૃથા અભિમાન ધારણ કરીને મતિમોહને પેદા કરનારી યુક્તિઓ શ્રોતાને સમજાવે છે, તેવા ગુરુ સિદ્ધાંતના વિરાધક છે. જોકે આવા ઉપદેશક ગુરુ અર્ધવિચારક શ્રોતાઓને બુદ્ધિમાન ભાસે, તોપણ, નિર્મળ પ્રજ્ઞાવાળા શ્રોતાઓને તો આવા ઉપદેશકના વચનોથી જિનશાસનની લઘુતા થતી ભાસે છે; કેમ કે આવા ઉપદેશકનાં વચનો સાંભળીને વિચારક શ્રોતાઓને “જિનશાસનમાં અસંબદ્ધ યુક્તિથી પદાર્થો બતાવ્યા છે” તેવી બુદ્ધિ થવાથી સિદ્ધાંતની હીનતા પ્રાપ્ત થાય છે. આથી શાસ્ત્રમાં આવા પ્રજ્ઞાપકને સિદ્ધાંતની વિરાધના કરનારા કહ્યા છે. ॥૯૯૪॥

અવતરણિકા :

તથા —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથાની અવતરણિકામાં આજ્ઞાગ્રાહ્ય અને યુક્તિગ્રાહ્ય, એ બંને પણ ભાવોનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું છે ? એ પ્રકારની શંકાનું ઉદ્ભાવન કરીને તેનો ઉત્તર પૂર્વગાથામાં આપ્યો. હવે તે ઉત્તરને બતાવનાર અન્ય કથનનો 'તથા'થી સમુચ્ચય કરીને કહે છે —

ગાથા :

આણાગિજ્ઞો અત્યો આણા એવ સો કહેયવ્વો।

દિટ્ઠંતિઅ દિટ્ઠંતા કહણવિહિ વિરાહણા ઇહરા ॥૯૯૫॥

અન્વયાર્થ :

આણાગિજ્ઞો સો અત્યો=આજ્ઞાગ્રાહ્ય એવો આ અર્થ આણા એવ=આજ્ઞાથી જ, દિટ્ઠંતિઅ=દૃષ્ટાંતિક=દૃષ્ટાંતગ્રાહ્ય અર્થ, દિટ્ઠંતા=દૃષ્ટાંતથી કહેયવ્વો=કહેવો જોઈએ. (આ) કહણવિહિ=કથનની વિધિ છે. ઇહરા=ઈતરથા વિરાહણા=વિરાધના થાય છે.

ગાથાર્થ :

આજ્ઞાગ્રાહ્ય અર્થ આજ્ઞાથી જ અને દૃષ્ટાંતગ્રાહ્ય અર્થ દૃષ્ટાંતથી કહેવો જોઈએ, આ કથનની વિધિ છે. આ રીતે કહેવામાં ન આવે તો કથનની વિરાધના થાય છે.

ટીકા :

આજ્ઞાગ્રાહ્યોઽર્થઃ આગમગ્રાહ્યઃ આજ્ઞયૈવાઽસૌ કથયિતવ્યઃ આગમેનૈવૈત્યર્થઃ દાર્ષ્ટાન્તિકો દૃષ્ટાન્તાદ્=દૃષ્ટાન્તેન, કથનવિધિરેષ સૂત્રાર્થે, વિરાધનેતરથા કથનસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૫॥

ટીકાર્થ :

આજ્ઞાથી ગ્રાહ્ય=આગમથી ગ્રાહ્ય, એવો આ અર્થ આજ્ઞાથી જ=આગમથી જ, દાર્ષ્ટાન્તિક=દૃષ્ટાંતથી ગ્રાહ્ય એવો અર્થ, દૃષ્ટાંતથી=દૃષ્ટાંત વડે, કહેવો જોઈએ. આ સૂત્રના અર્થવિષયક કથનની વિધિ છે. ઈતરથા=આજ્ઞાગ્રાહ્ય કે દૃષ્ટાંતગ્રાહ્ય અર્થ અન્ય રીતે કહે તો, કથનની=સૂત્રના અર્થવિષયક કહેવાની, વિરાધના થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભગવાનની આજ્ઞાથી સ્વીકારવા યોગ્ય પદાર્થોને આજ્ઞાથી જ કહેવા જોઈએ. જેમ કે ૧૪ રાજલોક છે, દ્વીપ-સમુદ્રો અસંખ્ય છે, સ્વર્ગ અને નરક છે, ઇત્યાદિ શાસ્ત્રમાં બતાવેલાં વચનો ભગવાનની આજ્ઞાથી જ નક્કી થાય છે. તે વચનો સ્વીકારવામાં કોઈ યુક્તિઓ નથી; છતાં તેમાં યુક્તિઓ બતાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે તો આગમની આશાતના થાય.

વળી, દૃષ્ટાંતથી સ્વીકારવા યોગ્ય પદાર્થોને દૃષ્ટાંતથી કહેવા જોઈએ. જેમ કે સુવર્ણ સાથે માટીનો સંબંધ અનાદિથી હોવા છતાં શોધનની પ્રક્રિયા દ્વારા સુવર્ણનો માટીથી વિયોગ થાય છે, તેવી રીતે જીવ સાથે કર્મનો સંબંધ અનાદિનો હોવા છતાં સાધના દ્વારા જીવનો કર્મથી વિયોગ થઈ શકે છે. માટે જીવની કર્મથી મુક્તિ સંગત છે.

વળી, “દાર્ષ્ટાન્તિક પદાર્થોને દૃષ્ટાંતથી કહેવા જોઈએ,” એ કથનના ઉપલક્ષણથી “યુક્તિગમ્ય પદાર્થોને યુક્તિથી કહેવા જોઈએ” એ કથનનું પણ પ્રલણ કરવાનું છે. જેમ કે “શરીરવ્યાપી આત્મા છે,” ઇત્યાદિ વચનો શાસ્ત્રમાં બતાવેલ છે એટલામાત્રથી જ માની લેવાનાં નથી, પરંતુ આત્માને માત્ર શરીરવ્યાપી જ માનવામાં યુક્તિઓ આપવી જોઈએ, કે આત્માને શરીરવ્યાપી નહીં માનતાં સર્વવ્યાપી માનીએ તો આત્મામાં સ્થાનાંતરપ્રાપ્તિરૂપ ક્રિયા ઘટે નહીં, અને આત્માને સક્રિય ન માનીએ તો તેને કર્મનો બંધ ઘટે નહીં, અને જો આત્માને કર્મનો બંધ ન સ્વીકારીએ તો સંસારમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતી જન્મ-મરણાદિની વ્યવસ્થા સંગત થાય નહીં. માટે આત્મા સર્વવ્યાપી નથી પણ દેહવ્યાપી છે, એમ માનવું ઉચિત છે. આ રીતે અન્ય પણ સર્વ દૃષ્ટાંતગ્રાહ્ય પદાર્થો દૃષ્ટાંત આપવા દ્વારા, અને યુક્તિગ્રાહ્ય પદાર્થો યુક્તિ આપવા દ્વારા વ્યાખ્યાન કરવા જોઈએ.

વળી, ઉપરમાં બતાવ્યું એ રીતે સૂત્રોના અર્થોની પ્રરૂપણા કરનારા આચાર્ય સિદ્ધાંતની આરાધના કરે છે, અને તેનાથી વિપરીત રીતે પ્રરૂપણા કરનારા આચાર્ય સિદ્ધાંતની વિરાધના કરે છે. ॥૯૯૫॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૯૯૨ થી અત્યાર સુધી અનુયોગી આચાર્યએ યોગ્ય શિષ્યો આગળ કેવી રીતે વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ ? તે બતાવ્યું. હવે તેનું નિગમન કરતાં કહે છે -

ગાથા :

તો આગમહેતુગયં સુઅમ્મિ તહ ગોરવં જણંતેણં ।
 ઉત્તમનિદંસણજુઅં વિચિત્તણયગબ્ભસારં ચ ॥૯૯૬॥
 ભગવંતે સવ્વણ્ણે તપ્પચ્ચયકારિ ગંભીરસારભણિઢિંહિં ।
 સંવેગકરં નિઅમા વક્કણાણં હોઢિ કાયવ્વં ॥૯૯૭॥

અન્યથાર્થ :

તો=તે કારણથી સુઅમ્મિ તહ ગોરવં જણંતેણં=શ્રુતવિષયક તે પ્રકારના ગૌરવને ઉત્પન્ન કરતા એવા આચાર્યએ ઉત્તમનિદંસણજુઅં=ઉત્તમ નિદર્શનથી યુક્ત, વિચિત્તણયગબ્ભસારં ચ=અને વિચિત્ર નયના ગર્ભથી સાર=વિવિધ પ્રકારના નયોના અર્થથી પ્રધાન, ગંભીરસારભણિઢિંહિં=ગંભીર અને સાર ભણિતિઓ વડે સવ્વણ્ણે ભગવંતે તપ્પચ્ચયકારિ=સર્વજ્ઞ ભગવંતમાં તત્પ્રત્યયકારી=સર્વજ્ઞત્વનો વિશ્વાસ કરાવનારું, સંવેગકરં=સંવેગકર, આગમહેતુગયં=આગમ-હેતુગત વક્કણાણં=વ્યાખ્યાન નિઅમા=નિયમથી કાયવ્વં હોઢિ=કર્તવ્ય થાય છે.

ગાથાર્થ :

તે કારણથી શ્રુતવિષયક તે પ્રકારના ગૌરવને પેદા કરતા એવા અનુયોગી આચાર્યએ, ઉત્તમ દૃષ્ટાંતોથી યુક્ત અને જુદા જુદા નયોના ગર્ભથી પ્રધાન, સર્વજ્ઞ ભગવાનમાં સર્વજ્ઞત્વનો વિશ્વાસ કરાવનારું, સંવેગ કરનારું, આગમ અને હેતુવાળું વ્યાખ્યાન નક્કી કરવું જોઈએ.

ટીકા :

તત્=તસ્માદાગમહેતુગતં યથાવિષયમુભયોપયોગેન વ્યાખ્યાનં કર્તવ્યમિતિ યોગઃ, શ્રુતે તથા ગૌરવં જનયતા, ન યથાતથાભિધાનં, ન હેયબુદ્ધિ પ્રકુર્વતા, તથા ઉત્તમનિદર્શનયુતં=અહીનોદાહરણવત્, તથા વિચિત્રનયગર્ભસારં ચ=નિશ્ચયાદ્યનેકનયાર્થપ્રધાનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૯૬॥

ભગવતિ સર્વજ્ઞે તત્પ્રત્યયકારિ 'નાઽસર્વજ્ઞ એવમાહ' इत्येवं, ગમ્ભીરસારભણિતિભિઃ, ન તુચ્છગ્રામ્યોક્તિ-ભિરિતિ, સંવેગકરં નિયમાચ્છેતૃણામૌચિત્યેન વ્યાખ્યાનં ભવતિ કર્તવ્યં, નાઽન્યથેતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૯૭॥

ટીકાર્થ :

તત્.....યોગઃ તે કારણથી=જે કારણથી ગાથા ૯૯૨થી ૯૯૫માં બતાવ્યું એ પ્રમાણે છે તે કારણથી, ઉભયના ઉપયોગથી=આગમ અને હેતુ એ બંનેના ઉપયોગથી, આગમ-હેતુગત વ્યાખ્યાન યથાવિષય=વિષય પ્રમાણે, કરવા યોગ્ય છે.

શ્રુતે.....પ્રકુર્વતા શ્રુતવિષયક તે પ્રકારના=આ આગમ સંપૂર્ણ નિર્દોષ છે તે પ્રકારના, ગૌરવને પેદા કરતા એવા આચાર્યએ વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, પરંતુ યથાતથા અભિધાનને પેદા કરતા આચાર્યએ વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ નહીં, હેયબુદ્ધિને કરતા એવા આચાર્યએ વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ નહીં.

તથા.....વત્ તથા ઉત્તમ નિદર્શનથી યુક્ત=અહીં ઉદાહરણવાળું, વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.

તથા.....ગાથાર્થ: અને તે રીતે વિચિત્ર નયોના ગર્ભથી સાર=નિશ્ચયાદિ અનેક નયોના અર્થથી પ્રધાન, એવું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભગવતિ.....રિતિ ગંભીર અને સાર ભણિતિઓ વડે=ગંભીર અને શ્રેષ્ઠ કથનો વડે, સર્વજ્ઞ ભગવાનમાં 'અસર્વજ્ઞ આ પ્રમાણે ન કહે' એ પ્રકારનું તત્ત્વત્યકારી=સર્વજ્ઞતાનો વિશ્વાસ કરાવનારું, વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, તુચ્છ એવી ગ્રામ્યોક્તિઓ વડે નહીં=તુચ્છ એવાં ગામડિયાં વચનો વડે વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ નહીં.

સંવેગકરં.....ગાથાર્થ: શ્રોતાઓના ઔચિત્યથી સંવેગને કરનારું વ્યાખ્યાન નિયમથી કર્તવ્ય થાય છે. અન્યથા નહીં=પ્રસ્તુત બે ગાથામાં બતાવ્યું તેનાથી અન્ય રીતે વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ નહીં, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૯૨થી પ્રારંભીને અત્યાર સુધી કરેલા કથનનું નિગમન કરતાં કહે છે કે આગમ અને હેતુ એ બંનેના ઉપયોગથી આગમગત અને હેતુગત વ્યાખ્યાન વિષયને અનુરૂપ કરવું જોઈએ. આશય એ છે કે કેટલાંક શાસ્ત્રીય વચનો આજ્ઞાગ્રાહ્ય છે અને કેટલાંક શાસ્ત્રીય વચનો યુક્તિગ્રાહ્ય છે, તેથી આજ્ઞાગ્રાહ્ય પદાર્થોના વ્યાખ્યાનના અવસરે આજ્ઞાના ઉપયોગથી, અને યુક્તિગ્રાહ્ય પદાર્થોના વ્યાખ્યાનના અવસરે યુક્તિના ઉપયોગથી વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, પરંતુ આગમગ્રાહ્ય પદાર્થોનું યુક્તિઓ આપવા દ્વારા અને યુક્તિગમ્ય પદાર્થોનું આગમ દ્વારા વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ નહીં.

વળી, આવું વ્યાખ્યાન પણ ગુરુએ શ્રોતાઓને શ્રુતના વિષયમાં ગૌરવ પેદા થાય તે રીતે કરવું જોઈએ, પણ ગમે તે રીતે નહીં, અને શ્રોતાઓને શાસ્ત્રવચનમાં હેયબુદ્ધિ થાય તે રીતે પણ નહીં. આશય એ છે કે શાસ્ત્રો સર્વજ્ઞકથિત છે અને સર્વજ્ઞ જગતના તમામ પદાર્થોને યથાર્થ જુએ છે. વળી સર્વજ્ઞ જાણે છે કે જગતના અમુક પદાર્થો કેવલજ્ઞાન પહેલાં જાણી શકાતા નથી, છતાં જગતના કેટલાક પદાર્થો છદ્મસ્થ જીવ યુક્તિથી સમજી શકે તેમ છે. આથી સર્વજ્ઞ ભગવાને શાસ્ત્રમાં બે પ્રકારના પદાર્થો બતાવ્યા છે : (૧) આજ્ઞાગ્રાહ્ય અને (૨) યુક્તિગ્રાહ્ય; અને પ્રરૂપણ કરનાર આચાર્યને પણ આગમિક પદાર્થોને આગમથી અને યૌક્તિક પદાર્થોને યુક્તિથી યોગ્ય શિષ્યો આગળ વ્યાખ્યાન કરવાના કહ્યા છે. આથી સ્વસમયના પ્રજ્ઞાપક ગુરુ, શ્રોતાઓને બંને પ્રકારના પદાર્થોનું વ્યાખ્યાન એ રીતે આપે, જેથી “ભગવાનના વચનરૂપ આ શ્રુત મહાગૌરવવાળું છે” એવી બુદ્ધિ શ્રોતાઓને પેદા થાય; પરંતુ જો ઉપદેશક ગુરુ આગમગ્રાહ્ય અને યુક્તિગ્રાહ્ય પદાર્થોનું ગમે તે રીતે કથન કરે, તો શ્રોતાઓને જિનવચન પ્રત્યે બહુમાન તો પેદા થાય નહીં, પણ જિનવચન પ્રત્યે હેયબુદ્ધિ થાય. માટે ગુરુ શાસ્ત્રીય પદાર્થોને ઉચિત રીતે જોડીને ઉચિત વચનો દ્વારા જણાવે, જેથી યોગ્ય જીવોને જિનશાસન મહાગૌરવવાળું ભાસિત થાય.

વળી, સૂત્રના અર્થોનું વ્યાખ્યાન ગુરુએ ઉત્તમ દષ્ટાંતોથી યુક્ત કરવું જોઈએ, પરંતુ હીન ઉદાહરણોવાળું ન કરવું જોઈએ. આશય એ છે કે અનુયોગી આચાર્યએ દાષ્ટાંતિક પદાર્થોના વ્યાખ્યાનમાં દષ્ટાંત આપવાં જોઈએ કે પૂર્વકાલીન ઋષિમુનિઓ અતિદુષ્કર પણ સંયમમાં સુદૃઢ યત્ન કરીને ગ્રહણ કરેલાં વ્રતોને પાળતા હતા. તેઓ પાસે અનેક લબ્ધિઓ હોવા છતાં માનાદિ કષાયને વશ થઈને તેઓ ક્યારેય પોતાની લબ્ધિઓનું પ્રદર્શન કરતા ન હતા. આવા ગાંભીર્ય અને ધૈર્યવાળા મહર્ષિઓનાં દષ્ટાંતો સંયમના માર્ગનું નિરતિચાર પાલન કરવામાં પ્રેરક થાય છે. તેના બદલે જો ઉપદેશક ગુરુ અત્યારના કાળના સામાન્ય સત્ત્વવાળા સાધુઓનાં દષ્ટાંતો આપવા દ્વારા શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું વ્યાખ્યાન કરે, તો અત્યારના સાધુઓની પ્રવૃત્તિ અનેક ત્રુટીઓવાળી હોવાથી વિચારક શ્રોતાઓને થાય કે ભગવાને ઉપદેશેલો સંયમમાર્ગ આવા અલ્પસત્ત્વવાળા જીવો દ્વારા સેવાયેલો છે, જેના કારણે તે વિચારક શ્રોતાઓને જિનવચનાનુસાર સંયમના સાચા સ્વરૂપનો બોધ થઈ શકે નહીં. માટે ગુરુ, શ્રોતાઓને ઉત્તમ પુરુષોનાં દષ્ટાંતો આપીને કહે કે અલ્પ સત્ત્વવાળા જીવો ગંભીર એવા જિનશાસનના પરમાર્થનો યથાર્થ બોધ કરવા માટે પણ અસમર્થ હોય છે, તો તેઓ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબની આચારણાઓ તો કરી જ કઈ રીતે શકે? આવાં વચનોથી ગુરુ શ્રોતાઓને વ્યાખ્યાન આપે, જેથી શ્રોતાઓને પણ “આ દુષ્કર પણ યોગમાર્ગ ઉત્તમ પુરુષોથી સેવ્ય છે, સામાન્ય સત્ત્વવાળા પુરુષોનો આ માર્ગ નથી,” એ પ્રકારની મતિ થાય.

વળી સૂત્રોના અર્થોનું વ્યાખ્યાન ગુરુએ નિશ્ચય-વ્યવહાર વગેરે અનેક પ્રકારના નયો બતાવવા દ્વારા કરવું જોઈએ, જેથી શ્રોતાઓને તે તે નયોની અપેક્ષાએ પદાર્થનો યથાર્થ બોધ થાય. આશય એ છે કે શાસ્ત્રીય પદાર્થોમાંનાં કેટલાંક સ્થાનોમાં વ્યવહારનયનું અને કેટલાંક સ્થાનોમાં નિશ્ચયનયનું મહત્ત્વ હોય છે. તેથી આ કથન કયા નયની દૃષ્ટિએ છે? અહીં આ નયની જ દૃષ્ટિથી કથન કેમ કરાયું છે? અન્ય નયની દૃષ્ટિથી કેમ નહીં? તે સર્વ વાતો શ્રોતાઓને ગુરુએ યુક્તિથી બતાવવી જોઈએ.

જેમ પ્રસ્તુત ગ્રંથની ૫૯૯મી ગાથામાં નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનય બંનેને સામે રાખીને કહ્યું કે “ચરણયોગમાં સ્થિત એવા વિશુદ્ધ ભાવવાળા ગુરુએ શિષ્યને સૂત્ર આપવું જોઈએ.” ત્યાં કોઈને શંકા થાય કે અંગારમર્દકાચાર્યના શિષ્યો કુગુરુ પાસે શ્રુત ભણ્યા તેથી તેઓને કુગુરુ પાસેથી ભણવાની ક્રિયા કરવારૂપ દોષ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ. તેના ઉત્તરરૂપે ગાથા ૬૦૦થી ૬૦૫માં બતાવ્યું કે “નિશ્ચયનયને અવલંબનારા ઋષિઓને પરિણામ પ્રમાણ છે,” માટે દોષ નથી. આ કથનથી એ ફલિત થયું કે નિશ્ચયનયથી કે વ્યવહારનયથી અશુદ્ધ આચરણવાળા ગુરુ પાસે શિષ્યએ સૂત્ર ગ્રહણ કરવું જોઈએ નહીં. તેથી ૫૦૦ શિષ્યોને બાહ્ય રીતે વિશુદ્ધ આચરણવાળા ગુરુમાં વ્યવહારનયથી “આ સુગુરુ છે” તેવો નિર્ણય થયો હતો, માટે તેઓએ સુગુરુની બુદ્ધિપૂર્વક અંગારમર્દકાચાર્ય જેવા કુગુરુ પાસે શ્રુતાભ્યાસ કર્યો ત્યારે, નિશ્ચયનયને અભિમત સુગુરુ પાસે ભણવાનો શુભ ભાવ હોવાથી તેઓને દોષ પ્રાપ્ત થયો નહીં; કેમ કે આવા સ્થાનમાં સુગુરુ પાસે જ સૂત્રગ્રહણ કરવારૂપ નિશ્ચયનયને માન્ય એવો પોતાનો વિશુદ્ધ પરિણામ પ્રમાણ છે, અને પોતે અતિશયજ્ઞાની નહીં હોવાથી સુગુરુનો નિર્ણય બાહ્ય વિશુદ્ધ આચરણથી કરી શકે છે. આથી બાહ્ય રીતે વિશુદ્ધ આચરણવાળા ગુરુને ભ્રમને કારણે સુગુરુ માનીને કુગુરુ પાસે શ્રુતાભ્યાસ કરનારા શિષ્યોનો શાસ્ત્રાનુસારી પરિણામ હોવાથી તેઓને નિર્જરા પ્રાપ્ત થઈ.

આમ, “ચરણયોગમાં સ્થિત, વિશુદ્ધ ભાવવાળા ગુરુ પાસે સૂત્ર ગ્રહણ કરવું જોઈએ” એ કથનમાં, નિશ્ચયનયનું અને વ્યવહારનયનું ગ્રહણ હોવા છતાં સુગુરુ માનીને અંગારમર્દક જેવા કુગુરુ પાસે પણ શ્રુત

ગ્રહણ કરતા શિષ્યોનો પરિણામ પ્રમાણ છે, એ જણાવવા માટે જે રીતે નિશ્ચયનયનું અવલંબન બતાવ્યું છે, એ રીતે ઉપદેશક ગુરુ સર્વ નયોનો યથાસ્થાને વિનિયોગ કરીને સૂત્રોના અર્થોનું વ્યાખ્યાન કરે, તો શ્રોતાઓમાં ઉચિત સ્થાને ઉચિત નયો યોજવાની પ્રજ્ઞા પ્રગટે છે, એટલું જ નહીં પરંતુ, ભગવાનનાં વચનોને અનેક નયોની દૃષ્ટિએ વિચારવાથી શિષ્યોમાં સર્વત્ર સ્પષ્ટાદનું યોજન કરવાની નિર્ભગ પ્રજ્ઞા વિકસે છે, જેનાથી જિનશાસન પ્રત્યે શ્રોતાઓને વિશેષ પ્રકારનો આદરભાવ પેદા થાય છે. માટે પ્રજ્ઞાપક ગુરુએ યોગ્ય શિષ્યો આગળ નિશ્ચય-વ્યવહારાદિ અનેક નયોના અર્થોથી પ્રધાન એવું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.

વળી, આચાર્ય શિષ્યો આગળ આગમગ્રાહ્ય અને યુક્તિગ્રાહ્ય પદાર્થોનું વ્યાખ્યાન કર્યા પછી, “આ વચનો સર્વજ્ઞકથિત છે અને અસર્વજ્ઞ આ પ્રમાણે કહી શકે નહીં” એમ ગંભીર અને સાર કથનથી શિષ્યોને કહે, જેથી શિષ્યોને આવા પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરનાર સર્વજ્ઞ જ હોય, તેવો સર્વજ્ઞ ભગવાનમાં વિશ્વાસ પેદા થાય; પરંતુ તેના બદલે જો આચાર્ય, શાસ્ત્રના ગંભીર પદાર્થોને નહીં જાણનાર સામાન્ય લોક જે રીતે કથન કરે તે રીતે શાસ્ત્રના ગંભીર પદાર્થોનું કથન કરે, તો બુદ્ધિમાન શ્રોતાઓને આ પદાર્થો બતાવનાર પુરુષ સર્વજ્ઞ છે તેવી પ્રતીતિ થાય નહીં. માટે ઉપદેશક આચાર્યએ તુચ્છ એવી ગ્રામ્યોક્તિથી વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ નહીં, પરંતુ ગંભીર અને સાર કથનોથી વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, જેથી શ્રોતાઓને “ભગવાન સર્વજ્ઞ હતા અને તેમણે આ શાસ્ત્રો બતાવેલાં છે” એવી શ્રદ્ધા થાય, અને પારમાર્થિક જિનશાસનની પ્રાપ્તિ થાય.

વળી, આચાર્યએ શ્રોતાઓની ભૂમિકાનો વિચાર કરીને ભૂમિકાના ઉચિતપણાથી વ્યાખ્યાન આપવું જોઈએ, જેથી તે વ્યાખ્યાન શ્રોતાઓને સંવેગનું કારણ બને. આશય એ છે કે આચાર્ય શ્રોતાની ભૂમિકાને અનુરૂપ સંસારનું કે યોગમાર્ગનું સ્વરૂપ બતાવે તો યોગ્ય શ્રોતાઓ સંસારથી વિમુખ ભાવવાળા અને મોક્ષને અભિમુખભાવવાળા થાય છે અને તેઓનું કલ્યાણ થાય છે; પરંતુ પ્રસ્તુત બે ગાથામાં બતાવેલ સર્વ ભાવોને ખ્યાલમાં રાખ્યા વગર અન્ય રીતે વ્યાખ્યાન કરવામાં આવે તો ઉપદેશથી પણ યોગ્ય જીવોનું હિત થતું નથી, અને વિપરીત પ્રરૂપણા હોવાથી ઉપદેશ આપનાર આચાર્યનું પણ અહિત થાય છે. ॥૯૯૬/૯૯૭॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે=ગાથા ૯૯૬-૯૯૭માં કહ્યું કે આગમ અને હેતુગત વગેરે ગુણોવાળું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, અન્યથા નહીં, એને જ કહે છે —

गाथा :

ह्येति उ विवज्जयम्मी दोसा एत्थं विवज्जयादेव ।

ता उवसंपन्नाणं एवं चिअ बुद्धिमं कुज्जा ॥૯૯૮॥

અન્યથાર્થ :

વિવજ્જયમ્મી ઉ=વળી વિપર્યય હોતે છતે એત્થં=અહીં=વ્યાખ્યાન કરવાના વિષયમાં, વિવજ્જયાદેવ=વિપર્યય હોવાથી જ દોસા=દોષો હોંતિ=થાય છે. તા=તે કારણથી બુદ્ધિમં=બુદ્ધિમાન ઉવસંપન્નાણં=ઉપસંપન્નોને=ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારેલ સાધુઓને, એવં ચિઅ=આ પ્રમાણે જ (વ્યાખ્યાન) કુજ્જા=કરે.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૯૯૬-૯૯૭માં બતાવ્યું તેનાથી વિપરીત રીતે વ્યાખ્યાન કરાયે છતે વ્યાખ્યાન કરવાના વિષયમાં વિપર્યય હોવાથી જ દોષો થાય છે. તે કારણથી બુદ્ધિમાન આચાર્ય ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારીને આવેલા સાધુઓને પૂર્વની બે ગાથામાં બતાવ્યું એ પ્રમાણે જ વ્યાખ્યાન આપે.

ટીકા :

भवन्ति तु विपर्यये=અન્યથાકરણે દોષા અત્ર, કુત્ત્વમ્-ઇત્યાહ-एतद्विपर्ययादेव कारणात्, तत्=તસ્માદુપસમ્પन्नानां सतां शिष्याणामेव यथोक्तबुद्धिमान् (?शिष्याणामेवमेव=યથોક્તં બુદ્ધિમાન્) कुर्यात् व्याख्यानमिति गाथार्थः ॥૯૯૮॥

નોંધ :

ટીકામાં શિષ્યાણામેવ છે, તેને સ્થાને શિષ્યાણામેવમેવ; અને યથોક્તબુદ્ધિમાન્ છે, તેને સ્થાને યથોક્તં બુદ્ધિમાન્ હોય તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

વળી વિપર્યય હોતે છતે=અન્યથાકરણ હોતે છતે=ગાથા ૯૯૬-૯૯૭માં બતાવ્યું તેનાથી અન્ય રીતે વ્યાખ્યાન કરાયે છતે, અહીં=વ્યાખ્યાન કરવાના વિષયમાં, દોષો થાય છે. કયા કારણથી ? એથી કહે છે — આના=વ્યાખ્યાનના, વિપર્યયરૂપ જ કારણથી, દોષો થાય છે. તે કારણથી બુદ્ધિમાન ગુરુ, ઉપસંપન્ન છતાં શિષ્યોને આ રીતે જ=યથોક્ત=પૂર્વની બે ગાથામાં કહેવાયું એ રીતે જ, વ્યાખ્યાન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૯૬-૯૯૭માં કહ્યું કે શ્રુતમાં તે પ્રકારના ગૌરવને પેદા કરતા આચાર્યએ ઉત્તમ દષ્ટાંતોવાળું, વિવિધ નયોના અર્થોથી પ્રધાન, ગંભીર અને સાર કથનો વડે સર્વજ્ઞ ભગવંતમાં સર્વજ્ઞતાનો વિશ્વાસ કરાવનારું, નિયમથી સંવેગ કરનારું, આગમ અને હેતુગત વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, પણ તેનાથી વિપરીત રીતે વ્યાખ્યાન કરવામાં દોષો થાય છે. અને તે દોષો આ પ્રમાણે-

નિર્દિષ્ટ ગુણોથી વિપરીત વ્યાખ્યાન કરવાથી ક્વચિત્ શ્રોતાઓને શ્રુતમાં હેયબુદ્ધિ થાય છે, તો ક્વચિત્ ન્યાદિનો વિપરીત બોધ થાય છે; અને તુચ્છ એવી ગ્રામ્યોક્તિ વડે વ્યાખ્યાન કરવાથી ગંભીર એવાં જિનવચનો પણ શ્રોતાઓને સામાન્ય એવાં અન્ય કથનો જેવાં ભાસે છે, જેથી સર્વજ્ઞ ભગવાનમાં સર્વજ્ઞતાનો વિશ્વાસ થતો નથી, તેથી શ્રુતના શ્રવણથી સંવેગ થતો નથી અને શ્રોતાઓને શ્રુત સમ્યગ્પરિણમન પામતું નથી. આ સર્વ દોષોના નિવારણ માટે ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારીને આવેલા શિષ્યોને બુદ્ધિમાન આચાર્યએ ઉપરમાં બતાવ્યું તે રીતે વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, જેથી જિનશાસન પામીને શ્રોતાઓનું એકાંતે હિત થાય.

અહીં ગાથા ૯૯૬-૯૯૭માં બતાવી એ જ વાતને બીજા શબ્દોથી કહેવા માટે ગ્રંથકારે પ્રસ્તુત અવતરણિકામાં “આને જ કહે છે” એમ કહેલ છે. તેથી પૂર્વની બે ગાથાની પુનરુક્તિ હોવા છતાં હિતકારી વચનો કહેવામાં પુનરુક્તિ દોષ થતો નથી; કેમ કે હિતકારી વચન શબ્દભેદથી વારંવાર કહેવાથી શ્રોતાઓને

સ્પષ્ટ રીતે ખ્યાલ આવે છે કે “મારે પણ વ્યાખ્યાન આ રીતે જ કરવું જોઈએ, અન્ય રીતે નહીં.” માટે ગ્રંથકારે ફરી પૂર્વની બે ગાથાની વાત પ્રસ્તુત ગાથામાં બીજા શબ્દોથી જણાવી છે. ॥૯૯૮॥

અવતરણિકા :

કાલાદન્યથાકરણે અદોષાશઙ્કાં પરિહરન્નાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કાળને કારણે અન્યથાકરણમાં અદોષની આશંકાને પરિહરતાં કહે છે અર્થાત્ કોઈને આશંકા થાય કે વર્તમાનકાળ વિષય હોવાને કારણે શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું ગાથા ૯૯૬-૯૯૭માં બતાવ્યું તે પ્રમાણે વ્યાખ્યાન કરનારા આચાર્ય પ્રાપ્ત થવા દુર્લભ છે, તેથી પોતાની શક્તિ મુજબ નિર્દિષ્ટ ગુણોથી વિપરીત વ્યાખ્યાન કરવામાં ઉપદેશક આચાર્યને દોષ થતો નથી. એ પ્રકારની આશંકાનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

કાલો વિ વિતહકરણે ણેગંતેણેહ હોઇ સરણં તુ ।

ળ હિ એઅમ્મિ વિ કાલે વિસાઇ સુહયં અમંતજુઅં ॥૯૯૯॥

અન્યથાર્થ :

હિ=અહીં=વ્યાખ્યાન કરવાના વિષયમાં, વિતહકરણે=વિતથકરણ હોતે છતે કાલો વિ=કાળ પણ એગંતેણ=એકાંતથી સરણં=શરણ ણ તુ હોઇ=થતો નથી જ. (તેમાં દષ્ટાંત દ્વારા હેતુ આપે છે —) હિ=જે કારણથી એઅમ્મિ વિ કાલે=આ પણ કાળમાં અમંતજુઅં વિસાઇ=અમંત્રયુક્ત વિષાદિ સુહયં=સુખદ ણ=થતાં નથી.

★ ‘તુ’ એવ કાર અર્થક છે.

★ ‘હિ’ યસ્માત્ અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

વ્યાખ્યાન કરવાના વિષયમાં વિપરીતકરણ થયે છતે કાળ પણ એકાંતે શરણ થતો નથી જ; તેમાં હેતુ આપે છે— જે કારણથી આ પાંચમા પણ આરામાં મંત્રરહિત વિષાદિ સુખને આપનારાં થતાં નથી.

ટીકા :

કાલોઽપિ વિતથકરણે=વિપરીતકરણે નૈકાન્તેનેહ પ્રક્રમે ભવતિ શરણમેવ, કુત્તરિત્યાહ-ન હોતસ્મિન્નપિ કાલે-દુષ્પમાલક્ષણે વિષાદિ પ્રકૃતિદુષ્ટં સત્ સુખદમમન્ત્રયુતં તુ ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૯૯॥

ટીકાર્થ :

આ પ્રક્રમમાં=વ્યાખ્યાન કરવાના પ્રસંગમાં, વિતથકરણમાં=વિપરીતકરણમાં, કાળ પણ એકાંતથી શરણ નથી જ થતો. કયા કારણથી ? એથી કહે છે— જે કારણથી દુઃખમાના લક્ષણવાળા આ પણ કાળમાં પ્રકૃતિથી દુષ્ટ છતું અમંત્રથી યુક્ત વિષાદિ વળી સુખને દેનારું થતું નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૯૬-૯૯૭માં કહ્યું તેના કરતાં વિપરીત રીતે વ્યાખ્યાન કરનાર કોઈ આચાર્ય કાળનું શરણું ગ્રહણ કરીને વિચારે કે “આ કાળ વિષમ છે, તેથી મારું કરાયેલું વ્યાખ્યાન વિપરીત થાય તોપણ દોષ નથી.” તો તેમના દ્વારા લેવાયેલ આલંબનમાં કાળ પણ એકાંતે શરણ નથી જ થતો.

અહીં “કાળ એકાંતે શરણ નથી” એમ કહેવાનો આશય એ છે કે કોઈક અપેક્ષાએ કાળનું શરણું ઈષ્ટ છે, પરંતુ એકાંતે ઈષ્ટ નથી. તે અપેક્ષા બતાવે છે — પૂર્વકાલીન આચાર્યો જે રીતે આગમોનું વ્યાખ્યાન કરતા હતા, તે પ્રકારનું વ્યાખ્યાન આ યુગના વ્યુત્પન્ન પણ આચાર્યો પ્રાયઃ કરીને કરી શકતા નથી; એ અપેક્ષાએ કાળનું શરણું લઈને સ્વશક્તિ અનુસારે કોઈ વ્યુત્પન્ન આચાર્ય ઉપદેશ આપે તો દોષ નથી. છતાં પૂર્વની બે ગાથામાં બતાવેલા ગુણોવાળું વ્યાખ્યાન જેઓ કરી શકતા હોય તેવા આચાર્ય આ યુગને અનુસાર વ્યુત્પન્ન છે, અને તેઓ વ્યાખ્યાન કરવાના અધિકારી છે, અન્ય નહીં; અને જે ઉપદેશક હજી આગમગ્રાહ્ય અને યુક્તિગ્રાહ્ય પદાર્થોમાં વ્યુત્પન્ન થયેલા નથી, અને શ્રોતાઓમાં શ્રુતજ્ઞાનવિષયક તે પ્રકારનું ગૌરવ પેદા કરી શકે તેવા નથી, તેમ જ જિનવચનોના ગાંભીર્યને સમજ્યા નથી, ફક્ત યત્કિચિત્ શાસ્ત્રો ભણીને જિનવચનોને યથાતથા જોડીને વ્યાખ્યાન કરનારા છે, તેવા સાધુ કાળનું અવલંબન લઈને વ્યાખ્યાન કરે તે ઉચિત નથી; કેમ કે તેઓની યથાતથા પ્રરૂપણા તત્ત્વના જિજ્ઞાસુ એવા યોગ્ય શ્રોતાઓને જિનવચનમાં હેયબુદ્ધિ પેદા કરાવે છે. આથી શાસ્ત્રમાં અવ્યુત્પન્ન ઉપદેશકે કાળનું અવલંબન લઈને પણ શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ નહિ; કેમ કે જેમ આ કાળમાં પણ જે વિષાદિ મંત્રથી પ્રતિબદ્ધ થયેલ નથી અને જેમાં મારણશક્તિ રહેલી છે, એવા વિષાદિ સુખ આપનારા થતા નથી, તેમ આ કાળમાં પણ અવ્યુત્પન્ન સાધુ દ્વારા અપાયેલો ઉપદેશ પોતાના અને શ્રોતાઓના કલ્યાણનું કારણ બનતો નથી, અને મંત્રરહિત વિષાદિ જેમ આ કાળમાં પણ વિનાશ કરે છે, તેમ અવ્યુત્પન્ન સાધુનો ઉપદેશ આ કાળમાં પણ સ્વ-પરનો વિનાશ કરે છે. ॥૯૯૯॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે વિપરીત વ્યાખ્યાન કરવામાં કાળ પણ એકાંતે શરણ નથી, જેમ મંત્રરહિત વિષાદિ આ કાળમાં પણ સુખદ થતા નથી. તેથી હવે કેવા પ્રકારનું વિપરીત વ્યાખ્યાન વિષાદિ તુલ્ય છે ? અને મંત્ર સમાન શું છે ? તે જણાવવા અર્થે કહે છે —

ગાથા :

एत्थं च वित्तहकरणं नेअं आउड्डिआउ सव्वं पि।

पावं विसाइतुल्लं आणाजोगो अ मंतसमो ॥१०००॥

અન્યથાર્થ :

एत्थं च=અને અહીં=વ્યાખ્યાન કરવાના વિષયમાં, આउड्डिआउ=આકુટ્ટિકાથી સવ्वं पि वित्तहकरणं=સર્વ પણ વિતથકરણ પાवं=પાપવાળું, विसाइतुल्लं=વિષાદિની તુલ્ય નેअं=જણાવું, आणाजोगो अ=અને આજ્ઞાયોગ મंतसमो=મંત્રસમ (જણવો.)

ગાથાર્થ :

અને વ્યાખ્યાન કરવાના વિષયમાં આકુટિકાથી સર્વ પણ વિપરીતકરણ પાપવાળું, વિષાદિ જેવું જાણવું, અને જિનની આજ્ઞાનો યોગ મંત્ર જેવો જાણવો.

ટીકા :

અત્ર ચ પ્રક્રમે વિતથકરણં જ્ઞેયં આકુટિકયા=ઉપેત્યકરણેન સર્વમપિ પાપં=નિન્દ્યાં વિષાદિતુલ્યં, વિપાકદારુણત્વાદ્, આજ્ઞાયોગશ્ચ=સૂત્રવ્યાપારશ્ચ અત્ર મન્ત્રસમઃ, તદ્દોષાપનયનાદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૦૦૦॥

ટીકાર્થ :

અને આ પ્રક્રમમાં=વ્યાખ્યાન કરવાના પ્રક્રમમાં, આકુટિકાથી=ઉપેત્યકરણથી=જાણીને કરવાથી, સર્વ પણ વિતથકરણ, પાપવાળું=નિંદવા યોગ્ય, વિષાદિની તુલ્ય જાણવું; કેમ કે વિપાકથી દારુણપણું છે; અને અહીં=વ્યાખ્યાન કરવાના વિષયમાં, આજ્ઞાયોગ=સૂત્રવ્યાપાર, મંત્રની સમાન છે; કેમ કે તેના=વિતથકરણના, દોષનું અપનયન થાય છે, એ પ્રમાણે સૂત્રનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ઉપદેશ આપનાર આચાર્ય જાણતા હોય કે આજ્ઞાગ્રાહ્ય પદાર્થોને આજ્ઞાથી, અને હેતુગ્રાહ્ય પદાર્થોને હેતુથી વ્યાખ્યાન કરવા દ્વારા શ્રોતાઓને શ્રુતમાં ગૌરવ પેદા કરવાની હજુ મારી શક્તિ નથી, છતાં તે આચાર્ય શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું વ્યાખ્યાન કરે, તો તે વ્યાખ્યાન આકુટિકાથી અર્થાત્ જાણીબૂજીને, વિપરીત કરવારૂપ છે, અને વ્યાખ્યાનનું આ વિતથકરણ વિષાદિ સમાન છે; કેમ કે આ રીતે વ્યાખ્યાન કરનારા આચાર્ય માર્ગનો વિનાશ કરીને ક્લિષ્ટ એવું મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મ બાંધે છે, જેના કારણે પોતે ઘણા ભવો સુધી ભગવાનના માર્ગમાં વ્યામોહ પ્રાપ્ત કરશે. વળી તે વ્યાખ્યાનનું વિતથકરણ પાપરૂપ છે અર્થાત્ નિંદનીય પ્રવૃત્તિરૂપ છે.

પરંતુ જે આચાર્ય શાસ્ત્રવચનથી જાણે છે કે ભગવાને આજ્ઞાગમ્ય પદાર્થોને આજ્ઞાથી જ, અને યુક્તિગમ્ય પદાર્થોને યુક્તિથી જ વ્યાખ્યાન કરવાનું કહેલ છે, અને તે આચાર્ય આજ્ઞાની પ્રધાનતાથી શ્રોતાઓને શ્રુતમાં ગૌરવ પેદા થાય તે રીતે જ વ્યાખ્યાન કરતા પણ હોય, આમ છતાં અનાભોગ કે સહસાત્કારથી ક્યારેક વિપરીત વ્યાખ્યાન થઈ જાય, તો તે વિપરીત વ્યાખ્યાનનું કરણ વિષાદિ જેવું છે, છતાં તેવા આચાર્યમાં વર્તતો ભગવાનની આજ્ઞાનો યોગ મંત્ર જેવો છે; કેમ કે તે આચાર્ય વ્યાખ્યાન કરવા અંગે ભગવાનની શું આજ્ઞા છે ? તેને લક્ષ્યમાં રાખીને વ્યાખ્યાન કરે છે. તેથી વ્યાખ્યાનકાળમાં ઉપદેશકનો ઉપયોગ સૂત્રના વ્યાપારમાં પ્રવર્તે છે, જે સૂત્રનો વ્યાપાર ઉત્તમ ભાવરૂપ છે. આ મંત્ર સરખો ઉત્તમ ભાવરૂપ સૂત્રનો વ્યાપાર, અનાભોગથી કે સહસાત્કારથી જે કાંઈ વિપરીત વ્યાખ્યાન થઈ જાય તે રૂપ વિતથકરણ વિષાદિ જેવું હોવા છતાં, તે વિષાદિથી પ્રાપ્ત થનારા દોષને દૂર કરે છે. અર્થાત્ જિનવચનનુસારી વ્યાખ્યાન કરવામાં ઉપયુક્ત આચાર્યથી ક્વચિત્ વિપરીત વ્યાખ્યાન થઈ જાય તોપણ તેમના હૈયામાં વર્તતો આજ્ઞાયોગનો ઉપયોગ તેમના ચિત્તની મલિનતા થવા દેતો નથી. માટે આવા આચાર્યનું વિપરીત વ્યાખ્યાન પણ નિંદનીય નથી. ॥૧૦૦૦॥

અવતરણિકા :

ઉપસંહરત્રાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૮૮૬-૮૮૭માં ગાથા ૮૮૨થી ૮૮૫ના કથનનું નિગમન કરતાં પાંચ ગુણોવાળું વ્યાખ્યાન કરવાનું કહ્યું. ત્યારપછી ગાથા ૮૮૮માં વિપરીત વ્યાખ્યાન કરવામાં દોષો થાય છે તેમ કહીને ગાથા ૮૮૯-૧૦૦૦માં વિપરીત વ્યાખ્યાન કરવામાં કાળનું પણ અશરણપણું અને આજ્ઞાયોગનું શરણપણું બતાવ્યું. હવે તે સર્વ કથનનો ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

તા એઅમ્મિ વિ કાલે આણાકરણે અમૂઢલક્ષ્ણેહિં ।
સત્તીએ જડઅવ્વં એથ વિહી હંદિ એસો અ ॥૧૦૦૧॥

અન્યચાર્થ :

તા=તે કારણથી=વિપરીત વ્યાખ્યાન કરવામાં કાળ પણ એકાંતે શરણ નથી અને આજ્ઞાયોગ શરણ છે તે કારણથી, એઅમ્મિ વિ કાલે=આ પણ કાળમાં અમૂઢલક્ષણેહિં=અમૂઢલક્ષવાળા એવા ગુરુએ સત્તીએ=શક્તિથી આણાકરણે=આજ્ઞાકરણમાં જડઅવ્વં=યત્ન કરવો જોઈએ, એથ અ=અને અહીં=વ્યાખ્યાન કરવામાં, એસો વિહી=આ=હવે બતાવાશે એ, વિધિ છે.

ગાથાર્થ :

વિપરીત વ્યાખ્યાન કરવામાં કાળ પણ એકાંતે શરણ થતો નથી, અને આજ્ઞાયોગ શરણ છે, તે કારણથી આ પણ કાળમાં અમૂઢલક્ષવાળા એવા ગુરુએ શક્તિથી આજ્ઞાકરણમાં યત્ન કરવો જોઈએ, અને વ્યાખ્યાન કરવામાં હવે બતાવાશે એ વિધિ છે.

ટીકા :

યસ્માદેવં તસ્માદેતસ્મિન્નપિ કાલે-દુષ્ણમારૂપે આજ્ઞાકરણે=સૌત્રવિધિસમ્પાદને અમૂઢલક્ષે: સદ્ધિ: શક્ત્યા યતિતત્ત્વમુપસમ્પદાદૌ, અત્ર વિધિરેષ વ્યાખ્યાનકરણે, હન્દીત્યુપપ્રદર્શને, એષ ચ વક્ષ્યમાણલક્ષણ ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૧૦૦૧॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી આમ છે=મંત્રરહિત વિષાદિની જેમ, મંત્રસમાન આજ્ઞાયોગરહિત વિપરીત વ્યાખ્યાનનું કરણ, આ કાળમાં પણ એકાંતે શરણભૂત બનતું નથી એમ છે, તે કારણથી આ પણ દુ:ષ્ણમારૂપ કાળમાં અમૂઢલક્ષવાળા છતા ગુરુએ ઉપસંપદાદિ વિષયક=ઉપસંપદા સામાચારી સ્વીકારીને આવેલા શિષ્ય વગેરે વિષયક, આજ્ઞાના કરણમાં=સૂત્રસંબંધી વિધિના સંપાદનમાં, શક્તિથી યત્ન કરવો જોઈએ. અહીં=વ્યાખ્યાનના કરણમાં, આ વિધિ છે; અને આ એટલે વક્ષ્યમાણ લક્ષણ=હવે કહેવાનાર લક્ષણવાળી વિધિ. હંદિ એ પ્રકારે અવ્યય ઉપપ્રદર્શનમાં છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું કે વિષમ કાળમાં પણ વ્યાખ્યાન કરવામાં વિપર્યય કરવાથી દોષો થાય છે, તેથી દુઃષમા નામના પાંચમા આરામાં પણ ગીતાર્થ આચાર્યએ અમૂઢલક્ષ્યવાળા થઈને અર્થાત્ શિષ્યોની યોગ્યતાનો વિચાર કરવામાં શક્તિના પ્રકર્ષથી યત્ન કરીને, તેમની યોગ્યતાને અનુરૂપ શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, પરંતુ વિષમ કાળનું શરણું લઈને શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું જેમ તેમ પ્રરૂપણ કરવું જોઈએ નહીં, જેથી ભગવાને બતાવેલ વ્યાખ્યાન વિષયક વિધિનું સમ્યક્ પાલન થઈ શકે. વળી ઉપરમાં બતાવ્યું એવું વ્યાખ્યાન કરવાના વિષયમાં હવેની ગાથાઓમાં બતાવાશે એ વિધિ છે. ॥૧૦૦૧॥

ગાથા :

મજ્જણ નિસિજ્જ અક્ષા કિઙ્કમ્મસ્સગ્ગ વંદણં જિટ્ઠે ।
ભાસંતો હોઙ્ગ જિટ્ઠો ન ડ પજ્જાણ તો વંદે ॥૧૦૦૨॥

અન્યવાર્થ :

મજ્જણ નિસિજ્જ=માર્જન, નિષદ્યા (કરાય છે.) અક્ષા=અક્ષો (લવાય છે.) કિઙ્કમ્મ=કૃતિકર્મ, ડસ્સગ્ગ=કાયોત્સર્ગ, જિટ્ઠે વંદણં=જયેષ્ઠવિષયક વંદન (કરાય છે.) ભાસંતો=બોલતા એવા=ગુરુ દ્વારા અપાયેલ વ્યાખ્યાનને કહેતા એવા સાધુ, જિટ્ઠો=જયેષ્ઠ હોઙ્ગ=થાય છે, પજ્જાણ ડ ન=પરંતુ પર્યાયથી નહીં. તો=તે કારણથી વંદે=વંદે=જયેષ્ઠને જ વંદન કરે.

ગાથાર્થ :

પ્રમાર્જન કરાય છે, બે નિષદ્યા કરાય છે, તે નિષદ્યા પર સ્થાપનાચાર્ય સ્થપાય છે, ગુરુને વંદન કરાય છે, કાયોત્સર્ગ કરાય છે, પછી જયેષ્ઠ સાધુને વંદન કરાય છે. અહીં ગુરુનું વ્યાખ્યાન કહેતા અનુભાષક સાધુ મોટા છે, પરંતુ સંયમપર્યાયથી અધિક સાધુ મોટા નથી. તે કારણથી અનુભાષક સાધુને જ વંદન કરે.

ટીકા :

માર્જનં વ્યાખ્યાસ્થાનસ્ય, નિષદ્યા ગુર્વાદિઃ, અક્ષાઃ=ચન્દનકા ઉપનીયન્તે, કૃતિકર્મ્મ=વન્દનમાચાર્યાય, કાયોત્સર્ગો'નુયોગાર્થ, વન્દનં જ્યેષ્ઠવિષયમ્, ઇહ ભાષમાણો ભવતિ જ્યેષ્ઠઃ, ન તુ પર્યાયેણ, તતો વન્દેત તમેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૦૨॥

★ 'ગુર્વાદિઃ'માં 'આદિ' પદથી અક્ષાનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

(૧) વ્યાખ્યાના સ્થાનનું માર્જન કરાય છે અર્થાત્ ગુરુ જે સ્થાનમાં સૂત્રના અર્થોનું વ્યાખ્યાન કરવાના હોય તે સ્થાનમાં શિષ્યો કાજો લે છે. (૨) ગુરુ આદિની નિષદ્યા કરાય છે અર્થાત્ કાજો લીધા પછી શિષ્યો ગુરુનું અને સ્થાપનાચાર્યજીનું એમ બે આસન પાથરે છે. (૩) અક્ષો=ચંદનકો, લવાય છે અર્થાત્ સ્થાપનાચાર્યજીનું આસન પાથર્યા પછી શિષ્યો સ્થાપનાચાર્યજીને તે સ્થાનમાં લાવીને આસન ઉપર સ્થાપે

છે. (૪) આચાર્યને=વ્યાખ્યાન કરનાર ગુરુને, કૃતિકર્મ=વંદન, કરાય છે. (૫) અનુયોગ અર્થે કાયોત્સર્ગ કરાય છે. (૬) જ્યેષ્ઠના વિષયવાળું વંદન થાય છે. અહીં=વ્યાખ્યાનના વિષયમાં, ભાષમાણ=ગુરુનું વ્યાખ્યાન સ્પષ્ટ કરતા સાધુ, જ્યેષ્ઠ થાય છે; પરંતુ પર્યાયથી નહીં=સંયમજીવનનો ધણો પર્યાય હોવામાત્રથી સાધુ જ્યેષ્ઠ થતા નથી. તે કારણથી તેને જ=ગુરુનું વ્યાખ્યાન સ્પષ્ટ કરતા સાધુને જ, વંદન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વ્યાખ્યાન સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા શિષ્યો પ્રથમ, જે સ્થાનમાં ગુરુ=આચાર્ય વ્યાખ્યાન કરવા બેસતા હોય તે સ્થાનમાં દંડાસણથી વસતિનું પ્રમાર્જન કરે, જેથી અહિંસાવ્રતનું પાલન થાય. ત્યારપછી તે સ્થાનમાં આચાર્યનું અને સ્થાપનાચાર્યનું આસન સ્થાપન કરે, તેમાં આચાર્યના આસન કરતાં સ્થાપનાચાર્યનું આસન થોડું ઊંચું સ્થાપે. ત્યારપછી તે ઊંચા આસન ઉપર સ્થાપનાચાર્યરૂપ અક્ષોનું સ્થાપન કરે. ત્યારબાદ આચાર્ય પોતાના આસન ઉપર બિરાજમાન થાય ત્યારે વ્યાખ્યાન સાંભળનારા સર્વ સાધુઓ આચાર્યને વંદન કરે અને પછી વ્યાખ્યાન સાંભળવાના નિમિત્તે કાઉસ્સગ્ગ કરે, જેથી વિશુદ્ધ થયેલ ચિત્ત તે સાધુઓને શાસ્ત્રના અર્થો સમ્યક્ પરિણમન પમાડે. ત્યારપછી સર્વ સાધુઓ જ્યેષ્ઠ સાધુને વંદન કરે.

અહીં 'જ્યેષ્ઠ' શબ્દથી આચાર્યએ કરેલ સૂત્રોના અર્થોના વ્યાખ્યાનને સમજાવવાની પટુપ્રજ્ઞાવાળા સાધુનું ગ્રંહણ કરવાનું છે. તેથી પટુપ્રજ્ઞાવાળો શિષ્ય ગુરુએ કહેલા ગંભીર અર્થોનું અવધારણ કરીને વ્યાખ્યાનની સમાપ્તિમાં ફરીથી સર્વ સાધુઓને તે અર્થો સમજાવે, જેથી વ્યાખ્યાન દરમિયાન ગંભીર અર્થોનું અવધારણ ન થયું હોય તેવા સાધુઓને પણ અનુભાષક એવા જ્યેષ્ઠ સાધુના વચનથી અવધારણ થઈ જાય. આથી આવા જ્ઞાનપર્યાયથી જ્યેષ્ઠ અનુભાષક સાધુને તેના કરતાં સંયમપર્યાયથી જ્યેષ્ઠ સાધુઓ પણ વંદન કરે. ॥૧૦૦૨॥

અવતરણિકા :

વ્યાસાર્થ ત્વાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વળી વ્યાસથી અર્થને કહે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં વ્યાખ્યાનકરણમાં વિધિ કહી તે વિધિને વિસ્તારથી બતાવે છે —

ગાથા :

ઠાણં પમજ્જિકુણં દોત્તિ નિસિજ્જાઓ હોંતિ કાયવ્વા ।

એક્કા ગુરુણો ભણિઆ બીઆ પુણ હોઇ અક્ષાણં ॥૧૦૦૩॥

અન્વયાર્થ :

ઠાણં પમજ્જિકુણં=સ્થાનને પ્રમાર્જનને દોત્તિ નિસિજ્જાઓ=બે નિષધાઓ કાયવ્વા હોંતિ=કર્તવ્ય થાય છે. એક્કા ગુરુણો ભણિઆ=એક ગુરુની કહેવાઈ છે, બીઆ પુણ અક્ષાણં હોઇ=વળી બીજી અક્ષોની હોય છે.

ગાથાર્થ :

વ્યાખ્યાન કરવાના સ્થાનને પ્રમાર્જુને બે નિષદાઓ કર્તવ્ય થાય છે : એક નિષદા ગુરુ માટે અને વળી બીજી નિષદા સ્થાપનાચાર્ય માટે હોય છે.

ટીકા :

સ્થાનં પ્રમૃજ્ય વ્યાખ્યાસ્થાનં દ્વે નિષદો ભવતઃ કર્તવ્યે સમ્યગુચિતકલ્પેઃ, તત્રૈકા ગુરોર્મણિતા નિષીદનનિમિત્તં, દ્વિતીયા પુનર્ભવતિ મનાગુચ્ચતરા અક્ષાણાં, સમવસરણોપલક્ષણમેતદિતિ ગાથાર્થઃ
॥૧૦૦૩॥

ટીકાર્થ :

સ્થાનને=વ્યાખ્યાના સ્થાનને, પ્રમાર્જુને સમ્યગ્ ઉચિત કલ્પો વડે=સારાં યોગ્ય વસ્ત્રો વડે, બે નિષદા કર્તવ્ય થાય છે. તેમાં=તે બે નિષદામાં, એક નિષદા ગુરુના નિષીદનના નિમિત્તે=ગુરુને બેસવા માટે, કહેવાયેલી છે. વળી મનાગ્ ઉચ્ચતર એવી દ્વિતીય અક્ષોની હોય છે=ગુરુની નિષદાથી કંઈક ઊંચી બીજી નિષદા સ્થાપનાજી માટે તૈયાર કરવાની હોય છે. આ=વ્યાખ્યાન કરતી વખતે નિષદા સ્થાપન કરીને તેના ઉપર અક્ષોની સ્થાપના કરવી એ, સમવસરણનું ઉપલક્ષણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગુરુની અને અક્ષોની એમ બે નિષદા કરવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વ્યાખ્યાનના સ્થાનનું પ્રમાર્જન કરીને સાધુઓએ બહુમાન જળવાય તેવા પ્રકારના સમ્યગ્ ઉચિત વસ્ત્રો વડે ગુરુને બેસવા માટે અને સ્થાપનાચાર્ય સ્થાપવા માટે બે આસનો પાથરવાનાં છે.

વળી, આસન પાથરીને અક્ષો સ્થાપવા અને તે અક્ષોની સમક્ષ વ્યાખ્યાન કરવું એ સમવસરણનું ઉપલક્ષણ છે. આશય એ છે કે સમવસરણમાં જેમ ભગવાન બિરાજમાન હોય છે, તેમ સમવસરણ સ્થાનીય નિષદામાં સ્થાપનાચાર્ય બિરાજમાન હોય છે. આથી સામાયારી પ્રકરણની ગાથા ૭૬માં કહ્યું છે કે “અકૃતસમવસરણવાળા ગુરુએ વ્યાખ્યાન આપવું જોઈએ નહીં, તે ઉત્સર્ગ છે.” અને સમવસરણનો અર્થ કર્યો કે “અક્ષોની નિષદા.” તેથી એ ફલિત થાય કે વ્યાખ્યાનકાળમાં નિષદા રચીને તેના પર અક્ષોનું સ્થાપન કરવું, એ સમવસરણ રચીને તે સમવસરણમાં વ્યાખ્યાન આપવા બરાબર છે, એમ સૂચવે છે. ॥૧૦૦૩॥

અવતરણિકા :

વિધિવિશેષમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વિધિવિશેષને કહે છે, અર્થાત્ ગાથા ૧૦૦૨માં બતાવેલ વ્યાખ્યાનકરણની વિધિમાંથી મજ્જણ, નિસિજ્જ અને અક્કા શબ્દનો વિસ્તારથી અર્થ પૂર્વગાથામાં કર્યો, હવે ત્યાં કરવા યોગ્ય વિશેષ વિધિ બતાવે છે —

ગાથા :

દો ચેવ મત્તગાઠં ખેલે કાઠઅ સદોસગસ્સુચિણ્ણ ।
 એવંવિહો વિ ણિચ્છં વક્કાણિજ્જ તિ ભાવત્થો ॥૧૦૦૪॥

અન્વયાર્થ :

સદોસગસ્સ=સદોષકના=રોગવાળા ગુરુના, ખેલે કાઠઅ=શ્લેષ્મ વિષયક, કાચિક વિષયક દો ચેવ મત્તગાઠં=બે જ માત્રક ઉચિણ્ણ=ઉચિતમાં=યોગ્ય સ્થાનમાં, હોય છે. એવંવિહો વિ=આવા પ્રકારના પણ (ગુરુ) ણિચ્છં=નિત્ય વક્કાણિજ્જ=વ્યાખ્યાન કરે, તિ=એ પ્રમાણે ભાવત્થો=ભાવાર્થ છે.

ગાથાર્થ :

રોગવાળા ગુરુ માટે શ્લેષ્મનું માત્રક અને કાચિકનું માત્રક, એમ બે જ માત્રક યોગ્ય સ્થાનમાં હોય છે. આવા પ્રકારના પણ ગુરુ નિત્ય વ્યાખ્યાન આપે, એ પ્રમાણે ભાવાર્થ છે.

ટીકા :

દ્વે એવ માત્રકે ભવતઃ શ્લેષ્મમાત્રકં કાચિકમાત્રકં ચ સદોષકસ્ય ગુરોઃ ન સર્વસ્ય ઉચિતે ભૂભાગે ભવતઃ, એદંપર્યમાહ-એવંવિધોઽપિ સદોષઃ સન્ નિત્યં વ્યાખ્યાનયેદિતિ પ્રસ્તુતભાવાર્થ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૦૪॥

ટીકાર્થ :

સર્વનાં નહીં, પરંતુ દોષવાળા ગુરુના શ્લેષ્મનું માત્રક અને કાચિકનું માત્રક, એમ બે જ માત્રક ઉચિત ભૂમિના ભાગમાં હોય છે. એદંપર્યમે કહે છે - આવા પ્રકારના પણ દોષવાળા છતાં=આવા રોગી પણ ગુરુ, નિત્ય વ્યાખ્યાન કરે, એ પ્રકારે પ્રસ્તુતનો=પ્રસ્તુત ગાથાના પૂર્વાર્ધનો, ભાવાર્થ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

★ “એવંવિહો વિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે શારીરિક સ્વસ્થતા હોય તેવા આચાર્ય તો શિષ્યોને નિષ્પન્ન કરવા માટે શક્તિના પ્રકર્ષથી સૂત્રના અર્થોનું નિત્ય વ્યાખ્યાન કરે જ, પરંતુ આવા પ્રકારના પણ અર્થાત્ શારીરિક સ્વસ્થતા ન હોય એવા પ્રકારના પણ આચાર્ય, સ્વ-પરના હિત માટે શક્તિ ગોપવ્યા વગર નિત્ય વ્યાખ્યાન કરે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું તેમ વ્યાખ્યાનના સ્થાનનું પ્રમાર્જન કરીને શિષ્યો બે નિષ્પદા પાથરે. ત્યારપછી વ્યાખ્યાન આપનારા આચાર્ય રોગવાળા હોય, જેથી તેમને વારે વારે કફ કાઢવો પડતો હોય, અને માત્રું કરવું પડતું હોય, તો શિષ્યો શ્લેષ્મ કાઢવા માટે અને માત્રું કરવા માટે ઉચિત સ્થાનમાં બે માત્રક મૂકી રાખે; પરંતુ આ બે માત્રક સર્વ આચાર્ય માટે મૂકવાનાં નથી, પણ વ્યાખ્યાન કરનાર આચાર્ય રોગિષ્ઠ હોય તો જ મૂકવાનાં છે. વળી, આમ કહેવા પાછળનું એદંપર્ય એ છે કે આવા રોગિષ્ઠ પણ આચાર્યએ શક્તિના પ્રકર્ષથી શિષ્યોને શાસ્ત્રસંપન્ન કરવા માટે હંમેશાં સૂત્રના અર્થોનું વ્યાખ્યાન આપવું જોઈએ. ॥૧૦૦૪॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૦૨માં બતાવેલ વિધિમાંથી ગાથા ૧૦૦૩માં પ્રથમ ત્રણ શબ્દોનો વિસ્તારાર્થ બતાવ્યો. ત્યારપછી રોગી આચાર્યને આશ્રયીને વિશેષ વિધિ બતાવવા દ્વારા પૂર્વગાથામાં સ્પષ્ટ કર્યું કે આવા રોગી પણ આચાર્યએ હંમેશાં વ્યાખ્યાન આપવું જોઈએ.

હવે ગાથા ૧૦૦૨માં બતાવેલ કિઙ્કમ્મ શબ્દનો વિસ્તારથી અર્થ બતાવે છે —

ગાથા :

જાવઙ્ગાઓ સુણિતી સવ્વે વિ હુ તે તઓ અ ઉવડત્તા ।
પહિલેહિઙ્ગણ પોત્તિં જુગવં વંદંતિ ભાવણયા ॥૧૦૦૫॥

અન્યથાર્થ :

તઓ અ=અને ત્યારપછી=શિષ્યોએ પાથરેલ નિષદ્યા ઉપર આચાર્ય બેસે ત્યારપછી, જાવઙ્ગાઓ=જેટલા સુણિતી=સાંભળે છે, ભાવણયા=ભાવથી નમેલા સવ્વે વિ ઉવડત્તા તે=સર્વ પણ ઉપયુક્ત એવા તેઓ=તે સાધુઓ, પોત્તિં પહિલેહિઙ્ગણ= મુહપોત્તિને પ્રતિલેખીને જુગવં વંદંતિ=યુગપદ્મ=એક સાથે, વંદન કરે છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

શિષ્યોએ પાથરેલ આસન ઉપર આચાર્ય બેસે ત્યારપછી, જેટલા સાધુઓ વ્યાખ્યાન સાંભળે છે, ભાવથી નમેલા સર્વ પણ ઉપયુક્ત એવા તે સાધુઓ, મુહપત્તિને પ્રતિલેખીને એક સાથે વંદન કરે છે.

ટીકા :

યાવન્તઃ શૃણ્વન્તિ વ્યાખ્યાનં સર્વેઽપિ સાધવઃ તે તતશ્ચ=તદનન્તરમુપયુક્તાઃ સન્તઃ પ્રત્યુપેક્ષ્ય પોત્તિં તયા કાયં ચ યુગપદ્વન્દન્તે ગુરું, ન વિષમં, ભાવનતાઃ સન્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૦૫॥

ટીકાર્થ :

અને ત્યારપછી=ગુરુ વ્યાખ્યાન આપવા આસન પર બેસે ત્યારપછી, જેટલા વ્યાખ્યાનને સાંભળે છે, સર્વ પણ ઉપયુક્ત છતાં તે સાધુઓ મુહપત્તિને, અને તેના વડે=મુહપત્તિ વડે, કાયને=શરીરને, પ્રત્યુપેક્ષીને, ભાવથી નમેલા છતાં એક સાથે ગુરુને વંદન કરે છે, વિષમ નહીં=આગળ-પાછળ વંદન કરતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વ્યાખ્યાન સાંભળનાર સર્વ સાધુઓ આચાર્ય પધારે તે પહેલાં જ વ્યાખ્યાનમાંડલીમાં ઉપસ્થિત થયેલા હોય, અને આચાર્ય આસન ઉપર બેસે ત્યારે ઉપયોગવાળા થઈને મુહપત્તિનું અને શરીરનું પડિલેહણ કરે, જેથી સૂક્ષ્મ પણ જીવની વિરાધના ન થાય. ત્યારપછી સર્વ સાધુઓ આચાર્યને એક સાથે જ વંદન કરે છે,

છૂટક-છૂટક વંદન કરતા નથી; અને એક સાથે વંદન પણ ગુરુને ભાવથી નમવાપૂર્વક કરે છે, જેથી વંદન દ્વારા ગુરુ પ્રત્યે અહોભાવ થવાથી પોતે સાંભળેલ વ્યાખ્યાન પોતાના જીવનમાં સમ્યક્ પરિણમન પામે. ॥૧૦૦૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કૃતિકર્મ કરવાની વિધિનો વિસ્તારથી અર્થ બતાવ્યો. હવે ગાથા ૧૦૦૨માં રહેલ ઉસ્સગ્ગ શબ્દનો વિસ્તારથી અર્થ બતાવે છે —

ગાથા :

સવ્વે વિ ઉ ઉસ્સગ્ગં કરિંતિ સવ્વે પુણો વિ વંદંતિ ।
નાસન્ને નાઇદૂરે ગુરુવચણપડિચ્છાગા હોંતિ ॥૧૦૦૬॥

અન્વયાર્થ :

સવ્વે વિ ઉસ્સગ્ગં કરિંતિ=સર્વ પણ (સાધુઓ) ઉત્સર્ગને=કાયોત્સર્ગને, કરે છે, સવ્વે પુણો વિ વંદંતિ=સર્વ (સાધુઓ) ફરી પણ વંદન કરે છે, ગુરુવચણપડિચ્છાગા=ગુરુવચનના પ્રતીચ્છકો=ગુરુના વચનને સાંભળવામાં તત્પર સાધુઓ, નાસન્ને નાઇદૂરે હોંતિ=ન આસન્નમાં, ન અતિદૂરમાં હોય છે.

ગાથાર્થ :

સર્વ પણ સાધુઓ કાયોત્સર્ગ કરે છે, સર્વ સાધુઓ ફરી પણ વંદન કરે છે, ગુરુના વચનને ઇચ્છનારા સાધુઓ બહુ દૂર નહીં બહુ નજીક નહીં એ રીતે બેઠા હોય છે.

ટીકા :

सर्वेऽपि च भूयः (? संभूय) कायोत्सर्गं कुर्वन्ति अनुयोगप्रारम्भार्थं, तत्समाप्तौ च सर्वे पुनरपि वन्दन्ते गुरुमेव, ज्येष्ठार्यमित्यन्ये, तदनु नाऽऽसन्ने नाऽतिदूरे गुर्ववग्रहं विहाय गुरुवचनप्रतीच्छका भवन्त्युपयुक्ता इति गाथार्थः ॥१००६॥

નોંધ :

ટીકામાં ભૂયઃ શબ્દને ઠેકાણે સંભૂય હોવું જોઈએ, પાઠશુદ્ધિ મળેલી નથી.

ટીકાર્થ :

અને સર્વ પણ સાધુઓ એકઠા થઈને અનુયોગના પ્રારંભ અર્થે=વ્યાખ્યાન શરૂ કરવા માટે, કાયોત્સર્ગને કરે છે, અને તેની=કાયોત્સર્ગની, સમાપ્તિમાં સર્વ સાધુઓ ફરી પણ ગુરુને જ વંદન કરે છે. જ્યેષ્ઠાર્યને=ગુરુ દ્વારા વ્યાખ્યાન કરાયેલ પદાર્થોને સ્પષ્ટ કરનારા એવા અનુભાષક સાધુને, વંદન કરે છે, એ પ્રમાણે અન્યો કહે છે. ત્યારપછી ગુરુવચનના પ્રતીચ્છકો=ગુરુના વચનના શ્રવણને ઇચ્છનારા સાધુઓ, ગુરુના અવગ્રહને છોડીને, ન આસન્નમાં, ન અતિદૂરમાં ઉપયુક્ત હોય છે અર્થાત્ અતિનજીકમાં નહીં, અતિ દૂરમાં નહીં, એ રીતે બેઠેલા ઉપયોગવાળા થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગુરુને વંદન કર્યા પછી સર્વ સાધુઓ વ્યાખ્યાનના પ્રારંભ માટે કાયોત્સર્ગ કરે છે, જે મંગલાચરણરૂપ છે. કાયોત્સર્ગ કર્યા પછી સર્વ સાધુઓ ફરીથી ગુરુને જ વંદન કરે છે; પરંતુ બીજા કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે કાયોત્સર્ગ કર્યા પછી સર્વ સાધુઓ જયેષ્ઠાર્યને=અનુભાષક સાધુને વંદન કરે છે. આ અન્ય આચાર્યનો મત જણાવવા અર્થે ગાથા ૧૦૦૨ના પૂર્વાર્ધના અંતે વંદનં જિઢ્ઠે પદ મૂકેલ છે, જેનું તાત્પર્ય પ્રસ્તુત ગાથામાં ખોલેલ છે.

આ રીતે ગુરુને કે અન્ય મત પ્રમાણે જયેષ્ઠાર્યને વંદન કર્યા પછી, ગુરુનો અવગ્રહ છોડીને બહુ નજીક નહીં કે બહુ દૂર નહીં બેઠેલા સાધુઓ, ઉપયુક્ત થઈને ગુરુવચનને ગ્રહણ કરવાના પરિણામવાળા થાય છે. ॥૧૦૦૬॥

અવતરણિકા :

શ્રવણવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સાંભળવાની વિધિને કહે છે, અર્થાત્ ગાથા ૧૦૦૨થી ૧૦૦૬માં વ્યાખ્યાન સાંભળતાં પહેલાં કરવાની ઉચિત વિધિ બતાવી, હવે ગુરુ વ્યાખ્યાન આપવા માટે આસન ઉપર બેસે ત્યારે ગુરુવચન સાંભળવામાં તત્પર શિષ્યો કઈ વિધિથી વ્યાખ્યાન સાંભળે ? તે પ્રસ્તુત બે ગાથામાં બતાવે છે —

ગાથા :

નિદ્ધાવિગહાપરિવજ્જિણ્હિં ગુત્તેહિં પંજલિઝડેહિં ।
 ભત્તિબહુમાણપુલ્લં ઝવઝત્તેહિં સુણેઅલ્લં ॥૧૦૦૭॥
 અહિકંખંતેહિં સુભાસિઆઈં વચ્ચણાઈં અત્થમહુરાઈં ।
 વિમ્હિઅમુહેહિં હરિસાગણ્હિં હરિસં જણંતેહિં ॥૧૦૦૮॥

અન્વયાર્થ :

નિદ્ધાવિગહાપરિવજ્જિણ્હિં=નિદ્રા-વિકથાથી પરિવર્જિત, ગુત્તેહિં=ગુપ્ત, પંજલિઝડેહિં=કૃતવાળા પ્રાંજલિ=બે હાથ જોડ્યા છે જેમણે એવા, અત્થમહુરાઈં સુભાસિઆઈં વચ્ચણાઈં અહિકંખંતેહિં=અર્થમધુર એવાં સુભાષિત વચનોને અભિકાંક્ષતા, વિમ્હિઅમુહેહિં=વિસ્મિત મુખવાળા, હરિસાગણ્હિં=હર્ષાગત=હર્ષને પ્રાપ્ત, હરિસં જણંતેહિં=હર્ષને ઉત્પન્ન કરતા, ઝવઝત્તેહિં=ઉપયુક્ત એવા સાધુઓએ ભત્તિબહુમાણપુલ્લં=ભક્તિ-બહુમાનપૂર્વક સુણેઅલ્લં=સાંભળવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

નિદ્રા-વિકથાથી રહિત, ગુપ્ત, જોડેલી અંજલિવાળા, અર્થથી મધુર એવાં સુભાષિત વચનોનો અભિલાષ કરતા, આશ્ચર્ય પામેલ મુખવાળા, હર્ષિત થયેલા, ગુરુને હર્ષ પેદા કરતા, ઉપયુક્ત શિષ્યોએ ભક્તિ-બહુમાનપૂર્વક વ્યાખ્યાન સાંભળવું જોઈએ.

ટીકા :

નિદ્રાવિકથાપરિવર્જિતૈઃ સદ્ધિઃ બાહ્યચેષ્ટયા, તથા ગુપ્તૈઃ=સંવૃત્તૈઃ બાહ્યચેષ્ટયૈવ, કૃતપ્રાઙ્ગલિભિઃ, અનેન પ્રકારેણ ભક્તિબહુમાનપૂર્વ ગુરૌ ઉપયુક્તૈઃ સૂત્રાર્થે શ્રોતવ્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૦૭॥

ટીકાર્થ :

બાહ્ય ચેષ્ટા વડે નિદ્રા-વિકથાથી પરિવર્જિત છતા, અને ગુપ્ત=બાહ્યચેષ્ટા વડે જ સંવૃત્ત, કરાયેલ છે પ્રાંજલિ જેમના વડે એવા, આ પ્રકારથી=નિદ્રા-વિકથાથી પરિવર્જિતાદિ પ્રકારથી, ગુરુમાં ઉપયુક્ત એવા સાધુઓએ, સૂત્રાર્થવિષયક વ્યાખ્યાન ભક્તિ-બહુમાનપૂર્વક સાંભળવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અવતરણિકા :

તથા —

વળી કઈ રીતે સાંભળવું જોઈએ ? તેનો 'તથા'થી સમુચ્ચય કરે છે —

ટીકા :

અભિકાઙ્ક્ષદ્ધિઃ=અભિલષદ્ધિઃ સુભાષિતાનિ ગુરોઃ સમ્બન્ધીનિ વચનાનિ અર્થમધુરાણિ=પરલોકાનુ-ગુણાર્થાનિ વિસ્મિતમુખૈઃ શોભનાર્થોપલબ્ધ્યાઽઽગતહર્ષૈઃ રોમોદ્રમાદિના હર્ષ જનયદ્ધિરુપયુક્તતથા ગુરોરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૦૮॥

ટીકાર્થ :

અર્થમધુર=પરલોકને અનુગુણ છે અર્થ જેમાં એવાં=પરલોકમાં ઉપકારક છે અર્થ જેમાં એવાં, ગુરુના સંબંધવાળાં સુભાષિત વચનોને અભિકાંક્ષતા=અભિલષતા, શોભન અર્થની ઉપલબ્ધિ થવાથી વિસ્મિત મુખવાળા, રોમના ઉદ્ગમાદિ દ્વારા આવેલ હર્ષવાળા, ઉપયુક્તપણા વડે ગુરુના હર્ષને પેદા કરતા એવા સાધુઓએ, ભક્તિ-બહુમાનપૂર્વક વ્યાખ્યાન સાંભળવું જોઈએ, એમ પૂર્વગાથા સાથે અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વ્યાખ્યાન સાંભળતી વખતે સાધુઓએ નિદ્રા ન આવે તે રીતે સ્થિર આસને બેસવું જોઈએ અને વ્યાખ્યાન સિવાયની અન્ય કોઈ વાત ન કરવી જોઈએ; કેમ કે બાહ્ય ચેષ્ટાથી નિદ્રા-વિકથાનું વર્જન કરવામાં ન આવે તો, વ્યાખ્યાન પ્રત્યે અનાદર થવાથી ક્લિષ્ટ એવાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો બંધાય છે.

વળી, મન-વચન-કાયાથી અને ઈન્દ્રિયોથી સંવૃત્ત થઈને સાધુઓએ વ્યાખ્યાન સાંભળવું જોઈએ; કેમ કે મન-વચન-કાયાના યોગો અને ઈન્દ્રિયો સંવૃત્ત ન હોય તો, અવિરતિની ચેષ્ટા હોવાને કારણે શાસ્ત્રના અર્થો સમ્યક્ પરિણમન પામતા નથી, અને ઈન્દ્રિયોની ચંચલતાને કારણે અર્થોનું તાત્પર્ય ઋહણ કરવા માટે ઉપયોગ સુદૃઢ પ્રવર્તી શકતો નથી. આથી સાધુઓએ સંવૃત્ત થઈને વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવું જોઈએ.

વળી, વ્યાખ્યાન સાંભળતી વખતે ગુરુ પ્રત્યે ભક્તિ-બહુમાનની અભિવ્યક્તિ અર્થે બે હાથ જોડીને ઉપયોગપૂર્વક બેસવું જોઈએ, જેથી સૂત્રના અર્થોનો યથાર્થ બોધ થાય.

વળી, સાધુઓએ અર્થથી મધુર એવાં સુભાષિત વચનો સાંભળવાની ઈચ્છાપૂર્વક વ્યાખ્યાન સાંભળવું જોઈએ. આશય એ છે કે ગુરુ દ્વારા કહેવાતાં શાસ્ત્રવચનો પરલોકમાં હિતકારી છે અને પરમગુરુ એવા ભગવાન દ્વારા પ્રરૂપાયેલાં હોવાથી સુભાષિત છે. આથી સાંભળનાર સાધુઓને એવી આકાંક્ષા હોય કે પરલોકને અનુકૂળ એવાં ભગવાનનાં વચનો ગુરુ મને સંભળાવે; અને આવી ઈચ્છા હોવાને કારણે ગુરુ દ્વારા કહેવાતાં વચનો તેમના જીવનમાં શીઘ્ર પરિણામ પામે છે; પરંતુ જો શિષ્યોને તેવો અભિલાષ ન હોય તો, ગુરુ દ્વારા કહેવાતાં અર્થથી મધુર પણ વચનોનો પરમાર્થ શિષ્યો પામી શકતા નથી. આથી અર્થમધુર સુભાષિત વચનોને સાંભળવાની અભિલાષા રાખીને શિષ્યોએ વ્યાખ્યાન સાંભળવું જોઈએ.

વળી, વ્યાખ્યાનમાં પોતાને સુંદર અર્થોની પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી મુખ ઉપર વિસ્મય પ્રગટતો હોય અને અપૂર્વ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થવાથી રોમાંચ ખડા થતા હોય તે રીતે ઉપયુક્ત થઈને વ્યાખ્યાન સાંભળવું જોઈએ.

વળી, અત્યંત ઉપયુક્ત થઈને અર્થોના તાત્પર્યને ધારણ કરનારા શિષ્યોને વ્યાખ્યાન આપવામાં ગુરુને પણ હર્ષ પેદા થાય છે. તેથી ગુરુને હર્ષ થાય તે રીતે અંતરંગ ઉપયોગપૂર્વક ગુરુ દ્વારા અપાતા વ્યાખ્યાનનું શ્રવણ કરવું જોઈએ, જેના કારણે શાસ્ત્રવચનો શીઘ્ર પરિણામે અને મહાનિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય. ॥૧૦૦૭/૧૦૦૮॥

અવતરણિકા :

અત્ર ફલમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=પૂર્વની બે ગાથામાં બતાવી એ વિધિથી વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવામાં, પ્રાપ્ત થતા ફળને કહે છે —

ગાથા :

ગુરુપરિઓસગણં ગુરુભક્તીઃ તદેવ વિણણં ।
ઇચ્છિઅસુત્તથાણં ચિપ્પં પારં સમુવયંતિ ॥૧૦૦૯॥

અન્યચાર્ય :

ગુરુપરિઓસગણં=ગુરુના પરિતોષથી ગત વડે=ગુરુના સંતોષથી પ્રાપ્ત થયેલ શ્રવણ વડે, ગુરુભક્તીઃ=ગુરુની ભક્તિ વડે, તદેવ=તે રીતે જ વિણણં=વિનય વડે (સાધુઓ) ઇચ્છિઅસુત્તથાણં પારં=ઈચ્છિત સૂત્રોના અર્થોના પારને ચિપ્પં=ક્ષિપ્ર=જલદી, સમુવયંતિ=પામે છે.

ગાથાર્થ :

ગુરુના સંતોષથી થયેલ શ્રવણ વડે, ગુરુની ભક્તિ વડે, તેમ જ વિનય વડે શિષ્યો ઇચ્છેલ સૂત્રોના અર્થોનો પાર જલદી પામે છે.

ટીકા :

ગુરુપરિતોષગતેન=ગુરુપરિતોષજાતેનેત્યર્થઃ, ગુરુભક્ત્યા તથૈવ વિનયેન, ભક્તિઃ=ઉપચારઃ વિનયો=

ભાવપ્રતિબન્ધઃ, ઈપ્સિતસૂત્રાર્થાનાં વિચિત્રાણાં ક્ષિપ્રં પારં સમુપયાન્તિ, અનેનૈવ વિધિના કર્મ્મક્ષયોપપત્તેરિતિ
ગાથાર્થઃ ॥૧૦૦૯॥

ટીકાર્થ :

ગુરુના પરિતોષથી ગત વડે=ગુરુના પરિતોષથી ઉત્પન્ન થયેલ વડે=ગુરુના સંતોષથી પેદા થયેલ શ્રવણ વડે, ગુરુની ભક્તિ વડે, તે રીતે જ વિનય વડે, વિચિત્ર એવા ઈપ્સિત સૂત્રાર્થોના=ઈચ્છાયેલ અનેક સૂત્રોના અર્થોના, પારને જલદી પામે છે; કેમ કે આ જ વિધિથી કર્મના ક્ષયની ઉપપત્તિ છે=ગાથા ૧૦૦૭-૧૦૦૮માં કહેવાઈ એ જ વિધિથી વ્યાખ્યાનશ્રવણની ક્રિયામાં કર્મના ક્ષયની પ્રાપ્તિ છે. ભક્તિ એટલે ઉપચાર=વિનયને અનુકૂળ બાહ્ય ઉચિત ક્રિયા. વિનય એટલે ભાવથી પ્રતિબંધ=ગુરુના ગુણો પ્રત્યે અંતઃકરણથી રાગનો પરિણામ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૦૭-૧૦૦૮માં બતાવી તે વિધિથી વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરનારા શિષ્યો ઉપર ગુરુને પરિતોષ પેદા થાય છે, અને શિષ્યોની યોગ્યતા જોઈને ગુરુ શાસ્ત્રના ગંભીર પદાર્થો ઉત્સાહથી સમજાવે છે.

વળી વ્યાખ્યાન સાંભળતી વખતે શિષ્યોનો ગુણવાન ગુરુ પ્રત્યે ભાવથી પ્રતિબંધ વર્તવો, એ વિનય છે, અને બે હાથ જોડીને માથું નમાવીને સાંભળવું તે ભક્તિનો પરિણામ છે. આ બંને ભાવપૂર્વક સૂત્રાર્થને ગ્રહણ કરતા સાધુઓ સૂત્રના રહસ્યને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરે છે; કેમ કે ગાથા ૧૦૦૭-૧૦૦૮માં બતાવી તે વિધિપૂર્વક વ્યાખ્યાન સાંભળવામાં આવે તો સૂત્રના અર્થોની પ્રાપ્તિમાં અવરોધક એવા જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો, અને સૂત્રને સમ્યક્ પરિણમન પમાડવામાં પ્રતિબંધક એવાં ચારિત્રમોહનીય કર્મોનો નાશ થાય છે, જેથી સૂત્રના તાત્પર્યની શિષ્યોને જલદી પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. ॥૧૦૦૮॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૦૭-૧૦૦૮માં વ્યાખ્યાન સાંભળવાની વિધિ દર્શાવી. તે વિધિપૂર્વક વ્યાખ્યાન સાંભળવાથી પ્રાપ્ત થતું ફળ પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું. હવે ગુરુનું વ્યાખ્યાન સાંભળ્યા પછી અનુભાષક જ્યેષ્ઠ સાધુ પાસે વ્યાખ્યાન સાંભળતાં પહેલાં કરવા યોગ્ય વિધિ બતાવે છે —

ગાથા :

વક્ષાણસમત્તીં જોગં કારુણ કાઙ્ઙાઈણં ।

વંદંતિ તઓ જિઢું અણ્ણે પુવ્વ ચ્ચિઅ ભણંતિ ॥૧૦૧૦॥

અન્વયાર્થ :

વક્ષાણસમત્તીં=વ્યાખ્યાનની સમાપ્તિ થયે છે તે કાઙ્ઙાઈણં જોગં કારુણ=કાયિકાદિના યોગને કરીને તઓ=ત્યારપછી જિઢું=જ્યેષ્ઠને વંદંતિ=વંદન કરે છે. અણ્ણે=અન્ય (આચાર્ય) પુવ્વ ચ્ચિઅ=પૂર્વે જ=ગુરુના વ્યાખ્યાનના પ્રારંભની પૂર્વે જ, ભણંતિ=કહે છે=અનુભાષક જ્યેષ્ઠ સાધુને વંદન કરવાનું કહે છે.

ગાથાર્થ :

વ્યાખ્યાનની સમાપ્તિ થયે છે તે કાયિકાદિ યોગને કરીને ત્યારપછી અનુભાષક જ્યેષ્ઠ સાધુને સર્વ સાધુઓ વંદન કરે છે. અન્ય આચાર્ય ગુરુનું વ્યાખ્યાન શરૂ થતાં પહેલાં જ અનુભાષક જ્યેષ્ઠ સાધુને વંદન કરવાનું કહે છે.

ટીકા :

વ્યાખ્યાનસમાપ્તૌ સત્યાં, કિમિત્યાહ-યોગં કૃત્વા કાયિકાદીનામ્, આદિશબ્દાદ્ ગુરુવિશ્રામણા-
દિપરિગ્રહઃ, વન્દન્તે તતો જ્યેષ્ઠં=પ્રત્યુચ્ચારકં શ્રવણાય, અન્યે પૂર્વમેવ ભજન્તિ, ચદુત-આદાવેવ જ્યેષ્ઠં
વન્દન્તે इति ગાથાર્થઃ ॥૧૦૧૦॥

★ વિશ્રામણા એટલે શ્રમ ઉતારવાની ક્રિયા, અર્થાત્ વ્યાખ્યાન આપવાને કારણે ગુરુ થાકેલા હોય તો તેમને શરીર દાબી આપવું, વગેરે કરવું તે.

★ “ગુરુવિશ્રામણાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી અન્ય ઉચિત કૃત્યોનો પરિગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

વ્યાખ્યાનની સમાપ્તિ થયે છે, શું ? એથી કહે છે — કાયિકાદિના યોગને કરીને, ત્યારપછી સર્વ સાધુઓ જ્યેષ્ઠને=પ્રતિઉચ્ચારકને=ગુરુનું વ્યાખ્યાન ફરી બોલનાર સાધુને, સાંભળવા માટે વંદન કરે છે.

અન્ય આચાર્ય પૂર્વે જ કહે છે. પૂર્વમેવ નો અર્થ ચદુત થી સ્પષ્ટ કરે છે — આદિમાં જ=ગુરુના વ્યાખ્યાનની શરૂઆતમાં જ, સર્વ સાધુઓ જ્યેષ્ઠને વંદન કરે છે, એ પ્રમાણે અન્ય આચાર્ય કહે છે.

“કાયિકાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી ગુરુની વિશ્રામણાદિનો પરિગ્રહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં જાતાવી તે વિધિથી સર્વ સાધુઓ આચાર્ય દ્વારા અપાતું વ્યાખ્યાન સાંભળે છે, અને વ્યાખ્યાન પૂરું થાય ત્યારપછી જે સાધુને જે કાયિકાદિ વ્યાપાર કરવાનો હોય તે સાધુ તે સર્વ વ્યાપાર કરી લે, જેથી વ્યાખ્યાનશ્રવણમાં વિઘ્ન ન થાય.

આમ, ગુરુનું વ્યાખ્યાન સમાપ્ત થયા પછી, માત્રું વગેરે ઉચિત કૃત્યો કરી લીધા પછી સર્વ સાધુઓ આચાર્યના વ્યાખ્યાનનું ફરીથી ઉચ્ચારણ કરનારા અનુભાષક જ્યેષ્ઠ સાધુને વંદન કરે છે. અહીં અન્ય આચાર્યો ગુરુનું વ્યાખ્યાન શરૂ થાય તે પહેલાં જ ગુરુને વંદન કરીને પછી તરત અનુભાષક જ્યેષ્ઠ સાધુને વંદન કરવાનું કહે છે. માટે તેઓના મતે ગુરુના વ્યાખ્યાનની સમાપ્તિને અંતે ફરી અનુભાષક જ્યેષ્ઠાર્યને વંદન કરવાનું રહેતું નથી. ॥૧૦૧૦॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે વ્યાખ્યાનની સમાપ્તિ થયે છે તે પ્રત્યુચ્ચારક જ્યેષ્ઠ સાધુને સાંભળવા માટે સર્વ સાધુઓ વંદન કરે છે. ત્યાં કોઈ પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે —

ગાથા :

ચોણ્ઠ જઈ જિઢો કહિંચિ સુત્તથધારણાવિકલો ।
વક્ષાણલલ્લિહીણો નિરથયં વંદણં તમ્મિ ॥૧૦૧૧॥

અન્યથાર્થ :

ચોણ્ઠ=ચોદન કરે છે=અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે — જઈ જિઢો=જો જ્યેષ્ઠ કહિંચિ=કોઈક રીતે સુત્તથ-ધારણાવિકલો=સૂત્રાર્થની ધારણાથી વિકલ, વક્ષાણલલ્લિહીણો=વ્યાખ્યાનની લબ્ધિથી હીન હોય, (તો) તમ્મિ=તેના વિષયક વંદણં નિરથયં=વંદન નિરર્થક છે.

ગાથાર્થ :

કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે જો જ્યેષ્ઠ સાધુ કોઈક રીતે સૂત્રના અર્થોની ધારણાથી રહિત વ્યાખ્યાન આપવાની લબ્ધિથી હીન હોય, તો તે જ્યેષ્ઠ સાધુ વિષયક વંદન નિરર્થક છે.

ટીકા :

ચોદયતિ કશ્ચિદ્, યદિ તુ જ્યેષ્ઠઃ=પર્યાયવૃદ્ધઃ કથञ्चित્ સૂત્રાર્થધારણાવિકલો જડતયા કર્મદોષાત્, તત્તશ્ચ વ્યાખ્યાનલલ્લિહીનોઽસૌ વર્તતે, એવં ચ નિરર્થકં વન્દનં તસ્મિન્નિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૧૧॥

ટીકાર્થ :

કોઈ પ્રશ્ન કરે છે — વળી જો જ્યેષ્ઠ=પર્યાયથી વૃદ્ધ, કોઈક રીતે કર્મના દોષને કારણે જડતા હોવાથી સૂત્રના અર્થોની ધારણાથી વિકલ હોય, અને તે કારણથી=સૂત્રના અર્થોની ધારણાથી વિકલ હોવાથી, આ=પર્યાયથી વૃદ્ધ સાધુ, વ્યાખ્યાનની લબ્ધિથી હીન વર્તે છે, અને આ પ્રમાણે=વ્યાખ્યાનની લબ્ધિથી હીન છે એ પ્રમાણે, તેના વિષયક=વ્યાખ્યાનની લબ્ધિ વગરના તે જ્યેષ્ઠ સાધુ વિષયક, વંદન નિરર્થક છે=વ્યાખ્યાનશ્રવણ અવસરે ઉચિત નહીં હોવાથી વંદન અર્થ વગરનું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

અહ વયપરિઆર્ણિ લહુઓ વિ હુ ભાસગો ઇહં જિઢો ।
રાયણિઅવંદણે પુણ તસ્સ વિ આસાયણા ભંતે ! ॥૧૦૧૨॥

અન્યથાર્થ :

અહ=હવે ઇહં=અહીં=ગુરુનું વ્યાખ્યાન ફરી બોલવાના વિષયમાં, વયપરિઆર્ણિ લહુઓ વિ=વય-પર્યાયથી લઘુક પણ ભાસગો=ભાષક (સાધુ) જિઢો=જ્યેષ્ઠ (ગ્રહણ કરાય છે.) પુણ=તો ભંતે !=હે ભદ્રન્ત ! રાયણિઅવંદણે=રાત્નિકના વંદનમાં તસ્સ વિ=તેને પણ=તે લઘુ એવા ભાષક સાધુને પણ, આસાયણા=આશાતના થાય છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

હવે ગુરુનું વ્યાખ્યાન ફરી બોલવાના વિષયમાં વચ-પર્યાયથી નાના પણ ભાષક સાધુ મોટા ગણાય, તો હે ભગવાન ! રાત્નિકના વંદનમાં તે લઘુ એવા ભાષક સાધુને પણ આશાતના થાય.

ટીકા :

અથ વચ:પર્યાયાભ્યાં લઘુરપિ કશ્ચિદ્ ભાષક ઇહ જ્યેષ્ઠો ગૃહ્યતે, રત્નાધિકવન્દને પુનસ્તસ્યાઽપિ લઘો: આશાતના ભદન્ત ! ભવતીતિ ગાથાર્થ: ॥૧૦૧૨॥

★ “તસ્યાઽપિ”માં ‘અપિ’થી એ કહેવું છે કે પર્યાયથી નાના અનુભાષક સાધુને વંદન કરવામાં પર્યાયથી રત્નાધિક સાધુને તો અનુચિત પ્રવૃત્તિ થાય છે, પરંતુ તે લઘુ એવા અનુભાષક સાધુને પણ વંદન સ્વીકારવામાં આશાતના થાય છે.

ટીકાર્થ :

હવે અહીં=ગુરુ દ્વારા કરાયેલ વ્યાખ્યાનનું ફરી ઉચ્ચારણ કરવાના વિષયમાં, કોઈ વચ અને પર્યાયથી લઘુ પણ ભાષક સાધુ જ્યેષ્ઠ ગ્રહણ કરાય છે, તો રત્નાધિકના વંદનમાં=સંયમપર્યાયથી મોટા સાધુ સંયમપર્યાયથી નાના એવા તે ભાષક સાધુને વંદન કરે તેમાં, લઘુ એવા તેને પણ=સંયમપર્યાયથી નાના અનુભાષક સાધુને પણ, હે ભગવાન ! આશાતના થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૧૦માં કહ્યું કે ગુરુના વ્યાખ્યાનની સમાપ્તિમાં સાધુઓ કાયિકાદિ વ્યાપાર કરીને અનુભાષક જ્યેષ્ઠ સાધુને વંદન કરે છે. એ કથનમાં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે ગુરુનું વ્યાખ્યાન ફરી સ્પષ્ટ કરનાર અનુભાષક સાધુ ક્યારેક સંયમપર્યાયથી બીજા સાધુઓ કરતાં નાના હોય, અને સંયમપર્યાયથી મોટા સાધુ કર્મદોષને કારણે સૂત્રના અર્થો ધારવામાં અસમર્થ હોય, તો તે વખતે વ્યાખ્યાનલબ્ધિથી રહિત એવા તે પર્યાયથી જ્યેષ્ઠ સાધુને વંદન કરવું એ શાસ્ત્રાર્થ ભણવા માટે ઉપકારક નથી; કેમ કે શાસ્ત્રાધ્યયનની ક્રિયાના અંગભૂત એવી વંદનની ક્રિયા તેમને જ હોય કે જેમની પાસે પોતાને ભણવાનું છે, જેથી તેમનામાં રહેલા જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રત્યે પોતાને બહુમાન પેદા થાય, અને અધ્યયનકાળમાં ભણાતા સૂત્રના અર્થો પોતાને શીઘ્ર પરિણમે. તેથી વ્યાખ્યાનનું અનુભાષણ કરનારા અનુભાષક સાધુ પર્યાયથી નાના હોય તે વખતે વ્યાખ્યાનની લબ્ધિ વગરના સંયમપર્યાયથી મોટા સાધુને વંદન કરવું અનુપયોગી છે. આ પ્રમાણે કહીને પૂર્વપક્ષીને એ કહેવું છે કે વ્યાખ્યાનશ્રવણના અવસરે સાધુઓએ માત્ર વાચનાચાર્યને જ વંદન કરીને વ્યાખ્યાનનું શ્રવણ કરવું જોઈએ.

વળી, પૂર્વપક્ષી પોતાના કથનની પુષ્ટિ માટે કહે છે —

ઉંમર અને સંયમજીવનના પર્યાયથી લઘુ પણ સાધુ ગુરુના વ્યાખ્યાનના અનુભાષક હોય તો તે અનુભાષક જ્યેષ્ઠ છે એવો અર્થ ગ્રહણ કરીને લઘુ પણ તે સાધુને વંદન કરવાનું કથન સ્વીકારવામાં આવે, તો ભણનાર સાધુઓ માટે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અર્થે તે અનુભાષક સાધુને વંદન કરવું ઉચિત છે એમ સિદ્ધ થાય; પરંતુ વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે બેઠેલ અનુભાષક સાધુ કરતાં પર્યાયથી જ્યેષ્ઠ પણ સાધુ પર્યાયથી લઘુ એવા તે અનુભાષક સાધુને વંદન કરે,

અને તે અનુભાષક સાધુ તે દીર્ઘપર્યાયવાળા સાધુ દ્વારા પોતાને કરાતા વંદનને સ્વીકારે, તો તે અનુભાષક લઘુ સાધુને આશાતનાની પ્રાપ્તિ થાય. આથી વ્યાખ્યાનકાળમાં ગુરુને વંદન કર્યા પછી ગુરુના વ્યાખ્યાનનું ફરી ઉચ્ચારણ કરનારા અનુભાષક સાધુને વંદન કરવું ઉચિત નથી, આ પ્રકારનો પ્રશ્નકારનો આશય છે. ॥૧૦૧૧/૧૦૧૨॥

અવતરણિકા :

અત્રાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં કહે છે, અર્થાત્ ગાથા ૧૦૧૧-૧૦૧૨માં બતાવેલ પૂર્વપક્ષીના પ્રશ્નમાં ગ્રંથકાર ઉત્તર આપે છે —

ગાથા :

જઇ વિ વયમાઇર્ણિં લહુઓ સુત્તત્થધારણાપડુઓ ।
વક્ષાણલલ્લિમં જો સો ચ્ચિઅ ઇહ ઘિપ્પઈં જિટ્ઠો ॥૧૦૧૩॥

અન્યથા :

જઇ વિ=જોકે વયમાઇર્ણિં લહુઓ જો=વયાદિથી લઘુક એવા જે (સાધુ) સુત્તત્થધારણાપડુઓ=સૂત્રાર્થની ધારણામાં પટુક, વક્ષાણલલ્લિમં=વ્યાખ્યાનની લબ્ધિવાળા છે, સો ચ્ચિઅ=તે જ (સાધુ) ઇહ=અહીં=અનુભાષકને વંદન કરવાના વિષયમાં, જિટ્ઠો=જ્યેષ્ઠ ઘિપ્પઈં=ગ્રહણ કરાય છે.

ગાથાર્થ :

જોકે વયાદિથી લઘુ એવા જે સાધુ સૂત્રાર્થની ધારણામાં હોંશિયાર, વ્યાખ્યાનની લલ્લિધવાળા છે, તે જ સાધુ અનુભાષકને વંદન કરવાના વિષયમાં જ્યેષ્ઠ ગ્રહણ કરાય છે.

ટીકા :

યદ્યપિ વયઆદિભિઃ=વયસા પર્યાયેણ ચ લઘુકઃ સન્ સૂત્રાર્થધારણાપટુઃ=દક્ષઃ વ્યાખ્યાનલલ્લિમાન્ યઃ કશ્ચિત્, સ એવેહ પ્રક્રમે ગૃહ્યતે જ્યેષ્ઠઃ, ન તુ વયસા પર્યાયેણ વેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૧૩॥

ટીકાર્થ :

જોકે વયાદિ વડે=વય વડે અને પર્યાય વડે, લઘુક છતા જે કોઈ સાધુ સૂત્રોના અર્થોની ધારણામાં પટુ=દક્ષ, વ્યાખ્યાનની લલ્લિધવાળા છે, તે જ સાધુ આ પ્રક્રમમાં=અનુભાષકને વંદન કરવાના વિષયમાં, જ્યેષ્ઠ ગ્રહણ કરાય છે, પરંતુ વય વડે કે પર્યાય વડે નહીં=સાધુ જ્યેષ્ઠ ગ્રહણ કરાતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ગાથા :

આસાયણા વિ નેવં પડુચ્ચ જિણવયણભાસગં જમ્હા ।
વંદણગં રાયણિઓ તેણ ગુણેણં પિ સો ચેવ ॥૧૦૧૪॥

અન્યથાર્થ :

एवं=આ રીતે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે, आसायणा वि न=આશાતના પણ થતી નથી, जम्हा=જે કારણથી जिनवयणभासगं=જિનવચનના ભાષકને पदुच्च=આશ્રયીને वंदणगं=વંદનક છે. (જિનવચનના ભાષક સાધુને આશ્રયીને વંદન સ્વીકારવાથી આશાતના કેમ થતી નથી ? તેથી કહે છે —) तेण गुणेणं पि=તે ગુણથી જ=તે ભાષણ કરવારૂપ ગુણથી જ, सो चेव रायणिओ=તે જ રાત્નિક છે=અનુભાષક સાધુ જ रत्नत्रयी વડે अधिक છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે આશાતના: પણ થતી નથી; જે કારણથી જિનવચનના ભાષકને આશ્રયીને વંદન છે, તે અનુભાષણ કરવારૂપ ગુણથી જ અનુભાષક સાધુ જ રત્નાધિક છે.

ટીકા :

आशातनाऽपि नैवं भवति, प्रतीत्य जिनवचनभाषकं यस्माद् वन्दनकं तद्, रत्नाधिकस्तेन गुणेनाऽपि भाषणलक्षणेन स एवेति गाथार्थः ॥१०१४॥

★ “આસાયણા વિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે સંયમપર્યાયથી પોતાના કરતા નાના એવા અનુભાષક સાધુને વંદન કરવાથી વંદન કરનારા એવા પર્યાયથી જ્યેષ્ઠ સાધુને અનુચિત પ્રવૃત્તિ તો થતી નથી, પરંતુ રત્નાધિક સાધુનું વંદન સ્વીકારનારા તે પર્યાયથી લઘુ અનુભાષક સાધુને આશાતના પણ થતી નથી.

★ “ગુણેણં પિ”માં ‘અપિ’ એ કાર અર્થમાં છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે અનુભાષક સાધુ સંયમપર્યાયરૂપ ગુણથી જ્યેષ્ઠ ન હોય, તોપણ ભાષણરૂપ ગુણથી જ તે જ્યેષ્ઠ છે.

ટીકાર્થ :

આ રીતે=પર્યાયથી મોટા સાધુ પોતાના કરતા પર્યાયથી લઘુ એવા વ્યાખ્યાનની લબ્ધિવાળા અનુભાષક સાધુને વંદન કરે એ રીતે, આશાતના પણ થતી નથી; જે કારણથી જિનવચનના ભાષકને આશ્રયીને તે વંદન છે.

ત્યાં શંકા થાય કે જિનવચનના ભાષક સાધુને આશ્રયીને વંદન સ્વીકારવાથી આશાતના કેમ થતી નથી ? એથી કહે છે —

ભાષણલક્ષણવાળા તે ગુણથી જ તે જ=અનુભાષક સાધુ જ, રત્નાધિક છે=રત્નત્રયી વડે अधिक છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ વયથી અને સંયમજીવનના પર્યાયથી નાના હોય, છતાં ગુરુ દ્વારા કહેવાતા સૂત્રના અર્થોને ધારણ કરવામાં સમર્થ અને વ્યાખ્યાન કરવાની લબ્ધિવાળા જે કોઈ હોય, તે જ સાધુને વ્યાખ્યાનનું અનુભાષણ કરતી વખતે વંદન કરવાના વિષયમાં જ્યેષ્ઠ તરીકે ગ્રહણ કરવાના છે, પરંતુ વ્યાખ્યાનની લબ્ધિ વગરના સાધુને નહીં.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થયું કે અનુભાષક સાધુ પર્યાયથી અને ઉંમરથી નાના હોય કે મોટા હોય, તોપણ તેમનું વ્યાખ્યાન સાંભળનાર સાધુઓ તેમને વંદન કરીને બેસે. આ પ્રકારના કથનથી ગાથા ૧૦૧૧માં પૂર્વપક્ષીએ પર્યાયથી જ્યેષ્ઠ સાધુની વંદનની નિરર્થકતાની કરેલ શંકાનું નિરાકરણ થાય છે; કેમ કે વ્યાખ્યાનશ્રવણકાળમાં સંયમપર્યાયથી વૃદ્ધ સાધુને વંદન કરવાનું શાસ્ત્રમાં કહેલ નથી, પરંતુ સૂત્રાર્થ ધારવામાં પટુ અને વ્યાખ્યાનની લબ્ધિવાળા અનુભાષક સાધુને વંદન કરવાનું કહેલ છે.

વળી, ગાથા ૧૦૧૨માં પૂર્વપક્ષીએ કહેલું કે વય અને પર્યાયથી નાના પણ ભાષક સાધુને જ્યેષ્ઠ ગ્રહણ કરીએ તો, પર્યાયથી મોટા સાધુ તેમને વંદન કરે તો તે લઘુ એવા અનુભાષક સાધુને આશાતના થશે. તેનું સમાધાન કરતાં પ્રસ્તુતમાં કહે છે કે ભાષક સાધુ પોતાના કરતાં પર્યાયથી મોટા સાધુ દ્વારા કરાતાં વંદન સ્વીકારે તો તે ભાષકને આશાતના પણ થતી નથી; કેમ કે વ્યાખ્યાનશ્રવણકાળમાં કરાતું વંદન જિનવચનનું ભાષણ કરનારા સાધુને આશ્રયીને જ છે. તેથી અધિક સંયમપર્યાયવાળા સાધુનું નાના ભાષક સાધુને વંદન કરવું અને ન્યૂન સંયમપર્યાયવાળા ભાષકનું તેમનું વંદન સ્વીકારવું એ આશાતનારૂપ નથી, પણ ભગવાનની આજ્ઞાના પાલનરૂપ છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે વંદન જિનવચનના ભાષકને આશ્રયીને હોય તોપણ, રત્નાધિક પાસે પોતાનું વંદન કરાવવું એ તો ઉચિત કહેવાય નહીં ને ? તેથી કહે છે કે ગુરુના વ્યાખ્યાનને સ્પષ્ટ રીતે કહેવાના અનુભાષકતારૂપ ગુણ વડે અનુભાષક જ જ્યેષ્ઠ છે. માટે અનુભાષક જ્યેષ્ઠ સાધુ પર્યાયથી જ્યેષ્ઠ સાધુનાં વંદન સ્વીકારે તોપણ આશાતના થતી નથી.

અહીં વિશેષ એ છે કે જિનવચનની પરિણતિવાળા અનુભાષક સાધુ, કોઈ પોતાને વંદન કરે તેવી અભિલાષાવાળા હોતા નથી, પરંતુ ઉચિત કાળે ઉચિત કૃત્યોને સ્વયં કરવાની અને અન્ય સાધુઓ પાસે પણ ઉચિત કૃત્યો કરાવવાની અભિલાષાવાળા હોય છે. વળી વ્યાખ્યાન સાંભળનારા પર્યાયથી જ્યેષ્ઠ પણ સાધુઓ, લઘુ પર્યાયવાળા પણ ભાષણરૂપ ગુણથી અધિક એવા અનુભાષક લઘુ સાધુને વંદન કરે છે એ ઉચિત કૃત્ય છે; કેમ કે વંદન કરવાથી જ શાસ્ત્રનો સમ્યગ્બોધ થવામાં અને શાસ્ત્રનું સમ્યગ્પરિણમન થવામાં પ્રતિબંધક કર્મોનો નાશ થાય છે. વળી, અનુભાષક સાધુ પણ, બધા મને વંદન કરે તેવા મિથ્યાભિમાનવાળા હોતા નથી; પરંતુ “આ સાધુઓ જિનવચન પ્રત્યેના અહોભાવથી મારામાં રહેલા જ્ઞાનગુણનો આદર કરીને પોતાનાં કર્મોનો નાશ કરે” તેવા અભિલાષવાળા હોય છે. આથી વ્યાખ્યાનશ્રવણકાળમાં પોતાને પર્યાયથી જ્યેષ્ઠ સાધુઓ પણ વંદન કરે તો તેઓને વંદન કરવાનો નિષેધ તો કરતા નથી, પરંતુ વંદન દ્વારા આ સાધુઓનાં જ્ઞાનવૃદ્ધિનાં પ્રતિબંધક કર્મોનો નાશ થાય તેવા શુભાશયથી વંદન સ્વીકારે છે; જે ઉત્તમ આશયને કારણે લઘુ પણ અનુભાષક સાધુને આશાતના તો નથી થતી, પરંતુ જિનાજ્ઞાનું પાલન કરતા હોવાથી નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૧૦૧૩/૧૦૧૪॥

અવતરણિકા :

एतदेव भावयति —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ ભાવન કરે છે, અર્થાત્ પૂર્વની બે ગાથામાં કહ્યું કે ગુરુના વ્યાખ્યાન પછી અનુભાષક સાધુ પાસે વ્યાખ્યાન સાંભળતી વખતે, વય અને પર્યાયથી લઘુ પણ સૂત્રાર્થ ધારવામાં પટુ અને વ્યાખ્યાનની

લબ્ધિવાળા તે અનુભાષક સાધુ જ્યેષ્ઠ છે, તેથી તે જિનવચનના ભાષક સાધુને પર્યાયથી જ્યેષ્ઠ સાધુઓ પણ વંદન કરે તેમાં અનુભાષક સાધુને આશાતના થતી નથી. એનું જ ભાવન કરે છે —

ગાથા :

ળ વયો દ્વિત્થ પમાણં ણ ય પરિઆઓ વિ નિચ્છયણણં ।
વવહારઓ ડ જુજ્જઙ્ગ ઉભયણયમયં પુણ પમાણં ॥૧૦૧૫॥

અન્યથાર્થ :

દ્વિત્થ=અહીં=વ્યાખ્યાન સાંભળવાના અવસરે વંદન કરવાના પ્રક્રમમાં, નિચ્છયણણં=નિશ્ચયનયથી વયો પમાણં ણ=વય પ્રમાણ નથી, પરિઆઓ વિ ય ણ=અને પર્યાય પણ નહીં=સંયમપર્યાય પણ પ્રમાણ નથી, વવહારઓ ડ=વળી વ્યવહારથી જુજ્જઙ્ગ=યોજાય છે=વય અને પર્યાય પ્રમાણ ઘટે છે. ઉભયણયમયં પુણ પમાણં=વળી ઉભય નયનો મત પ્રમાણ છે.

ગાથાર્થ :

વ્યાખ્યાન સાંભળવાના અવસરે વંદન કરવાના પ્રક્રમમાં નિશ્ચયનયથી વય પ્રમાણ નથી અને પર્યાય પણ પ્રમાણ નથી. વળી વ્યવહારનયથી વય અને પર્યાય પ્રમાણ ઘટે છે. વળી નિશ્ચય અને વ્યવહાર એમ ઉભય નયનો મત પ્રમાણ છે.

ટીકા :

ન વયોડ્ઠ પ્રક્રમે સામાન્યગુણચિન્તાયાં વા પ્રમાણં ન ચ પર્યાયોડ્ઠિ પ્રવ્રજ્યાલક્ષણઃ નિશ્ચયનયેન, વ્યવહારતસ્તુ યુજ્યતે વયઃ પર્યાયશ્ચ, ઉભયનયમતં પુનઃ પ્રમાણં સર્વત્રૈવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૧૫॥

★ “પર્યાયોડ્ઠિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે નિશ્ચયનયથી સંયમપરિણતિ પ્રમાણ છે, પરંતુ સંયમપર્યાય પણ પ્રમાણ નથી.

ટીકાર્થ :

આ પ્રક્રમમાં=વ્યાખ્યાન સાંભળવાના અવસરે વંદન કરવાના પ્રસંગમાં, અથવા સામાન્ય ગુણની ચિંતામાં=સાધુઓને પરસ્પર વંદન કરવા માટે કોનામાં રત્નત્રયથી અધિક છે ? એ રૂપ સામાન્ય ગુણની વિચારણામાં, નિશ્ચયનયથી વય પ્રમાણ નથી અને પ્રવ્રજ્યાસ્વરૂપ પર્યાય પણ નહીં=પ્રમાણ નથી, વળી વ્યવહારનયથી વય અને પર્યાય યોજાય છે=પ્રમાણ ઘટે છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કયા સાધુમાં સંયમના કેવા પરિણામો વર્તે છે ? તેનો નિર્ણય કરવા માટે નિશ્ચયનયથી વય અને પર્યાય પ્રમાણ નથી, પરંતુ વ્યવહારનયથી બંને પ્રમાણ છે એમ માનીએ તો, કયા નયને પ્રમાણ કરીને વંદનની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે ? તેથી કહે છે —

વળી ઉભય નયનો મત=નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બંને નયનો મત, સર્વત્ર જ=સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં જ, પ્રમાણ છે=પ્રવૃત્તિનો વિષય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૧૩માં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે અનુભાષક સાધુના વ્યાખ્યાનના અવસરે વય અને પર્યાયથી લઘુ પણ સૂત્રાર્થની ધારણામાં પટુ અને વ્યાખ્યાનની લબ્ધિવાળા અનુભાષક સાધુ જયેષ્ઠ છે, તેથી તેવા અનુભાષક સાધુને સર્વ સાધુઓ વંદન કરે તેમાં કોઈ દોષ નથી.

આ જ વાતને યુક્તિથી સ્પષ્ટ કરવા માટે કહે છે —

વ્યાખ્યાનના અવસરે વંદન કરવાના પ્રસંગમાં અથવા સામાન્યથી સાધુઓને પરસ્પર વંદન કરવા અર્થે કયા સાધુ અધિક ગુણવાળા છે ? તેનો નિર્ણય કરવાના પ્રસંગમાં, આ સાધુ વય અને પર્યાયથી મોટા હોવાથી અધિક ગુણવાળા છે તેમ સ્વીકારીને તેઓ વંદનીય છે, એમ નિશ્ચયનય સ્વીકારતો નથી, પરંતુ રત્નત્રયીની અધિક પરિણતિવાળા સાધુઓ હીન પરિણતિવાળા સાધુઓ માટે વંદનીય છે, એમ નિશ્ચયનય સ્વીકારે છે.

આનાથી ફલિત થયું કે સાધુ અપ્રમાદભાવથી સંયમમાં જેટલા અધિક ઉત્થિત હોય તેટલા સંયમના ઊંચા કંડકમાં વર્તે છે. તેથી તે ઊંચા કંડકમાં વર્તતા સાધુને નીચા કંડકમાં વર્તતા સાધુઓએ વંદન કરવું જોઈએ, એમ નિશ્ચયનય કહે છે.

વળી વ્યવહારનય વંદનના વિષયમાં વય અને પ્રવ્રજ્યારૂપ પર્યાય એ બંનેને પ્રમાણ માને છે, તેથી વય અને પર્યાય એ બંનેને મુખ્ય કરીને સાધુએ વંદન કરવું જોઈએ, એમ વ્યવહારનય કહે છે.

ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે તો પછી સાધુએ કયા નયને આશ્રયીને વંદનની પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ ? તેથી કહે છે —

વંદનની પ્રવૃત્તિ આ પ્રમાણે છે —

વંદનની પ્રવૃત્તિ કરવામાં સર્વત્ર જ ઉભય નયનો મત પ્રમાણ છે, માત્ર નિશ્ચયનય કે માત્ર વ્યવહારનય પ્રમાણ નથી. આશય એ છે કે ગુણવાન સાધુના ગુણોને ઉદ્દેશીને વંદનની પ્રવૃત્તિ કરવી હોય તો માત્ર નિશ્ચયનયનું કે માત્ર વ્યવહારનયનું આલંબન લેવું ઉચિત નથી, પરંતુ બંને નયનું આલંબન લેવું ઉચિત છે; આમ છતાં કોઈ સ્થાનમાં નિશ્ચયનય પ્રધાન હોય અને વ્યવહારનય ગૌણ હોય અર્થાત્ વ્યવહારનયસાપેક્ષ એવો નિશ્ચયનય હોય, તો કોઈ સ્થાનમાં વ્યવહારનય પ્રધાન હોય અને નિશ્ચયનય ગૌણ હોય અર્થાત્ નિશ્ચયનયસાપેક્ષ એવો વ્યવહારનય હોય, અને તે પ્રસ્તુતમાં આ પ્રમાણે છે —

જે સ્થાનમાં વ્યવહારનય મુખ્ય છે અને નિશ્ચયનય ગૌણ છે તે સ્થાનમાં નિશ્ચયનયની ગૌણતાપૂર્વક વ્યવહારનયની મુખ્યતા કરવાથી ઉભય નયનું આશ્રયણ થાય. દા.ત. છન્નસ્થ જીવો કયા સાધુમાં અધિક સંયમનો પરિણામ છે અને કયા સાધુમાં ન્યૂન સંયમનો પરિણામ છે ? એ નક્કી કરી શકતા નથી. આથી વય અને પર્યાયથી મોટા સાધુએ દીર્ઘકાળ ધર્મ સેવેલ હોવાથી તેઓમાં અધિક સંયમનો પરિણામ વર્તે છે, તેવી સંભાવના રાખીને, તે અધિક સંયમના પરિણામવાળા સાધુને અલ્પ સંયમના પરિણામવાળા સાધુઓએ સામાન્યથી પરસ્પર વંદન કરવું જોઈએ, એમ નિશ્ચયનયસાપેક્ષ એવો વ્યવહારનય કહે છે. તેથી સામાન્ય રીતે અધિક ગુણની વિચારણા કરવાના સ્થાનમાં નિશ્ચયનયને ગૌણ કરીને અને વ્યવહારનયને પ્રધાન કરીને વંદનવ્યવહાર પ્રવર્તે છે. આ પ્રકારનું સ્પષ્ટીકરણ સ્વયં ગ્રંથકાર ગાથા ૧૦૧૬-૧૦૧૭માં કરશે.

વળી જે સ્થાનમાં નિશ્ચયનય મુખ્ય છે અને વ્યવહારનય ગૌણ છે, તે સ્થાનમાં વ્યવહારનયની ગૌણતાપૂર્વક નિશ્ચયનયની મુખ્યતા કરવાથી ઉભયનયનું આશ્રયણ થાય. દા.ત. અનુભાષક સાધુને વંદન કરતી વખતે તેઓ સંયમપર્યાયથી લઘુ હોવા છતાં જ્ઞાનગુણથી અધિક હોવાને કારણે દીર્ઘ સંયમપર્યાયવાળા સાધુઓ પણ વ્યાખ્યાનના અવસરે તે અનુભાષક સાધુને વંદન કરે છે ત્યારે, તે અનુભાષક સાધુના સંયમપર્યાયને ગૌણ કરીને તેમનામાં રહેલા જ્ઞાનગુણને મુખ્ય કરવામાં આવે છે; છતાં તે અનુભાષક સાધુવેશમાં રહેલા છે માટે તેમને દીર્ઘ સંયમપર્યાયવાળા સાધુઓ પણ વંદન કરે છે, પરંતુ જો તે અનુભાષક ગૃહસ્થવેશમાં હોય અને તેમની પાસેથી સૂત્રાર્થ ગ્રહણ કરવાના હોય તો તેમને સાધુઓ વંદન કરે નહીં. તેથી લઘુ સંયમપર્યાયવાળા પણ અનુભાષક સાધુને વ્યાખ્યાનના અવસરે વંદન કરવાના સ્થાનમાં વ્યવહારનયને ગૌણ કરીને અને નિશ્ચયનયને પ્રધાન કરીને વંદનવ્યવહાર પ્રવર્તે છે. આ પ્રકારનું સ્પષ્ટીકરણ સ્વયં ગ્રંથકાર ગાથા ૧૦૧૮માં કરશે. ॥૧૦૧૫॥

અવતરણિકા :

યત: —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથાના પ્રથમ ત્રણ પાદમાં કહ્યું કે વંદન કરવા અર્થે નિશ્ચયનયથી વય અને પર્યાય પ્રમાણ નથી અને વ્યવહારનયથી વય અને પર્યાય પ્રમાણ છે. વળી ત્યાં પ્રશ્ન થયો કે આ રીતે બંને નયનાં વચનો પરસ્પર વિરુદ્ધ છે તો કયા નયને આશ્રયીને વંદનવિષયક પ્રવૃત્તિ કરવી ? તેથી પૂર્વગાથાના ચોથા પાદમાં કહ્યું કે વંદનપ્રવૃત્તિમાં ઉભયનયનો મત પ્રમાણ છે. હવે સામાન્યથી પરસ્પર વંદનની પ્રવૃત્તિના સ્થાનમાં ઉભયનયનો મત પ્રમાણ કેમ છે ? તેમાં 'યત:'થી યુક્તિ આપે છે —

★ જે કારણથી પ્રસ્તુત ગાથામાં કહેવાશે એમ છે, તે કારણથી ઉભય નયનો મત પ્રમાણ છે, એમ પ્રસ્તુત ગાથાની અવતરણિકાનું પૂર્વગાથાના ચોથા પાદ સાથે યોજન છે.

ગાથા :

નિચ્છયઓ દુન્નેઅં કો ભાવે કમ્મિ વઢ્ઢૈં સમણો ? ।

વવહારઓ ડ કીરડ જો પુવ્વઠિઓ ચરિત્તમ્મિ ॥૧૦૧૬॥

અન્યાર્થ :

નિચ્છયઓ=નિશ્ચયનયથી કો સમણો=કયા શ્રમણ કમ્મિ ભાવે=કયા ભાવમાં વઢ્ઢૈં ?=વર્તે છે ? (એ) દુન્નેઅં=દુર્જેય છે. વવહારઓ ડ=વળી વ્યવહારનયથી જો=જે (શ્રમણ) ચરિત્તમ્મિ=ચારિત્રમાં પુવ્વઠિઓ=પૂર્વસ્થિત છે, (તેને વંદન) કીરડ=કરાય છે.

ગાથાર્થ :

નિશ્ચયનયથી કયા સાધુ કયા ભાવમાં વર્તે છે ? એ દુર્જેય છે. વળી વ્યવહારનયથી જે સાધુ ચારિત્રમાં પૂર્વસ્થિત છે=પૂર્વે રહેલા છે, તે સાધુને વંદન કરાવ છે.

ટીકા :

નિશ્ચયતો દુર્વિજ્ઞેયમેતત્ કો ભાવે કસ્મિન્ શુભાશુભતરાદૌ વર્તતે શ્રમણઃ, તતશ્ચાઽકર્તવ્યમેવૈતત્ પ્રાપ્નોતિ, વ્યવહારતસ્તુ ક્રિયત એવૈતદ્ યઃ પૂર્વમ્-આદૌ સ્થિતશ્ચારિત્રે-આદૌ પ્રવ્રજિત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૧૬॥

ટીકાર્થ :

નિશ્ચયનયથી કયા શ્રમણ શુભ-અશુભતરાદિ કયા ભાવમાં વર્તે છે એ દુર્વિજ્ઞેય છે=જાણી શકાય એવું નથી, અને તે કારણથી આ=નિશ્ચયનયને આશ્રયીને વંદન, અકર્તવ્ય જ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી વ્યવહારનયથી જે સાધુ પૂર્વે=આદિમાં, ચારિત્રમાં રહેલા છે=આદિમાં પ્રવ્રજિત છે, તેમને આ=વંદન, કરાય જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે વંદનની પ્રવૃત્તિમાં ઉભય નયનો મત પ્રમાણ છે. હવે તે વંદનની પ્રવૃત્તિ કોઈક સ્થાનમાં નિશ્ચયનયની ગૌણતાપૂર્વક વ્યવહારનયની પ્રધાનતા કરીને પ્રવર્તે છે, તે વ્યવહારપ્રધાન સ્થાનને પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે —

વસ્તુતઃ વંદનની ક્રિયામાં જીવનો સંયમનો અધિક પરિણામ ઉપયોગી છે. તેથી અધિક સંયમના પરિણામવાળા સાધુ અલ્પ સંયમના પરિણામવાળા સાધુ માટે વંદનીય છે; કેમ કે અધિક સંયમના પરિણામવાળા સાધુના આદરથી અલ્પ સંયમના પરિણામવાળા સાધુ સંયમની વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે; અને પરમાર્થથી વિચારીએ તો સંયમનો પરિણામ ભાવરૂપ હોવાથી કયા સાધુમાં અધિક છે અને કયા સાધુમાં અલ્પ છે, તેનો નિર્ણય છબ્રસ્થ સાધુ કરી શકતા નથી. તેથી પૂર્વે સંયમ ગ્રહણ કરીને સંયમના આચારોમાં અપ્રમાદભાવથી યત્ન કરનારા સાધુમાં પશ્ચાત્ સંયમ ગ્રહણ કરનારા સાધુ કરતાં અધિક સંયમનો પરિણામ છે એવી સંભાવના રાખીને, વ્યવહારનય સંયમમાં ઉદ્યમવાળા તે પૂર્વસંયમી સાધુને વંદન કરવાનું કહે છે. અહીં નિશ્ચયની ગૌણતા અને વ્યવહારની પ્રધાનતા છે.

તેથી એ ફલિત થાય કે વંદનની ક્રિયામાં નિશ્ચયનયને માન્ય એવો અધિક સંયમનો પરિણામ આવશ્યક હોવા છતાં, આ સાધુમાં અધિક સંયમનો પરિણામ છે કે નહીં? તે નક્કી કરવા વ્યવહારનય આલંબનરૂપ બને છે; પરંતુ તે વ્યવહારનય નિશ્ચયનિરપેક્ષ હોય તો આલંબનરૂપ બનતો નથી. તેથી નિશ્ચયસાપેક્ષ એવો શુદ્ધ વ્યવહારનય કહે છે કે જે સાધુએ પૂર્વે સંયમ ગ્રહણ કર્યું છે અને આલય-વિહારાદિ સંયમના આચારોમાં ઉત્થિત છે, તે સાધુએ દીર્ઘ કાળ સંયમના આચારો શુદ્ધ પાળ્યા હોવાથી, જેમણે અલ્પકાળ સંયમના આચારો પાળેલા છે તેવા સાધુઓ માટે તે સાધુ વંદ છે; કેમ કે સંયમ ગ્રહણ કરીને સાધુ જેમ જેમ સંયમના આચારો સેવતા જાય છે, તેમ તેમ તેઓ સંયમના ઉપર-ઉપરના કંડકોમાં જાય છે. તેથી દીર્ઘ સંયમપર્યાયના બળથી પહેલાં પ્રવ્રજિત સાધુમાં અધિક સંયમના પરિણામની સંભાવના રાખીને તેને લઘુ પર્યાયવાળા સાધુઓ વંદન કરે છે, અને આ વંદનની પ્રવૃત્તિ નિશ્ચયસાપેક્ષ વ્યવહારનયથી હોવાને કારણે ઉભય નયના આશ્રયણરૂપ છે. આથી જ પૂર્વગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે સર્વત્ર જ બંને નયનો મત પ્રમાણ છે, પરંતુ કેવલ વ્યવહારનય કે કેવલ નિશ્ચયનય પ્રમાણ નથી.

અહીં વંદનની ક્રિયા માત્ર વ્યવહારનયને આશ્રયીને જ સ્વીકારવામાં આવે, અને નિશ્ચયસાપેક્ષ વ્યવહારનયને આશ્રયીને ન સ્વીકારવામાં આવે, તો દીર્ઘપર્યાયવાળા સાધુઓ આલય-વિહારાદિ આચારો શુદ્ધ ન પાળતા હોય તોપણ વંદનીય પ્રાપ્ત થાય; પરંતુ નિશ્ચયસાપેક્ષ વ્યવહારનય પર્યાયવૃદ્ધ પણ તેવા પ્રમાદી સાધુને વંદનીય સ્વીકારતો નથી; પણ જે સાધુઓ સાધ્વાચાર પાળવામાં સતત ઉદ્યમ કરી રહ્યા હોય, ક્વચિત્ સ્ખલના થઈ જાય તોપણ તેની શુદ્ધિ કરીને સંયમમાં ઉત્થિત રહેનારા હોય, અને દીર્ઘ સંયમપર્યાયવાળા હોવાથી જેઓ સંયમના ઊંચા કંડકોમાં વર્તતા હોવાની સંભાવના હોય, તેવા સાધુને વંદનીય સ્વીકારે છે. તેથી તેવા સાધુને વંદન કરવા દ્વારા પર્યાયથી લઘુ સાધુઓ ભક્તિની અભિવ્યક્તિ કરીને પોતાના સંયમની વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. આ સ્થાનમાં પ્રધાન રીતે વ્યવહારનય પ્રવર્તક હોવા છતાં નિશ્ચયસાપેક્ષ હોવાથી ઉભય નયના મતનું આશ્રયણ છે. ॥૧૦૧૬॥

અવતરણિકા :

યુક્તં ચૈતદિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અને આ યુક્ત છે=પૂર્વગાથામાં કહ્યા મુજબ ઉભય નયને પ્રમાણ સ્વીકારવામાં નિશ્ચયનયની ગૌણતાપૂર્વક વ્યવહારનયના પ્રાધાન્યથી વંદન કરવું એ યોગ્ય છે, એ કથનને કહે છે —

ગાથા :

વવહારો વિ હુ બલવં જં છઝમત્થં પિ વંદઈ અરહા ।

જા હોઈ અણાભિન્નો જાણંતો ધમ્મયં એયં ॥૧૦૧૭॥

અવયવાર્થ :

જં=જે કારણથી જા અણાભિન્નો હોઈ=જ્યાં સુધી અનભિજ હોય=“પોતાના કરતાં પર્યાયથી લઘુ સાધુ કેવલી થયા છે” એમ દીર્ઘ સંયમપર્યાયવાળા સાધુ જાણતા ન હોય, (ત્યાં સુધી) એયં ધમ્મયં જાણંતો=આ=વ્યવહારના વિષયવાળી, ધર્મતાને જાણતા એવા અરહા=અર્હનૂ=કેવલી, છઝમત્થં પિ=છઝમત્થને પણ વંદઈ=વંદન કરે છે. (તે કારણથી) વવહારો વિ=વ્યવહાર પણ બલવં=બળવાન છે.

★ ‘હુ’ બિશ્વિત અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી પર્યાયથી વૃદ્ધ સાધુ “આ સાધુને કેવળજ્ઞાન થયું છે” એમ જ્યાં સુધી જાણતા ન હોય ત્યાં સુધી, “પર્યાયથી મોટા સાધુને વંદન કરવું ઉચિત છે” એ પ્રકારના વ્યવહારનયની ધર્મતાને જાણનારા કેવળજ્ઞાની, છઝમત્થને પણ વંદન કરે છે, તે કારણથી વ્યવહારનય પણ બળવાન છે.

ટીકા :

વ્યવહારોઽપિ બલવાન્ વર્તતે, યત્ છઝમત્થમપિ સન્તં ચિરપ્રવ્રજિતં વન્દતે અર્હનૂ=કેવલી યાવદ્ધવત્યનભિજ્ઞઃ સ ચિરપ્રવ્રજિતઃ જાનાનો ધર્મતામેનાં=વ્યવહારગોચરામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૧૭॥

ટીકાર્થ :

વ્યવહાર પણ બળવાન વર્તે છે; જે કારણથી જ્યાં સુધી તે ચિરપ્રવ્રજિત અનભિજ્ઞ હોય, ત્યાં સુધી આ=વ્યવહારના ગોચરવાળી, ધર્મતાને જાણતા એવા અર્હનુ=કેવલી, છદ્મસ્થ પણ છતા ચિરપ્રવ્રજિતને વંદન કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે નિશ્ચયનયની ગૌણતાપૂર્વકના વ્યવહારનયના પ્રાધાન્યરૂપ ઉભય નયના આલંબનથી જે વંદનનો વ્યવહાર પ્રવર્તે છે એ યુક્ત છે. એ કથનની પુષ્ટિ કરતા, કેવલી પણ આ વ્યવહાર પાળે છે એમ જણાવવા અર્થે કહે છે કે, પોતાનાથી પર્યાયથી મોટા સાધુને અત્યાર સુધી વંદન કરનારા કોઈ નાના સાધુ કેવલજ્ઞાન પામ્યા હોય તો, જ્યાં સુધી તે પર્યાયથી મોટા સાધુ, “આ નાના સાધુ કેવલજ્ઞાની છે” એમ જાણે નહીં ત્યાં સુધી તે કેવલી પણ તેમને વંદન કરે; કેમ કે “વ્યવહારનયના વિષયભૂત એવી વંદનની ક્રિયા એ ધર્મ છે” એવું કેવલી જાણે છે. તેથી તે કેવલી પણ ધર્મની તે ઉચિત પ્રવૃત્તિનો અપલાપ કરતા નથી.

આનાથી એ ફલિત થાય કે વંદ્ય સાધુમાં રહેલા અધિક ગુણો વંદનની પ્રવૃત્તિનું કારણ છે, તોપણ વંદ્ય સાધુના દીર્ઘ સંયમપર્યાયના બળથી તેમનામાં અધિક ગુણોનું અનુમાન કરીને પર્યાયથી લઘુ સાધુ તેમને વંદન કરે છે, અને આ રીતે દીર્ઘ સંયમપર્યાયના બળથી અધિક ગુણોની સંભાવના રાખીને થતી વંદનની પ્રવૃત્તિને વ્યવહારનય ઉચિત સ્વીકારે છે. આથી જ કેવલજ્ઞાન થયા પછી કેવલી તરીકે અગ્રગટ એવા કેવલી પણ પોતાનાથી અધિક સંયમપર્યાયવાળા છદ્મસ્થ પણ સાધુને વંદન કરે છે; કેમ કે ઉચિત વ્યવહાર એ ધર્મરૂપ છે અને તે ધર્મનો કેવલી પણ અપલાપ કરતા નથી.

આમ, પ્રસ્તુતમાં વ્યવહારનયના કથનમાં નિશ્ચયનયનું સ્થાન હોવા છતાં વ્યવહારનયનું સ્થાન પ્રધાન છે અને નિશ્ચયનયનું સ્થાન ગૌણ છે. આથી કેવલી પણ તેને સ્વીકારીને પોતાનાથી અધિક પર્યાયવાળા છદ્મસ્થ સાધુને વંદન કરીને ઉચિત વ્યવહારનું પાલન કરે છે. ॥૧૦૧૭॥

અવતરણિકા :

यद्येवं कः प्रकृतोपयोग इत्याह —

અવતરણિકાર્થ :

જો આમ છે=વંદનના પ્રક્રમમાં ઉભય નયનું આશ્રયણ શ્રેયકારી છે એમ છે, તો કયો પ્રકૃતમાં ઉપયોગ છે ?=વ્યાખ્યાનના અવસરે વય અને પર્યાયથી લઘુ પણ વ્યાખ્યાનની લબ્ધિવાળા સાધુને જ્યેષ્ઠ સ્વીકારવામાં ઉભય નયના આશ્રયણનો કયો ઉપયોગ છે ? એથી કહે છે —

ગાથા :

एत्थ उ जिणवयणाओ सुत्तासायणबहुत्तदोसाओ ।

भासंतजिड्ढगस्स उ कायव्वं होइ किङ्कम्मं ॥१०१८॥

અન્યથાર્થ :

एत्थ उ=વળી અહીં=વ્યાખ્યાનશ્રવણના અવસરે વંદનના અધિકારમાં, जिणवयणाओ=જિનવચન હોવાથી भासंतजिदुगस्स उ=ભાષમાણ જ્યેષ્ઠને જ किङ्कम्म=કૃતિકર્મ कायव्वं=કર્તव्य होइ=થાય છે; सुत्तासायण-बहुतदोसाओ=કેમ કે સૂત્રાશાતનામાં દોષનું બહુત્વ છે.

ગાથાર્થ :

વળી વ્યાખ્યાનશ્રવણના અવસરે વંદન કરવાના અધિકારમાં જિનવચન હોવાથી અનુભાષક જ્યેષ્ઠ સાધુને જ વંદન કર્તવ્ય થાય છે; કેમ કે સૂત્રાશાતનામાં દોષનું બહુત્વ છે.

ટીકા :

अत्र तु जिनवचनाद्='भासन्तो होति' इत्यादेः सूत्रात्, सूत्राशातनायां दोषबहुलत्वात् कारणाद्, भाषमाणज्येष्ठस्यैव कर्त्तव्यं भवति कृतिकर्म=वन्दनं, नेतरस्येति गाथार्थः ॥१०१८॥

ટીકાર્થ :

વળી અહીં=વ્યાખ્યાનશ્રવણના અવસરે વંદન કરવાના વિષયમાં, જિનવચન હોવાથી=ભાસન્તો હોતિ ઇત્યાદિ સૂત્ર હોવાથી=ગાથા ૧૦૦૨માં 'ભાષમાણ સાધુ જ્યેષ્ઠ થાય છે' ઇત્યાદિ સૂત્ર હોવાથી, ભાષમાણ જ્યેષ્ઠને જ કૃતિકર્મ=વંદન, કર્તવ્ય થાય છે, ઇતરને નહીં=વ્યાખ્યાનશ્રવણકાળમાં સંયમપર્યાયથી જ્યેષ્ઠ સાધુને વંદન કર્તવ્ય થતું નથી; કેમ કે સૂત્રની આશાતનામાં દોષના બહુલત્વરૂપ કારણ છે અર્થાત્ વ્યાખ્યાનશ્રવણ કરતી વખતે અનુભાષક જ્યેષ્ઠ સાધુથી ઇતર સાધુને વંદન કરવામાં સૂત્રની આશાતના થવાથી ઘણા દોષો થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૧૩-૧૦૧૪માં સ્થાપન કર્યું કે વ્યાખ્યાનની લબ્ધિથી જ્યેષ્ઠ હોવાને કારણે પર્યાયથી લઘુ પણ અનુભાષક સાધુને વંદન સ્વીકારવામાં આશાતના પણ થતી નથી, અને એ વાતનું જ ગાથા ૧૦૧૫માં ભાવન કરતાં પ્રથમ કહ્યું કે નિશ્ચયનય વય અને પર્યાયને સ્થાન આપતો નથી પરંતુ સંયમના પરિણામને સ્થાન આપે છે, અને વ્યવહારનય વય-પર્યાયને સ્થાન આપે છે, છતાં પ્રવૃત્તિ તો સર્વ ઠેકાણે ઉભય નયથી જ કરવાની કહેલ છે; કેમ કે વંદન કરતી વખતે સંયમનો પરિણામ ભાવરૂપ હોવાથી કયા સાધુમાં અધિક છે તે જાણવું છદ્મસ્થ સાધુને અશક્ય હોવાથી અધિક સંયમના પરિણામને જાણવાના ઉપાયરૂપે વ્યવહારનય ઈષ્ટ છે. આથી ગાથા ૧૦૧૬માં સ્પષ્ટ કર્યું કે નિશ્ચયનયને ગૌણ કરીને અને વ્યવહારનયને પ્રધાન કરીને અધિક પર્યાયવાળા સાધુમાં સંયમના અધિક પરિણામની સંભાવના રાખીને, પર્યાયથી જ્યેષ્ઠ સાધુને ઉભય નયથી વંદન કરાય છે.

હવે વ્યાખ્યાનશ્રવણના અવસરે પર્યાયથી લઘુ એવા અનુભાષક સાધુને જ્યેષ્ઠ સ્વીકારવામાં ઉભય નયનો સ્વીકાર કઈ રીતે ઉપયોગી થાય ? તે જણાવવા અર્થે કહે છે -

વ્યાખ્યાનના પ્રસ્તાવના વંદન અધિકારની ગાથા ૧૦૦૨ના સૂત્ર પ્રમાણે, અધિક સંયમપર્યાયથી સાધુ જ્યેષ્ઠ થતા નથી, પરંતુ ગુરુના વ્યાખ્યાનને સ્પષ્ટ કરવાની લબ્ધિથી સાધુ જ્યેષ્ઠ થાય છે, અને આ કથન વ્યવહારનયને ગૌણ કરે છે અને નિશ્ચયનયને મુખ્ય કરે છે. તેથી એ ફલિત થાય કે વ્યાખ્યાન સાંભળતી

વખતે અનુભાષકજયેષ્ઠને જ વંદન કરવું જોઈએ, પર્યાયજયેષ્ઠને નહીં; અને તેમ ન સ્વીકારીએ તો અનુભાષક સાધુને જયેષ્ઠ કહેનાર સૂત્રનું પાલન થાય નહીં, જેથી સૂત્રની આશાતના થવાથી ઘણા દોષોની પ્રાપ્તિ થાય.

આશય એ છે કે અનુભાષક સાધુમાં ભગવાને બતાવેલા પદાર્થોને કહેવાની જે શક્તિવિશેષ છે, તે પણ મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ એવો જીવનો એક પરિણામ છે; કેમ કે મોક્ષમાર્ગ રત્નત્રયીરૂપ છે, અને જ્ઞાનગુણથી અધિક એવા અનુભાષક સાધુને નિશ્ચયનય વ્યાખ્યાનના અવસરે વંદન કરવાનું કહે છે; વળી આ સ્થાનમાં વ્યવહારનયનું પણ આશ્રયણ છે; કેમ કે સાધુવેશમાં ન હોય તેવા વ્યાખ્યાનની લબ્ધિવાળા પણ ગૃહસ્થને સાધુઓ વ્યવહારનયનો બાધ થતો હોવાથી વંદન કરતા નથી. તેથી વ્યાખ્યાનના શ્રવણના અવસરે વ્યાખ્યાનલબ્ધિવાળા સાધુના વય અને પર્યાયને ગૌણ કરીને તેમનામાં પ્રગટ દેખાતા જ્ઞાનગુણને મુખ્ય કરીને પર્યાયથી જયેષ્ઠ પણ સાધુઓ તેમને વંદન કરે છે.

જો અધિક પર્યાયવાળા સાધુ અનુભાષક જયેષ્ઠ સાધુને વંદન ન કરે, તો વ્યાખ્યાનના અવસરે અનુભાષકને વંદન કરવાનું કહેનાર સૂત્રની આશાતના થાય છે, અને જ્ઞાન ગુણનો અનાદર કરીને વ્યાખ્યાનની લબ્ધિવાળા સાધુ પાસે ભણવાથી ભણાતું એવું તે જ્ઞાન પણ સમ્યક્ પરિણામન પામતું નથી, જેથી ઘણા દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આથી વ્યાખ્યાન સાંભળતી વખતે નિશ્ચયનયની પ્રધાનતાવાળા અને વ્યવહારનયની ગૌણતાવાળા ઉભય નયનો સ્વીકાર કરીને, પર્યાયથી લઘુ પણ અનુભાષક જયેષ્ઠ સાધુને સર્વ સાધુઓએ વંદન કરવું જોઈએ.

આ સર્વ કથનથી એ ફલિત થયું કે વંદનની ક્રિયામાં ઉભય નયનું આશ્રયણ હોય છે, અને તે આ રીતે —

જ્યાં સાક્ષાત્ અધિક ગુણ દેખાતો હોય ત્યાં નિશ્ચયનયની પ્રધાનતાથી વંદનની ક્રિયા થાય છે. જેમ કે સંયમજીવનના ઓછા પર્યાયવાળા કોઈ સાધુ કેવલજ્ઞાન પામે, અને તે કેવલી તરીકે પ્રગટ થાય તો તેમને દીર્ઘ પર્યાયવાળા સાધુઓ પણ વંદન કરે છે. અહીં નિશ્ચયનયની પ્રધાનતા થઈ. પરંતુ જો તે કેવલી સાધુવેશમાં ન હોય તો તેમને ઈંદ્રો પણ સાધુવેશ આપ્યા પછી જ વંદન કરે છે, તેથી ગૌણરૂપે વ્યવહારનયનું પણ આશ્રયણ છે. વળી પ્રત્યક્ષ દેખાતા કેવલજ્ઞાનરૂપ ગુણવાળા સાધુને વ્યવહારનયની ગૌણતાપૂર્વક નિશ્ચયનયને પ્રધાન કરીને જે રીતે દીર્ઘ સંયમપર્યાયવાળા સાધુઓ પણ વંદન કરે છે, તે રીતે લઘુ સંયમપર્યાયવાળા પણ અનુભાષક સાધુમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતા વ્યાખ્યાનલબ્ધિરૂપ ગુણવિશેષને આશ્રયીને વ્યાખ્યાનશ્રવણકાળમાં દીર્ઘ સંયમપર્યાયવાળા સાધુઓ પણ તેમને વંદન કરે છે; કેમ કે અનુભાષક સાધુમાં નિશ્ચયનયને અભિમત એવો જ્ઞાનગુણ અધિક છે અને વ્યવહારનયને અભિમત એવો સાધુવેશ પણ છે. તેથી નિશ્ચયપ્રધાન વ્યવહારનયરૂપ ઉભય નયનું આશ્રયણ છે.

વળી, અધિક ગુણનો નિર્ણય ન થતો હોય તેવા સ્થાનમાં, આલય-વિહારાદિની શુદ્ધિ દીર્ઘ કાળ પાળી હોવાથી અધિક સંયમપર્યાયવાળા સાધુમાં અધિક ગુણોની સંભાવના રાખીને અલ્પ સંયમપર્યાયવાળા સાધુઓ તેમને વંદન કરે છે; અને આ સ્થાનમાં આલય-વિહારાદિની શુદ્ધિ દ્વારા જે સંયમગુણનું અનુમાન થાય છે તે નિશ્ચયનયના આશ્રયણરૂપ છે અને અધિક સંયમપર્યાયના બળથી જે અધિક ગુણોનું અનુમાન થાય છે તે વ્યવહારનયના આશ્રયણરૂપ છે. તેથી અહીં નિશ્ચયનયની ગૌણતા છે અને વ્યવહારનયની પ્રધાનતા છે. આ રીતે વંદનવિષયક વ્યવહાર સર્વત્ર ઉભય નયના આશ્રયણ દ્વારા પ્રવર્તે છે.

★ આ સર્વ લખાણ સામાચારી પ્રકરણની ગાથા ૮૯થી ૯૨ને સામે રાખીને કરેલ છે. ॥૧૦૧૮॥

અવતરણિકા :

વ્યાખ્યેયમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વ્યાખ્યેયને=વ્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય વસ્તુને, કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૦૧માં વ્યાખ્યાનકરણની વિધિનો ઉપસંહાર કરતાં કહ્યું કે આ દુઃષ્મારૂપ કાળમાં પણ ગુરુએ અમૂઢલક્ષ્યવાળા થઈને ઉપસંપદાદિ વિષયક સૂત્રવિધિના સંપાદનમાં શક્તિથી યત્ન કરવો જોઈએ. ત્યારપછી ગાથા ૧૦૦૨થી વ્યાખ્યાનશ્રવણની વિધિ બતાવતાં અંતે ગાથા ૧૦૧૦માં અનુભાષક સાધુને વંદન કરવાનું કહ્યું, ત્યાં કોઈને પ્રશ્ન થયો કે સંયમપર્યાયથી નાના અનુભાષક સાધુને પર્યાયથી મોટા સાધુ કઈ રીતે વંદન કરી શકે ? તેવી શંકાનું ગાથા ૧૦૧૧-૧૦૧૨માં ઉદ્ભાવન કરીને અત્યાર સુધી તેનો ઉચિત ખુલાસો કર્યો.

આ રીતે વ્યાખ્યાનશ્રવણની વિધિ સંપૂર્ણ થઈ. હવે અર્થમાંડલીમાં અનુયોગી આચાર્યએ શેનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ ? તે વ્યાખ્યેય પદાર્થને બતાવે છે —

ગાથા :

વક્ષ્રાણેઅઽવ્વં પુણ જિણવચણં ણંદિમાઇ સુપસત્થં ।

જં જમ્મિ જમ્મિ કાલે જાવઙ્ગં ભાવસંજુત્તં ॥૧૦૧૧॥

અન્વયાર્થ :

પુણ=વળી જમ્મિ જમ્મિ કાલે=જે જે કાળમાં જાવઙ્ગં=જેટલું ણંદિમાઇ જં જિણવચણં=નંદી આદિ જે જિનવચન છે, (તેનું) ભાવસંજુત્તં=ભાવથી સંયુક્ત સુપસત્થં=સુપ્રશસ્ત વક્ષ્રાણેઅઽવ્વં=વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

વળી જે જે કાળમાં જેટલું નંદીસૂત્ર વગેરે જે જિનવચન છે, તે જિનવચનનું ભાવથી યુક્ત અને સુપ્રશસ્ત વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.

ટીકા :

વ્યાખ્યાનયિતઘ્વં પુનસ્તેન જિનવચનં, નાઽન્યત્, નન્દ્યાદિ સુપ્રશસ્તં=સંવેગકારિ યત્ યસ્મિન્ યસ્મિન્ કાલે યાવત્ પ્રચરતિ ભાવસંયુક્તં=ભાવાર્થસારમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૧૧॥

ટીકાર્થ :

તેન પુનઃ જિનવચનં વ્યાખ્યાનયિતઘ્વં, અન્યત્ ન વળી તેમણે=આચાર્યએ, જિનવચન વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, અન્ય નહીં.

તે જિનવચન કયું છે ? તે બતાવે છે -

યસ્મિન્ યસ્મિન્ કાલે યાવત્ નન્દ્યાદિ યત્ પ્રચરતિ જે જે કાળમાં જેટલું નંદી આદિ જે જિનવચન પ્રવર્તે છે, તેનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, એમ અન્વય છે.

અને તે જિનવચનનું વ્યાખ્યાન કઈ રીતે કરવું જોઈએ ? એથી કહે છે -

સુપ્રશસ્તં=સંવેગકારિ ભાવસંયુક્તં=ભાવાર્થસારં સુપ્રશસ્તં=સંવેગને કરાવનારું, ભાવથી સંયુક્ત=ભાવાર્થસાર, એવું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, એમ અન્વય છે. इति ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ગાથા :

સિસ્સે વા ણાઠ્ઠણં જોગયરે કેઢ દિઢિવાયાઈ ।

તત્તો વા નિજ્જૂઢં સેસં તે ચેવ વિઅરંતિ ॥૧૦૨૦॥

અન્વયાર્થ :

કેઢ વા જોગયરે સિસ્સે ણાઠ્ઠણં=અથવા કોઈ યોગ્યતર શિષ્યોને જાણીને દિઢિવાયાઈ=દૃષ્ટિવાદાદિ તત્તો વા=અથવા તેમાંથી=દૃષ્ટિવાદાદિમાંથી, નિજ્જૂઢં સેસં=નિર્વ્યૂઢ એવું શેષ=ઉદ્ધાર કરેલ એવું શેષ શ્રુત; (વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.) તે ચેવ=તેઓ જ=તે યોગ્ય શિષ્યો જ, (અન્ય જીવોને તે નંદી આદિ) વિઅરંતિ=આપે છે.

★ સેસં પછી વક્ષાણેઅઘ્ઠ્ઠં શબ્દની પૂર્વગાથાના પ્રથમ પાદમાંથી અનુવૃત્તિ કરવાની છે.

ગાથાર્થ :

અથવા કોઈ યોગ્યતર શિષ્યોને જાણીને દૃષ્ટિવાદાદિનું અથવા દૃષ્ટિવાદાદિમાંથી ઉદ્ધાર કરેલ એવા શેષ શ્રુતનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, અને તે યોગ્ય શિષ્યો જ બીજા જીવોને તે નંદી આદિ આપે છે.

ટીકા :

શિષ્યાન્ વા જ્ઞાત્વા યોગ્યતરાન્ કાંશ્ચન દૃષ્ટિવાદાદિ વ્યાખ્યાનયિતવ્યમ્ તત્તો વા દૃષ્ટિવાદાદેઃ નિર્વ્યૂઢમ્=આકૃષ્ટ શેષ, નન્દ્યાદિ ત એવ યોગ્યાઃ વિતરન્તિ=તદન્યેભ્યો દદતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૨૦॥

★ "નન્દ્યાદિ"માં 'આદિ' પદથી દૃષ્ટિવાદાદિનું અને દૃષ્ટિવાદાદિમાંથી નિર્વ્યૂઢ એવા શેષ શ્રુતનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

કાંશ્ચન વા યોગ્યતરાન્ શિષ્યાન્ જ્ઞાત્વા દૃષ્ટિવાદાદિ તત્તો=દૃષ્ટિવાદાદેઃ વા નિર્વ્યૂઢમ્=આકૃષ્ટ શેષ વ્યાખ્યાનયિતવ્યમ્ । અથવા=પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ પ્રમાણે નંદી આદિનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ અથવા, કેટલાક યોગ્યતર શિષ્યોને જાણીને દૃષ્ટિવાદાદિને અથવા તેમાંથી=દૃષ્ટિવાદાદિમાંથી, નિર્વ્યૂઢ=આકૃષ્ટ=ઉદ્ધૃત, એવું શેષ શ્રુત વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.

યોગ્યાઃ ત એવ નન્દ્યાદિ વિતરન્તિ=તદન્યેભ્યો દદતિ યોગ્ય એવા તેઓ જ=નંદીસૂત્ર આદિને અથવા દૃષ્ટિવાદાદિને અથવા દૃષ્ટિવાદાદિમાંથી નિર્વ્યૂઢ એવા શેષ શ્રુતને ભણેલા શિષ્યો જ, નંદી આદિને=નંદી

આદિને કે દષ્ટિવાદાદિને કે દષ્ટિવાદાદિમાંથી નિર્વ્યૂઠ એવા શેષ શ્રુતને, વિતરણ કરે છે=તેનાથી અન્યોને આપે છે=પોતાનાથી અન્ય એવા યોગ્ય સાધુઓને આપે છે. ઇતિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અર્થમાંડલીમાં બેઠા પછી આચાર્યએ જે કાળમાં જેટલું શ્રુત વિદ્યમાન હોય, તેટલું નંદી આદિ સર્વ જિનવચનનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, અન્ય કોઈ ગ્રંથોનું નહીં.

વળી, આચાર્યએ શ્રોતાઓને જિનવચનના પરમાર્થનો યથાર્થ બોધ કરાવે એવું, ભાવપ્રધાન અને શ્રોતાઓમાં સંવેગ પેદા કરાવે એવું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, જેથી શ્રોતાઓને શાસ્ત્રવચનો સમ્યક્ પરિણમન પામે.

આ પ્રકારનું વ્યાખ્યાન આચાર્યએ સામાન્ય સાધુઓને આશ્રયીને કરવાનું છે; પરંતુ કેટલાક શિષ્યો પરિણતિની દષ્ટિએ અને પ્રજ્ઞાની દષ્ટિએ અતિશય પટુ હોય તો તેવા યોગ્યતર શિષ્યો આગળ આચાર્યએ દષ્ટિવાદ વગેરે આગમોનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, અથવા તો દષ્ટિવાદ વગેરે આગમોમાંથી આકૃષ્ટ એવા શેષ ગ્રંથોનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, અને આ દષ્ટિવાદાદિનું વ્યાખ્યાન પણ સંવેગ પેદા કરાવે તે રીતે ભાવાર્થસાર કરવું જોઈએ, જેથી યોગ્યતર શિષ્યોને તે તે દષ્ટિવાદાદિ સૂત્રોના અર્થોનો પારમાર્થિક બોધ થાય.

વળી આચાર્ય યોગ્યતર શિષ્યોનો વિચાર કર્યા વગર સર્વ શિષ્યોને દષ્ટિવાદાદિનું વ્યાખ્યાન આપે, તો વિશેષ પરિણતિ નહીં હોવાને કારણે તે શિષ્યો આગમોના અર્થોની યથાતથા પ્રરૂપણા કરીને સ્વ અને પરનો વિનાશ કરે છે. આથી આચાર્યએ યોગ્યતર જ શિષ્યોને દષ્ટિવાદાદિનું વ્યાખ્યાન આપવું જોઈએ.

વળી તે યોગ્ય શિષ્યો જ નંદીસૂત્ર આદિના કે દષ્ટિવાદાદિના કે દષ્ટિવાદાદિમાંથી આકૃષ્ટ એવા શેષ શ્રુતના પરમાર્થને જાણીને પોતે પ્રાપ્ત કરેલ અર્થો બીજા યોગ્ય સાધુઓને આપે છે, જેથી તે નંદીસૂત્ર આદિના પરમાર્થનો પ્રવાહ યોગ્ય જીવોમાં ઉત્તરોત્તર ચાલુ રહે. ॥૧૦૧૯/૧૦૨૦॥

અવતરણિકા :

નિર્વ્યૂઠલક્ષણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

નિર્વ્યૂઠના લક્ષણને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૨૦માં કહ્યું કે યોગ્યતર શિષ્યોને જાણીને દષ્ટિવાદાદિનું કે દષ્ટિવાદાદિમાંથી નિર્વ્યૂઠ એવા શેષ શ્રુતનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. તેથી જિજ્ઞાસા થાય કે દષ્ટિવાદાદિમાંથી નિર્વ્યૂઠ ગ્રંથનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું છે ? આથી નિર્વ્યૂઠનું લક્ષણ બતાવે છે —

ગાથા :

સમ્મં ધમ્મવિસેસો જહિઅં કસછેઅતાવપરિસુદ્ધો ।
વણિજ્જહં નિજ્જૂદં એવંવિહમુત્તમસુઆહ ॥૧૦૨૧॥

અન્વયાર્થ :

જહિઅં=જેમાં કસછેઅતાવપરિસુદ્ધો સમ્મં ધમ્મવિસેસો=કષ, છેદ, તાપથી પરિશુદ્ધ એવો સમ્યગ્ ધર્મવિશેષ વણિજ્જહં=વર્ણવાય છે, એવંવિહં ઉત્તમસુઆહ=આવા પ્રકારનું ઉત્તમ શ્રુતાદિ નિજ્જૂદં=નિર્વ્યૂદ છે.

ગાથાર્થ :

જેમાં કષ, છેદ, તાપશુદ્ધિથી પરિશુદ્ધ એવો સમ્યગ્ ધર્મવિશેષ કહેવાય છે, એવા પ્રકારનું ઉત્તમ શ્રુતાદિ નિર્વ્યૂદ છે.

ટીકા :

સમ્યગ્ ધર્મવિશેષ: પારમાર્થિક: યત્ર ગ્રન્થરૂપે કષ્ચ્છેદતાપપરિશુદ્ધ: =ત્રિકોટિદોષવર્જિત: વર્ણયંતે સમ્યક્, નિર્વ્યૂદમેવંવિધં ભવતિ ગ્રન્થરૂપં, તચ્ચોત્તમશ્રુતાદિ, ઉત્તમશ્રુતં=સ્તવપરિજ્ઞા હત્યેવમાદીતિ ગાથાર્થ: ॥૧૦૨૧॥

★ "ઉત્તમશ્રુતાદિ"માં 'આદિ' પદથી ઉત્તમ ચાત્રિત્રનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

ગ્રંથરૂપ જેમાં કષ, છેદ, તાપથી પરિશુદ્ધ એવો=ત્રિકોટી દોષથી વર્જિત એવો, સમ્યક્=પારમાર્થિક, ધર્મવિશેષ વર્ણવાય છે, આવા પ્રકારનું ગ્રંથરૂપ નિર્વ્યૂદ છે. અને ઉત્તમ શ્રુત છે આદિમાં જેને એવું તે છે=દૃષ્ટિવાદાદિમાંથી નિર્વ્યૂદ છે. ઉત્તમ શ્રુત સ્તવપરિજ્ઞા એ વગેરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

દૃષ્ટિવાદાદિ આગમોમાંથી ઉદ્ધૃત કરીને રચવામાં આવતા ગ્રંથોને નિર્વ્યૂદ કહેવાય છે, અને તે નિર્વ્યૂદ એવા ગ્રંથો કષશુદ્ધિ, છેદશુદ્ધિ અને તાપશુદ્ધિથી પરિશુદ્ધ હોવા જોઈએ. જો તે ગ્રંથો કષાદિ શુદ્ધિથી પરિશુદ્ધ ન હોય તો તે નિર્વ્યૂદ બને નહીં, અને પારમાર્થિક ધર્મવિશેષ સમજાવવા અર્થે પૂર્વના મહાપુરુષોએ આગમોમાંથી ઉદ્ધાર કરીને રચેલા ગ્રંથો ઉત્તમ શ્રુતાદિ છે, અને ઉત્તમ શ્રુત સ્તવપરિજ્ઞા આદિરૂપ છે, જેનું વર્ણન ગ્રંથકાર સ્વયં આગમમાં કરવાના છે.

આનાથી એ ફલિત થયું કે દૃષ્ટિવાદાદિ આગમોમાંથી પદાર્થો ગ્રહણ કરીને પૂર્વજ્ઞપિઓએ કષ, છેદ અને તાપથી પરિશુદ્ધ એવા જે ગ્રંથોની રચના કરી છે, તે સર્વ ગ્રંથરચના નિર્વ્યૂદ કહેવાય. ॥૧૦૨૧॥

અવતરણિકા :

કષાદિસ્વરૂપમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કષાદિના સ્વરૂપને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં નિર્વ્યૂઠનું લક્ષણ કરતાં કહ્યું કે ગ્રંથરૂપ જેમાં કષ, છેદ, તાપથી પરિશુદ્ધ એવો ધર્મવિશેષ વર્ણવાયો હોય તે ગ્રંથરૂપ નિર્વ્યૂઠ છે. તેથી જિજ્ઞાસા થાય કે કષાદિ કેવા પ્રકારના છે ? માટે હવે કષ, છેદ અને તાપનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

પાણવહાઈઆણં પાવઢ્ઢાણાણ જો ડ પડિસેહો ।
ઢાણજ્ઞયણાઈણં જો અ વિહી એસ ધમ્મકસો ॥૧૦૨૨॥

અન્વયાર્થ :

પાણવહાઈઆણં ડ પાવઢ્ઢાણાણ=વળી પ્રાણવધાદિ પાપસ્થાનોનો જો પડિસેહો=જે પ્રતિષેધ, ઢાણજ્ઞયણાઈણં અ જો વિહી=અને ધ્યાન-અધ્યયનાદિની જે વિધિ, એસ ધમ્મકસો=એ ધર્મકષ છે=ઉપરમાં બતાવ્યા પ્રમાણે જ વિધિ-નિષેધ પ્રાપ્ત થતાં હોય તો એ ધર્મના વિષયમાં કષપરીક્ષા છે.

ગાથાર્થ :

વળી પ્રાણવધાદિ પાપસ્થાનકોનો જે પ્રતિષેધ અને ધ્યાન-અધ્યયનાદિની જે વિધિ, એ ધર્મના વિષયમાં કષપરીક્ષા છે.

ટીકા :

પ્રાણવધાદીનાં પાપસ્થાનાનાં સકલલોકસમ્પતાનાં યસ્તુ પ્રતિષેધઃ શાસ્ત્રે, ધ્યાનાધ્યયનાદીનાં યશ્ચ વિધિસ્ત્રૈવ, એ ધર્મકષો વર્તતે ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૨૨॥

ટીકાર્થ :

વળી શાસ્ત્રમાં સકલ લોકને સંમત એવાં પ્રાણવધાદિ પાપસ્થાનોનો જે પ્રતિષેધ છે, અને ત્યાં જ=તે શાસ્ત્રમાં જ, જે ધ્યાન-અધ્યયનાદિનો વિધિ છે, એ ધર્મકષ વર્તે છે=ધર્મના વિષયમાં કષપરીક્ષા વર્તે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ગાથા :

વજ્ઞાણુદ્ધાણેણં જેણ ન બાહિજ્જઈ તયં નિયમા ।
સંભવઈ અ પરિસુદ્ધં સો ડાણ ધમ્મમ્મિ છેડ ત્તિ ॥૧૦૨૩॥

અન્યથાર્થ :

તયં=તે=પૂર્વગાથામાં કહેવાયેલ વિધિ અને પ્રતિષેધ, જેણ બજ્ઞાણુદ્ધાણે=જે બાહ્ય અનુષ્ઠાન વડે નિયમા=નિયમથી ન બાહિજ્જર્જૈ=બાધ પામતા નથી, પરિસુદ્ધં અ સંભવઈ=અને પરિશુદ્ધ સંભવે છે, સો ડણ=વળી તે=બાહ્ય અનુષ્ઠાનને બતાવનારો ઉપદેશ કે અર્થ, ધમ્મમ્મિ છેઓ=ધર્મવિષયક છેદ છે=પૂર્વગાથામાં બતાવેલ વિધિ-નિષેધને અનુરૂપ જ બાહ્ય અનુષ્ઠાન પ્રાપ્ત થતાં હોય તો એ ધર્મના વિષયમાં છેદપરીક્ષા છે.

★ 'ત્તિ' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહેલ વિધિ અને પ્રતિષેધ જે બાહ્ય અનુષ્ઠાન વડે નિયમથી બાધ પામતા નથી અને પરિશુદ્ધ સંભવે છે, વળી તે બાહ્ય અનુષ્ઠાનને બતાવનારો ઉપદેશ કે અર્થ ધર્મના વિષયમાં છેદપરીક્ષા છે.

ટીકા :

બાહ્યાનુષ્ઠાનેન-ઇતિકર્તવ્યતારૂપેણ યેન ન બાધ્યતે તદ્=વિધિપ્રતિષેધદ્વયં નિયમાત્, સમ્ભવતિ ચૈતત્પરિશુદ્ધં=નિરતિચારં, સ પુનસ્તાદૃશઃ પ્રક્રમાદુપદેશોઽર્થો વા ધર્મચ્છેદ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૨૩॥

ટીકાર્થ :

ઇતિકર્તવ્યતારૂપ જે બાહ્ય અનુષ્ઠાન વડે=જે પ્રકારે શાસ્ત્રમાં બતાવેલ છે એ પ્રકારની કર્તવ્યતા સ્વરૂપ જે બાહ્ય આચરણ વડે, તે=વિધિ-પ્રતિષેધદ્વય, નિયમથી બાધ પામતા નથી, અને આ=વિધિ-પ્રતિષેધદ્વય, પરિશુદ્ધ=નિરતિચાર, સંભવે છે; વળી તે=પ્રક્રમથી તેવા પ્રકારનો ઉપદેશ કે અર્થ=શાસ્ત્રમાં બતાવેલ વિધિ-પ્રતિષેધનો વિરોધ ન કરે તેવા પ્રકારની બાહ્ય આચરણને બતાવનારો ઉપદેશ કે બાહ્ય આચરણારૂપ પદાર્થ, ધર્મછેદ છે=ધર્મના વિષયમાં છેદપરીક્ષા છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ગાથા :

જીવાઇભાવવાઓ બંધાઇપસાહગો ઇહં તાવો ।
 ઇર્ણિં સુપરિસુદ્ધો ધમ્મો ધમ્મત્તણમુવેઇ ॥૧૦૨૪॥

અન્યથાર્થ :

બંધાઇપસાહગો જીવાઇભાવવાઓ=બંધાદિનો પ્રસાધક એવો જીવાદિ ભાવનો વાદ ઇહં=અહીં=ધર્મની પરીક્ષામાં, તાવો=તાપ છે. ઇર્ણિં સુપરિસુદ્ધો ધમ્મો=આના વડે=આ કષ-છેદ-તાપ વડે, સુપરિશુદ્ધ એવો ધર્મ ધમ્મત્તણં=ધર્મત્વને ઉવેડે=પામે છે.

ગાથાર્થ :

બંધાદિને સાધનારો એવો જીવાદિ નવ પદાર્થોનો વાદ ધર્મની પરીક્ષામાં તાપ છે, આ કષ-છેદ-તાપ વડે સુપરિશુદ્ધ એવો ધર્મ ધર્મપણને પામે છે.

ટીકા :

જીવાદિભાવવાદ:=પદાર્થવાદ: બન્ધાદિપ્રસાધક:=બન્ધમોક્ષાદિગુણ: (?બન્ધમોક્ષાદિપ્રગુણ:) इह ताप उच्यते, एभिः कषादिभिः सुपरिशुद्धः सन् धर्मः श्रुतानुष्ठानरूपः धर्मत्वमुपैति=સમ્યગ્ધવતીતિ ગાથાર્થ: ॥૧૦૨૪॥

નોંધ :

બન્ધમોક્ષાદિગુણ: ને સ્થાને બન્ધમોક્ષાદિપ્રગુણ: હોવું બોધ્યું.

★ "જીવાદિભાવવાદ:"માં 'આદિ' પદથી અજીવભાવવાદ અને જીવાજીવભાવવાદનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

અહીં=ધર્મની પરીક્ષામાં, બંધાદિનો પ્રસાધક=બંધ-મોક્ષાદિનો પ્રગુણ=સાધનારો, જીવાદિ ભાવનો વાદ=પદાર્થનો વાદ, તાપ કહેવાય છે; આ કષાદિ વડે સુપરિશુદ્ધ છતો શ્રુત-અનુષ્ઠાનરૂપ ધર્મ, ધર્મત્વને પામે છે=સમ્યગ્ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કોઈપણ શાસ્ત્રમાં બતાવાયેલ પદાર્થોનું વર્ણન કષ, છેદ, તાપપરીક્ષાથી પરિશુદ્ધ હોય તો તે શાસ્ત્ર આગમમાંથી નિર્વ્યૂઠ છે એમ નક્કી થાય. વળી તે શાસ્ત્રઅધ્યયનથી થયેલો બોધ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ છે, અને તે બોધને અનુરૂપ આચરણા ચારિત્રરૂપ છે. આ શ્રુતરૂપ ધર્મ અને શ્રુતાનુસારી આચરણારૂપ ધર્મ, કષ, છેદ, તાપથી પરિશુદ્ધ હોય તો તે ધર્મ શુદ્ધ છે, એમ નિર્ણય થાય.

આનાથી એ ફલિત થયું કે શાસ્ત્રમાં વર્ણન કરાયેલા પદાર્થો કષ, છેદ, તાપપરીક્ષાથી શુદ્ધ હોય તો તે શાસ્ત્ર ઉત્તમ શ્રુતરૂપ છે; અને તે ઉત્તમ શ્રુતમાં વર્ણન કરાયેલ પદાર્થોથી થયેલો બોધ કષ, છેદ, તાપ પરીક્ષાથી શુદ્ધ હોય, તો તે શ્રુતજ્ઞાન સમ્યગ્ શ્રુતધર્મરૂપ છે; તેમ જ તે સમ્યગ્બોધથી કરાતી ક્રિયાઓ કષ, છેદ, તાપપરીક્ષાથી શુદ્ધ હોય તો તે આચરણા સમ્યગ્ ચારિત્રધર્મરૂપ છે.

કષશુદ્ધ ધર્મ :— (૧) જે શાસ્ત્રમાં પ્રાણીવધાદિ પાપસ્થાનકોનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો હોય, અને મોક્ષને અનુકૂળ એવાં ધ્યાન, અધ્યયનાદિની વિધિ બતાવવામાં આવી હોય, તે શાસ્ત્ર કષશુદ્ધ છે. (૨) વળી તે શાસ્ત્રના અધ્યયનથી થયેલું શ્રુતજ્ઞાન જો યથાર્થ બોધરૂપ હોય તો તે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ ધર્મ પણ કષશુદ્ધ છે. (૩) તે શ્રુતજ્ઞાનને અનુરૂપ વિધિ-નિષેધમાં યત્ન વર્તતો હોય તો તે આચરણારૂપ ધર્મ પણ કષશુદ્ધ છે. આવી આચરણાથી પાપસ્થાનકોની નિવૃત્તિ થવાથી સંસારને અનુકૂળ એવી પ્રવૃત્તિ અટકે છે, તેથી કર્મનો બંધ અટકે છે, તેમ જ ધ્યાનાદિની પ્રવૃત્તિથી મોક્ષને અનુકૂળ એવા સંવેગાદિ ભાવો પ્રગટે છે, જેનાથી મોક્ષને અનુકૂળ ભાવો પ્રગટે છે. આથી આવી આચરણા પણ કષશુદ્ધ ધર્મરૂપ છે.

છેદશુદ્ધ ધર્મ :— (૧) હિંસાદિનો નિષેધ કરનાર અને ધ્યાનાદિની વિધિ બતાવનાર શાસ્ત્રમાં પણ વિધિ-નિષેધને અનુરૂપ બાહ્ય અનુષ્ઠાનો બતાવવામાં આવ્યાં હોય, અને તે અનુષ્ઠાનોથી વિધિ-નિષેધનું નિરતિચાર પાલન થઈ શકતું હોય તો તે શાસ્ત્ર છેદશુદ્ધ છે; પરંતુ તે શાસ્ત્રમાં બતાવેલા બાહ્ય અનુષ્ઠાનો વિધિ-નિષેધને પોષક ન બતાવ્યાં હોય તો તેવું શાસ્ત્ર કષશુદ્ધ હોય તોપણ છેદશુદ્ધ નથી.

દા.ત. દિગંબરમતમાં પ્રાણીવધાદિનો નિષેધ છે અને મોક્ષને અનુકૂળ એવા ધ્યાનાદિની વિધિ છે, આથી દિગંબરમતનાં શાસ્ત્રો કષયુદ્ધ છે. આમ છતાં સાધુને વસ્ત્રપરિધાનનો એકાંતે નિષેધ કરેલ હોવાથી ક્યારેક ધ્યાનાદિનો બાધ કરે તેવી ઠંડી લાગતી હોય તોપણ દિગંબરમતનાં શાસ્ત્રો પ્રમાણે સાધુ વસ્ત્ર ગ્રહણ કરી શકે નહીં. તેથી તેઓનાં શાસ્ત્રોમાં કરેલો વસ્ત્રપરિધાનનો એકાંતે નિષેધ ધ્યાનાદિની વિધિનું સમ્યગ્પાલન કરવામાં અંતરાયભૂત બને છે. આથી વસ્ત્રપરિધાનનો એકાંત નિષેધ ધ્યાનાદિ વિધિનો બાધક બનતો હોવાથી તેવાં અનુજ્ઞાનો બતાવનારાં દિગંબરશાસ્ત્રો કષયુદ્ધ હોવા છતાં છેદયુદ્ધ નથી.

વળી, શ્વેતાંબરમતમાં પ્રાણીવધાદિ પાપસ્થાનકોનો નિષેધ છે અને ધ્યાનાદિની વિધિ છે, આથી શ્વેતાંબરમતનાં શાસ્ત્રો કષયુદ્ધ છે. તે આ રીતે — પ્રાણીવધાદિમાં કારણ બને તેવા વસ્ત્રપરિધાનનો નિષેધ છે, અને ધ્યાનાદિમાં ઉપષ્ટભક ન બને તેવા પણ વસ્ત્રપરિધાનનો નિષેધ છે; આમ છતાં ધ્યાનાદિમાં સુદૃઢ યત્ન કરનારા સાધુઓને ક્વચિત્ ઠંડી આદિને કારણે ધ્યાનાદિમાં સ્ખલના થતી હોય તો શ્વેતાંબરમતના શાસ્ત્રમાં વસ્ત્રપરિધાનની વિધિ પણ બતાવી છે. માટે સર્વ બાહ્ય અનુજ્ઞાનો વિધિને અનુરૂપ છે; વળી હિંસાનો જે નિષેધ છે, તેના પાલન માટે યતના આવશ્યક હોવાથી પાત્રગ્રહણની અનુજ્ઞા છે, તેથી યતનાપરાયણ સાધુ શાસ્ત્રમાં બતાવેલ બાહ્ય અનુજ્ઞાન દ્વારા સંયમનું નિરતિચાર પાલન કરી શકે છે, તેથી શ્વેતાંબરશાસ્ત્રો કષયુદ્ધ અને છેદયુદ્ધ છે.

આમ, ઉપરમાં કહ્યું તેવું શાસ્ત્ર અથવા તેવા પ્રકારનો ઉપદેશ કે તેવા પ્રકારનો અનુજ્ઞાનના નિરૂપણરૂપ અર્થ છેદયુદ્ધ છે.

(૨) વળી, આવા કષ અને છેદથી શુદ્ધ એવા શાસ્ત્રવચનના બળથી ઉચિત અનુજ્ઞાનોનો થયેલો બોધ જો યથાર્થ હોય તો તે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ ધર્મ પણ છેદયુદ્ધ છે. (૩) અને તે યથાર્થ બોધને અનુરૂપ સર્વ ઉચિત આચરણાઓ કરવા દ્વારા વિધિ-પ્રતિષેધનું નિરતિચાર પાલન થતું હોય, તો તે આચરણારૂપ ધર્મ પણ છેદયુદ્ધ છે.

તાપયુદ્ધ ધર્મ :— જે શાસ્ત્રમાં જીવ-અજીવ પદાર્થોના સ્વરૂપનું પ્રરૂપણ, બંધ-મોક્ષાદિની સંગતિ કરનારું હોય તેવું શાસ્ત્ર તાપયુદ્ધ કહેવાય; પરંતુ જે શાસ્ત્રમાં વિધિ-પ્રતિષેધ યથાર્થ બતાવ્યા હોય, અને તેને અનુરૂપ જ સર્વ અનુજ્ઞાનોની આચરણા થતી હોય, છતાં આત્માને એકાંતે નિત્ય કે એકાંતે અનિત્ય વગેરે પ્રરૂપવામાં આવતો હોય, તેવા શાસ્ત્રમાં પદાર્થોનું વર્ણન બંધ-મોક્ષાદિને સુસંબદ્ધ નહીં હોવાથી, તે શાસ્ત્ર તાપ પરીક્ષાથી શુદ્ધ નથી.

આશય એ છે કે જો આત્મા એકાંતે નિત્ય હોય તો વિધિ-નિષેધને અનુરૂપ પ્રવૃત્તિથી કે તે વિધિ-નિષેધને અનુરૂપ બાહ્ય અનુજ્ઞાનોથી આત્મામાં કોઈ પરિવર્તન થાય નહીં. તેથી આત્મા સંસારી હોય તો સદા સંસારી રહે અને મુક્ત હોય તો સદા મુક્ત રહે, અને તેમ સ્વીકારીએ તો મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે શાસ્ત્રમાં બતાવેલ વિધિ-પ્રતિષેધનું કથન અસંબદ્ધ સિદ્ધ થાય. આથી જે શાસ્ત્રમાં કોઈપણ સ્થાનમાં એકાંતવાદનું આશ્રયણ હોય તે શાસ્ત્ર તાપયુદ્ધ ન કહેવાય, પરંતુ જે શાસ્ત્રમાં એકાંતવાદ સર્વત્ર ઉચિત રીતે જોડાયેલો હોય તે શાસ્ત્ર તાપયુદ્ધ કહેવાય, અને તેવા તાપયુદ્ધ શાસ્ત્ર દ્વારા શ્રુતજ્ઞાન પણ જો સમ્યક્ પ્રાપ્ત કરેલું હોય તો તે શ્રુતરૂપ ધર્મ તાપયુદ્ધ ગણાય.

વળી, કષ-છેદ-તાપથી શુદ્ધ શાસ્ત્ર પરિપૂર્ણ યથાર્થ પ્રરૂપણા કરનાર છે, તેવા શાસ્ત્રથી થતો બોધ જો યથાર્થ હોય તો સમ્યગ્ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ છે, અને જો સર્વ પ્રવૃત્તિ તે યથાર્થ બોધને અનુસાર હોય તો તે પ્રવૃત્તિ એકાંતે કલ્યાણનું કારણ છે, તેથી આવા કષ-છેદ-તાપશુદ્ધ શાસ્ત્ર દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલો શ્રુતરૂપ ધર્મ અને શ્રુતાનુસાર કરેલ આચરણરૂપ ધર્મ, સમ્યગ્ ધર્મપણાને પામે છે. ॥૧૦૨૨/૧૦૨૩/૧૦૨૪॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૨૨થી ૧૦૨૪માં કષપરીક્ષા, છેદપરીક્ષા અને તાપપરીક્ષાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે તેનું નિગમન કરતાં કહે છે -

ગાથા :

एएहिं जो न सुद्धो अन्नयरंमि उ ण सुद्ध निव्वडिओ ।
सो तारिसओ धम्मो नियमेण फले विसंवयइ ॥१०२५॥

અન્યથાર્થ :

જો=જે (ધર્મ) એહિં=આના વડે=ઉપર બતાવ્યા એ કષાદિ વડે, સુદ્ધો ન=શુદ્ધ નથી, અન્નયરંમિ ઉ=અથવા અન્યતરમાં=કષાદિ ત્રણમાંથી કોઈપણ એકમાં, સુદ્ધ નિવ્વડિઓ ણ=સારી રીતે નિર્ધટિત નથી, તારિસઓ સો ધમ્મો=તેવા પ્રકારનો તે ધર્મ ફલે નિયમેણ=ફળમાં નિયમથી વિસંવયઇ=વિસંવાદ કરે છે.

ગાથાર્થ :

જે ધર્મ કષ-છેદ-તાપ વડે શુદ્ધ નથી અથવા કષાદિ ત્રણમાંથી કોઈપણ એકમાં સારી રીતે ઘટતો નથી, તેવા પ્રકારનો તે ધર્મ ફળમાં નિયમથી વિસંવાદ કરે છે.

ટીકા :

एभिः कषादिभिर्यो न परिशुद्धस्त्रिभिरपि, अन्यतरस्मिन् वा कषादौ न सुष्ठु निर्घटितः=ન વ્યક્ત ઇત્યર્થઃ, સ તાદૃશો ધર્મઃ-શ્રુતાદિઃ નિયમાદ્=અવશ્યન્તયા ફલે=સ્વસાધ્યે વિસંવદતિ=ન તત્સાધ્યતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૨૫॥

ટીકાર્થ :

આ કષાદિ ત્રણેય પણ વડે જે ધર્મ પરિશુદ્ધ નથી, અથવા કષાદિ અન્યતરમાં=કષ-છેદ-તાપમાંથી કોઈપણ એકમાં, સારી રીતે નિર્ધટિત નથી=વ્યક્ત નથી, તેવા પ્રકારનો તે શ્રુતાદિ ધર્મ, નિયમથી=અવશ્યપણાથી, ફળમાં=સ્વના સાધ્યમાં, વિસંવાદ કરે છે=તેને અર્થાત્ પોતાના સાધ્યને, સાધતો નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ ધર્મ કષાદિ ત્રણેય વડે પરિશુદ્ધ ન હોય અથવા તો ત્રણમાંથી કોઈ એકમાં પણ ખામીવાળો હોય, તો તે શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ ધર્મ ફળમાં અવિસંવાદી નથી અર્થાત્ ઈષ્ટ ફળની સિદ્ધિ કરતો નથી.

આશય એ છે કે શ્રુતરૂપ ધર્મ અને ચારિત્રરૂપ ધર્મ જીવમાં મોક્ષને અનુકૂળ એવા યોગમાર્ગની વૃદ્ધિ કરાવીને મોક્ષરૂપ ફળમાં પર્યવસાન પામે છે; પરંતુ જે શાસ્ત્રમાં કષ, છેદ અને તાપ એ ત્રણેયથી શુદ્ધ ધર્મ બતાવાયો ન હોય, કે ત્રણમાંથી કોઈ એકથી પણ શુદ્ધ ધર્મ બતાવાયો ન હોય, તેવા શાસ્ત્ર દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલું શ્રુતજ્ઞાન પણ સમ્યગ્ બનતું નથી, પરંતુ ક્યાંક ખામીવાળું છે; અને તે પ્રકારના મિથ્યા શ્રુત અનુસારે કરાયેલી આચરણ પણ કોઈ સ્થાનમાં ત્રુટિવાળી બને છે. જેથી તે શ્રુત અને અનુજ્ઞાનરૂપ ધર્મ દ્વારા ઇષ્ટફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ॥૧૦૨૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે કષાદિ ત્રણેયથી કે ત્રણમાંથી કોઈ એકથી પણ અપરિશુદ્ધ ધર્મ સ્વસાધ્યને સાધતો નથી. ત્યાં શંકા થાય કે આવો ધર્મ સ્વસાધ્યને ન સાધે તેનાથી શું ? એથી કહે છે —

ગાથા :

एसो य उत्तमो जं पुरिसत्थो इत्थ वंचिओ नियमा ।
वंचिज्जइ सयलेसुं कल्लाणेसुं न संदेहो ॥૧૦૨૬॥

અન્યથાર્થ :

જં ય=અને જે કારણથી एसो उत्तमो पुरिसत्थो=આ=ધર્મ, ઉત્તમ પુરુષાર્થ છે, (તે કારણથી) इत्थ=અહીં=ધર્મમાં, वंचिओ=વંચિત નિયમા=નિયમથી સયलेसुं कल्लाणेसुं=સકલ કલ્યાણોમાં वंचिज्जइ=વંચાય છે, संदेहो न=સંદેહ નથી.

ગાથાર્થ :

અને જે કારણથી ધર્મ ઉત્તમ પુરુષાર્થ છે, તે કારણથી, ધર્મમાં છેતરાયેલો નિયમથી સર્વ કલ્યાણોમાં છેતરાય છે, એમાં સંશય લઘી.

ટીકા :

एष चोत्तमो यद्=यस्मात् पुरुषार्थो वर्तते, अत्र=धर्मे वञ्चितः स नियमाद् वञ्च्यते लोकः सकलेषु कल्याणेषु वक्ष्यमाणेषु, न सन्देहः, इत्थमेवैतदिति गाथार्थः ॥૧૦૨૬॥

ટીકાર્થ :

અને જે કારણથી આ=ધર્મ, ઉત્તમ પુરુષાર્થ વર્તે છે, તે કારણથી, અહીં=ધર્મમાં, ઠગાયેલો તે લોક નિયમથી કહેવાનારાં સકલ કલ્યાણોમાં ઠગાય છે, સંદેહ નથી. આ કથનને દૃઢ કરે છે — આ આ રીતે જ છે=ધર્મમાં ઠગાયેલો લોક સર્વ કલ્યાણોમાં ઠગાય છે, એ વાત એ રીતે જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શુદ્ધ ધર્મ સર્વજ્ઞે બતાવ્યો છે અને તે કષપરીક્ષા, છેદપરીક્ષા અને તાપપરીક્ષાથી શુદ્ધ છે. આ શુદ્ધ ધર્મ સર્વ કલ્યાણોની પરંપરાનું કારણ છે, તેથી ઉત્તમ પુરુષાર્થરૂપ છે; કેમ કે આ શુદ્ધ ધર્મ સર્વ કલ્યાણોની પરંપરા

દ્વારા મોક્ષફળને સાધી આપનાર છે. તેથી આવા શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ અર્થે મોક્ષાર્થી જીવે શાસ્ત્રોની કષ, છેદ, તાપપરીક્ષા કરીને, કષ, છેદ, તાપથી શુદ્ધ એવાં શાસ્ત્રો દ્વારા શુદ્ધ ધર્મનો બોધ કરવા યત્ન કરવો જોઈએ.

વળી, શાસ્ત્ર કષ, છેદ, તાપથી શુદ્ધ હોય, છતાં તે શાસ્ત્ર દ્વારા યથાર્થ બોધ ન થાય તો તેનાથી પ્રગટતો શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ ધર્મ કષ, છેદ, તાપશુદ્ધ બને નહીં. તેથી કલ્યાણનો અર્થી પણ જીવ જો શાસ્ત્રની કષાદિ પરીક્ષા ન કરે, અથવા તો કષાદિથી પરીક્ષિત પણ શાસ્ત્રથી પોતાને થયેલા બોધની કે બોધથી થતી આચરણાની કષ, છેદ, તાપપરીક્ષા ન કરે, તો ધર્મનું સમ્યગ્ સેવન તો થાય નહીં, પરંતુ માત્ર 'હું ધર્મ આચરું છું', તેવો ભ્રમ થાય.

વળી, ધર્મમાં ઠગાયેલો જીવ પોતાની કલ્યાણની પરંપરામાં નક્કી ઠગાય છે; કેમ કે વિપરીત સેવાયેલા ધર્મથી કલ્યાણ થતું નથી. અને આ વાતને દઢ કરવા ગ્રંથકાર કહે છે કે 'આ આમ જ છે' અર્થાત્ ધર્મમાં ઠગાયેલો જીવ નિયમા સર્વ કલ્યાણોમાં ઠગાય છે, એ વાત એમ જ છે, એમાં સંદેહ નથી. તેથી મોક્ષાર્થી જીવે કષાદિ પરીક્ષા કરીને શાસ્ત્રને સ્વીકારવું જોઈએ, અને પછી શાસ્ત્રથી થતા પોતાના બોધની અને પોતાની આચરણાની પરીક્ષા કરવી જોઈએ. ॥૧૦૨૬॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૨૨થી ૧૦૨૪માં કષ, છેદ, તાપપરીક્ષાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, અને ગાથા ૧૦૨૫થી તેનું નિગમન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો જે પ્રસ્તુત ગાથામાં પૂર્ણ થાય છે. હવે સર્વ કથનનો ફલિતાર્થ દર્શાવે છે —

ગાથા :

एत्थ य अवंचिए ण हि वंचिज्जइ तेसु जेण तेणेसो ।
सम्मं परिक्षिखअव्वो बुहेहिं मइनिउणदिट्ठीए ॥१०२७॥

અન્યથાર્થ :

जेण य=अने જે કારણથી एत्थ=અહીં=ધર્મમાં, अवंचिए=અવંચિત તેસુ हि=ખરેખર તેઓમાં=સકલ કલ્યાણોમાં, ण वंचिज्जइ=વંચાતો નથી=ઠગાતો નથી, तेण=તે કારણથી बुहेहिं=બુધો વડે एसो=આ=ધર્મ, मइनिउणदिट्ठीए=મતિનિપુણ દૃષ્ટિથી सम्मं परिक्षिखअव्वो=સમ્યગ્ પરીક્ષા કરવા યોગ્ય છે.

ગાથાર્થ :

અને જે કારણથી ધર્મમાં નહીં છેતરાયેલો લોક ખરેખર સર્વ કલ્યાણોમાં છેતરાતો નથી, તે કારણથી બુધો વડે ધર્મ મતિનિપુણ દૃષ્ટિથી સમ્યગ્ પરીક્ષા કરવા યોગ્ય છે.

ટીકા :

अत्र चाऽवच्छिन्नतः सन् न हि वञ्च्यते तेषु=कल्याणेषु येन हेतुना, तेनैष सम्यग् परीक्षितव्यः श्रुतादिधर्मः बुधैर्मतिनिपुणदृष्ट्या=सूक्ष्मबुद्धयेति गार्थाः ॥१०२७॥

ટીકાર્થ :

અને જે હેતુથી અહીં=ધર્મમાં, નહીં ઠગાએલો છતો ખરેખર તેઓમાં=કલ્યાણોમાં, ઠગાતો નથી, તે હેતુથી બુધો વડે આ=શ્રુતાદિ ધર્મ, મતિનિપુણ દૃષ્ટિથી=સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી, સમ્યગ્ પરીક્ષા કરવા યોગ્ય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શુદ્ધ ધર્મના સેવન માટે તત્પર થયેલા જીવે નિપુણ બુદ્ધિથી શાસ્ત્રની, શાસ્ત્ર દ્વારા પ્રાપ્ત થતા શ્રુતધર્મની અને શ્રુતાનુસાર આચરાતા ચારિત્રધર્મની કષ, છેદ, તાપપરીક્ષા કરવી જોઈએ, પરંતુ માત્ર 'ધર્મ સેવવો છે' તેવી ઓછ બુદ્ધિથી ધર્મસેવનમાં તત્પર થવું ન જોઈએ; કેમ કે ધર્મની કષાદિ પરીક્ષા કરવાથી શુદ્ધ ધર્મની અને કલ્યાણની પરંપરારૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે ધર્મ સર્વજ્ઞકથિત છે અને સર્વજ્ઞ દરેક જીવને પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણે અપ્રમાદ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે. તેથી જીવે પોતાની શક્તિનું આલોચન કરીને શુદ્ધ ધર્મની પરીક્ષા માટેનો યત્ન કરવો જોઈએ, અને શુદ્ધ ધર્મને જાણીને સ્વભૂમિકા અનુસાર તે ધર્મને સ્થિર કરવા યત્ન કરવો જોઈએ, અને સ્થિર કરીને તે ધર્મને સ્વશક્તિ અનુસાર ઉચિત રીતે આચરવો જોઈએ. આ રીતે કરનાર જીવનો ધર્મ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામીને મોક્ષરૂપ ફળમાં વિશ્રાંત થાય છે અને અવશ્ય કલ્યાણની પરંપરા પ્રાપ્ત કરાવે છે. આથી કલ્યાણના અર્થી જીવે પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણે અવશ્ય ધર્મની પરીક્ષા કરીને શુદ્ધ ધર્મ આરાધવો જોઈએ.

॥૧૦૨૭॥

અવતરણિકા :

પૂર્વની બે ગાથામાં કહ્યું કે ધર્મ એ ઉત્તમ પુરુષાર્થ હોવાથી ધર્મમાં છેતરાયેલો પુરુષ સર્વ કલ્યાણોમાં નક્કી છેતરાય છે, અને ધર્મમાં નહીં છેતરાયેલો પુરુષ સર્વ કલ્યાણોમાં નક્કી છેતરાતો નથી. તેથી જિજ્ઞાસા થાય કે કલ્યાણો કેવા પ્રકારનાં છે ? એથી કલ્યાણોનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે –

ગાથા :

કલ્લાણાણિ અ ઇહં જાહં સંપત્તમોક્ષભીઅસ્સ ।

સુરમણુઅસુ સુહાં નિયમેણ સુહાણુબંધીણિ ॥૧૦૨૮॥

અન્વયાર્થ :

અ=અને સંપત્તમોક્ષભીઅસ્સ=સંપ્રાપ્તમોક્ષભીજવાણાને=સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને, સુરમણુઅસુ=સુર-મનુષ્યમાં સુહાણુબંધીણિ જાહં સુહાં=શુભ અનુબંધવાળાં જે સુખો નિયમેણ=નિયમથી થાય છે, (તે) ઇહં=અહીં=શુદ્ધ ધર્મના સેવનથી કલ્યાણો પ્રાપ્ત થાય છે એ વિચારમાં, કલ્લાણાણિ=કલ્યાણો છે.

ગાથાર્થ :

અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને, દેવભવમાં કે મનુષ્યભવમાં શુભ અનુબંધવાળાં જે સુખો નિયમથી થાય છે, તે અહીં કલ્યાણો છે.

ટીકા :

ક્લ્યાણાણિ ચાઽત્ર વિચારે યાનિ સમ્પ્રાપ્તમોક્ષબીજસ્ય પ્રાણિનઃ સુમનુષ્યેષુ સુખાનિ વિચિત્રાણિ નિયમેન શુભાનુબન્ધીનિ ન્યાય્યત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૨૮॥

ટીકાર્થ :

અને પ્રાપ્ત થયેલ છે મોક્ષનું બીજ જેને એવા પ્રાણીને=સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને, દેવ-મનુષ્યોમાં શુભ અનુબંધવાળાં વિચિત્ર=વિવિધ પ્રકારનાં, જે સુખો નિયમથી થાય છે, તે સુખો આ વિચારમાં=શુદ્ધ ધર્મના સેવનથી પ્રાપ્ત થતાં કલ્યાણોના વિચારમાં, કલ્યાણો છે; કેમ કે ન્યાય્યપણું છે=યુક્તિયુક્તપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ધર્મ કરવાથી થતાં કલ્યાણોનું સ્વરૂપ દર્શાવતાં કહે છે કે સંસારનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવાથી જેમને ભવનો નિર્વેદ થયો છે, અને ભવનિર્વેદાદિ ભાવો દ્વારા જેમને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું છે, તેવા જીવો સંપ્રાપ્તમોક્ષબીજવાળા કહેવાય; અને આવા સંપ્રાપ્તમોક્ષબીજવાળા જીવો જે ધર્મનું સેવન કરે છે, તેનાથી તેઓને કલ્યાણની પરંપરાના કારણભૂત દેવલોકનાં કે મનુષ્યલોકનાં વિવિધ સુખો નિયમા પ્રાપ્ત થાય છે, જે ધર્મસેવનથી પ્રાપ્ત થતાં કલ્યાણો છે.

વળી, સંસારનાં શુભ અનુબંધવાળાં સુખોને કલ્યાણરૂપે સ્વીકારવાં એ ન્યાય્ય છે અર્થાત્ યુક્તિસંગત છે; કેમ કે જીવને ક્ષણભર શાતા આપીને દુઃખની પરંપરામાં પાડે તેવાં સુખોને કલ્યાણ કહી શકાય નહીં; પરંતુ જેઓ ઉત્તરોત્તર ધર્મની વૃદ્ધિ કરીને પ્રકૃષ્ટ એવા મોક્ષસુખમાં વિશ્રાંત પામતાં હોય તેવાં દેવભવનાં કે મનુષ્યભવનાં સુખોને કલ્યાણ કહી શકાય. આથી તેવાં સુખોને કલ્યાણરૂપે સ્વીકારવાં ન્યાય્ય છે. ॥૧૦૨૮॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સંપ્રાપ્તમોક્ષબીજવાળા જીવને જે શુભાનુબંધી સુખો પ્રાપ્ત થાય છે તે કલ્યાણો છે. તેથી જિજ્ઞાસા થાય કે મોક્ષનું બીજ શું છે ? તેથી મોક્ષના બીજનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે -

ગાથા :

સમ્મં ચ મોક્ષબીજં તં પુણ ભૂઅત્થસદ્દહણરૂવં ।
પસમાઈલિંગગમ્મં સુહાયપરિણામરૂવં તુ ॥૧૦૨૯॥

અન્વયાર્થ :

સમ્મં ચ=અને સમ્યક્ત્વ મોક્ષબીજં=મોક્ષનું બીજ છે. તં પુણ=વળી તે=સમ્યક્ત્વ, ભૂઅત્થસદ્દહણરૂવં=ભૂતાર્થના શ્રદ્ધાનરૂપ છે, પસમાઈલિંગગમ્મં=પ્રશ્નાદિ લિંગોથી ગમ્ય છે, સુહાયપરિણામરૂવં તુ=વળી શુભાત્મ-પરિણામરૂપ છે.

ગાથાર્થ :

અને સમ્યક્ત્વ મોક્ષનું બીજ છે. વળી સમ્યક્ત્વ ભૂતાર્થના શ્રદ્ધાનરૂપ છે, પ્રશમાદિ લિંગોથી ગમ્ય છે, વળી આત્માના શુભ પરિણામરૂપ છે.

ટીકા :

सम्यक्त्वं च मोक्षबीजं वर्तते, तत्पुनः स्वरूपेण भूतार्थश्रद्धानरूपं, तथा प्रशमादिलिङ्गगम्यमेतत्, शुभात्मपरिणामरूपं जीवधर्म इति गाथार्थः ॥१०२९॥

ટીકાર્થ :

અને સમ્યક્ત્વ મોક્ષનું બીજ વર્તે છે, વળી તે=સમ્યક્ત્વ, સ્વરૂપથી ભૂતાર્થના શ્રદ્ધાનરૂપ છે=સદ્ભૂત અર્થની શ્રદ્ધા કરવારૂપ છે, અને આ=સમ્યક્ત્વ, પ્રશમાદિ લિંગોથી ગમ્ય છે, શુભાત્મપરિણામરૂપ જીવનો ધર્મ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને શુભ અનુબંધવાળાં જે સુખો મળે છે તે કલ્યાણ છે. તેથી એ દક્ષિત થાય કે સમ્યક્ત્વ વગર સેવાયેલા ધર્મથી કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય નહીં. માટે કલ્યાણના અર્થો જીવે સમ્યક્ત્વને જાણવું જોઈએ અને પ્રગટ કરવા યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી પ્રગટ થયેલા સમ્યક્ત્વના બળથી કલ્યાણની પરંપરા પ્રાપ્ત થાય. હવે તે સમ્યક્ત્વ શું ચીજ છે ? તે બતાવે છે —

સમ્યક્ત્વ એ મોક્ષનું બીજ છે. આશય એ છે કે જીવમાં પ્રગટેલી પદાર્થને યથાર્થ જોવાની નિર્મળ દષ્ટિ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરાવીને મોક્ષરૂપ ફળમાં વિશ્રાંત થાય છે, તેથી પદાર્થને યથાર્થ જોનારી દષ્ટિરૂપ સમ્યક્ત્વ મોક્ષનું બીજ છે.

વળી, તે સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપથી ભૂતાર્થ શ્રદ્ધાનરૂપ છે. તાત્પર્ય એ છે કે જગતમાં સર્વ પદાર્થો જે રીતે રહેલા છે, અને તે સર્વ પદાર્થોની પરસ્પર જે રીતે કાર્ય-કારણભાવની વ્યવસ્થા છે, તે જ રીતે સર્વજ્ઞ ભગવાન કેવલજ્ઞાનમાં જુએ છે. તેથી “જગતના સર્વ પદાર્થો સર્વજ્ઞ જે રીતે જુએ છે તે રીતે જ રહેલા છે” એવા પ્રકારની જે જીવમાં નિર્મળ પ્રજ્ઞા પ્રગટે છે, તે જીવને સર્વજ્ઞવચનમાં નિર્મળ શ્રદ્ધા પેદા થાય છે. તેથી તેને જિનવચનનાનુસાર સમ્યગ્ બોધ અને સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ સર્વ કલ્યાણોનું કારણ દેખાય છે, જેના કારણે તે જીવનો સ્વશક્તિ પ્રમાણે જિનવચનને જાણવા અને જીવનમાં ઉતારવાને અભિમુખ પરિણામ થાય છે. આ પરિણામથી અભિવ્યંગ્ય એવું ભૂતાર્થ શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ છે.

વળી, તે સમ્યક્ત્વનાં પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય: એ પાંચ લિંગ છે અર્થાત્ સમ્યક્ત્વને કારણે જીવમાં આ પ્રશમાદિ પાંચ ભાવો પ્રગટે છે, જેનાથી પ્રગટેલ સમ્યક્ત્વ ઓળખી શકાય છે.

વળી, આ સમ્યક્ત્વ કર્મના ઉદયકૃત આત્માનો પરિણામ નથી, પરંતુ કર્મના ક્ષયોપશમથી કે ક્ષયથી પ્રગટ થતો શુભ એવો આત્માનો પરિણામ છે, જે પરિણામ જીવનો ધર્મ છે. ॥૧૦૨૯॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૨૮માં કહેલ કે સંપ્રાપ્તમોક્ષબીજવાળા જીવને શુભ અનુબંધવાળાં સુખો પ્રાપ્ત થાય છે તે કલ્યાણો છે. તેથી પ્રશ્ન થાય કે સુખો શુભ અનુબંધવાળાં કેમ થાય છે ? એથી કહે છે —

ગાથા :

તસ્મિ સઙ્ગ સુહં નેઅં અકલુષભાવસ્સ હંદિ જીવસ્સ ।
અણુબંધો અ સુહો ખલુ ધમ્મપવત્તસ્સ ભાવેણ ॥૧૦૩૦॥

અન્યથાર્થ :

તસ્મિ સઙ્ગ=તે હોતે છતે=સમ્યક્ત્વ હોતે:છતે, અકલુષભાવસ્સ જીવસ્સ=અકલુષભાવવાળા જીવને સુહં નેઅં=સુખ જાણવું, ધમ્મપવત્તસ્સ અ ખલુ=અને ધર્મમાં પ્રવૃત્તને ખરેખર ભાવેણ=ભાવથી સુહો અણુબંધો=શુભ અનુબંધ થાય છે.

★ 'હંદિ' ઉપપ્રદર્શનમાં છે.

ગાથાર્થ :

સમ્યક્ત્વ હોતે છતે અકલુષભાવવાળા જીવને સુખ જાણવું, અને ધર્મમાં પ્રવૃત્ત જીવને ખરેખર પરમાર્થથી શુભ અનુબંધ થાય છે.

ટીકા :

તસ્મિન્ સતિ સુખં જ્ઞેયં સમ્યક્ત્વે અકલુષભાવસ્ય હન્દિ જીવસ્ય શુદ્ધાશયસ્ય, અનુબન્ધશ્ચ શુભઃ
ખલુ તસ્મિન્ સતિ ધર્મપ્રવૃત્તસ્ય ભાવેન=પરમાર્થેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૩૦॥

ટીકાર્થ :

તે=સમ્યક્ત્વ, હોતે છતે અકલુષભાવવાળા=શુદ્ધ આશયવાળા, જીવને સુખ જાણવું, અને તે હોતે છતે=સમ્યક્ત્વ હોતે છતે, ધર્મમાં પ્રવૃત્તને ખરેખર ભાવથી=પરમાર્થથી, શુભ અનુબંધ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે અકલુષિત ભાવવાળા જીવને સુખ થાય છે, અને તે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને ધર્મની પ્રવૃત્તિ દ્વારા પરમાર્થથી શુભ અનુબંધ થાય છે.

આશય એ છે કે સમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે ત્યારે જીવમાં ભોગોની આસક્તિ ક્ષીણપ્રાય થાય છે, જેના કારણે તે જીવ સંસારનાં સુખો ભોગવીને પણ તેનાથી પ્રાપ્ત થતા આનંદનો અનુભવ કરી શકે છે; કેમ કે ભોગની પ્રવૃત્તિથી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોની ભોગેચ્છા શાંત થાય છે, જ્યારે મિથ્યાદષ્ટિ જીવોમાં શુદ્ધાશય નહીં હોવાને કારણે ભોગની પ્રવૃત્તિથી ભોગેચ્છા વૃદ્ધિ પામે છે, જેથી ભોગો ભોગવીને પણ તેનાથી પ્રાપ્ત થતા આનંદનો તેઓ અનુભવ કરી શકતા નથી.

જેમ કોઈના શરીરમાં વિકૃતિ થઈ હોય તો તેને ખોટી તૃષા લાગે છે, અને તે જેમ જેમ પાણી પીતો જાય તેમ તેમ તેને તૃપ્તિ તો થતી નથી, પણ અધિક અધિક તૃષા લાગે છે, તેથી પાણી પીવા દ્વારા તેને સુખ તો મળતું નથી પરંતુ તૃષાની વૃદ્ધિને કારણે અધિક દુઃખ થાય છે; અને જેના શરીરમાં વિકૃતિ થઈ નથી તેને સહજ તૃષા લાગે છે, અને પાણી પીવાથી તે તૃષાનું શમન થાય છે, જેથી તે પાણી પીવા દ્વારા સુખનો અનુભવ કરી શકે છે. એ રીતે પુણ્યથી પ્રાપ્ત થયેલા ભોગો ભોગવવાથી અકલુષભાવવાળા સમ્યક્દષ્ટિ જીવોની ભોગેચ્છાનું શમન થાય છે, જેથી તેઓ સાંસારિક ભોગોમાં પણ સુખનો અનુભવ કરી શકે છે; જ્યારે કલુષભાવવાળા મિથ્યાદષ્ટિ જીવોની ભોગેચ્છા ભોગો ભોગવવાથી શમતી તો નથી, પરંતુ વૃદ્ધિ પામે છે, જેના કારણે તેઓ ભોગોમાં અધિક અધિક પ્રવૃત્તિ કરીને પાપબંધનો પ્રવાહ ઊભો કરે છે; જેથી તેઓ આ ભવમાં તો દુઃખી થાય છે, પરંતુ પરભવમાં પણ દુઃખી થાય છે.

વળી, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવાથી જીવને શુદ્ધ ધર્મ પ્રત્યેનો પક્ષપાત થાય છે, અને શુદ્ધ ધર્મને તે સ્વશક્તિ અનુસાર આરાધે છે; જેના કારણે તે જીવને શુભ અનુબંધવાળાં દેવલોકનાં કે મનુષ્યભવનાં ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક સુખો પ્રાપ્ત થાય છે. આથી ગાથા ૧૦૨૮માં કહ્યું કે સંપ્રાપ્તમોક્ષબીજવાળા જીવને નિયમથી શુભાનુબંધી સુખોરૂપ કલ્યાણો પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૦૩૦॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૨૮માં મોક્ષના બીજરૂપ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહ્યું કે ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ છે. તેથી શંકા થાય કે ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ શેનાથી થાય ? એથી કહે છે —

ગાથા :

ભૂઅત્યસદ્દહાણં ચ હોઝ ભૂઅત્યવાયગા પાયં ।
સુઅધમ્માઓ સો પુણ પહીણદોસસ્સ વચણં તુ ॥૧૦૩૧॥

અન્યથાર્થ :

ભૂઅત્યસદ્દહાણં ચ=અને ભૂતાર્થનું શ્રદ્ધાન પાયં=પ્રાયઃ ભૂઅત્યવાયગા સુઅધમ્માઓ=ભૂતાર્થના વાયક એવા શ્રુતધર્મથી હોઝ=થાય છે, સો પુણ=વળી તે=શ્રુતધર્મ, પહીણદોસસ્સ વચણં તુ=પ્રક્ષીણદોષવાળાનું વચન જ છે.

ગાથાર્થ :

અને ભૂતાર્થનું શ્રદ્ધાન પ્રાયઃ ભૂતાર્થને કહેનારા એવા શ્રુતધર્મથી થાય છે, વળી શ્રુતધર્મ પ્રક્ષીણ દોષવાળાનું વચન જ છે.

ટીકા :

‘ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનં ચ સમ્યક્ત્વં ભવતિ ભૂતાર્થવાચકાત્ પ્રાય ઇતિ શ્રુતધર્મ્માદ્=આગમાત્, સ પુનઃ પ્રક્ષીણદોષસ્ય વચનમેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૩૧॥

ટીકાર્થ :

અને ભૂતાર્થના શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ પ્રાયઃ ભૂતાર્થના વાયક=સદ્ભૂત અર્થને કહેનારા, શ્રુતધર્મથી=આગમથી, થાય છે. વળી તે=શ્રુતધર્મ, પ્રક્ષીણદોષવાળાનું=ક્ષય પામેલા છે દોષો જેમના એવા સર્વજનું, વચન જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ઇન્દ્રિયગોચર કે અતીન્દ્રિય પદાર્થો જગતમાં જે પ્રકારે સંસ્થિત છે તે જ પ્રકારે તે સર્વ પદાર્થોની સમ્યગ્ રુચિ થવી એ ભૂતાર્થનું શ્રદ્ધાન છે, જે સમ્યક્ત્વરૂપ છે; અને છન્નસ્થ જીવો જોકે અતીન્દ્રિય પદાર્થો જોઈ શકતા નથી, તોપણ અતીન્દ્રિય પદાર્થોને કહેનારા શ્રુતધર્મથી પ્રાયઃ કરીને જીવોને ભૂતાર્થનું શ્રદ્ધાન થાય છે.

વળી, તે શ્રુતધર્મ પ્રક્ષીણદોષવાળા સર્વજનું વચન છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે કલ્યાણનો અર્થો જીવ તત્ત્વ જાણવાને અભિમુખ થાય ત્યારે કયું શાસ્ત્ર કષ, છેદ, તાપ પરીક્ષાથી શુદ્ધ છે, તેનો નિર્ણય કરીને તે કષાદિથી શુદ્ધ એવું શાસ્ત્ર સર્વજનું વચન છે એમ સ્વીકારે છે. આમ, તે જીવને સર્વજના વચન પ્રત્યે જે સ્થિર શ્રદ્ધા થાય છે તે સમ્યક્ત્વરૂપ છે.

અહીં 'પ્રાયઃ' શબ્દથી એ જણાવવું છે કે જીવમાં તે પ્રકારની નિર્મળ પ્રજ્ઞા ન હોય તો સર્વજના વચનરૂપ શ્રુતધર્મથી પણ સાચી શ્રદ્ધા પેદા થાય નહીં, નિર્મળ પ્રજ્ઞાવાળા જીવને જ શ્રુતધર્મથી સર્વજવચનમાં સ્થિર શ્રદ્ધા થાય છે. યોગ્ય જીવને કષ, છેદ, તાપથી શુદ્ધ એવાં સર્વજનાં વચનો જાણીને સ્થિર નિર્ણય થાય છે કે "સર્વજ ભગવંતે જે કાંઈ કહ્યું છે તે જ તત્ત્વ છે, અન્ય નહીં. આથી મારે પણ સર્વજનાં વચનોનો યથાર્થ બોધ કરીને તે જ પ્રમાણે આચરણ કરવું જોઈએ, અને તેમ કરીશ તો જ મારું હિત થશે." આવા પ્રકારની શ્રદ્ધા સદ્ભૂત અર્થના વાયક એવા શ્રુતધર્મથી યોગ્ય જીવને પેદા થાય છે, અને અયોગ્ય જીવને શ્રુતધર્મથી પણ આવા પ્રકારની શ્રદ્ધા પેદા થતી નથી, તેથી 'પ્રાયઃ' શબ્દનું ગ્રહણ છે. ॥૧૦૩૧॥

અવતરણિકા :

કિમિત્યત્રાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કયા કારણથી શ્રુતધર્મ પ્રક્ષીણદોષવાળા સર્વજનું વચન જ છે ? એ પ્રકારની એમાં=શંકામાં, કહે છે —

ગાથા :

જમ્હા અપોરિસેઅં નેગંતેણેહ વિજ્જઈ વચણં ।

ભૂઅત્થવાયગં ન ચ સવ્વં અપહીણદોસસ્સ ॥૧૦૩૨॥

અન્વયાર્થ :

જમ્હા=જે કારણથી ઇહ=અહીં=જગતમાં, એગંતેણ અપોરિસેઅં વચણં=એકાંતથી અપૌરુષેય વચન ન વિજ્જઈ=વિદ્યમાન નથી, અપહીણદોસસ્સ ચ=અને અપ્રક્ષીણદોષવાળાનું સવ્વં ભૂઅત્થવાયગં ન=સર્વ (વચન) ભૂતાર્થનું વાયક નથી.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી જગતમાં એકાંતે અપૌરુષેય વચન વિદ્યમાન નથી, અને અપ્રક્ષીણદોષવાળાનું સર્વ વચન ભૂતાર્થનું વાયક નથી.

ટીકા :

यस्मादपौरुषेयं नैकान्तेनेह विद्यते वचनं, पुरुषव्यापाराभावेऽनुपलब्धेः, भूतार्थवाचकं न च सर्वमप्रक्षीणदोषस्य वचनमिति, तस्माद्यथोक्त एव श्रुतधर्म इति गायार्थः ॥૧૦૩૨॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી અહીં=જગતમાં, એકાંતથી અપૌરુષેય વચન વિદ્યમાન નથી; કેમ કે પુરુષના વ્યાપારના અભાવમાં અનુપલબ્ધિ છે=પુરુષનો બોલવારૂપ વ્યાપાર ન હોય તો વચનની પ્રાપ્તિ થતી નથી; અને અપ્રક્ષીણદોષવાળાનું સર્વ વચન ભૂતાર્થનું વાયક નથી, તે કારણથી યથોક્ત જ=પૂર્વગાથામાં કહેવાયેલ પ્રક્ષીણદોષવાળાના વચનરૂપ જ, શ્રુતધર્મ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ભૂતાર્થવાચક શ્રુતધર્મ પ્રક્ષીણદોષવાળા સર્વજ્ઞનું વચન જ છે. તેથી પ્રશ્ન થાય કે પ્રક્ષીણદોષવાળાનું વચન જ કેમ ભૂતાર્થવાચક છે ? એથી કહે છે -

જે કારણથી એકાંતે અપૌરુષેય વચન જગતમાં વિદ્યમાન નથી; કેમ કે પુરુષનો બોલવાનો વ્યાપાર ન હોય તો જગતમાં વચનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આ કથનથી જેઓ અપૌરુષેય વચનને પ્રમાણ માને છે તેમનું નિરાકરણ થાય છે.

આશય એ છે કે અંતીન્દ્રિય પદાર્થો આગમથી જણાય છે, અને તે આગમ કોઈ પુરુષે રચેલ નથી, પણ એકાંતે અપૌરુષેય છે; કેમ કે પુરુષે રચેલ આગમ પ્રમાણભૂત બને નહીં. આમ માનીને જેઓ અપૌરુષેય એવા આગમને પ્રમાણ સ્વીકારીને અપૌરુષેય આગમના વચનથી જ અંતીન્દ્રિય પદાર્થોનો બોધ થાય છે એમ માને છે, તેઓની આ માન્યતા યુક્તિયુક્ત નથી; કેમ કે પુરુષના વ્યાપાર વગર જગતમાં વચનની ઉપલબ્ધિ થતી નથી.

અહીં “એકાંતથી અપૌરુષેય વચન વિદ્યમાન નથી” એમ કહેવા દ્વારા એ જણાવવું છે કે વચન અપૌરુષેય કથંચિત્ છે, પરંતુ એકાંતથી નથી; તે આ રીતે-

જગતમાં રહેલાં ભાષાવર્ગજ્ઞાનાં પુદ્ગલો જીવના પ્રયત્નથી વચનરૂપે પરિણમન પામે છે, એ અપેક્ષાએ વચન પુરુષના વ્યાપારથી જન્ય છે; તોપણ વચન સર્વથા પુરુષના વ્યાપારથી જન્ય નથી; કેમ કે જગતમાં જે ભાષાવર્ગજ્ઞાનાં પુદ્ગલો રહેલાં છે, તે પુરુષના પ્રયત્નથી પેદા થયાં નથી, પરંતુ તે ભાષાવર્ગજ્ઞાનાં પુદ્ગલોને પુરુષ કંઠ-તાલુના અભિધાતથી વચનરૂપે પરિણમાવે છે. માટે વચન સર્વથા પુરુષના પ્રયત્નથી પેદા થતાં નથી; છતાં પુરુષના વ્યાપારથી ભાષારૂપે પરિણમન પામતાં હોવાને કારણે પુરુષવ્યાપારથી જન્ય છે, માટે વચન કથંચિત્ પૌરુષેય છે; અને તે વચન ભાષાવર્ગજ્ઞારૂપે પુરુષવ્યાપારથી અજન્ય છે, માટે કથંચિત્ અપૌરુષેય છે. આથી પ્રસ્તુત ગાથામાં કહ્યું કે ‘વચન એકાંતથી અપૌરુષેય નથી.’

આટલા કથનથી એ ફલિત થયું કે જગતમાં આગમરૂપ જે વચનો છે તે કોઈ પુરુષના વચનરૂપ હોવાથી પૌરુષેય છે, પણ એકાંતે અપૌરુષેય નથી. તો કોનું વચન ભૂતાર્થવાચક બને ? એવી કોઈને શંકા થાય, એથી કહે છે —

અપ્રક્ષીણદોષવાળા જીવોનાં સર્વ વચનો ભૂતાર્થનાં વાચક નથી. આશય એ છે કે રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાનરૂપ દોષો જેમના નાશ પામ્યા નથી તેવા છબસ્થ જીવોના કેટલાક વચનો યથાર્થ પદાર્થને કહેનારા હોય તોપણ, જગતમાં વિદ્યમાન એવા સર્વ પદાર્થોને યથાર્થ કહેનારા નથી. જ્યારે પ્રક્ષીણદોષવાળા સર્વજ્ઞનાં સર્વ વચનો જ ભૂતાર્થનાં વાચક છે, જે શ્રુતધર્મરૂપ છે, અને તે ભૂતાર્થના વાચક એવા શ્રુતધર્મથી પ્રાયઃ કરીને ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થાય છે.

આ પ્રકારનો પ્રસ્તુત ગાથાનો પૂર્વગાથા સ્થાથે સંબંધ છે. ॥૧૦૩૨॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૩૧માં કહ્યું કે પ્રક્ષીણદોષવાળા સર્વજ્ઞનું વચન જ શ્રુતધર્મ છે અને ભૂતાર્થના વાચક એવા શ્રુતધર્મથી પ્રાયઃ ભૂતાર્થના શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થાય છે. ત્યાં પૂર્વપક્ષી આહથી શંકા કરે છે —

★ ગાથા ૧૦૩૩થી ૧૦૩૭માં ગ્રંથકારે જે પૂર્વપક્ષ સ્થાપ્યો છે તેનું સંક્ષિપ્ત ચોજન નીચે મુજબ છે, જેને લક્ષ્યમાં રાખીને અન્વયાર્થ, ગાથાર્થ, ટીકાર્થ, ભાવાર્થ વાંચવામાં આવે તો તેનો યથાર્થ બોધ થઈ શકે.

ગ્રંથકારે ગાથા ૧૦૩૧માં કહ્યું કે પ્રાયઃ ભૂતાર્થવાચક એવા શ્રુતધર્મથી ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થાય છે. ત્યાં પૂર્વપક્ષીને કહેવું છે કે ભૂતાર્થવાચક એવો શ્રુતધર્મ નવમા ઐવેયક સુધી જતી વખતે જીવે અનંતીવાર પ્રાપ્ત કર્યો, છતાં જીવને ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થયું નહીં, તેથી શ્રુતધર્મને સમ્યક્ત્વનો હેતુ કહી શકાય નહીં.

ત્યાં પૂર્વપક્ષીને કોઈ કહે કે સમ્યક્ત્વનો જેમ બહિરંગ રીતે શ્રુતધર્મ હેતુ છે, તેમ અન્ય પણ કોઈ બહિરંગ હેતુ છે, જે સમ્યક્ત્વનો અન્ય હેતુ જીવને અનંતકાળમાં ક્યારેય પ્રાપ્ત થયો નહીં, માટે માત્ર શ્રુતધર્મરૂપ એક હેતુ પૂર્વે અનંતીવાર પ્રાપ્ત થવા છતાં જીવને અત્યાર સુધી સમ્યક્ત્વ થયું નહીં. અને જ્યારે સમ્યક્ત્વના બંને હેતુઓનો જીવને યોગ થાય છે, ત્યારે જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે.

તેને પૂર્વપક્ષી કહે છે કે જીવને જેમ સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મરૂપ હેતુ અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયો છે, તેમ સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ પણ અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયો છે; કેમ કે અનાદિકાળથી સંસારમાં ભ્રમતા જીવને સર્વ બાહ્ય સંયોગો અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયા છે.

અહીં પૂર્વપક્ષીને કોઈ કહે કે સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મરૂપ બાહ્ય હેતુ જીવને અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયો, પરંતુ સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મથી અન્ય બાહ્ય હેતુ અનંતકાળમાં પ્રાપ્ત થયો નથી, માટે અત્યાર સુધી જીવને સમ્યક્ત્વ થયું નહીં.

તેને પૂર્વપક્ષી કહે છે કે સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ પૂર્વે કેમ પ્રાપ્ત ન થયો ? અને અત્યારે જ કેમ પ્રાપ્ત થયો ? તેની સંગતિ કરવા માટે તે અન્ય હેતુની અત્યારે પ્રાપ્તિ થવામાં કોઈ બીજો હેતુ માનવો પડશે, અને તે બીજો હેતુ પ્રાપ્ત થવા પ્રત્યે પણ કોઈ અન્ય હેતુ માનવો પડશે, જેથી હેતુઓની અનવસ્થા ચાલશે.

આથી સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મથી અન્ય કોઈ બાહ્ય હેતુ સ્વીકારી શકાય નહીં, એમ સ્થાપન કરીને, પૂર્વપક્ષી પોતાની વાતને સમર્થન કરવા માટે કહે છે કે સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ સ્વીકારવો હોય તો અંતરંગ રીતે કર્મ સ્વીકારી શકાય અર્થાત્ સમ્યક્ત્વનો બાહ્ય હેતુ શ્રુતધર્મ છે, અને આંતર હેતુ કર્મ છે, એમ સ્વીકારી શકાય; પરંતુ તે કર્મ પણ મોહનીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી માંડીને ગ્રંથિદેશ સુધીની સ્થિતિ સિવાય અન્ય કોઈ સ્વીકારી શકાય નહીં, અને કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ગ્રંથિદેશ સુધીની કર્મસ્થિતિ પણ જીવે અનંતીવાર પ્રાપ્ત કરી છે; કેમ કે અનાદિકાળથી ભ્રમતો જીવ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પણ અનંતીવાર પામે છે, અને કર્મના ગ્રંથિદેશમાં પણ અનંતીવાર આવે છે. આથી સમ્યક્ત્વનું બાહ્ય કારણ શ્રુતધર્મ સ્વીકારીએ અને અંતરંગ કારણ કર્મ સ્વીકારીએ તો, જેમ બાહ્ય કારણીભૂત શ્રુતધર્મની જીવને અનંતીવાર પ્રાપ્તિ થઈ છે, તેમ અભ્યંતર કારણીભૂત કર્મની પણ જીવને અનંતીવાર પ્રાપ્તિ થઈ છે, છતાં પૂર્વે જીવને સમ્યક્ત્વ થયું નહીં. આથી જીવને બાહ્ય એવા શ્રુતધર્મથી અને અભ્યંતર એવા કર્મથી સમ્યક્ત્વ થાય છે, એમ કઈ રીતે કહી શકાય? અર્થાત્ ન કહી શકાય.

આ પ્રકારની પૂર્વપક્ષીની શંકા છે, જેનો ઉત્તર ગ્રંથકાર ગાથા ૧૦૩૮માં આપવાના છે.

ગાથા :

આહ તઓ વિ ણ નિયમા જાયઙ્ ભૂઅત્થસદ્દહાણં તુ
જં સો વિ પત્તપુવ્વો અણંતસો સવ્વજીવેહિં ॥૧૦૩૩॥

અન્યથાર્થ :

આહ=કહે છે=કોઈ શંકા કરતાં કહે છે — તઓ વિ તુ=વળી તેનાથી પણ=શ્રુતધર્મથી પણ, ભૂઅત્થસદ્દહાણં=ભૂતાર્થનું શ્રદ્ધાન નિયમા=નિયમથી ણ જાયઙ્=થતું નથી; જં=જે કારણથી સો વિ=આ પણ=શ્રુતધર્મ પણ, સવ્વજીવેહિં=સર્વ જીવો વડે અણંતસો=અનંતીવાર પત્તપુવ્વો=પ્રાપ્તપૂર્વવાળો છે=પૂર્વે પ્રાપ્ત કરાયો છે.

ગાથાર્થ :

આહથી શંકા કરતાં કોઈ કહે છે — વળી શ્રુતધર્મથી પણ ભૂતાર્થનું શ્રદ્ધાન નિયમથી થતું નથી; જે કારણથી શ્રુતધર્મ પણ સર્વ જીવો વડે અનંતીવાર પૂર્વે પ્રાપ્ત કરાયો છે.

ટીકા :

આહ-તતોઽપિ=શ્રુતધર્માત્ ન નિયમાત્ જાયતે=ભવતિ ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનં તુ સમ્યક્ત્વં, કુત્ત્વમિત્યાહ-યદસાવપિ=શ્રુતધર્મ્મઃ પ્રાપ્તપૂર્વોઽનન્તશઃ સર્વજીવૈઃ દ્રવ્યલિઙ્ગગ્રહણ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૩૩॥

ટીકાર્થ :

આહથી કોઈ શંકા કરે છે — વળી તેનાથી પણ=શ્રુતધર્મથી પણ, ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ નિયમથી થતું નથી. કયા કારણથી શ્રુતધર્મથી પણ સમ્યક્ત્વ નિયમથી નથી થતું? એથી કહે છે — જે કારણથી દ્રવ્યલિંગના ગ્રહણમાં સર્વ જીવો વડે આ પણ=શ્રુતધર્મ પણ, અનંતીવાર પ્રાપ્તપૂર્વવાળો છે=પહેલાં મેળવાયો છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૩૧માં ગ્રંથકારે કહ્યું કે પ્રાયઃ કરીને ભૂતાર્થવાચક એવા શ્રુતધર્મથી ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થાય છે. ત્યાં કોઈ પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે કે આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા જીવો અનંતી વખત દ્રવ્ય સાધુપણું ગ્રહણ કરીને નવમા ઐવેચક સુધી જાય છે ત્યારે, સાધુપણામાં શ્રુતધર્મને પણ અનંતી વખત પ્રાપ્ત કરે છે, તોપણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નહીં; કેમ કે પૂર્વે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય તો આ જીવ અનંત કાળ સુધી આ સંસારમાં ભટકે નહીં. આથી ફલિત થાય છે કે શ્રુતધર્મથી ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થાય તેવું નક્કી થતું નથી. ॥૧૦૩૩॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે શ્રુતધર્મથી પણ નક્કી સમ્યક્ત્વ થતું નથી; કેમ કે શ્રુતધર્મ અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયો, છતાં જીવને સમ્યક્ત્વ થયું નહીં. ત્યાં પૂર્વપક્ષીને કોઈ કહે કે સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મ પણ હેતુ છે અને શ્રુતધર્મથી અન્ય પણ હેતુ છે; અને સમ્યક્ત્વના કારણભૂત શ્રુતધર્મ જીવને અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયો, પણ સમ્યક્ત્વનું અન્ય કારણ ક્યારેય પ્રાપ્ત થયું નહીં. આથી સમ્યક્ત્વના અન્ય કારણનો અભાવ હોવાને કારણે શ્રુતધર્મરૂપ કારણ પ્રાપ્ત થવા છતાં જીવને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નહીં. તેના નિરાકરણ અર્થે પૂર્વપક્ષી કહે છે —

ગાથા :

જ ય અત્થિ કોઢ અન્નો એત્થં હેઠ્ઠ અપત્તપુલ્લો ત્તિ ।
જમણાદીસંસારે કેણ સમં ન ઘડિઓ જોગો ॥૧૦૩૪॥

અન્યથાર્થ :

એત્થં ચ=અને અહીં=સંસારમાં, અપત્તપુલ્લો=અપ્રાપ્તપૂર્વવાળો અન્નો કોઢ હેઠ્ઠ=અન્ય કોઈ હેતુ જ અત્થિ=નથી; જં=જે કારણથી અણાદીસંસારે=અનાદિ સંસારમાં (ભ્રમતા જીવનો) કેણ સમં=કોની સાથે જોગો ઘડિઓ ન ?=યોગ ઘટિત નથી ?

★ 'ત્તિ' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

અને સંસારમાં પહેલાં પ્રાપ્ત થયો ન હોય એવો અન્ય કોઈ હેતુ નથી; જે કારણથી અનાદિ સંસારમાં ભ્રમતા જીવનો કોની સાથે સંબંધ થયો નથી ?

ટીકા :

ન ચાઽસ્તિ કશ્ચિદન્યોઽર હેતુઃ સમ્યક્ત્વસ્યાઽપ્રાપ્તપૂર્વ ઇતિ, કથમિત્યાહ-ચદનાદૌ સંસારે સંસરતઃ કેન સાન્દર્ભ ન ઘટિતો યોગઃ ? સર્વેણ ઘટિત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૩૪॥

ટીકાઈ :

અને અહીં=સંસારમાં, સમ્યક્ત્વનો અપ્રાપ્તપૂર્વવાળો અન્ય કોઈ હેતુ નથી. કેમ ? એથી કહે છે — જે કારણથી અનાદિ સંસારમાં સંસરતા એવા જીવનો કોની સાથે યોગ ઘટ્યો નથી ? સર્વ સાથે ઘટ્યો છે=બધા સાથે જીવનો સંબંધ થયો છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે સર્વ જીવોએ પૂર્વે અનંતીવાર શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત કર્યો છે, છતાં સમ્યક્ત્વ થયું નહીં, આથી શ્રુતધર્મથી પણ નક્કી ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થતું નથી. ત્યાં કોઈ કહે કે સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મરૂપ હેતુ જીવને અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયેલ હોવા છતાં સમ્યક્ત્વના શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુની જીવને અત્યાર સુધી પ્રાપ્તિ થઈ નહીં, આથી જીવને શ્રુતધર્મથી પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નહીં.

તેનું નિરાકરણ કરવા અર્થે પૂર્વપક્ષી કહે છે કે જગતમાં પૂર્વે પ્રાપ્ત ન થયો હોય એવો બીજો કોઈ સમ્યક્ત્વનો હેતુ નથી; કેમ કે આ સંસારમાં ભટકતા જીવોએ બધા સાથે સંબંધ કર્યો છે, તેથી જગતના સર્વ પદાર્થો સાથે જીવનો સંયોગ થયેલો છે. માટે સમ્યક્ત્વના શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુનો જીવને સંબંધ નહીં થયેલો હોવાને કારણે જીવને અત્યાર સુધી સમ્યક્ત્વ થયું નહીં તેમ કહી શકાય નહીં, એ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષીનો આશય છે. ॥૧૦૩૪॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૩૩માં પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ શ્રુતધર્મથી થઈ શકે નહીં. તેના નિરાકરણ માટે કોઈ કહે કે સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મરૂપ હેતુ હોવા છતાં સમ્યક્ત્વના અન્ય હેતુની વિકલતાને કારણે પૂર્વે જીવને શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ થયું નહીં. તેનું નિરાકરણ કરતાં પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું કે જો સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ તમે માનતા હો તો તે અન્ય હેતુની પણ જીવને પૂર્વે પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે, છતાં સમ્યક્ત્વ થયું નહિ, તેથી અન્ય હેતુ હોય તોપણ શ્રુતધર્મથી ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થાય છે એમ પણ કહી શકાય નહીં.

ત્યાં પૂર્વપક્ષીને કોઈ કહે કે અન્ય હેતુ હોતે છતે શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ થાય છે, પરંતુ અનાદિ સંસારમાં ભ્રમતા જીવને સમ્યક્ત્વનો તે અન્ય હેતુ ક્યારેય પ્રાપ્ત થયો નહીં. આથી શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ થયું નહીં અને જ્યારે શ્રુતધર્મ સાથે સમ્યક્ત્વના અન્ય હેતુની પણ પ્રાપ્તિ થશે ત્યારે જીવને ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થશે. તેના નિરાકરણ અર્થે પૂર્વપક્ષી પ્રસ્તુત ગાથામાં કહે છે —

ગાથા :

પચ્છ વિ તસ્સ ઘડણે કિં કારણમહ અકારણં તં તુ ।

નિચ્ચં તભ્ભાવાઈ કારણભાવે અ ણાહેઠ્ઠ ॥૧૦૩૫॥

અભ્યયાર્થ :

પચ્છ વિ=પાછળથી પણ તસ્સ=તેના=અપરહેતુના, ઘડણે=ઘટનમાં કિં કારણ=શું કારણ છે ? અહ તુ=વળી જો તં=તે=અપરહેતુનું ઘટન, અકારણં=અકારણ છે, (તો) નિચ્ચં=નિત્ય તભ્ભાવાઈ=તેના ભાવાદિ

થાય=અપરહેતુનો ભાવ કે અભાવ થાય. કારણભાવે અ=અને કારણના ભાવમાં=અપરહેતુના ઘટનના કારણના સદ્ભાવમાં, અહેતુ ન=અહેતુ નથી=અપરહેતુનું ઘટન હેતુ વગરનું નથી.

ગાથાર્થ :

પાછળથી પણ બીજા હેતુનો સંબંધ થવામાં શું કારણ છે ? વળી જો બીજા હેતુનો સંબંધ થવામાં કોઈ કારણ ન હોય તો સદા માટે બીજા હેતુનો સદ્ભાવ કે અભાવ થાય, અને જો બીજા હેતુનો સંબંધ થવાનું કારણ હોય તો તે બીજો હેતુનો સંબંધ કારણ વગરનો નથી.

ટીકા :

પશ્ચાદપિ તસ્ય=હેતોરપરસ્ય ઘટને કિં કારણમ્ ?, અથાઽકારણં તદ્=અપરહેતુઘટનં નિત્યં તદ્વાવાભાવૌ, તદ્વિશેષાત્, કારણભાવે ચાઽપરહેતુઘટનસ્ય નાઽહેતુઃ=કશ્ચિદપર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૩૫॥

ટીકાર્થ :

પાછળથી પણ=પૂર્વે અનંતીવાર શ્રુતધર્મની પ્રાપ્તિ થવા છતાં સમ્યક્ત્વના અપરહેતુની અપ્રાપ્તિને કારણે જીવને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નહીં અને પાછળથી સમ્યક્ત્વના અપરહેતુની પ્રાપ્તિ થવાથી શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું એમ સ્વીકારવામાં પાછળથી પણ, તેના=અપરહેતુના, ઘટનમાં અર્થાત્ શ્રુતધર્મથી અન્ય સમ્યક્ત્વના હેતુનો સંબંધ થવામાં, શું કારણ છે ?

જો તે=અપરહેતુનું ઘટન, અકારણ હોય તો નિત્ય તેનો ભાવ-અભાવ થાય=અપરહેતુનો સદા સદ્ભાવ થાય કે સદા અભાવ થાય; કેમ કે તેનો અવિશેષ છે=અપરહેતુના ઘટનનો અભેદ છે, અર્થાત્ પૂર્વે અનંતકાળમાં અપરહેતુનો સંબંધ ન થયો, અને અનંતકાળ પછી અત્યારે સમ્યક્ત્વના તે શ્રુતધર્મથી અપરહેતુનો સંબંધ થાય, એવો અપરહેતુના ઘટનમાં કોઈ ભેદક નથી.

અને અપરહેતુના ઘટનના કારણના ભાવમાં=કારણના સદ્ભાવમાં, અપરહેતુનું ઘટન અહેતુ નથી=કોઈ અપર એવો હેતુ છે=સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મરૂપ હેતુથી અન્ય હેતુનો જીવ સાથે સંબંધ થવામાં કોઈ બીજો હેતુ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

★ પ્રસ્તુતમાં સમ્યક્ત્વ એ કાર્ય છે, અને તે સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનો પ્રથમ હેતુ શ્રુતધર્મ છે, અને તે શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવામાં બીજો હેતુ માનવો પડે, તે બીજા હેતુનો જીવ સાથે સંબંધ થવામાં કોઈ બીજો હેતુ માનવો પડે, એમ નવા નવા હેતુઓ માનવામાં અનવસ્થા દોષ પ્રાપ્ત થાય. એ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષના કથનનો આશય છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૩૩માં પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે જીવને શ્રુતધર્મ અનંતીવાર પ્રાપ્ત થવા છતાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નહીં, માટે શ્રુતધર્મથી નિયમા સમ્યક્ત્વ થાય છે, એમ કહી શકાય નહીં. વળી ગાથા ૧૦૩૪માં સ્થાપન કર્યું કે શ્રુતધર્મની પ્રાપ્તિ થવા છતાં, સમ્યક્ત્વના શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુની જીવને ક્યારેય પ્રાપ્તિ થઈ નહીં, માટે શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ થયું નહીં, એમ પણ કહી શકાય નહીં; કેમ કે અનાદિ સંસારમાં ભ્રમતા જીવને સમ્યક્ત્વના હેતુ એવા શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુની પણ અનંતીવાર પ્રાપ્તિ થઈ છે. આથી જેમ જીવને સમ્યક્ત્વના કારણીભૂત એવો શ્રુતધર્મ અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયો છે, તેમ જીવને સમ્યક્ત્વના કારણીભૂત એવો શ્રુતધર્મથી

અન્ય હેતુ સ્વીકારીએ તો તે પણ અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયો છે, તેમ માનવું પડે; છતાં જીવને સમ્યક્ત્વ ન થયું, માટે શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ થાય છે એમ કહી શકાય નહીં. આ પ્રમાણે પૂર્વપક્ષીએ યુક્તિથી પૂર્વગાથામાં સ્થાપન કર્યું.

ત્યાં કોઈ કહે કે અનાદિકાળમાં જીવે શ્રુતધર્મ અનંતી વખત પ્રાપ્ત કર્યો, પરંતુ સમ્યક્ત્વનો બીજો હેતુ ક્યારેય પ્રાપ્ત કર્યો નહીં, માટે માત્ર શ્રુતધર્મથી જીવને સમ્યક્ત્વ થયું નહીં; અને જ્યારે તે સમ્યક્ત્વનો બીજો હેતુ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે શ્રુતધર્મથી જીવને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

તેના નિરાકરણ અર્થે પૂર્વપક્ષી કહે છે કે પાછળથી પણ સમ્યક્ત્વના અપરહેતુનો સંબંધ થવામાં શું કારણ છે? અર્થાત્ અનાદિકાળથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા જીવને અત્યાર સુધી ક્યારેય સમ્યક્ત્વના અપરહેતુનો સંયોગ ન થયો, અને પાછળથી તે અપરહેતુનો સંયોગ થયો તેમાં શું કારણ ?

ત્યાં કોઈ પૂર્વપક્ષીને કહે કે જીવને સમ્યક્ત્વના અપરહેતુનો સંબંધ પૂર્વે ન થયો અને પાછળથી થયો, તેમાં કોઈ અન્ય કારણ નથી, પણ અકારણ અપરહેતુનો સંબંધ થયો. તેને પૂર્વપક્ષી કહે છે કે સમ્યક્ત્વના અપરહેતુનો સંબંધ કારણ વગર થતો હોય તો, તે અપરહેતુનો સંબંધ કાં તો નિત્ય રહેવો જોઈએ કાં તો નિત્ય ન રહેવો જોઈએ; કેમ કે તે અપરહેતુનો સંબંધ પહેલાં ન થાય અને પાછળથી થાય એવો ભેદ સ્વીકારવામાં કોઈ વિશેષ નથી, તેથી આવો ભેદ સ્વીકારી શકાય નહીં. તેથી સમ્યક્ત્વના તે અપરહેતુનો સંબંધ અનંતકાળમાં અકસ્માત્ અનંતી વખત થયો એમ માનવું જોઈએ અથવા પૂર્વે અનંતકાળમાં ક્યારેય ન થયો અને ભાવિ અનંતકાળમાં પણ ક્યારેય થશે નહીં, એમ માનવું જોઈએ.

વસ્તુતઃ આમ માની શકાય નહીં; કેમ કે બીજો હેતુ શ્રુતધર્મની જેમ અકસ્માત્ અનંતી વખત પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ માનીએ તો પૂર્વમાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ માનવી પડે. અને તે બીજો હેતુ ક્યારેય પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ માનીએ, તો જીવને ક્યારેય પણ માત્ર શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ મળે નહીં તેમ માનવું પડે.

હવે કોઈ કહે કે સમ્યક્ત્વના શ્રુતધર્મથી અપરહેતુનો સંબંધ અત્યાર સુધી ન થયો અને હવે થયો તેમાં કોઈ કારણ છે; તો તેને પૂર્વપક્ષી કહે છે કે અપરહેતુનો સંબંધ થવામાં કોઈ કારણ સ્વીકારવામાં આવે તો અપરહેતુનો સંયોગ અહેતુ નથી, પરંતુ આ અપરહેતુનો સંયોગ થવામાં કોઈ ત્રીજો હેતુ છે એમ માનવું પડે, જે અપરહેતુના સંબંધનો અન્ય એવો ત્રીજો હેતુ જીવને અનાદિકાળમાં ક્યારેય પ્રાપ્ત ન થયો, તેથી અત્યાર સુધી જીવને સમ્યક્ત્વના અપરહેતુનો સંબંધ ન થયો; અને તે અપરહેતુનો સંબંધ ન થયો માટે જ અનંતીવાર શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થવા છતાં જીવને શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નહીં, અને પાછળથી તે અપરહેતુના હેતુનો સંયોગ થવાથી અપરહેતુનો સંયોગ થયો, જેથી અપરહેતુથી સહિત એવા શ્રુતધર્મથી જીવને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું એમ સ્વીકારવું પડે; પરંતુ એમ સ્વીકારવામાં સમ્યક્ત્વના અપરહેતુના અપરહેતુની પરંપરાની પ્રાપ્તિ થવાથી અનવસ્થાદોષનો પ્રસંગ આવે છે, જે દોષ સ્વયં પૂર્વપક્ષી આગળની ગાથામાં બતાવે છે.

સંક્ષેપથી પૂર્વપક્ષીનો આશય એ છે કે શ્રુતધર્મથી ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થાય છે, એમ સ્વીકારવામાં આવે તો, દ્રવ્યસાધુપણાના સ્વીકાર વખતે જીવને અનંતીવાર શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થયો તોપણ સમ્યક્ત્વ થયું નહીં, તેથી શ્રુતધર્મને સમ્યક્ત્વનું કારણ કહી શકાય નહીં; અને સમ્યક્ત્વનું શ્રુતધર્મથી અન્ય એવો બીજો હેતુ પણ કારણ છે એમ સ્વીકારવામાં આવે તો, સમ્યક્ત્વનો તે બીજો હેતુ પણ જીવને પૂર્વે અપ્રાપ્ત છે તેમ

ન કહી શકાય; કેમ કે અનાદિ સંસારમાં સંસરતા જીવનો સર્વ સાથે સંબંધ થયો છે, તેથી જીવનો સમ્યક્ત્વના બીજા હેતુ સાથે પણ સંયોગ થયો છે એમ માનવું પડે. અને જીવે સર્વ સાથે સંબંધ કર્યો હોવા છતાં સમ્યક્ત્વનો જે શ્રુતધર્મથી અન્ય એવો બીજો હેતુ છે તેની સાથે ક્યારેય સંબંધ કર્યો નહીં તેથી પૂર્વે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નહીં; એમ સ્વીકારવામાં આવે તો પ્રશ્ન થાય કે સમ્યક્ત્વના બીજા હેતુનો સંબંધ જીવને પૂર્વે પ્રાપ્ત ન થયો અને પાછળથી પ્રાપ્ત થયો તેનું શું કારણ ? અને તેમ થવામાં કોઈ કારણ માનવામાં ન આવે તો સમ્યક્ત્વના બીજા હેતુનો સંબંધ જે રીતે અત્યારે થયો તે રીતે પૂર્વે પણ થવો જોઈએ, અથવા અત્યાર સુધી તે બીજા હેતુનો સંબંધ જેમ ન થયો તેમ પાછળથી પણ ન થવો જોઈએ, એમ માનવું પડે; કેમ કે બીજા હેતુનો સંબંધ પહેલાં ન થાય અને અત્યારે જ થાય તેવું કોઈ વિશેષ કારણ નથી. અને આ દોષ ટાળવા માટે એમ સ્વીકારવામાં આવે કે અનાદિકાળમાં સમ્યક્ત્વના બીજા હેતુનો સંબંધ ન થયો અને પાછળથી અત્યારે જ બીજા હેતુનો સંબંધ થયો તેમાં કોઈ અન્ય એવો ત્રીજો હેતુ છે, જે ત્રીજા હેતુનો અત્યાર સુધી સંયોગ નહીં થયો હોવાથી સમ્યક્ત્વના બીજા હેતુનો સંબંધ થયો નહીં અને તે બીજા હેતુનો સંબંધ નહીં થયો હોવાથી જ શ્રુતધર્મથી જીવને અત્યાર સુધી ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નહીં. તો આ રીતે સ્વીકારવામાં પણ અનવસ્થા દોષની પ્રાપ્તિ થાય છે, જે પૂર્વપક્ષી આગળની ગાથામાં સ્વયં બતાવશે. ॥૧૦૩૫॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

आने ज कहे छे —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૩૫માં કહેલ કે ભૂતાર્થના વાયક એવા શ્રુતધર્મથી પ્રાયઃ ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થાય છે. ત્યાં પૂર્વપક્ષીને શંકા થઈ કે સર્વ જીવો વડે શ્રુતધર્મ પૂર્વે અનંતીવાર પ્રાપ્ત કરાયો છે, છતાં સમ્યક્ત્વ થયું નહીં, તેથી શ્રુતધર્મ સમ્યક્ત્વનો હેતુ નથી. ત્યાં કોઈ કહે કે સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મ જેમ હેતુ છે તેમ બીજો પણ કોઈ હેતુ છે અને શ્રુતધર્મ જીવને અનંતીવાર પ્રાપ્ત થવા છતાં તે અન્ય હેતુનો સંબંધ નહીં થયો હોવાથી શ્રુતધર્મથી જીવને સમ્યક્ત્વ થયું નહીં. તેના નિરાકરણ અર્થે પૂર્વપક્ષી કહે છે કે અનાદિ સંસારમાં ભ્રમતા જીવનો સર્વ સાથે સંબંધ થયો છે, આથી સમ્યક્ત્વના બીજા હેતુનો પણ સંબંધ જીવને પૂર્વે પ્રાપ્ત થયેલો છે; છતાં સમ્યક્ત્વ થયું નથી.

ત્યાં કોઈ કહે કે અનાદિકાળમાં સમ્યક્ત્વના તે બીજા હેતુનો સંબંધ ન થયો અને પાછળથી થયો, તેથી અત્યારે સમ્યક્ત્વ થયું. તો તેને પૂર્વપક્ષી કહે છે કે તે બીજા હેતુનો સંબંધ અનાદિકાળમાં ક્યારેય નહીં થવામાં અને પાછળથી પણ તે સમ્યક્ત્વના બીજા હેતુનો સંબંધ થવામાં કોઈ કારણ માનવું પડશે. એને જ કહે છે —

ગાથા :

तस्स वि एवमजोगा कम्मायत्ता य सव्वसंजोगा ।

तं पुक्कोसद्धिईओ गंठि जाऽणंतसो पत्तं ॥१०३६॥

અન્યથાર્થ :

एवं य=अने आ रीते=पूर्वगाथामां બતાવ્યું એ રીતે, तस्स वि=तेનો પણ=सम्यक्त्वना હેતુભૂત શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુના ઘટનના હેતુનો પણ, अजोगा=अयोग થવાથી सव्वसंजोगा कम्मायत्ता=सर्व संयोगो કર્મને આયત્ત છે. तं पि=ते પણ=ते કર્મ પણ, उक्कोसद्धिओ गंठि जा=ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ગ્રંથિ સુધી અણંતસો=અનંતીવાર પત્ત=પ્રાપ્ત કરાયું.

ગાથાર્થ :

पूर्वगाथामां બતાવ્યું એ રીતે सम्यक्त्वना કારણભૂત શ્રુતધર્મથી અપરહેતુના ઘટનના હેતુનો પણ અયોગ થવાથી सर्व संयोगो કર્મને આધીન છે, તે કર્મ પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ગ્રંથિ સુધી અનંતીવાર પ્રાપ્ત કરાયું છે.

ટીકા :

तस्याऽपि=हेतुघटनहेतोरेवमयोगाद् अकारणसकारणत्वेनोक्तदोषानिवृत्त्या, उपचयमाह-कर्मयत्ताश्च=कर्मपरिणतिहेतुकाश्च सर्वसंयोगा बाह्याभ्यन्तराः, तदपि कर्मोत्कृष्टस्थितेराभ्य ग्रन्थि यावत् कर्मग्रन्थि-मनन्तशः=अनन्तां वारां प्राप्तम्, आगमोऽयमिति गाथार्थः ॥१०३६॥

ટીકાર્થ :

एवं च अने आ रीते=पूर्वगाथामां કહ્યું એ રીતે, अकारण.....निवृत्त्या अकारણ-सकारणत्व वडे ઉક્ત=पूर्वगाथामाં કહેવાયેલ, દોષની અનિવૃત્તિ હોવાને કારણે तस्याऽपि=हेतुघटनहेतोः તેનો પણ=હેતુના ઘટનના હેતુનો પણ=શ્રુતધર્મથી અપરહેતુનો સંયોગ થવામાં બીજા કોઈ હેતુનો પણ, अयोगात् अयोग થવાથી बाह्याभ्यन्तराः सर्वसंयोगाः બાહ્ય અને અભ્યંતર सर्व संयोगो कर्मयत्ताः=कर्मपरिणतिहेतुकाः કર્મને આયત્ત છે=કર્મની પરિણતિના હેતુવાળા છે.

तदपि.....प्राप्तम् ते પણ કર્મ=બાહ્ય અને અભ્યંતર सर्व संयोगोनो હેતુ એવું તે પણ કર્મ, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી આરંભીને ગ્રંથિ=કર્મની ગ્રંથિ, સુધી અનંતીવાર પ્રાપ્ત કરાયું. अयम् आगमः आ आगम છે.

'उपचयमाह' અહીં સ્થાપન કર્યું કે અકારણ-સકારણત્વ વડે-ઉક્ત દોષની અનિવૃત્તિ હોવાને કારણે હેતુના ઘટનના હેતુનો પણ અયોગ પ્રાપ્ત થાય છે, તો હવે सम्यक्त्वना હેતુના ઘટનનો કયો હેતુ સ્વીકારી શકાય ? કે જેનાથી અનવસ્થા દોષ ન આવે ? તે હેતુના ઘટનનો અન્ય હેતુ બતાવવા માટે "ઉપચયને કહે છે" એમ કહીને सर्व संयोगो કર્મને આયત્ત છે એમ કહેલ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે હેતુના ઘટનના હેતુરૂપે કર્મને જ સ્વીકારી શકાય, અન્ય કોઈને નહીં.

इति गाथार्थः એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૩૫માં પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે सम्यक्त्वना શ્રુતધર્મથી બીજા હેતુનો સંબંધ અત્યાર સુધી ન થયો અને પાછળથી થયો તેમાં કોઈક ત્રીજો હેતુ માનવો પડશે. અને જો सम्यक्त्वना તે બીજા હેતુનો

સંબંધ થવામાં કોઈ કારણ ન માનીએ તો તે અન્ય હેતુનો સંબંધ નિત્ય થવો જોઈએ કે ક્યારેય ન થવો જોઈએ. અને જો સમ્યક્ત્વના બીજા હેતુનો સંબંધ થવામાં કોઈ કારણ માનીએ તો કહી શકાય કે સમ્યક્ત્વના બીજા હેતુનો સંબંધ થવાના કારણરૂપ ત્રીજા હેતુનો વર્તમાનમાં સંયોગ થયો, તેથી પાછળથી બીજા હેતુનો સંબંધ થયો, અને તે બીજા હેતુનો સંબંધ થવાથી અત્યારે શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ થયું. પરંતુ તેમ સ્વીકારીએ તો એ પ્રશ્ન થાય કે સમ્યક્ત્વના બીજા હેતુનો સંબંધ થવામાં કારણભૂત એવો તે ત્રીજા હેતુનો સંયોગ અત્યાર સુધી કેમ ન થયો ? અને અત્યારે જ કેમ થયો ? તે નક્કી કરવા માટે તે ત્રીજા હેતુનો સંયોગ થવામાં પણ કોઈ ચોથા હેતુને કારણરૂપે માનવો પડે, આમ અનવસ્થા પ્રાપ્ત થાય.

આ રીતે અકારણ-સકારણપણા વડે કરીને ગાથા ૧૦૩૫માં કહેવાયેલ દોષની અનિવૃત્તિ થવાથી સમ્યક્ત્વના શ્રુતધર્મથી અન્ય એવા બીજા હેતુના ઘટનનો હેતુ એવા ત્રીજા હેતુનો પણ અયોગ પ્રાપ્ત થાય. તેથી હવે સમ્યક્ત્વના શ્રુતધર્મરૂપ હેતુના સંયોગમાં કયું કારણ સ્વીકારી શકાય ? તે દર્શાવવા અર્થે પૂર્વપક્ષી ગાથાના બીજા પાદથી કહે છે —

જીવને જે કોઈ બહિરંગ કે અંતરંગ સંયોગો પ્રાપ્ત થાય છે, તે સર્વ સંયોગો કર્મને આધીન છે; અને જીવે અનાદિકાળથી કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી માંડીને કર્મના ગ્રંથિદેશ સુધીની સર્વ સ્થિતિઓ અનંતી વખત પ્રાપ્ત કરી છે, એ પ્રમાણે આગમ છે અર્થાત્ શાસ્ત્રનો પાઠ છે. તેથી અનાદિ સંસારમાં ભટકતા જીવે કર્મવશ જે રીતે બાહ્ય સંયોગો પ્રાપ્ત કર્યા તે રીતે જીવ ગ્રંથિદેશમાં આવ્યો ત્યારે તેણે શ્રુતધર્મરૂપ આંતર સંયોગ પણ પ્રાપ્ત કર્યો. આ પ્રકારના કથન દ્વારા ભૂતાર્યશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનું કારણ શ્રુતધર્મ નથી એમ પૂર્વપક્ષીને સ્થાપન કરવું છે, જે કથન આગળની ગાથામાં પૂર્વપક્ષી દર્શાવે છે. ॥૧૦૩૬॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે જીવને જે કાંઈ બાહ્ય કે અભ્યંતર સંયોગો પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વ પ્રત્યે કર્મ કારણ છે, અને કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી આરંભીને ગ્રંથિ સુધીનું કર્મ પણ જીવે અનંતીવાર પ્રાપ્ત કર્યું છે એ પ્રકારે આગમ છે. તે પ્રમાણે જીવ ગ્રંથિદેશમાં આવ્યો ત્યારે તેને શ્રુતધર્મની પ્રાપ્તિ પણ થઈ છે, છતાં શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ કેમ થતું નથી ? એ સ્પષ્ટ કરવા માટે પૂર્વપક્ષી કહે છે —

ગાથા :

ण य एयभेयओ तं अन्नं कम्मं अणेण चरियत्थं ।

सङ्भावाऽणाइमया कह सम्मं कालभेएणं ? ॥१०३७॥

અન્વયાર્થ :

एयभेयओ य अन्नं=અને આના ભેદથી=કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી કર્મની ગ્રંથિ સુધીની સ્થિતિના કર્મના ભેદોથી, અન્ય એવું તં કम्मं ण=તે કર્મ નથી=સમ્યક્ત્વનું કારણ બને એવું કર્મ નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી માંડીને કર્મની ગ્રંથિ સુધીના કર્મના ભેદો અંતર્ગત જ સમ્યક્ત્વના હેતુભૂત એવું કર્મ સ્વીકારીએ તો શું વાંધો આવે ? એથી કહે છે —

अणेण=આના વડે=કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી માંડીને કર્મની ગ્રંથિ સુધીની કર્મસ્થિતિના ભેદો અંતર્ગત

જ કર્મના ભેદ વડે, ચરિયત્થં=ચરિતાર્થ છે=સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનું કારણ સ્વીકારી શકાય એવું તે કર્મ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરાવ્યા વગર સમાપ્ત થયેલ પ્રયોજનવાળું છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ગ્રંથિ અંતર્ગત એવું કર્મ કયા કારણથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવ્યા વગર ચરિતાર્થ થયું ? એમાં હેતુ આપે છે —

અણાદિમયા સદ્ભાવા=અનાદિમાન એવા કાળ વડે સકૃદ્ભાવ છે=અનાદિકાળમાં સમ્યક્ત્વ એક વાર પ્રાપ્ત થનાર હોવાથી કર્મ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવ્યા વગર ચરિતાર્થ થયું. (આમ હોતે છતે) કાલભ્રેણં સમ્મં કહ ?=કાળના ભેદથી સમ્યક્ત્વ કેવી રીતે થાય ?

ગાથાર્થ :

અને કર્મના ભેદોથી અન્ય એવું, સમ્યક્ત્વનું કારણ બને એવું કર્મ નથી. વળી કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી આરંભીને કર્મની ગ્રંથિની અંદર રહેલા કર્મના ભેદ વડે સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનું કારણ સ્વીકારી શકાય એવું તે કર્મ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરાવ્યા વગર સમાપ્ત થયેલ પ્રયોજનવાળું છે; કેમ કે અનાદિકાળમાં સમ્યક્ત્વ એક વાર પ્રાપ્ત થાય છે, અને આમ હોતે છતે કાળના ભેદથી સમ્યક્ત્વ કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ ન જ થાય.

ટીકા :

ન ચૈતદ્ભેદત્ત્વમિતિ જાતાવેકવચનં, ન ચૈતદ્ભેદેભ્યઃ-ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિગ્રન્થ્યપાન્તરાલવર્તિભ્યઃ તદન્યત્કર્મ, તતશ્ચૈતદનર્ગતેનૈવાડનેન ભાવ્યમ્, એતચ્ચ અત્ર વ્યતિકરે ચરિતાર્થ=નિશ્ચિતપ્રયોજનં इत्यर्थः, કુત્ત્વમિતિ-સકૃદ્ભાવાદ્ અનાદિમતા કાલેન, બહુધાડપ્રાપ્તેઃ, એવં સતિ સમ્યક્ત્વં કથં કાલભેદેન-અતીતાદિના?, ઉક્તવત્તત્ત્વતો હેત્વવિશેષાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૩૭॥

ટીકાર્થ :

ન ચૈતદ્.....કર્મ, 'ન ચૈતદ્ભેદત્ત્વમિતિ' એ પ્રકારે જાતિમાં એકવચન છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અને ગ્રંથિની વચમાં રહેનારા આના ભેદોથી=કર્મના ભેદોથી, અન્ય એવું તે કર્મ નથી=સમ્યક્ત્વનું કારણ બને એવું કર્મ નથી.

તતશ્ચૈ.....ભાવ્યમ્, અને તે કારણથી આના અંતર્ગત જ આ=ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ગ્રંથિની વચમાં રહેનારા કર્મના ભેદોની અંદર રહેલ જ સમ્યક્ત્વના હેતુભૂત એવું કર્મ, હોવું જોઈએ.

એતચ્ચ.....इत्यर्थः, અને આ વ્યતિકરમાં=સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના પ્રસંગમાં, આ=કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી કર્મની ગ્રંથિ સુધીના કર્મભેદો અંતર્ગત જ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના હેતુભૂત તરીકે કલ્પના કરી શકાય એવું કર્મ, ચરિતાર્થ છે=નિષ્ઠા પામેલ પ્રયોજનવાળું છે અર્થાત્ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવ્યા વગર સમાપ્ત થયેલ કાર્યવાળું છે.

કુત્ત્વમિતિ ? इत्याह— કયા કારણથી ? અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ગ્રંથિ સુધીના કર્મભેદો અંતર્ગત જ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના હેતુભૂત તરીકે કલ્પના કરી શકાય એવું કર્મ કયા કારણથી નિશ્ચિત પ્રયોજનવાળું છે ? એથી કહે છે —

અનાદિમતા કાલેન સકૃદ્ભાવાત્, અનાદિમાન કાળ વડે સકૃદ્ભાવ હોવાથી=સમ્યક્ત્વ અનંતકાળમાં એક વાર થતું હોવાથી, સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના હેતુ તરીકે કલ્પના કરી શકાય એવું તે કર્મ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરાવ્યા વગર નિહિત પ્રયોજનવાળું છે, એમ અન્વય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સમ્યક્ત્વ એક વાર પ્રાપ્ત થાય છે એવું કેમ છે ? તેમાં હેતુ આપે છે —

બહુથા અપ્રાપ્તેઃ બહુવાર અપ્રાપ્તિ છે=જેમ જીવને દ્રવ્યશ્રુતની અનંતકાળમાં અનંતીવાર પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ સમ્યક્ત્વની જીવને બહુવાર પ્રાપ્તિ થતી નથી.

एवं सति आम् હોતે છતે=પૂર્વમાં યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પ્રત્યે શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ તરીકે કર્મ સ્વીકારવું પડે, અને તે કર્મ પણ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ગ્રંથિદેશ અંતર્ગત કોઈ સ્વીકારવું પડે, અને આવું ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ગ્રંથિ સુધીનું કર્મ પણ જીવ વડે અનંતીવાર પ્રાપ્ત કરાયું છે છતાં જીવને સમ્યક્ત્વ થયું નહીં, એમ હોતે છતે,

અતીતાદિના કાલભેદેન સમ્યક્ત્વં કથં ? અતીતાદિરૂપ કાળભેદથી સમ્યક્ત્વ કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ અનાદિ એવા અતીતકાળમાં કે અનંત એવા ભાવિકાળમાં સમ્યક્ત્વ ન થાય, પરંતુ વર્તમાનમાં જ થાય એવું કેવી રીતે બને ?

उक्तवत् तत्त्वतः हेत्वविशेषात्, કેમ કે ઉક્તની જેમ=ગાથા ૧૦૩૫માં કહેવાયેલની જેમ, તત્ત્વથી હેતુનો અવિશેષ છે અર્થાત્ સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ કર્મ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે કર્મ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ગ્રંથિ સુધીના કર્મભેદોની અંતર્ગત જ છે, અને તે કર્મભેદોની અંતર્ગત એવું કર્મ જેમ જીવ વડે પૂર્વે અનંતીવાર પ્રાપ્ત કરાયું છે, તેમ વર્તમાનમાં પણ ગ્રંથિદેશમાં આવેલ જીવ વડે પ્રાપ્ત કરાયું છે. તેથી વાસ્તવિક રીતે સમ્યક્ત્વનો કર્મરૂપ બીજો હેતુ અતીતકાળમાં અને વર્તમાનકાળમાં સમાન છે, છતાં તે બીજો હેતુ પહેલાં સમ્યક્ત્વનું કારણ ન બન્યો અને અત્યારે સમ્યક્ત્વનું કારણ બન્યો, એવું કઈ રીતે કહી શકાય ?

इति गायार्थः એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મથી બીજો હેતુ પૂર્વે પ્રાપ્ત ન થયો હોવાથી જીવને શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ થયું નહીં એમ સ્વીકારીએ તો એ પ્રશ્ન થાય કે સમ્યક્ત્વનો તે બીજો હેતુ પૂર્વે કેમ પ્રાપ્ત ન થયો ? અને પાછળથી કેમ પ્રાપ્ત થયો ? માટે પાછળથી તે બીજા હેતુનો સંબંધ થવામાં કોઈ ત્રીજો હેતુ માનવો પડે, અને ત્યાં પણ એ પ્રશ્ન થાય કે સમ્યક્ત્વના બીજા હેતુનો સંબંધ થવાનું તે ત્રીજું કારણ પૂર્વે કેમ પ્રાપ્ત ન થયું ? અને અત્યારે જ કેમ પ્રાપ્ત થયું ? આથી તે ત્રીજા કારણનો સંબંધ થવામાં કોઈ ચોથો હેતુ સ્વીકારવો પડે.

આમ, સમ્યક્ત્વના બીજા હેતુનો સંબંધ થવામાં અન્ય-અન્ય હેતુના સ્વીકારની અનવસ્થા ચાલે. આથી સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ કર્મ છે, તે સિવાય કોઈ નહીં; એમ સ્વીકારીએ તો, તે કર્મ પણ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી કર્મની ગ્રંથિ સુધીના કર્મના ભેદોમાંથી કોઈક એક છે, પરંતુ કર્મના ભેદોથી અન્ય એવું તે કર્મ નથી; કેમ કે જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે ત્યારે ગ્રંથિદેશમાં આવેલો હોય છે, તેથી ત્યારે જીવ કર્મની ગ્રંથિથી અન્ય કોઈ કર્મસ્થિતિને પામેલો હોતો નથી. માટે સમ્યક્ત્વનું શ્રુતધર્મથી અન્ય કારણ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ

સ્થિતિથી માંડીને ગ્રંથિદેશ સુધીની જે કર્મની સ્થિતિઓ છે તેની અંતર્ગત જ કોઈક કર્મ માનવું પડે. અને તે કર્મ પણ જીવે અનંતીવાર પ્રાપ્ત કર્યું, એવો શાસ્ત્રપાઠ છે; કેમ કે આ સંસારમાં ભ્રમતા જીવે કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ અનંતીવાર બાંધી છે અને ગ્રંથિદેશમાં પણ જીવ અનંતીવાર આવ્યો છે. આથી સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મથી બીજો હેતુ કર્મ સ્વીકારીએ તો તે કર્મ પણ જીવને અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયું છે, છતાં તે કર્મ જીવને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરાવી શક્યું નહીં. આથી તે કર્મ જીવને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરાવ્યા વગર પોતાનું અન્ય જે પ્રયોજન હતું તે કરીને ચરિતાર્થ થયું એમ માનવું પડે; કેમ કે જીવને સમ્યક્ત્વ અનંતીવાર પ્રાપ્ત થતું નથી પરંતુ અનાદિકાળમાં એક વાર પ્રાપ્ત થાય છે.

વળી આ રીતે પદાર્થ સિદ્ધ થાય તો, સમ્યક્ત્વ કાળભેદથી કેવી રીતે થઈ શકે? અર્થાત્ જીવને સમ્યક્ત્વ ભૂતકાળમાં થયું નહીં, ભવિષ્યમાં થશે નહીં અને વર્તમાનમાં જ થયું એમ કઈ રીતે સ્વીકારી શકાય? કેમ કે સમ્યક્ત્વના પ્રથમ હેતુરૂપ શ્રુતધર્મ જીવને અનંતીવાર પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યો છે, અને સમ્યક્ત્વના અપરહેતુરૂપ કર્મ પણ જીવને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી માંડીને ગ્રંથિ સુધી પૂર્વે અનંતીવાર પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યું છે, આમ છતાં તે કર્મ સમ્યક્ત્વનો હેતુ ન બન્યું, અને વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત થયેલી સ્થિતિવાળું તે કર્મ સમ્યક્ત્વનો હેતુ બન્યું, એમ કઈ રીતે કહી શકાય? અર્થાત્ ન જ કહી શકાય.

આશય એ છે કે પૂર્વે જીવને સમ્યક્ત્વના હેતુભૂત શ્રુતધર્મ પણ અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયો અને ગ્રંથિની કર્મસ્થિતિ પણ અનંતીવાર પ્રાપ્ત થઈ, છતાં પૂર્વે જીવને સમ્યક્ત્વ ન થયું; અને વર્તમાનમાં જે શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થયો અને જે ગ્રંથિની કર્મસ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ, તેનાથી અત્યારે જીવને સમ્યક્ત્વ થયું, એવું કઈ રીતે કહી શકાય? અર્થાત્ ન જ કહી શકાય. એ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષીનો આશય છે. ॥૧૦૩૭॥

અવતરણિકા :

અત્રોત્તરમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં ઉત્તરને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૩૭થી ૧૦૩૭માં પૂર્વપક્ષીએ યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે ભૂતાર્થવાચક એવા શ્રુતધર્મથી ભૂતાર્થગ્રહાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થઈ શકતું નથી, અને સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનો શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ માનીએ તો અનવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી સમ્યક્ત્વના અન્ય હેતુ તરીકે કર્મને માનીએ તો તે કર્મ પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ગ્રંથિ સુધી અનંતીવાર જીવને પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યું છે, છતાં શ્રુતધર્મથી અને શ્રુતધર્મ સિવાયના અન્ય હેતુભૂત કર્મથી, પહેલાં સમ્યક્ત્વ ન થયું, અને વર્તમાનમાં તે શ્રુતધર્મથી અને અન્ય હેતુરૂપ કર્મથી સમ્યક્ત્વ થયું છે એમ કઈ રીતે કહી શકાય? એ પ્રકારની શંકામાં ગ્રંથકાર ઉત્તર આપે છે —

ગાથા :

કિં અન્નેણ તઓ ચ્ચિઅ પાયમિઅં જં ચ કાલભેણં ।

एत्थ वि तओ वि हेऊ नणु सो पत्तो पुरा बहुहा ॥૧૦૩૮॥

અન્યાર્થ :

અન્નેણ કિં ? = અન્ય વડે શું ? = સમ્યક્ત્વના શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ વડે શું ? પ્રાયઃ = પ્રાયઃ; ઇઅં = આ = સમ્યક્ત્વ, તઓ ચ્ચિઅ = તેનાથી જ = શ્રુતધર્મથી જ, થાય છે. જં ચ = અને જે = જે આ સમ્યક્ત્વ, કાલભેદાણં = કાળભેદથી થાય છે, એથ વિ = એમાં પણ તઓ વિ હેઠ્ઠા = આ જ = શ્રુતધર્મ જ, હેતુ છે. નણુ = નનુ થી પૂર્વપક્ષી કહે છે — સો = આ = શ્રુતધર્મ, પુરા બહુહા = પહેલાં બહુધા પત્તો = પ્રાપ્ત કરાવો.

★ "તઓ વિ"માં 'અપિ' એવ કાર અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

ગ્રંથકાર પૂર્વપક્ષીને કહે છે — સમ્યક્ત્વના શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ વડે શું ? પ્રાયઃ સમ્યક્ત્વ શ્રુતધર્મથી જ થાય છે, અને જે આ સમ્યક્ત્વ કાળભેદથી થાય છે, એમાં પણ શ્રુતધર્મ જ હેતુ છે. ત્યાં પૂર્વપક્ષી કહે છે — શ્રુતધર્મ પહેલાં ઘણી વાર પ્રાપ્ત કરાવો.

ટીકા :

કિમન્યેન હેતુનાઽત્ર ?, તત એવ = શ્રુતધર્માત્ પ્રાયઃ ઇદં = સમ્યક્ત્વં ભવતિ, ઔપશમિકવ્યવચ્છેદાર્થ પ્રાયોગ્રહણં, યચ્ચ કાલભેદેનૈતદતીતાદિના ભવતિ અત્રાઽપિ = કાલભેદેન ભવને તક એવ = શ્રુતધર્મ એવ હેતુઃ, અત્રાહ-નન્વસૌ = શ્રુતધર્મઃ પ્રાપ્તઃ પુરા બહુધા = અનેકશ્ચ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૩૮॥

ટીકાર્થ :

અહીં = સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં, અન્ય હેતુ વડે = શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ વડે, શું ? પ્રાયઃ તેનાથી જ = શ્રુતધર્મથી જ, આ = સમ્યક્ત્વ, થાય છે. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વના વ્યવચ્છેદ અર્થે પ્રાયઃનું ગ્રહણ છે. અને જે આ = સમ્યક્ત્વ, અતીતાદિ કાળભેદથી થાય છે અર્થાત્ અતીતકાળમાં ન થયું, અનાગતમાં નહીં થાય, પરંતુ વર્તમાનમાં જ થાય એ રૂપ કાળભેદથી થાય છે. એમાં પણ = કાળભેદથી ભવનમાં = અતીતાદિ કાળના ભેદથી સમ્યક્ત્વ થવામાં પણ, આ જ = શ્રુતધર્મ જ, હેતુ છે.

અહીં કહે છે = ઉપરમાં બતાવેલા સિદ્ધાંતકારના કથનમાં પૂર્વપક્ષી કહે છે — ખરેખર આ = શ્રુતધર્મ, પહેલાં બહુધા = અનેક વાર, પ્રાપ્ત કરાવો. તેથી શ્રુતધર્મને કાળભેદથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવવામાં હેતુ કઈ રીતે સ્વીકારી શકાય ? અર્થાત્ ન જ સ્વીકારી શકાય. એવી પૂર્વપક્ષીની શંકા છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં પૂર્વપક્ષીએ યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે શ્રુતધર્મથી ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થઈ શકે નહીં; કેમ કે શ્રુતધર્મ જીવને અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયો છે છતાં સમ્યક્ત્વ થયું નહીં; અને સમ્યક્ત્વના શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ તરીકે કર્મ સ્વીકારીએ તો તે કર્મ પણ જીવને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ગ્રંથિ સુધી અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયું છે, છતાં પૂર્વમાં ક્યારેય સમ્યક્ત્વ ન થયું, અને વર્તમાનમાં થાય, તો સમ્યક્ત્વ પ્રત્યે શ્રુતધર્મને કે અન્ય હેતુ તરીકે કર્મને કારણ માની શકાય નહીં.

તેનો ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિમાં શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ માનવાની જરૂર નથી,

પ્રાયઃ શ્રુતધર્મથી જ સમ્યક્ત્વ થાય છે. વળી ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ શ્રુતધર્મથી થતું નથી, માટે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વના વ્યવસ્થેદ અર્થે ગ્રંથકારે પ્રાયઃ શબ્દ મૂકેલ છે, પરંતુ ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ શ્રુતધર્મથી જ થાય છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે જો સમ્યક્ત્વ શ્રુતધર્મથી જ થતું હોય તો શ્રુતધર્મ જીવને અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયો, છતાં ભૂતકાળમાં ન થયું, ભવિષ્યમાં નહીં થાય, પરંતુ વર્તમાનમાં જ સમ્યક્ત્વ થાય, તેનું શું કારણ ? તેને ગ્રંથકાર કહે છે કે કાળભેદથી સમ્યક્ત્વ થવામાં પણ શ્રુતધર્મ જ કારણ છે.

ત્યાં ફરી પૂર્વપક્ષી કહે છે કે શ્રુતધર્મ પૂર્વે અનેકવાર પ્રાપ્ત થયો છતાં સમ્યક્ત્વ ન થયું, તેથી કાળભેદથી સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિમાં શ્રુતધર્મને હેતુ કહી શકાય નહીં; કેમ કે પૂર્વે ક્યારેય શ્રુતધર્મ જીવને પ્રાપ્ત ન થયો હોત અને વર્તમાનમાં જ જીવને શ્રુતધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ હોત અને સમ્યક્ત્વ થયું હોત, તો કહી શકાય કે શ્રુતધર્મ જ કાળભેદથી સમ્યક્ત્વ થવામાં હેતુ છે; જ્યારે જીવને તો શ્રુતધર્મ જેમ વર્તમાનમાં મળ્યો છે, તેમ પૂર્વે પણ અનંતીવાર મળ્યો છે. તેથી કાળભેદથી સમ્યક્ત્વનો હેતુ શ્રુતધર્મ કહી શકાય નહીં. આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષીનો આશય છે. ॥૧૦૩૮॥

અવતરણિકા :

एतदेव स्पष्टयन्नाह —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથાને અંતે પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું કે શ્રુતધર્મ પહેલાં અનેક વાર પ્રાપ્ત થયો, છતાં સમ્યક્ત્વ ન થયું, આથી સમ્યક્ત્વ શ્રુતધર્મથી જ થાય છે એમ કહી શકાય નહીં. તેથી હવે શ્રુતધર્મ જીવને પહેલાં અનેક વાર પ્રાપ્ત કઈ રીતે થયો છે ? એ વાતને જ ગાથા ૧૦૪૨ સુધી યુક્તિથી સ્પષ્ટ કરતાં પૂર્વપક્ષી કહે છે —

ગાથા :

सर्वजिआणं चिअ जं सुत्ते गेविज्जगेसु उववाओ ।

भणिओ ण य सो एअं लिंगं मोत्तुं जओ भणियं ॥१०३९॥

અન્વયાર્થ :

જં=જે કારણથી સુત્તે=સૂત્રમાં=શાસ્ત્રમાં, સર્વજિઆણં ચિઅ=સર્વ જીવોનો જ ગેવિજ્જગેસુ=ઐવેયકોમાં ઉવવાઓ=ઉપપાત ભણિઓ=કહેવાયો છે, સો ય=અને આ=ઐવેયકોમાં ઉપપાત, એઅં લિંગં મોત્તું જ=આ લિંગને=જિનપ્રણીત સાધુવેશને, મૂકીને થતો નથી; જઓ ભણિયં=જે કારણથી કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી શાસ્ત્રમાં સર્વ જીવોનો જ ઐવેયકોમાં ઉપપાત કહેવાયો છે, અને ઐવેયકોમાં ઉપપાત ભગવાને પ્રરૂપેલ લિંગ સિવાય થતો નથી; તે કારણથી આ શ્રુતધર્મ અનેક વખત પૂર્વમાં પ્રાપ્ત થયો છે એમ પૂર્વગાથાના ચરમ પાદ સાથે સંબંધ છે, જે કારણથી કહેવાયું છે અર્થાત્ આગળની ગાથામાં કહેવાશે એ પ્રમાણે પૂર્વના સૂરિઓ વડે કહેવાયું છે, તે કારણથી સાધુવેશને છોડીને ઐવેયકોમાં ઉપપાત થતો નથી, એમ પ્રસ્તુત ગાથા સાથે સંબંધ છે.

ટીકા :

સર્વજીવાનામેવ સાંવ્યવહારિકરાશ્યન્તર્ગતાનાં યદ્-યસ્માત્ સૂત્રે-પ્રજ્ઞાપનાદૌ ગ્રૈવેયકેષુ નવસ્વપ્યુપપાતો ભણિતઃ, તસ્મુક્તશરીરાણામાનન્ત્યાભિધાનાત્, ન ચાઽસૌ=ઉપપાતઃ એતલ્લિઙ્ગં જિનપ્રણીતં મુક્ત્વા, યતો ભણિતમાગમજ્ઞૈઃ પૂર્વસૂરિભિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૩૯॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી પ્રજ્ઞાપનાદિ સૂત્રમાં સાંવ્યવહારિક રાશિની અંદર રહેલા સર્વ જીવોનો જ નવે પણ ગ્રૈવેયકોમાં ઉપપાત કહેવાયો છે; કેમ કે તેનાથી મુકાયેલાં શરીરોના અનંતપણાનું અભિધાન છે=સર્વ જીવો વડે નવેય ગ્રૈવેયકોમાં અનંતાં શરીરો મુકાયેલાં છે એ પ્રકારનું શાસ્ત્રમાં કથન છે; અને આ જિનપ્રણીત લિંગને=સાધુવેશને, મૂકીને આ=ગ્રૈવેયકોમાં ઉપપાત, થતો નથી; જે કારણથી આગમને જાણનારા પૂર્વસૂરિઓ વડે કહેવાયેલું છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

અવતરણિકા :

किं तदित्याह —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથાના અંતે કહ્યું કે જે કારણથી પૂર્વસૂરિઓ વડે કહેવાયું છે; તે પૂર્વસૂરિઓનું કથન શું છે ? એથી કહે છે —

ગાથા :

जे दंसणवावन्ना लिंगगहणं करिति सामण्णे ।

तेसिं पिय य उववाओ उक्कोसो जाव गोविज्जा ॥૧૦૪૦॥

અન્યચાર્થ :

દંસણવાવન્ના જે=વ્યાપન્નદર્શનવાળા જેઓ સામણ્ણે=શ્રામણ્યવિષયક લિંગગહણં=લિંગના ગ્રહણને કરિતિ=કરે છે, તેસિં પિય=તેઓનો પણ ગોવિજ્જા જાવ=ગ્રૈવેયકો સુધી ઉક્કોસો ઉવવાઓ=ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાત થાય છે.

★ 'य' पाठपूर्तिमां છે.

ગાથાર્થ :

વ્યાપન્નદર્શનવાળા જેઓ શ્રામણ્યવિષયક લિંગનું ગ્રહણ કરે છે, તેઓનો પણ ગ્રૈવેયકો સુધી ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાત થાય છે.

ટીકા :

ये व्यापन्नदर्शना निह्वादयः लिङ्गग्रहणं कुर्वन्ति=પ્રતિદિનં રજોહરણાદિધારણમનુત્થિષ્ણન્તિ, ન ક્રીડયા, અપિ તુ શ્રામણ્યે=શ્રમણભાવવિષયં સ્વબુદ્ધ્યા, તેષામપિ ચ અપિશબ્દાદનાદિમિથ્યાદૃષ્ટીનામપિ ચ ઉપપાત ઉત્કૃષ્ટઃ=સર્વોત્તમો યાવદ્ ગ્રૈવેયકાણિ, ક્રિયામાત્રફલમેતન્નિરનુબન્ધિત્વાત્તુચ્છમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૪૦॥

ટીકાર્થ :

વ્યાપન્નદર્શનવાળા=નાશ પામેલા સમ્યગ્દર્શનવાળા, જે નિહવાદિ, કીડાથી નહીં પરંતુ સ્વબુદ્ધિથી, શ્રામણ્યવિષયક=શ્રમણભાવના વિષયવાળા, લિંગગ્રહણને કરે છે=રજોહરણાદિના ધારણને પ્રતિદિન આચરે છે, તેઓનો પણ, અને 'અપિ' શબ્દથી અનાદિમિથ્યાદૈષ્ટિઓનો પણ, ઉત્કૃષ્ટ=સર્વોત્તમ, ઉપપાત ગ્રૈવેયકો સુધી થાય છે. આ=નિહવાદિનો જે ગ્રૈવેયકોમાં ઉપપાત થાય છે એ, નિરનુબંધીપણું હોવાથી તુચ્છ એવું ક્રિયામાત્રનું ફળ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

અવતરણિકા :

यदि नामैवं ततः किमित्याह —

અવતરણિકાર્થ :

જો આમ છે=સાંવ્યવહારિક રાશિ અંતર્ગત સર્વ જીવોનો જ દ્રવ્યલિંગથી નવે પણ ગ્રૈવેયકોમાં ઉપપાત છે, તેનાથી શું ? એથી કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૩૮ના ચોથા પાદમાં પૂર્વપક્ષીએ કહેલ કે શ્રુતધર્મ પહેલાં અનેક વાર પ્રાપ્ત કરાયો, છતાં સમ્યક્ત્વ ન થયું, તેથી શ્રુતધર્મથી જ સમ્યક્ત્વ થાય છે એમ કહી શકાય નહીં; અને એ જ વાતને સ્પષ્ટ કરતાં ગાથા ૧૦૩૯-૧૦૪૦માં પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું કે સૂત્રમાં સર્વ જીવોનો જ નવેય ગ્રૈવેયકોમાં અનંતીવાર ઉપપાત કહેવાયો છે, અને ગ્રૈવેયકોમાં ઉપપાત જિનપ્રણીત દ્રવ્યલિંગના સ્વીકાર સિવાય થતો નથી, આથી પ્રશ્ન થાય કે આ કથનથી એવું શું પ્રાપ્ત થયું કે જેથી સર્વ જીવોએ અનેક વાર શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત કર્યો છે, એ વાત સિદ્ધ થાય ? માટે હવે આ કથનથી સર્વ જીવોએ અનેક વાર શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત કર્યો છે એ વાતને સિદ્ધ કરવા માટે કહે છે —

ગાથા :

लिंगे अ जहाजोगं होइ इमं सुत्तपोरिसाईअं ।

जं तत्थ निच्चकम्मं पन्नत्तं वीअरागेहिं ॥૧૦૪૧॥

અન્વયાર્થ :

લિંગે અ=અને લિંગ હોતે છતે જહાજોગં ઇમં=યથાયોગ આ=શ્રુતધર્મ, હોઇ=થાય છે; જં=જે કારણથી તત્થ=ત્યાં=લિંગમાં, નિચ્ચકમ્મં સુત્તપોરિસાઈઅં=નિત્યકર્મ એવા સૂત્રપોરિસી આદિ વીઅરાગેહિં પન્નત્તં=વીતરાગ વડે પ્રજ્ઞાપ્ત છે.

ગાથાર્થ :

અને લિંગ હોતે છતે યથાસંભવ શ્રુતધર્મ થાય છે; જે કારણથી લિંગમાં નિત્યકર્મ એવા સૂત્રપોરિસી વગેરે વીતરાગ વડે પ્રજ્ઞાપ્ત છે.

ટીકા :

લિङ्गे च यथोदिते सति यथायोगं=યથાસમ્ભવં ભવતિ અદઃ=શ્રુતધર્મઃ પ્રાણિનામ્, ઉપપત્તિમાહ-
સૂત્રપૌરુષ્યાદિ યદ્=યસ્માત્ તત્ર=લિङ્ગે નિત્યકર્મ=નિત્યકરણીયં પ્રજ્ઞસં વીતરાગેઃ=ભગવદ્ભિરિતિ ગાથાર્થઃ
॥૧૦૪૧॥

ટીકાર્થ :

અને યથોદિત=જિનપ્રણીત, એવું લિંગ હોતે છતે પ્રાણીઓને=જીવોને, યથાયોગ=યથાસંભવ=જે પ્રકારે
સંભવી શકે એ પ્રકારે, આ=શ્રુતધર્મ, થાય છે.

ઉપપત્તિને કહે છે=લિંગ હોતે છતે શ્રુતધર્મ કઈ રીતે ઘટે ? તેની સંગતિ બતાવે છે -

જે કારણથી ત્યાં=લિંગમાં, નિત્યકર્મ=નિત્યકરણીય, એવા સૂત્રપૌરિસી આદિ વીતરાગ વડે=ભગવાન
વડે, પ્રજ્ઞપાવેલ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૩૮માં પૂર્વપક્ષીને ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારે કહેલ કે શ્રુતધર્મથી જ પ્રાયઃ સમ્યક્ત્વ થાય છે,
અને કાળભેદથી સમ્યક્ત્વ થવામાં પણ શ્રુતધર્મ જ હેતુ છે, તેથી સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ માનવાની
જરૂર નથી. ત્યાં ગાથા ૧૦૩૮ના ચોથા પાદમાં પૂર્વપક્ષીએ શંકા કરી કે જીવને શ્રુતધર્મ પૂર્વે અનેક વાર
પ્રાપ્ત થયો છે, અને તે વાતને જ સ્પષ્ટ કરવા માટે ગાથા ૧૦૩૯માં કહ્યું કે પ્રજ્ઞાપના આદિ આગમોમાં
સંવ્યવહારશાંતિમાં આવેલા સર્વ જીવોનો જ નવેય ઐવેયકોમાં ઉપપાત કહેવાયો છે, અને ઐવેયકોમાં ઉપપાત
ભગવાને પ્રજ્ઞપેલ સાધુલિંગને છોડીને થતો નથી. વળી એ સ્પષ્ટ કરવા માટે ગાથા ૧૦૪૦માં કહે છે કે
સમ્યગ્દર્શનથી ભ્રષ્ટ થયેલા નિહ્વો વગેરે ક્રીડાથી નહીં, પરંતુ પોતાની મતિ પ્રમાણે શ્રમણપણું પાળે છે.

આશય એ છે કે નિહ્વાદિ ભગવાનની આજ્ઞાને પરતંત્ર નહીં હોવાથી સાધુજીવનમાં જે કાંઈ
સાધ્વાચારની ક્રિયાઓ કરે છે, તે સર્વ જિનવચનાનુસાર કરતા નથી પરંતુ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર કરે છે,
છતાં તેઓ સંયમ ગ્રહણ કરીને ક્રીડા કરતા નથી, પરંતુ પ્રતિદિન શ્રમણપણાવિષયક સર્વ અનુષ્ઠાનો સ્વબુદ્ધિ
અનુસારે આચરે છે, જેનાથી તેઓ પણ નિરતિયાર સાધ્વાચાર પાળીને ઉત્કૃષ્ટથી નવેય ઐવેયકોમાં જાય
છે. આમ, તેઓને ભગવાનના વચનમાં રુચિ નહીં હોવાને કારણે સાધ્વાચારનું સુંદર પાલન કર્યું હોવા છતાં
ક્રિયામાત્રનું આ ઐવેયકોમાં ઉપપાતરૂપ તુચ્છ ફળ તેઓ પ્રાપ્ત કરે છે; કેમ કે ભગવાનના વચન પ્રત્યેની
રુચિ વગર સાધ્વાચારની ક્રિયાઓ સાનુબંધ થતી નથી. તેથી તેવી ક્રિયાઓ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામીને મોક્ષરૂપ
ફળમાં વિશ્રાંત પામતી નથી, પરંતુ નિરનુબંધ હોવાથી તેવી ક્રિયાઓ જીવને ઐવેયકનું ફળ પ્રાપ્ત કરાવીને
વિશ્રાંત થાય છે, અને અનાદિમિથ્યાદષ્ટિ જીવોનો પણ ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાત નવેય ઐવેયકો સુધી થાય છે.

આમ, આગમને જાણનારા પૂર્વસૂરિઓના વચનથી એ ફલિત થયું કે સર્વ જીવો અનંતીવાર જિનપ્રણીત
સાધુલિંગને ગ્રહણ કરીને, સાધ્વાચારની ક્રિયાઓ પાળીને ઉત્કૃષ્ટથી નવમા ઐવેયક સુધી જાય છે.

વળી આટલા કથનથી, સર્વ જીવોને અનંતીવાર શ્રુતધર્મની પ્રાપ્ત થઈ છે એ કથન કઈ રીતે સિદ્ધ થયું ?
તે દર્શાવવા અર્થે ગાથા ૧૦૪૧માં પૂર્વપક્ષી કહે છે કે જ્યારે જીવ નવમા ઐવેયક સુધી જાય છે ત્યારે જિનપ્રણીત

સાધુલિંગને ગ્રહણ કરીને સંયમની ક્રિયાઓનું પાલન કરે છે, અને સાધુલિંગમાં ભગવાને સૂત્રપોરિસી આદિને નિત્યકર્મ કહેલ છે. તેથી જે જીવો સાધુલિંગ ગ્રહણ કરીને સંયમનાં અનુષ્ઠાનો ક્રીડામાત્રથી પાળતા હોય તેવા જીવોને કદાચ સાધુલિંગમાં શ્રુતધર્મની પ્રાપ્તિ ન થાય એવું બને, પરંતુ જે જીવો સાધુલિંગ ગ્રહણ કરીને સંયમનાં સારાં અનુષ્ઠાનો પાળતા હોય તેવા જીવો સાધુલિંગમાં સાધ્વાચારના અંગભૂત નિત્યકરણીય એવી સૂત્રપોરિસી અને અર્થપોરિસીમાં અવશ્ય યત્ન કરતા હોય છે, અને તેથી તેઓને પોતાની પ્રજ્ઞા અનુસારે યથાસંભવ શ્રુતધર્મ પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ રીતે ગાથા ૧૦૩૯થી ૧૦૪૧માં સ્થાપન કર્યું કે સર્વ જીવો અનંતીવાર જિનપ્રણીત લિંગને ગ્રહણ કરીને, નિત્યકરણીય એવા સૂત્રપોરિસી-અર્થપોરિસીમાં યત્ન કરવા દ્વારા સાધ્વાચારના અનુષ્ઠાનોનું પાલન કરીને નવેય ઐવેયકોમાં અનંતીવાર ઉત્પન્ન થાય છે. આથી સર્વ જીવોને શ્રુતધર્મની પણ અનંતીવાર પ્રાપ્તિ થયેલી છે. આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષીનો આશય છે. ॥૧૦૩૯/૧૦૪૦/૧૦૪૧॥

અવતરણિકા :

નિગમયન્નાહ —

અવતરણિકાર્થ :

નિગમન કરતાં પૂર્વપક્ષી કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૩૯ના ચોથા પાદમાં પૂર્વપક્ષીએ નનુથી શંકા કરી કે પૂર્વે જીવે અનંતીવાર શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત કર્યો, છતાં સમ્યક્ત્વ ન થયું. આથી શ્રુતધર્મને સમ્યક્ત્વનું કારણ કહી શકાય નહીં; અને ગાથા ૧૦૩૯થી ૧૦૪૧માં શાસ્ત્રવચનના બળથી પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે સર્વ જીવો જિનપ્રણીત સાધુલિંગને ગ્રહણ કરીને અનંતીવાર ઐવેયકોમાં ગયા છે, અને જિનપ્રણીત સાધુલિંગ ગ્રહણ કર્યું ત્યારે સાધુલિંગમાં નિત્યકર્મરૂપ સૂત્રપોરિસી-અર્થપોરિસીમાં અનંતીવાર યત્ન કર્યો છે. આથી શ્રુતધર્મ પણ સર્વ જીવોને અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયો છે.

હવે શ્રુતધર્મ કઈ રીતે સમ્યક્ત્વનો હેતુ બનતો નથી ? તે બતાવવા માટે નિગમન કરતાં=પૂર્વના કથનથી પ્રાપ્ત થતા ફલિતાર્થને જણાવતાં, પૂર્વપક્ષી કહે છે —

ગાથા :

एवं पत्तोऽयं खलु न य सम्पत्तं कहं तओ एअं ।

कह वेसो च्चिअ एअस्स कालभेएण हेउ त्ति ॥१०४२॥

અન્યવાર્થ :

एवं=આ રીતે=ઉપરમાં બતાવ્યું એ રીતે, अयं=આ=શ્રુતધર્મ, पत्तो=પ્રાપ્ત થયો, सम्पत्तं य न=અને સમ્યક્ત્વ ન થયું, (તેથી) तओ=તેનાથી=શ્રુતધર્મથી, एअं=આ=સમ્યક્ત્વ, कहं=કેવી રીતે થાય ? एसो च्चिअ

વા=અથવા આ જ=શ્રુતધર્મ જ, કાળભેદથી એસસ હેઠ=આનો=સમ્યક્ત્વનો, હેતુ કહે=કેવી રીતે થાય ?

★ 'ખલુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

★ 'ત્તિ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

ઉપરમાં બતાવ્યું એ રીતે શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થયો અને સમ્યક્ત્વ ન થયું. તેથી શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ કેવી રીતે થાય ? અથવા શ્રુતધર્મ જ કાળભેદથી સમ્યક્ત્વનો હેતુ કેવી રીતે બને ? અર્થાત્ ન જ બને.

ટીકા :

एवम्=उत्केन प्रकारेण प्राप्तोऽयं खलु श्रुतधर्मः, न च सम्यक्त्वम् इयता कालेन, सिद्धिप्रसङ्गात्, तत् कथं=केन प्रकारेण ततः=श्रुतधर्माद् एतत्=सम्यक्त्वं ?, कथं वा एष एव=श्रुतधर्मः एतस्य=सम्यक्त्वस्य कालभेदेन भवतः सतो हेतुः ? नैव, तद्भावभावित्वाभावादिति गाथार्थः ॥१०४२॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=કહેવાયેલ પ્રકારથી=ગાથા ૧૦૩૮ના ચોથા પાદથી ગાથા ૧૦૪૧ સુધી પૂર્વપક્ષી વડે જે પ્રકારે કહેવાયું એ પ્રકારથી, આ=શ્રુતધર્મ, પ્રાપ્ત કરાયો, અને આટલા કાલ વડે સમ્યક્ત્વ ન થયું; કેમ કે સિદ્ધિનો પ્રસંગ છે અર્થાત્ જો શ્રુતધર્મની પ્રાપ્તિથી આટલા કાળમાં જીવને સમ્યક્ત્વ થયું હોત તો અત્યાર સુધીમાં જીવને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ હોત, એમ માનવાનો પ્રસંગ આવે. તે કારણથી તેનાથી=શ્રુતધર્મથી, આ=સમ્યક્ત્વ, કઈ રીતે=કયા પ્રકારથી, થાય ? અર્થાત્ ન થાય. અથવા આ જ=શ્રુતધર્મ જ, કાળભેદથી થતા છતાં આનો=સમ્યક્ત્વનો, હેતુ કઈ રીતે થાય ? અર્થાત્ ન જ થાય; કેમ કે તેના ભાવ સાથે ભાવિત્વનો અભાવ છે=શ્રુતધર્મના સદ્ભાવ સાથે સમ્યક્ત્વના થનારપણાનો અભાવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૩૩થી ૧૦૩૭ના પૂર્વપક્ષીના કથનનો ઉત્તર આપતાં ગાથા ૧૦૩૮માં ગ્રંથકારે કહ્યું કે શ્રુતધર્મથી જ સમ્યક્ત્વ થાય છે, અને કાળભેદથી સમ્યક્ત્વ થવામાં પણ શ્રુતધર્મ જ હેતુ છે. તે બંને કથનનું નિરાકરણ કરતાં પૂર્વપક્ષીએ ગાથા ૧૦૩૮ના ચોથા પાદથી માંડીને ગાથા ૧૦૪૧માં સ્થાપન કર્યું કે જીવને પૂર્વે શ્રુતધર્મ અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયેલો છે.

આ રીતે જીવ વડે શ્રુતધર્મ અનંતીવાર પ્રાપ્ત કરાયો અને આટલા કાળમાં જીવને સમ્યક્ત્વ ન થયું, ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે જીવ વડે આટલીવાર શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત કરાવા છતાં આટલા કાળમાં જીવને સમ્યક્ત્વ નથી થયું, એમ કઈ રીતે કહી શકાય ? એથી કહે છે કે શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ થયું હોત તો શ્રુતધર્મની અનંતીવાર પ્રાપ્તિ થાત નહીં, પરંતુ પ્રથમવાર પ્રાપ્ત થયેલ શ્રુતધર્મથી જ જીવને સમ્યક્ત્વ થઈ જાત, જેથી અત્યાર સુધીમાં તે સમ્યક્ત્વના બળથી જીવને મોક્ષની પણ પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ હોત; પરંતુ જીવને મોક્ષની પ્રાપ્તિ નથી થઈ, તેથી નક્કી થાય છે કે આટલીવાર શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થવા છતાં આટલા કાળથી જીવને સમ્યક્ત્વ થયું નથી. માટે શ્રુતધર્મથી જ સમ્યક્ત્વ થાય છે એમ કઈ રીતે કહી શકાય ? અર્થાત્ ન જ કહી શકાય.

વળી, કાળભેદથી થતા સમ્યક્ત્વનો શ્રુતધર્મ હેતુ નથી; કેમ કે પૂર્વે અનંતીવાર શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થયો છતાં સમ્યક્ત્વ ન થયું, તો હવે અતીતાદિ કાળભેદથી શ્રુતધર્મ સમ્યક્ત્વનો હેતુ કઈ રીતે બની શકે? અર્થાત્ ન જ બની શકે.

આમ, શ્રુતધર્મ સમ્યક્ત્વનો કે કાળભેદથી થતા સમ્યક્ત્વનો હેતુ નથી. આથી સિદ્ધ થયું કે ભૂતાર્થ શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ ભૂતાર્થવાચક શ્રુતધર્મથી થાય છે, એ પ્રમાણે કહી શકાય નહીં. આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષીના કથનનો આશય છે. ॥૧૦૪૨॥

અવતરણિકા :

અત્રોત્તરમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=ગાથા ૧૦૩૮ના ચોથા પાદથી ગાથા ૧૦૪૨ સુધી પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે ભૂતાર્થવાચક એવો શ્રુતધર્મ, સમ્યક્ત્વનું કે કાળભેદથી થતા સમ્યક્ત્વનું કારણ નથી. એમાં ગ્રંથકાર ઉત્તરને કહે છે —

ગાથા :

भण्णइ पत्तो सो ण उ उल्लसिअं जीववीरिअं कह वि ।
होउल्लसिए अ तयं तं पि अ पायं तओ चेव ॥१०४३॥

અન્યથાર્થ :

भण्णइ=કહેવાય છે=પૂર્વપક્ષીના પ્રશ્નમાં ઉત્તર અપાય છે — સો પત્તો=આ=શ્રુતધર્મ, પ્રાપ્ત કરાયો, कह वि उ=પરંતુ કોઈપણ રીતે जीववीरिअं उल्लसिअं ण=જીવવીર્ય ઉલ્લસિત ન થયું, उल्लसिए अ=અને (જીવવીર્ય) ઉલ્લસિત થયે છતે तयं होइ=તે=સમ્યક્ત્વ, થાય છે. तं पि अ=અને તે પણ=જીવવીર્યનું ઉલ્લસન પણ, पायं=પ્રાય: तओ चेव=તેનાથી જ=શ્રુતધર્મથી જ, થાય છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વપક્ષીના પ્રશ્નમાં ગ્રંથકાર ઉત્તર આપે છે — શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થયો, પરંતુ કોઈપણ રીતે જીવવીર્ય ઉલ્લસિત ન થયું, અને જીવવીર્ય ઉલ્લસિત થયે છતે સમ્યક્ત્વ થાય છે, અને જીવવીર્યનું ઉલ્લસન પણ પ્રાય: શ્રુતધર્મથી જ થાય છે.

ટીકા :

भण्यते, प्राप्तोऽसौ=શ્રુતધર્મ: पुरा बहुधैव, न तूल्लसितं कर्मविजयाय जीववीर्यम्=આત્મસામર્થ્ય કથમપિ, तथास्वभावत्वात्, भवत्युल्लसिते च जीववीर्ये तत्=સમ્યક્ત્વં, तदपि च=जीववीर्योल्लसनं प्रायस्तत एव=श्रुतधर्मादिति गार्थाः ॥१०४३॥

ટીકાર્થ :

કહેવાય છે=પૂર્વપક્ષીને ગ્રંથકાર દ્વારા જવાબ અપાય છે — આ=શ્રુતધર્મ, પહેલાં બહુધા જ=બહુવાર

જ, પ્રાપ્ત કરાયો. પરંતુ કોઈપણ રીતે કર્મના વિજય માટે જીવનું વીર્ય=આત્માનું સામર્થ્ય, ઉલ્લસિત ન થયું; કેમ કે તેવા પ્રકારનું સ્વભાવપણું છે=શ્રુતધર્મને પામીને જીવવીર્યનું ઉલ્લસન ન થાય તેવા પ્રકારનો જીવનો સ્વભાવ છે; અને જીવનું વીર્ય ઉલ્લસિત થયે છે તે=સમ્યક્ત્વ, થાય છે, અને તે પણ=જીવના વીર્યનું ઉલ્લસન પણ, પ્રાયઃ તેનાથી જ=શ્રુતધર્મથી જ, થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં પૂર્વપક્ષીએ યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે ભૂતાર્થવાચક એવા શ્રુતધર્મથી ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થતું નથી. તેનો ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે પૂર્વમાં જીવને શ્રુતધર્મ ઘણી વખત પ્રાપ્ત થયો, છતાં જીવનું કર્મનો જય કરવા માટે વીર્ય ઉલ્લસિત ન થયું, માટે શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ ન થયું. આનાથી એ ફલિત થયું કે શ્રુતધર્મ જીવવીર્યના ઉલ્લસન દ્વારા સમ્યક્ત્વનો હેતુ છે, અને જીવવીર્યનું ઉલ્લસન પણ પ્રાયઃ કરીને શ્રુતધર્મથી જ થાય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જો શ્રુતધર્મથી જ જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસ થતો હોય તો પૂર્વે શ્રુતધર્મ અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયો ત્યારે કેમ જીવવીર્યનો ઉલ્લાસ ન થયો ? એથી કહે છે કે જીવનો તેવા પ્રકારનો સ્વભાવ છે. આશય એ છે કે દરેક જીવનો અનાદિકાળથી એવો જ સ્વભાવ છે કે પૂર્વે શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થયો ત્યારે જીવમાં વીર્યનો ઉલ્લાસ ન થાય, અને અનંતકાળમાં જે જીવને જે કાળમાં સમ્યક્ત્વ થાય છે, તે કાળમાં જ તે જીવનું વીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે, અન્ય કાળમાં નહીં, અને તે કાળમાં પણ પ્રાયઃ શ્રુતધર્મને પામીને જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસ થાય છે. તે આ રીતે —

શ્રુતધર્મ એટલે ભગવાનનું વચન, અને તે શ્રુતધર્મ જીવને સંસારનું યથાર્થ સ્વરૂપ બતાવે છે અને કર્મરહિત જીવનું પણ યથાર્થ સ્વરૂપ બતાવે છે. તેથી નિર્મળપ્રજ્ઞાવાળા જીવને શ્રુતજ્ઞાનના બળથી કર્મયુક્ત જીવની ચારગતિની વિડંબના દેખાય છે, અને કર્મ વગરના જીવની સર્વથા નિરાકુળ અવસ્થા પણ દેખાય છે; અને તેમ દેખાવાથી શ્રુતજ્ઞાનના બળથી સંસારના ઉચ્છેદનો ઉપાય જાણીને તેમાં ઉદ્ધમ કરવાનું તે જીવનું વીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે. ॥૧૦૪૩॥

અવતરણિકા :

કથમેતદેવમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આ આમ કેમ છે ? અર્થાત્ પૂર્વે અનંતીવાર શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થવા છતાં શ્રુતધર્મથી જીવવીર્યનું ઉલ્લસન ન થયું, અને તે શ્રુતધર્મથી જ અત્યારે જીવવીર્યનું ઉલ્લસન થયું, એ એમ કેમ છે ? એથી કહે છે —

ગાથા :

જહ खाराईंहितो असइं पि अपत्तवेहपरिणामो ।

विज्झइ तेहितो च्चिअ जच्चमणी सुज्झइ तओ उ ॥૧૦૪૪॥

અભ્યયાર્થ :

જહ=જે રીતે ધારાદિથી અસદં પિ=અસકૃત્ પણ=અનેક વાર પણ, અપત્તવેહપરિણામો જચ્ચમણી=અપ્રાપ્તવેધપરિણામવાળો જાત્યમણિ તેહિંતો ચ્ચિઅ=તેનાથી જ=ધારાદિથી જ, વિજ્ઞઇ=વીધાય છે, (અને) તઓ ડ=તેનાથી જ=ધારાદિથી જ, સુજ્ઞઇ=શુદ્ધ થાય છે.

ગાથાર્થ :

જે રીતે ધારાદિથી અનેક વાર પણ અપ્રાપ્ત વેધના પરિણામવાળો જાત્યમણિ, ધારાદિથી જ વેધને પ્રાપ્ત કરે છે અને ધારાદિથી જ શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકા :

યથા ધારાદિભ્યઃ=ધારમૃત્પુટપાકાદિભ્યઃ અસકૃદપિ તથાસ્વભાવતયા અપ્રાપ્તવેધપરિણામઃ=અનાસાદિતશુદ્ધિપૂર્વરૂપ ઇત્યર્થઃ જાત્યમણિઃ પદ્મરાગાદિરિતિ યોગઃ વિધ્યતિ=શુદ્ધિપૂર્વરૂપમાસાદયતિ તેભ્ય એવ=ધારમૃત્પુટપાકાદિભ્યો, જાત્યમણિઃ શુદ્ધયતિ=એકાન્તનિર્મલીભવતિ તત એવ=ધારાદેરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૪૪॥

ટીકાર્થ :

જે પ્રમાણે તેવા પ્રકારનું સ્વભાવપણું હોવાથી ધારાદિથી=ધાર-માટીના પુટપાકાદિથી, અનેક વાર પણ અપ્રાપ્ત વેધના પરિણામવાળો=નહીં પમાયેલ શુદ્ધિના પૂર્વરૂપવાળો, પદ્મરાગાદિ જાત્યમણિ, તેનાથી જ=ધાર-માટીના પુટપાકાદિથી જ, વીધાય છે=શુદ્ધિના પૂર્વરૂપને પામે છે, તેનાથી જ=ધારાદિથી જ, જાત્યમણિ શુદ્ધ થાય છે=એકાંતથી નિર્મળ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પદ્મરાગાદિ જાત્યમણિ ખાણમાંથી નીકળે છે ત્યારે અત્યંત મલિન હોય છે, અને તેને શુદ્ધ કરવા માટે ધાર લગાડી, માટીના પુટો કરીને અગ્નિમાં તપાવવામાં આવે છે. આ રીતે અનેક વખત ધારાદિના પ્રયોગો દ્વારા તે મણિને શુદ્ધ કરવા માટેનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, છતાં પૂર્વની અમુક શોધનક્રિયા સુધી તે ધારાદિથી મણિનો કંઈક પ્રકાશ દેખાય તેવી શુદ્ધિ થતી નથી, પરંતુ ઘણા ધારાદિ પ્રયોગોથી શોધનક્રિયા કર્યા પછી તે મણિનો કંઈક પ્રકાશ દેખાય તેવી શુદ્ધિ થાય છે, અને તે મણિ સંપૂર્ણ શુદ્ધ પણ તે ધારાદિથી જ બને છે.

આથી એ ફલિત થયું કે ધારાદિના પ્રયોગો દ્વારા પ્રથમ શુદ્ધિની ક્રિયા સ્થૂલ શુદ્ધિનું કારણ બની, તોપણ મણિ ઉપર છવાયેલ મલનો વેધ થયો નહીં; અને અમુક શુદ્ધિની ક્રિયા પછી મણિમાં વેધની પ્રાપ્તિ થઈ, અને ત્યારપછીની અમુક પ્રક્રિયા પછી તે મણિ પૂર્ણ શુદ્ધ થયો. ॥૧૦૪૪॥

અવતરણિકા :

દૃષ્ટાન્તમભિધાય દાર્ષ્ટાન્તિકયોજનામાહ -

અવતરણિકાર્થ :

દૃષ્ટાંતને કહીને દાર્ષ્ટાન્તિકની યોજનાને કહે છે -

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૪૩માં ગ્રંથકારે કહ્યું કે પૂર્વે શ્રુતધર્મ બહુવાર પ્રાપ્ત થયો, પરંતુ કર્મનો વિજય કરવા માટેનું જીવવીર્ય ઉલ્લસિત ન થયું; માટે સમ્યક્ત્વ ન થયું, અને જીવવીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે ત્યારે સમ્યક્ત્વ થાય છે. તેથી પ્રશ્ન થાય કે પૂર્વે શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થયો ત્યારે જીવવીર્ય ઉલ્લસિત ન થયું, અને પાછળથી તે શ્રુતધર્મથી જ જીવવીર્ય ઉલ્લસિત થયું, એમ કેમ છે ?

તેના સમાધાન માટે પૂર્વગાથામાં દૃષ્ટાંત બતાવીને હવે દાષ્ટાંતિકને અર્થાત્ આ દૃષ્ટાંત દ્વારા પૂર્વનું કથન કઈ રીતે સિદ્ધ થાય ? તેને બતાવે છે -

ગાથા :

તહ સુઅધમ્માઓ ચ્ચિય અસઈં પિ અપત્તવિરિઅપરિણામો ।
 ઝલ્લસઈં તત્તો ચ્ચિઅ ભવ્વો જીવો વિસુજ્ઝઈં અ ॥૧૦૪૫॥

અવ્યયાર્થ :

તહ=તે રીતે સુઅધમ્માઓ ચ્ચિય=શ્રુતધર્મથી જ અસઈં પિ=અસકૃત્ પણ=અનેક વાર પણ, અપત્તવિરિ-અપરિણામો ભવ્વો જીવો=અપ્રાપ્તવીર્યપરિણામવાળો ભવ્ય જીવ તત્તો ચ્ચિઅ=તેનાથી જ=શ્રુતધર્મથી જ, ઝલ્લસઈં=ઉલ્લાસ પામે છે અ=અને વિસુજ્ઝઈં=વિશુદ્ધ થાય છે.

ગાથાર્થ :

તે રીતે શ્રુતધર્મથી જ અનેક વાર પણ અપ્રાપ્ત વીર્યના પરિણામવાળો ભવ્ય જીવ શ્રુતધર્મથી જ ઉલ્લસિત થાય છે અને વિશુદ્ધ થાય છે.

ટીકા :

તથા શ્રુતધર્માદેવ યથોક્તલક્ષણાત્ સકાશાદ્ અસકૃદપ્યપ્રાપ્તવીર્યપરિણામઃ=અનાસાદિતતથા-વિધકુશલભાવઃ સમુલ્લસતિ સ્વવીર્યસ્ફુરણેન, તત એવ=સ્વવીર્યોલ્લાસાત્ શ્રુતધર્માદ્વા પારમ્પર્યેણ ભવ્યો જીવો વિશુદ્ધયતિ ચ=સમ્યગ્દર્શનાદિક્રમેણ સિદ્ધયતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૪૫॥

★ મૂળગાથામાં રહેલ તત એવ શબ્દ બે અર્થમાં છે : (૧) તત એવ=સ્વવીર્યના ઉલ્લાસથી જ, (૨) તત એવ=શ્રુતધર્મથી જ.

ટીકાર્થ :

તે પ્રમાણે=જે પ્રમાણે જાત્યમણિ અનેક વાર પણ ક્ષારાદિથી નહીં પ્રાપ્ત કરેલ વેધપરિણામવાળો, તેમ છતાં ક્ષારાદિથી જ વેધ પામે છે અને ક્ષારાદિથી જ શુદ્ધ થાય છે તે પ્રમાણે, યથોક્ત લક્ષણવાળા=જે પ્રકારે ભૂતાર્થનો વાયક એવો શ્રુતધર્મ છે એમ ગાથા ૧૦૩૧માં કહેવાયેલ તે પ્રકારના સ્વરૂપવાળા, શ્રુતધર્મથી જ, અનેક વાર પણ અપ્રાપ્તવીર્યપરિણામવાળો=નહીં પામેલ તેવા પ્રકારના કુશલભાવવાળો, ભવ્ય જીવ, સ્વવીર્યના સ્ફુરણ દ્વારા=પોતાનું વીર્ય ફોરવવા દ્વારા, ઉલ્લાસ પામે છે, અને તેનાથી જ=સ્વવીર્યના ઉલ્લાસથી જ અથવા શ્રુતધર્મથી જ, પારંપર્ય વડે=ઉત્તરોત્તર ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિરૂપ પરંપરા વડે, વિશુદ્ધ થાય છે=સમ્યગ્દર્શનાદિના ક્રમથી સિદ્ધ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એમ, વારંવાર કરાતા ક્ષારાદિના પ્રયોગોથી પણ પદ્મરાગાદિ જાત્યમણિ પહેલાં વેધ પામતો નથી, અને પાછળથી તે ક્ષારાદિના પ્રયોગોથી જ વેધ પામે છે અને શુદ્ધિ પામે છે; એ પ્રમાણે વારંવાર પણ પ્રાપ્ત થતા શ્રુતધર્મથી ભવ્ય જીવ પહેલાં સંસારના ઉચ્છેદને અનુકૂળ કુશલ પરિણામ પ્રાપ્ત કરતો નથી, અને પાછળથી તે શ્રુતધર્મથી જ જીવ પોતાના વીર્યના સ્ફુરણ દ્વારા ઉલ્લસિત બને છે, અને સમ્યક્ત્વાદિના ક્રમથી વિશુદ્ધ બને છે.

તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જેમ ક્ષારાદિથી પૂર્વે જાત્યમણિમાં વેધ થયો નહીં, તેમ શ્રુતધર્મથી પૂર્વે ભવ્ય જીવમાં વીર્યનો ઉલ્લાસ થયો નહીં; અને જેમ પાછળથી તે ક્ષારાદિથી જ મણિમાં કંઈક વેધનો પરિણામ પ્રગટે છે, તેમ તે શ્રુતધર્મથી જ પાછળથી જીવમાં કંઈક વીર્યનો પરિણામ ઉલ્લસિત થાય છે અર્થાત્ જીવનું સંસારના ઉચ્છેદને અનુકૂળ વીર્ય પ્રવર્તે છે; અને જેમ તે ક્ષારાદિથી જ મણિ પૂર્ણ શુદ્ધ થાય છે, તેમ તે શ્રુતધર્મથી જ અથવા તો પોતાના વીર્યના ઉલ્લાસથી જ ભવ્ય જીવ સમ્યગ્દર્શનાદિના ક્રમથી સિદ્ધ થાય છે અર્થાત્ સર્વ કર્મોથી રહિત બને છે.

આનાથી એ ફલિત થયું કે પૂર્વે જીવ ઉપર ગાઢ કર્મમલ હતો, તેથી તે વખતે પ્રાપ્ત થયેલ શ્રુતધર્મ જીવને તત્ત્વાભિમુખ બનાવવામાં કારણ ન બન્યો, અને જ્યારે કર્મમલ ક્ષીણપ્રાય થયો ત્યારે જીવને તે શ્રુતધર્મથી જ સંસારનું સ્વરૂપ કંઈક યથાર્થ દેખાવા લાગ્યું અને આત્મહિતની કંઈક અંશે ચિંતા પ્રગટી, જેથી જીવનું વીર્ય કંઈક યોગમાર્ગ તરફ પ્રવર્ત્યું.

વળી કંઈક વીર્યના ઉલ્લસન પછી પણ જો જીવ સમ્યગ્ચત્ન ન કરે તો તેને ઉત્તરોત્તર યોગમાર્ગની પ્રાપ્તિ ન પણ થાય; અને પ્રથમ વીર્યનો પરિણામ ઉલ્લસિત થયા પછી જો જીવ નિત્ય શ્રુતધર્મમાં યત્ન કરીને પોતાના વીર્યનો ઉલ્લાસ કરે, તો તે જીવ શ્રુતધર્મના બળથી ક્રમસર રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ કરે છે, અને તે રત્નત્રયીની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કરીને અંતે સર્વ કર્મોથી રહિત અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૦૪૫॥

અવતરણિકા :

इहैव भावार्थमाह —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં જ ભાવાર્થને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વે અનંતીવાર શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થયો તોપણ જીવવીર્ય ઉલ્લસિત ન થયું, અને પાછળથી પ્રાપ્ત થયેલ શ્રુતધર્મથી જીવવીર્ય ઉલ્લસિત થયું, એ કથનમાં પરમાર્થને બતાવે છે —

ગાથા :

तस्सेवेस सहावो जं तावइएसु तह अईएसु ।

सुअसंजोएसु तओ तहाविहं वीरिअं लहइ ॥१०४६॥

અન્યથાર્થ :

તસ્સેવ=તેનો જ=જીવનો જ, એસ સહાવો=આ સ્વભાવ છે; જં=જે કારણથી તાવડાસુ સુઅસંજોસુ તહ અઈસુ=તેટલા શ્રુતસંયોગો તે પ્રકારે અતીત થયે છે તે તઓ=તેનાથી=સ્વભાવથી, તહાવિહં વીરિઅં=તેવા પ્રકારનું વીર્ય લહડ=પ્રાપ્ત કરે છે.

ગાથાર્થ :

જીવનો જ આ સ્વભાવ છે; જે કારણથી તેટલા શ્રુતસંયોગો તે પ્રકારે પસાર થયે છે તે સ્વભાવથી તે પ્રકારનું વીર્ય પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકા :

તસ્યૈવેષ સ્વભાવો જીવસ્ય, યત્તાવત્સુ તસ્ય યાવન્તસ્તે તથાડતીતેષુ=તેન પ્રકારેણ તદાચાર્ય-સન્નિધાનાદિના વ્યપગતેષુ, શ્રુતસંયોગેષુ-દ્રવ્યશ્રુતસમ્બન્ધિષુ, તતઃ=તદનન્તરં તતઃ=સ્વભાવાદ્વા, તથાવિધં વીર્યં લભતે, યથાવિધેન ગ્રન્થિ ભિત્ત્વા દર્શનાદ્યવાપ્ય સિદ્ધયતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૪૬॥

★ મૂળગાથામાં રહેલ તતઃ શબ્દ બે અર્થમાં છે : (૧) તતઃ=ત્યારપછી, (૨) તતઃ=તે સ્વભાવથી.

ટીકાર્થ :

તસ્યૈવ જીવસ્ય તેનો જ=જીવનો જ, એ સ્વભાવઃ આ સ્વભાવ છે; યત્ જે કારણથી તસ્ય તેના=તે જીવના, યાવન્તઃ તે જેટલા તેઓ છે=શ્રુતસંયોગો છે, તાવત્સુ તેટલા દ્રવ્યશ્રુતસમ્બન્ધિષુ શ્રુતસંયોગેષુ દ્રવ્યશ્રુતના સંબંધવાળા શ્રુતસંયોગો તથા અતીતેષુ=તદાચાર્યસન્નિધાનાદિના તેન પ્રકારેણ વ્યપગતેષુ તે પ્રકારે અતીત થયે છે તે=તે આચાર્યના સંનિધાનાદિરૂપ તે પ્રકારથી વ્યપગત થયે છે તે અર્થાત્ પસાર થયે છે, તતઃ=તદનન્તરં, તતઃ=સ્વભાવાદ્ વા ત્યારપછી અથવા તેનાથી=સ્વભાવથી, તથાવિધં વીર્યં લભતે તે પ્રકારનું વીર્ય પ્રાપ્ત કરે છે, યથાવિધેન.....ગાથાર્થઃ જે પ્રકારના વીર્ય દ્વારા ગ્રંથિને ભેદીને જીવ દર્શનાદિને પામીને સિદ્ધ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૪૩માં પૂર્વપક્ષીને ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારે કહ્યું કે પૂર્વે શ્રુતધર્મ જીવને ઘણી વાર પ્રાપ્ત થયો, પરંતુ કર્મના વિજય માટેનું જીવવીર્ય ઉલ્લસિત ન થયું; અને ગાથા ૧૦૪૪-૧૦૪૫માં, શ્રુતધર્મથી જીવવીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે ત્યારે સમ્યક્ત્વ થાય છે, તે વાતને અનુભવસિદ્ધ એવા પદ્મરાગાદિ મહિના દૃષ્ટાંતથી ગ્રંથકારે સ્થાપન કરી. હવે આ સર્વ કથનથી શું પ્રાપ્ત થયું ? તે સ્પષ્ટ કરવા માટે કહે છે —

સર્વ જીવોનો તેવા પ્રકારનો સ્વભાવ હોય છે કે જેથી જે જીવના જેટલા દ્રવ્યશ્રુતના સંયોગો થવાના હોય, તેટલા દ્રવ્યશ્રુતના સંયોગો પસાર થાય તે પહેલાં જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસ ન થાય, અને પાછળથી પ્રાપ્ત થયેલ દ્રવ્યશ્રુતના સંયોગથી જીવના તેવા પ્રકારના વીર્યનો ઉલ્લાસ થાય, કે જે વીર્યના ઉલ્લાસને કારણે જીવ ગ્રંથિનો ભેદ કરીને સમ્યગ્દર્શનાદિને પ્રાપ્ત કરીને અંતે સર્વકર્મરહિત એવી સિદ્ધઅવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે.

આનાથી એ ફલિત થયું કે જે જીવનો જેટલા કાળ સુધી યોગમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવા દે તેવો ઊંઘવાનો સ્વભાવ હોય, તેટલા કાળ સુધી તે જીવ તે તે આચાર્યાદિના યોગને પામીને સંયમ ગ્રહણ કરે, શાસ્ત્રોનો

અભ્યાસ કરે, દ્રવ્યસંયમ પાળે, યાવત્ નવેય ગ્રૈવેયકોમાં પણ અનંતીવાર જાય, તોપણ સંસારની નિર્ગુણતાને જાણીને સંસારના ઉચ્છેદને અનુકૂળ તે જીવનું વીર્ય ઉલ્લસે નહીં. આવો જીવનો સ્વભાવ હોવાને કારણે પૂર્વે અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયેલ દ્રવ્યશ્રુતના તેવા સંયોગોને પસાર કર્યા પછી, જ્યારે પાછળથી શ્રુતધર્મનો સંયોગ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે જીવમાં તે પ્રકારનું વીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે, જેથી તે જીવને તત્ત્વની જિજ્ઞાસા થાય છે, તત્ત્વને જાણીને તત્ત્વમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની રુચિ થાય છે અને તત્ત્વમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરીને તે જીવ સંસારનો અંત કરે છે. આ સર્વ થવામાં જીવનો તેવા પ્રકારનો તથાભવ્યત્વ નામનો સ્વભાવ કારણ છે. ॥૧૦૪૬॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૩૬-૧૦૩૭માં પૂર્વપક્ષીએ યુક્તિથી સ્થાપન કરેલ કે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં શ્રુતધર્મથી અપરહેતુ કર્મ માની શકાય, અને તે કર્મ પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી આરંભીને ગ્રંથિ સુધી જીવને અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયું છે, છતાં જીવ સમ્યક્ત્વ ન પામ્યો, તેથી સમ્યક્ત્વના હેતુ તરીકે શ્રુતધર્મને કે અપરહેતુ તરીકે કર્મને માની શકાય નહીં.

આ પ્રકારની પૂર્વપક્ષીની શંકાનો ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારે ગાથા ૧૦૩૮થી ૧૦૪૬ સુધી સ્થાપન કર્યું કે સમ્યક્ત્વ શ્રુતધર્મથી જ થાય, સમ્યક્ત્વનો અન્ય કોઈ હેતુ માનવાની જરૂર નથી. પૂર્વે અનંતીવાર શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થવા છતાં કર્મનો વિજય કરવા માટે જીવનું વીર્ય ઉલ્લસિત ન થયું, માટે સમ્યક્ત્વ ન થયું, જ્યારે જીવવીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે ત્યારે તે શ્રુતધર્મથી જ સમ્યક્ત્વ થાય છે. વળી પૂર્વે અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયેલ શ્રુતધર્મથી જીવવીર્ય ઉલ્લસિત ન થયું અને કાલાંતરે પ્રાપ્ત થયેલ શ્રુતધર્મથી જીવવીર્ય ઉલ્લસિત થયું, તેમાં પણ જીવનો તેવા પ્રકારનો સ્વભાવ જ કારણ છે.

આ રીતે સ્થાપન કરવાથી તમને સ્વભાવવાદની પ્રાપ્તિ થશે, એવી આશંકા કરીને પૂર્વપક્ષી કહે છે —

ગાથા :

આહેવં પરિચત્તો ભવયા ણિઅગોઽત્થ કમ્મવાઓ ડ ।

ભણિઅપગારાઓ ખલુ સહાવવાયભ્ભુવગમેણં ॥૧૦૪૭॥

અભ્યયાર્થ :

આહ=કહે છે=પૂર્વપક્ષી શંકા કરતાં કહે છે — એવં=આ રીતે=પૂર્વગાથામાં સ્થાપન કર્યું એ રીતે, અત્થ=અહીં=સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના અધિકારમાં, ભવયા=તમારા વડે ભણિઅપગારાઓ ખલુ=ભણિત પ્રકારથી જ=પૂર્વગાથામાં કહેવાયેલ પ્રકારથી જ, સહાવવાયભ્ભુવગમેણં=સ્વભાવવાદના અભ્યુપગમ દ્વારા ણિઅગો કમ્મવાઓ ડ=નિજક કર્મવાદ જ પરિચત્તો=પરિત્યજાયો છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે — પૂર્વગાથામાં સ્થાપન કર્યું એ રીતે સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના અધિકારમાં તમારા વડે પૂર્વગાથામાં કહેવાયેલ પ્રકારથી જ સ્વભાવવાદ સ્વીકારવા દ્વારા પોતાના કર્મવાદનો જ ત્યાગ કરાયો છે.

ટીકા :

આહ-એવં સતિ પરિત્યક્તો ભવતા જૈનેન નિજોઽત્ર અધિકારે કર્મવાદ એવ, કથમિત્યાહ-ભણિતપ્રકારાત્
સ્વભાવવાદાભ્યુપગમેન હેતુનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૪૭॥

ટીકાર્થ :

આહ થી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે — આમ હોતે છતે=જીવનો તેવા પ્રકારનો સ્વભાવ હોવાને કારણે પૂર્વના
તેટલા શ્રુતસંયોગો પસાર થયા પછી પ્રાપ્ત થયેલ શ્રુતધર્મથી જીવનું તેવા પ્રકારનું વીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે,
જેનાથી જીવ ગ્રંથિને ભેદીને સમ્યક્ત્વાદિને પામીને સિદ્ધ થાય છે એમ હોતે છતે, આ અધિકારમાં=
સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના અધિકારમાં, જૈન એવા તમારા વડે પોતાનો કર્મવાદ જ પરિત્યાગ કરાયો છે. કઈ રીતે ?
એથી કહે છે — ભણિત પ્રકારથી જ=પૂર્વગાથામાં કહેવાયેલ પ્રકારથી જ, સ્વભાવવાદના સ્વીકારરૂપ હેતુ
દ્વારા, પોતાનો કર્મવાદ જ તમારા વડે ત્યજ્યો છે, એમ સંબંધ છે. 'સ્વભાવ' એ પ્રકારનો અવ્યય અવધારણમાં
છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ગાથા :

ભણઈ એગંતેણં અમ્હાણં કર્મવાય નો ઇટ્ઠો ।

જ ય જો સહાવવાઓ સુઅકેવલિણા જઓ ભણિઅં ॥૧૦૪૮॥

અન્યાર્થ :

ભણઈ=કહેવાય છે=પૂર્વપક્ષીને ઉત્તર અપાય છે — અમ્હાણં=અમોને એગંતેણં=એકાંતથી કર્મવાદ
ઇટ્ઠો નો=ઈષ્ટ નથી, જ ય જો સહાવવાઓ=અને સ્વભાવવાદ (ઈષ્ટ) નથી (એમ) નહીં; જઓ સુઅકેવલિણા=જે
કારણથી શ્રુતકેવલી વડે ભણિઅં=કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

ગ્રંથકાર પૂર્વપક્ષીને ઉત્તર આપે છે — અમોને એકાંતે કર્મવાદ ઇષ્ટ નથી, અને સ્વભાવવાદ ઇષ્ટ
નથી એમ નહીં; જે કારણથી શ્રુતકેવલી વડે કહેવાયું છે.

ટીકા :

ભણયતેઽત્ર, નૈકાત્તેનાસ્માકં=જૈનાનાં કર્મવાદ એવેષ્ટઃ, ન ચ ન સ્વભાવવાદ ઇષ્ટઃ, શ્રુતકેવલિના
યતો ભણિતં વક્ષ્યમાણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૪૮॥

ટીકાર્થ :

અહીં=પૂર્વપક્ષીના કથનમાં, કહેવાય છે=ગ્રંથકાર દ્વારા ઉત્તર અપાય છે — અમોને=જૈનોને, એકાંતથી
કર્મવાદ જ ઇષ્ટ નથી અર્થાત્ કર્મવાદ ઇષ્ટ છે પરંતુ એકાંતથી કર્મવાદ જ ઇષ્ટ નથી, અને સ્વભાવવાદ ઇષ્ટ
નથી એમ નહીં; જે કારણથી શ્રુતકેવલી વડે વક્ષ્યમાણ=ગાથા ૧૦૫૦માં કહેવાશે એ, કહેવાયું છે, એ પ્રમાણે
ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૪૬માં ગ્રંથકારે કહ્યું કે જીવનો એવો સ્વભાવ છે કે જેના કારણે જીવના તેટલા દ્રવ્યશ્રુતસંયોગો પસાર થયા પછી પ્રાપ્ત થયેલ દ્રવ્યશ્રુતથી જીવનું તે પ્રકારનું વીર્ય પ્રગટ થાય, કે જે વીર્યથી ગ્રંથિને ભેદીને રત્નત્રયીને પ્રાપ્ત કરીને જીવ સિદ્ધિને પામે છે.

આનાથી એ ફલિત થયું કે ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ ભૂતાર્થવાચક એવા શ્રુતધર્મથી થાય છે, અને તે શ્રુતધર્મ પૂર્વે અનંતીવાર પ્રાપ્ત થવા છતાં સમ્યક્ત્વ ન પ્રગટ્યું, અને પછી તે શ્રુતધર્મથી જ સમ્યક્ત્વ પ્રગટ્યું, તેમાં પણ જીવનો તેવા પ્રકારનો સ્વભાવ કારણ છે.

આ પ્રકારના ગ્રંથકારના કથનમાં પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે કે આ રીતે તો તમે જૈનોને અભિમત એવા કર્મવાદનો જ ત્યાગ કર્યો, વસ્તુતઃ જૈનદર્શન તો સર્વ કાર્યો પ્રત્યે કર્મને કારણ માને છે. આથી પૂર્વપક્ષીએ ગાથા ૧૦૩૬-૧૦૩૭માં સમ્યક્ત્વના શ્રુતધર્મથી અન્ય હેતુ તરીકે કર્મને સ્વીકારેલ, અને શંકા કરેલ કે જીવને જેમ શ્રુતધર્મ અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયો છે, તેમ કર્મ પણ અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયું છે, છતાં જીવને સમ્યક્ત્વ ન થયું.

તેનો ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારે સ્વભાવવાદનો આશ્રય કરીને ગાથા ૧૦૪૩થી ૧૦૪૬માં સ્થાપન કર્યું કે પૂર્વે અનંતીવાર શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થવા છતાં જીવવીર્ય ઉલ્લસિત ન થયું, અને પાછળથી પ્રાપ્ત થયેલ શ્રુતધર્મથી જીવવીર્ય ઉલ્લસિત થયું, તેમાં જીવનો તેવો સ્વભાવ કારણ છે. તેમાં શંકા કરતાં પૂર્વપક્ષી કહે છે કે એ રીતે સ્વભાવવાદ સ્વીકારવા દ્વારા તમોને કર્મવાદના ત્યાગની પ્રાપ્તિ થશે. તેથી પૂર્વપક્ષીને ગ્રંથકાર કહે છે —

જૈનોને એકાંતે કર્મવાદ જ ઈષ્ટ નથી, અને જૈનો સ્વભાવવાદને નથી માનતા એમ પણ નથી; પરંતુ જૈનોને કથંચિત્ કર્મવાદ પણ ઈષ્ટ છે અને કથંચિત્ સ્વભાવવાદ પણ ઈષ્ટ છે. માટે જીવનો તેવો સ્વભાવ હોવાથી તેટલા દ્રવ્યશ્રુતના સંયોગો પસાર થયા પછી પ્રાપ્ત થયેલ શ્રુતના સંયોગથી જીવનું વીર્ય પ્રગટે છે, તેમ કહેવામાં કર્મવાદનો અપલાપ થતો નથી; અને જૈનો કર્મવાદ માનતા હોવાથી સ્વભાવવાદનો અપલાપ કરે છે એવું પણ નથી.

અહીં વિશેષ એ છે કે પૂર્વે અનંતી વખતે દ્રવ્યશ્રુતના સંયોગો પ્રાપ્ત થયા ત્યારે જેમ જીવનો તેવો સ્વભાવ હતો કે વીર્ય ફોરવે નહીં, તેમ તે જીવનાં તે વખતે તેવાં ગાઢ કર્મો પણ હતાં કે જે કર્મો જીવને વીર્ય ફોરવવા દે નહીં; અને જેમ પાછળથી જીવનો તેવો સ્વભાવ થયો કે શ્રુતનો સંયોગ પામીને હવે જીવ ઉલ્લસિતવીર્યવાળો બને, તેમ જીવનાં કર્મો પણ પૂર્વ કરતાં હળવાં થયેલાં હતાં, કે જે કર્મો શ્રુતધર્મના બળથી જીવનું વીર્ય ઉલ્લસિત થવામાં વિઘ્નભૂત ન બને, પણ સહાયક બને; જેથી ગ્રંથિ ભેદવા દ્વારા જીવને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થઈ શકે.

આમ, શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ થવામાં તેવા પ્રકારનો જીવનો સ્વભાવ અને તેવા પ્રકારનાં જીવનાં કર્મો, એમ બંને કારણ છે. આથી સ્વભાવવાદના સ્વીકાર દ્વારા શ્રુતધર્મથી સમ્યક્ત્વ થાય છે, એમ ગ્રંથકારે પૂર્વગાથામાં સ્થાપન કર્યું, તેનાથી કથંચિત્ સ્વભાવવાદનો અને કથંચિત્ કર્મવાદનો સ્વીકાર થાય છે, અને તેમાં કોઈ દોષ નથી, તે બતાવવા ગ્રંથકારશ્રી આગળની ગાથાઓમાં સાક્ષી પણ આપે છે. ॥૧૦૪૭/૧૦૪૮॥

અવતરણિકા :

કેનેત્યાહ -

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથાના અંતે કહ્યું કે જે કારણથી શ્રુતકેવલી વડે વક્ષ્યમાણ કહેવાયું છે. તો કયા શ્રુતકેવલી વડે વક્ષ્યમાણ કથન કહેવાયું છે ? એથી કહે છે -

ગાથા :

આચરિયસિદ્ધસેણેણ સમ્મઈં પઙ્કિઅજસેણં ।

દૂસમણિસાદિવાગરકપ્પત્તણઓ તદક્કહેણં ॥૧૦૪૯॥

અન્યચાર્થ :

દૂસમણિસાદિવાગરકપ્પત્તણઓ તદક્કહેણં=દુઃષમારૂપી નિશામાં દિવાકરકલ્પપણું હોવાથી તે આખ્યવાળા=દુઃષમા નામના પાંચમા આરારૂપી રાત્રિમાં સૂર્યતુલ્યપણું હોવાથી 'દિવાકર' નામવાળા, સમ્મઈં પઙ્કિઅજસેણં=સંમતિમાં પ્રતિષ્ઠિત યશવાળા એવા આચરિયસિદ્ધસેણેણ=આચાર્ય સિદ્ધસેન વડે (વક્ષ્યમાણ કહેવાયું છે.)

ગાથાર્થ :

દુઃષમા નામના પાંચમા આરારૂપી રાત્રિમાં સૂર્ય જેવા હોવાથી 'દિવાકર' નામવાળા, સંમતિતર્ક ગ્રંથમાં પ્રતિષ્ઠા પામેલ યશવાળા એવા આચાર્ય સિદ્ધસેન વડે આગળની ગાથામાં કહેવાનાર કથન કહેવાયું છે.

ટીકા :

આચાર્યસિદ્ધસેનેન સમ્પત્યાં ભણિતં વક્ષ્યમાણં સમ્પત્યાં વા પ્રતિષ્ઠિતયશસા તેન, તથા દુષ્ણમા-નિશાદિવાકરકલ્પત્વાત્ કારણાત્તદાખ્યેન=દિવાકરનામ્નેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૪૯॥

★ 'સમ્પત્યાં' શબ્દનું બંને પ્રકારે યોજન કરવા અર્થે ટીકામાં 'વા' કાર મૂકેલ છે.

ટીકાર્થ :

દુઃષમારૂપી રાત્રિમાં સૂર્યની સમાનપણું હોવાને કારણે તે આખ્યવાળા='દિવાકર' નામવાળા, પ્રતિષ્ઠિત યશવાળા એવા તેમના વડે=આચાર્ય સિદ્ધસેન વડે, સંમતિમાં વક્ષ્યમાણ કહેવાયું છે અથવા સંમતિમાં પ્રતિષ્ઠિત યશવાળા એવા તેમના વડે=આચાર્ય સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિ વડે, વક્ષ્યમાણ=આગળની ગાથામાં કહેવાનાર, કહેવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૪૮માં ગ્રંથકારે પૂર્વપક્ષીને ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે જૈનોને એકાંતે કર્મવાદ જ ઈષ્ટ નથી અને જૈનો સ્વભાવવાદ નથી માનતા એમ પણ નહીં. આથી જૈનોને કથંચિત્ કર્મવાદ પણ ઈષ્ટ છે અને કથંચિત્ સ્વભાવવાદ પણ ઈષ્ટ છે, એમ અર્થથી નક્કી થયું, અને તેમાં શ્રુતકેવલી એવા આચાર્ય સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિ

મહારાજ સાહેબની સાક્ષી આપે છે :

દુઃખમા કાળરૂપી રાત્રિ માટે સૂર્ય જેવા હોવાને કારણે 'દિવાકર'નું બિરુદ ધરાવનારા, 'સંમતિતર્ક' ગ્રંથ રચીને પ્રતિષ્ઠા પામેલ યશવાળા એવા સિદ્ધસેન આચાર્યએ આગળની ગાથામાં કહેવાનાર કહ્યું છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થયું કે સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિ મહારાજ સાહેબે 'સંમતિતર્ક' નામનો એવો ગ્રંથ રચ્યો કે જેના કારણે તેઓ "જૈનશાસનના પરમાર્થને જાણનારા છે" તેવી પ્રતિષ્ઠા પામ્યા; વળી જીવોને તત્ત્વમાર્ગ બતાવે તેવા અતિશયજ્ઞાનીઓનો દુઃખમા નામના પાંચમા આરામાં અભાવ છે, તેથી તત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરવા માટે આ દુઃખમા કાળ ગાઢ અંધકાર જેવો છે, અને તે અંધકારમાં સિદ્ધસેનસૂરિએ 'સંમતિતર્ક' ગ્રંથ રચીને તત્ત્વમાર્ગનો મહાપ્રકાશ ફેલાવ્યો છે, આથી તેઓ સૂર્ય સમાન છે.

આવા સ્વરૂપવાળા શ્રુતકેવલી આચાર્ય સિદ્ધસેને સંમતિ ગ્રંથમાં શું કહ્યું છે ? તે સ્વયં ગ્રંથકાર આગળની ગાથામાં બતાવવાના છે. ॥૧૦૪૯॥

અવતરણિકા :

યદ્દણિતં તદાહ —

અવતરણિકાર્થ :

જે કહેવાયું અર્થાત્ ગાથા ૧૦૪૯ના અંતે કહ્યું કે જે કારણથી શ્રુતકેવલી વડે વક્ષ્યમાણ કહેવાયું છે. તેથી હવે શ્રુતકેવલી એવા સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિ વડે જે કહેવાયું છે, તેને કહે છે —

ગાથા :

કાલો સહાવ નિઅઈ પુલ્લકયં પુરિસકારણેગંતા ।

મિચ્છત્તં તે ચેવ ડ સમાસઓ હોંતિ સમ્પત્તં ॥૧૦૫૦॥

અન્યચાર્ય :

કાલો સહાવ નિઅઈ પુલ્લકયં પુરિસકારણ=કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, પૂર્વકૃત, પુરુષકારણ : (આ પાંચ કારણો) એગંતા મિચ્છત્તં=એકાંતવાળાં મિથ્યાત્વ છે. તે ચેવ ડ=વળી તેઓ જ=કાળાદિ પાંચ કારણો જ, સમાસઓ=સમાસથી=સંગ્રહથી, સમ્પત્તં=સમ્યક્ત્વ હોંતિ=છે.

ગાથાર્થ :

કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, પૂર્વકૃત, પુરુષકાર : આ પાંચ કારણો એકાંતવાળાં મિથ્યાત્વ છે, અને આ પાંચ કારણો જ સંગ્રહથી સમ્યક્ત્વ છે.

ટીકા :

કાલ: સ્વભાવો નિયતિ: પૂર્વકૃતં પુરુષકારણં, એકાન્તા 'એતે કાલાદય એવ કારણં વિશ્વસ્ય' ઇત્યેવમ્ભૂતા: મિથ્યાત્વં, ત એવ સમાસતો ભવન્તિ સમ્યક્ત્વં સર્વ એવ સમુદિતા: સન્ત: ફલજનકત્વેનેતિ ગાથાર્થ: ॥૧૦૫૦॥

ટીકાર્થ :

કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ=ભવિતવ્યતા, પૂર્વકૃત=કર્મ, પુરુષકારણ=પ્રયત્ન; “આ કાલાદિ જ વિશ્વનાં કારણ છે” એવા પ્રકારના એકાંતવાળાં મિથ્યાત્વ છે=પાંચે કારણોનો મિથ્યા સ્વીકાર છે; તેઓ જ સમાસથી=સર્વ જ સમુદિત છતા=કાળાદિ સર્વ જ કારણો એકઠા થયેલા એવા, ફળનું જનકપણું હોવાને કારણે સમ્યક્ત્વ છે=પાંચે કારણોનો સમ્યક્ સ્વીકાર છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંમતિતર્ક ગ્રંથમાં આચાર્ય સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિએ કહ્યું છે કે કાળ, સ્વભાવ, ભવિતવ્યતા, જીવ દ્વારા પૂર્વે કરાયેલ કર્મ, અને જીવમાં વર્તતો પ્રયત્ન; આ પાંચેય કારણોમાંથી કોઈપણ એક કારણ કાર્ય પ્રત્યે એકાંતે કારણ માનવામાં આવે તો તે બોધ મિથ્યા છે, માટે તેવો બોધ મિથ્યાત્વનો જનક છે; અને જો આ પાંચેય કારણોને પરસ્પર ઉચિત રીતે સંગ્રહ કરીને કાર્ય પ્રત્યે કારણ માનવામાં આવે, તો તે બોધ સમ્યગ્ છે; કેમ કે પાંચે કારણો ભેગાં થઈને કાર્ય પેદા કરે છે, માટે તેવો બોધ સમ્યક્ત્વનો જનક છે. ॥૧૦૫૦॥

અવતરણિકા :

‘एतदेव स्पष्टयति —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ સ્પષ્ટ કરે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથાના અંતે કહ્યું કે કાલાદિ પાંચેય કારણો જ સંગ્રહથી સમ્યક્ત્વ છે, એ વાતને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

सर्व्वे वि अ कालाई इअ समुदाएण साहगा भणिआ ।

जुज्जंति अ एमेव य सम्मं सर्व्वस्स कज्जस्स ॥१०५१॥

અન્યથાર્થ :

इअ अ=અને આ રીતે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે, સમુદાણ=સમુદાયથી સર્વ્વે વિ કાલાઈ=સર્વ પણ કાલાદિ સાહગા ભણિઆ=સાધક કહેવાયા છે, એમેવ અ=અને આ રીતે જ સર્વ્વસ્સ કજ્જસ્સ=સર્વ કાર્યના (સાધક કાલાદિ) સમ્મં=સમ્યગ્ જુજ્જંતિ=યોજાય છે=ઘટે છે.

★ ‘य’ पाठपूर्ति अर्थे છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે સમુદાયથી સર્વ પણ કાલાદિ સાધક કહેવાયા છે, અને આ રીતે જ સર્વ કાર્યના સાધક કાલાદિ સમ્યગ્ ઘટે છે.

ટીકા :

सर्व्वेऽपि च कालादयः-अनन्तरोपन्यस्ताः इय-इति समुदायेन इतरेतरापेक्षाः साधकाः भणिताः

પ્રવચનજ્ઞૈઃ, યુજ્યન્તે ચૈવમેવ સમ્યક્ સાધકાઃ સર્વસ્ય કાર્યસ્ય સ્થનાદેઃ, અન્યથા સાધકત્વાયોગાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૫૧॥

ટીકાર્થ :

આ પ્રકારે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ પ્રકારે, સમુદાયથી ઇતર-ઇતરની અપેક્ષાવાળા સર્વ પણ, અનંતરમાં ઉપન્યસ્ત=પૂર્વગાથામાં ઉપન્યાસ કરાયેલા, કાલાદિ પ્રવચનજ્ઞ વડે=શાસ્ત્રને જાણનાર વડે, સાધક કહેવાયા છે; અને આ રીતે જ રાંધવા આદિ સર્વ કાર્યના સાધક સમ્યક્ યોજાય છે=કાલાદિ ઘટે છે; કેમ કે અન્યથા સાધકત્વનો અયોગ છે અર્થાત્ કાલાદિને ઇતર-ઇતરની અપેક્ષાવાળા ન સ્વીકારીએ તો કાલાદિ પાંચ કારણોમાં કાર્યનું સાધકપણું ઘટે નહીં, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે પરસ્પર સાપેક્ષ અને સમુદિત એવાં કાલાદિ પાંચેય કારણો ફળનાં સાધક બને છે, પરંતુ પાંચેય કારણો એકલાં એકલાં કોઈપણ કાર્યનાં સાધક થતાં નથી; એ રીતે જ બાહ્ય એવા રાંધવા વગેરે કાર્યની પણ પરસ્પર સાપેક્ષ એવા કાલાદિથી સિદ્ધિ થાય છે. તે આ રીતે —

(૧) કાળ : ચોખા રાંધવા મૂક્યા પછી ચોક્કસ કાળે રંધાય છે, પણ તરત રંધાઈ જતા નથી. તેથી ચોખા રાંધવાના કાર્યમાં કાળ પણ કારણ છે.

(૨) સ્વભાવ : ચોખામાં રંધાવાની યોગ્યતા પડી છે માટે રંધાય છે, તેથી ચોખા રાંધવાના કાર્યમાં સ્વભાવ પણ કારણ છે.

(૩) નિયતિ : વળી આ ચોખા અત્યાર સુધી રાંધવા માટે ન લીધા અને અત્યારે જ એ ચોખા રાંધવા માટે લીધા, તેમાં તે ચોખાની ભવિતવ્યતા કારણ છે.

(૪) પૂર્વકૃત : વળી તે રંધાયેલા ચોખાનો જે ઉપયોગ કરશે તે વ્યક્તિનું કર્મ પણ ચોખા રાંધવાની ક્રિયામાં કારણ છે.

(૫) પુરુષકારણ : વળી ચોખા રાંધવાના કાર્યમાં ચોખા રાંધનાર વ્યક્તિનો પ્રયત્ન પણ કારણ છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે ચોખા રંધાવારૂપ કાર્ય થવામાં પરસ્પર અપેક્ષાવાળાં કાલાદિ પાંચેય કારણો કારણભૂત છે, પરંતુ પાંચમાંથી એક પણ કારણ ન હોય તો ચોખા રાંધવાનું કાર્ય થતું નથી. ॥૧૦૫૧॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે, અર્થાત્ પરસ્પર સમુદિત એવાં કાલાદિ પાંચ કારણો સર્વ કાર્ય પ્રત્યે હેતુ છે, એ જ વાતને અધિક દેઢ કરવા માટે કહે છે —

ગાથા :

ण हि कालाईर्हितो केवलएहिं तु जायए किंचि ।
इह मोगरंधणाइ वि ता सव्वे समुदिया हेऊ ॥१०५२॥

અન્યથા :

इह=અહીં=લોકમાં, મોગરંધણાઈ વિ કિંચિ=મગરંધનાદિ પણ કંઈ પણ કેવલઅર્હિં તુ કાલાઈર્હિંતો=કેવલ જ કાલાદિથી ન હિ જાયએ=થતું નથી જ, તા=તે કારણથી સવ્વે સમુદિયા હેઠ=સર્વ સમુદિત હેતુઓ છે=કાલાદિ સર્વ કારણો ભેગાં થઈને કાર્ય પ્રત્યે કારણ છે.

ગાથાર્થ :

લોકમાં મગ રાંધવા વગેરે કંઈ પણ કાર્ય કેવલ જ કાલાદિથી થતું નથી જ, તે કારણથી કાલાદિ સર્વ કારણો ભેગાં થઈને કાર્ય પ્રત્યે કારણ છે.

ટીકા :

न हि कालादिभ्यः-अनन्तरोदितेभ्यः केवलेभ्य एव जायते किञ्चित् कार्यजातमिह=लोके मुद्गरन्धनाद्यपि बाह्यम्, आस्तां तावदन्यद्, यत एवं तत् सर्वे कालादयः समुदिता एव हेतवः सर्वस्य कार्यस्येति गाथार्थः ॥१०५२॥

ટીકાર્થ :

અહીં=લોકમાં, અન્ય તો દૂર રહો=અભ્યંતર એવું કાર્યજાત તો દૂર રહી, પરંતુ બાહ્ય એવું મગ રાંધવા આદિ પણ કંઈ કાર્યજાત=કાર્યનો સમુદાય, કેવલ જ પૂર્વમાં કહેવાયેલા કાલાદિથી થતું નથી જ; જે કારણથી આમ છે=કાલાદિમાંથી કોઈપણ એક કારણથી કંઈ કાર્ય નથી થતું એમ છે, તે કારણથી કાલાદિ સર્વ સમુદિત જ=એકઠા થયેલા જ, સર્વ કાર્યના હેતુઓ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંસારમાં બાહ્ય એવી મગ રાંધવા વગેરેની ક્રિયા પણ પરસ્પર સાપેક્ષ જોડાયેલાં પાંચ કારણોથી થાય છે; માટે નક્કી થાય કે સમુદિત જ પાંચ કારણો સર્વ કાર્યના હેતુ છે. ॥૧૦૫૨॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૪૭માં પૂર્વપક્ષીએ ગ્રંથકારને કહ્યું કે આમ હોતે છતે તમારા વડે સ્વભાવવાદના સ્વીકાર દ્વારા તમારો કર્મવાદ જ ત્યાગ કરાયો; તેને ગ્રંથકારે ગાથા ૧૦૪૮માં કહ્યું કે અમને કર્મવાદ એકાંતે ઈષ્ટ નથી, અને અમે સ્વભાવવાદને નથી માનતા એમ પણ નથી, અને તેમાં સાક્ષી તરીકે શ્રુતકેવલી સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિના કથન દ્વારા સર્વ કાર્યો પ્રત્યે પાંચ કારણો કંઈ રીતે હેતુ છે ? તે અત્યાર સુધી યુક્તિથી બતાવ્યું. હવે તેનાથી પોતાને કર્મવાદના ત્યાગરૂપ અને સ્વભાવવાદના સ્વીકારરૂપ દોષ નથી, તે બતાવીને સ્વભાવનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

एत्थं पि ता सहावो इट्ठो एवं तओ ण दोसो णं ।
सो पुण इह विन्नेओ भव्वत्तं चेव चित्तं तु ॥१०५३॥

અન્યથાર્થ :

एत्थं पि=અહીં પણ=સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના પ્રક્રમમાં પણ, एवं=આ રીતે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે, सहावो इट्ठो=સ્વભાવ ઈષ્ટ છે, तओ=તે કારણથી ણં दोसो ण=અમને દોષ નથી. इह पुण=વળી અહીં=સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના વિષયમાં, सो=તે=સ્વભાવ, चित्तं भव्वत्तं चेव=ચિત્ર એવું ભવ્યત્વ જ વિન્નેओ=જાણવો.

★ 'તા' વાક્યાલંકારમાં છે.

★ 'તુ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના પ્રક્રમમાં પણ પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે સ્વભાવ ઈષ્ટ છે, તે કારણથી અમને દોષ નથી. વળી સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના વિષયમાં સ્વભાવ વિવિધ પ્રકારનું ભવ્યત્વ જ જાણવો.

ટીકા :

अत्रापि प्रक्रमे तावत् स्वभाव इष्ट एवम्-उक्तेन प्रकारेण, ततो न दोषो नः=अस्माकं कर्मवाद-त्यागस्वभावाभ्युपगमरूपः, स पुनः स्वभावोऽत्र=प्रक्रान्ते विज्ञेयः, किम्भूत इत्याह-भव्यत्वमेव अनादि-पारिणामिकभावलक्षणं चित्रं तु तदा तथापाकादियोग्यतयेति गायार्थः ॥१०५३॥

★ "તથાપાકાદિ"માં 'આદિ' પદથી તે પ્રકારનો ભવ્યત્વનો વિકાસ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ વખતે થતો જીવના ભવ્યત્વનો નાશ ગ્રહણ કરવાનો છે.

ટીકાર્થ :

આ પ્રક્રમમાં પણ=સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના પ્રસંગમાં પણ, આ પ્રકારે=ઉક્ત પ્રકારથી=પૂર્વગાથામાં કહેવાયેલ પ્રકારથી, સ્વભાવ ઈષ્ટ છે, તે કારણથી અમને કર્મવાદના ત્યાગ અને સ્વભાવના અભ્યુપગમરૂપ દોષ નથી. વળી અહીં=પ્રકાંતમાં=પ્રકાંત એવા સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના વિષયમાં, ત્યારે=જ્યારે જીવ સમ્યક્ત્વ પામ્યો ત્યારે, તે પ્રકારના પાકાદિની યોગ્યતારૂપે=જે પ્રકારની સામગ્રીને પામીને જીવને સમ્યક્ત્વ થયું તે પ્રકારના ભવ્યત્વના પરિપાક આદિની યોગ્યતાસ્વરૂપે, ચિત્ર=વિવિધ પ્રકારનું, અનાદિપારિણામિકભાવસ્વરૂપ ભવ્યત્વ જ તે=સ્વભાવ, જાણવો, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે રીતે મગ રાંધવા વગેરે કાર્ય પ્રત્યે પરસ્પર સાપેક્ષ એવાં કાલાદિ પાંચ કારણો હેતુ છે, એ રીતે જ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવામાં પણ પરસ્પર સાપેક્ષ એવાં કાલાદિ પાંચ કારણો હેતુ છે. તે આ રીતે —

(૧) કાળ : મગ રાંધવાનું કાર્ય શરૂ કર્યા પછી જેમ તેનો કાળ પાકે ત્યારે મગ રંધાય છે, તેમ ભવ્ય જીવનો સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનો કાળ પાકે ત્યારે દ્રવ્યશ્રુતના નિમિત્તને પામીને ભવ્ય જીવનું વીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે, પણ કાળના પરિપાક પહેલાં વીર્ય ઉલ્લસિત થતું નથી. તેથી સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પ્રત્યે કાળ કારણ છે.

(૨) સ્વભાવ : વળી જેમ મગમાં રંધાવાની યોગ્યતા છે માટે રંધાય છે, તેમ જીવનો તેવો સ્વભાવ હતો, જેથી અનેક વાર દ્રવ્યશ્રુત પ્રાપ્ત થવા છતાં અત્યાર સુધી જીવવીર્ય ઉલ્લસિત ન થયું, અને હવે તે દ્રવ્યશ્રુતને પામીને જીવવીર્ય ઉલ્લસિત થયું. તેથી સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પ્રત્યે સ્વભાવ પણ કારણ છે.

(૩) નિયતિ : વળી જીવની ભવિતવ્યતા પણ એવી હતી કે અત્યારે જ દ્રવ્યશ્રુતને પામીને તે જીવનું વીર્ય ઉલ્લાસ પામે. માટે સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પ્રત્યે નિયતિ પણ કારણ છે.

(૪) પૂર્વકૃત : વળી હવે જીવના કર્મની લઘુતા થઈ, માટે જીવવીર્ય ઉલ્લસિત થયું. તેથી સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પ્રત્યે કર્મ પણ કારણ છે.

(૫) પુરુષકારણ : વળી અત્યારે પ્રાપ્ત થયેલા દ્રવ્યશ્રુતથી જીવનું વીર્ય ઉલ્લસિત થયું ત્યારે જીવે તત્ત્વની જિજ્ઞાસા થાય તેવો પ્રયત્ન પણ કર્યો, જેથી તેને સમ્યક્ત્વ પ્રગટ્યું. માટે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ પ્રત્યે જીવનો પુરુષકાર પણ કારણ છે.

આમ પાંચે કારણો હેતુ હોવા છતાં, સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ પ્રત્યે શ્રુતધર્મ જ કારણ છે; કેમ કે જીવનો એવા પ્રકારનો સ્વભાવ હતો, જેના કારણે પૂર્વે અનંતીવાર શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થવા છતાં જીવનું વીર્ય ઉલ્લસિત ન થયું, પરંતુ પાછળથી તે શ્રુતધર્મની પ્રાપ્તિથી જ જીવવીર્ય ઉલ્લસિત થયું. આમ, સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પ્રત્યે દ્રવ્યશ્રુતને કારણ માનવામાં ગ્રંથકારે સ્વભાવવાદનું સ્થાપન કર્યું, અને તે એકાંતે નહીં હોવાથી તેમાં કોઈ દોષ નથી, તે બતાવવા માટે શ્રુતકેવલી ભગવાનની સાક્ષી આપી.

આ રીતે ગાથાના પૂર્વાર્ધથી પૂર્વકથનનું નિગમન કરતાં ગ્રંથકારે પૂર્વપક્ષીને કહ્યું કે કાર્ય થવામાં પાંચે કારણોનો સમુદાય કાર્ય પ્રત્યે હેતુ હોવાથી અમને સ્વભાવવાદ પણ એકાંતે માન્ય નહીં હોવાને કારણે કર્મવાદના ત્યાગરૂપ દોષ આવતો નથી. હવે ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી સ્વભાવનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહે છે કે દરેક જીવમાં જે જુદા જુદા પ્રકારનું ભવ્યત્વ રહેલું છે તે સ્વભાવ છે, અને તે ભવ્યત્વનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે -

જે જીવને જે પ્રકારની સામગ્રીથી સમ્યક્ત્વ થાય છે, તે જીવનું તે પ્રકારની પાકાદિની યોગ્યતાવાળું ભવ્યત્વ છે. તે ભવ્યત્વ જીવના અનાદિપારિણામિકભાવસ્વરૂપ છે, પણ કર્મકૃતભાવસ્વરૂપ નથી. વળી દરેક જીવનું ભવ્યત્વ જુદું જુદું હોવાને કારણે જુદા જુદા કાળમાં જુદી જુદી સામગ્રી દ્વારા જીવનો તથાભવ્યત્વનો પરિપાક આદિ થાય છે, અને ત્યારે જીવમાં મોક્ષને અનુકૂળ ભાવો પ્રગટે છે.

વળી, જીવના ભવ્યત્વની આવા પ્રકારની વિચિત્રતાને કારણે કોઈ જીવને દ્રવ્યશ્રુત મળવા છતાં પૂર્વે સમ્યક્ત્વ ન થયું અને વર્તમાનમાં સમ્યક્ત્વ થાય છે, તો વળી અન્ય કોઈ જીવને દ્રવ્યશ્રુત અનંતી વખત મળવા છતાં પૂર્વે સમ્યક્ત્વ ન થયું, વર્તમાનમાં પણ દ્રવ્યશ્રુત મળવા છતાં સમ્યક્ત્વ થતું નથી અને અનંત કાળ પછી આ દ્રવ્યશ્રુતથી જ સમ્યક્ત્વ થશે. આ સર્વેમાં કારણ તે જીવનું તેવા પ્રકારનું ભવ્યત્વ છે. ||૧૦૫૩||

અવતરણિકા :

તુલ્યમેવૈતદિત્યાશઙ્કાપનોદાયાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આ=મોક્ષમાં જવાની યોગ્યતારૂપ ભવ્યત્વ, તુલ્ય જ છે, એ પ્રકારની આશંકાને દૂર કરવા માટે કહે છે —

ભાવાર્થ :

કોઈ માને છે કે સર્વ જીવોનું ભવ્યત્વ સમાન છે, છતાં કાળનો પરિપાકાદિ અન્ય કારણોથી જીવોનો ભિન્ન ભિન્ન કાળમાં મોક્ષ થાય છે. જેમ કે એક જ માટીના પિંડના બે ભાગ કરવામાં આવ્યા હોય તો તે બન્ને ભાગનો સમાન સ્વભાવ છે; છતાં તે માટીના પિંડના એક ભાગને ઘટ બનવાની સામગ્રી મળે તો તેમાંથી ઘટ થાય, અને બીજા ભાગને રમકડાં બનવાની સામગ્રી મળે તો તેમાંથી રમકડાં થાય; તેમ દરેક ભવ્ય જીવમાં મોક્ષમાં જવાની યોગ્યતા સમાન હોવા છતાં ભિન્ન ભિન્ન સામગ્રીને પામીને ભિન્ન ભિન્ન કાળમાં પુરુષકારાદિ દ્વારા દરેક ભવ્ય જીવ ભિન્ન ભિન્ન કાળે મોક્ષમાં જાય છે.

આ પ્રમાણે પદાર્થને સ્થૂલદૃષ્ટિથી જોનારા પૂર્વપક્ષીના કથનનું નિરાકરણ કરવા માટે ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

एयं पेगंतेणं तुल्लं चिअ जइ उ सव्वजीवाणं ।

ता मोक्खो वि हु तुल्लो पावइ कालादभेएणं ॥૧૦૫૪॥

અન્યથાર્થ :

જइ उ=વળી જો સવ્વજીવાણં=સર્વ જીવોનું એયં પિ=આ પણ=ભવ્યત્વ પણ, એગંતેણં તુલ્લં ચિઅ=એકાંતથી તુલ્ય જ હોય, તા=તો મોક્ષો વિ=મોક્ષ પણ કાલાદભેએણં=કાલાદિના અભેદથી તુલ્લો=તુલ્ય પાવइ=પ્રાપ્ત થાય.

★ 'हु' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

વળી જો સર્વ જીવોનું ભવ્યત્વ પણ એકાંતે સરખું જ હોય, તો સર્વ જીવોનો મોક્ષ પણ કાલાદિના અભેદથી તુલ્ય જ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ.

ટીકા :

एतदपि=ભવ્યત્વમેકાન્તેન=સર્વથા તુલ્યમેવ=અવિશિષ્ટમેવ यदि तु सर्वजीवानां-ભવ્યાનામિષ્યતે, તતો મોક્ષોऽपि-તદ્યોગ્યતાફલરૂપઃ તુલ્યઃ પ્રાપ્નોતિ=સદૃશ એવાડપદ્યતે, કથમિત્યાહ-કાલાદ્યભેદેન=કાલલિઙ્ગક્ષેત્રાદ્યભેદેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૫૪॥

★ “કાલલિઙ્ગક્ષેત્રાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી તીર્થંકરાદિ પ્રકારનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

વળી જો ભવ્ય એવા સર્વ જીવોનું આ પણ=ભવ્યત્વ પણ, એકાંતથી=સર્વથા, તુલ્ય જ=અવિશિષ્ટ જ, ઈચ્છાય છે, તો તેની=મોક્ષની, યોગ્યતાના ફળરૂપ મોક્ષ પણ કાલાદિના અભેદથી=કાળ, લિંગ, ક્ષેત્રાદિના અભેદથી, તુલ્ય પ્રાપ્ત થાય=સદેશ જ પ્રાપ્ત થાય, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જો સર્વ જીવોનું ભવ્યત્વ એકાંતે સરખું જ હોય તો તે ભવ્યત્વના ફળરૂપ મોક્ષ પણ સર્વ જીવોનો સરખો જ થવો જોઈએ અર્થાત્ સર્વ ભવ્ય જીવો એક કાળમાં, સ્ત્રીલિંગાદિ એક લિંગમાં, એક ક્ષેત્રમાં અને એક પ્રકારની સાધના દ્વારા મોક્ષમાં જવા જોઈએ; પરંતુ તેમ થતું નથી, કેટલાક જીવો અમુક કાળમાં મોક્ષે જાય છે, તો બીજા કેટલાક જીવો અન્ય કાળમાં મોક્ષે જાય છે; વળી કેટલાક જીવો સ્ત્રીલિંગમાં મોક્ષે જાય છે, તો બીજા કેટલાક જીવો પુલિંગમાં કે નપુંસકલિંગમાં મોક્ષે જાય છે; વળી કેટલાક જીવો ભરતક્ષેત્રમાંથી મોક્ષે જાય છે, તો અન્ય કેટલાક જીવો મહાવિદેહક્ષેત્ર વગેરેમાંથી પણ મોક્ષે જાય છે; વળી મરુદેવી માતા જેવા કેટલાક જીવો પૂર્વે સાધના કર્યા વગર તત્કાળ ભવ્યત્વનો પરિપાક થવાથી મોક્ષે જાય છે, તો કેટલાક જીવો ઘણા ભવો સુધી સાધના કરીને મોક્ષે જાય છે. આ સર્વ ભેદો દરેક જીવનું ભવ્યત્વ જુદું જુદું હોવાને કારણે થાય છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે નિશ્ચયનયની સૂક્ષ્મદષ્ટિથી કાર્યના ભેદે અવશ્ય કારણનો ભેદ હોય છે. તેથી જો કારણ સર્વથા સમાન હોય તો કાર્ય પણ સર્વથા સમાન થવું જોઈએ.

જે રીતે માટીના પિંડના એક ભાગમાંથી ઘડો અને બીજા ભાગમાંથી રમકડું થાય છે ત્યારે પણ, તે માટીના પિંડના બંને ભાગમાં સ્વભાવભેદ છે. આથી માટીના પિંડના જે અંશમાં ઘટ બનવાનો સ્વભાવ છે, તે માટીના પિંડનો અંશ ઘટની સામગ્રી મેળવીને ઘટરૂપે પરિણમન પામે છે, અને માટીના પિંડના જે અંશમાં રમકડાં બનવાનો સ્વભાવ છે, તે માટીના પિંડનો અંશ રમકડાંની સામગ્રી મેળવીને રમકડાંરૂપે પરિણમન પામે છે. આમ નિશ્ચયનયથી માટીના સ્વભાવભેદને કારણે કાર્યભેદ થાય છે.

તે રીતે દરેક જીવનો સ્વભાવ પણ જુદો જુદો હોય છે, તેથી દરેક ભવ્ય જીવ જુદી જુદી સામગ્રી પ્રાપ્ત કરીને જુદા જુદા લિંગમાં, જુદા જુદા ક્ષેત્રમાં, જુદા જુદા કાળમાં મોક્ષે જાય છે. આથી સર્વ ભવ્ય જીવોનું ભવ્યત્વ તુલ્ય નથી, માટે અનંત કાળ પૂર્વે દ્રવ્યશ્રુતને પામીને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતાવાળું ભવ્યત્વ જે જીવોનું હતું, તે જીવોએ અનંત કાળ પૂર્વે દ્રવ્યશ્રુતને પામીને, ઉલ્લસિત વીર્યવાળા થઈને ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું; અને જે જીવોનું ભવ્યત્વ અનંત કાળ પછી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતાવાળું હતું, તે જીવોનું ભવ્યત્વ અનંત કાળ પછી દ્રવ્યશ્રુતને પામીને પાકને સન્મુખ થાય છે, જેથી તેઓ ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વને અનંત કાળ પછી પ્રાપ્ત કરે છે.

આમ, દરેક જીવના ભવ્યત્વની વિચિત્રતાને કારણે દ્રવ્યશ્રુતથી દરેક જીવને, ભિન્ન ભિન્ન કાળમાં સમ્યક્ત્વ થાય છે, અને મોક્ષ પણ ભિન્ન ભિન્ન કાળ, લિંગાદિમાં થાય છે. તેથી દરેક જીવનું ભવ્યત્વ તુલ્ય નથી. આ પ્રકારે પ્રસ્તુત ગાથાનો ગાથા ૧૦૪૬ સાથે સંબંધ છે. ॥૧૦૫૪॥

અવતરણિકા :

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે દરેક ભવ્ય જીવનું મોક્ષમાં જવાની યોગ્યતારૂપ ભવ્યત્વ તુલ્ય જ છે, પરંતુ કર્માદિને કારણે ભવ્ય જીવોનો મોક્ષ ભિન્ન ભિન્ન કાળ, લિંગાદિમાં થાય છે, એમ સ્વીકારીએ તો શું વાંધો આવે ? તેના સમાધાન અર્થે ગ્રંથકાર કહે છે -

ગાથા :

ण य तस्सेगंतेणं तहासहावस्स कम्ममाईहि ।

जुज्जइ फले विसेसोऽभव्वाण वि मोक्खसंगाओ ॥૧૦૫૫॥

અન્યથાર્થ :

एगंतेणं य=અને એકાંતથી તહાસહાવસ્સ તસ્સ=તથાસ્વભાવવાળા તેના=તુલ્ય સ્વભાવવાળા ભવ્યત્વના, ફળે=ફળમાં કર્માદિથી વિસેસો=વિશેષ=ભેદ, ण जुज्जइ=ઘટતો નથી; અભવ્વાણ વિ મોક્ક-સંગાઓ=કેમ કે અભવ્યોને પણ મોક્ષનો સંગ છે=મોક્ષ થવાનો પ્રસંગ આવે.

ગાથાર્થ :

અને એકાંતે તુલ્ય સ્વભાવવાળા ભવ્યત્વના ફળમાં કર્માદિથી ભેદ ઘટતો નથી; કેમ કે તે રીતે માનવામાં અભવ્યોનો પણ મોક્ષ થવાની આપત્તિ આવે.

ટીકા :

न च तस्य=ભવ્યત્વસ્યૈકાન્તેન=સર્વથા તથાસ્વભાવસ્ય=તુલ્યસ્વભાવસ્ય સતઃ કર્માદિભ્યઃ=કર્મ-કાલપુરુષકારેભ્યો યુજ્યતે=ઘટતે ફળે વિશેષઃ મોક્ષાખ્યે કાલાદિભેદલક્ષણઃ, કુત્ત ઇત્યાહ-અભવ્યાનામપિ મોક્ષસદ્ગાત્, તેષામેતત્ત્વભાવત્વેऽપિ દેશનાદિભ્યઃ તદ્વિશેષાપત્તેરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૫૫॥

★ “કાલાદિભેદલક્ષણઃ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી લિંગ, ક્ષેત્રાદિનું ગ્રહણ છે.

★ “દેશનાદિભ્યઃ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી ધર્મના અનુષ્ઠાનાદિનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

અને એકાંતથી=સર્વથા, તે પ્રકારના સ્વભાવવાળા=તુલ્ય સ્વભાવવાળા છતાં, તેના=ભવ્યત્વના, મોક્ષ નામના ફળમાં કર્માદિથી=કર્મ, કાળ અને પુરુષકારથી, કાલાદિ ભેદના લક્ષણવાળો વિશેષ ઘટતો નથી; કયા કારણથી ઘટતો નથી ? એથી હેતુ કહે છે - અભવ્યોને પણ મોક્ષનો સંગ છે=પ્રસંગ છે.

અભવ્યોને મોક્ષનો પ્રસંગ કેમ છે ? તેમાં હેતુ આપે છે -

તેઓનું આ સ્વભાવત્વ હોતે છતે પણ=અભવ્ય જીવોનું અભવ્યત્વ સ્વભાવપણું હોતે છતે પણ, દેશનાદિ દ્વારા તેના વિશેષની આપત્તિ છે=સ્વભાવના ભેદની આપત્તિ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

મોક્ષમાં જવા માટે યોગ્ય એવા સર્વ ભવ્ય જીવોનો સ્વભાવ જો એકાંતે તુલ્ય હોય, તો કર્મ, કાળ અને

પુરુષકારથી પણ મોક્ષરૂપ ફળમાં કાળ, લિંગ, ક્ષેત્રાદિનો ભેદ ઘટે નહીં; કેમ કે સર્વ ભવ્ય જીવોનો સ્વભાવ સરખો હોવા છતાં જો કર્મ, કાળ અને પુરુષકાર દ્વારા મોક્ષરૂપ ફળ મેળવવા કાળ, લિંગ, ક્ષેત્રાદિ ભેદની પ્રાપ્તિ થતી હોય, અર્થાત્ સર્વ ભવ્ય જીવોમાં સિદ્ધિગમનયોગ્ય સ્વભાવ સમાન હોવાને કારણે સિદ્ધિગમનના કાળ સાથે સંલગ્ન એવા કાળ, લિંગ, ક્ષેત્રાદિ ભેદને અનુકૂળ એવો સ્વભાવભેદ નહીં હોવા છતાં કર્મ, કાળ, પુરુષકાર દ્વારા કાળ, લિંગ, ક્ષેત્રાદિ ભેદની પ્રાપ્તિ થતી હોય, તો અભવ્ય જીવોનો અભવ્ય સ્વભાવ હોવા છતાં પણ અર્થાત્ સિદ્ધિગમનને અયોગ્ય સ્વભાવ હોવા છતાં પણ, દેશના વગેરે દ્વારા તેઓના અભવ્ય સ્વભાવનું પરિવર્તન થાય, જેથી અભવ્ય જીવો પણ દેશનાદિની સામગ્રી પામીને મોક્ષમાં જઈ શકે એમ સ્વીકારવું પડે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે સ્વભાવના ભેદથી કાર્યનો ભેદ થાય છે, માટે જીવોનો ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવ હોવાને કારણે ભિન્ન ભિન્ન કાળમાં ભિન્ન ભિન્ન સામગ્રીને પ્રાપ્ત કરીને જીવો મોક્ષે જાય છે.

આમ, જે જીવ જે પ્રકારના કાળ, લિંગ, ક્ષેત્રાદિ દ્વારા મોક્ષે જાય છે, તે જીવનું તેવા પ્રકારનું ભવ્યત્વ છે, અને જીવના તે ભવ્યત્વથી આકર્ષિત એવા કર્મ, કાળ અને પુરુષકાર છે, જેના સહકારથી જીવનું ભવ્યત્વ જેવી યોગ્યતાવાળું હોય છે તેવી યોગ્યતાવાળા કાર્યરૂપે પરિણમન પામે છે. તેથી જે જીવનું જે કાળ, લિંગાદિ દ્વારા મોક્ષમાં જવાનું ભવ્યત્વ હોય તે જીવ તે કાળ, લિંગાદિ દ્વારા મોક્ષરૂપ ફળને પ્રાપ્ત કરે છે. માટે કર્મ, કાળ, પુરુષકાર દ્વારા પણ જીવના સ્વભાવમાં પરિવર્તન થતું નથી. એ રીતે અભવ્ય જીવોના અભવ્ય સ્વભાવનું દેશનાદિ દ્વારા પણ પરિવર્તન થતું નથી, માટે અભવ્ય જીવો મોક્ષે જતા નથી.

ટીકામાં “કર્માદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી કાલાદિ પાંચ કારણો ગ્રહણ ન કર્યા પરંતુ કર્મ, કાળ અને પુરુષકાર એ ત્રણ જ કારણો ગ્રહણ કર્યા, તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ભવ્યત્વરૂપ સ્વભાવથી થતા કાર્યભેદમાં કારણ કર્મ, કાળ અને પુરુષકાર જ બની શકે, નિયતિ બની શકે નહીં; કેમ કે નિયતિરૂપ કારણ નિયત કાળે થતા કાર્યમાં નિયામક છે, પરંતુ કાર્યભેદ થવામાં નિયામક નથી. તેથી પ્રસ્તુતમાં નિયતિને છોડીને ત્રણ કારણોનું ગ્રહણ કરેલ છે. ॥૧૦૫૫॥

અવતરણિકા :

તત્તુલ્યતાયામપિ કમ્મદિસ્તત્ત્વભાવત્વાત્ સ ફલભેદ ઇતિ મોહનિરાકરણાયાહ —

અવતરણિકાર્થ :

તેની તુલ્યતામાં પણ=ભવ્યત્વના તુલ્યપણામાં પણ, કર્માદિનું તત્ત્વસ્વભાવપણું હોવાથી=કર્મ, કાળ અને પુરુષકારનું ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિનું સ્વભાવપણું હોવાથી, તે ફળભેદ છે=મોક્ષની પ્રાપ્તિ વખતે કાળ, લિંગાદિના ભેદની પ્રાપ્તિરૂપ ફળનો ભેદ છે, એ પ્રકારના મોહના નિરાકરણ માટે કહે છે —

ભાવાર્થ :

સ્થૂલદૃષ્ટિથી જોનારા પૂર્વપક્ષીને ભ્રમ છે કે સર્વ ભવ્ય જીવોની મોક્ષમાં જવાની યોગ્યતા સમાન છે, છતાં સર્વ જીવોના કર્મ, કાળ અને પુરુષકારનો ભવ્યત્વનું ઉપક્રમણાદિ કરવાનો સ્વભાવ છે, તેથી દરેક જીવ કાળ, લિંગાદિના ભેદથી મોક્ષરૂપ ફળના ભેદને પ્રાપ્ત કરે છે. આવા પ્રકારનો પૂર્વપક્ષીનો ભ્રમ દૂર કરવા માટે ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

કમ્માઙ્ગતસ્સભાવત્તણં પિ નો તસ્સઽતસ્સભાવત્તે ।
ફલભેઅસાહગં હંદિ ચિંતિઅવ્વં સુબુદ્ધીએ ॥૧૦૫૬॥

અન્યથાર્થ :

તસ્સઽતસ્સભાવત્તે=તેના અતત્સ્વભાવત્વમાં=ભવ્યત્વના કર્માદિ દ્વારા તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિના અસ્વભાવપણામાં, કમ્માઙ્ગતસ્સભાવત્તણં પિ=કર્માદિનું તત્સ્વભાવત્વ પણ=કર્માદિનું ભવ્યત્વના તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિનું સ્વભાવપણું પણ, ફલભેઅસાહગં=ફળના ભેદનું સાધક નો=થતું નથી, સુબુદ્ધીએ ચિંતિઅવ્વં=(એ) સુબુદ્ધિથી ચિંતવવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

ભવ્યત્વના કર્માદિ દ્વારા તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિના અસ્વભાવપણામાં કર્માદિનું ભવ્યત્વના તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિનું સ્વભાવપણું પણ ફળના ભેદને સાધનાર થતું નથી, એ સુબુદ્ધિથી વિચારવું જોઈએ.

ટીકા :

કમ્માદિ:=કર્મકાલપુરુષકારત્રાતસ્ય તત્સ્વભાવત્વં=ભવ્યત્વોપક્રમણાદિસ્વભાવત્વં યથોક્તફલ-
હેતુર્ભવિષ્યતિ, અત્રાહ-એતદપિ=કમ્માદિતત્સ્વભાવત્વમપિ કલ્પ્યમાનં ન તસ્ય=ભવ્યત્વસ્ય અતત્સ્વભાવત્વે=
કમ્માદિભિસ્તથોપક્રમણાદ્યસ્વભાવત્વે કિઞ્ચિદ્, ઇત્યાહ-ફલભેદસાધકં=કાલલિઙ્ગક્ષેત્રાદિભેદેન
મોક્ષસાધકમિત્યર્થઃ । હન્દીત્યુપપ્રદર્શને, ચિન્તયિતવ્યમેતત્ સુબુદ્ધ્યા=નિપુણબુદ્ધ્યા અભવ્યમોક્ષપ્રસંગાદિ-
દ્વારેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૫૬॥

ટીકાર્થ :

કમ્માદિ:=.....ભવિષ્યતિ કર્માદિનું=કર્મ, કાળ, પુરુષકારના સમુદાયનું, તત્સ્વભાવપણું=ભવ્યત્વના
ઉપક્રમણાદિનું સ્વભાવપણું, યથોક્ત ફળનો હેતુ થશે=જે પ્રમાણે પૂર્વગાથામાં કહેવાયું તે પ્રમાણે કાલાદિના
ભેદથી મોક્ષરૂપ ફળનો હેતુ થશે.

અત્રાહ - અહીં કહે છે=આ પ્રકારના પૂર્વપક્ષીના કથનમાં ગ્રંથકાર ઉત્તર આપે છે -

કલ્પ્યમાનં એતદપિ=કમ્માદિતત્સ્વભાવત્વં અપિ, તસ્ય=ભવ્યત્વસ્ય, અતત્સ્વભાવત્વે=કમ્માદિભિઃ તથા
ઉપક્રમણાદ્યસ્વભાવત્વે, ન કિઞ્ચિદ્, ઇતિ આહ- ફલભેદસાધકં.....મિત્યર્થઃ, કલ્પાતું એવું આ પણ=કર્માદિનું
તત્સ્વભાવપણું પણ=કલ્પના કરાતું એવું ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિનું સ્વભાવપણું પણ, તેના=ભવ્યત્વના,
અતત્સ્વભાવપણામાં=કર્માદિ દ્વારા તે પ્રકારના ઉપક્રમણાદિના અસ્વભાવપણામાં, કંઈ નથી, એ પ્રમાણે કહે
છે - ફળના ભેદનું સાધક=કાળ, લિંગ, ક્ષેત્રાદિના ભેદથી મોક્ષનું સાધક, થતું નથી.

અભવ્યમોક્ષપ્રસંગાદિદ્વારેણ સુબુદ્ધ્યા=નિપુણબુદ્ધ્યા એતત્ ચિન્તયિતવ્યં અભવ્યોને મોક્ષના પ્રસંગ આદિ
દ્વારા સુબુદ્ધિથી=નિપુણ બુદ્ધિથી, આ ચિંતવવું જોઈએ.

હન્દિ ઇતિ ઉપપ્રદર્શને મૂળગાથામાં રહેલો 'હન્દિ' એ પ્રકારનો અવ્યય ઉપપ્રદર્શનમાં છે.

ઇતિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વપક્ષી ગ્રંથકારને કહે છે કે દરેક જીવનું ભવ્યત્વ સરખું છે, છતાં કર્મ, કાળ અને પુરુષકારનો ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિનો જે સ્વભાવ છે, તે દરેક જીવના ભિન્ન ભિન્ન કાળ, લિંગ, ક્ષેત્રાદિથી મોક્ષે જવારૂપ ફળના ભેદનો હેતુ થશે. આથી દરેક જીવનું ભવ્યત્વ ભિન્ન ભિન્ન માનવાની જરૂર નથી.

આ પ્રમાણે કહેતા પૂર્વપક્ષીને ગ્રંથકાર કહે છે કે ભવ્યત્વનો કર્માદિથી તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિનો સ્વભાવ ન હોય તો, કોઈ કલ્પના કરે કે કર્મ, કાળ અને પુરુષકારનો ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિનો સ્વભાવ છે, એટલા માત્રથી ફળનો ભેદ પ્રાપ્ત થતો નથી.

આશય એ છે કે ભવ્યત્વમાં કર્માદિ દ્વારા તે તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ પામવાનો સ્વભાવ છે એમ સ્વીકારીએ તો, દરેક જીવનું ભવ્યત્વ ભિન્ન ભિન્ન પ્રાપ્ત થાય; કેમ કે દરેક જીવમાં ભવ્યત્વનું ઉપક્રમણાદિ સમાન રીતે થતું નથી, પણ ભિન્ન ભિન્ન રીતે થાય છે. આથી જે જીવનું ભવ્યત્વ જે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ પામવાના સ્વભાવવાળું છે, તે જીવનું ભવ્યત્વ કર્માદિ દ્વારા તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ પામે છે. તેથી દરેક જીવનું ભવ્યત્વ ભિન્ન ભિન્ન સિદ્ધ થાય, પરંતુ પૂર્વપક્ષી કહે છે તેમ સમાન પ્રાપ્ત ન થાય.

વળી, જો એમ કલ્પના કરવામાં આવે કે દરેક જીવનું ભવ્યત્વ સમાન હોવા છતાં કર્માદિ જીવના ભવ્યત્વનું ઉપક્રમણાદિ કરે છે, તો કાળ, લિંગ, ક્ષેત્રાદિના ભેદથી મોક્ષરૂપ ફળનો ભેદ ઘટે નહીં. જેમ કે મગમાં રંધાવાનો સ્વભાવ છે અને પથ્થરમાં રંધાવાનો સ્વભાવ નથી, છતાં કોઈ કલ્પના કરે કે મગમાં અને પથ્થરમાં નહીં રંધાવાનો સ્વભાવ તુલ્ય છે, તોપણ પચનક્રિયાનો રંધવાનો સ્વભાવ છે, માટે મગ રંધાય છે; તો આવી કલ્પનામાત્રથી મગનો રંધાવાનો સ્વભાવ ન હોય તો રંધવાની ક્રિયાથી મગ રંધાઈ જાય નહીં; કેમ કે પચનક્રિયાનો રંધવાનો સ્વભાવ હોવામાત્રથી જ જો નહીં રંધાવાના સ્વભાવવાળા પણ મગ રંધાતા હોય, તો તે મગના સમાન સ્વભાવવાળો પથ્થર પણ પચનક્રિયાથી રંધાવો જોઈએ; વસ્તુતઃ મગમાં પચનક્રિયા દ્વારા રંધાવાનો સ્વભાવ રહેલો છે માટે રંધાય છે, અને પથ્થરમાં રંધાવાનો સ્વભાવ જ નથી માટે પચનક્રિયા દ્વારા પણ પથ્થર રંધાતો નથી. તે રીતે જીવના ભવ્યત્વમાં તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ પામવાનો સ્વભાવ હતો, માટે તે પ્રકારના કર્મ, કાળ અને પુરુષકાર દ્વારા જીવનું ભવ્યત્વ ઉપક્રમણાદિ પામ્યું, અને જે જીવનું ભવ્યત્વ અન્ય રીતે ઉપક્રમણાદિ પામવાના સ્વભાવવાળું છે, તે જીવના ભવ્યત્વનું કર્માદિ દ્વારા અન્ય રીતે ઉપક્રમણાદિ થાય છે. આ રીતે દરેક જીવનું ભવ્યત્વ ભિન્ન ભિન્ન સિદ્ધ થાય.

આમ, ભવ્યત્વને સર્વથા તુલ્ય સ્વીકારીએ તો દરેક જીવના ભવ્યત્વને તે તે પ્રકારના ઉપક્રમણાદિના સ્વભાવવાળું સ્વીકારી શકાય નહીં, અને ભવ્યત્વને તે તે પ્રકારના ઉપક્રમણાદિના સ્વભાવવાળું ન સ્વીકારીએ, તો કર્માદિનો ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિનો સ્વભાવ સ્વીકારવામાત્રથી મોક્ષરૂપ ફળનો કાળ, લિંગાદિરૂપ ભેદ ઘટી શકે નહીં.

આ નિપુણ બુદ્ધિથી વિચારવું જોઈએ; કેમ કે ભવ્યત્વમાં તે તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ પામવાનો સ્વભાવભેદ ન હોય, છતાં કર્માદિનો તે તે પ્રકારે ભવ્યત્વનું ઉપક્રમણાદિ કરવાનો સ્વભાવ સ્વીકારીએ, તો દેશના આદિ

દ્વારા અભવ્યના પણ અભવ્ય સ્વભાવનું ઉપક્રમણાદિ થઈ શકે. તેથી અભવ્ય જીવોને પણ મોક્ષની પ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવે.

અહીં વિશેષ એ છે કે જીવના પ્રયત્નથી કર્મનો નાશ થાય છે, માટે જીવના પ્રયત્નથી તે કર્મમાં ઉપક્રમણનો સ્વભાવ છે, એમ જે રીતે સ્વીકારાય છે, તે રીતે જીવ મોક્ષે જાય છે ત્યારે તેના ભવ્યત્વનો નાશ થાય છે, માટે મોક્ષે જનારા જીવના ભવ્યત્વમાં ઉપક્રમણનો સ્વભાવ છે, એમ સ્વીકારાય છે; અને ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિમાં રહેલા 'આદિ' શબ્દથી ભવ્યત્વના પરિપાકનું ગ્રહણ કરવાનું છે. ભવ્યત્વનો પરિપાક એટલે જીવમાં પ્રગટ થતી મોક્ષને અનુકૂળ ભૂમિકા. આનાથી એ અર્થ પ્રાપ્ત થાય કે જો જીવના ભવ્યત્વનો તે પ્રકારનો ઉપક્રમણનો અર્થાત્ નાશનો કે પરિપાક પામવાનો સ્વભાવ ન હોય, તો કર્મ, કાળ અને પુરુષકાર દ્વારા પણ ભવ્યત્વનો નાશ કે ભવ્યત્વનો પરિપાક ન થાય; પરંતુ જીવનું ભવ્યત્વ તે પ્રકારના નાશના અને પરિપાકના સ્વભાવવાળું છે, માટે કર્માદિ દ્વારા જીવના ભવ્યત્વનો નાશ કે પરિપાક થાય છે, અને કાળ, લિંગાદિના ભેદથી જીવનું ભવ્યત્વ મોક્ષસાધક બની શકે છે, એ પ્રકારનો ગ્રંથકારનો આશય છે. ॥૧૦૫૬॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીને ગ્રંથકારે કહ્યું કે કર્માદિ દ્વારા તે તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ પામવાનો ભવ્યત્વનો સ્વભાવ નહીં હોતો છતે, કલ્પના કરાતું કર્માદિનું ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિનું સ્વભાવપણું પણ ફળભેદનું સાધક થતું નથી; અને જો સર્વ જીવોનું ભવ્યત્વ સમાન હોવા છતાં કર્માદિનો ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિનો સ્વભાવ ફળભેદનો સાધક થતો હોય, તો અભવ્યોને પણ દેશનાદિ દ્વારા મોક્ષપ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવે.

હવે દેશનાદિ દ્વારા અભવ્યોને મોક્ષપ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવશે નહીં, એ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ સ્થાપીને તેનું નિરાકરણ કરવા ગ્રંથકાર ગાથા ૧૦૫૭-૧૦૫૮માં કહે છે —

ગાથા :

અહ દેસણાઙ્ગે જોવં સહાવ મો જં તઓ અભવ્વાણં ।

નો ખલુ મોક્ષપસંગો કહણ્ણુ અન્નત્થ તં એવં? ॥૧૦૫૭॥

અન્યથાર્થ :

અહ=અથ થી પૂર્વપક્ષી કહે છે — જં=જે કારણથી દેસણાઙ્ગે એવં સહાવ ણ=દેશનાદિ આવા પ્રકારના સ્વભાવવાળા નથી=મોક્ષ પેદા કરવાના સ્વભાવવાળા નથી, તઓ=તે કારણથી અભવ્વાણં=અભવ્યોને મોક્ષપસંગો=મોક્ષનો પ્રસંગ નો=નથી. (તેને ગ્રંથકાર કહે છે —) અન્નત્થ=અન્યત્ર=ભવ્ય જીવોમાં, તં=તે=દેશનાદિ, એવં=આવા પ્રકારના=મોક્ષ પેદા કરવાના સ્વભાવવાળા, કહણ્ણુ=કેવી રીતે થાય ?

★ ગાથામાં 'મો' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

★ 'કહણ્ણુ'માં 'ણુ' વિતર્ક અર્થમાં છે.

★ 'ખલુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

અથથી પૂર્વપક્ષી ગ્રંથકારને કહે છે — જે કારણથી દેશનાદિ મોક્ષ પેદા કરવાના સ્વભાવવાળા નથી, તે કારણથી અભવ્ય જીવોને મોક્ષ થવાનો પ્રસંગ નહીં આવે. તેને ગ્રંથકાર કહે છે — જો આવું છે તો ભવ્ય જીવોમાં દેશનાદિ મોક્ષ પેદા કરવાના સ્વભાવવાળા કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ ન જ થાય.

ટીકા :

અથ દેશનાદિ=દેશનાનુષ્ઠાનાદિ નૈવંસ્વભાવં=ન મોક્ષજનનસ્વભાવં, યદ્=યસ્માત્તતોઽભવ્યાનાં પ્રાણિનાં નો ચ્છલુ મોક્ષપ્રસન્નઃ ઇતિ દોષાભાવ ઇતિ, અત્રાહ-કથં ત્વન્યત્ર=મોક્ષગામિનિ સત્ત્વે તદ્=દેશનાદિ એવં=મોક્ષજનનસ્વભાવમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૫૭॥

★ “દેશનાનુષ્ઠાનાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી બાહ્ય ત્યાગનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

અથથી પૂર્વપક્ષી કહે છે — જે કારણથી દેશનાદિ=દેશના-અનુષ્ઠાન આદિ, આવા સ્વભાવવાળા નથી=મોક્ષને ઉત્પન્ન કરવાના સ્વભાવવાળા નથી, તે કારણથી અભવ્ય પ્રાણીઓને મોક્ષનો પ્રસંગ નથી, એથી દોષનો અભાવ છે અર્થાત્ કર્માદિના ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિરૂપ સ્વભાવપણાને ફળભેદનો હેતુ સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી. ‘ઇતિ’ પૂર્વપક્ષીના કથનની સમાપ્તિ અર્થે છે.

અહીં કહે છે=પૂર્વપક્ષીના કથનમાં ગ્રંથકાર કહે છે — વળી અન્યત્ર=મોક્ષગામી સત્ત્વમાં=મોક્ષે જનારા ભવ્ય જીવમાં, તે=દેશનાદિ, આવા પ્રકારના=મોક્ષને ઉત્પન્ન કરવાના સ્વભાવવાળા, કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ ન થાય, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૫૬માં ગ્રંથકારે પૂર્વપક્ષીને કહેલ કે દરેક જીવના ભવ્યત્વનો ભેદ નહીં હોવા છતાં કર્માદિથી તે તે જીવના મોક્ષરૂપ ફળનો ભેદ થતો હોય, તો અભવ્યોનો મોક્ષમાં જવાનો સ્વભાવ નહીં હોવા છતાં દેશનાદિથી અભવ્ય જીવોનો પણ મોક્ષ થવો જોઈએ. તેથી પૂર્વપક્ષી કહે છે કે દેશના વગેરેનો મોક્ષ પેદા કરવાનો સ્વભાવ નથી. તેથી અભવ્ય જીવો દેશના સાંભળે કે ચારિત્રનાં અનુષ્ઠાનો વગેરે કરે, તોપણ તેઓને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

આમ કહેવા દ્વારા પૂર્વપક્ષીને એ જણાવવું છે કે દરેક જીવનું ભવ્યત્વ સમાન છે, અને ભવ્ય જીવોમાં મોક્ષે જવાનો સ્વભાવ સમાન છે; પરંતુ કર્મ, કાળ અને પુરુષકારનો ભવ્યત્વનું તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ કરવાનો સ્વભાવ છે, જેના કારણે કર્મ, કાળ અને પુરુષકાર દ્વારા દરેક જીવ ભિન્ન ભિન્ન કાળમાં, ભિન્ન ભિન્ન લિંગમાં, ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્ર વગેરેમાં મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. માટે ભવ્યત્વને તુલ્ય સ્વીકારવા છતાં કાલાદિના ભેદથી જીવોને મોક્ષરૂપ ફળભેદ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી.

આ પ્રકારના પૂર્વપક્ષીના કથનમાં ગ્રંથકાર વિતર્ક કરે છે કે જો દેશનાદિનો મોક્ષ પેદા કરવાનો સ્વભાવ ન હોય, તો ભવ્ય જીવોનો પણ દેશનાદિ દ્વારા મોક્ષ કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ ભવ્ય જીવોને પણ દેશના વગેરે દ્વારા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી જોઈએ નહીં.

આમ કહેવા દ્વારા ગ્રંથકારને એ જણાવવું છે કે દેશના આદિનો મોક્ષ પેદા કરવાનો સ્વભાવ છે, પરંતુ દેશનાદિનો તે સ્વભાવ મોક્ષે જવાને યોગ્ય જીવો માટે જ મોક્ષ પેદા કરવાનું કારણ બને છે, અન્ય જીવો માટે નહીં. તેથી જે જીવોનો દેશનાદિ દ્વારા મોક્ષને અનુકૂળ ભવ્યત્વનો પરિપાક પામે એવો સ્વભાવ છે, તે જીવો જ દેશનાદિને પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષને અનુકૂળ પુરુષકારવાળા થાય છે, અન્ય જીવો નહીં.

આ રીતે ભવ્યત્વનો પણ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ પામવાનો સ્વભાવ હોવાથી, કર્માદિ ભવ્યત્વનું તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ કરીને કાળ, લિંગાદિના ભેદથી મોક્ષરૂપ ફળના સાધક બની શકે છે. તેથી દરેક જીવનું ભવ્યત્વ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનું છે, માટે કર્મ, કાળ અને પુરુષકાર ભવ્ય જીવના ભવ્યત્વનું ઉપક્રમણાદિ કરીને કાળ, લિંગ, ક્ષેત્રાદિના ભેદથી મોક્ષરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ કરાવી શકે છે, આ પ્રકારનો પ્રસ્તુત ગાથાનો આશય છે. ॥૧૦૫૭॥

અવતરણિકા :

इहेवाऽऽक्षेपपरिहारशेषमाह —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં જ=પૂર્વગાથાના અંતે ગ્રંથકારે પૂર્વપક્ષીને પ્રશ્ન કર્યો કે મોક્ષગામી જીવમાં દેશનાદિ મોક્ષજનનના સ્વભાવવાળા કેવી રીતે થાય ? એ કથનમાં જ, આક્ષેપ અને પરિહારશેષને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીને ગ્રંથકારે કહ્યું કે દેશનાદિ મોક્ષ પેદા કરવાના સ્વભાવવાળા નથી, માટે અભવ્યોનો દેશનાદિ દ્વારા મોક્ષ થતો નથી, એમ સ્વીકારવામાં આવે તો ભવ્યોનો પણ દેશનાદિ દ્વારા મોક્ષ થવો જોઈએ નહીં. ત્યાં પૂર્વપક્ષીની યુક્તિનો આક્ષેપ કરીને તે યુક્તિનો પણ પરિહાર કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

★ અહીં 'આક્ષેપપરિહારમાહ' ન કહેતાં 'આક્ષેપપરિહારશેષમાહ' એમ કહ્યું. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ગ્રંથકારે અત્યાર સુધી પૂર્વપક્ષીના દરેક કથનનો પરિહાર કર્યો અને હવે પૂર્વપક્ષીના કથનનો આક્ષેપ કરીને ગ્રંથકાર તેનો શેષ રહેલો અંતિમ પરિહાર કરે છે, જે પરિહારનું નિરાકરણ કરવા માટે પૂર્વપક્ષી જે સમાધાન કરશે તે સમાધાનથી ગ્રંથકારનો પક્ષ જ સ્વીકૃત થશે, જેને ગ્રંથકાર ગાથા ૧૦૫૮માં બતાવવાના છે. આ અર્થ જણાવવા માટે ગ્રંથકારે "આક્ષેપ અને પરિહારને કહે છે" એમ ન કહેતાં "આક્ષેપ અને પરિહારશેષને કહે છે" એમ કહેલ છે.

ગાથા :

भवत्ते सङ् एवं तुल्ले एअंमि कम्ममाईण ।

तमभव्वदेसणासममित्थं निअमेण द्दुव्वं ॥१०५८॥

અન્યથાર્થ :

भवत्ते सङ्=ભવ્યત્વ હોતે છતે એવં=આ પ્રમાણે છે=દેશનાદિનો મોક્ષ પેદા કરવાનો સ્વભાવ છે, (એમ પૂર્વપક્ષી કહે તો તેને ગ્રંથકાર કહે છે —) एअंमि तुल्ले=આ તુલ્ય હોતે છતે=સર્વ જીવોનું ભવ્યત્વ સમાન હોતે છતે, कम्ममाईण=કર્માદિનું તં=તે=ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિરૂપ સ્વભાવપણું, इत्थं=અહીં=સર્વ જીવોમાં

થતા મોક્ષરૂપ ફળના ભેદ પ્રત્યે કારણરૂપ ભવ્યત્વને સર્વથા તુલ્ય સ્વીકારવું કે ભિન્ન સ્વીકારવું ? એ વ્યતિકરમાં, નિયમેણ=નિયમથી અભવ્યદેશનાસમ=અભવ્યદેશનાસમ દ્વુલ્લ=જાણવું.

ગાથાર્થ :

ભવ્યત્વ હોતે છતે દેશનાદિનો મોક્ષ પેદા કરવાનો સ્વભાવ છે, એમ પૂર્વપક્ષી કહે તો તેને ગ્રંથકાર કહે છે — સર્વ જીવોનું ભવ્યત્વ તુલ્ય હોતે છતે કર્માદિનું ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિરૂપ સ્વભાવપણું અહીં નિયમથી અભવ્યદેશના જેવું જાણવું.

ટીકા :

ભવ્યત્વે સત્યેવં=દેશનાદિમોક્ષજનનસ્વભાવમિત્યાશઙ્ક્યાહ-તુલ્યે=સર્વથા સદૃશ એવ એતસ્મિન્=ભવ્યત્વે સર્વજીવાનાં કર્મ્માદીનાં=કર્મ્મકાલપુરુષકારાણાં તત્=તત્સ્વભાવત્વં ભવ્યત્વોપક્રમણાદિરૂપં અભવ્યદેશનાસમ=તત્ત્વતો ન તત્સ્વભાવત્વં, અભવ્યભવ્યત્વવત્સદૃશસ્યાઽસાદૃશ્યકારાણાનુપપત્તેઃ, અત્ર વ્યતિકરે નિયમેન દ્રષ્ટવ્યમ્=અવશ્યન્તયૈતદેવં ભાવનીયમ્, એવમપિ તથાધ્યુપગમે સત્યભવ્યમોક્ષપ્રસંગો-ઽનિવૃત્ત એવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૫૮॥

ટીકાર્થ :

ભવ્યત્વે.....યાહ- ભવ્યત્વ હોતે છતે આ પ્રમાણે છે=દેશનાદિનો મોક્ષના જનનનો સ્વભાવ છે, એ પ્રકારની પૂર્વપક્ષીની આશંકા કરીને ગ્રંથકાર કહે છે —

સર્વજીવાનાં એતસ્મિન્=ભવ્યત્વે તુલ્યે=સર્વથા સદૃશ એવ કર્મ્માદીનાં=કર્મ્મકાલપુરુષકારાણાં તત્=ભવ્યત્વોપક્રમણાદિરૂપં તત્સ્વભાવત્વં, અભવ્યદેશનાસમ=તત્ત્વતઃ તત્સ્વભાવત્વં ન; સર્વ જીવોનું આ=ભવ્યત્વ, તુલ્ય હોતે છતે=સર્વથા સદૃશ જ હોતે છતે, કર્માદિનું=કર્મ, કાળ અને પુરુષકારનું, તે=ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિરૂપ તત્સ્વભાવપણું, અભવ્યદેશનાસમ છે=તત્ત્વથી તત્સ્વભાવત્વ નથી અર્થાત્ પરમાર્થથી કર્માદિનું ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિરૂપ સ્વભાવપણું નથી.

અભવ્યભવ્યત્વવત્સદૃશસ્યાઽસાદૃશ્યકારાણાનુપપત્તેઃ કેમ કે અભવ્યમાં ભવ્યત્વની જેમ સદૃશના અસાદૃશ્યના કારણની અનુપપત્તિ છે=દેશનાદિ દ્વારા જેમ અભવ્ય જીવોમાં ભવ્યત્વ પ્રગટ થતું નથી, તેમ દરેક ભવ્ય જીવના સમાન એવા ભવ્યત્વનું કર્માદિ દ્વારા અસમાનપણું કરાવવાની અસંગતિ છે.

અત્ર.....ભાવનીયમ્ આ વ્યતિકરમાં=દરેક જીવમાં થતા મોક્ષરૂપ ફળના ભેદ પ્રત્યે કારણરૂપ ભવ્યત્વને તુલ્ય સ્વીકારવું કે ભિન્ન સ્વીકારવું ? એ વ્યતિકરમાં, નિયમથી જાણવું=અવશ્યપણાથી આ આ પ્રમાણે ભાવવું, અર્થાત્ પૂર્વપક્ષીના કથન પ્રમાણે દરેક ભવ્ય જીવનું ભવ્યત્વ તુલ્ય હોતે છતે કર્માદિ દ્વારા તે ભવ્યત્વનું ઉપક્રમણાદિ થઈ શકે નહીં, એ ઉપરમાં વર્ણન કર્યું એ પ્રમાણે ભાવન કરવું.

એવમપિ આમ પણ=દરેક ભવ્ય જીવનું ભવ્યત્વ તુલ્ય સ્વીકારીએ તો કર્માદિ દ્વારા પણ ભવ્યત્વનું ઉપક્રમણાદિ થઈ શકે નહીં એમ હોવા છતાં પણ, તથાધ્યુપગમે સત્તિ તે પ્રકારે અભ્યુપગમ હોતે છતે=કર્માદિ દ્વારા ભવ્યત્વનું ઉપક્રમણાદિ થાય છે તે પ્રકારે સ્વીકાર કરાયે છતે, અભવ્યમોક્ષપ્રસંગઃ અનિવૃત્ત એવ અભવ્યના મોક્ષનો પ્રસંગ અનિવૃત્ત જ છે અર્થાત્ જેમ કર્માદિ દ્વારા તુલ્ય સ્વભાવવાળા પણ ભવ્યત્વનું

ઉપક્રમણાદિ થાય છે, તેમ દેશનાદિ દ્વારા અભવ્ય જીવોના પણ અભવ્ય સ્વભાવનું ઉપક્રમણાદિ થાય છે એમ માનવું પડે. માટે અભવ્ય જીવોને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવે, એવો પૂર્વમાં આપેલો દોષ અનિવર્તન પામેલો જ છે. ઇતિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથાના અંતે ગ્રંથકારે પૂર્વપક્ષીને પૂછ્યું કે દેશનાદિ મોક્ષ પેદા કરવાના સ્વભાવવાળાં ન હોય તો ભવ્ય જીવો દેશનાદિ દ્વારા મોક્ષે કઈ રીતે જઈ શકે ? તેના સમાધાન માટે પૂર્વપક્ષી કહે કે જીવમાં ભવ્યત્વ હોય તો દેશનાદિનો મોક્ષ પેદા કરવાનો સ્વભાવ છે. આથી દેશનાદિ દ્વારા અભવ્ય જીવો મોક્ષે જતા નથી, પણ ભવ્ય જીવો મોક્ષે જાય છે.

આમ કહેવા દ્વારા પૂર્વપક્ષીને એ સ્થાપન કરવું છે કે અભવ્ય જીવોનો મોક્ષમાં જવાનો સ્વભાવ નથી, માટે દેશનાદિનું નિમિત્ત પામવા છતાં તેઓ મોક્ષે જતા નથી; અને ભવ્ય જીવોનો મોક્ષમાં જવાનો સ્વભાવ છે, માટે દેશનાદિનું નિમિત્ત પામીને તેઓ મોક્ષે જાય છે; આમ છતાં સર્વ ભવ્ય જીવોનું ભવ્યત્વ તો તુલ્ય જ છે, પણ કર્માદિ દ્વારા તે ભવ્યત્વનું ઉપક્રમણાદિ થાય છે, માટે ભવ્ય જીવો ભિન્ન ભિન્ન કાળાદિમાં મોક્ષરૂપ ફળને પ્રાપ્ત કરે છે.

તેને ગ્રંથકાર કહે છે કે જો સર્વ ભવ્ય જીવોનું ભવ્યત્વ સર્વથા સમાન જ હોય તો કર્માદિનો ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિરૂપ સ્વભાવ પણ અભવ્યદેશના જેવો છે, અર્થાત્ જેમ દેશનાદિ દ્વારા અભવ્યો ભવ્ય બની જતા નથી, તેમ કર્મ, કાળ અને પુરુષકાર દ્વારા સમાન એવું ભવ્યત્વ અસમાન બની જતું નથી. માટે તત્ત્વથી કર્મ, કાળ અને પુરુષકારનો ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિનો સ્વભાવ નથી, એમ માનવું પડે.

આ વાતને દૃઢ કરવા માટે ગ્રંથકારશ્રી ટીકામાં કહે છે કે ભવ્યત્વના સ્વભાવભેદને કારણે ફળભેદ થાય છે એ વ્યતિકરમાં અવશ્ય આ આમ જ છે, એમ ભાવન કરવું જોઈએ, અર્થાત્ જો જીવોનો ભવ્યત્વનો સ્વભાવ સર્વથા સમાન હોય તો કર્માદિ દ્વારા કાળ, લિંગાદિના ભેદથી ફળભેદ થઈ શકે નહીં; અને આમ હોવા છતાં સર્વ ભવ્ય જીવોના સમાન ભવ્યત્વનું કર્માદિ દ્વારા ઉપક્રમણાદિ થતું હોવાથી કાળ, લિંગાદિ દ્વારા ફળભેદ થાય છે, તે પ્રકારે સ્વીકારવામાં આવે, તો અભવ્ય જીવોના પણ અભવ્ય સ્વભાવનું દેશનાદિ દ્વારા ઉપક્રમણાદિ થવું જોઈએ એમ સ્વીકારવું પડે; અને એમ સ્વીકારીએ તો અભવ્ય જીવો પણ ભવ્ય બની જવાથી તેઓનો પણ મોક્ષ થાય, એ પ્રકારનો પૂર્વમાં આપેલો દોષ નિવર્તન પામતો નથી જ. ॥૧૦૫૮॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથાના અંતે ગ્રંથકારે પૂર્વપક્ષીને કહ્યું કે સર્વ ભવ્ય જીવોનું ભવ્યત્વ તુલ્ય માનીએ અને કર્માદિનો ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિનો સ્વભાવ માનીએ તો દેશનાદિનો પણ અભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિનો સ્વભાવ માનવો પડે, જેથી અભવ્યોને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવે. આ દોષના ભયથી પૂર્વપક્ષી ભવ્યત્વનો અતત્સ્વભાવ સ્વીકારે તો પરમાર્થથી ગ્રંથકારની માન્યતાનો જ સ્વીકાર થાય છે, એ બતાવવા અર્થે ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

અહ એદ્દોસભયા ણ(?ણં) મયં સઙ્ગ તસ્સડત્તસ્સભાવત્તં ।
 एवं ચ અત્થઓ ણણુ ઇદ્દો અ મઈઅપવ્વહો ત્તિ ॥૧૦૫૯॥

અન્વયાર્થ :

અહ=હવે એદ્દોસભયા=આ દોષના ભયથી=પૂર્વગાથામાં કહેલ દોષના ભયથી, તસ્સ=તેનું=ભવ્યત્વનું, સઙ્ગ=સદા અતત્ત્વભાવત્તં=અતત્ત્વભાવત્ત્વ=કર્માદિથી અનુપક્રમણાદિ પામવાનું સ્વભાવપણું, ણં=અમને મયં=સંમત છે=માન્ય છે, (એમ પૂર્વપક્ષી કહે તો તેને ગ્રંથકાર કહે છે —) ણણુ ચ એવં=અને ખરેખર આ રીતે અત્થઓ=અર્થથી મઈઅપવ્વહો=મદીય પક્ષ ઇદ્દો અ=ઈષ્ટ જ છે.

★ 'ત્તિ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

હવે પૂર્વગાથામાં બતાવેલ દોષના ભયથી ભવ્યત્વનું સદા કર્માદિથી અનુપક્રમણાદિનું સ્વભાવપણું અમને માન્ય છે, એમ પૂર્વપક્ષી કહે, તો તેને ગ્રંથકાર કહે છે કે આ રીતે તો અર્થથી મારો પક્ષ ઇષ્ટ જ છે.

ટીકા :

અર્થેતદ્દોષભયાત્ કારણાત્ ન (?નો) મતં સદા તસ્ય=ભવ્યત્વસ્ય અતત્ત્વભાવત્ત્વમ્=અનુપક્રમ-
 ણાદિસ્વભાવત્ત્વમ્, અત્રાહ-એવં ચાર્થતો નનૂપક્રમણાદિરૂપત્વાભ્યુપગમાત્ ઇષ્ટ એવ=અભ્યુપગત એવ
 મદીયઃ પક્ષ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૫૯॥

નોંધ :

મૂળગાથામાં ણ છે તેને સ્થાને ણં, અને ટીકામાં ન છે તેને સ્થાને નઃ હોય તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

અથ હવે એતદ્દોષભયાત્ કારણાત્ આ દોષના ભયને કારણે=અભવ્યોને દેશનાદિ દ્વારા મોક્ષનો પ્રસંગ આવે એ દોષના ભયને કારણે, તસ્ય=ભવ્યત્વસ્ય સદા અતત્ત્વભાવત્ત્વ=અનુપક્રમણાદિસ્વભાવત્ત્વ તેનું= ભવ્યત્વનું, સદા અતત્ત્વભાવપણું=અનુપક્રમણાદિનું સ્વભાવપણું=કર્માદિથી ઉપક્રમણાદિ નહીં પામવાનું સ્વભાવપણું, નો મતં અમને મત છે=માન્ય છે.

અત્રાહ- અહીં કહે છે=આ પ્રકારના પૂર્વપક્ષીના કથનમાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ચ અને નનુ ખરેખર એવં આ રીતે ઉપક્રમણાદિરૂપત્વાભ્યુપગમાત્ ઉપક્રમણાદિરૂપત્વના અભ્યુપગમથી= ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિ સ્વરૂપપણાના સ્વીકારથી, અર્થતઃ અર્થથી મદીયઃ પક્ષઃ મારો પક્ષ ઇષ્ટ એવ=અભ્યુપગત એવ ઇચ્છાયો જ છે=સ્વીકારાયો જ છે, ઇતિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારે પૂર્વપક્ષીને કહ્યું કે સર્વ જીવોનું ભવ્યત્વ તુલ્ય હોવા છતાં કર્માદિ દ્વારા ભવ્યત્વનું ઉપક્રમણાદિ થાય છે એમ સ્વીકારીએ તો દેશનાદિ દ્વારા અભવ્યોને પણ મોક્ષનો પ્રસંગ આવશે. આવા પ્રકારના દોષના ભયથી પૂર્વપક્ષી કહે કે અમને ભવ્યત્વનો સદા અનુપક્રમણાદિનો સ્વભાવ માન્ય છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થયું કે જીવનું જે પ્રકારનું ભવ્યત્વ હોય તે પ્રકારના ભવ્યત્વમાં જેમ કર્મ, કાળ અને પુરુષકાર પરિવર્તન લાવી શકતા નથી, તેમ અભવ્ય જીવમાં રહેલા અભવ્યત્વમાં દેશના આદિ પરિવર્તન લાવી શકતા નથી. આથી દેશના આદિ દ્વારા અભવ્ય જીવોને મોક્ષપ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવતો નથી.

આમ કહેતા પૂર્વપક્ષીને ગ્રંથકાર કહે છે કે આ રીતે ભવ્યત્વના અનુપક્રમણાદિનો સ્વીકાર કરવા દ્વારા અર્થથી તમે અમારો પક્ષ જ સ્વીકાર્યો છે; કેમ કે ભવ્યત્વનો કર્માદિ દ્વારા ઉપક્રમણાદિ પામવાનો સ્વભાવ નથી, પરંતુ ભવ્યત્વનું પોતાનું સ્વરૂપ જ ઉપક્રમણાદિરૂપ છે, એમ તમે સ્વીકાર્યું.

આશય એ છે કે સર્વ ભવ્ય જીવોનું ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનું ભવ્યત્વ છે, તેથી જેનું જે પ્રકારનું ભવ્યત્વ હોય તેને તે પ્રકારનું ભવ્યત્વ તે તે સ્વરૂપે પરિપાક પામીને મોક્ષરૂપ ફળ આપે છે, પરંતુ કર્માદિ દ્વારા ભવ્યત્વમાં કાંઈ પરિવર્તન થતું નથી. આથી એ ફલિત થાય કે ભવ્ય જીવો ભિન્ન ભિન્ન કાલાદિમાં જે સમ્યક્ત્વાદિ ભાવો પ્રાપ્ત કરે છે, તે ભાવો રૂપે તે તે રીતે પરિણમન પામવાના સ્વભાવવાળું તે ભવ્ય જીવોનું ભવ્યત્વ છે. આથી ભિન્ન ભિન્ન કાલાદિમાં ભિન્ન ભિન્ન રીતે સમ્યક્ત્વાદિ ભાવો પ્રાપ્ત કરવાને અનુરૂપ દરેક જીવનું ભવ્યત્વ જુદું જુદું હોવાથી દરેક ભવ્ય જીવનું ભવ્યત્વ સર્વથા તુલ્ય નથી. માટે સિદ્ધિગમનની યોગ્યતારૂપે સર્વ જીવોનું ભવ્યત્વ તુલ્ય હોવા છતાં, કાળ, લિંગાદિના ભેદથી મોક્ષરૂપ ફળભેદના કારણીભૂત એવું ભવ્યત્વ સર્વ જીવોનું ભિન્ન ભિન્ન છે. તેથી કાળ, લિંગાદિના ભેદથી જે ભવ્યત્વ તે તે રૂપે પરિણમન પામે તે ભવ્યત્વનું ઉપક્રમણાદિ સ્વરૂપ છે, અને ભવ્યત્વનું આવું ઉપક્રમણાદિ સ્વરૂપ હોવાને કારણે તે તે પ્રકારે મોક્ષરૂપ ફળનો ભેદ થાય છે.

આમ, પૂર્વપક્ષીએ ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિ સ્વરૂપપણાનો સ્વીકાર કર્યો, પરંતુ કર્માદિથી ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિ સ્વભાવનો સ્વીકાર ન કર્યો, તેથી જેમ ભવ્યમાં કર્માદિથી અનુપક્રમણાદિ સ્વભાવપણું છે, તેમ અભવ્યમાં પણ કર્માદિથી અનુપક્રમણાદિ સ્વભાવપણું છે. આથી અભવ્યને મુક્તિ માનવાનો પ્રસંગ આવતો નથી; કેમ કે અભવ્યમાં રહેલા અભવ્યત્વ સ્વભાવનું પરિવર્તન થતું નથી. તેથી અર્થથી ગ્રંથકારનો જ પક્ષ સ્વીકૃત થયો.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થયું કે દરેક જીવનું ભવ્યત્વ જે પ્રકારે પરિપાક પામવાના સ્વભાવવાળું છે, તે પ્રકારે પરિપાક પામે છે, અને જે પ્રકારે નાશ પામવાના સ્વભાવવાળું છે તે પ્રકારે નાશ પામે છે. માટે ભવ્યત્વ સ્વયં ઉપક્રમણાદિ સ્વરૂપવાળું છે, પરંતુ કર્માદિનો ભવ્યત્વનું ઉપક્રમણાદિ કરવાનો સ્વભાવ નથી. માટે અર્થથી ગ્રંથકારનો પક્ષ જ સ્વીકૃત થાય છે.

ભવ્ય જીવમાં રહેલું ભવ્યત્વ જ ઉપક્રમણ સ્વરૂપવાળું છે અર્થાત્ નાશ પામવાના સ્વભાવવાળું છે, અને “ઉપક્રમણાદિ”માં રહેલ ‘આદિ’ પદથી પરિપાક પામવાના સ્વભાવવાળું છે અર્થાત્ મોક્ષગમનના યોગ્યત્વરૂપ ભવ્યત્વ મોક્ષરૂપ આત્માના પર્યાયની નજીક જવાના સ્વભાવવાળું છે, અને તે ભવ્યત્વ, દરેક જીવમાં જે જે પ્રકારે પરિપાક પામીને નાશ પામે છે, તે તે પ્રકારના પરિપાકના ક્રમથી તે તે જીવનું ભવ્યત્વ નાશ પામવાના સ્વભાવવાળું છે, એમ પ્રાપ્ત થાય. તેથી અર્થથી દરેક જીવનું ભવ્યત્વ ભિન્ન છે, તેમ સિદ્ધ થાય છે. ॥૧૦૫૯॥

અવતરણિકા :

તતશ્ચ એતદેવ ભાવયતિ —

અવતરણિકાર્થ :

અને તેથી=પૂર્વપક્ષી દ્વારા કર્માદિથી ભવ્યત્વના અનુપક્રમણાદિ સ્વભાવત્વનો સ્વીકાર કરાયો. તેથી, આને જ=અર્થથી ગ્રંથકારનો પક્ષ જ સ્વીકૃત થયો એને જ, ભાવન કરે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારે બતાવ્યું એ પ્રમાણે અભવ્યને મોક્ષપ્રાપ્તિના પ્રસંગના ભયથી પૂર્વપક્ષી કહે કે કર્માદિનો ભવ્યત્વનું ઉપક્રમણાદિ કરવાનો સ્વભાવ નથી, તો અર્થથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ભવ્યત્વનું પોતાનું જ ઉપક્રમણાદિ પામવાનું સ્વરૂપ છે. તેથી ભવ્યત્વ તે તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ પામીને ભિન્ન ભિન્ન કાળાદિમાં મોક્ષનું કારણ બને છે. આ રીતે 'અમારો પક્ષ જ સ્વીકૃત થયો.' એને જ ગ્રંથકાર ભાવન કરે છે —

ગાથા :

જં તમણાઙ્ગસરૂવં એકં પિ હુ તં અણાઙ્ગમં ચેવ ।

સો તસ્સ તહાભાવો વિ અપ્પભૂઓ ત્તિ કાઙ્ગણ ॥૧૦૬૦॥

અત્પયાર્થ :

જં=જે કારણથી તં=તે=ભવ્યત્વ, અણાઙ્ગસરૂવં=અનાદિસ્વરૂપવાળું છે, અણાઙ્ગમં ચેવ તં=અનાદિમાન જ એવું તે=ભવ્યત્વ, એકં પિ=એક જ છે. (આથી) તસ્સ=તેનો=ભવ્યત્વનો, સો તહાભાવો વિ=તે=ઉપક્રમણાદિ રૂપ, તથાભાવ પણ અપ્પભૂઓ=આત્મભૂત છે, ત્તિ કાઙ્ગણ=એથી કરીને (પૂર્વપક્ષી વડે મારો પક્ષ સ્વીકારાયો જ છે.)

★ “એકં પિ”માં ‘અપિ’ એવ કાર અર્થક છે.

★ ‘હુ’ વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી ભવ્યત્વ અનાદિસ્વરૂપવાળું છે, અનાદિમાન જ એવું ભવ્યત્વ એક જ છે, આથી ભવ્યત્વનો ઉપક્રમણાદિરૂપ તે પ્રકારનો ભાવ પણ આત્મભૂત છે. એથી કરીને પૂર્વપક્ષી વડે મારો પક્ષ સ્વીકારાયો જ છે.

ટીકા :

યત્તદ્ભવ્યત્વમનાદિસ્વરૂપં વર્તતે, એકમપિ ચ તદ્ અનાદિમયે ચ (?અનાદિમચ્ચૈવ), ન તુ પ્રકારવદ્, અતઃ સ તસ્ય=ભવ્યત્વસ્ય તથાભાવોઽપિ ન્યાયસાધિત ઉપક્રમણાદિરૂપઃ આત્મભૂતઃ, સ્વો ભાવઃ સ્વભાવ ઇતિ કૃત્વેષ્ટ એવ મદીયઃ પક્ષ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૬૦॥

નોંધ :

ટીકામાં અનાદિમયે ચ છે તેને સ્થાને મૂળગાથા પ્રમાણે અનાદિમચ્ચૈવ હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

યત્ જે કારણથી તદ્=ભવ્યત્વં તે=ભવ્યત્વ, અનાદિસ્વરૂપં વર્તતે અનાદિસ્વરૂપવાળું વર્તે છે,

ચ અનાદિમત્ ચૈવ તદ્ એકમપિ અને અનાદિમાન એવું જ તે=ભવ્યત્વ, એક જ છે, તુ પરંતુ પ્રકાશત્ ન પ્રકારવાળું નથી.

અતઃ તસ્ય=ભવ્યત્વસ્ય સ=ઉપક્રમણાદિરૂપઃ ન્યાયસાધિતઃ તથાભાવોઽપિ આત્મભૂતઃ આથી તેનો=ભવ્યત્વનો, તે=ઉપક્રમણાદિરૂપ, ન્યાયસાધિત=યુક્તિસિદ્ધ, એવો તથાભાવ પણ આત્મભૂત છે. આત્મભૂત કેમ છે ? એથી કહે છે — સ્વો.....ગાથાર્થઃ સ્વ=નિજ, એવો ભાવ સ્વભાવ છે, એથી કરીને આત્મભૂત છે, એમ અન્વય છે. આથી મારો પક્ષ ઈષ્ટ જ છે=પૂર્વપક્ષી વડે સ્વીકારાયો જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ પ્રમાણે અભવ્ય જીવોને મોક્ષપ્રાપ્તિના દોષના નિવારણ માટે જો પૂર્વપક્ષી કહે કે કર્માદિ દ્વારા ભવ્યત્વમાં ઉપક્રમણાદિ થતું નથી, તેથી ભવ્યત્વમાં કર્માદિ કંઈ પરિવર્તન કરી શકતા નથી, પરંતુ ભવ્યત્વ પોતે જ ઉપક્રમણાદિ સ્વરૂપવાળું છે, માટે ભવ્યત્વના પોતાના ઉપક્રમણાદિથી ભવ્ય જીવો મોક્ષમાં જાય છે, એમ સ્થાપન થયું.

હવે ગ્રંથકાર યુક્તિથી બતાવે છે કે ભવ્યત્વનો તે તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ પામવાનો સ્વભાવ છે, તેથી દરેક જીવનું ભવ્યત્વ કથંચિત્ ભિન્ન ભિન્ન સિદ્ધ થવાથી પોતાનો પક્ષ જ સ્વીકૃત થાય છે. તે જ સ્પષ્ટ કરે છે —

જે કારણથી જીવમાં રહેલું ભવ્યત્વ અનાદિસ્વરૂપવાળું વર્તે છે; કેમ કે જીવ અનાદિનો છે, તેથી જીવનું મોક્ષમાં જવાની યોગ્યતારૂપ ભવ્યત્વ પણ અનાદિનું છે.

અહીં કોઈને શંકા થાય કે જીવમાં સિદ્ધિગમનની યોગ્યતારૂપ ભવ્યત્વ જુદું છે, અને તે તે કાળમાં સમ્યક્ત્વાદિ ભાવોની પ્રાપ્તિરૂપ ભવ્યત્વ જુદું છે, તેથી ભવ્યત્વ અનેક પ્રકારનું છે; વળી જે ભવ્યત્વ જે કાળમાં સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિનું કારણ હોય, તે ભવ્યત્વથી તે કાળમાં જીવ સમ્યક્ત્વાદિ ભાવો પ્રાપ્ત કરે છે, અને સિદ્ધિગમનની યોગ્યતારૂપ ભવ્યત્વથી જીવ મોક્ષે જાય છે. માટે સર્વ જીવોનું ભવ્યત્વ સમાન સ્વીકારવા છતાં સમ્યક્ત્વાદિ ભાવોની પ્રાપ્તિ ભિન્ન ભિન્ન કાળ વગેરેમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના ભવ્યત્વથી થાય છે, તેથી દરેક જીવના સિદ્ધિગમનના યોગ્યત્વરૂપ ભવ્યત્વને ભિન્ન ભિન્ન માનવાની જરૂર રહેશે નહીં અર્થાત્ જે જે જીવના ભવ્યત્વનો જે જે પ્રકારે પરિપાકાદિ થાય છે, તે તે પ્રકારનું તે તે જીવનું ભવ્યત્વ છે, માટે દરેક જીવનું ભવ્યત્વ ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવવાળું છે, તેમ માનવાની જરૂર રહેશે નહીં. તેના નિરાકરણ અર્થે ગ્રંથકાર કહે છે —

અનાદિમાન એવું ભવ્યત્વ એક જ છે, અનેક પ્રકારવાળું નથી અર્થાત્ દરેક જીવમાં વર્તતું સિદ્ધિગમનને યોગ્યત્વરૂપ ભવ્યત્વ એક જ છે, પરંતુ મોક્ષગમનને યોગ્યત્વરૂપ ભવ્યત્વ જુદું છે અને તે તે કાળાદિમાં

સમ્યક્ત્વાદિ ભાવો પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય એવું ભવ્યત્વ જુદું છે એ રીતે ભવ્યત્વ અનેક પ્રકારવાળું નથી. આથી તે ભવ્યત્વ જે જે રૂપે પરિણમન પામે છે તે તે રૂપે ભવ્યત્વનો ઉપક્રમણાદિરૂપ તથાભાવ પણ ભવ્યત્વનું પોતાનું સ્વરૂપ છે; કેમ કે દરેક જીવનું સિદ્ધિગમનને યોગ્યત્વરૂપ ભવ્યત્વ એક જ છે, અનેક પ્રકારવાળું નથી. માટે જે જીવનું જે પ્રકારનું સિદ્ધિગમનને યોગ્યત્વરૂપ ભવ્યત્વ હોય તેને અનુરૂપ સામગ્રી પ્રાપ્ત કરીને તે કાળમાં તે જીવનું તે ભવ્યત્વ પરિપાક પામે છે, અને સર્વ ભવ્ય જીવોના ભવ્યત્વનો પરિપાક ભિન્ન ભિન્ન કાળાદિથી થાય છે, તેથી સર્વ ભવ્ય જીવોનું ભવ્યત્વ ભિન્ન ભિન્ન રીતે ઉપક્રમણાદિ પામવાના સ્વભાવવાળું છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. માટે સર્વ ભવ્ય જીવોનું ભવ્યત્વ સર્વથા સમાન નથી.

વળી, ભવ્યત્વનો ઉપક્રમણાદિરૂપ તથાભાવ આત્મભૂત કેમ છે ? તેમાં યુક્તિ આપે છે કે નિજ ભાવ એ સ્વભાવ છે અર્થાત્ ભવ્યત્વનો પોતાનો ભાવ તે ભવ્યત્વનો સ્વભાવ છે, અને દરેક જીવમાં સિદ્ધિગમનને યોગ્યત્વરૂપ ભવ્યત્વ તે તે કાળાદિથી પરિપાક પામે છે, તેથી દરેક ભવ્ય જીવમાં વર્તતા ભવ્યત્વનો પોતાનો ભાવ તે તે કાળમાં તે તે રૂપે ઉપક્રમણાદિ પામવાનો છે, માટે દરેક જીવનું ભવ્યત્વ તે તે કાળમાં તે તે રૂપે ઉપક્રમણાદિ પામવાના સ્વભાવરૂપે ભિન્ન છે અને સિદ્ધિગમનની યોગ્યતારૂપે તુલ્ય છે.

આ રીતે દરેક જીવનું સિદ્ધિગમનયોગ્યત્વરૂપ ભવ્યત્વ અનાદિ સ્વરૂપવાળું છે અને એક જ છે, પરંતુ અનેક પ્રકારવાળું નથી, અને તેવું ભવ્યત્વ જે જે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ પામે છે તે તે પ્રકારના સ્વભાવવાળું છે. આથી દરેક જીવનું જુદા જુદા પ્રકારનું ભવ્યત્વ છે, એમ ફલિત થાય. માટે પૂર્વપક્ષીએ ગ્રંથકારનો પણ જ સ્વીકાર્યો.

તેથી સિદ્ધ થયું કે ભવ્યત્વના ભિન્ન સ્વભાવને કારણે જ દરેક ભવ્ય જીવ ભિન્ન ભિન્ન કાળમાં, ભિન્ન ભિન્ન લિંગમાં, ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રમાં, ભિન્ન ભિન્ન રીતે મોક્ષરૂપ ફળને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૦૬૦॥

અવતરણિકા :

સ્વભાવવાદ એવ તર્હિ તત્ત્વવાદઃ, અનર્હં શેષાઃ કર્મ્માદય ઇત્યાશંક્યાહ -

અવતરણિકાર્થ :

તો સ્વભાવવાદ જ તત્ત્વવાદ છે=ફળનિષ્પત્તિ પ્રત્યે સ્વભાવ જ સંપૂર્ણ કારણ છે, શેષ એવાં કર્માદિ અનંગ છે=અકારણ છે, અર્થાત્ ફળનિષ્પત્તિ પ્રત્યે કારણ નથી, એ પ્રકારની આશંકા કરીને કહે છે -

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૫૮થી ૧૦૬૦માં ગ્રંથકારે બતાવ્યું કે કર્મ, કાળ અને પુરુષકારનો ભવ્યત્વના ઉપક્રમણાદિનો સ્વભાવ સ્વીકારીએ તો દેશનાદિ દ્વારા અભવ્યત્વનું પણ ઉપક્રમણાદિ સ્વીકારવું પડે, અને તેમ સ્વીકારીએ તો અભવ્યને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવે. આ પ્રકારના દોષના નિવારણ માટે પૂર્વપક્ષી કહે કે ભવ્યત્વનું ઉપક્રમણાદિ કરવાનો કર્માદિનો સ્વભાવ નથી. તેથી અર્થથી એ પ્રાપ્ત થયું કે ભવ્યત્વનું પોતાનું ઉપક્રમણાદિ પામવાનું સ્વરૂપ છે, તેથી જીવનું ભવ્યત્વ જે જે પ્રકારનું છે તે તે પ્રકારે પરિપાક પામીને મોક્ષનું સાધક બને છે. માટે દરેક જીવનું ભવ્યત્વ સિદ્ધિગમનની યોગ્યતારૂપે તુલ્ય હોવા છતાં કાળાદિના ભેદથી મોક્ષરૂપ ફળની પ્રાપ્તિરૂપે તુલ્ય નથી. આથી જે જીવ જે કાળ, લિંગાદિને આશ્રયીને મોક્ષે જાય છે, તે જીવનું તેવા પ્રકારનું

ભવ્યત્વ છે; અને તેમ માનીએ તો ભવ્યત્વરૂપ સ્વભાવથી ભિન્ન ભિન્ન કાળાદિમાં મોક્ષરૂપ ફળ નિષ્પન્ન થાય છે, એમ અર્થ પ્રાપ્ત થાય. માટે સ્વભાવવાદ જ તત્ત્વવાદ છે, અને સ્વભાવથી અન્ય એવાં કર્માદિ ચાર કારણો મોક્ષરૂપ ફળ પ્રત્યે કારણ નથી, એમ માનવું પડે. આ પ્રકારની આશંકા કરીને તેના સમાધાનરૂપે ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

ण य सेसाण वि एवं कम्माईणं अणंगया एत्थं ।
तं चिअ तहासहावं जं ते वि अविक्खइ तहेव ॥૧૦૬૧॥

અન્યવાર્થ :

एवं य=अने आ रीते=पूर्वમાં સ્થાપન કર્યું એ રીતે, एत्थं=અહીં=કાર્ય પ્રત્યેના કારણની વિચારણામાં, सेसाण वि कम्माईणं=શેષ પણ કર્માદિની અણંગયા ण=અનંગતા નથી=કાર્ય પ્રત્યે અકારણતા નથી; जं=જે કારણથી તહાસહાવં तं चिअ=તથાસ્વભાવવાળું તે જ=ઉપક્રમણાદિના સ્વભાવવાળું ભવ્યત્વ જ, ते वि=તેઓની પણ=કર્માદિની પણ, अविक्खइ=અપેક્ષા કરે છે. तहेव=તે રીતે જ છે=કર્માદિની અપેક્ષા રાખે તે રીતે જ વિવિધ પ્રકારનું ભવ્યત્વ છે.

ગાથાર્થ :

અને પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું એ રીતે, કાર્ય પ્રત્યેના કારણની વિચારણામાં શેષ પણ કર્માદિની કાર્ય પ્રત્યે કારણતા નથી એમ નહીં; જે કારણથી ઉપક્રમણાદિના સ્વભાવવાળું ભવ્યત્વ જ કર્માદિની પણ અપેક્ષા રાખે છે, તે રીતે જ વિવિધ પ્રકારનું ભવ્યત્વ છે.

ટીકા :

न च शेषाणामप्येवं स्वभावस्थापने कर्मादीनामनङ्गताञ्च विचारे, कुत इत्याह-तदेव=भव्यत्वं तथास्वभावं यत् तानपि=कर्मादीनपेक्षते जीववीर्योल्लसनं प्रति, तथैव चित्रतया भवतीति गायार्थः ॥૧૦૬૧॥

ટીકાર્થ :

અને આ રીતે સ્વભાવનું સ્થાપન હોતે છતે=પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું કે સ્વભાવભેદથી કાર્યભેદ થાય છે એ રીતે સ્વભાવવાદનું સ્થાપન કરાયે છતે, આ વિચારમાં=કાર્ય પ્રત્યેના કારણની વિચારણામાં, શેષ એવા પણ કર્માદિની અનંગતા નથી=અકારણતા નથી.

કયા કારણથી અનંગતા નથી ? એથી કહે છે —

જે કારણથી તથાસ્વભાવવાળું=ઉપક્રમણાદિના સ્વભાવવાળું, તે જ=ભવ્યત્વ જ, જીવવીર્યના ઉલ્લસન પ્રતિ=સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોના પ્રાદુર્ભાવ અર્થે જીવવીર્યનો ઉલ્લાસ કરવા પ્રત્યે, તેઓની પણ=કર્માદિની પણ, અપેક્ષા રાખે છે. તે રીતે જ ચિત્રપણાથી છે=કર્માદિની અપેક્ષા રાખે તે રીતે જ વિવિધપણાથી ભવ્યત્વ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અત્યાર સુધી ગ્રંથકારે યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે દરેક જીવમાં સિદ્ધિગમનને યોગ્ય ભવ્યત્વ તુલ્ય હોવા છતાં ભવ્યત્વ સર્વથા તુલ્ય નથી, પરંતુ કાળાદિના ભેદથી જીવ મોક્ષમાં જાય છે, તેને અનુરૂપ જીવનું ભવ્યત્વ જુદું પણ છે, આથી જ દરેક જીવને આશ્રયીને મોક્ષરૂપ ફળ પ્રત્યે કાલાદિકૃત ભેદ પ્રાપ્ત થાય છે.

આમ સ્વીકારીએ તો સ્થૂલદષ્ટિથી લાગે કે જીવનું જેવું જેવું ભવ્યત્વ હોય તે તે પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન કાળાદિને આશ્રયીને મોક્ષરૂપ કાર્ય થાય છે, માટે કાર્ય પ્રત્યે ભવ્યત્વરૂપ સ્વભાવને કારણ માનીએ, અને સ્વભાવરૂપ કારણથી અન્ય એવાં કર્માદિને કારણ ન માનીએ તો ચાલે. અને એમ સ્વીકારવાથી દરેક જીવનું ભવ્યત્વ કથંચિત્ સમાન અને કથંચિત્ અસમાન પ્રાપ્ત થાય છે, માટે ભવ્યત્વમાં અનેકાંત પ્રાપ્ત થાય છે, જેનાથી સ્યાદાદની સિદ્ધિ થાય છે; આમ છતાં કાર્ય પ્રત્યે ભવ્યત્વને એકાંતે કારણ સ્વીકારવાથી અને કર્માદિને ન સ્વીકારવાથી કાર્યમાત્ર પ્રત્યે પાંચેય કારણોને ઉચિત રીતે સ્વીકારવારૂપ અનેકાંતનો અપલાપ પણ થાય છે. તેથી જેમ સ્વભાવમાં અનેકાંત છે એવું પૂર્વે સ્થાપન કર્યું, તેમ કાર્ય પ્રત્યે કારણના સ્વીકારમાં પણ અનેકાંત છે, એ સ્પષ્ટ કરવા માટે કહે છે —

પૂર્વમાં સ્વભાવવાદનું સ્થાપન કર્યું એથી કાર્ય પ્રત્યે સ્વભાવરૂપ કારણથી અન્ય એવાં કર્માદિ ચાર કારણો નથી એમ સિદ્ધ થતું નથી; કેમ કે દરેક જીવનું તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ પામવાના સ્વભાવવાળું ભવ્યત્વ જીવવીર્યના ઉલ્લાસ પ્રત્યે કર્માદિ ચાર કારણોની પણ અપેક્ષા રાખે તેવા સ્વભાવવાળું છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે દરેક જીવનું ભવ્યત્વ મોક્ષગમનની યોગ્યતારૂપે સમાન છે, અને કાળ, લિંગાદિના ભેદથી મોક્ષગમનની યોગ્યતારૂપે ભિન્ન છે. માટે જે પ્રકારે કાર્ય થાય છે તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ પામવાનું ભવ્યત્વનું સ્વરૂપ છે.

વળી, જે રીતે તે તે પ્રકારે ઉપક્રમણાદિ પામવાનું ભવ્યત્વનું સ્વરૂપ છે, તે રીતે કાર્ય પ્રત્યે કર્માદિ ચાર કારણોની અપેક્ષા રાખવાનું પણ ભવ્યત્વનું સ્વરૂપ છે. તેથી મોક્ષને અનુકૂળ વીર્યનો ઉલ્લાસ થવારૂપ કાર્ય પ્રત્યે તેવા પ્રકારના સ્વભાવવાળું ભવ્યત્વ કર્મભલની અલ્પતાની પણ અપેક્ષા રાખે છે, કાળના પરિપાકની પણ અપેક્ષા રાખે છે અને પુરુષકારની પણ અપેક્ષા રાખે છે. આમ, અન્ય કારણોની અપેક્ષા રાખીને કાર્ય કરવાનો ભવ્યત્વનો સ્વભાવ છે, માટે દરેક જીવનું ભવ્યત્વ અન્ય કારણોની પણ અપેક્ષા રાખે તેવા વિચિત્ર સ્વભાવવાળું છે. આથી મોક્ષરૂપ ફળ પ્રત્યે માત્ર સ્વભાવ કારણ નથી, પરંતુ પાંચેય કારણોનો સમુદાય કારણ છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થયું કે જીવને પૂર્વમાં અનંતી વખત ભૂતાર્થવાચક શ્રુતધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ, છતાં અત્યાર સુધી જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસ થયો નહીં, અને વર્તમાનમાં ભૂતાર્થવાચક શ્રુતધર્મથી જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસ થયો, તેમાં તે જીવનો તેવા પ્રકારનો સ્વભાવ કારણ છે, છતાં તે સ્વભાવ અન્ય ચાર કારણોની પણ અપેક્ષા રાખે છે. આથી જીવવીર્યના ઉલ્લાસનરૂપ ફળ પ્રત્યે પાંચેય કારણોની કારણતા છે, અને જીવનું ભવ્યત્વ આવા સ્વભાવવાળું હોવાને કારણે જ ભૂતાર્થવાચક એવા શ્રુતધર્મથી પૂર્વે જીવવીર્ય ઉલ્લસિત ન થયું અને વર્તમાનમાં થયું. ||૧૦૬૧||

અવતરણિકા :

તતશ્ચ -

અવતરણિકાર્થ :

અને તેથી, અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારે કહ્યું કે જે કારણથી જીવનું તેવા સ્વભાવવાળું ભવ્યત્વ જ જીવવીર્યના ઉલ્લાસ પ્રત્યે કર્માદિની પણ અપેક્ષા રાખે છે, તેથી શું પ્રાપ્ત થાય ? એ 'તતશ્ચ' થી બતાવે છે -

ગાથા :

તત્સમુદાયાઓ ચ્ચિઅ તત્તેણ તહા વિચિત્તરૂવાઓ ।

ઇઅ સો સિઅવાણં તહાવિહં વીરિઅં લહઇ ॥૧૦૬૨॥

અન્યથાર્થ :

ઇઅ=આ રીતે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે, તત્તેણ=તત્ત્વથી તહા વિચિત્તરૂવાઓ= તે પ્રકારે વિચિત્રરૂપવાળા તત્સમુદાયાઓ ચ્ચિઅ=તેના=સ્વભાવાદિના, સમુદાયથી જ સો=તે=પ્રકાંત એવો જીવ, સિઅવાણં=સ્યાદાદ વડે=કાલાદિ પાંચે કારણોની પરસ્પર અપેક્ષા વડે, તહાવિહં વીરિઅં લહઇ=તેવા પ્રકારનું વીર્ય પ્રાપ્ત કરે છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે તત્ત્વથી તે પ્રકારે વિચિત્ર સ્વરૂપવાળા સ્વભાવાદિના સમુદાયથી જ પ્રકાંત એવો જીવ કાલાદિ પાંચેય કારણોની પરસ્પર અપેક્ષા વડે તેવા પ્રકારનું વીર્ય પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકા :

તત્સમુદાયાદેવ=સ્વભાવાદિસમુદાયાદેવ તત્ત્વેન=પરમાર્થેન તથા=તેન પ્રકારેણ વિચિત્રરૂપાત્ સમુદાયાત્ ઇય=એવં, સ=પ્રકાંતો જીવઃ સ્યાદ્વાદેન=અન્યોઽન્યાપેક્ષયા તથાવિધં વીર્યં લભતે, યત ડલ્લસત્યપૂર્વકરણેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૬૨॥

ટીકાર્થ :

ઇય=એવં આ રીતે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે, તત્ત્વેન=પરમાર્થેન તત્ત્વથી=પરમાર્થથી, તથા તત્સ-મુદાયાદેવ=તેન પ્રકારેણ સ્વભાવાદિસમુદાયાદેવ=વિચિત્રરૂપાત્ સમુદાયાત્ તે પ્રકારે તેના સમુદાયથી જ=તે પ્રકાર વડે સ્વભાવાદિના સમુદાયથી જ=વિચિત્રરૂપવાળા સમુદાયથી=વિવિધ સ્વરૂપવાળા સ્વભાવાદિના સમુદાયથી જ, સઃ.....લભતે તે=પ્રકાંત જીવ=ભૂતાર્થવાચક એવા શ્રુતધર્મથી વીર્ય ઉલ્લસિત થવાને કારણે વર્તમાનમાં સમ્યક્ત્વ પામનારો એવો પ્રકાંત જીવ, સ્યાદ્વાદથી=અન્યોન્ય અપેક્ષાથી=કાલાદિ પાંચેય કારણોની પરસ્પર અપેક્ષાથી, તેવા પ્રકારનું=સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનું કારણ બને તેવા પ્રકારનું, વીર્ય પ્રાપ્ત કરે છે, યતઃ.....ગાથાર્થઃ જેના કારણે જીવ અપૂર્વકરણરૂપે ઉલ્લસે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ પ્રમાણે જીવના ભવ્યત્વનો જેમ ઉપક્રમણાદિ પામવાનો સ્વભાવ છે, તેમ કર્મ,

કાળ વગેરે ચાર કારણોની અપેક્ષા રાખવાનો પણ સ્વભાવ છે. તેથી વિચિત્ર સ્વરૂપવાળા સ્વભાવાદિ પાંચના સમુદાયથી જ પ્રકાંત એવો જીવ પાંચ કારણોની પરસ્પર અપેક્ષા રાખીને દ્રવ્યશ્રુતના બળથી સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનું કારણ બને તેવા પ્રકારનું જીવવીર્ય પ્રાપ્ત કરે છે, જેના કારણે તે જીવ અપૂર્વકરણ નામના કરણરૂપે ઉલ્લસિત બને છે અને ગ્રંથિનો ભેદ કરીને સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે.

આનાથી એ ફલિત થયું કે જીવના તેવા પ્રકારના ભવ્યત્વ પ્રમાણે જીવનું વીર્ય ઉલ્લાસ પામે છે, તેથી પૂર્વે અનંતીવાર શ્રુતધર્મની પ્રાપ્તિ થવા છતાં જીવનું વીર્ય ઉલ્લસિત ન થયું, અને વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત થયેલ શ્રુતધર્મથી ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વનું કારણ બને તેવું જીવનું વીર્ય ઉલ્લસિત થયું.

આમ, જીવવીર્યના ઉલ્લસનરૂપ કાર્ય પ્રત્યે દ્રવ્યશ્રુત બાહ્ય નિમિત્તકારણ બને છે, અને કર્મમલની અલ્પતા આદિ કારણો અંતરંગ કારણ બને છે, જેથી જીવના ભવ્યત્વ અનુસાર વીર્યનો ઉલ્લાસ થાય છે, જેના અવલંબનથી જીવ અપૂર્વકરણ કરે છે, અને તે અપૂર્વકરણથી ગ્રંથિનો ભેદ થવા દ્વારા જીવને ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ અર્થાત્ સદ્ભૂત અર્થની જિનવચનાનુસાર યથાર્થ શ્રદ્ધા થવારૂપ, સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૧૦૬૨॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે પરસ્પર અપેક્ષાવાળાં સ્વભાવાદિ પાંચ કારણોના સમુદાયથી જ પ્રકાંત એવો જીવ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનું કારણ બને તેવા પ્રકારના વીર્યને પ્રાપ્ત કરે છે, જેનાથી અપૂર્વકરણરૂપે જીવ ઉલ્લસિત થાય છે.

હવે તે અપૂર્વકરણથી શું થાય છે ? અને તેના દ્વારા ક્રમસર કેવલજ્ઞાન કઈ રીતે થાય છે ? તે બતાવવા અર્થે કહે છે -

ગાથા :

તત્તો અ દવ્વસમ્મં તઓ અ સે હોઙ્ગ ભાવસમ્મં તુ ।
તત્તો ચરણકમેણં કેવલનાણાઙ્ગસંપત્તી ॥૧૦૬૩॥

અન્યથાર્થ :

તત્તો અ=અને તેનાથી=અપૂર્વકરણથી, દવ્વસમ્મં=દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ થાય છે; તઓ અ=અને તેનાથી=દ્રવ્ય-સમ્યક્ત્વથી, સે=તેને=પ્રકાંત એવા જીવને, ભાવસમ્મં તુ=ભાવસમ્યક્ત્વ જ હોઙ્ગ=થાય છે; તત્તો=તેનાથી=ભાવ-સમ્યક્ત્વથી, ચરણકમેણં=ચરણના ક્રમ વડે કેવલનાણાઙ્ગસંપત્તી=કેવલજ્ઞાનાદિની સંપ્રાપ્તિ થાય છે.

ગાથાર્થ :

અને અપૂર્વકરણથી દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ થાય છે, દ્રવ્યસમ્યક્ત્વથી પ્રકાંત એવા જીવને ભાવસમ્યક્ત્વ જ થાય છે, ભાવસમ્યક્ત્વથી ચારિત્રના ક્રમ વડે કેવલજ્ઞાનાદિની સંપ્રાપ્તિ થાય છે.

ટીકા :

તતશ્ચ દ્રવ્યસમ્યક્ત્વં-વક્ષ્યમાણસ્વરૂપં, તતશ્ચ દ્રવ્યસમ્યક્ત્વાત્ સે=તસ્ય ભવતિ ભાવસમ્યક્ત્વમેવ વક્ષ્યમાણલક્ષણં, તતશ્ચરણક્રમેણ ચરણોપશમલક્ષણેન(?ચરણોત્તરોત્તરવૃદ્ધિલક્ષણેન) કેવલજ્ઞાનાદિ-

સમ્પ્રાપ્તિર્ભવતિ, આદિશબ્દાત્ સિદ્ધિપરિગ્રહ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૬૩॥

નોંધ :

ટીકામાં 'ચરણોપશમલક્ષણેન' છે, તેને સ્થાને ચરણોત્તરોત્તરવૃદ્ધિલક્ષણેન હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

અને તેનાથી=અપૂર્વકરણથી, કહેવાનાર સ્વરૂપવાળું દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ થાય છે; અને તેનાથી=દ્રવ્યસમ્યક્ત્વથી, તેને=પ્રકાંત એવા જીવને, કહેવાનાર લક્ષણવાળું ભાવસમ્યક્ત્વ જ થાય છે; તેનાથી=ભાવસમ્યક્ત્વથી, ચરણની ઉત્તર-ઉત્તર વૃદ્ધિસ્વરૂપ ચરણના ક્રમ વડે કેવલજ્ઞાનાદિની સંપ્રાપ્તિ થાય છે. 'આદિ' શબ્દથી= 'કેવલજ્ઞાનાદિ'માં રહેલ 'આદિ' શબ્દથી, સિદ્ધિનો પરિગ્રહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં ગ્રંથકારે યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે દરેક જીવનું મોક્ષને અનુકૂળ ભવ્યત્વ સમાન હોવા છતાં ભિન્ન ભિન્ન કાળમાં ભિન્ન ભિન્ન રીતે મોક્ષે જવાને અનુકૂળ ભવ્યત્વ દરેક જીવનું જુદું છે.

વળી, તે ભવ્યત્વ પણ જીવવીર્યના ઉલ્લાસ પ્રત્યે કર્માદિની અપેક્ષા રાખવાના સ્વભાવવાળું છે; તેથી પરસ્પર અપેક્ષાથી સ્વભાવાદિ પાંચે કારણો દ્વારા જ્યારે જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસ થાય છે, ત્યારે જીવ અપૂર્વકરણને પ્રાપ્ત કરે છે, અને તે અપૂર્વકરણ દ્વારા ગ્રંથિનો ભેદ કરીને આગળમાં બતાવાશે એવા સ્વરૂપવાળા દ્રવ્યસમ્યક્ત્વને જીવ પ્રાપ્ત કરે છે, અને દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી આગળમાં બતાવાશે એવા સ્વરૂપવાળા ભાવસમ્યક્ત્વને જીવ પ્રાપ્ત કરે છે, અને ભાવસમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કર્યા પછી ચારિત્રની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિના ક્રમથી જીવ કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે, અને અંતે સર્વ કર્મના ક્ષયરૂપ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે દ્રવ્યસમ્યક્ત્વથી માંડીને મોક્ષ સુધીના કાર્યની નિષ્પત્તિ પ્રત્યે સ્વભાવાદિ પાંચેય કારણો પરસ્પર અપેક્ષા રાખીને તે તે પ્રકારનું જીવનું વીર્ય ઉલ્લસિત કરે છે, અને જીવનું જેવું જેવું વીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે, તે તે પ્રમાણે જીવને ક્રમસર દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ, ભાવસમ્યક્ત્વ, યાવત્ મોક્ષ સુધીનાં ફળોની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૧૦૬૩॥

અવતરણિકા :

દ્રવ્યસમ્યક્ત્વાદિસ્વરૂપમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

દ્રવ્યસમ્યક્ત્વાદિના=દ્રવ્યસમ્યક્ત્વના અને 'આદિ' પદથી પ્રાપ્ત એવા ભાવસમ્યક્ત્વના, સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

જિણવયણમેવ તત્તં એથ રુઈ હોઈ દવ્વસમ્મત્તં ।

જહભાવણાણસદ્ધાપરિસુદ્ધં ભાવસમ્મત્તં ॥૧૦૬૪॥

અન્યથાર્થ :

અર્થ=અહીં=જીવમાં, જિણવચનમેવ તત્ત્વં=જિનવચન જ તત્ત્વ છે, (એ પ્રકારની) રુદ્ધ=રુચિ દ્રવ્યસમ્યક્ત્વં હોઈ=દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ છે. જહભાવણાણસદ્ધાપરિશુદ્ધં=યથાભાવવાળા જ્ઞાનથી થયેલી શ્રદ્ધાથી પરિશુદ્ધ એવું ભાવસમ્યક્ત્વં=ભાવસમ્યક્ત્વ છે.

ગાથાર્થ :

જીવમાં 'જિનવચન જ તત્ત્વ છે,' એ પ્રકારની રુચિ એ દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ છે, અને 'યથાભાવવાળા જ્ઞાનથી થયેલી શ્રદ્ધાથી પરિશુદ્ધ' એવું ભાવસમ્યક્ત્વ છે.

ટીકા :

'જિનવચનમેવ તત્ત્વં નાડ્યન્દ' इत्यत्र रुचिर्भवति द्रव्यसम्यक्त्वम्=અનાભોગવદ્રુચિમાત્રં, यथाभावाद्=यथावस्थितवस्तुग्राहिणः ज्ञानाच्छ्रद्धापरिशुद्धं स्वकार्यकारितया भावसम्यक्त्वं=नैश्चयिकमिति ગાથાર્થઃ ॥૧૦૬૪॥

ટીકાર્થ :

અહીં=જીવમાં, 'જિનવચન જ તત્ત્વ છે, અન્ય નહીં,' એ પ્રકારની રુચિ દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ છે=અનાભોગવાળી રુચિમાત્ર છે; 'યથાભાવવાળા=યથાવસ્થિત વસ્તુને ગ્રહણ કરનારા, જ્ઞાનથી થયેલી શ્રદ્ધાથી પરિશુદ્ધ' એવું સ્વકાર્યની કારિતારૂપે=ભાવસમ્યક્ત્વના પ્રશમાદિરૂપ કાર્યના કારીપણારૂપે, ભાવસમ્યક્ત્વ છે=નૈશ્ચયિક છે=નિશ્ચયનય સંબંધી સમ્યક્ત્વ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જીવનું વીર્ય સ્વભાવાદિ પાંચ કારણોના સમુદાયથી ઉલ્લસિત થાય છે, ત્યારે જીવ ઉપદેશાદિ કોઈ નિમિત્તને પામીને અપૂર્વકરણ કરે છે, અને અપૂર્વકરણ દ્વારા ગ્રંથિનો ભેદ કરીને ભગવાનના વચનમાં તીવ્ર રુચિવાળો થાય છે; અને તે વખતે તેનામાં 'ભગવાનનું વચન જ તત્ત્વ છે, અન્ય નહીં,' એ પ્રકારની રુચિ પ્રગટે છે, જે દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ છે.

પરંતુ દ્રવ્યસમ્યક્ત્વવાળા જીવની બુદ્ધિ શાસ્ત્રાભ્યાસથી પરિષ્કૃત નહીં થયેલી હોવાથી તેનામાં અનાભોગવાળી રુચિમાત્ર વર્તે છે અર્થાત્ તેને ભગવાને કહેલા તત્ત્વના વિષયમાં હજી ઘણું અજ્ઞાન વર્તે છે. જોકે તે જીવનું તે અજ્ઞાન વિપર્યાસરૂપ નથી, પણ જ્ઞાનાભાવરૂપ છે; અને ભગવાનના વચનમાં જ્ઞાનાભાવથી યુક્ત રુચિ હોવાથી આવા જીવને ઓઘથી સર્વ કલ્યાણનું કારણ ભગવાનનું વચન દેખાય છે. માટે તેનામાં શક્તિનાં પ્રકર્ષથી શાસ્ત્રો ભણવાની અને શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરીને આત્મહિત સાધવાની તીવ્ર રુચિ વર્તે છે. આવા પ્રકારની જિનવચનમાં રુચિ દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ છે.

હવે ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી ભાવસમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી જીવ સંયમ ગ્રહણ કરીને, શાસ્ત્રો ભણીને, જ્યારે સ્વ-પરદર્શનનો વિશદ બોધ કરે છે, ત્યારે તેનામાં ભગવાનના વચનના યથાવસ્થિત પદાર્થને ગ્રહણ કરનારા જ્ઞાનથી વિશિષ્ટ

પ્રકારની શ્રદ્ધા પ્રગટે છે, અને તે શ્રદ્ધાથી પરિશુદ્ધ એવું સ્વકાર્યને કરનારું ભાવસમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે, અર્થાત્ પ્રશમાદિ લિંગને કરનારું નૈશ્વયિક સમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે.

વળી, નિશ્ચયનય, જે કારણ કાર્ય કરતું હોય તે કારણને જ કારણ તરીકે સ્વીકારે છે. તેથી જિનવચનના યથાર્થ બોધપૂર્વકની જે જિનવચનની રુચિ જીવને સંયમની ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરાવતી હોય તે રુચિને નિશ્ચયનય સમ્યક્ત્વ કહે છે. આથી જે સાધુની સંયમની આચરણા સ્વ-પરદર્શનના યથાર્થ બોધપૂર્વક પ્રશમાદિ ભાવો પેદા કરાવે એવી હોય, તે સાધુમાં ભાવસમ્યક્ત્વ છે એમ નિશ્ચયનય કહે છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે જે જીવોએ ગ્રંથિનો ભેદ કરીને સમ્યક્ત્વાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા છે, તોપણ જેમણે શાસ્ત્રોનો વિશદ અભ્યાસ કર્યો નથી, છતાં જેઓમાં ભગવાનના વચનની ઓઘથી રુચિ વર્તે છે, તે જીવોમાં દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ છે; અને જે જીવોએ શાસ્ત્રોનો વિશદ બોધ કરીને ભગવાનના વચનાનુસાર ઉચિત ક્રિયાઓ કરીને પ્રશમાદિ ભાવો પ્રાપ્ત કર્યા છે, તે જીવોમાં ભાવસમ્યક્ત્વ છે. ॥૧૦૬૪॥

અવતરણિકા :

एतदेव भावयति —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ ભાવન કરે છે, અર્થાત્ દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ કરતાં ભાવસમ્યક્ત્વમાં અતિશયિત શ્રદ્ધા હોય છે, એનું જ ભાવન કરે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે જિનવચન જ તત્ત્વ છે, એ પ્રકારની અનાભોગવાળી રુચિમાત્ર અર્થાત્ અજ્ઞાનયુક્ત સામાન્ય રુચિ, દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ છે, અને યથાભાવવાળા જ્ઞાનથી થયેલી શ્રદ્ધાથી પરિશુદ્ધ એવું ભાવસમ્યક્ત્વ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે દ્રવ્યસમ્યક્ત્વમાં જિનવચન પ્રત્યે પારમાર્થિક શ્રદ્ધા હોવા છતાં ભગવાને કહેલ તત્ત્વનો વિશદ બોધ હોતો નથી, અને ભાવસમ્યક્ત્વમાં સ્વદર્શન અને પરદર્શનનો અભ્યાસ હોવાને કારણે ભગવાને કહેલ તત્ત્વનો વિશદ બોધ હોય છે. તેથી દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ કરતાં ભાવસમ્યક્ત્વમાં અનંતગુણી તીવ્ર શ્રદ્ધા હોય છે. એનું જ ભાવન કરે છે —

ગાથા :

सम्मं अत्रायगुणे सुंदरयणम्मि होइ जा सद्धा ।

तत्तोऽणंतगुणा खलु वित्रायगुणम्मि बोद्धव्वा ॥૧૦૬૫॥

અન્વયાર્થ :

सम्मं अत्रायगुणे सुंदरयणम्मि=સમ્યગ્ અજ્ઞાતગુણવાળા સુંદર રત્નમાં જા સદ્ધા=જે શ્રદ્ધા હોઈ=હોય છે, તત્તો=તેનાથી અણંતગુણા ખલુ=અનંતગુણવાળી જ (શ્રદ્ધા) વિત્રાયગુણम्मि=વિજ્ઞાતગુણમાં=જણાયેલા ગુણવાળા સુંદર રત્નમાં, बोद्धव्वा=જાણવી.

ગાથાર્થ :

સમ્યગ્ નહીં જણાયેલા ગુણવાળા સુંદર રત્નમાં જે શ્રદ્ધા હોય છે, તેના કરતાં અનંતગુણી જ શ્રદ્ધા જણાયેલા ગુણવાળા સુંદર રત્નમાં જાણવી.

ટીકા :

સમ્યગ્જ્ઞાતગુણે=મનાગ્જ્ઞાતગુણ इत्यर्थः सुन्दरस्ते-चिन्तामण्यादौ भवति या श्रद्धा-उपादेयविषया, ततः श्रद्धाया अनन्तगुणैव तीव्रतया विज्ञातगुणे तस्मिन् बोद्धव्येति गाथार्थः ॥૧૦૬૫॥

ટીકાર્થ :

સમ્યગ્ નહીં જણાયેલા ગુણવાળા=કંઈક જણાયેલા ગુણવાળા, ચિંતામણિ આદિ સુંદર રત્નમાં ઉપાદેયના વિષયવાળી જે શ્રદ્ધા હોય છે, તે શ્રદ્ધા કરતાં, જણાયેલા ગુણવાળા તેમાં=ચિંતામણિ આદિ સુંદર રત્નમાં, તીવ્રતા હોવાને કારણે અનંતગુણવાળી જ શ્રદ્ધા જાણવી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

દ્રવ્યસમ્યક્ત્વમાં ભગવાનના વચનનું થોડું જ્ઞાન હોય છે, જે જ્ઞાનને કારણે 'જિનવચન જ તત્ત્વ છે, અન્ય નહીં' તેવી જીવને સ્થિર શ્રદ્ધા થાય છે; છતાં મોક્ષમાર્ગને બતાવનારાં સર્વ દર્શનો સાથે તુલના કરીને 'આ જ જિનવચન તત્ત્વ છે', તેવું યથાવસ્થિત વસ્તુને ગ્રહણ કરનારું જ્ઞાન દ્રવ્યસમ્યક્ત્વમાં નથી. આથી જેમ થોડા જ્ઞાતગુણવાળા ચિંતામણિ આદિ રત્નમાં જે ઉપાદેયપણાની શ્રદ્ધા હોય છે, તેના કરતાં અનંતગુણી તીવ્ર શ્રદ્ધા વિજ્ઞાતગુણવાળા ચિંતામણિ આદિ રત્નમાં હોય છે, તેમ દ્રવ્યસમ્યક્ત્વમાં ભગવાનના વચન પ્રત્યે જે શ્રદ્ધા હોય છે, તેના કરતાં અનંતગુણી તીવ્ર શ્રદ્ધા ભાવસમ્યક્ત્વમાં હોય છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે જેને ચિંતામણિ આદિ રત્ન સર્વ ઈષ્ટની સિદ્ધિનું કારણ છે એવું જ્ઞાન હોય, તેને ચિંતામણિ આદિ રત્ન પ્રત્યે ઉપાદેયબુદ્ધિ થાય છે; છતાં જેણે પ્રત્યક્ષથી ચિંતામણિ આદિનું ફળ જોયું નથી, તેને ચિંતામણિ આદિ રત્નમાં જે ઉપાદેયબુદ્ધિ હોય છે, તેના કરતાં જેણે તેનું ફળ સ્વયં અનુભવ્યું છે તેને ચિંતામણિ આદિ રત્નમાં અનંતગુણી ઉપાદેયબુદ્ધિ હોય છે. તે રીતે જેમને “ભગવાનનાં શાસ્ત્રો કષ-છેદ-તાપથી પરિશુદ્ધ છે માટે આ જ ભગવાનનું શાસન એકાંતે કલ્યાણ કરનારું છે” તેવો બોધ નથી, છતાં માર્ગાનુસારી બુદ્ધિ હોવાને કારણે જેઓને રાગાદિથી પ્રતિપક્ષ પ્રવૃત્તિની ઓઘથી રુચિ થઈ છે, અને આ જિનશાસન રાગાદિનો ઉચ્છેદ કરનારું છે તેવો સામાન્યથી બોધ થયો છે, અને તેના કારણે જિનવચન જ તત્ત્વ છે, અન્ય નહીં, તેવી જેઓને રુચિ થઈ છે, તેવા જીવોની આવા પ્રકારની રુચિ, ચિંતામણિ આદિ રત્ન જેવા ભગવાનના વચનના થોડા જ્ઞાનને કારણે થયેલી છે, તેથી આવા જીવોને દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ છે.

વળી, જેમણે સંયમ ગ્રહણ કરીને ભગવાનનાં શાસ્ત્રોના પરમાર્થનો બોધ કર્યો છે, ભગવાનના શાસ્ત્રોનાં પ્રત્યેક વચન કઈ રીતે રાગાદિના ઉચ્છેદનું કારણ છે તે સ્પષ્ટ રીતે જાણ્યું છે, અને અન્ય દર્શનોનાં વચનો મોક્ષમાર્ગને બતાવનારાં હોવા છતાં પૂર્ણ વિવેકવાળાં નહીં હોવાથી એકાંતે રાગાદિનો ઉચ્છેદ કરનારાં નથી તેવું જેઓને જ્ઞાન છે, તેવા જીવોને ભગવાનના વચન પ્રત્યે અનંતગુણી શ્રદ્ધા થાય છે, જે ભાવસમ્યક્ત્વરૂપ છે. ॥૧૦૬૫॥

ગાથા :

તમ્હા ઉ ભાવસમ્મં એવંવિહમેવ હોઝ નાયવ્વં ।
પસમાઈલિંગજણયં નિઅમા એવંવિહં ચેવ ॥૧૦૬૬॥

અન્યચાર્થ :

તમ્હા ઉ=વળી તે કારણથી પસમાઈલિંગજણયં=પ્રશમાદિ લિંગનું જનક એવું ભાવસમ્મં=ભાવસમ્યક્ત્વ એવંવિહમેવ=આવા પ્રકારનું જ નાયવ્વં હોઝ=જ્ઞાતવ્ય થાય છે; નિઅમા=નિયમથી એવંવિહં ચેવ=આવા પ્રકારનું જ છે=ભાવસમ્યક્ત્વ પોતાના પ્રશમાદિ કાર્યને કરનારું જ છે.

ગાથાર્થ :

વળી તે કારણથી પ્રશમાદિ લિંગનું જનક એવું ભાવસમ્યક્ત્વ ગાથા ૧૦૬૪ના ઉત્તરાર્ધમાં બતાવ્યું એવા પ્રકારનું જ જાણવું, નિયમા ભાવસમ્યક્ત્વ પોતાના પ્રશમાદિ કાર્યને કરનારું જ છે.

ટીકા :

યસ્માદેવં તસ્માદ્ ભાવસમ્યક્ત્વમેવંવિધમેવ=યથોક્તલક્ષણં ભવતિ જ્ઞાતવ્યં પ્રશમાદિલિંગજનકં=સ્વકાર્યકૃદિત્યર્થઃ, નિયમાદેવંવિધમેવ, નાડન્યદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૬૬॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી આમ છે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ પ્રમાણે અજ્ઞાતગુણવાળા જિનવચનમાં જે શ્રદ્ધા થાય છે તે શ્રદ્ધા કરતાં વિજ્ઞાતગુણવાળા જિનવચનમાં અનંતગુણી જ શ્રદ્ધા થાય છે એમ છે, તે કારણથી પ્રશમાદિ લિંગને પેદા કરનારું=પોતાના કાર્યને કરનારું, ભાવસમ્યક્ત્વ આવા પ્રકારનું જ=યથોક્તલક્ષણવાળું જ=જે પ્રમાણે ગાથા ૧૦૬૪ના ઉત્તરાર્ધમાં કહેવાયું તે પ્રકારના સ્વરૂપવાળું જ, જ્ઞાતવ્ય થાય છે; નિયમથી આવા પ્રકારનું જ છે=ભાવસમ્યક્ત્વ પોતાના પ્રશમાદિ કાર્યને કરનારું જ છે, અન્ય નહીં=ભાવસમ્યક્ત્વ પોતાના કાર્યને નહીં કરનારું હોતું નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ કરતાં ભાવસમ્યક્ત્વમાં અનંતગુણી જ તીવ્ર શ્રદ્ધા હોય છે, તે કારણથી ભાવસમ્યક્ત્વ ગાથા ૧૦૬૪ના ઉત્તરાર્ધમાં કહેવાયેલ સ્વરૂપવાળું જ છે; કેમ કે આવા પ્રકારની શ્રદ્ધાવાળા જીવો ભગવાનના વચનના પરમાર્થને જાણીને અવશ્ય શક્તિ અનુસાર યત્ન કરનારા હોય છે, તેથી તેઓની ભગવાનના વચનમાં થયેલી અનંતગુણી રુચિ અવશ્ય પોતાના કાર્યને કરે છે. આથી જિનવચનના પરમાર્થને જાણીને, ઉચિત ક્રિયાઓ કરીને, પ્રશમાદિ લિંગો પેદા કરાવે તેવી ઉત્તમ કોટિની રુચિ ભાવસમ્યક્ત્વમાં હોય છે. વળી તેને દૃઢ કરવા માટે ટીકામાં કહ્યું કે ભાવસમ્યક્ત્વ નિયમથી આવા પ્રકારનું જ છે અર્થાત્ પ્રશમાદિરૂપ પોતાનું કાર્ય કરે એવા પ્રકારનું જ છે, અન્ય નહીં.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે યથાવસ્થિત વસ્તુને ગ્રહણ કરનારા જ્ઞાનથી થયેલી શ્રદ્ધાથી પરિશુદ્ધ એવું પ્રશમાદિ કાર્યને કરનારું ભાવસમ્યક્ત્વ છે, અને ભાવસમ્યક્ત્વ આવું કેમ છે ? તે બતાવવા માટે પૂર્વગાથામાં

કહ્યું કે દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ કરતાં ભાવસમ્યક્ત્વમાં અનંતગુણી જ તીવ્ર શ્રદ્ધા હોય છે, અને આ અનંતગુણી શ્રદ્ધા જિનવચનના પરમાર્થને જાણવામાત્રથી ચરિતાર્થ થનારી નથી, પરંતુ જિનવચનના બોધ પ્રમાણે શક્તિ અનુસાર પ્રયત્ન કરાવનારી છે. માટે પ્રસ્તુત ગાથાના અંતે કહ્યું કે ભાવસમ્યક્ત્વ નિયમા આવા પ્રકારનું જ છે. ॥૧૦૬૬॥

અવતરણિકા :

ભાવસમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી તેનાથી ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ દ્વારા મોક્ષની પ્રાપ્તિ કઈ રીતે થાય છે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

તત્તો અ તિવ્વભાવા પરિસુદ્ધો હોઈ ચરણપરિણામો ।
તત્તો દુક્ખવિમોક્ષો સાસયસોક્ષો તઓ મોક્ષો ॥૧૦૬૭॥

અન્વયાર્થ :

તત્તો અ=અને તેનાથી=ભાવસમ્યક્ત્વથી, (તીવ્ર શુભ ભાવ થાય છે.) તિવ્વભાવા=તીવ્ર ભાવથી પરિસુદ્ધો ચરણપરિણામો=પરિશુદ્ધ એવો ચરણનો પરિણામ હોઈ=થાય છે, તત્તો=તેનાથી=પરિશુદ્ધ એવા ચરણના પરિણામથી, દુક્ખવિમોક્ષો=દુઃખનો વિમોક્ષ થાય છે, તઓ=તેનાથી=દુઃખના વિમોક્ષથી, સાસયસોક્ષો મોક્ષો=શાશ્વત સૌખ્યરૂપ મોક્ષ થાય છે.

ગાથાર્થ :

અને ભાવસમ્યક્ત્વથી તીવ્ર શુભ ભાવ થાય છે, તીવ્ર શુભ ભાવથી પરિશુદ્ધ એવો ચારિત્રનો પરિણામ થાય છે, તે પરિણામથી દુઃખનો વિમોક્ષ થાય છે, તે દુઃખના વિમોક્ષથી શાશ્વત સુખરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

ટીકા :

તતશ્ચ=યથોદિતાત્ સમ્યક્ત્વાત્ તીવ્રો ભાવઃ શુભઃ, તતઃ તીવ્રભાવાત્ પરિશુદ્ધો ભવતિ નિષ્કલઙ્કશ્ચરણ-પરિણામો ભાવરૂપ ઇત્યર્થઃ, તતઃ ચરણપરિણામાત્ સકાશાદ્ દુઃખવિમોક્ષઃ=ઘાતિકર્મભવોપગ્રાહિકર્મ-વિમોક્ષઃ, શાશ્વતસૌખ્યસ્તતો મોક્ષ ઇતિ ગાથાર્થઃ. ॥૧૦૬૭॥

ટીકાર્થ :

અને તેનાથી=યથોદિત એવા સમ્યક્ત્વથી=જે પ્રકારે ગાથા ૧૦૬૪ના ઉત્તરાર્થમાં કહેવાયું તે પ્રકારના ભાવસમ્યક્ત્વથી, તીવ્ર એવો શુભ ભાવ થાય છે; તે તીવ્ર ભાવથી પરિશુદ્ધ=નિષ્કલંક, એવો ભાવરૂપ ચરણનો પરિણામ થાય છે; તે ચરણના પરિણામથી દુઃખનો વિમોક્ષ થાય છે=ઘાતી કર્મ અને ભવોપગ્રાહી કર્મનો વિમોક્ષ થાય છે; તેનાથી=તે દુઃખના વિમોક્ષથી, શાશ્વત સુખપણારૂપ મોક્ષ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી શાસ્ત્રાભ્યાસ કરીને ગીતાર્થ થયેલા મહાત્માઓને ભાવસમ્યક્ત્વ થાય છે, અને તે ભાવસમ્યક્ત્વથી તેઓને તીવ્ર ભાવ થાય છે અર્થાત્ ભાવસમ્યક્ત્વવાળા જીવો પ્રશમાદિ ભાવવાળા હોય છે, તેથી તેઓને સંસારનો અંત કરે એવો તીવ્ર શુભ ભાવ થાય છે; જેનાથી તેઓને પરિશુદ્ધ એવો ચારિત્રનો પરિણામ થાય છે અર્થાત્ દોષોથી સંપૂર્ણ રહિત અને ઉત્તરોત્તર સંયમના કંડકોની વૃદ્ધિનું કારણ બને તેવો અસંગઅનુષ્ઠાનરૂપ ચારિત્રનો પરિણામ થાય છે; અને તેનાથી તેઓના દુઃખનો મોક્ષ થાય છે અર્થાત્ જીવને દુઃખ દેનારાં એવાં ઘાતી કર્મો અને ભવોપશ્રાહી કર્મોનો વિમોક્ષ થાય છે.

આશય એ છે કે ભાવસમ્યક્ત્વવાળા યોગીઓને સંસારનો ઉચ્છેદ કરાવે એવો તીવ્ર શુભ ભાવ વર્તે છે, તેથી તેઓ અત્યંત અપ્રમાદભાવથી ચારિત્રમાં યત્ન કરીને ક્ષપકશ્રેણિ માંડે છે, અને ઘાતી કર્મોનો નાશ કરે છે; તેમ જ ઉચિત કાળે યોગનિરોધ કરીને ભવોપશ્રાહી એવાં સર્વ કર્મોનો નાશ કરે છે, અને અંતે તેઓ શાશ્વત સુખરૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે. ॥૧૦૬૭॥

અવતરણિકા :

પ્રાસંગિકમભિધાય પ્રકૃતે મીલયતિ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રાસંગિકને કહીને પ્રકૃતમાં મેળવે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૧૯-૧૦૨૦માં ગીતાર્થ આચાર્યએ શિષ્યો પાસે શેનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ ? તે બતાવતાં કહ્યું કે આચાર્યએ શિષ્યો પાસે સુપ્રશસ્ત એવા નંદીસૂત્ર આદિ જિનવચનનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, અથવા કોઈ યોગ્યતર શિષ્યોને જાણીને દષ્ટિવાદાદિનું અથવા તો દષ્ટિવાદાદિમાંથી નિવ્યૂઠ એવાં શેષ શાસ્ત્રોનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. વળી દષ્ટિવાદાદિમાંથી નિવ્યૂઠ એવાં શાસ્ત્રો કયાં છે ? તે બતાવવા માટે ગાથા ૧૦૨૧માં નિવ્યૂઠનું લક્ષણ કરતાં કહ્યું કે ગ્રંથરૂપ જેમાં કષ-છેદ-તાપથી પરિશુદ્ધ એવો સમ્યગ્ ધર્મ વર્ણન કરાયો હોય તે ગ્રંથરૂપ નિવ્યૂઠ છે. તેથી જિજ્ઞાસા થાય કે ધર્મના વિષયમાં કષ-છેદ-તાપ કેવા પ્રકારનાં છે ? માટે ગાથા ૧૦૨૨થી ૧૦૨૪માં કષાદિનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, અને ગાથા ૧૦૨૫માં કહ્યું કે કષાદિથી પરિશુદ્ધ ન હોય એવો શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ ધર્મ ફળને અવશ્ય સાધતો નથી; અને તેની પુષ્ટિ માટે ગાથા ૧૦૨૬-૧૦૨૭માં કહ્યું કે ધર્મ એ ઉત્તમ પુરુષાર્થ છે, તેથી ધર્મમાં ઠગાયેલો જીવ સર્વ કલ્યાણોમાં ઠગાય છે, અને ધર્મમાં નહીં ઠગાયેલો જીવ સર્વ કલ્યાણોમાં ઠગાતો નથી. આથી કલ્યાણના અર્થી જીવે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મની કષાદિથી પરીક્ષા કરવી જોઈએ.

વળી ત્યાં કોઈને જિજ્ઞાસા થાય કે તે કલ્યાણો શું છે ? તેથી પ્રાસંગિક રીતે ગાથા ૧૦૨૮માં કહ્યું કે સંપ્રાપ્તમોક્ષબીજવાળા જીવને દેવલોકાદિમાં શુભાનુબંધી સુખો પ્રાપ્ત થાય છે એ કલ્યાણો છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે મોક્ષબીજ શું ચીજ છે ? તેથી ગાથા ૧૦૨૯માં પ્રાસંગિક રીતે મોક્ષબીજનું સ્વરૂપ બતાવીને ગાથા ૧૦૩૧માં કહ્યું કે ભૂતાર્થના વાયક એવા શ્રુતધર્મથી ભૂતાર્થના શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થાય છે. ત્યાં પણ

આનુષંગિક શંકા થઈ કે જીવને ભૂતાર્થવાચક એવા શ્રુતધર્મની અનંતીવાર પ્રાપ્તિ થવા છતાં અત્યાર સુધી ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ કેમ ન થયું ? તેનો પણ ઉચિત ખુલાસો કરીને ગાથા ૧૦૬૭ સુધી બતાવ્યું કે જ્યારે ભૂતાર્થવાચક શ્રુતધર્મથી જીવનું વીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે, ત્યારે ભૂતાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ થાય છે, જે પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ બને છે.

આમ, ગાથા ૧૦૨૮થી આરંભીને કલ્યાણો શું છે ? ઇત્યાદિ સર્વ વસ્તુને પ્રાસંગિક રીતે કહીને તેનું પ્રકૃત સાથે મિલન કરે છે, અર્થાત્ ગાથા ૧૦૨૭માં કહેલ કે બુદ્ધિમાને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી શ્રુતાદિ ધર્મની સમ્યગ્ પરીક્ષા કરવી જોઈએ, તે કથનનું પ્રકૃત કથન સાથે યોજન કરે છે —

ગાથા :

સુઅધમ્મસ્સ પરિક્ષા તંઓ કસાઈંહિં હોઝ કાયવ્વા ।
તત્તો ચરિત્તધમ્મો પાયં હોઝ તિ કાઝણં ॥૧૦૬૮॥

અન્યથાર્થ :

તઓ=તે કારણથી=જે કારણથી ગાથા ૧૦૨૫ થી ૧૦૨૭ કહ્યું એમ છે તે કારણથી, સુઅધમ્મસ્સ=શ્રુતધર્મની કસાઈંહિં=કષાદિ વડે પરિક્ષા=પરીક્ષા કાયવ્વા હોઝ=કર્તવ્ય થાય છે.

(અહીં પ્રશ્ન થાય કે કલ્યાણનું કારણ શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ છે, તેથી કષાદિ વડે બંને ધર્મની પરીક્ષા કરવી જોઈએ; છતાં માત્ર શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવી જોઈએ એમ કેમ કહ્યું ? એથી કહે છે —)

પાયં=પ્રાય: તત્તો=તેનાથી=શ્રુતધર્મથી, ચરિત્તધમ્મો=ચારિત્રધર્મ હોઝ=થાય છે, તિ કાઝણં=એથી કરીને (કષાદિ વડે શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવી જોઈએ.)

ગાથાર્થ :

જે કારણથી ગાથા ૧૦૨૫થી ૧૦૨૭માં કહ્યું એમ છે તે કારણથી, શ્રુતધર્મની કષાદિ વડે પરીક્ષા કરવી જોઈએ.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કલ્યાણનું કારણ શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ છે, તેથી કષાદિ વડે બંને ધર્મની પરીક્ષા કરવી જોઈએ, છતાં શ્રુતધર્મની જ પરીક્ષા કરવાની કેમ કહી ? એથી કહે છે —

પ્રાય: કરીને શ્રુતધર્મથી ચારિત્રધર્મ થાય છે, એથી કરીને કષાદિ વડે શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવી જોઈએ.

ટીકા :

શ્રુતધર્મસ્ય-ચારિત્રધર્મવ્યવસ્થાકારિણ: પરીક્ષા=વિચારણા તત: કષાદિભિ: =કષચ્છેદતાપૈર્ભવતિ કર્તવ્યા, કિમિત્યત્રાહ-તત: =શ્રુતધર્મ્માત્ ચારિત્રધર્મ: પ્રાયો=બાહુલ્યેન ભવતીતિ કૃત્વા, તસ્મિન્ પરીક્ષિતે સ પરીક્ષિત એવેતિ ગાથાર્થ: ॥૧૦૬૮॥

ટીકાર્થ :

શ્રુતધર્મ.....કર્તવ્યા, તે કારણથી=ગાથા ૧૦૨૫ થી ૧૦૨૭માં કહ્યું કે કષાદિ વડે અપરિશુદ્ધ એવો

ધર્મ અવશ્ય ફળમાં વિસંવાદી છે, ધર્મમાં ઠગાયેલો જીવ સર્વ કલ્યાણોમાં ઠગાય છે અને ધર્મમાં નહીં ઠગાયેલો જીવ સર્વ કલ્યાણોમાં ઠગાતો નથી, તે કારણથી, ચારિત્રધર્મની વ્યવસ્થાને કરનારા શ્રુતધર્મની કષાદિ વડે=કષ-છેદ અને તાપ વડે, પરીક્ષા=વિચારણા, કર્તવ્ય થાય છે.

કિમિત્યત્રાહ - કયા કારણથી ? અર્થાત્ શ્રુતધર્મની અને ચારિત્રધર્મની પરીક્ષા કરવી જોઈએ એમ ન કહેતાં શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવી જોઈએ, એમ કયા કારણથી કહ્યું ? એમાં કહે છે -

તતઃ.....કૃત્વા, પ્રાયઃ=બહુલપણાથી, તેનાથી=શ્રુતધર્મથી, ચારિત્રધર્મ થાય છે, એથી કરીને કષાદિ વડે શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવી જોઈએ, એમ કહેલ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે શ્રુતધર્મથી ચારિત્રધર્મ થાય છે, તોપણ કલ્યાણનું કારણ તો શ્રુતરૂપ અને ચારિત્રરૂપ ઉભય ધર્મ છે. તેથી જેમ કષાદિ વડે શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવી જોઈએ તેમ ચારિત્રધર્મની પણ પરીક્ષા કરવી જોઈએ. એથી કહે છે -

તસ્મિન્.....ગાથાર્થઃ તે પરીક્ષિત હોતે છતે=શ્રુતધર્મ કષાદિ વડે પરીક્ષા કરાયેલ હોતે છતે, તે પરીક્ષિત જ થાય છે=ચારિત્રધર્મ પરીક્ષા કરાયેલ જ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૨૫માં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે જે ધર્મ કષાદિ ત્રણેય વડે પરિશુદ્ધ ન હોય અથવા તો કષાદિ ત્રણમાંથી કોઈપણ એકમાં સારી રીતે ઘટતો ન હોય, તેવો ધર્મ નિયમથી પોતાના સાધ્યને સાધતો નથી; અને ગાથા ૧૦૨૬-૧૦૨૭માં કહ્યું કે ધર્મ એ ઉત્તમ પુરુષાર્થ છે, તેથી ધર્મમાં છેતરાયેલો જીવ સર્વ કલ્યાણોમાં છેતરાય છે, અને ધર્મમાં નહીં છેતરાયેલો જીવ સર્વ કલ્યાણોમાં છેતરાતો નથી. તેથી કલ્યાણના અર્થી જીવે શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મની સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી પરીક્ષા કરવી જોઈએ.

આમ છતાં પ્રસ્તુત ગાથામાં કષાદિ વડે માત્ર શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવાની કહી. તેથી વિચારકને પ્રશ્ન થાય કે કષાદિ વડે શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવામાં આવે તો સાચો શ્રુતધર્મ પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ કષાદિ વડે ચારિત્રધર્મની પરીક્ષા કરવામાં ન આવે તો સાચો ચારિત્રધર્મ પ્રાપ્ત થાય નહીં; અને શ્રુતધર્મ શુદ્ધ પ્રાપ્ત થવા છતાં ચારિત્રધર્મ શુદ્ધ પ્રાપ્ત ન થાય તો કલ્યાણ કઈ રીતે થઈ શકે ? માટે ખુલાસો કર્યો કે પ્રાયઃ શ્રુતધર્મથી ચારિત્રધર્મ થાય છે. તેથી શ્રુતધર્મ કષાદિ વડે શુદ્ધ પ્રાપ્ત થયો હોય તો ચારિત્રધર્મ પણ શુદ્ધ જ પ્રાપ્ત થાય, અને તે સ્પષ્ટ કરવા માટે ટીકામાં કહ્યું કે શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરાયે છતે ચારિત્રધર્મની પણ પરીક્ષા થઈ જાય છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે કલ્યાણનો અર્થી જીવ કષ-છેદ-તાપ વડે શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરે, અને તે શુદ્ધ શ્રુતધર્મથી પ્રાપ્ત થયેલા બોધ પ્રમાણે સમ્યગ્ પ્રવૃત્તિ કરે તો તેને ચારિત્રધર્મ પણ શુદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે શ્રુતધર્મની પરીક્ષાથી ચારિત્રધર્મની પણ પરીક્ષા થઈ જાય છે.

અહીં 'પ્રાયઃ' શબ્દથી એ કહેવું છે કે કેટલાક જીવો શ્રુતધર્મની કષાદિથી પરીક્ષા કરીને સમ્યગ્ શ્રુતધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ તેઓમાં તેવા પ્રકારનું સત્ત્વ ન હોવાથી તેઓ સમ્યગ્ ચારિત્રધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી; છતાં કલ્યાણનો અર્થી જીવ શુદ્ધ એવા શ્રુતધર્મને સ્વીકાર્યા પછી પ્રાયઃ કરીને ચારિત્રધર્મને પણ સ્વીકારે છે, એમ જણાવવા માટે કહ્યું કે પ્રાયઃ શ્રુતધર્મથી ચારિત્રધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે.

www.iainelibrary.org

નાશ કરવામાં સમર્થ એવાં ધ્યાન-અધ્યયનાદિની વિધિ છે, તે શ્રુતધર્મ કષપરીક્ષાથી શુદ્ધ છે.

શાસ્ત્ર સામાન્યથી વિધિ અને નિષેધ બતાવે છે અર્થાત્ જે પ્રવૃત્તિ આત્માને અહિતકારી છે તેનો નિષેધ કરે છે, અને જે પ્રવૃત્તિ આત્માને હિતકારી છે તેનું વિધાન કરે છે; અને જે શાસ્ત્રમાં પાપની પ્રવૃત્તિનો નિષેધ બતાવ્યો હોવા છતાં સૂક્ષ્મ નિષેધ બતાવ્યો ન હોય, તે શાસ્ત્રમાં પાપની પ્રવૃત્તિનો સ્થૂલથી નિષેધ બતાવ્યો હોવાથી તે શાસ્ત્ર કષથી શુદ્ધ નથી; પરંતુ જે શાસ્ત્રમાં સૂક્ષ્મ પણ પાપની પ્રવૃત્તિનો નિષેધ બતાવ્યો હોય તે શાસ્ત્ર કષથી શુદ્ધ છે; અને જે શાસ્ત્રમાં કોઈક પાપપ્રવૃત્તિનો નિષેધ બતાવ્યો હોય, અને કોઈક પાપપ્રવૃત્તિનો નિષેધ ન બતાવ્યો હોય, તે શાસ્ત્ર પણ કષથી શુદ્ધ નથી; પરંતુ જે શાસ્ત્રમાં સર્વ પાપપ્રવૃત્તિનો નિષેધ બતાવ્યો હોય તે શાસ્ત્ર કષથી શુદ્ધ છે.

વળી, શાસ્ત્ર જેમ આત્માનું અહિતમાંથી રક્ષણ કરવા માટે પાપનો નિષેધ કરે છે, તેમ આત્માને હિતમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવા માટે ધ્યાન-અધ્યયનાદિનું વિધાન પણ કરે છે. તેથી જે શાસ્ત્રમાં રાગાદિરૂપ મોહના પરિણામનો નાશ કરવા સમર્થ બને એવી ધ્યાનાદિની ક્રિયા બતાવી હોય તે શાસ્ત્રનાં વિધિવાક્યો કષશુદ્ધ છે; પરંતુ જે શાસ્ત્રમાં બતાવેલી ધ્યાનાદિની પ્રવૃત્તિ મોહનું ઉન્મૂલન કરવા સમર્થ ન બનતી હોય, તે શાસ્ત્રનાં વિધિવાક્યો કષશુદ્ધ નથી.

આમ, જે શાસ્ત્રનાં વિધિવચનો રાગાદિના ઉન્મૂલનનું કારણ બનતાં હોય, અને નિષેધવચનો સૂક્ષ્મ અને સંપૂર્ણ પાપપ્રવૃત્તિના નિરોધનું કારણ બનતાં હોય, તે શાસ્ત્ર કષપરીક્ષાથી શુદ્ધ કહેવાય.

એ જ રીતે આવા કષશુદ્ધ શાસ્ત્રના વચનાનુસાર જે પુરુષને યથાર્થ જ બોધ થાય, તે પુરુષને પ્રાપ્ત થયેલ શ્રુતજ્ઞાન કષશુદ્ધ છે અને કષશુદ્ધ પણ શાસ્ત્રથી જે પુરુષને તે પ્રકારનો યથાર્થ બોધ ન થાય, તે પુરુષને પ્રાપ્ત થયેલ શ્રુતજ્ઞાન કષશુદ્ધ નથી. ॥૧૦૬૯॥

અવતરણિકા :

इत्थं लक्षणमभिधायोदाहरणमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આ રીતે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે, લક્ષણને=કષશુદ્ધ શ્રુતધર્મના સ્વરૂપને, કહીને ઉદાહરણને=વિધિ-નિષેધવિષયક કષશુદ્ધ શ્રુતધર્મના દૃષ્ટાંતને, કહે છે —

ગાથા :

जह मणवयकाएहिं परस्स पीडा दढं न कायव्वा ।
झाएअव्वं च सया रागाइविवक्खजालं तु ॥१०७०॥

અન્યથાર્થ :

જહ=જે પ્રમાણે મણવયકાએહિં=મન-વચન-કાયા વડે પરસ્સ પીડા=પરની પીડા દઢં=દૃઢ=અત્યંત, ન કાયવ્વા=ન કરવી જોઈએ, સયા ચ=અને સદા રાગાઈવિવક્ખજાલં તુ=રાગાદિના વિપક્ષજાલનું જ ઝાએઅવ્વં=ધ્યાન કરવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

જે પ્રમાણે મન-વચન-કાયા વડે પરની પીડા અત્યંત ન કરવી જોઈએ, અને હંમેશાં રાગાદિના વિપક્ષ એવા પદાર્થનું જ ચિંતવન કરવું જોઈએ અર્થાત્ તેવા પદાર્થને બતાવનારા શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવું જોઈએ અને તેના અર્થથી આત્માને ભાવિત કરવો જોઈએ.

ટીકા :

यथा मनोवाक्कायैः करणभूतैः परस्य पीडा दृढं न कर्त्तव्या क्षान्त्यादिभेदेन, तथा ध्यातव्यं च सदा विधिना रागादिविपक्षजालं तु यथोचितमिति गाथार्थः ॥૧૦૭૦॥

ટીકાર્થ :

જે પ્રમાણે કરણભૂત એવા મન-વચન-કાયા વડે પરની પીડા ક્ષાંતિ આદિના ભેદથી=ક્ષમાદિના પરિણામથી, દૃઢ=અત્યંત, ન કરવી જોઈએ; અને તે રીતે સદા વિધિ વડે રાગાદિના વિપક્ષજાલનું જ યથોચિત ધ્યાન કરવું જોઈએ=રાગાદિથી વિપરીત ભાવોના સમૂહનું ઔચિત્યપૂર્વક ધ્યાન કરવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કષયશુદ્ધ શ્રુતધર્મનું લક્ષણ બતાવતાં પ્રથમ નિષેધ બતાવ્યો, કે જે શાસ્ત્રમાં સાવધવિષયક સૂક્ષ્મ અને સંપૂર્ણ નિષેધ હોય તે શાસ્ત્ર કષયશુદ્ધ છે. તેમાં હવે દૃષ્ટાંત બતાવે છે —

જે પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે પરપીડાના કરણભૂત એવાં મન-વચન-કાયા દ્વારા અન્ય જીવોની પીડાનું અત્યંત વર્જન કરવું જોઈએ, અને તે અત્યંત વર્જન ક્ષાંતિ આદિના ભેદથી કરવું જોઈએ, અર્થાત્ જે સાધુ ક્ષમા વગેરે દશ પ્રકારના શ્રમણધર્મમાં અત્યંત અપ્રમાદથી યત્ન કરતા હોય, તે સાધુ અન્ય જીવોની પીડાનું અત્યંત વર્જન કરી શકે છે, અન્ય નહીં. અને આવા પ્રકારનો સાવધ પ્રવૃત્તિનો નિષેધ જે શાસ્ત્રમાં કર્યો હોય તે શાસ્ત્ર કષયપરીક્ષાથી શુદ્ધ છે; તેમ જ તેવા શાસ્ત્રના વચનથી થયેલો યથાર્થ બોધ કષયશુદ્ધ શ્રુતજ્ઞાન છે.

વળી, પૂર્વગાથામાં કષયશુદ્ધ શ્રુતધર્મનું લક્ષણ બતાવતાં વિધિ બતાવી, કે જે શાસ્ત્રમાં રાગાદિના નાશમાં સમર્થ એવા ધ્યાનાદિનું વિધાન હોય તે શાસ્ત્ર કષયશુદ્ધ છે. તેમાં હવે દૃષ્ટાંત બતાવે છે —

જે શાસ્ત્રમાં એવું કહ્યું હોય કે હંમેશાં વિધિપૂર્વક રાગાદિના વિપક્ષના સમૂહને બતાવનારાં શાસ્ત્રવચનોનું યથોચિત ચિંતવન કરવું જોઈએ, તે શાસ્ત્ર કષયશુદ્ધ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે કોઈ શાસ્ત્રમાં વિધિપૂર્વક ધ્યાનાદિ કરવાનું વિધાન હોય, પરંતુ તે ધ્યાનાદિ રાગાદિના ઉચ્છેદનું કારણ બને તે રીતે ન બતાવ્યાં હોય, તો તે શાસ્ત્ર કષયપરીક્ષાથી શુદ્ધ નથી. અને જે શાસ્ત્રમાં કહ્યું હોય કે હંમેશાં રાગાદિનો ઉચ્છેદ થાય તે રીતે વિધિપૂર્વક ધ્યાનાદિ ઉચિત અનુજ્ઞાન સેવવાં જોઈએ, તો તે શાસ્ત્ર કષયપરીક્ષાથી શુદ્ધ છે; કેમ કે આવા શાસ્ત્રમાં બતાવેલ વિધિવાક્ય અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે, તો જીવમાં અવશ્ય મોહના પરિણામો ઘટે છે, જેથી ઉત્તરોત્તર ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે. માટે આવા પ્રકારના વિધિ અને નિષેધવાળો શ્રુતધર્મ કષયશુદ્ધ છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે પરપીડા અત્યંત ન કરવી જોઈએ એ કથનથી જીવરક્ષાની સૂક્ષ્મ યતના પ્રાપ્ત થાય; પરંતુ ક્ષાંતિ આદિના ભેદથી પરપીડા અત્યંત કરવી ન જોઈએ, એ કથનથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સાધુમાં

ક્ષમા આદિ ભાવો ન વર્તતા હોય તે વખતે બાહ્ય રીતે પરપીડાના પરિહાર અર્થે સાધુ સૂક્ષ્મ યતના કરતા હોય તોપણ તે સાધુમાં પરપીડાને અનુકૂળ કષાયની પરિણતિ વર્તે છે; કેમ કે કાષાયિક ભાવો પરપીડાના બીજ છે. આથી પરપીડાના પરિહારના અર્થી સાધુએ જેમ બાહ્ય રીતે સૂક્ષ્મ યતના કરવી જોઈએ, તેમ અંતરંગ રીતે પરપીડાના બીજભૂત કાષાયિક ભાવોના અપ્રવર્તનમાં પણ યત્ન કરવો જોઈએ. તેથી પરપીડાના પરિહાર માટે ક્ષમા આદિ ભાવોપૂર્વક બાહ્ય ઉચિત જયણા કરનારા સાધુથી જ સાવધ પ્રવૃત્તિનો સૂક્ષ્મ અને સંપૂર્ણ વિષયવાળો પરિહાર થાય છે.

વળી, “સદા વિધિપૂર્વક રાગાદિ વિપક્ષજાલનું યથોચિત ધ્યાન કરવું જોઈએ,” એ કથનમાં ‘યથોચિત’ શબ્દનું તાત્પર્ય એ છે કે પોતાની ભૂમિકાનો વિચાર કરીને ઉપરની ભૂમિકાને પ્રાપ્ત કરવામાં જે રાગાદિ બાધક બનતા હોય તે રાગાદિના વિરુદ્ધ ભાવોના સમૂહનું ચિંતવન કરવું જોઈએ, પરંતુ જો પોતાની ભૂમિકાનો વિચાર કર્યા વગર અત્યંત ઉપરની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિના બાધક એવા રાગાદિના વિરુદ્ધ ભાવોનું ચિંતવન કરવામાં આવે તો ફળ પ્રાપ્ત થાય નહીં.

જેમ કે દેશવિરતિ પાળવા માટે પણ અસમર્થ શ્રાવક જિનકલ્પ વગેરેના ભાવોની નિષ્પત્તિમાં બાધક બનનારા રાગાદિના વિપક્ષ ભાવોનું ચિંતવન કરે તો તે ચિંતવન ફળપ્રાપ્તિનું કારણ બનતું નથી, પરંતુ દેશવિરતિની નિષ્પત્તિમાં બાધક બનનારા રાગાદિના ઉચ્છેદને અનુકૂળ એવાં ઉચિત અનુષ્ઠાનો કરીને રાગાદિના વિપક્ષ ભાવો કરવા પ્રયત્ન કરે તો તે ભાવો ફળપ્રાપ્તિનું કારણ બની શકે. માટે પોતાની ભૂમિકાના ઔચિત્યથી રાગાદિના વિપરીત ભાવોના કારણીભૂત અનુષ્ઠાનોમાં કલ્યાણના અર્થી જીવે યત્ન કરવો જોઈએ.

વળી, આ યત્ન પણ માત્ર અનુષ્ઠાનોના સેવનથી થતો નથી, પરંતુ જિનવચન અનુસાર વિધિપૂર્વક સર્વ પ્રવૃત્તિ કરવાથી થાય છે, અને તે પ્રવૃત્તિ પણ ક્યારેક કરવાથી ફળ નિષ્પન્ન થતું નથી, પરંતુ હંમેશાં કરવાથી ફળ નિષ્પન્ન થાય છે.

આથી એ ફલિત થયું કે દેશવિરતિના બાધક એવા રાગાદિના ઉચ્છેદનું કારણ બને એવાં ઉચિત અનુષ્ઠાનો વિધિપૂર્વક સદા સેવવાથી રાગાદિનો ઉચ્છેદ થાય છે. આથી ગુણસ્થાનકની પ્રવૃત્તિમાં વિધિપૂર્વક યત્ન કરનાર શ્રાવક જેમ ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો કરતી વખતે રાગાદિના વિપક્ષ ભાવો પેદા થાય તે રીતે યત્ન કરે, તેમ સંસારની પ્રવૃત્તિઓ કરતી વખતે પણ રાગાદિના પરિહારમાં અત્યંત સાંવધાનતાપૂર્વક યત્ન કરે, એ સર્વ રાગાદિના ઉચ્છેદના ચિંતનસ્વરૂપ છે.

આમ, જે શાસ્ત્રમાં મન-વચન-કાયા વડે પરપીડા કરવાનો દૃઢ નિષેધ કર્યો હોય, અને રાગાદિના વિપક્ષ ભાવોનું સદા અને યથોચિત ધ્યાન કરવાનું વિધાન કર્યું હોય, તે શાસ્ત્ર કષપરીક્ષાથી શુદ્ધ છે. ॥૧૦૭૦॥

અવતરણિકા :

વ્યતિરેકતઃ કષણુદ્ધમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વ્યતિરેકથી કષણુદ્ધ એવા આગમને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૭૦માં કયો શ્રુતધર્મ કષયશુદ્ધ છે ? તે બતાવ્યું. હવે કયો શ્રુતધર્મ કષયશુદ્ધ નથી ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

થૂલો ણ સવ્વવિસઓ સાવજ્જે જત્થ હોઝ પડિસેહો ।

રાગાઙ્ગિવિડ્ડણસહં ન ચ ઙ્ગાણાઙ્ગિ વિ તયસુદ્ધો ॥૧૦૭૧॥

અન્વયાર્થ :

જત્થ=જ્યાં=જે આગમમાં, સાવજ્જે=સાવધવિષયક થૂલો ણ સવ્વવિસઓ=સ્થૂલ (અને) ન સર્વ-વિષયવાળો=અસર્વવિષયવાળો, પડિસેહો=પ્રતિષેધ છે, ઙ્ગાણાઙ્ગિ વિ ચ=અને ધ્યાનાદિ પણ રાગાઙ્ગિવિડ્ડણસહં ન=રાગાદિના વિકુટ્ટનમાં સહ નથી=રાગાદિનો નાશ કરવામાં સમર્થ નથી, (તે આગમ) તયસુદ્ધો=તેનાથી અશુદ્ધ છે=કષથી અશુદ્ધ છે.

ગાથાર્થ :

જે આગમમાં સાવધવિષયક સ્થૂલ અને અસર્વવિષયવાળો પ્રતિષેધ છે, અને ધ્યાનાદિ પણ રાગાદિનો નાશ કરવામાં સમર્થ નથી, એ આગમ કષથી અશુદ્ધ છે.

ટીકા :

સ્થૂલઃ=અનિપુણઃ ન સર્વવિષયઃ=અવ્યાપકઃ સાવદ્યે વસ્તુનિ યત્ર ભવતિ પ્રતિષેધઃ આગમે, રાગાદિ-વિકુટ્ટનસમર્થ ન ચ ધ્યાનાદ્યપિ ચત્ર, સ તદશુદ્ધઃ=કષાશુદ્ધ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૭૧॥

ટીકાર્થ :

જે આગમમાં સાવધ વસ્તુવિષયક સ્થૂલ=અનિપુણ, ન સર્વવિષયવાળો=અવ્યાપક, પ્રતિષેધ હોય, અને જ્યાં=જે આગમમાં, ધ્યાનાદિ પણ રાગાદિના વિકુટ્ટનમાં સમર્થ ન હોય, તે આગમ તેનાથી અશુદ્ધ છે=કષથી અશુદ્ધ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે આગમમાં હિંસાદિ પાંચ સાવધ પ્રવૃત્તિઓનો સ્થૂલથી નિષેધ કર્યો હોય પરંતુ અતિ સૂક્ષ્મતાથી નિષેધ ન કર્યો હોય, અને સર્વવિષયક નિષેધ ન કર્યો હોય, તે આગમ કષયશુદ્ધ નથી. જેમ કે કોઈ શાસ્ત્ર એકેન્દ્રિયાદિની સૂક્ષ્મ યતના પણ બતાવતું હોય, અને એકેન્દ્રિયાદિની હિંસાનો સર્વવિષયવાળો બાહ્ય નિષેધ પણ બતાવતું હોય; આમ છતાં ક્ષમા આદિ ભાવોમાં યત્નપૂર્વકની એકેન્દ્રિયાદિની સૂક્ષ્મ યતના ન બતાવતું હોય અર્થાત્ હિંસાના બીજભૂત એવા કાષાયિક ભાવોના પરિહારપૂર્વકનો એકેન્દ્રિયાદિની હિંસાનો નિષેધ ન બતાવતું હોય, તો તે શાસ્ત્ર કષયશુદ્ધ નથી.

વળી, જે આગમમાં ધ્યાન-અધ્યયનાદિ કરવાની વિધિ બતાવી હોય, પરંતુ તે ધ્યાનાદિની વિધિ

રાગાદિના ઉચ્છેદમાં સમર્થ બને તે રીતે બતાવી ન હોય, તો તે આગમ કષયુદ્ધ નથી.

આનાથી એ ફલિત થાય કે કોઈ શાસ્ત્રમાં એકેન્દ્રિયાદિવિષયક હિંસાનો સૂક્ષ્મ નિષેધ ન કર્યો હોય, અને કદાચ સૂક્ષ્મ નિષેધ કર્યો હોય તોપણ સર્વથા નિષેધ ન કર્યો, માત્ર હિંસાનો બાહ્ય નિષેધ કર્યો હોય, જેના કારણે ક્ષમા આદિ ભાવોની વૃદ્ધિ થતી ન હોય, તો તે શાસ્ત્રના વચનથી હિંસાનો પૂર્ણ નિષેધ નહીં થતો હોવાથી તે શાસ્ત્ર કષયુદ્ધ નથી.

વળી, કોઈ શાસ્ત્રમાં આત્મિક ગુણોના ઉલ્લસન માટે ધ્યાનાદિ ક્રિયાનું વિધાન કર્યું હોય, પરંતુ તે ધ્યાન-અધ્યયનાદિ ક્રિયાનું વિધાન તે પ્રકારે ન કર્યું હોય કે જેનાથી રાગાદિનો ઉચ્છેદ થાય, તો તે શાસ્ત્રનું વિધિવચન શુદ્ધ નહીં હોવાથી તે શાસ્ત્ર કષયુદ્ધ નથી. ॥૧૦૭૧॥

અવતરણિકા :

અત્રૈવોદાહરણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં જ=વ્યતિરેકથી કષયુદ્ધ આગમમાં જ, ઉદાહરણને કહે છે —

ગાથા :

જહ પંચર્હિં बहुएहि च एगा हिंसा मुसं विसंवाए ।
इच्चाओ झाणम्मि अ झाएअव्वं अगाराइं ॥૧૦૭૨॥

અન્યચાર્થ :

इच्चाओ=ઈત્યાદિમાં=પ્રસ્તુત ગાથાની ટીકામાં 'યથોક્ત'થી જે ઉદ્ધરણો આપ્યાં છે એ વગેરેની વિચારણામાં, જહ=જે પ્રમાણે પંચર્હિં=પાંચ કારણો વડે (હિંસા) થાય છે, बहुएहि च=અને બહુ એકેન્દ્રિયાદિ વડે એગા હિંસા=એક હિંસા થાય છે, विसंवाए मुसं=વિસંવાદમાં મૃષા થાય છે, झाणम्मि अ=અને ધ્યાનમાં અગારાઈ= 'અ'કારાદિનું ઝાણઅવ્વં=ધ્યાન કરવું જોઈએ. (એ પ્રકારનું કથન કષથી અશુદ્ધ આગમનું ઉદાહરણ છે.)

ગાથાર્થ :

ટીકામાં 'યથોક્ત'થી જે ઉદ્ધરણો આપ્યાં છે, એ વગેરેની વિચારણામાં, જે પ્રમાણે પાંચ કારણો વડે હિંસા થાય છે, અને ઘણા એકેન્દ્રિયાદિને મારવાથી એક હિંસા થાય છે, વિસંવાદમાં મૃષાવાદ થાય છે, અને ધ્યાનમાં 'અ'કારાદિનું ધ્યાન કરવું જોઈએ, એ કથન કષથી અશુદ્ધ આગમનું ઉદાહરણ છે.

ટીકા :

यथा पञ्चभिः कारणैः--प्राण्यादिभिः बहुभिश्च एकेन्द्रियादिभिरेका हिंसा, यथोक्त —

“प्राणी प्राणिज्ञानं घातकचित्तं च तद्रता चेष्टा ।

प्राणैश्च विप्रयोगः पञ्चभिरापद्यते हिंसा ॥१॥”

તથા “અનસ્થિમતાં શકટભરેજૈકો ઘાત” ઇતિ, તથા મૃષા વિસંવાદે વાસ્તવ ઇતિ, આહ —

“અસન્તોઽપિ સ્વકા દોષાઃ, પાપશુદ્ધ્યર્થમીરિતાઃ ।
ન મૃષાયૈ વિસંવાદવિરહાત્તસ્ય કસ્યચિત્ ॥૧॥”

ઇત્યાદૌ વિચારે, તથા ધ્યાને ચ ધ્યાતવ્યમકારાદિ, યથોક્તમ્ —

“બ્રહ્મોકારોઽત્ર વિજ્ઞેયઃ, અકારો વિષ્ણુરુચ્યતે ।
મહેશ્વરો મકારસ્તુ, ત્રયમેકત્ર તત્ત્વતઃ ॥૧॥”

ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૭૨॥

ટીકાર્થ :

જે પ્રમાણે પ્રાણી આદિ પાંચ કારણો વડે હિંસા થાય છે, અને બહુ એકેન્દ્રિયાદિ વડે એક હિંસા થાય છે. તેમાં યથોક્તંથી સાક્ષી આપે છે —

“પ્રાણી, પ્રાણીનું જ્ઞાન અને ઘાતકચિત્ત, તદ્ગત ચેષ્ટા=પ્રાણીના ઘાતવિષયક પ્રયત્ન, અને પ્રાણીથી વિયોગ; પાંચ કારણો વડે હિંસા પ્રાપ્ત થાય છે.”

તથા અનસ્થિવાળાઓના શકટભરથી એક ઘાત થાય છે=હાડકાં વગરના જીવોનું ગાડું ભરવાથી અર્થાત્ એક ગાડાં જેટલા હાડકાં વગરના જીવોને મારવાથી એક જીવનો ઘાત થાય છે. ‘ઇતિ’ બૌદ્ધદર્શન અનુસાર અહિંસાના સ્વરૂપના કથનની સમાપ્તિ માટે છે.

તથા વાસ્તવવાળા વિસંવાદમાં મૃષા થાય છે=વાસ્તવિક વસ્તુનો વિસંવાદ કરવામાં મૃષાવાદ થાય છે. ‘ઇતિ’ મૃષાવાદના સ્વરૂપના કથનની સમાપ્તિ અર્થે છે. તેમાં આહ થી સાક્ષી આપે છે —

“પાપની શુદ્ધિ અર્થે બોલાયેલા અવિદ્યમાન પણ પોતાના દોષો મૃષા માટે નથી; કેમ કે તે કોઈપણના વિસંવાદનો વિરહ છે=પાપની શુદ્ધિ અર્થે બોલાયેલા એવા તે કોઈપણ વચનનો અન્ય પદાર્થ સાથે વિસંવાદ થતો નથી.”

અને તે રીતે ધ્યાનમાં અકારાદિનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. તેમાં યથોક્તંથી સાક્ષી આપે છે —

“અહીં=ધ્યાનના વિષયમાં, બ્રહ્મ ડકાર જાણવો, વિષ્ણુ અકાર, વળી મહેશ્વર મકાર કહેવાય છે. તત્ત્વથી ત્રણ એકત્ર છે=પરમાર્થથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર” ઝંકારમાં એક ઠેકાણે છે.” ઇત્યાદિ વિચારમાં વ્યતિરેકથી કષશુદ્ધ એવા આગમનું ઉદાહરણ છે, એમ અવતરણિકા સાથે યોજન છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કયું આગમ કષથી અશુદ્ધ છે ? તે બતાવ્યું. તેમાં હવે ઉદાહરણ આપે છે —

બૌદ્ધદર્શનવાળા કહે છે કે પ્રાણી આદિ પાંચ કારણોથી હિંસા થાય છે, પરંતુ પાંચમાંથી એકાદ કારણ પણ વિદ્યમાન ન હોય અને બાકીનાં ચારે કારણ હોય, તોપણ હિંસા થતી નથી. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે બૌદ્ધદર્શન પ્રમાણે સાવધ પ્રવૃત્તિનો નિષેધ સર્વવિષયવાળો નથી; કેમ કે બૌદ્ધદર્શનને માન્ય એવાં પાંચ કારણોમાંથી એકાદ કારણ ન હોય તો વાસ્તવમાં કર્મબંધ થતો નથી એમ નથી, પરંતુ કર્મબંધ થાય છે. જેમ પ્રાણી ન હોય પણ ઘાતકચિત્ત હોય તોપણ વાસ્તવમાં કર્મબંધ થાય છે; જ્યારે બૌદ્ધદર્શન પ્રાણી ન હોય પણ માત્ર ઘાતકચિત્ત હોય તો હિંસા થતી નથી એમ માને છે. તેથી બૌદ્ધદર્શન પ્રમાણે સાવધવિષયક નિષેધ સર્વવિષયવાળો પ્રાપ્ત થતો નથી.

વળી, બૌદ્ધદર્શનીઓ કહે છે કે જીવ વિદ્યમાન હોય, 'આ જીવ છે' એવું જ્ઞાન હોય, મારવાને અનુકૂળ ધાતકચિત્ત હોય, મારવાની ક્રિયા થતી હોય, અને જીવના પ્રાણનો નાશ થાય, તો જ હિંસા થાય છે; પરંતુ મારવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં જીવના પ્રાણનો નાશ ન થાય, તો હિંસા થતી નથી. આ પ્રકારની તેઓની સ્થૂલદ્રષ્ટિ છે, જ્યારે સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિથી વિચારીએ તો ધાતકચિત્ત હોય તો પ્રાણધાતનો પ્રયત્ન ન કર્યો હોય તોપણ હિંસા થાય છે; પ્રાણધાતનો પ્રયત્ન કર્યો હોય અને પ્રાણનો ધાત ન થયો હોય તોપણ હિંસા થાય છે; કેમ કે હિંસાકૃત કર્મબંધ જીવના અધ્યવસાયથી થાય છે, અને ધાતકચિત્ત હોય તો અધ્યવસાય છે, તેથી અવશ્ય હિંસાનું ફળ મળે છે. આથી જીવને મારવાનો સાક્ષાત્ વિચાર ન કર્યો હોય, તોપણ અયતનાપૂર્વક ચાલનારા કે અયતનાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનારા સાધુ દ્વારા હિંસા થાય છે, એમ જૈનદર્શન સ્વીકારે છે; એટલું જ નહીં પરંતુ ષટ્કાયનું પાલન કરનારા સાધુ પણ હિંસાના બીજભૂત એવા ક્ષમાદિ ભાવોમાં યત્ન ન કરતા હોય તો તે સાધુ હિંસા કરે છે એમ જૈનદર્શન સ્વીકારે છે. માટે જૈનશાસનમાં બતાવેલ હિંસાનો નિષેધ સૂક્ષ્મ છે; કેમ કે જૈનદર્શન સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિની હિંસાનો પણ પરિહાર કરવાનું કહે છે. તેમ જ જૈનશાસનમાં બતાવેલ હિંસાનો નિષેધ સર્વવિષયક છે; કેમ કે જૈનદર્શન હિંસાના બીજભૂત એવા કાષાયિક ભાવોનો ઉચ્છેદ કરવા દ્વારા ક્ષમાદિ ભાવોમાં યત્ન કરવાનું પણ કહે છે. તેથી હિંસાના પરિહાર માટે સાધુમાં અપ્રમાદભાવ ન વર્તતો હોય તો અવશ્ય હિંસા થાય છે, એમ જૈનદર્શન માને છે. આ રીતે જૈનોનું આગમ કષયુદ્ધ છે, બૌદ્ધદર્શન સ્થૂલ અને અપૂર્ણ હિંસાનો નિષેધ કરનાર હોવાથી પાંચ કારણો ભેગા હોય તો જ હિંસા માને છે, અને પાંચમાંથી એકાદ કારણ ન હોય તોપણ હિંસા થતી નથી, એમ માને છે. માટે તેઓનું આગમ કષયુદ્ધ નથી. વળી, બૌદ્ધદર્શનવાળા કહે છે કે ગાડાં જેટલા હાડકાં વગરના જીવોની હિંસા થાય, ત્યારે એક જીવની હિંસા થાય છે. આ પણ તેઓની સ્થૂલદ્રષ્ટિ છે; કેમ કે એક પણ જીવની હિંસા એ હિંસા જ છે, અને ચિત્તમાં ક્રૂરતાનો અધ્યવસાય જેટલો અધિક હોય તેટલો કર્મબંધ પણ અધિક થાય.

બંને દર્શનોનાં શાસ્ત્રોમાં બતાવાયેલું આ પ્રકારનું હિંસાનું સ્વરૂપ જોતાં હિંસાનો નિષેધ કરનારા જૈનદર્શનનો સાવધવિષયક પ્રતિષેધ નિપુણતાવાળો છે; અને બૌદ્ધદર્શનનો સાવધવિષયક પ્રતિષેધ અનિપુણતાવાળો છે. આથી જૈનદર્શનનું આગમ કષયુદ્ધ છે અને બૌદ્ધદર્શનનું આગમ કષઅશુદ્ધ છે.

વળી, કેટલાંક દર્શનો મૃષાવાદના વિષયમાં કહે છે કે વાસ્તવિક પદાર્થથી વિપરીત કહેવામાં મૃષાવાદ થાય છે, પરંતુ પાપની શુદ્ધિ માટે પોતાનામાં ન હોય તેવા દોષો કહેવામાં મૃષાવાદ થતો નથી. જેમ કે કોઈ વ્યક્તિએ કોઈનો ધાત ન કર્યો હોય છતાં તે બોલે કે “હું ધાતક છું, કૂર છું,” તો તે વ્યક્તિનું તે વચન મૃષાવાદરૂપ નથી; કેમ કે તેના વચનમાં બાહ્ય કોઈ પદાર્થનું વિપરીત કથન નથી. આવા પ્રકારનું મૃષાવાદનું સ્વરૂપ સ્થૂલથી રમ્ય લાગે, પરંતુ વસ્તુતઃ પોતાનામાં ન હોય તેવા દોષો બોલવા એ પણ અસંબદ્ધ પ્રલાપરૂપ હોવાથી મૃષાવાદરૂપ છે. તેથી આવા પ્રકારનું મૃષાવાદનું વિપરીત સ્વરૂપ બતાવનાર આગમ કષયુદ્ધ નથી.

વળી, કેટલાક ધ્યાનના વિષયમાં કહે છે કે 'ઑં'કારનું ધ્યાન કરવું જોઈએ; કેમ કે 'ઉ'કાર બ્રહ્મનો વાયક છે, 'અ'કાર વિષ્ણુનો વાયક છે અને 'મ'કાર મહેશ્વરનો વાયક છે. માટે 'ઑં'કારના ધ્યાનથી આ ત્રણેયનું ધ્યાન થાય છે. આ પ્રમાણે ધ્યાનનું વિધાન કરનાર આગમ કષયુદ્ધ નથી; કેમ કે જે ધ્યાન રાગાદિનો નાશ કરવા સમર્થ ન હોય તે ધ્યાન મોક્ષનું કારણ બનતું નથી.

આનાથી એ ફલિત થાય કે રાગાદિનો નાશ ન કરે તેવો નવકારનો જાપ કે નવકારનું ધ્યાન બતાવનાર વચન પણ કષયુદ્ધ નથી; પરંતુ જેનાથી અરિહંતાદિના ભાવોને અભિમુખ ચિત્ત જતું હોય, અને તેના કારણે રાગાદિનો ઉચ્છેદ થતો હોય, તેવું ધ્યાન કે તેવું અધ્યયન બતાવનાર જૈનદર્શનનું આગમ કષયુદ્ધ છે. આથી 'ઔં'કાર પણ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરનો વાયક છે તેવી બુદ્ધિમાત્રથી તેનું ધ્યાન કલ્યાણનું કારણ બનતું નથી, કે તે પંચપરમેષ્ઠીનો વાયક છે તેવી બુદ્ધિમાત્રથી પણ કલ્યાણનું કારણ બનતું નથી; પરંતુ પંચપરમેષ્ઠીની ઉપસ્થિતિપૂર્વક તેઓની અભિમુખ જવાનું કારણ બનતું હોય, અને રાગાદિના ઉચ્છેદમાં સમર્થ બનતું હોય, તેવું 'ઔં'કારનું ધ્યાન કલ્યાણનું કારણ બને છે. માટે પંચપરમેષ્ઠીની સન્મુખ જવાના યત્નપૂર્વકનો 'ઔં'કારનો જાપ બતાવનાર આગમ કષયુદ્ધ છે. ॥૧૦૭૨॥

અવતરણિકા :

છેદમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

છેદને આશ્રયીને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૬૮માં કહેલ કે શ્રુતધર્મની કષાદિથી પરીક્ષા કરવી જોઈએ. તેથી ગાથા ૧૦૬૮થી ૧૦૭૨માં કષયુદ્ધ આગમનું અન્વયથી અને વ્યતિરેકથી વર્ણન કર્યું. હવે છેદયુદ્ધ આગમનું વર્ણન કરવા માટે છેદનું લક્ષણ બતાવે છે —

ગાથા :

સઙ્ગ અપ્પમત્તયાએ સંજમજોએસુ વિવિહભેએસુ ।
જા ધમ્મિઅસ્સ વિત્તી એઅં બજ્ઙં અણુદ્ધાણં ॥૧૦૭૩॥
એણ ન બાહિજ્જઙ્ગ સંભવઙ્ગ અ તં દુગં પિ નિઅમેણ ।
એઅવયણેણ સુદ્ધો જો સો છેએણં સુદ્ધો ત્તિ ॥૧૦૭૪॥

અન્વયાર્થ :

વિવિહભેએસુ સંજમજોએસુ=વિવિધ ભેદવાળા સંયમના યોગોમાં સઙ્ગ અપ્પમત્તયાએ=સદા અપ્રમત્તતાથી ધમ્મિઅસ્સ=ધાર્મિકની જા વિત્તી=જે વૃત્તિ છે, એઅં=એ બજ્ઙં અણુદ્ધાણં=બાહ્ય અનુજ્ઞાન (છેદપરીક્ષામાં અધિકૃત છે.)

એણ=આનાથી=એ બાહ્ય અનુજ્ઞાનથી, તં દુગં પિ=તે દ્વય પણ=વિધિ અને નિષેધ એ બંને પણ, ન બાહિજ્જઙ્ગ=બાહ્ય પામતા નથી, નિઅમેણ અ=અને નિયમથી સંભવઙ્ગ=સંભવે છે=વધે છે; એઅવયણેણ=આ વચનથી=ઉપરમાં કહેવાયેલ અનુજ્ઞાનના કથનથી, સુદ્ધો જો=શુદ્ધ જે (આગમ) હોય, સો=તે છેએણં સુદ્ધો=છેદથી શુદ્ધ છે.

★ 'ત્તિ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

વિવિધ ભેદવાળા સંયમના યોગોમાં સદા અપ્રમત્તતાથી ધાર્મિકની જે વૃત્તિ છે, એ બાહ્ય અનુષ્ઠાન છેદપરીક્ષામાં અધિકૃત છે.

એ બાહ્ય અનુષ્ઠાનથી વિધિ અને નિષેધ એ બંને પણ બાધ પામતા નથી અને નિયમથી વધે છે, આ વચનથી શુદ્ધ એવું જે આગમ હોય તે છેદથી શુદ્ધ છે.

ટીકા :

સદાઽપ્રમત્તતયા હેતુભૂતયા સંયમયોગેષુ=કુશલવ્યાપારેષુ વિવિધભેદેષુ=અનેકપ્રકારેષુ યા ધાર્મિકસ્ય=સાધોઃ વૃત્તિ=વર્તના, એતદ્વાહ્યમનુષ્ઠાનમિહાઽધિકૃતમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૭૩॥

એતેન અનુષ્ઠાનેન ન બાધ્યતે સમ્ભવતિ ચ=વૃદ્ધિ યાતિ તદ્ દ્વિતયમપિ વિધિપ્રતિષેધરૂપં નિયમેન, એતદ્વચનેન=યથોદિતાનુષ્ઠાનોક્ત્યા શુદ્ધો ય આગમઃ, સ છેદેન શુદ્ધ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૭૪॥

ટીકાર્થ :

વિવિધ ભેદવાળા સંયમના યોગોમાં=અનેક પ્રકારવાળા કુશલના વ્યાપારોમાં, સદા હેતુભૂત એવી અપ્રમત્તતાથી ધાર્મિકની=સાધુની, જે વૃત્તિ છે=વર્તના છે, એ બાહ્ય અનુષ્ઠાન અહીં અધિકૃત છે=છેદશુદ્ધ આગમની વિચારણામાં ગ્રહણ કરાવું છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

આ અનુષ્ઠાનથી=પૂર્વગાથામાં વર્ણન કર્યું એ અનુષ્ઠાનથી, વિધિ-પ્રતિષેધરૂપ તે દ્વિતય પણ બાધ પામતા નથી અને નિયમથી સંભવે છે=વૃદ્ધિને પામે છે. આ વચનથી=યથોદિત એવા અનુષ્ઠાનની ઉક્તિથી=જે પ્રમાણે ઉપરમાં કહેવાયું તે પ્રકારના અનુષ્ઠાનને કહેવાથી, શુદ્ધ એવું જે આગમ હોય, તે છેદથી શુદ્ધ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમવૃદ્ધિના ઉપાયભૂત એવા અનેક પ્રકારના કુશલ વ્યાપારોમાં સાધુએ સદા યત્ન કરવાનો હોય છે, જે બાહ્ય અનુષ્ઠાનરૂપ છે; અને તે બાહ્ય અનુષ્ઠાનો કષયશુદ્ધ આગમમાં બતાવેલ વિધિ-નિષેધનો બાધ ન કરતાં હોય, અને તે વિધિ-નિષેધની નક્કી વૃદ્ધિ કરતાં હોય, તો તેમાં અનુષ્ઠાનો બતાવનાર આગમ છેદશુદ્ધ છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે જે આગમમાં કર્મબંધના કારણીભૂત એવા હિંસાદિ ભાવોનો નિષેધ કર્યો હોય, અને રાગાદિનો ઉચ્છેદ કરવામાં સમર્થ બને એવાં ધ્યાન-અધ્યયનાદિનું વિધાન કર્યું હોય, તે આગમ કષયશુદ્ધ છે; અને તે વિધિ અને નિષેધની પુષ્ટિ કરે એવી સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ જે આગમમાં બતાવી હોય તે આગમ છેદશુદ્ધ છે.

જેમ કે શાસ્ત્રમાં સાધુને રાગાદિના પ્રતિપક્ષના ભાવન અર્થે ધ્યાનાદિમાં યત્ન કરવાની વિધિ બતાવી છે, તેમ ચિત્તના પ્રતિબંધરૂપ ભાવહિંસાના પરિહાર અર્થે નવકલ્પી વિહાર કરવાની પણ વિધિ બતાવી છે; આમ છતાં રત્નત્રયીની વૃદ્ધિનું વિશેષ કારણ હોય તો અપવાદથી એક સ્થાને સ્થિરવાસ કરવાની પણ ભગવાનની અનુજ્ઞા છે, જે આપવાદિક અનુજ્ઞા નવકલ્પી વિહાર કરવાની વિધિનો બાધ કરતી નથી, પરંતુ નવકલ્પી વિહાર કરવાના પ્રયોજનને પુષ્ટ કરે છે.

વળી સંયમની વૃદ્ધિ અર્થે સાધુને નદી ઊતરવાની પણ ભગવાનની અનુજ્ઞા છે, તે પણ આપવાદિક અનુજ્ઞા હોવાથી હિંસાના નિષેધનો બાધ કરતી નથી; કેમ કે ભગવાને પ્રમાદભાવથી થતી હિંસાનો નિષેધ કર્યો છે. તેથી અપ્રમાદભાવની વૃદ્ધિના ઉપાયભૂત એવું આ નદી ઊતરવાનું અનુજ્ઞાન અહિંસાનું કારણ છે. માટે જો સંયમવૃદ્ધિનું કારણ હોવા છતાં સાધુ નદી ન ઊતરે તો બાહ્ય હિંસાનો પરિહાર થવા છતાં પ્રમાદભાવની વૃદ્ધિ થવાથી ભાવહિંસાની પ્રાપ્તિ થાય. તેથી ભગવાનના આગમમાં બતાવેલ અપવાદથી નદી ઊતરવાનું પણ અનુજ્ઞાન હિંસાના નિષેધનું બાધક નથી, પણ પોષક છે.

વળી કોઈ સાધુ, ધ્યાનાદિમાં અપ્રમાદભાવથી યત્ન કરતા હોય, છતાં અતિ ઠંડી વગેરે કોઈ કારણે તેઓને ધ્યાનાદિમાં વ્યાધાત થતો હોય, તો તે ધ્યાનાદિની વૃદ્ધિ અર્થે ભગવાનના આગમમાં તે સાધુને વસ્ત્રો રાખવાની અનુજ્ઞા છે; જ્યારે દિગંબરોના આગમમાં વસ્ત્રો રાખવાનો એકાંતે નિષેધ છે, તેથી ધ્યાનાદિમાં અપ્રમાદભાવથી યત્ન કરનારા પણ સાધુ અતિ ઠંડી આદિમાં ધ્યાનાદિમાં યત્ન કરી શકે નહીં. માટે વસ્ત્રોનો એકાંતે નિષેધ કરનાર દિગંબરોનું આગમ ધ્યાનાદિ વિધિના પોષક અનુજ્ઞાનો નહીં બતાવતું હોવાથી છેદશુદ્ધ નથી. તે રીતે ભગવાનના આગમમાં જીવરક્ષા અર્થે પાત્રા રાખવાની અનુજ્ઞા છે; જ્યારે પાત્રા વગર જીવરક્ષા નહીં થતી હોવા છતાં દિગંબરોના આગમમાં પાત્રા રાખવાનો એકાંતે નિષેધ છે. તેથી પાત્રાનો એકાંતે નિષેધ કરનાર દિગંબરોનું આગમ હિંસાના નિષેધના પોષક અનુજ્ઞાનો નહીં બતાવતું હોવાથી છેદશુદ્ધ નથી.

આમ, જે આગમમાં બતાવેલ સર્વ ઉત્સર્ગ-અપવાદનાં અનુજ્ઞાનો વિધિ-નિષેધનાં પોષક હોય, પણ બાધક ન હોય, તે આગમ છેદશુદ્ધ છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે હિંસાદિના નિષેધથી ષટ્કાયના પાલનમાં અત્યંત ઉદ્યમ થાય છે અને ધ્યાન-અધ્યયનના વિધાનથી રાગાદિનો દ્વાસ થાય છે, જેથી સંયમનાં કંડકો વધે છે, અને તે વિધિ-નિષેધને પોષક એવા બાહ્ય અનુજ્ઞાનો જૈનશાસ્ત્રમાં બતાવેલ હોવાથી તે અનુજ્ઞાનના બળથી તે વિધિ-નિષેધને અનુકૂળ અંતરંગ ઉદ્યમ થઈ શકે છે, માટે તેવા વિધિ-નિષેધને બતાવનાર અને તેવા વિધિ-નિષેધના પોષક બાહ્ય અનુજ્ઞાનો બતાવનારું શાસ્ત્ર કષશુદ્ધ અને છેદશુદ્ધ છે. ॥૧૦૭૩/૧૦૭૪॥

અવતરણિકા :

इहैवोदाहरणमाह —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં જ=છેદશુદ્ધ આગમમાં જ, ઉદાહરણને કહે છે —

ભાવાર્થ :

કષશુદ્ધ આગમમાં બતાવેલ વિધિ-પ્રતિષેધને પોષક એવાં બાહ્ય અનુજ્ઞાનનું જે આગમ વિધાન કરે, અને તે વિધિ-પ્રતિષેધને બાધક એવાં બાહ્ય અનુજ્ઞાનનું જે આગમ નિષેધ કરે, તે આગમ છેદશુદ્ધ છે. આ પ્રમાણે ગાથા ૧૦૭૩-૧૦૭૪માં છેદશુદ્ધ આગમનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે કષશુદ્ધ આગમમાં બતાવેલ વિધિ-નિષેધનાં પોષક બનતાં હોય તેવા અનુજ્ઞાનનું પ્રસ્તુત ગાથામાં ઉદાહરણ આપે છે, અને તે વિધિ-નિષેધનાં બાધક બનતાં હોય તેવા અનુજ્ઞાનનું ગાથા ૧૦૭૬માં ઉદાહરણ આપે છે —

ગાથા :

જહ પંચસુ સમિર્ડસું તીસુ અ ગુત્તીસુ અપ્પમત્તેણં ।
સવ્વં ચિઅ કાયવ્વં જહ્ણા સહ્ કાહ્ણગાઈ વિ ॥૧૦૭૫॥

અન્યથાર્થ :

જહ=જે પ્રમાણે પંચસુ સમિર્ડસું=પાંચ સમિતિઓ વિષયક તીસુ અ ગુત્તીસુ=અને ત્રણ ગુપ્તિઓ વિષયક સહ્=સદા અપ્પમત્તેણં જહ્ણા=અપ્રમત્ત એવા યતિએ સવ્વં ચિઅ=સર્વ જ કાયવ્વં=કરવું જોઈએ, કાહ્ણગાઈ વિ=કાયિકાદિ પણ (અપ્રમત્ત થઈને કરવું જોઈએ.)

ગાથાર્થ :

જે પ્રમાણે પાંચ સમિતિઓ વિષયક અને ત્રણ ગુપ્તિઓ વિષયક સદા અપ્રમત્ત એવા સાધુએ સર્વ જ કરવું જોઈએ, માત્ર આદિ પણ સદા અપ્રમત્ત થઈને કરવું જોઈએ.

ટીકા :

યથા પચ્છસુ સમિતિષુ-ઈર્યાસમિત્યાદિરૂપાસુ તિસુષુ ચ ગુપ્તિષુ-મનોગુપ્ત્યાદિષુ અપ્રમત્તેન સતા સર્વમેવાનુષ્ઠાનં કર્તવ્યં યતિના=સાધુના સદા, કાયિકાદ્યપિ, આસ્તાં તાવદન્યદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૭૫॥

ટીકાર્થ :

જે પ્રમાણે ઈર્યાસમિતિ આદિરૂપ પાંચ સમિતિઓ વિષયક, અને મનોગુપ્તિ આદિ ત્રણ ગુપ્તિઓ વિષયક, સદા અપ્રમત્ત છતાં યતિએ=સાધુએ, સર્વ જ અનુષ્ઠાન કરવું જોઈએ, અન્ય તો દૂર રહો કાયિકાદિ પણ, અર્થાત્ સાધુએ બીજાં અનુષ્ઠાન તો સમિતિ-ગુપ્તિવિષયક સદા અપ્રમાદભાવથી કરવાં જોઈએ, પરંતુ માત્ર આદિ પણ અનુષ્ઠાન સમિતિ-ગુપ્તિવિષયક સદા અપ્રમાદભાવથી કરવાં જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુએ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિમાં સદા અપ્રમાદભાવની વૃદ્ધિ થાય તે રીતે સંયમની સર્વ ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ, અને માત્ર આદિ નાનાં અનુષ્ઠાન પણ સમિતિ-ગુપ્તિમાં અપ્રમાદભાવની વૃદ્ધિ થાય તે રીતે કરવાં જોઈએ, તો અન્ય સર્વ અનુષ્ઠાનોનું તો પૂછવું જ શું ? આ પ્રમાણે જે આગમમાં કહેવાયું હોય તે આગમનાં અનુષ્ઠાનો વિધિ-નિષેધનાં પોષક હોવાથી તે આગમ છેદશુદ્ધ છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે ભગવાનના આગમમાં 'આ અનુષ્ઠાન કરવું જ જોઈએ' એવી એકાંતે વિધિ પણ નથી કે 'આ અનુષ્ઠાન ન જ કરવું જોઈએ', એવો એકાંતે પ્રતિષેધ પણ નથી; પરંતુ જીવને નિર્લેપ થવામાં અનન્ય કારણીભૂત પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિના પરિણામની વૃદ્ધિ થાય તે રીતે સર્વ અનુષ્ઠાનો કરવાની વિધિ છે, અને પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિના પરિણામની હાનિ થાય તે રીતે સર્વ અનુષ્ઠાનો કરવાનો નિષેધ છે. તેથી ભગવાનના આગમના આવા પ્રકારના વિધાનથી અને પ્રતિષેધથી કષણદ આગમમાં બતાવેલ વિધિ-નિષેધની પુષ્ટિ થાય છે. તે આ રીતે —

કષશુદ્ધ આગમમાં કર્મબંધને અનુકૂળ એવા હિંસા આદિ ભાવોનો ક્ષાંતિ આદિના ભેદથી પ્રતિષેધ કરાયો છે, અને રાગાદિના વિકુટ્ટનમાં સમર્થ એવી ધ્યાનાદિની વિધિ બતાવી છે. એ બંનેથી એ પ્રાપ્ત થયું કે જીવે કર્મબંધને અનુકૂળ એવી ક્રિયાઓમાંથી નિવૃત્ત થઈને, રાગાદિના ઉચ્છેદમાં સમર્થ એવા આત્મિક ભાવોના ઉલ્લસન માટે ધ્યાનાદિમાં યત્ન કરવો જોઈએ.

આથી જે સાધુઓ ભગવાનના વચન અનુસાર સમિતિ-ગુપ્તિવિષયક અપ્રમાદભાવવાળા થઈને સંયમનાં સર્વ અનુષ્ઠાનો કરે છે, તેઓના કર્મબંધને અનુકૂળ હિંસા આદિ ભાવો નિવર્તન પામે છે, અને તેઓનું વીર્ય આત્મભાવો તરફ જવા માટે ઉલ્લસિત બને છે. આથી સમિતિ-ગુપ્તિમાં સદા અપ્રમાદી થઈને સંયમનાં સર્વ અનુષ્ઠાનો સેવનારા, યાવત્ માત્રુ આદિ પણ અપ્રમાદી થઈને કરનારા સાધુઓનાં સર્વ અનુષ્ઠાનો, શાસ્ત્રમાં જે હિંસાદિનો નિષેધ કર્યો છે તેને, અને ધ્યાનાદિનું જે વિધાન કર્યું છે તેને અનુકૂળ બને છે; કેમ કે સમિતિ-ગુપ્તિથી યુક્ત થઈને કરાતી માત્રુ આદિની ક્રિયા પણ રાગાદિના ઉન્મૂલનને અનુકૂળ માનસવ્યાપાર રૂપ છે. તેથી આ પ્રમાણે કહેનાર આગમ છેદશુદ્ધ છે. ॥૧૦૭૫॥

અવતરણિકા :

તથા -

અવતરણિકાર્થ :

કષશુદ્ધ આગમમાં બતાવેલ વિધિ અને પ્રતિષેધનો બાધ નહીં કરનારાં અને વૃદ્ધિ કરનારાં કેવાં અનુષ્ઠાનોનું ભગવાનના આગમમાં વિધાન છે, તે પૂર્વગાથામાં દર્શાવ્યું. હવે વિધિ-નિષેધને બાધ કરનારાં કેવાં અનુષ્ઠાનોનો ભગવાનના આગમમાં નિષેધ છે, તે દર્શાવવા 'તથા'થી સમુચ્ચય કરે છે -

ગાથા :

જે खलु पमायजणगा वसहाई ते वि वज्जणिज्जा उ ।
महुअरवित्तीए तहा पालेअब्बो अ अप्पाणो ॥૧૦૭૬॥

અન્યથાર્થ :

જે खलु=ખરેખર જે वसहाई=વસતિ આદિ पमायजणगा=પ્રમાદનાં જનક છે, તે वि=તે પણ वज्जणिज्जा उ=વર્જનીય જ છે, તहा=તથા महुअरवित्तीए=મધુકરની વૃત્તિથી अप्पाणो=આત્મા પાલેअब्बो अ=પાલનીય જ છે.

★ 'उ' અને 'अ' એવકારના અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

ખરેખર જે વસતિ વગેરે પ્રમાદને પેદા કરનારા છે, તે વસતિ આદિ પણ ત્યજવાં જ જોઈએ, અને ભમરાની વૃત્તિથી આત્માનું પાલન કરવું જ જોઈએ.

ટીકા :

ये खलु प्रमादजनकाः परम्परया वसत्यादयः, आदिशब्दात् स्थानदेशपरिग्रहः, तेऽपि वर्जनीया एव

સર્વથા, મધુકરવૃત્ત્યા=ગૃહિકુસુમપીઢાપરિહારેણ તથા પાલનીય એવાઽઽત્મા, નાઽકાલે ત્યાજ્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ
॥૧૦૭૬॥

ટીકાર્થ :

ભરેખર જે વસતિ આદિ પરંપરાથી પ્રમાદનાં જનક છે, તે વસતિ આદિ પણ સર્વથા વર્જવાં જ જોઈએ, તથા મધુકરની વૃત્તિથી=ગૃહીરૂપી કુસુમની પીડાના પરિહારથી, આત્મા પાળવો જ જોઈએ, અકાળમાં ત્યજવો ન જોઈએ. 'આદિ' શબ્દથી='વસત્યાદયઃ'માં 'આદિ' શબ્દથી, સ્થાન અને દેશનો પરિગ્રહ છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભગવાનના આગમમાં વિધિ-નિષેધનાં પોષક એવાં કયાં અનુજ્ઞાનો કરવાનાં કહ્યાં છે ? તે પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું. હવે ભગવાનના આગમમાં વિધિ-નિષેધનાં બાધક એવાં કયાં અનુજ્ઞાનો વર્જવાનાં કહ્યાં છે ? તે પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે —

સંયમ ગ્રહણ કરીને સંયમની વૃદ્ધિ માટે ધ્યાન-સ્વાધ્યાયાદિમાં યત્ન કરતા સાધુએ પણ પરંપરાથી પ્રમાદનાં જનક એવાં વસતિ આદિનું વર્જન કરવું જોઈએ. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સાધુઓ સંયમવૃદ્ધિ અર્થે વસતિની યાચના કરીને કોઈ વસતિમાં ઊતર્યા હોય, અને તે વસતિ સ્ત્રી આદિથી સંસક્ત હોય, તો તત્કાલ તે વસતિ સંયમવૃદ્ધિનું કારણ જણાતી હોવા છતાં પરંપરાએ પ્રમાદને પેદા કરનાર બને છે. તેથી આવી વસતિનો સાધુઓએ સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આનાથી એ ફલિત થયું કે કષશુદ્ધ આગમમાં બતાવેલ વિધિ-નિષેધનો પરંપરાએ પણ જે અનુજ્ઞાનથી બાધ થવાનો સંભવ હોય, તે અનુજ્ઞાનનો ભગવાનના આગમમાં ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે, અને તે અનુજ્ઞાનના પરિહારથી વિધિ-નિષેધની પુષ્ટિ થાય છે. માટે ભગવાનનું આગમ છેદશુદ્ધ છે.

વળી, ભગવાને અકાળે દેહનો ત્યાગ કરવાનો નિષેધ કર્યો છે; કેમ કે સાધુ આહાર ગ્રહણ ન કરે અને અકાળે દેહનો ત્યાગ કરે તો દેવભવની પ્રાપ્તિ થાય તોપણ અવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય, જેથી આગમમાં બતાવેલ વિધિ-નિષેધની પુષ્ટિ થાય નહીં. આથી સાધુ ઉચિત વિધિથી આહાર વાપરીને દેહને ટકાવે તો હિંસાદિના નિષેધમાં ઉપકારક એવા અપ્રમાદભાવની વૃદ્ધિ થાય, અને રાગાદિના ઉચ્છેદને અનુકૂળ એવા ધ્યાનાદિના વિધાનમાં પણ યત્ન થાય. માટે મૃત્યુના નજીકના કાળને છોડીને સાધુએ દેહનું પાલન કરવું જોઈએ.

આનાથી એ ફલિત થયું કે અકાળે દેહનો ત્યાગ કરવાથી કષશુદ્ધ આગમમાં બતાવેલ વિધિ-નિષેધનો બાધ થતો હોવાથી, ભગવાનના આગમમાં ભમરાની વૃત્તિથી દેહનું પાલન કરવાનું કહ્યું છે, જેથી વિધિ-નિષેધની પુષ્ટિ થાય. માટે ભગવાનનું આગમ છેદશુદ્ધ છે.

વળી, સાધુએ દેહનું પાલન કઈ રીતે કરવું જોઈએ ? તે બતાવવા માટે કહે છે કે જેમ ભમરો ફૂલને પીડા ન થાય એ રીતે ફૂલમાંથી રસ પીએ છે, તેમ સાધુએ પણ ગૃહસ્થને પીડા ન થાય એ રીતે ગૃહસ્થો પાસેથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી જોઈએ, અને તેવી ભિક્ષા વાપરીને દેહનું પાલન કરવું જોઈએ, જેથી આગમમાં બતાવેલ વિધિ અને નિષેધની વૃદ્ધિ થાય. ॥૧૦૭૬॥

અવતરણિકા :

અત્ર વ્યતિરેકમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=છેદશુદ્ધ આગમમાં, વ્યતિરેકને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૭૩-૧૦૭૪માં છેદશુદ્ધ આગમનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. ત્યારપછી ગાથા ૧૦૭૫-૧૦૭૬માં છેદશુદ્ધ આગમ કેવાં અનુષ્ઠાનોનું વિધાન કરે છે ? અને કેવાં અનુષ્ઠાનોનો નિષેધ કરે છે ? તે બતાવ્યું. હવે છેદશુદ્ધ આગમનું સ્વરૂપ વ્યતિરેકથી બતાવે છે —

ગાથા :

જત્થ ડ પમત્તયાએ સંજમજોએસુ વિવિહભેએસુ ।
નો ધમ્મિઅસ્સ વિક્કી અણણુદ્ધાણં તયં હોઇ ॥૧૦૭૭॥
એણં બાહિજ્જઇ સંભવઇ અ તદ્દુગં ન ણિઅમેણ ।
એઅવયણોવવેઓ જો સો છેએણ નો સુદ્ધો ॥૧૦૭૮॥

અન્વયાર્થ :

વિવિહભેએસુ ડ સંજમજોએસુ જત્થ=વળી વિવિધ ભેદવાળા સંયમના યોગોમાં જ્યાં પમત્તયાએ=પ્રમત્તતાથી ધમ્મિઅસ્સ=ધાર્મિકની વિક્કી નો=વૃત્તિ નથી, તયં=તે અણણુદ્ધાણં હોઇ=અનનુષ્ઠાન થાય છે.

એણં=આનાથી=એ અનુષ્ઠાનથી, તદ્દુગં=તે દ્વય=વિધિ અને નિષેધ એ બંને, બાહિજ્જઇ=બાહ્ય પામે છે, ણિઅમેણ અ=અને નિયમથી ન સંભવઇ=સંભવતા નથી=વધતા નથી; એઅવયણોવવેઓ=આ વચનોપપેત=ઉપરમાં કહેવાયેલા અનુષ્ઠાનના કથનથી યુક્ત, જો=જે (આગમ) હોય, સો=તે છેએણ સુદ્ધો નો=છેદથી શુદ્ધ નથી.

ગાથાર્થ :

વળી વિવિધ ભેદવાળા સંયમના યોગોમાં જ્યાં પ્રમત્તતાથી ધાર્મિકની વૃત્તિ નથી, તે અનનુષ્ઠાન થાય છે.

એ અનુષ્ઠાનથી વિધિ અને નિષેધ એ બંને પણ બાહ્ય પામે છે, અને નિયમથી વધતા નથી, આ વચનથી યુક્ત એવું જે આગમ હોય તે છેદથી શુદ્ધ નથી.

ટીકા :

યત્ર તુ પ્રમત્તતયા હેતુભૂતયા સંયમયોગેષુ=સંયમવ્યાપારેષુ વિવિધભેદેષુ=વિચિત્રેષ્વિત્યર્થઃ નો ધાર્મિકસ્ય=તથાવિધયતેઃ વૃત્તિઃ=વર્તના, અનનુષ્ઠાનં વસ્તુસ્થિત્યા તદ્ ભવતિ, તત્કાર્યાસાધકત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૭૭॥

એતેન અનુજ્ઞાનેન બાધ્યતે સમ્ભવતિ ચ=વૃદ્ધિમુપગચ્છતિ ચ તદ્ દ્વયં-વિધિપ્રતિષેધરૂપં ન નિયમેન, એતદ્વચનોપેત: इत्थंविधानुष्ठानवचनान्य: (?એતદ્વચનોપેત: =इत्थंविधानुष्ठानवचनयुक्तो यः) આગમ:, સ છેદેન-પ્રસ્તુતેન ન શુદ્ધ ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૧૦૭૮॥

નોંધ :

ટીકામાં એતદ્વચનોપેત: इत्थंविधानुष्ठानवचनान्य: છે, તેને સ્થાને એતદ્વચનોપેત: इत्थंविधानुष्ठानवचनयुक्तो यः હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

વળી વિવિધ ભેદવાળા સંયમના યોગોમાં=વિચિત્ર એવા સંયમના વ્યાપારોમાં, જ્યાં=જે અનુજ્ઞાનમાં, હેતુભૂત એવી પ્રમત્તતાથી ધાર્મિકની=તેવા પ્રકારના યતિની=શાસ્ત્રાનુસારી યત્ન કરનારા સાધુની, વૃત્તિ=વર્તના, નથી, તે અનુજ્ઞાન વસ્તુસ્થિતિથી અનનુજ્ઞાન થાય છે; કેમ કે તેનું કાર્યનું અસાધકપણું છે=તે અનુજ્ઞાનનું વિધિ-નિષેધના પાલનથી સાધ્ય એવા શુદ્ધિરૂપ કાર્યનું નહીં સાધનારપણું છે.

આ અનુજ્ઞાનથી=પૂર્વગાથામાં વર્ણન કર્યું એ અનુજ્ઞાનથી, વિધિ-પ્રતિષેધરૂપ તે દ્વય બાધ પામે છે, અને નિયમથી સંભવતા નથી=વૃદ્ધિને પામતા નથી. આ વચનથી ઉપપેત=આવા પ્રકારવાળા અનુજ્ઞાનના વચનથી યુક્ત, એવું જે આગમ હોય, તે પ્રસ્તુત એવા છેદથી શુદ્ધ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુના પડિલેહણાદિ અનેક પ્રકારના સંયમના વ્યાપારો છે, અને તે અનુજ્ઞાનો ઉચિત કાળે ઉચિત પ્રકારે કરવામાં ન આવે તો તે અનુજ્ઞાનો પ્રમાદનું કારણ બને છે. તેથી સંયમના કંડકોની વૃદ્ધિ થાય તે રીતે યત્ન કરનારા સાધુ પ્રમાદનું કારણ બને તે રીતે અનુજ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. અને પ્રમાદનું કારણ બને તેવા અનુજ્ઞાનો વાસ્તવિક રીતે અનનુજ્ઞાન છે; કેમ કે પ્રમાદનું કારણ બનનારાં આ અનુજ્ઞાનો વિધિ-નિષેધનાં પોષણરૂપ કાર્ય સાધતાં નથી. તેથી સ્થૂલદષ્ટિથી અનુજ્ઞાન લાગવા છતાં પરમાર્થથી આવાં અનુજ્ઞાન સંયમવૃદ્ધિને અનુકૂળ અનુજ્ઞાન નથી; અને આવાં અનુજ્ઞાન કરવાથી શાસ્ત્રમાં બતાવેલ વિધિ અને નિષેધનો બાધ થાય છે; કેમ કે કષ્ણશુદ્ધ શાસ્ત્રનાં વિધિવાક્યો રાગાદિનો નાશ કરવામાં સમર્થ બને એવા ધ્યાનાદિ અનુજ્ઞાનનું વિધાન કરે છે, જ્યારે પ્રમાદનું કારણ બને એવાં ધ્યાનાદિ અનુજ્ઞાન કરવાથી રાગાદિનો નાશ થતો નથી. વળી કષ્ણશુદ્ધ શાસ્ત્રનાં નિષેધવાક્યો સાવધ પ્રવૃત્તિનો સૂક્ષ્મ અને અશેષ નિષેધ કરે છે, જ્યારે પ્રમાદનું કારણ બને એવાં પડિલેહણાદિ અનુજ્ઞાન કરવાથી સાવધ પ્રવૃત્તિનો સૂક્ષ્મ અને અશેષ પરિહાર થતો નથી.

વળી, પ્રમાદનું કારણ બને એ પ્રકારે સેવાયેલ અનુજ્ઞાનથી વિધિ-પ્રતિષેધની વૃદ્ધિ પણ થતી નથી; કેમ કે જે અનુજ્ઞાનનું સેવન રાગાદિ ભાવોની હાનિ કરતું ન હોય, પણ પ્રમાદનું કારણ બનતું હોય, તે અનુજ્ઞાનથી વિધિની વૃદ્ધિ થતી નથી, અને જે અનુજ્ઞાનનું સેવન ક્ષમા આદિ ભાવોથી યુક્ત ષટ્કાયના પાલન દ્વારા સાવધ પ્રવૃત્તિની સૂક્ષ્મ અને અશેષ નિવૃત્તિ કરતું ન હોય, પરંતુ પ્રમાદનું કારણ બનતું હોય, તે અનુજ્ઞાનથી સૂક્ષ્મ અને અશેષ પ્રતિષેધની વૃદ્ધિ થતી નથી. આથી આવાં પ્રમાદનાં પોષક ધ્યાનાદિ કે પડિલેહણાદિ અનુજ્ઞાનો બતાવનારું જે આગમ હોય તે છેદશુદ્ધ નથી. ॥૧૦૭૭/૧૦૭૮॥

અવતરણિકા :

અત્રૈવોદાહરણમાહ --

અવતરણિકાર્થ :

અહીં જ=વ્યતિરેકથી છેદશુદ્ધ આગમમાં જ, ઉદાહરણને કહે છે --

ગાથા :

જહ દેવાણં સંગીઅગાઙ્કજ્જમ્મિ ઉજ્જમો જહ્ણો ।
કંદપ્પાઈકરણં અસબ્ભવયણાભિહાણં ચ ॥૧૦૭૯॥
તહ અન્નધમ્મિઆણં ઉચ્છેઓ ભોઅણં ગિહેગણ્ણં ।
અસિધારાઙ્ અ એઅં પાવં બજ્ઙં અણુદ્ધાણં ॥૧૦૮૦॥

અન્યચાર્ય :

જહ=જે પ્રમાણે સંગીઅગાઙ્કજ્જમ્મિ જહ્ણો ઉજ્જમો=(દેવોના) સંગીતાદિ કાર્યમાં યતિનો ઉદ્ધમ, કંદપ્પાઈકરણં=કંદર્પાદિનું કરણ, અસબ્ભવયણાભિહાણં ચ=અને અસભ્ય વચનનું અભિધાન; તહ=તથા અન્નધમ્મિઆણં ઉચ્છેઓ=અન્ય ધાર્મિકોનો ઉચ્છેદ, ગિહેગણ્ણં ભોઅણં=ગૃહમાં એકાગ્રવાણું ભોજન, અસિધારાઙ્ અ=અને (આ) અસિધારાદિ છે, એઅં બજ્ઙં અણુદ્ધાણં=આ બાહ્ય અનુષ્ઠાન પાવં=પાપ છે.

ગાથાર્થ :

જેમ દેવોના સંગીતાદિ કાર્ય માટે સાધુએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કંદર્પાદિ કરવાં જોઈએ, અને અસભ્ય વચન બોલવાં જોઈએ, અને અન્ય ધર્મવાળા જીવોનો નાશ કરવો જોઈએ, એક ઘરમાં એક અણનું ભોજન કરવું જોઈએ, અને આ ભોજન અસિધારાદિ છે. આ બાહ્ય અનુષ્ઠાન પાપરૂપ છે.

ટીકા :

યથા દેવાનાં સઙ્ગીતકાદિનિમિત્તમુદ્દામો યતેઃ=પ્રવ્રજિતસ્ય, યથોક્તમ્ --

“સઙ્ગીતકેન દેવસ્ય, પ્રીતી રાવણવાદ્યતઃ ।

તત્પ્રીત્યર્થમતો યત્નઃ, તત્ર કાર્યો વિશેષતઃ ॥૧૧॥”

તથા કન્દર્પાદિકરણં ભૂક્ષેપાદિના, તથાઽસભ્યવચનાભિધાનં ચ ‘બ્રહ્મઘાતકોઽહમ્’ઇત્યાદિ, એવં કિલ તદ્વેદનીયકર્મ્મક્ષય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૭૯॥

તથા અન્યધાર્મિકાણાં=તીર્થાન્તરીયાણામુચ્છેદો=વિનાશઃ, યથોક્તમ્ --

“અન્યધર્મસ્થિતાઃ સત્ત્વા, અસુરા ઇવ વિષ્ણુના ।

ઉચ્છેદનીયાસ્તેષાં હિ, વધે દોષો ન વિદ્યતે ॥૧૧॥” ઇતિ ।

તથા ભોજનં ગૃહ એવૈકાન્તં તદનુગ્રહાય, તથા અસિધારાદિ ચૈતત્ પ્રકૃષ્ટેન્દ્રિયજયાય, એતત્પાપં પાપહેતુત્વાદ્ બાહ્યમનુષ્ઠાનમશોભનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૮૦॥

ટીકાર્થ :

જે પ્રમાણે દેવોના સંગીતાદિના નિમિત્તે યતિનો=પ્રવ્રજિતનો, ઉદમ. તેમાં યથોક્તં થી સાક્ષીપાઠ આપે છે —

“રાવણવાદ્યથી સંગીત દ્વારા દેવને પ્રીતિ થાય છે. આથી તેની પ્રીતિ અર્થે=દેવને ખુશ કરવા માટે, ત્યાં=રાવણવાદ્યથી સંગીત કરવામાં, યતિએ વિશેષથી યત્ન કરવો જોઈએ.”

તથા ભૂકુટિના ક્ષેપાદિ દ્વારા કંદર્પાદિનું કરવું, અને “બ્રહ્મઘાતક હું છું” ઇત્યાદિ અસભ્ય વચનનું બોલવું; આ રીતે=કંદર્પાદિ કરીએ અને અસભ્ય વચન બોલીએ એ રીતે, ખરેખર તેના વેદનીયકર્મનો ક્ષય થાય છે=કંદર્પાદિ કરીને ભોગવવા યોગ્ય કર્મ અને અસભ્ય વચનો બોલીને ભોગવવા યોગ્ય કર્મનો નાશ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

તથા અન્ય ધાર્મિકોનો=તીર્થાતરીયોનો=અન્યદર્શનવાળા જીવોનો, ઉચ્છેદ=વિનાશ. તેમાં યથોક્તં થી સાક્ષીપાઠ આપે છે —

“વિષ્ણુ વડે અસુરોની જેમ અન્ય ધર્મમાં રહેલા સત્ત્વો=જીવો, ઉચ્છેદ કરવા યોગ્ય છે. ખરેખર તેઓના=અન્ય ધર્મમાં રહેલા જીવોના, વધમાં દોષ થતો નથી.” ‘इति’ ઉદ્ધરણની સમાપ્તિમાં છે.

તથા ગૃહમાં જ=ગૃહસ્થના ઘરમાં જ, તેના અનુગ્રહ માટે=ગૃહસ્થના ઉપકાર માટે, યતિએ એક અન્નવાળું ભોજન કરવું જોઈએ, અને આ=ગૃહસ્થના ઘરમાં એક અન્નનું ભોજન કરવું એ, પ્રકૃષ્ટ ઇન્દ્રિયના જય માટે અસિધાર વગેરે છે.

આ=સંગીતાદિ નિમિત્તે ઉદમ વગેરે બતાવ્યા એ, બાહ્ય અનુષ્ઠાન પાપ છે=અશોભન છે; કેમ કે પાપનું હેતુપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જેમ કેટલાક દર્શનવાળા કહે છે કે “રાવણ નામના વાજિંત્રથી સંગીત વગાડીએ તો દેવતાને પ્રીતિ થાય છે, આથી સાધુએ દેવતાની પ્રીતિ માટે રાવણ વાજિંત્રથી સંગીત વગાડવામાં ઉદમ કરવો જોઈએ.” પરંતુ તેમના દર્શનમાં બતાવેલ આવું અનુષ્ઠાન વિધિ-નિષેધનું પોષક નથી, પણ સાધુની પ્રમત્તતાનું વર્ધક છે. માટે આ પ્રમાણે કહેનારું આગમ છેદશુદ્ધ નથી.

વળી, કેટલાક દર્શનકારો કહે છે કે બ્રૂક્ષેપાદિ દ્વારા કંદર્પાદિ કીડાઓ કરવી જોઈએ; કેમ કે તેવી કીડાઓ કરવાથી, તે તે કીડાથી વેદન કરવા યોગ્ય કર્મોનો ક્ષય થાય છે. વળી કહે છે, પોતાના આત્માની શુદ્ધિ માટે “હું બ્રહ્મઘાતક છું, હું કૂર છું,” વગેરે અસભ્ય વચનો બોલવાં જોઈએ; કેમ કે તેમ બોલવાથી તેવા વચનપ્રયોગોથી વેદન કરવા યોગ્ય કર્મોનો ક્ષય થાય છે. વસ્તુતઃ કંદર્પાદિ કરવાથી પ્રમાદની વૃદ્ધિ થાય છે અને અસભ્ય વચનો બોલવાથી જૂઠું બોલવાની પ્રકૃતિ પડે છે. તેથી આવા પ્રકારનાં અનુષ્ઠાન વિધિ-નિષેધનાં પોષક બનતાં નથી. માટે આ પ્રમાણે કહેનારું આગમ છેદશુદ્ધ નથી.

વળી, કેટલાક દર્શનકારો કહે છે કે અન્ય દર્શનવાળા જીવોનો નાશ કરવામાં પાપ નથી, અને તેમાં સાક્ષી આપે છે કે જેમ વિષ્ણુએ દુષ્ટ એવા અસુરોનો નાશ કર્યો, તેમ અન્ય દર્શનવાળા જીવોનો નાશ કરવો જોઈએ, તેઓના નાશમાં કોઈ દોષ નથી. આવું અનુષ્ઠાન વિધિ-નિષેધને પોષનાર નથી પણ મલિન કરનાર છે. માટે આ પ્રમાણે કહેનારું આગમ છેદશુદ્ધ નથી.

વળી, કેટલાક દર્શનીઓ કહે છે કે સાધુએ ગૃહસ્થ ઉપર ઉપકાર કરવા માટે ગૃહસ્થના ઘરમાં જ એક અન્નનું ભોજન કરવું જોઈએ, અને આ એક અન્નનું ભોજન અસિધારાદિ છે, જેનાથી ઇન્દ્રિયોનો પ્રકૃષ્ટ જય થાય છે; કેમ કે ગૃહસ્થના ઘરમાં એક અન્નનું ભોજન કરવાથી ગૃહસ્થ પર ઉપકાર થાય છે અને ઇન્દ્રિયો પર સંયમ વધે છે. વસ્તુતઃ આ પ્રમાણે કહેવું પણ ઉચિત નથી; કેમ કે ષટ્કાયના પાલન અર્થે સાધુએ નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાની હોય છે, તેના બદલે સાધુ ગૃહસ્થના ઉપકાર માટે તેના ઘરમાં જ ભોજન કરે તો પોતાના નિમિત્તે થતા આરંભ-સમારંભમાં તે સાધુ નિમિત્ત બને છે; અને આ એક અન્નનું ભોજન ઇન્દ્રિયોના જય માટે સ્થૂલથી ઉપાય દેખાય, પરંતુ ઇન્દ્રિયોનો જય ધ્યાનાદિ અનુજ્ઞાનમાં યત્ન કરવાથી થાય છે, પોતાને ઇષ્ટ એવા એક અન્નનું ભોજન કરવામાત્રથી ઇન્દ્રિયોનો જય થતો નથી. દેહ પ્રત્યે પણ નિરપેક્ષ સાધુ સંયમની વૃદ્ધિ માટે વિધિપૂર્વક આહાર વાપરે, અને તેનાથી પુષ્ટ થયેલ દેહને ઉચિત સંયમના યોગોમાં પ્રવર્તવે, તો ઇન્દ્રિયોનો જય થાય. તેથી ઇન્દ્રિયોના જય માટે ઉચિત અનુજ્ઞાન બતાવવાને બદલે આરંભ-સમારંભના કારણીભૂત એવું ગૃહસ્થના ઘરે એક અન્નનું ભોજન કરવાનું બતાવનાર આગમ છેદશુદ્ધ નથી.

આમ, ગાથા ૧૦૭૯-૧૦૮૦માં બતાવેલ સર્વ બાહ્ય અનુજ્ઞાનો સાધુ માટે પાપરૂપ છે, એમ જણાવવા માટે ગાથા ૧૦૮૦ના અંતિમ પાદમાં કહે છે કે આ બાહ્ય અનુજ્ઞાનો પાપ છે; કેમ કે આ અનુજ્ઞાનો પાપનો હેતુ છે. માટે આવાં અનુજ્ઞાનો અસુંદર છે.

આનાથી અર્થથી એ ફલિત થાય કે જે આગમમાં ધ્યાનાદિ અનુજ્ઞાન કે ભિક્ષાટનાદિ અનુજ્ઞાન વિધિ-નિષેધનાં પોષક બને તે રીતે બતાવવામાં ન આવ્યાં હોય, તે આગમ છેદશુદ્ધ નથી. ॥૧૦૭૯/૧૦૮૦॥

અવતરણિકા :

इहैव तापविधिमाह —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં જ તાપવિધિને કહે છે=આગમની પરીક્ષામાં જ તાપપરીક્ષા કરવાની વિધિ બતાવે છે —

ગાથા :

जीवाइभाववाओ जो दिट्टेद्धाहिं णो खलु विरुद्धो ।
बंधाइसाहगो तह एत्थ इमो होइ तावो त्ति ॥१०८१॥

અન્યથાર્થ :

જો જીવાઈભાવવાઓ=જે જીવાદિ ભાવવાદે **ખલુ**=ખરેખર **દિટ્ટેદ્ધાહિં**=દષ્ટ અને ઇષ્ટથી **વિરુદ્ધો** **ણો**=વિરુદ્ધ નથી, **તહ**=અને **બંધાઈસાહગો**=બંધાદિનો સાધક છે, **ઇમો**=એ **એત્થ**=અહીં=આગમની પરીક્ષામાં, **તાવો**=તાપ છે.

★ 'ત્તિ' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

ખરેખર જે જીવાદિ ભાવવાદે દષ્ટ અને ઇષ્ટથી વિરોધ પામતો ન હોય, અને બંધાદિને સાધનારો હોય, એ આગમની પરીક્ષામાં તાપ છે.

અવતરણિકા :

હવે તાપશુદ્ધ આગમનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

एएण जो विसुद्धो सो खलु तावेण होइ सुद्धो त्ति ।

एएण वा असुद्धो सेसेहि वि तारिसो नेओ ॥૧૦૮૨॥

અન્યથાર્થ :

एएण=આનાથી=જીવાદિ ભાવવાદથી, जो विसुद्धो=જે (શ્રુતધર્મ) વિશુદ્ધ હોય સો ખલુ તાવેણ સુદ્ધો=તે ખરેખર તાપથી શુદ્ધ હોઈ=થાય છે. एएण वा=અથવા આનાથી=તાપથી, असुद्धो=અશુદ્ધ (શ્રુતધર્મ) सेसेहि वि=શેષમાં પણ=કષ અને છેદમાં પણ, तारिसो नेओ=તેવા પ્રકારનો જાણવો=અશુદ્ધ જાણવો.

★ 'ત્તિ' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

જીવાદિ ભાવવાદથી જે શ્રુતધર્મ વિશુદ્ધ હોય તે શ્રુતધર્મ ખરેખર તાપથી શુદ્ધ છે, અથવા તાપથી અશુદ્ધ શ્રુતધર્મ કષ અને છેદમાં પણ અશુદ્ધ જાણવો.

ટીકા :

जीवादिभाववादः=जीवाजीवादिपदार्थवादः यः कश्चित् दृष्टेष्टाभ्यां-वक्ष्यमाणाभ्यां न खलु विरुद्धः, अपि तु युक्त एव, बन्धादिसाधकः तथा निरुपचरितबन्धमोक्षव्यञ्जकः, अत्र=श्रुतधर्मे एष भवति ताप इति गाथार्थः ॥૧૦૮૧॥

एतेन यो विशुद्धः जीवादिभाववादेन स खलु तापेन भवति शुद्धः, स एव नाऽन्य इति, एतेन वाऽशुद्धः सन् शेषयोरपि कषच्छेदयोस्तादृशो ज्ञेयः=न तत्त्वतः शुद्ध इति गाथार्थः ॥૧૦૮૨॥

★ "जीवाजीवादिपदार्थवादः"માં 'આદિ' પદથી જીવાજીવનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

ખરેખર જે કોઈ જીવાદિ ભાવોનો વાદ=જીવ-અજીવાદિ પદાર્થોનો વાદ=જીવ-અજીવ વગેરે તત્ત્વોનું કથન, વક્ષ્યમાણ એવા દૃષ્ટ અને ઈષ્ટથી=આગળમાં કહેવાશે એવા પ્રત્યક્ષ અને આગમવચનથી, વિરુદ્ધ નથી, પરંતુ યુક્ત જ છે=સંગત જ છે, અને બંધાદિનો સાધક છે=નિરુપચરિત બંધ અને મોક્ષનો વ્યંજક છે=વાસ્તવિક એવા બંધ અને મોક્ષને અભિવ્યક્ત કરનાર છે, આ=એ જીવાદિ ભાવોનો વાદ, અહીં=શ્રુતધર્મમાં, તાપ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

આનાથી=જીવાદિ ભાવોના વાદથી, જે શ્રુતધર્મ વિશુદ્ધ હોય તે શ્રુતધર્મ ખરેખર તાપથી શુદ્ધ થાય છે. આને જ સ્પષ્ટ કરે છે — તે જ, અન્ય નહીં=જીવાદિ ભાવોના વાદથી વિશુદ્ધ શ્રુતધર્મ જ તાપથી શુદ્ધ છે, અન્ય શ્રુતધર્મ તાપથી શુદ્ધ નથી. અથવા આનાથી અશુદ્ધ છતો=તાપથી અશુદ્ધ એવો શ્રુતધર્મ, શેષ એવા કષ અને છેદમાં પણ તેવા પ્રકારનો=અશુદ્ધ, જાણવો અર્થાત્ તત્ત્વથી શુદ્ધ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે જીવ-અજીવાદિ પદાર્થોનું કથન અનુભવ સાથે અને આગમવચન સાથે વિરોધ પામતું ન હોય, પણ યુક્તિયુક્ત હોય, અને તે કથન પ્રમાણે જીવાદિ પદાર્થો સ્વીકારવાથી નિરુપચરિત એવા બંધ અને મોક્ષ સિદ્ધ થતા હોય, તે જીવાદિ પદાર્થોનું કથન શ્રુતધર્મવિષયક તાપપરીક્ષા છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે જીવ અને અજીવને પરિણામી માનવામાં આવે, તો તે કથન અનુભવથી પણ સંગત થાય છે; કેમ કે “પૂર્વે જે હું બાલ હતો તે જ હું અત્યારે યુવાન થયો”, એવો જીવને અનુભવ થાય છે. તેથી બાલ્યાવસ્થામાં રહેલો આત્મા યુવાવસ્થાના પરિણામરૂપે પરિણમન પામે છે. એ રીતે પૂર્વે જે માટીનો પિંડ હતો, તે જ અત્યારે ઘડો બન્યો, એવો અનુભવ થાય છે. તેથી માટી ઘટના પરિણામરૂપે પરિણમન પામી.

વળી, જીવને પરિણામી માનવાથી, જીવ પોતાના પરિણામોથી જ કર્મો બાંધે છે, અને પોતાના પરિણામોથી જ કર્મોથી મુક્ત થાય છે, તેની પણ સિદ્ધિ થાય છે, અને “કર્મોથી બંધાયેલો આત્મા સાધના કરીને મુક્ત થાય છે” એ પ્રકારના શાસ્ત્રવચન સાથે પણ આત્માને પરિણામી કહેનારું કથન સંગત થાય છે. આમ, જીવ અને અજીવને પરિણામી સ્વીકારનારું કથન દષ્ટ અને ઇષ્ટ સાથે વિરોધ પામતું નથી.

વળી, કર્મ અને આત્માનો કથંચિત્ ભેદ સ્વીકારવામાં આવે અને કથંચિત્ અભેદ સ્વીકારવામાં આવે, તો નિરુપચરિત બંધ અને મોક્ષ સિદ્ધ થાય છે, તે આ રીતે —

સંસારી જીવ પોતાના પરિણામોથી જ કર્મો બાંધે છે અને સાધના દ્વારા તે કર્મોથી મુક્ત થાય છે, તેથી કર્મપરમાણુઓ આત્માથી ભિન્ન છે; આમ છતાં જ્યારે કર્મોથી આત્મા બંધાય છે ત્યારે કથંચિત્ આત્મા તે કર્મો સાથે એકત્વભાવને પામે છે, અને જ્યારે આત્મા સાધના કરીને તે કર્મપરમાણુઓથી મુક્ત થાય છે ત્યારે આત્મા સર્વથા કર્મરહિત અવસ્થાને પામે છે. આમ, કર્મોને આત્માથી કથંચિત્ અતિરિક્ત માનનારું કથન નિરુપચરિત એવા બંધ અને મોક્ષને સાધનાર છે.

આ રીતે જે આગમમાં બતાવેલ જીવ, અજીવાદિ તત્ત્વોનું કથન અનુભવ અને શાસ્ત્રવચન સાથે વિરુદ્ધ થતું ન હોય અને નિરુપચરિત એવા બંધ અને મોક્ષને અભિવ્યક્ત કરનાર હોય, તે આગમ તાપશુદ્ધ છે.

વળી, જે દર્શનકારો આત્માને એકાંતે નિત્ય અથવા એકાંતે ક્ષણિક માને છે, તેઓના મતે જીવાદિ પદાર્થોનું કથન અનુભવ સાથે કે શાસ્ત્રવચન સાથે સંગત થતું નથી. તે આ રીતે —

જો આત્માને એકાંતે નિત્ય માનીએ, તો આત્મામાં બાલ્યાવસ્થાના શરીરથી યુવાવસ્થાના શરીરમાં જે પરિવર્તન દેખાય છે, તે સંગત થાય નહીં; કેમ કે બાલ્યાવસ્થાનું શરીર નિત્ય ન રહ્યું, તેમાં પરિવર્તન થયું. માટે જીવાદિ પદાર્થોનું કથન દષ્ટ સાથે વિરુદ્ધ થાય છે. વળી તેઓના મતમાં મોક્ષપ્રાપ્તિ અર્થે સાધનાનો જે ઉપાય બતાવાયો છે, તે પણ સંગત થાય નહીં; કેમ કે આત્મા એકાંતે નિત્ય હોય તો મોક્ષપ્રાપ્તિ અર્થે સાધના કરવાથી પણ આત્મામાં કોઈ પરિવર્તન થઈ શકે નહીં. માટે તેઓના મતમાં બતાવાયેલાં, આત્માને એકાંતે નિત્ય કહેનારાં અને મોક્ષપ્રાપ્તિ અર્થે સાધનાનો ઉપાય બતાવનારાં વચનોનો, પરસ્પર વિરોધ થાય છે. આથી તેઓના મત પ્રમાણે જીવાદિ પદાર્થોનું કથન ઇષ્ટ સાથે પણ વિરુદ્ધ થાય છે.

વળી, જો આત્માને એકાંતે ક્ષણિક માનીએ, તો બાધ્યાવસ્થાથી યુવાવસ્થાને પામેલા આત્માને 'હવે હું યુવાન છું' એ પ્રકારનો બંને અવસ્થામાં એક જ 'હું' પણાનો અનુભવ થાય છે, તે સંગત થાય નહીં. માટે તેઓના મત પ્રમાણે જીવાદિ પદાર્થોનું કથન દૃષ્ટ સાથે વિરુદ્ધ થાય છે. વળી તેઓના મતમાં મોક્ષપ્રાપ્તિ અર્થે સાધનાનો ઉપાય બતાવાયો છે, તે પણ સંગત થાય નહીં; કેમ કે આત્મા એકાંતે ક્ષણિક હોય તો મોક્ષપ્રાપ્તિ અર્થે સાધના કરવાની જરૂર રહેતી નથી. માટે તેઓના મતમાં બતાવાયેલો મોક્ષપ્રાપ્તિ અર્થે સાધનાનો ઉપાય વ્યર્થ છે. આથી તેઓના મત પ્રમાણે જીવાદિ પદાર્થોનું કથન ઈષ્ટ સાથે પણ વિરુદ્ધ થાય છે.

આમ, અન્ય દર્શનકારોના મતમાં કહેવાયેલ એકાંતનિત્યવાદનાં કે એકાંતક્ષણિકવાદનાં વચનો અનુભવ અને શાસ્ત્રવચન સાથે સંગત નહીં થતાં હોવાથી તેઓનું આગમ તાપશુદ્ધ નથી.

વળી, એકાંતનિત્યવાદી દર્શનો કર્મને આત્માથી ભિન્ન સ્વીકારે છે, છતાં એકાંતે ભિન્ન સ્વીકારે છે. તેથી તેઓના મતે નિરુપચરિત એવા બંધ અને મોક્ષ સિદ્ધ થાય નહીં. તે આ રીતે —

તેઓ સંસારી અવસ્થામાં પણ કેવલ શુદ્ધ આત્મા માને છે અને મુક્ત અવસ્થામાં પણ કેવલ શુદ્ધ આત્મા માને છે; અને છતાં તેઓ મોક્ષ માટે સાધનાનો ઉપદેશ આપે છે, અને સાધના કરવાથી મુક્તિ થાય છે એમ પણ કહે છે. વસ્તુતઃ કર્મપરમાણુઓ સાથે આત્માનો સંબંધ સર્વથા થતો ન હોય તો, “જીવ સંસારમાં કર્મોથી બંધાયેલો છે” એ રૂપ બંધનું કથન બોલવામાત્રરૂપ સિદ્ધ થાય. એ રીતે જો સંસારમાં પણ કેવલ શુદ્ધ આત્મા હોય અને મોક્ષમાં પણ કેવલ શુદ્ધ આત્મા હોય, તો સાધના કરીને જીવ કર્મોથી મુક્ત થાય છે એ રૂપ મોક્ષનું કથન પણ બોલવામાત્રરૂપ સિદ્ધ થાય. આથી જે દર્શનકારો કર્મને આત્માથી એકાંતે ભિન્ન સ્વીકારે છે, તેઓના મત પ્રમાણે જીવ કર્મોથી બંધાયેલો છે એ રૂપ બંધ, અને જીવ કર્મોથી મુક્ત થાય છે એ રૂપ મોક્ષ, નિરુપચરિત સિદ્ધ થતા નથી. આથી તેઓનું આગમ તાપશુદ્ધ નથી.

વળી, એકાંતક્ષણિકવાદી દર્શનો કર્મને આત્માથી ભિન્ન સ્વીકારતાં નથી, પરંતુ કર્મને વાસનારૂપે સ્વીકારે છે. તેઓના મતે પણ નિરુપચરિત એવા બંધ અને મોક્ષ સિદ્ધ થાય નહીં. તે આ રીતે —

તેઓ સંસારી અવસ્થામાં રહેલો આત્મા પણ કર્મ સાથેના સંયોગ વગરનો કેવલ શુદ્ધ માને છે, અને મુક્ત અવસ્થામાં પણ કેવલ શુદ્ધ આત્મા માને છે. તેથી તેઓના મતે સંસારી આત્મા અને મુક્ત આત્મામાં કોઈ ભેદ સિદ્ધ થાય નહીં; આમ છતાં તેઓ આત્મામાં જે વાસના સ્વીકારે છે તે જો આત્મા સાથે કર્મનો સંયોગ ન થતો હોય તો સંગત થાય નહીં, અને સર્વથા શુદ્ધ એવા સંસારી આત્મામાં જો વાસનારૂપ કર્મ હોય તો સર્વથા શુદ્ધ એવા મુક્ત આત્મામાં પણ વાસનારૂપ કર્મ સ્વીકારવું પડે. આથી સંસારી આત્મા અને મુક્ત આત્મા વચ્ચે કોઈ વિલક્ષણ અવસ્થાના સ્વીકારને અનુકૂળ એવો પદાર્થ સ્વીકારવો જોઈએ, જે પદાર્થના સંયોગવાળો આત્મા સંસારી છે, અને તેના વિયોગવાળો આત્મા મુક્ત છે એમ કહી શકાય. વસ્તુતઃ કર્મપરમાણુઓ સાથે આત્માનો સંબંધ થતો ન હોય, તો જીવ સંસારમાં કર્મોથી બંધાયેલો છે એ રૂપ બંધનું કથન શબ્દમાત્રરૂપ સિદ્ધ થાય; એ રીતે જો સંસારમાં પણ કેવલ શુદ્ધ આત્મા હોય અને મોક્ષમાં પણ કેવલ શુદ્ધ આત્મા હોય, તો સાધના કરીને જીવ કર્મોથી મુક્ત થાય છે એ રૂપ મોક્ષનું કથન પણ શબ્દમાત્રરૂપ સિદ્ધ થાય. આથી જે દર્શનકારો કર્મને આત્માથી ભિન્ન સ્વીકારતા નથી, તેઓના મત પ્રમાણે પણ જીવ કર્મોથી બંધાયેલો છે એ રૂપ બંધ, અને જીવ કર્મોથી મુક્ત થાય છે એ રૂપ મોક્ષ, નિરુપચરિત સિદ્ધ થતો નથી. આથી તેઓનું આગમ તાપશુદ્ધ નથી.

આમ, ઉપર વર્ણન કર્યું એ રીતે, જે આગમમાં બતાવેલ જીવ-અજીવાદિ ભાવોનો વાદ દૃષ્ટ અને ઈષ્ટ સાથે વિરુદ્ધ થતો ન હોય, પરંતુ યુક્તિયુક્ત જ હોય, અને નિરુપચરિત એવા બંધ-મોક્ષને અભિવ્યક્ત કરનાર હોય, તે જીવાદિ ભાવોના વાદને બતાવનારું આગમ તાપથી શુદ્ધ છે; પરંતુ જે આગમ તાપથી શુદ્ધ નથી, તે આગમ કદાચ કષથી શુદ્ધ હોય અને છેદથી પણ શુદ્ધ હોય, તોપણ તે આગમ પરમાર્થથી કષ અને છેદમાં પણ અશુદ્ધ છે; કેમ કે તે આગમથી થયેલો બોધ વિપર્યાસરૂપ હોવાથી તે આગમના અધ્યયનની પ્રવૃત્તિથી કષાયોના ઉચ્છેદમાં યત્ન કરવામાં આવે તોપણ વિપર્યાસ જ દેઢ થાય છે. ॥૧૦૮૧/૧૦૮૨॥

અવતરણિકા :

इहैवोदाहरणमाह —

;

અવતરણિકાર્થ :

અહીં જ=તાપશુદ્ધ આગમમાં જ, ઉદાહરણને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૮૧-૧૦૮૨માં તાપશુદ્ધ આગમનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કર્યું. હવે તાપશુદ્ધ આગમ જીવાદિ પદાર્થોનો વાદ કેવા પ્રકારનો કરે છે ? તે ઉદાહરણરૂપે બતાવે છે —

ગાથા :

संतासंते जीवे णिच्चाणिच्चायणेगधम्मे अ ।

जह सुहबंधाईआ जुज्जंति न अण्णहा निअमा ॥१०८३॥

અન્યથાર્થ :

જહ=જે પ્રમાણે સંતાસંતે=સત્-અસત્ ણિચ્ચાણિચ્ચાયણેગધમ્મે અ=અને નિત્ય-અનિત્યાદિ અનેક ધર્મવાળો જીવે=જીવ હોતે છતે સુહબંધાઈઆ=સુખ-બંધાદિ જુજ્જંતિ=ઘટે છે, અણ્ણહા=અન્યથા નિઅમા ન=નિયમથી નહીં=ઘટતા નથી.

ગાથાર્થ :

જે પ્રમાણે સત્-અસત્ રૂપ અને નિત્ય-અનિત્ય વગેરે અનેક ધર્મોવાળો જીવ હોતે છતે, સુખ-બંધાદિ ઘટે છે, અન્યથા નિયમથી ઘટતા નથી.

ટીકા :

સદસદ્રૂપે જીવે સ્વરૂપપરરૂપાભ્યાં, નિત્યાનિત્યાદ્યનેકધર્મિણિ ચ દ્રવ્યપર્યાયાભિધેયપરિણામાદ્યપેક્ષયા, યથા સુખબંધાદયઃ=સુખાદયોઽનુભૂયમાનરૂપા બંધાદયોઽભ્યુપગતાઃ યુજ્યન્તે=ઘટન્તે, ન અન્યથા=અન્યેન પ્રકારેણ નિયમાદ યુજ્યન્તે इति ગાથાર્થઃ ॥૧૦૮૩॥

★ “નિત્યાનિત્યાદ્યનેકધર્મિણિ”માં ‘આદિ’ પદથી ભેદાભેદરૂપ અનેક ધર્મનું ગ્રહણ કરવું.

★ “દ્રવ્યપર્યાયાભિધેયપરિણામાદ્યપેક્ષયા”માં ‘આદિ’ પદથી વ્યવહાર-નિશ્ચયથી અભિધેય એવા પરિણામોની અપેક્ષાનું ગ્રહણ કરવું.

★ "સુખાદયઃ"માં 'આદિ' પદથી દુઃખ, હર્ષ, શોકાદિ ભાવોનું ગ્રહણ કરવું.

★ "બન્ધાદયઃ"માં 'આદિ' પદથી મોક્ષ, કર્તા, ભોક્તાનું ગ્રહણ કરવું.

ટીકાર્થ :

તાપશુદ્ધ આગમમાં જીવાજીવાદિનું કેવું વર્ણન હોય ? તે બતાવવા માટે યથાર્થી ઉદાહરણ આપે છે —

સ્વરૂપ અને પરરૂપથી સત્-અસત્ રૂપ જીવ હોતે છતે, અને દ્રવ્ય-પર્યાયથી અભિધેય પરિણામાદિની અપેક્ષાથી નિત્ય-અનિત્યાદિ અનેક ધર્મવાળો હોતે છતે=દ્રવ્યથી અભિધેય એવા પરિણામની દૃષ્ટિથી નિત્ય ધર્મવાળો અને પર્યાયથી અભિધેય એવા પરિણામની દૃષ્ટિથી અનિત્ય ધર્મવાળો જીવ હોતે છતે, સુખ-બંધાદિ=અનુભૂયમાનરૂપવાળા સુખાદિ-અભ્યુપગત એવા બંધાદિ=જીવ દ્વારા અનુભવાતા સ્વરૂપવાળા સુખ-દુઃખ વગેરે અને શાસ્ત્રમાં સ્વીકારાયેલા બંધ-મોક્ષ વગેરે, ઘટે છે. અન્યથા=અન્ય પ્રકાર વડે, નિયમથી ઘટતા નથી, અર્થાત્ એકાંતે સદ્ પ્રકાર વડે કે એકાંતે અસદ્ પ્રકાર વડે, અથવા એકાંતે નિત્ય પ્રકાર વડે કે એકાંતે અનિત્ય પ્રકાર વડે જીવ હોતે છતે, નિયમથી સુખ-બંધાદિ ઘટતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જીવદ્રવ્ય પોતાના સ્વરૂપે સત્ છે અને બીજાના સ્વરૂપે અસત્ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જીવદ્રવ્યમાં વર્તતા ભાવોરૂપે જીવ સત્ છે અને જીવદ્રવ્યથી અન્ય દ્રવ્યમાં વર્તતા ભાવોરૂપે જીવ અસત્ છે. આથી જીવ સ્વરૂપે સત્ છે અને પરરૂપે અસત્ છે.

વળી, દ્રવ્યથી અભિધેય એવા પરિણામની અપેક્ષાએ જીવદ્રવ્યનો વિચાર કરીએ તો, જીવ નિત્ય છે; કેમ કે દ્રવ્યથી અભિધેય એવો પરિણામ અર્થાત્ “હું છું હું છું” એ પ્રકારના પોતાના અસ્તિત્વનો પરિણામ, જીવમાં સદા એક સરખો વર્તે છે; અને પર્યાયથી અભિધેય એવા પરિણામની અપેક્ષાએ જીવદ્રવ્યનો વિચાર કરીએ તો, જીવ અનિત્ય છે; કેમ કે પર્યાયથી અભિધેય એવો પરિણામ અર્થાત્ “પૂર્વે હું બાલ હતો, હવે યુવાન છું” એ પ્રકારની પ્રતીતિનો નિયામક એવો પરિણામ, જીવમાં સદા ભિન્ન ભિન્ન વર્તે છે.

વળી, વ્યવહારનયથી અભિધેય એવા પરિણામની અપેક્ષાએ જીવદ્રવ્યનો વિચાર કરીએ તો, દેહ અને કર્મ સાથે જીવનો કથંચિત્ એકત્વભાવ વર્તે છે. તેથી વ્યવહારનયથી અભિધેય એવો જીવમાં વર્તતો પરિણામ જીવને દેહ અને કર્મથી અભિન્ન બતાવે છે; અને નિશ્ચયનયથી અભિધેય એવા પરિણામની અપેક્ષાએ જીવદ્રવ્યનો વિચાર કરીએ તો, જીવદ્રવ્ય પોતે દેહ નથી કે કર્મ નથી, પરંતુ જીવ જીવ જ છે; તેમ કર્મ પોતે જીવદ્રવ્ય નથી, પરંતુ કર્મ કર્મ જ છે; અને દેહ પોતે જીવદ્રવ્ય નથી, પરંતુ દેહ દેહ જ છે. તેથી એક ક્ષેત્રમાં દેહ અને કર્મ સાથે અણુ-તણુરૂપે જોડાયેલા પણ જીવમાં વર્તતો નિશ્ચયનયથી અભિધેય એવો પરિણામ દેહને, કર્મને અને જીવને પૃથક્ પૃથક્ બતાવે છે.

આ રીતે જીવને સદ્-અસદ્ રૂપ અને નિત્ય-અનિત્ય આદિ અનેક ધર્મવાળો માનીએ તો, જીવ દ્વારા અનુભવાતા સ્વરૂપવાળા સુખ-દુઃખાદિ ભાવો ઘટે છે, અને શાસ્ત્રમાં સ્વીકારાયેલા બંધ-મોક્ષાદિ ભાવો પણ ઘટે છે; પરંતુ જો જીવને એકાંતે સત્ કે એકાંતે અસત્, અથવા એકાંતે નિત્ય કે એકાંતે અનિત્ય વગેરે ધર્મવાળો માનીએ તો, જીવ દ્વારા અનુભવાતા સ્વરૂપવાળા સુખાદિ ભાવો અને શાસ્ત્રમાં બતાવાયેલા બંધાદિ ભાવો નક્કી જીવમાં ઘટે નહીં.

અહીં વિશેષ એ છે કે જો જીવને પોતાના સ્વરૂપે સત્ અને બીજાના સ્વરૂપે પણ સત્ સ્વીકારવામાં આવે, તો જેમ પોતાને થતા સુખાદિનો પોતાને અનુભવ થાય છે, તેમ બીજાને થતા સુખાદિનો પણ પોતાને અનુભવ થવો જોઈએ; કેમ કે વિવક્ષિત જીવ જેમ પોતાના સ્વરૂપે છે, તેમ બીજાના સ્વરૂપે પણ છે. તેથી તે જીવને પોતામાં વર્તતા ભાવોની જેમ બીજામાં વર્તતા ભાવોનો પણ અનુભવ થવો જોઈએ, અને આમ સ્વીકારીએ તો તે જીવને પોતાના અને બીજાના સુખાદિનો પણ અનુભવ થાય; પરંતુ જે પ્રકારે સંસારી જીવો પોતે અનુભવે છે, તે પ્રકારે માત્ર પોતાને અનુભવાતા સ્વરૂપવાળા સુખાદિનો અનુભવ થાય નહીં.

વસ્તુતઃ દરેક જીવને પોતામાં વર્તતા સુખાદિ ભાવોનો પોતાને અનુભવ થાય છે, પણ બીજામાં વર્તતા સુખાદિ ભાવોનો પોતાને અનુભવ થતો નથી. આથી સર્વ જીવો પોતામાં વર્તતા ભાવોથી સત્ છે, અને બીજામાં વર્તતા ભાવોથી અસત્ છે, એમ માનવું ઉચિત છે.

વળી, જો આત્માને એકાંતે નિત્યાદિ ધર્મવાળો સ્વીકારીએ તો, શાસ્ત્રમાં સ્વીકારાયેલા બંધાદિ ભાવો પણ ઘટે નહીં. આથી આત્માને દ્રવ્યથી નિત્ય, પર્યાયથી અનિત્ય; કથંચિત્ કર્મથી ભિન્ન, કથંચિત્ કર્મથી અભિન્ન એવા ધર્મોવાળો સ્વીકારવામાં આવે, તો શાસ્ત્રમાં સ્વીકારાયેલા બંધાદિ સર્વ ભાવો ઘટી શકે, જેનું વિસ્તૃત વર્ણન સ્વયં ગ્રંથકાર આગળમાં કરવાના છે. ॥૧૦૮૩॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં તાપશુદ્ધ આગમમાં ઉદાહરણ બતાવતાં કહ્યું કે જીવને સદ્-અસદ્ રૂપ અને નિત્ય-અનિત્યાદિ અનેક ધર્મોવાળો સ્વીકારીએ તો જીવ દ્વારા અનુભવાતા સ્વરૂપવાળા સુખાદિ, અને શાસ્ત્રમાં સ્વીકારાયેલા બંધાદિ ઘટે છે, અન્યથા નહીં. એને જ ગાથા ૧૧૧૦ સુધી કહે છે —

ગાથા :

संतस्स सरूवेणं पररूवेणं तहा असंतस्स ।

हंदि विसिद्धत्तणओ होंति विसिद्धा सुहाईआ ॥૧૦૮૪॥

અન્યથાર્થ :

सरूवेणं संतस्स=સ્વરૂપથી સત્નું તહા=અને પરરૂवेणं असंतस्स=પરરૂપથી અસત્નું विसिद्धत्तणओ=વિશિષ્ટત્વ હોવાથી=પરસ્વરૂપના અસત્ત્વથી વિશિષ્ટ એવું સ્વસ્વરૂપનું સત્ત્વ હોવાથી, विसिद्धा=વિશિષ્ટ=પોતાને જે પ્રકારે અનુભવાઈ રહ્યા છે તેવા પ્રકારના વિશિષ્ટ, सुहाईआ=સુખાદિ હોંતિ=થાય છે.

★ 'हंदि' અલ્પચ્છ ઉપપ્રદર્શનમાં છે.

ગાથાર્થ :

પોતાના રૂપે સત્ અને બીજાના રૂપે અસત્ એવા જીવનું વિશિષ્ટપણું હોવાથી પોતાને અનુભવાઈ રહ્યા છે તે પ્રકારના વિશિષ્ટ સુખાદિ થાય છે.

ટીકા :

સતો=વિદ્યમાનસ્ય સ્વરૂપેણ આત્મનિયતેન, પરરૂપેણ અન્યસમ્બન્ધિના તથાઽસતઃ સ્વરૂપેણૈવાઽ-વિદ્યમાનસ્ય, ન ચ સ્વસત્ત્વમેવાઽન્યાસત્ત્વમ્, અભિન્નનિમિત્તત્ત્વે સદસત્ત્વયોર્વિરોધાત્, તથાહિ-સત્ત્વમેવાઽસત્ત્વમિતિ વ્યાહતં, ન ચ તત્તત્ર નાસ્તિ, સ્વસત્ત્વવદસત્ત્વે તત્સત્ત્વપ્રસંગાદિતિ પરરૂપાસત્ત્વધર્મકં સ્વરૂપસત્ત્વં વિશિષ્ટં ભવતિ, અન્યથા વૈશિષ્ટ્યાયોગાત્, તદાહ-હન્દિ વિશિષ્ટત્વાદુક્તેન પ્રકારેણ ભવન્તિ વિશિષ્ટાઃ સ્વસંવેદ્યાઃ સુખાદયઃ, આદિશબ્દાદુઃસ્વબન્ધાદિપરિગ્રહ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૮૪॥

ટીકાર્થ :

આત્મનિયતેન સ્વરૂપેણ સતઃ=વિદ્યમાનસ્ય, તથા પરરૂપેણ અસતઃ=અન્યસમ્બન્ધિના સ્વરૂપેણ એવ અવિદ્યમાનસ્ય, ઉક્તેન પ્રકારેણ વિશિષ્ટત્વાત્ વિશિષ્ટાઃ સ્વસંવેદ્યાઃ સુખાદયઃ ભવન્તિ । આત્મામાં નિયત એવા સ્વરૂપથી સત્ત્વનું=વિદ્યમાન એવા જીવનું, અને પરરૂપથી અસત્ત્વનું=અન્યના સંબંધવાળા સ્વરૂપથી જ અવિદ્યમાન એવા જીવનું, કહેવાયેલ પ્રકારથી વિશિષ્ટપણું હોવાથી વિશિષ્ટ એવા સ્વને સંવેદ્ય સુખાદિ થાય છે, એમ અન્વય છે.

આદિશબ્દાદ્ દુઃસ્વબન્ધાદિપરિગ્રહઃ “સુખાદયઃ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી દુઃખ-બંધાદિનો પરિગ્રહ છે.

ગાથાના ઉત્તરાર્ધનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં ટીકામાં કહ્યું કે ઉક્ત પ્રકારથી વિશિષ્ટપણું હોવાથી વિશિષ્ટ એવાં સુખાદિ થાય છે. તે ઉક્ત પ્રકારનું તાત્પર્ય સ્પષ્ટ કરે છે -

ન ચ સ્વસત્ત્વં એવ અન્યાસત્ત્વમ્, અભિન્ન.....વિરોધાત્ । અને સ્વસત્ત્વ જ અન્યઅસત્ત્વ નથી, અર્થાત્ જીવમાં સ્વનું સત્ત્વ અને અન્યનું અસત્ત્વ એમ બંને રહેલ છે એમ કહેવાને બદલે જીવમાં રહેલું સ્વનું સત્ત્વ જ અન્યનું અસત્ત્વ છે એમ ન કહેવું; કેમ કે અભિન્ન નિમિત્તપણું હોતે છતે સત્-અસત્પણાનો વિરોધ છે=સત્ત્વનું અને અસત્ત્વનું એક નિમિત્ત હોતે છતે સત્પણા અને અસત્પણા વચ્ચે વિરોધ થાય, અર્થાત્ જીવમાં રહેલા સ્વના સત્ત્વને અન્યનું અસત્ત્વ સ્વીકારીએ તો સત્ત્વની પ્રતીતિનું અને અસત્ત્વની પ્રતીતિનું એક નિમિત્તપણું પ્રાપ્ત થયે છતે, વિવક્ષિત જીવ માણવકરૂપે સત્ છે અને દેવદત્તરૂપે અસત્ છે, એ પ્રકારની પ્રતીતિમાં વિરોધ પ્રાપ્ત થાય.

હવે અભિન્ન નિમિત્તપણું હોતે છતે સત્ત્વ અને અસત્ત્વનો વિરોધ કઈ રીતે થાય ? તે તથાહિ થી સ્પષ્ટ કરે છે -

સત્ત્વં એવ અસત્ત્વં ઇતિ વ્યાહતં । સત્ત્વ જ અસત્ત્વ છે એ વ્યાહત છે અર્થાત્ સ્વનું સત્ત્વ જ પરનું અસત્ત્વ છે એમ બોલવું એ પરસ્પર હણાયેલું છે.

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે છે કે વિવક્ષિત જીવમાં પરસ્વરૂપનું અસત્ત્વ નથી, માટે સત્ત્વ જ અસત્ત્વ છે, એ પ્રકારનું કથન પરસ્પર હણાશે નહીં. તેનું નિરાકરણ કરતાં કહે છે -

તત્ ચ અને તે=પરસ્વરૂપનું અસત્ત્વ, તત્ર ત્યાં=વિવક્ષિત જીવમાં, નાસ્તિ નથી ન એમ નહીં; સ્વસત્ત્વવદ્ અસત્ત્વે તત્સત્ત્વપ્રસંગાત્, કેમ કે સ્વસત્ત્વની જેમ અસત્ત્વ હોતે છતે તેના સત્ત્વનો પ્રસંગ છે=સ્વના સ્વરૂપના સત્પણાની જેમ પરના સ્વરૂપના અભાવનું અસત્પણું હોતે છતે પરના સ્વરૂપના સત્પણાનો પ્રસંગ છે.

इति ऐथी=જીવ સ્વરૂપે સત્ અને પરરૂપે અસત્ છે એથી, પરરૂપાસત્ત્વધર્મકં.....भवति । પરરૂપ-અસત્ત્વના ધર્મવાળું સ્વરૂપસત્ત્વ વિશિષ્ટ થાય છે; અન્યથા વૈશિષ્ટ્યાયોગાત્, કેમ કે અન્યથા વૈશિષ્ટ્યનો અયોગ છે=જીવ સ્વરૂપે સત્ અને પરરૂપે અસત્ ન સ્વીકારીએ તો, પરરૂપના અસત્ત્વથી વિશિષ્ટ એવા સ્વરૂપના સત્ત્વરૂપ વિશિષ્ટપણાનો અયોગ પ્રાપ્ત થાય.

तदाह- તેને કહે છે અર્થાત્ ન ચ સ્વસત્ત્વમેवाऽन्यासत्तवम् થી માંડીને વૈશિષ્ટ્યાયોગાત્ સુધીના કથનથી ગ્રંથકારે સિદ્ધ કર્યું કે પરરૂપઅસત્ત્વના ધર્મવાળું સ્વરૂપસત્ત્વ વિશિષ્ટ થાય છે, તેને મૂળગાથાના ઉત્તરાર્ધથી કહે છે -

ઉક્ત પ્રકારથી વિશિષ્ટપણું હોવાથી વિશિષ્ટ એવા સ્વસંવેદ્ય સુખાદિ થાય છે, જેનો અન્વય ઉપરમાં યોજન કરીને બતાવેલો છે. इति गाथार्थः એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારે કહ્યું કે જીવ સ્વરૂપે સત્ અને પરરૂપે અસત્ હોતે છતે સ્વસંવેદ્ય એવા સુખાદિ ઘટે છે. તેને પ્રસ્તુત ગાથામાં યુક્તિથી બતાવે છે -

દરેક જીવ પોતાના આત્મામાં નિયત એવા સ્વરૂપથી વિદ્યમાન છે, પરંતુ બીજાના સ્વરૂપથી વિદ્યમાન નથી અર્થાત્ પોતામાં વર્તતા અસ્તિત્વ, દ્રવ્યત્વ, ચેતનત્વ આદિ ભાવોરૂપે જીવ વિદ્યમાન છે, પરંતુ પોતાના જેવા બીજા જીવમાં વર્તતા અસ્તિત્વ, દ્રવ્યત્વાદિ ભાવોરૂપે જીવ વિદ્યમાન નથી. આથી “આ આત્મા બીજાનો આત્મા નથી”, એવો વ્યવહાર સંગત થાય છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે માણવક નામની વ્યક્તિમાં રહેલા અસ્તિત્વ, ચેતનત્વાદિ ધર્મોથી માણવક નામની વ્યક્તિ પોતાનું અસ્તિત્વ ધરાવે છે, પરંતુ દેવદત્ત નામની વ્યક્તિમાં રહેલા અસ્તિત્વ, ચેતનત્વાદિ ધર્મોથી માણવક નામની વ્યક્તિ પોતાનું અસ્તિત્વ ધરાવતી નથી. આથી જ માણવકને જોઈને “આ દેવદત્ત નથી” એમ કહેવાય છે; પરંતુ જો માણવક જેમ પોતાનામાં વર્તતા ધર્મોથી વિદ્યમાન છે, તેમ દેવદત્તમાં વર્તતા ધર્મોથી પણ વિદ્યમાન હોય, તો માણવકને જોઈને “આ માણવક છે, તેમ દેવદત્ત પણ છે” એમ કહેવાય; જ્યારે માણવકને જોઈને “આ માણવક છે, દેવદત્ત નથી” એવી પ્રતીતિ થાય છે. આથી માણવક નામની વ્યક્તિ માણવકરૂપે સત્ છે અને દેવદત્તરૂપે અસત્ છે. તેથી માણવકમાં પોતાનું સ્વરૂપ ભાવરૂપે વર્તે છે અને બીજાનું સ્વરૂપ અભાવરૂપે વર્તે છે.

અહીં બૌદ્ધદર્શનકારો કહે કે સ્વસત્ત્વથી જુદું અન્યઅસત્ત્વ નથી, પણ સ્વસત્ત્વ જ અન્યઅસત્ત્વ છે; અને આમ સ્વીકારીએ તો એ પ્રાપ્ત થાય કે માણવકમાં જે પોતાનું સત્ત્વ વિદ્યમાન છે, તેનાથી અતિરિક્ત દેવદત્તનું અસત્ત્વ વિદ્યમાન નથી, પરંતુ માણવકના પોતાના સત્ત્વરૂપ જ દેવદત્તનું અસત્ત્વ છે. તેનું નિરાકરણ કરવા માટે ગ્રંથકાર કહે છે -

સ્વસત્ત્વ જ અન્યઅસત્ત્વ છે અને સ્વસત્ત્વથી અતિરિક્ત અન્યઅસત્ત્વ નથી, એમ કહી શકાય નહીં; કેમ કે સ્વસત્ત્વથી અતિરિક્ત અન્યઅસત્ત્વ ન સ્વીકારીએ તો, માણવકને જોઈને “આ માણવક છે, દેવદત્ત નથી” એ પ્રકારની બંને પ્રતીતિનું નિમિત્ત માણવકમાં વર્તતું પોતાનું સ્વરૂપ છે એમ માનવું પડે; અને જો બંને પ્રતીતિનું એક નિમિત્ત હોય તો માણવકમાં માણવકનું સત્ત્વ છે અને દેવદત્તનું અસત્ત્વ છે, એવી પ્રતીતિનો

વિરોધ પ્રાપ્ત થાય; કેમ કે માણવકનું જે સત્ત્વ છે તે જ દેવદત્તનું અસત્ત્વ છે એમ કહીએ તો, સત્ત્વ જ અસત્ત્વ છે એમ કહેવું પડે, અને સત્ત્વ જ અસત્ત્વ છે એવું વચન પરસ્પર હણાય છે.

અહીં બૌદ્ધદર્શનકારો કહે કે માણવકમાં દેવદત્તનું અસત્ત્વ નથી; કેમ કે જગતમાં અસત્ત્વ નામનો કોઈ પદાર્થ જ નથી. માટે માણવક પોતાના સ્વરૂપરૂપ જ છે, માણવકમાં માણવકના પોતાના સ્વરૂપથી અતિરિક્ત એવો દેવદત્તના સ્વરૂપનો અભાવ નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

માણવકમાં દેવદત્તના સ્વરૂપનો અભાવ નથી, એમ ન કહેવું; કેમ કે એમ સ્વીકારીએ તો સ્વસત્ત્વની જેમ અસત્ત્વ હોતે છતે તેના સત્ત્વનો પ્રસંગ આવે, અર્થાત્ માણવકમાં જેમ પોતાના સ્વરૂપનું સત્ત્વ છે તેમ દેવદત્તના સ્વરૂપના અભાવનું અસત્ત્વ હોય અર્થાત્ દેવદત્તના સ્વરૂપનો અભાવ ન હોય, તો માણવકમાં દેવદત્તના સ્વરૂપનું સત્ત્વ માનવાનો પ્રસંગ આવે; અને જો માણવકમાં પોતાના સ્વરૂપના સત્ત્વની જેમ દેવદત્તના સ્વરૂપનું સત્ત્વ સ્વીકારીએ તો, માણવકને જોઈને “માણવક છે, તેમ દેવદત્ત પણ છે,” એવી પ્રતીતિ થવાનો પ્રસંગ આવે.

આથી એ ફલિત થાય કે માણવકમાં જેમ પોતાના સ્વરૂપનો ભાવ છે, તેમ દેવદત્તના સ્વરૂપનો અભાવ પણ છે. તેથી માણવક પોતાના સ્વરૂપે સત્ છે અને અન્યના સ્વરૂપે અસત્ પણ છે. આથી એ પ્રાપ્ત થાય કે માણવક, દેવદત્તના સ્વરૂપના અસત્ત્વ ધર્મથી વિશિષ્ટ એવા માણવકના સ્વરૂપના સત્ત્વ ધર્મવાળો છે. જો માણવકને દેવદત્તના સ્વરૂપના અસત્ત્વથી વિશિષ્ટ એવા પોતાના સ્વરૂપના સત્ત્વવાળો ન માનીએ, અને માત્ર પોતાના સ્વરૂપના સત્ત્વવાળો માનીએ, તો વૈશિષ્ટ્યનો અયોગ પ્રાપ્ત થાય, અર્થાત્ માણવકમાં પોતાનું સ્વરૂપ માત્ર છે એમ કહી શકાય, પણ માણવકમાં દેવદત્તના સ્વરૂપના અભાવથી વિશિષ્ટ એવું પોતાનું સ્વરૂપ છે એમ કહી શકાય નહીં; જ્યારે માણવકમાં દેવદત્તના સ્વરૂપના અભાવથી વિશિષ્ટ એવા પોતાના સ્વરૂપનો ભાવ છે, માટે માણવકને પોતાને સંવેદન થતા સુખાદિ ઘટે છે; પરંતુ જો માણવકમાં પોતાના સત્ત્વથી અતિરિક્ત એવો દેવદત્તના સત્ત્વનો અભાવ ન હોય તો, માણવક નામનો પુરુષ જેમ માણવકરૂપે છે તેમ દેવદત્તરૂપે પણ છે એમ માનવું પડે, અને એમ માનીએ તો માણવકને જેમ પોતાના સુખાદિનો અનુભવ થાય છે તેમ દેવદત્તના સુખાદિનો પણ અનુભવ થવો જોઈએ; કેમ કે માણવક માણવકરૂપે સત્ છે અને દેવદત્તરૂપે અસત્ નથી. તેથી અર્થથી એ પ્રાપ્ત થાય કે માણવક માણવકરૂપે પણ સત્ છે અને દેવદત્તરૂપે પણ સત્ છે.

આશય એ છે કે બૌદ્ધદર્શનકારો અભાવને તુચ્છ માનતા હોવાથી જગતમાં અભાવ નામનો પદાર્થ જ નથી એમ માને છે. તેથી બૌદ્ધના મત પ્રમાણે માણવકમાં તુચ્છ એવો દેવદત્તના સ્વરૂપનો અભાવ નથી; પરંતુ જો માણવકમાં દેવદત્તના સ્વરૂપનો અભાવ ન માનીએ, તો માણવકને જોઈને “આ દેવદત્ત નથી” એમ કહી શકાય નહીં, જેના કારણે અર્થથી “આ દેવદત્ત છે” એ પ્રકારનો માણવકમાં દેવદત્તના સ્વરૂપનો સદ્ભાવ પણ પ્રાપ્ત થાય. આથી માણવકમાં દેવદત્તના સ્વરૂપના સદ્ભાવના પ્રસંગના નિવારણ માટે એમ માનવું પડે કે માણવકમાં દેવદત્તના સ્વરૂપનો અભાવ છે, પણ સદ્ભાવ નથી; અને આમ માનીએ તો અર્થથી માણવકમાં દેવદત્તના સ્વરૂપના અભાવધર્મથી વિશિષ્ટ એવો માણવકના સ્વરૂપનો સદ્ભાવ પ્રાપ્ત થાય, અને આ પ્રમાણે માનીએ તો વિશિષ્ટપણું હોવાને કારણે માણવકને પોતાને અનુભવાતા સ્વરૂપવાળાં સુખાદિ સંગત

થાય છે. પરંતુ જો માણવકમાં દેવદત્તના સ્વરૂપના અભાવથી વિશિષ્ટ એવો પોતાના સ્વરૂપનો ભાવ ન માનીએ તો, માણવકમાં જેમ પોતાનું સ્વરૂપ વિદ્યમાન છે, તેમ પર એવા દેવદત્તનું સ્વરૂપ પણ વિદ્યમાન છે એમ પ્રાપ્ત થાય, જેથી માણવકને જેમ સ્વસંવેદ્ય સુખાદિ થાય છે, તેમ દેવદત્તસંવેદ્ય પણ સુખાદિ થવાં જોઈએ; પરંતુ દરેક જીવને જે પ્રકારે પોતાને અનુભવાતા સ્વરૂપવાળાં સુખાદિ થાય છે, અને અન્ય જીવોને અનુભવાતા સ્વરૂપવાળાં સુખાદિ થતાં નથી, તે પ્રકારનાં સુખાદિ માણવકને થઈ શકે નહીં, પણ સર્વ જીવોને અનુભવાતા સ્વરૂપવાળાં સુખાદિથી મિશ્ર એવાં પોતાને અનુભવાતા સ્વરૂપવાળાં સુખાદિ માણવકને થઈ શકે.

આથી એ ક્ષિત થયું કે, જીવને સ્વરૂપથી સત્ અને પરરૂપથી અસત્ સ્વીકારીએ તો જ પોતાને અનુભવાતા સ્વરૂપવાળાં વિશિષ્ટ સુખાદિ ઘટી શકે, અન્યથા પોતાને અનુભવાતા સ્વરૂપવાળાં અને બીજાને અનુભવાતા સ્વરૂપવાળાં મિશ્ર સુખાદિનો અનુભવ માનવાની આપત્તિ આવે. માટે જીવને સ્વરૂપથી સત્ અને પરરૂપથી અસત્ માનવો એ યુક્તિયુક્ત છે. ॥૧૦૮૪॥

અવતરણિકા :

વિપક્ષે બાધામાહ -

અવતરણિકાર્થ :

વિપક્ષમાં બાધાને કહે છે, અર્થાત્ આત્માને સ્વરૂપથી સત્ અને પરરૂપથી અસત્ સ્વીકારવાને બદલે સ્વરૂપથી સત્ અને પરરૂપથી પણ સત્ સ્વીકારવારૂપ વિપક્ષમાં, સુખ માટે જીવો જે પ્રવૃત્તિ કરે છે તેમાં આવતો બાધદોષ બતાવે છે -

ગાથા :

इहरा सत्तामिताइभावओ कह विसिद्धया तेसिं ? ।

तयभावमि तयत्थो हन्त पयत्तो महामोहो ॥૧૦૮૫॥

અભ્યયાર્થ :

इहरा=ઈતરથા=આત્માને સ્વરૂપથી સત્ અને પરરૂપથી પણ સત્ સ્વીકારીએ તો, सत्तामिताइभावओ=સત્તામાત્રાદિનો ભાવ હોવાથી तेसिं=તેઓની=સુખાદિની, विसिद्धया=વિશિષ્ટતા कह ?=કેવી રીતે થાય ? तयभावमि=તેના અભાવમાં=વિશિષ્ટ સુખાદિના અભાવમાં, तयत्थो=તદર્થવાળો=વિશિષ્ટ સુખની પ્રાપ્તિ માટેનો, पयत्तो=પ્રયત્ન महामोहो=મહામોહ છે.

★ 'हन्त' ખેદ અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

આત્માને સ્વરૂપથી સત્ અને પરરૂપથી પણ સત્ સ્વીકારીએ તો સત્તામાત્રાદિનો ભાવ હોવાથી સુખાદિની વિશિષ્ટતા કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ ન થાય. અને વિશિષ્ટ સુખાદિના અભાવમાં વિશિષ્ટ સુખ મેળવવા માટેનો પ્રયત્ન મહામોહ છે.

ટીકા :

ઇતરથા=યથા સ્વરૂપેણ સત્ તથા પરરૂપેણાપિ ભાવે, સત્તામાત્રાદિભાવાદ્, આદિશબ્દાદસત્ત્વમાત્રા-
(?ત્ર)ગ્રહ ઇતિ, કથં વિશિષ્ટતા પ્રત્યાત્મવેદ્યતયા તેષાં=સુખાદીનાં ?, તદભાવે=વિશિષ્ટસુખાદ્યભાવે તદર્થો=
વિશિષ્ટસુખાર્થો હન્ત પ્રયત્નઃ=ક્રિયાવિશેષો મહામોહોઽસમ્ભવપ્રવૃત્ત્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૮૫॥

નોંધ :

ટીકામાં આદિશબ્દાદસત્ત્વમાત્રાગ્રહઃ છે, તેને સ્થાને આદિશબ્દાદસત્ત્વમાત્રગ્રહઃ હોય તેમ જણાય છે.

ટીકાર્થ :

ઇતરથા.....ભાવાદ્ ઇતરથા=જે રીતે સ્વરૂપથી સત્ છે તે રીતે પરરૂપથી પણ ભાવમાં=જે રીતે આત્મા સ્વરૂપથી સત્ છે તે રીતે પરરૂપથી પણ આત્માના સત્પણાના સદ્ભાવમાં, સત્તામાત્રાદિનો ભાવ હોવાથી તેષાં=સુખાદીનાં પ્રત્યાત્મવેદ્યતયા વિશિષ્ટતા કથં ? તેઓની=સુખાદિની, પ્રતિઆત્મવેદ્યતા રૂપે=દરેક આત્માને સંવેદ્યપણા રૂપે, વિશિષ્ટતા કેવી રીતે થાય ? તદભાવે.....પ્રવૃત્ત્યા તેના અભાવમાં=વિશિષ્ટ સુખાદિના અભાવમાં, તેના અર્થવાળો પ્રયત્ન=વિશિષ્ટ સુખના અર્થવાળી ક્રિયાવિશેષ, અસંભવમાં પ્રવૃત્તિ હોવાથી મહામોહ છે.

આદિશબ્દાદ્ અસત્ત્વમાત્રગ્રહઃ, 'આદિ' શબ્દથી="સત્તામાત્રાદિ"માં 'આદિ' શબ્દથી, અસત્ત્વમાત્રનો ગ્રહ છે=સંગ્રહ છે.

ઇતિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૮૪માં ગ્રંથકારે યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે આત્માને સ્વરૂપથી સત્ અને પરરૂપથી અસત્ સ્વીકારીએ તો આત્મામાં સંવેદ્ય વિશિષ્ટ સુખાદિ ઘટે છે. એને દઢ કરવા માટે કહે છે કે જો આત્માને સ્વરૂપથી સત્ અને પરરૂપથી પણ સત્ સ્વીકારીએ, તો જેમ આત્મા પોતાનામાં વર્તતા સ્વરૂપથી વિદ્યમાન છે, તેમ અન્ય પદાર્થોમાં વર્તતા સ્વરૂપથી પણ વિદ્યમાન છે એમ માનવું પડે, અને એમ સ્વીકારીએ તો આત્મા ચેતન છે જડ નથી, એમ કહી શકાય નહીં; કેમ કે આત્મા માત્ર પોતાના સ્વરૂપે નથી, પણ સર્વના સ્વરૂપે છે.

વળી, માણવકને સામે રાખીને કહીએ કે માણવક સ્વરૂપથી પણ સત્ છે અને પરરૂપથી પણ સત્ છે, તો માણવક જેમ પોતાના સ્વરૂપથી વિદ્યમાન છે તેમ દેવદત્તાદિના સ્વરૂપથી પણ વિદ્યમાન થાય. તેથી માણવક માણવકરૂપે પણ સત્ છે, દેવદત્તરૂપે પણ સત્ છે અને ઘટ-પટાદિરૂપે પણ સત્ છે. આ રીતે માણવકમાં સર્વરૂપે સત્તામાત્ર માનવાનો પ્રસંગ આવે.

વળી, માણવકને વિશેષરૂપે=માણવકરૂપે, સત્ સ્વીકારીએ, તો માણવક માણવકરૂપે સત્ છે અને દેવદત્તાદિરૂપે સત્ નથી, એમ પ્રાપ્ત થાય; અને માણવકને પરરૂપે પણ સત્ સ્વીકારીએ તો માણવક માત્ર માણવકરૂપે જ સત્ નથી, પરંતુ માણવકરૂપે, દેવદત્તરૂપે, ઘટ-પટાદિ સર્વરૂપે સત્ છે એમ પ્રાપ્ત થાય. તેથી માણવકનું અસ્તિત્વ સત્તામાત્રરૂપે સ્વીકારી શકાય, પરંતુ અન્ય સર્વથી વ્યાવૃત્ત એવું માણવકનું પોતાનું

અસ્તિત્વ સ્વીકારી શકાય નહીં; અને માણવકને સર્વરૂપે સત્ સ્વીકારીએ તો માણવકને પોતાને અનુભવાતા સ્વરૂપવાળા સુખાદિ સંગત ન થાય; કેમ કે માણવક માત્ર પોતાના વ્યક્તિત્વરૂપે જ સત્ નથી, પરંતુ દેવદત્તાદિરૂપે તેમ જ ઘટાદિરૂપે પણ સત્ છે, તેથી માણવક નામનો પુરુષ જેમ ચેતન છે તેમ જડ પણ છે, માટે ઘટાદિ જડરૂપે હોવાથી માણવકને સુખાદિનો અનુભવ થાય નહીં અને દેવદત્તાદિ ચેતનરૂપે પણ હોવાથી માણવકને સર્વ જીવોના મિશ્ર સુખાદિનો અનુભવ થાય, પરંતુ અન્ય સર્વ જીવો કરતાં વિલક્ષણ એવો જે પ્રકારના સુખાદિનો અનુભવ પોતાને થવો જોઈએ, તે પ્રકારનો અનુભવ માણવકને થઈ શકે નહીં. અને જો માણવકમાં સ્વસંવેદ એવા વિશિષ્ટ સુખાદિનો અભાવ સ્વીકારીએ તો માણવક વિશિષ્ટ સુખ મેળવવા માટે જે પ્રયત્ન કરે છે તે મહામોહરૂપ માનવો પડે; કેમ કે પોતાનામાં સ્વસંવેદ એવા વિશિષ્ટ સુખનો અસંભવ હોવા છતાં વિશિષ્ટ સુખ મેળવવા માટેની પ્રવૃત્તિ મહામોહ વગર સંભવે નહીં.

આનાથી એ ફલિત થાય કે યોગીઓ પણ પોતાના સંસારનો અંત કરવા અને પૂર્ણ સુખમય મોક્ષને મેળવવા જે યોગસાધનામાં યત્ન કરે છે તે યત્ન પણ મહામોહરૂપ માનવો પડે; કેમ કે પોતાનામાં સંવેદ એવા વિશિષ્ટ સુખનો અસંભવ હોવા છતાં વિશિષ્ટ સુખ મેળવવાનો યત્ન મહામોહ વગર થાય નહીં. આથી આત્માને સ્વરૂપથી સત્ અને પરરૂપથી અસત્ સ્વીકારવો ઉચિત છે, અને જે આગમમાં આત્માને સ્વરૂપથી સત્ અને પરરૂપથી અસત્ બતાવ્યો હોય તે આગમના વચન પ્રમાણે સુખ-બંધાદિ સંગત થાય છે, તેથી તે આગમ તાપશુદ્ધ છે, એ પ્રકારે પ્રસ્તુત ગાથાનો ગાથા ૧૦૮૩ સાથે સંબંધ છે. ॥૧૦૮૫॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૮૩માં તાપશુદ્ધ આગમમાં ઉદાહરણ બતાવતાં કહેલ કે જીવને સદ્-અસદ્રૂપ અને નિત્ય-અનિત્યાદિ અનેક ધર્મવાળો સ્વીકારીએ તો જીવ દ્વારા અનુભવાતા સ્વરૂપવાળાં સુખાદિ, અને શાસ્ત્રમાં સ્વીકારાયેલા બંધાદિ ઘટે છે, અન્યથા ઘટતા નથી. તેથી ગાથા ૧૦૮૪-૧૦૮૫માં જીવને સ્વરૂપથી સત્ અને પરરૂપથી અસત્ ન સ્વીકારીએ તો સુખ-બંધાદિ કઈ રીતે ઘટતા નથી ? તે બતાવ્યું. હવે જીવને એકાંતે નિત્ય અથવા એકાંતે અનિત્ય સ્વીકારીએ તો સુખ-બંધાદિ કઈ રીતે ઘટતા નથી ? તે ગાથા ૧૦૮૬-૧૦૮૭માં બતાવે છે -

ગાથા :

નિચ્ચો વેગસહાવો સહાવભૂઅમ્મિ કહ ણુ સો દુક્ખે ।
તસ્સુચ્છેઅનિમિત્તં અસંભવાઓ પયદ્વિજ્જા ? ॥૧૦૮૬॥

અન્યથાર્થ :

નિચ્ચો વિ એગસહાવો સો=નિત્ય પણ એક સ્વભાવવાળો આ (જીવ) સહાવભૂઅમ્મિ દુક્ખે=સ્વભાવભૂત એવું દુઃખ હોતે છતે અસંભવાઓ=અસંભવ હોવાને કારણે=સ્વભાવભૂત એવા તે દુઃખના ઉચ્છેદનો અસંભવ હોવાને કારણે, તસ્સુચ્છેઅનિમિત્તં=તેના=સ્વભાવભૂત એવા દુઃખના, ઉચ્છેદના નિમિત્તે કહ ણુ પયદ્વિજ્જા ?=કેમ પ્રવર્તે ?

★ 'ણુ' વિતર્ક અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

નિત્ય પણ એક સ્વભાવવાળો આ જીવ સ્વભાવભૂત એવું દુઃખ હોતે છતે તે દુઃખના ઉચ્છેદનો અસંભવ હોવાને કારણે સ્વભાવભૂત એવા દુઃખના ઉચ્છેદ માટે કેમ પ્રવર્તે ?

ટીકા :

નિત્યોઽપ્યેકસ્વભાવઃ સ્થિરતયા, સ્વભાવભૂતે=આત્મભૂતે કથં ન્વસૌ નિત્યઃ સન્ દુઃખે, કિમિત્યાહ-તસ્ય=દુઃખસ્યોચ્છેદનિમિત્તં=વિનાશાય અસમ્ભવાદ્દેતોઃ પ્રવર્તેત, કથં=નૈવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૮૬॥

ટીકાર્થ :

સ્થિરતયા નિત્યઃ અપિ એકસ્વભાવઃ સ્થિરપણું હોવાથી નિત્ય પણ એક સ્વભાવવાળો સ્વભાવભૂતે=આત્મભૂતે દુઃખે અસમ્ભવાદ્ હેતોઃ તસ્ય ઉચ્છેદનિમિત્તં=દુઃખસ્ય વિનાશાય નિત્યઃ સન્ અસૌ કથં નુ પ્રવર્તેત ? કથં=નૈવ, સ્વભાવભૂત=આત્મભૂત, એવું દુઃખ હોતે છતે, અસંભવ રૂપ હેતુથી તેના ઉચ્છેદના નિમિત્તે=દુઃખના વિનાશ માટે, નિત્ય છતો આ=જીવ, કેમ પ્રવર્તે ? કઈ રીતે=ન જ પ્રવર્તે. ઇતિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આત્માને નિત્ય-અનિત્યાદિ અનેક ધર્મવાળો માનવામાં ન આવે, પરંતુ સ્થિર એક સ્વભાવવાળો નિત્ય માનવામાં આવે, તો સંસારી આત્માને અનુભવાતું દુઃખ, નિત્ય એવા આત્માનું સ્વરૂપ છે એમ માનવું પડે; અને એમ માનીએ તો એકાંતે નિત્ય એવા આત્મામાં કોઈ પરિવર્તન નહીં થઈ શકવાથી તે દુઃખનો પ્રયત્નથી પણ ઉચ્છેદ થાય નહીં. તેથી સંસારી જીવો દુઃખનો ઉચ્છેદ કરવા માટે કઈ રીતે પ્રવૃત્તિ કરે ? અને સંસારી જીવો દુઃખના ઉચ્છેદની પ્રવૃત્તિ કરીને દુઃખથી મુક્ત થાય છે તે વાત અનુભવથી સિદ્ધ છે. તેથી અનુભવ પ્રમાણે જીવને થતું દુઃખ, અને જીવ દ્વારા કરાતો દુઃખનો ઉચ્છેદ, સ્વીકારવો હોય તો, આત્માને એકાંતે સ્થિર એક સ્વભાવવાળો નિત્ય માની શકાય નહીં. આથી આત્મામાં વર્તતા સુખાદિ પરિણામોને આશ્રયીને આત્માને અનિત્ય માનીએ તો જ અનુભવાતા સ્વરૂપવાળા સુખાદિ સંગત થાય, અન્યથા નહીં; એ પ્રકારે પ્રસ્તુત ગાથાનો ગાથા ૧૦૮૩ સાથે સંબંધ છે. ॥૧૦૮૬॥

ગાથા :

एगंतानिच्चो वि अ संभवसमणंतरं अभवाओ ।

परिणामिहेउविरहा असंभवाओ य तस्स त्ति ॥१०८७॥

અન્યથાર્થ :

एगंतानिच्चो वि अ=અને એકાંતથી અનિત્ય પણ (જીવ) સંभवसमणंतरं=સંભવસમનંતર=જીવની ઉત્પત્તિ થયા પછી, अभवाओ=અભાવ હોવાથી=ઉત્પત્તિની ઉત્તર ક્ષણમાં જીવનો અભાવ હોવાથી, परिणामिहेउविरहा=પારિણામિક હેતુનો વિરહ હોવાને કારણે=ઉત્તર ક્ષણમાં થનારા દુઃખરૂપ કાર્યનો પરિણામી કારણ એવો ઉત્પત્તિક્ષણનો જીવદ્રવ્ય નહીં હોવાને કારણે, असंभवाओ य=અને અસંભવ હોવાને કારણે=ઉત્પત્તિક્ષણની બીજી ક્ષણમાં જીવનું અસ્તિત્વ નહીં હોવાથી ઉત્પત્તિક્ષણની બીજી ક્ષણમાં જીવને દુઃખનો અસંભવ હોવાને કારણે, तस्स=તેના=એકાંતે અનિત્ય એવા દુઃખના, (ઉચ્છેદ માટે કેવી રીતે પ્રવર્તે ?)

★ પ્રસ્તુત ગાથાના અંતે રહેલ 'તસ્સ' પછી 'ઉચ્છેદનિમિત્તં સો કહ નુ પયદ્વિજ્ઞા ?' એટલું પૂર્વગાથામાંથી અનુવર્તન પામે છે.

★ 'તિ' પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :

અને એકાંતે અનિત્ય પણ જીવ ઉત્પન્ન થયા પછી ઉત્તર ક્ષણમાં જીવનો અભાવ હોવાથી, ઉત્તર ક્ષણના દુઃખરૂપ કાર્યનો પરિણામી કારણ એવો ઉત્પત્તિક્ષણનો જીવદ્રવ્ય નહીં હોવાને કારણે, અને ઉત્પત્તિક્ષણથી પછીની ક્ષણમાં જીવનું અસ્તિત્વ નહીં હોવાથી, ઉત્પત્તિક્ષણથી પછીની ક્ષણમાં જીવને દુઃખનો અસંભવ હોવાને કારણે એકાંતે અનિત્ય એવા દુઃખના ઉચ્છેદ માટે કેવી રીતે પ્રવર્તે ? અર્થાત્ ન જ પ્રવર્તે.

ટીકા :

एकान्तेनाऽनित्योऽपि च निरन्वयनश्चरः सम्भवसमनन्तरम्=उत्पत्त्यनन्तरम् अभावाद्=अविद्यमानत्वात् पारिणामिकहेतुविरहात्=तथाभाविकारणाभावेन असम्भवाच्च कारणात् तस्येत्येकान्तानित्यस्य स कथं प्रवर्तते ? नैवेति गार्थार्थः ॥१०८७॥

ટીકાર્થ :

एकान्तेन च अनित्यः=निरन्वयनश्चरः अपि અને એકાંતથી અનિત્ય=નિરન્વય-નશ્ચર, પણ સમ્ભવ..... અવિદ્યમાનત્વાત્ સંભવસમનંતર=ઉત્પત્તિઅનંતર=જીવ ઉત્પન્ન થયા પછી, અભાવ હોવાથી=અવિદ્યમાનપણું હોવાથી=ઉત્તર ક્ષણમાં જીવનું અવિદ્યમાનપણું હોવાથી, પારિણામિક..... કારણાભાવેન પારિણામિક હેતુનો વિરહ હોવાને કારણે=તથાભાવિકારણનો અભાવ હોવાને કારણે=દુઃખરૂપે પરિણમન પામનારા કારણ એવા જીવદ્રવ્યનો અભાવ હોવાને કારણે, અસમ્ભવાત્ ચ કારણાત્ અને અસંભવરૂપ કારણથી=ઉત્પત્તિક્ષણથી પછીની ક્ષણમાં જીવનો અભાવ હોવાથી ઉત્પત્તિક્ષણથી પછીની ક્ષણમાં જીવને દુઃખનો અસંભવ હોવારૂપ કારણથી, તસ્યે.....ગાથાર્થઃ તેના=એકાંતથી અનિત્ય એવા દુઃખના, ઉચ્છેદ માટે તે=અનિત્ય જીવ, કેવી રીતે પ્રવર્તે ? ન જ પ્રવર્તે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આત્માને નિત્ય-અનિત્યાદિ અનેક ધર્મવાળો માનવામાં ન આવે, પરંતુ એકાંતે અનિત્ય માનવામાં આવે અર્થાત્ આત્મદ્રવ્ય અન્વયી ન હોય પણ આત્માનો નિરન્વય નાશ થતો હોય, તો આત્મા ઉત્પન્ન થયા પછી બીજી ક્ષણમાં અવિદ્યમાન થાય, અને તેમ સ્વીકારીએ તો ઉત્પત્તિક્ષણનો આત્મા ઉત્તર ક્ષણમાં દુઃખઉત્પત્તિનો પારિણામિક હેતુ બને નહીં; કેમ કે દ્રવ્ય અન્વયી હોય તો ઉત્પત્તિક્ષણમાં વિદ્યમાન આત્મા ઉત્તર ક્ષણમાં થનારા દુઃખ પ્રત્યે પારિણામિક હેતુ બને, પરંતુ જે આત્માનું ઉત્પત્તિક્ષણ પછી અસ્તિત્વ જ નથી, તે આત્મા ઉત્તર ક્ષણમાં થનારા દુઃખ પ્રત્યે પારિણામિક હેતુ બની શકે નહીં.

વળી, આત્માને એકાંતે અનિત્ય માનીએ તો ઉત્પત્તિક્ષણમાં આત્મામાં વિદ્યમાન એવા દુઃખનો ઉત્તર ક્ષણમાં અસંભવ છે; કેમ કે ઉત્પત્તિની પછીની ક્ષણમાં આત્માનું અસ્તિત્વ જ નહીં હોવાથી બીજી ક્ષણમાં

આત્માને દુઃખ પણ સંભવતું નથી. માટે એકાંતે અનિત્ય એવા આત્મામાં ઉત્પન્ન થયેલું દુઃખ પણ એકાંતે અનિત્ય છે. આથી એકાંતે અનિત્ય એવા તે દુઃખના નાશ માટે જીવ કેવી રીતે પ્રયત્ન કરે ? અર્થાત્ પ્રયત્ન ન જ કરે.

વળી, જીવ દુઃખના નાશ માટે પ્રયત્ન ન કરે એમ સ્વીકારીએ તો, સંસારી જીવો પોતાનું દુઃખ દૂર કરવા માટે પ્રયત્ન કરતા દેખાય છે અને યોગીઓ પણ દુઃખના ઉચ્છેદ માટે યોગસાધના કરે છે, તેમ જ દરેક જીવને અનુભવ છે કે “પૂર્વે મને દુઃખ હતું, તે દુઃખના ઉચ્છેદ માટે મેં પ્રયત્ન કર્યો, અને મારા સમ્યક્ પ્રયત્નથી તે દુઃખનો ઉચ્છેદ થયો”; એ સર્વ સંગત થાય નહીં. આથી દુઃખપરિણામના આશ્રયભૂત એવા આત્મદ્રવ્યને નિત્ય માનીએ તો જીવો દ્વારા કરાતો દુઃખના ઉચ્છેદનો પ્રયત્ન સંગત થાય, અન્યથા નહીં. એ પ્રકારે પ્રસ્તુત ગાથાનો ગાથા ૧૦૮૩ સાથે સંબંધ છે. ॥૧૦૮૭॥

અવતરણિકા :

एतदेव समर्थयन्नाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ સમર્થન કરતાં કહે છે, અર્થાત્ ગાથા ૧૦૮૬માં કહ્યું કે જો આત્મા એકાંતે નિત્ય હોય તો દુઃખના ઉચ્છેદ માટે જીવ શા માટે પ્રવર્તે ? અને ગાથા ૧૦૮૭માં કહ્યું કે જો આત્મા એકાંતે અનિત્ય હોય તો પણ દુઃખના ઉચ્છેદ માટે જીવ શા માટે પ્રવર્તે ? એનું જ સમર્થન કરવા માટે જગતના સર્વ પદાર્થો નિત્ય-અનિત્ય માનીએ તો અનુભવને અનુરૂપ વસ્તુ સંગત થાય, અન્યથા નહીં; એ બતાવતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

ण विसिद्धकज्जभावो अणईअविसिद्धकारणत्ताओ ।

एगंतऽभेअपक्खे निअमा तह भेअपक्खे अ ॥૧૦૮૮॥

અવ્યયાર્થ :

एगंतऽभेअपक्खे=એકાંતથી અભેદપક્ષમાં અણઈઅવિસિદ્ધકારણત્તાઓ=અનતીત વિશિષ્ટ કારણપણું હોવાથી નિઅમા=નિયમથી વિસિદ્ધકજ્જભાવો ણ=વિશિષ્ટ કાર્યનો ભાવ નથી, તહ અ=અને તે રીતે ભેઅપક્ખે=(એકાંતથી) ભેદપક્ષમાં (નિયમથી વિશિષ્ટ કાર્યનો ભાવ નથી.)

ગાથાર્થ :

એકાંત અભેદપક્ષમાં અનતીત વિશિષ્ટ કારણપણું હોવાથી નિયમા વિશિષ્ટ કાર્યનો ભાવ નથી, અને તે રીતે એકાંત ભેદપક્ષમાં પણ નિયમા વિશિષ્ટ કાર્યનો ભાવ નથી.

ટીકા :

न विशिष्टकार्यभावो=न घटादिकार्योत्पादो न्याय्यः, अनतीतविशिष्टकारणत्वात्=अनतिक्रान्तनियत-कारणत्वादित्यर्थः, एकान्ताभेदपक्षे कार्यकारणयोर्नित्यत्वपक्ष इत्यर्थः नियमाद्=अवश्यमेव नेति, तथा भेदपक्षे च कार्यकारणयोरेकान्तानित्यत्वपक्ष इत्यर्थः नियमाद्=अवश्यमेव नेति गायार्थः ॥૧૦૮૮॥

ટીકાર્થ :

ન વિશિષ્ટ.....ન્યાય્ય: વિશિષ્ટ કાર્યનો ભાવ નથી=ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ ન્યાય્ય નથી=ઘટાદિ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહેવું યુક્તિયુક્ત નથી; અનતીત.....દિત્વર્થ: કેમ કે અનતીત વિશિષ્ટ કારણપણું છે=અનતિકાંત નિયત કારણપણું છે, અર્થાત્ માટીના પિંડમાં ઘટનું જે કારણપણું રહેલું છે તે વિશિષ્ટ કારણપણું છે, અને તે કારણપણું એકાંત નિત્યપક્ષમાં પરિવર્તન પામી શકે નહીં. માટે તે અતિકાંત ન થાય તેવું વિશિષ્ટ કારણપણું છે.

આનાથી શું ફલિત થાય ? એ સ્પષ્ટ કરે છે —

एकांताभेदपक्षे.....अवश्यमेव न, कार्य અને કારણના એકાંતથી અભેદપક્ષમાં=નિત્યત્વપક્ષમાં, નિયમથી=અવશ્ય જ, નથી=ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ નથી.

‘इति’ નિત્યત્વપક્ષમાં કાર્યનો ઉત્પાદ ન્યાય્ય નથી, એ કથનની સમાપ્તિમાં છે.

तथा.....गाथार्थ: અને તે રીતે=જે રીતે નિત્યત્વપક્ષમાં ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ નથી તે રીતે, કાર્ય અને કારણના ભેદપક્ષમાં=એકાંતથી અનિત્યત્વપક્ષમાં, નિયમથી=અવશ્ય જ, નથી=ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૮૬માં કહ્યું કે આત્માને એકાંતે નિત્ય માનીએ તો દુઃખના ઉચ્છેદ માટે પ્રવૃત્તિ થાય નહીં અને ગાથા ૧૦૮૭માં કહ્યું કે આત્માને એકાંતે અનિત્ય માનીએ તો પણ દુઃખના ઉચ્છેદ માટે પ્રવૃત્તિ થાય નહીં. તેનું સમર્થન કરવા, એકાંત નિત્યપક્ષમાં કે એકાંત અનિત્યપક્ષમાં પિંડમાંથી ઘટરૂપ કાર્ય થાય છે, તે પણ સંગત ન થાય, તે બતાવે છે —

એકાંત નિત્યપક્ષ એટલે કાર્ય-કારણનો એકાંતે અભેદપક્ષ; અને કાર્ય-કારણનો એકાંતે અભેદ સ્વીકારીએ તો માટીની પિંડઅવસ્થા ઘટનું કારણ છે, અને ઘટઅવસ્થા પિંડનું કાર્ય છે, એ સંગત થાય નહીં; કેમ કે ઘટ પ્રત્યે માટીના પિંડની કારણતા છે, અને એકાંત નિત્યપક્ષમાં કારણતામાં કંઈ પરિવર્તન થઈ શકે નહીં, અને કારણતામાં કંઈ પરિવર્તન થઈ શકે એમ માનીએ તો એકાંત નિત્યપક્ષ રહે નહીં. તેથી એકાંત નિત્યપક્ષ સ્વીકારવો હોય તો એમ માનવું પડે કે ઘટના કારણીભૂત માટીનો પિંડ સદા પિંડરૂપે રહે છે; અને માટીના પિંડમાં રહેલી ઘટની નિયત કારણતાનો અતિક્રમ થયા વગર ઘટરૂપ કાર્ય બનતું નથી; કેમ કે પિંડમાં રહેલી ઘટની યોગ્યતારૂપ કારણતાના ઉપમર્દનથી અર્થાત્ નાશથી, પિંડ ઘટરૂપે પરિણમન પામે છે. જ્યારે એકાંત નિત્યપક્ષમાં પિંડમાં રહેલી ઘટની કારણતાનું ઉપમર્દન સ્વીકારી શકાય નહીં, પણ ઘટના કારણીભૂત એવા માટીના પિંડસ્વરૂપ જ ઘટ છે, અને પિંડઅવસ્થાથી ભિન્ન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલી માટી ઘટ નથી એમ સ્વીકારવું પડે. આથી કાર્ય-કારણના એકાંત અભેદપક્ષમાં અનુભવ પ્રમાણે માટીના પિંડમાંથી બનતું ઘટરૂપ કાર્ય ઘટે નહીં, અને અન્ય પણ ઉપાદાન કારણમાંથી થતાં કાર્યો ઘટે નહીં, જેના કારણે જે પદાર્થો જે રૂપે રહેલા છે તે રૂપે જ સદા રહે છે, એમ માનવું પડે; અને એમ માનવું અનુભવવિરુદ્ધ છે. આથી એકાંત નિત્યપક્ષમાં ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ ન્યાય્ય નથી.

વળી, કાર્ય-કારણના એકાંત અભેદપક્ષમાં જેમ ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ ન્યાય્ય નથી, તેમ કાર્ય-કારણના

એકાંત ભેદપક્ષમાં પણ ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ ન્યાય્ય નથી; કેમ કે જે વસ્તુ બીજી ક્ષણમાં સર્વથા નશ્વર હોય તે વસ્તુનું કાર્ય ઉત્તરક્ષણવર્તી વસ્તુ છે એમ કહી શકાય નહીં. કેમ કહી શકાય નહીં ? તે આગળની ગાથામાં ગ્રંથકાર સ્વયં પટના દૃષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ કરે છે. ॥૧૦૮૮॥

અવતરણિકા :

ઉભયત્ર નિદર્શનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ઉભય સ્થાને નિદર્શનને કહે છે, અર્થાત્ એકાંત અભેદપક્ષમાં ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ ન્યાય્ય નથી અને એકાંત ભેદપક્ષમાં પણ ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ ન્યાય્ય નથી, એ બંને સ્થાનમાં દૃષ્ટાંતને કહે છે —

ગાથા :

પિંડો પદુ વ્વ ણ ઘડો તપ્ફલમણઈઅપિંડભાવાઓ ।

તયઈઅત્તે તસ્સ ડ તહભાવા અન્નયાઈત્તં ॥૧૦૮૯॥

અન્વયાર્થ :

પિંડો પદુ વ્વ=પિંડની જેમ, પટની જેમ=એકાંત અભેદપક્ષમાં વિશિષ્ટ કાર્યનો ભાવ નથી એમાં 'પિંડની જેમ' એ દૃષ્ટાંત છે, અને એકાંત ભેદપક્ષમાં વિશિષ્ટ કાર્યનો ભાવ નથી એમાં 'પટની જેમ' એ દૃષ્ટાંત છે.

(એકાંત અભેદપક્ષમાં અને એકાંત ભેદપક્ષમાં ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ નથી તે, અનુમાનના આકારથી સ્પષ્ટ કરે છે —)

અણઈઅપિંડભાવાઓ ઘડો તપ્ફલં ણ=અનતીત પિંડનો ભાવ હોવાથી ઘટ તેનું ફળ નથી=પિંડનું ફળ નથી.

(આ અનુમાન એકાંત અભેદપક્ષમાં છે. હવે એકાંત ભેદપક્ષમાં અનુમાન બતાવે છે —)

તયઈઅત્તે=તેના અતીતત્વમાં=ઘટના પિંડની અતીતતામાં, (ઘટ પિંડનું ફળ નથી; આ રીતે બંને પક્ષમાં ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ ન્યાય્ય નથી, એમ સિદ્ધ થયું, અને તેથી શું ફલિત થયું ? તે બતાવે છે —)

તસ્સ ડ તહભાવા અન્નયાઈત્તં=તેનો જ તથાભાવ હોવાથી અન્વયાદિત્વ છે=પિંડનો જ ઘટરૂપે ભાવ હોવાથી વસ્તુનું અન્વયાદિપણું છે.

ગાથાર્થ :

એકાંત અભેદપક્ષમાં વિશિષ્ટ કાર્યનો ભાવ નથી એમાં પિંડનું દૃષ્ટાંત છે, અને એકાંત ભેદપક્ષમાં વિશિષ્ટ કાર્યનો ભાવ નથી એમાં પટનું દૃષ્ટાંત છે.

આને અનુમાન આકારથી સ્પષ્ટ કરે છે —

અનતીત પિંડનો ભાવ હોવાથી ઘટ પિંડનું ફળ નથી, આ અનુમાન એકાંત અભેદપક્ષમાં છે. હવે એકાંત ભેદપક્ષમાં અનુમાન બતાવે છે — ઘટના પિંડના અતીતપણામાં ઘટ પિંડનું ફળ નથી.

આ રીતે બંને પક્ષમાં ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ નથી એમ સિદ્ધ થયું, અને તેથી શું ફલિત થયું ? તે બતાવે છે —

પિંડનો જ ઘટરૂપે ભાવ હોવાથી વસ્તુ અન્વય અને વ્યતિરેકવાળી છે, જેથી અનેકાંતવાદ સિદ્ધ થયો.

ટીકા :

પિણ્ડવત્ પટવદિતિ ચ દૃષ્ટાન્તૌ, ન ઘટસ્તત્ફલં=પિણ્ડફલમિતિ પ્રતિજ્ઞા, અનતીતપિણ્ડભાવત્વાદ, અભેદપક્ષે પિણ્ડવદ્ધેતો: સમાનત્વાત્, ભેદપક્ષે પટવત્ તદતીતત્ત્વે=ઘટસ્ય પિણ્ડાતીતતાયાં, તસ્યૈવ તથા-ભાવાત્=પિંડસ્યૈવ ઘટરૂપેણ ભાવાદ, અન્વયાદિત્વમ્=અન્વયવ્યતિરેકિત્વં વસ્તુન ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૧૦૮૯॥

ટીકાર્થ :

પિણ્ડવત્.....દૃષ્ટાન્તૌ, પિંડની જેમ અને પટની જેમ. આ બે દૃષ્ટાંત છે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે એકાંત અભેદપક્ષમાં ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ નથી, ત્યાં 'પિંડની જેમ' એ દૃષ્ટાંત છે, અને એકાંત ભેદપક્ષમાં ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ નથી, ત્યાં 'પટની જેમ' એ દૃષ્ટાંત છે.

એકાંત અભેદપક્ષમાં ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ કેમ નથી ? તે બતાવે છે —

ન ઘટસ્તત્ફલં.....સમાનત્વાત્, ઘટ તેનું ફળ=પિંડનું ફળ, નથી, એ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા છે. તેમાં હેતુ આપે છે — અનતીત પિંડભાવપણું છે અર્થાત્ જે પિંડમાંથી ઘટ બન્યો તે પિંડમાં અનતીત પિંડભાવપણું હોવાને કારણે ઘટ પિંડનું ફળ નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જે પિંડમાંથી ઘટ બન્યો, તે પિંડમાં અનતીત પિંડભાવપણું કેમ છે ? તેમાં હેતુ આપે છે —

અભેદપક્ષમાં 'પિણ્ડવત્' સાથે હેતુનું સમાનપણું છે='પિંડની જેમ' એ દૃષ્ટાંત સાથે હેતુનું સમાનપણું છે, અર્થાત્ જે પિંડમાંથી ઘટ નથી બન્યો, તે પિંડ જે સ્વરૂપે વિદ્યમાન છે તે સ્વરૂપે, જે પિંડમાંથી ઘટ બન્યો છે તે પિંડ પણ વિદ્યમાન છે. તેથી પિણ્ડવત્ એ દૃષ્ટાંત સાથે ઘટના હેતુભૂત એવા પિંડનું સરખાપણું છે. આથી ઘટ એ પિંડનું ફળ નથી, એમ અન્વય છે.

એકાંત ભેદપક્ષમાં ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ કેમ નથી ? તે બતાવે છે —

ભેદપક્ષે.....પિણ્ડાતીતતાયાં, ભેદપક્ષમાં તેનું અતીતપણું હોતે છતે=ઘટના પિંડનું અતીતપણું હોતે છતે, પટની જેમ=પટ જેમ પિંડનું ફળ નથી, તેમ ઘટ પણ પિંડનું ફળ નથી.

પિંડ અને પટના દૃષ્ટાંતથી ઉપરમાં સ્થાપન કર્યું એ રીતે એકાંત અભેદપક્ષમાં કે એકાંત ભેદપક્ષમાં ઘટ પિંડના ફળરૂપે સિદ્ધ થતો નથી; છતાં અનુભવ પ્રમાણે ઘટને પિંડના ફળરૂપે સ્વીકારીએ તો પદાર્થ નિત્ય-અનિત્ય સિદ્ધ થાય. તે બતાવવા અર્થે કહે છે —

તસ્યૈવ.....વસ્તુન:, તેનો જ તે પ્રકારે ભાવ હોવાથી=પિંડનો જ ઘટરૂપે ભાવ હોવાથી, અન્વયાદિપણું છે=વસ્તુનું અન્વય-વ્યતિરેકીપણું છે, અર્થાત્ પિંડ ઘટરૂપે બન્યો તેમાં માટી અન્વયી છે=અનુગત છે, અને પિંડઅવસ્થા-ઘટઅવસ્થા વ્યતિરેકી છે=પરસ્પર અનુગત છે. આથી માટીરૂપે વસ્તુ નિત્ય છે અને પિંડ-ઘટાદિરૂપે વસ્તુ અનિત્ય છે. ઇતિ ગાથાર્થ: એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે એકાંત નિત્યપક્ષમાં ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ ન્યાય નથી, તેમાં પિંડનું દષ્ટાંત છે; અને આ દષ્ટાંતના બળથી અનુમાન કઈ રીતે થાય ? તે સ્પષ્ટ કરવા કહે છે કે અનતીત પિંડભાવપણું હોવાથી પિંડનું ફળ ઘટ નથી; કેમ કે અભેદપક્ષમાં પિણ્ડવત્ એ દષ્ટાંત સાથે અનતીતપિણ્ડભાવત્વાત્ એ હેતુનું સમાનપણું છે.

આ અનુમાનમાં 'ઘટ' પક્ષ છે, 'પિંડનું ફળ નથી' એ સાધ્ય છે, 'અનતીત પિંડભાવપણું હોવાથી' એ હેતુ છે, અને 'પિંડની જેમ' એ દષ્ટાંત છે, તેમ જ 'અભેદ પક્ષમાં દષ્ટાંત સાથે હેતુનું સમાનપણું છે' એ અનતીતપિણ્ડભાવત્વાત્ રૂપ હેતુનું સ્પષ્ટીકરણ છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે દષ્ટાંત તરીકે બતાવવામાં આવેલ પિંડ પિંડરૂપે જ વિદ્યમાન છે. તેથી તે પિંડનું ફળ ઘટ નથી એ પ્રત્યક્ષથી સિદ્ધ છે, અને જે રીતે દષ્ટાંતભૂત પિંડનું ફળ ઘટ નથી તે રીતે જેમાંથી ઘટ બન્યો છે તે ઘટના હેતુભૂત પિંડનું ફળ પણ ઘટ નથી; કેમ કે એકાંત નિત્યપક્ષમાં પિંડ પરિવર્તન પામતો નહીં હોવાથી જે પિંડમાંથી ઘટ બન્યો છે તે પિંડ પણ અનતીત પિંડભાવવાળો જ છે એમ માનવું પડે; અને એમ માનીએ તો દષ્ટાંતભૂત પિંડ જેવો જ ઘટના કારણીભૂત એવો પિંડ પણ છે એમ માનવું પડે; અને ઘટના કારણીભૂત પિંડને દષ્ટાંતભૂત પિંડ જેવો જ માનીએ તો, જેમ પિંડરૂપે પડેલા માટીના પિંડનું ફળ ઘટ નથી, તેમ ઘટરૂપે પરિણમેલા માટીના પિંડનું ફળ પણ ઘટ નથી એમ માનવું પડે. આથી એકાંત અભેદપક્ષમાં પિંડના દષ્ટાંતથી પિંડનું ફળ ઘટ નથી એમ સિદ્ધ થાય છે.

બેદપક્ષે થી પિણ્ડાતીતતાયાં સુધીના કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે એકાંત અનિત્યપક્ષમાં પણ ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ ન્યાય નથી, તેમાં પટનું દષ્ટાંત છે. આનાથી એ ફલિત થાય કે એકાંત અનિત્યપક્ષમાં માટીની પિંડઅવસ્થા વીતી ગયા પછી પણ દેખાતો પટ જેમ પિંડનું ફળ નથી, તેમ માટીની પિંડઅવસ્થા વીતી ગયા પછી પણ દેખાતો ઘટ પિંડનું ફળ નથી; કેમ કે એકાંત ક્ષણિકપક્ષમાં સર્વથા નાશ પામેલ વસ્તુ સાથે તેની ઉત્તરભાવી વસ્તુનો કોઈ સંબંધ નથી; આમ છતાં અતીત એવા પિંડમાંથી આ ઘટ બન્યો છે એમ સ્વીકારીએ તો અતીત એવા પિંડનો ઉત્તરભાવી પટ પડેલો હોય તો તે પટ પણ તે અતીત એવા પિંડમાંથી બન્યો છે એમ સ્વીકારવું પડે; જ્યારે પિંડ અને પટ વચ્ચે કોઈ અનુગત પદાર્થની પ્રતીતિ નહીં થતી હોવાને કારણે જેમ પિંડમાંથી પટ થતો નથી એમ કહેવાય છે, તેમ જો ઘટના હેતુભૂત એવા પિંડ અને ઘટ વચ્ચે પણ કોઈ અનુગત પદાર્થની પ્રતીતિ ન થતી હોય તો આ પિંડમાંથી ઘટ થયો છે એમ પણ કહી શકાય નહીં. આથી એકાંત ભેદપક્ષમાં પણ પટના દષ્ટાંતથી પિંડનું ફળ ઘટ નથી એમ સિદ્ધ થાય છે.

આ રીતે એકાંત નિત્યપક્ષમાં કે એકાંત અનિત્યપક્ષમાં 'પિંડનું ફળ ઘટ છે' એ સંગત થતું નથી, એમ સિદ્ધ કરીને 'પિંડનું ફળ ઘટ છે' એવી પ્રામાણિક પ્રતીતિ કઈ રીતે સંગત થાય ? તે બતાવવા ગ્રંથકાર કહે છે —

તસ્યૈવ થી વસ્તુનઃ સુધીના કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે :

પિંડનો જ ઘટરૂપે ભાવ હોવાથી વસ્તુ અન્વય અને વ્યતિરેકવાળી છે, અર્થાત્ માટીનો પિંડ ઘટરૂપે થયો, તેથી પિંડઅવસ્થા અને ઘટઅવસ્થામાં માટી અન્વયી છે, અને માટીની પિંડઅવસ્થા અને માટીની ઘટઅવસ્થા

વ્યતિરેકી છે અર્થાત્ એ બંને અવસ્થાનો પરસ્પર ભેદ છે; તેથી માટીરૂપ વસ્તુ પિંડઅવસ્થામાંથી ઘટઅવસ્થા પામે છે ત્યારે માટી અન્વયી બને છે અને પિંડઅવસ્થા અને ઘટઅવસ્થા વ્યતિરેકી બને છે. આથી માટીરૂપે પદાર્થ નિત્ય છે અને પિંડરૂપે અને ઘટરૂપે પદાર્થ અનિત્ય છે.

આમ, બાહ્ય પદાર્થોમાં જે રીતે નિત્ય-અનિત્ય ધર્મો રહેલા છે, તે રીતે આત્મામાં પણ નિત્ય-અનિત્ય ધર્મો રહેલા છે. આથી સર્વ વસ્તુઓ નિત્ય-અનિત્યાદિ ધર્મોવાળી સ્વીકારીએ તો જ દષ્ટ એવો સર્વ વ્યવહાર સંગત થાય, અન્યથા નહીં, એમ ફલિત થયું. ॥૧૦૮૯॥

અવતરણિકા :

અતઃ સદસન્નિત્યાનિત્યાદિરૂપમેવ વસ્તુઃ તથા ચાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આથી=ગાથા ૧૦૮૩થી ૧૦૮૭માં સ્થાપન કર્યું એ રીતે જીવ સ્વરૂપથી સત્, પરરૂપથી અસત્ અને નિત્ય-અનિત્યાદિ અનેક ધર્મોવાળો છે, અને તેનું સમર્થન ગાથા ૧૦૮૮-૧૦૮૯માં કર્યું એ રીતે એકાંત અભેદપક્ષમાં અને એકાંત ભેદપક્ષમાં ઘટાદિ કાર્યનો ઉત્પાદ ન્યાય નહીં હોવાને કારણે સર્વ પદાર્થો સ્વરૂપથી સત્, પરરૂપથી અસત્ અને નિત્ય-અનિત્યાદિ અનેક ધર્મોવાળા છે એમ પ્રાપ્ત થયું એથી, સત્-અસત્, નિત્ય-અનિત્ય આદિ રૂપ જ વસ્તુ છે, અને તે રીતે કહે છે અર્થાત્ તે રીતે સ્વીકારવાથી શું પ્રાપ્ત થયું ? એ બતાવે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૮૧-૧૦૮૨માં કહ્યું કે જે શ્રુતધર્મમાં જીવાદિભાવવાદ દષ્ટ-ઈષ્ટ સાથે અવિરુદ્ધ અને નિરુપચરિત બંધાદિનો સાધક બતાવ્યો હોય તે શ્રુતધર્મ તાપથી શુદ્ધ છે, અને તે તાપશુદ્ધ શ્રુતધર્મમાં ઉદાહરણ બતાવતાં ગાથા ૧૦૮૩માં કહ્યું કે જીવને સત્-અસત્ અને નિત્યાનિત્યાદિ અનેક ધર્મોવાળો સ્વીકારીએ તો જ અનુભવાતા સ્વરૂપવાળાં સુખાદિ અને શાસ્ત્રમાં સ્વીકારાયેલા બંધાદિ ઘટે છે, અન્યથા નહીં. ત્યારપછી ગાથા ૧૦૮૪માં જીવને સત્-અસત્ રૂપ સ્વીકારીએ તો વિશિષ્ટ એવાં સુખાદિ કઈ રીતે ઘટે છે ? તે બતાવ્યું, અને ગાથા ૧૦૮૫માં જીવને સત્-અસત્ રૂપ ન સ્વીકારીએ તો વિશિષ્ટ એવાં સુખાદિ કેમ ઘટે નહીં ? તે યુક્તિથી બતાવ્યું. ત્યારપછી ગાથા ૧૦૮૬-૧૦૮૭માં આત્માને એકાંતે નિત્ય કે એકાંતે અનિત્ય સ્વીકારીએ તો દરેક જીવ દ્વારા કરાતી દુઃખના ઉચ્છેદની પ્રવૃત્તિ કઈ રીતે ઘટે નહીં ? એ બતાવીને સિદ્ધ કર્યું કે જીવ દ્વારા કરાતો દુઃખના ઉચ્છેદનો પ્રયત્ન આત્માને કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય સ્વીકારીએ તો ઘટી શકે, અન્યથા નહીં; અને તેનું ગાથા ૧૦૮૮-૧૦૮૯માં સમર્થન કરીને સ્થાપન કર્યું કે દરેક વસ્તુ અન્વય-વ્યતિરેકવાળી છે. આથી એ ફલિત થયું કે સર્વ વસ્તુ અન્વયી એવા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને વ્યતિરેકી એવા પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. માટે અવતરણિકામાં કહ્યું કે આ ઉપરોક્ત કથનથી સત્-અસત્, નિત્ય-અનિત્ય આદિ રૂપ જ વસ્તુ સિદ્ધ થઈ, અને તે રીતે સિદ્ધ થવાથી શું પ્રાપ્ત થાય ? તે હવે બતાવે છે —

★ "નિત્યાનિત્યાદિરૂપમ્"માં 'આદિ' શબ્દથી ભેદ-અભેદનું ગ્રહણ કરવું.

ગાથા :

एवंविहो उ अप्पा मिच्छत्ताईहिं बंधई कम्मं ।
सम्मत्ताईएहि उ मुच्चइ परिणामभावाओ ॥१०९०॥

અન્યથાર્થ :

एवंविहो उ=આવા પ્રકારનો જ=સત્-અસત્, નિત્ય-અનિત્ય આદિ સ્વરૂપવાળો જ, अप्पा=આત્મા પરિણામભાવાओ=પરિણામનો ભાવ હોવાથી मिच्छत्ताईहिं=મિથ્યાત્વાદિ દ્વારા कम्मं=કર્મને बंधई=બાંધે છે, सम्मत्ताईएहि उ=વળી સમ્યક્ત્વાદિ દ્વારા मुच्चइ=મુકાય છે=આત્મા તે બાંધેલ કર્મથી મુકાય છે.

ગાથાર્થ :

सत्-असत्, नित्य-अनित्य आदि स्वरूपवाणो ज आत्मा परिणामनो भाव होवाथी मिथ्यात्वादि द्वारा कर्मने बांधे છે અને वणी सम्यक्त्वादि द्वारा आत्मा ते बांधेल कर्मથી मुकाय છે.

ટીકા :

एवंविध एवाऽऽत्मा सदसन्नित्यादिरूपः मिथ्यात्वादिभिः करणभूतैर्बध्नाति कर्म ज्ञानावरणादि, सम्यक्त्वादिभिस्तु करणभूतैर्मुच्यते, कुत इत्याह-परिणामभावात्=परिणामत्वादिति गाथार्थः ॥१०९०॥

★ “મિથ્યાત્વાદિભિઃ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને મન-વચન-કાયાના યોગોનો સંગ્રહ છે.

★ “સમ્યક્ત્વાદિભિઃ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

આવા પ્રકારનો જ=સત્-અસત્-નિત્યાદિરૂપવાળો જ, આત્મા કરણભૂત એવા મિથ્યાત્વ આદિ દ્વારા જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મને બાંધે છે; વળી કરણભૂત એવા સમ્યક્ત્વ આદિ દ્વારા મુકાય છે=જ્ઞાનાવરણાદિ તે કર્મથી આત્મા મુકાય છે. કયા કારણથી ? અર્થાત્ આત્મા મિથ્યાત્વાદિ દ્વારા કર્મને બાંધે છે અને સમ્યક્ત્વાદિ દ્વારા તે બાંધેલ કર્મથી મુકાય છે, એવું કેમ છે ? એથી હેતુને કહે છે — પરિણામનો ભાવ છે=પરિણામપણું છે=આત્મામાં કર્મના સંયોગનું અને કર્મના વિયોગનું પરિણામપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે આત્મા સ્વરૂપથી સત્ છે અને પરરૂપથી અસત્ છે. આથી પોતાનામાં વર્તતા મિથ્યાત્વાદિ ભાવોથી જીવ સત્ છે અને બીજાનામાં વર્તતા મિથ્યાત્વાદિ ભાવોથી કે બીજાનામાં વર્તતા સમ્યક્ત્વાદિ ભાવોથી જીવ અસત્ છે. એ રીતે જ્યારે જીવમાં સમ્યક્ત્વાદિ ભાવો પ્રગટે છે, ત્યારે પોતાનામાં વર્તતા સમ્યક્ત્વાદિ ભાવોથી જીવ સત્ છે અને બીજાનામાં વર્તતા સમ્યક્ત્વાદિ ભાવોથી કે બીજાનામાં વર્તતા મિથ્યાત્વાદિ ભાવોથી જીવ અસત્ છે. તેથી જે જીવમાં જે ભાવો વર્તે છે તે ભાવોરૂપે તે જીવ સત્ છે અને અન્યમાં જે ભાવો વર્તે છે તે ભાવોરૂપે તે જીવ અસત્ છે; પરંતુ જો આત્મા જેમ સ્વરૂપથી સત્ છે તેમ પરરૂપથી પણ સત્ હોય, તો જીવ પોતાનામાં વર્તતા મિથ્યાત્વાદિ ભાવોથી જેમ કર્મ બાંધે છે તેમ પરમાં

વર્તતા મિથ્યાત્વાદિ ભાવોથી પણ કર્મથી બંધાવો જોઈએ, અને પરમાં વર્તતા સમ્યક્ત્વાદિ ભાવોથી પણ કર્મથી મુકાવો જોઈએ; અથવા જ્યારે જીવમાં સમ્યક્ત્વાદિ ભાવો પ્રગટે છે, ત્યારે જેમ જીવ પોતાનામાં વર્તતા સમ્યક્ત્વાદિ ભાવોથી કર્મને મૂકે છે તેમ પરમાં વર્તતા સમ્યક્ત્વાદિ ભાવોથી પણ કર્મથી મુકાવો જોઈએ, અને પરમાં વર્તતા મિથ્યાત્વાદિ ભાવોથી પણ કર્મથી બંધાવો જોઈએ, એમ પ્રાપ્ત થાય; પરંતુ જ્યારે આત્માને સ્વરૂપથી સત્ અને પરરૂપથી અસત્ સ્વીકારીએ, તો જીવ પોતાના જ ભાવોથી કર્મને બાંધે છે અને કર્મને મૂકે છે, પરંતુ અન્ય જીવોના ભાવોથી તે જીવ કર્મને બાંધતો નથી કે કર્મને મૂકતો નથી, એ સંગત થાય છે.

વળી, આત્મા દ્રવ્યરૂપે નિત્ય છે અને પર્યાયરૂપે અનિત્ય છે. તેથી દ્રવ્યરૂપે નિત્ય એવો આત્મા જ્યારે મિથ્યાત્વાદિ ભાવોથી કર્મને બાંધે છે ત્યારે તે જીવ કર્મબંધના પરિણામવાળો થાય છે, અને જ્યારે સમ્યક્ત્વાદિ ભાવોથી કર્મને મૂકે છે ત્યારે તે જીવ કર્મરહિત પરિણામવાળો થાય છે. આથી આત્માને નિત્ય-અનિત્ય ધર્મવાળો સ્વીકારીએ તો આત્મામાં પરિણામપણું હોવાને કારણે બંધ-મોક્ષ સંગત થાય; પરંતુ જો આત્માને એકાંતે નિત્ય કે એકાંતે અનિત્ય સ્વીકારીએ તો આત્મા મિથ્યાત્વાદિથી કર્મને બાંધે છે અને સમ્યક્ત્વાદિથી કર્મને મૂકે છે એ રૂપ બંધ-મોક્ષ સંગત થાય નહીં. ॥૧૦૯૦॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આત્માને સત્-અસત્, નિત્ય-અનિત્યાદિ ધર્મવાળો સ્વીકારીએ તો કર્મનો બંધ અને કર્મથી મોક્ષ ઘટે છે, એ રીતે અન્ય પણ દૃષ્ટ પદાર્થો આત્માને સત્-અસત્ આદિ ધર્મવાળો સ્વીકારવાથી ઘટે છે, તે બતાવે છે -

ગાથા :

સકડુવભોગો વેવં કહંચિ એગાહિકરણભાવાઓ ।
ઝહરા કત્તા ભોક્તા ઉભયં વા પાવડ્ સયા વિ ॥૧૦૯૧॥

અન્વયાર્થ :

એવં=આ રીતે=પૂર્વમાં વસ્તુને સત્-અસત્ આદિરૂપ સ્થાપન કરી એ રીતે, કહંચિ એગાહિકરણભાવાઓ=કથંચિત્ એક અધિકરણનો ભાવ હોવાથી સકડુવભોગો વિ=સ્વકૃત ઉપભોગ પણ (ઘટે છે.) ઝહરા= ઇતરથા= આત્માને નિત્યાદિ એક સ્વભાવવાળો સ્વીકારીએ તો, (આત્મા) સયા વિ=સદા પણ કત્તા ભોક્તા ઉભયં=કર્તા, ભોક્તા, ઉભય, વા=અથવા અનુભય પાવડ્=પ્રાપ્ત થાય.

ગાથાર્થ :

પૂર્વમાં વસ્તુને સત્-અસત્ આદિરૂપ સ્થાપન કરી એ રીતે, કથંચિત્ એક અધિકરણનો ભાવ હોવાથી સ્વકૃત ઉપભોગ પણ ઘટે છે; પરંતુ આત્માને નિત્યાદિ એક સ્વભાવવાળો માનીએ તો આત્મા કાં તો સદા પણ કર્તા રહે, કાં તો સદા પણ ભોક્તા રહે, કાં તો સદા પણ કર્તા-ભોક્તા રહે, કાં તો સદા પણ અકર્તા-અભોક્તા રહે, એમ પ્રાપ્ત થાય.

ટીકા :

સ્વકૃતોપભોગોઽપ્યેવં પરિણામિત્વાદાત્મનિ કથञ्જિદેકાધિકરણભાવાચ્ચિત્રસ્વભાવતયા યુજ્યતે, ઇતરથા=નિત્યાદ્યેકસ્વભાવતાયાં કર્તા ભોક્તા ઉભયં વા વાણ્ઞદ્વાદનુભયં વા પ્રાપ્નોતિ સદાપિ, કર્તાદ્યેકસ્વભાવત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૯૧॥

★ “સ્વકૃતોપભોગોઽપિ”માં ‘અપિ’થી એ કહેવું છે કે આ રીતે કર્મનો બંધ-મોક્ષ તો ઘટે છે, પરંતુ આ રીતે સ્વકૃત ઉપભોગ પણ ઘટે છે.

★ “નિત્યાદ્યેકસ્વભાવતાયાં”માં ‘આદિ’ પદથી અનિત્ય એકસ્વભાવતાનું ગ્રહણ કરવું.

★ “કર્તાદ્યેકસ્વભાવત્વાદ્”માં ‘આદિ’ પદથી ભોક્તા, કર્તા-ભોક્તા, અકર્તા-અભોક્તા એકસ્વભાવત્વનું ગ્રહણ કરવું.

ટીકાર્થ :

આ રીતે=સત્ આદિ રૂપ જ વસ્તુ છે એમ પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું એ રીતે, આત્મામાં પરિણામીપણું હોવાથી સ્વકૃત ઉપભોગ પણ ઘટે છે; કેમ કે ચિત્ર સ્વભાવપણારૂપે કથંચિત્ એક અધિકરણનો ભાવ છે. ઇતરથા= નિત્યાદિ એક સ્વભાવપણામાં, સદા પણ કર્તા, ભોક્તા, અથવા ઉભય અથવા વા શબ્દથી અનુભય પ્રાપ્ત થાય=આત્મા સદા પણ કર્તા રહે, અથવા સદા પણ ભોક્તા રહે, અથવા સદા પણ કર્તા-ભોક્તા રહે, અથવા સદા પણ કર્તા-ભોક્તા ન રહે, એમ પ્રાપ્ત થાય; કેમ કે કર્તૃ આદિ એકસ્વભાવપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં આત્માને સત્-અસત્, નિત્ય-અનિત્ય આદિરૂપ સ્થાપન કરવાથી આત્મા પરિણામી છે એમ સિદ્ધ થયું. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે આત્મામાં જુદા જુદા સ્વભાવ હોવાથી તે જુદા જુદા સ્વભાવનું આત્મા એક અધિકરણ છે; કેમ કે આત્મા પરિણામી છે, તેથી જીવે પહેલાં જુદા પ્રકારનો પ્રયત્ન કર્યો માટે જુદા પ્રકારનું પરિણામ પ્રાપ્ત થયું, પછી જુદા પ્રકારનો પ્રયત્ન કર્યો માટે જુદા પ્રકારનું પરિણામ પ્રાપ્ત થયું એ સંગત થાય છે. આથી જે આત્મા મિથ્યાત્વાદિ ભાવો કરવા દ્વારા કર્મ બાંધે છે તે જ આત્મા સમ્યક્ત્વાદિ ભાવોમાં યત્ન કરવા દ્વારા કર્મથી મુકાય છે. આમ, આત્મામાં કર્મબંધને અનુકૂળ પરિણામ કરવાનો પણ સ્વભાવ છે, કર્મબંધ કર્યા પછી કર્મના ફળને ભોગવવાનો પણ સ્વભાવ છે અને કર્મક્ષયને અનુકૂળ પરિણામ કરવાનો પણ સ્વભાવ છે. અને આવો વિવિધ પ્રકારનો સ્વભાવ હોવાથી આત્મારૂપ એક અધિકરણમાં મિથ્યાત્વાદિ ભાવો વર્તે છે અને મિથ્યાત્વાદિ ભાવોકૃત ફળનો ઉપભોગ પણ ઘટે છે. એ રીતે તે જ આત્મારૂપ એક અધિકરણમાં સમ્યક્ત્વાદિ ભાવો વર્તે છે અને સમ્યક્ત્વાદિ ભાવોકૃત ફળનો ઉપભોગ પણ ઘટે છે.

વળી, આત્માને એકાંતે નિત્ય એક સ્વભાવવાળો સ્વીકારીએ તો જે આત્મા કર્તા હોય તે આત્મા સદા કર્તા જ રહેવો જોઈએ, પરંતુ આત્મા પ્રથમ કર્તા છે અને પછી તેના ફળનો ભોક્તા છે, એ સંગત થાય નહીં. અથવા આત્માને એકાંતે નિત્ય માનીએ તો જે આત્મા ભોક્તા હોય તે આત્મા સદા ભોક્તા જ રહેવો જોઈએ, પરંતુ આ આત્મા પ્રથમ કર્તા હતો અને પછી તેના ફળનો ભોક્તા બન્યો એમ માની શકાય નહીં.

અથવા આત્મા એકાંતે નિત્ય હોય તો જે આત્મા કર્તા-ભોક્તારૂપ ઉભય સ્વભાવવાળો હોય તે આત્મા સદા ઉભય સ્વભાવવાળો જ રહેવો જોઈએ. વળી તેમ માનીએ તો પ્રથમ કર્તા હતો અને પછી તેના ફળનો

ભોક્તા છે એમ મનાય નહીં, પરંતુ તે આત્મા જે ક્ષણમાં કર્તા છે તે ક્ષણમાં જ ભોક્તા પણ છે એમ માનવું પડે. પણ તેમ માનવામાં અનુભવ સાથે વિરોધ થાય છે; કેમ કે દરેક જીવ પ્રથમ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને પછી તે પ્રવૃત્તિનું ફળ ભોગવે છે. આથી આત્માને ભિન્ન ક્ષણમાં કર્તા અને ભિન્ન ક્ષણમાં ભોક્તા માનવો હોય તો આત્માને કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય ધર્મવાળો માનવો પડે.

અથવા આત્મા એકાંતે નિત્ય હોય તો જે આત્મા અકર્તા-અભોક્તારૂપ અનુભવ સ્વભાવવાળો હોય તે આત્મા સદા કર્તા-ભોક્તાના ભાવરહિત સ્થિર એક સ્વભાવવાળો જ રહેવો જોઈએ; પરંતુ તેમ માનીએ તો જીવ કર્મનો કર્તા છે, કર્મના ફળનો ભોક્તા છે, જીવ સાધના દ્વારા કર્મથી મુક્ત થાય છે, એ સર્વ કથન સંગત થાય નહીં. આથી આ સર્વ કથનને સંગત કરવું હોય તો આત્માને કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય માનવો પડે.

આ રીતે આત્માને એકાંતે અનિત્ય એક સ્વભાવવાળો સ્વીકારીએ અર્થાત્ સર્વથા ક્ષણિકવાદ સ્વીકારીએ, તોપણ જીવ પ્રથમ કર્તા છે, પછી ભોક્તા છે એ સંગત થાય નહીં, પરંતુ જીવ જે ક્ષણમાં વિદ્યમાન છે તે ક્ષણમાં તે જીવ કર્તા હોય તો કર્તા રહે, અથવા ભોક્તા હોય તો ભોક્તા રહે, અથવા કર્તા-ભોક્તા હોય તો કર્તા-ભોક્તા રહે, અથવા કર્તા-ભોક્તા ન હોય તો તે જીવમાં કર્તા-ભોક્તારૂપ સ્વભાવનો અભાવ રહે; કેમ કે સર્વથા ક્ષણિકવાદમાં ઉત્પત્તિની ઉત્તર ક્ષણમાં જીવનો અભાવ થતો હોવાથી જીવ પૂર્વ ક્ષણોમાં કૃત્ય કરે છે અને ઉત્તર ક્ષણોમાં તે કૃત્યના ફળને ભોગવે છે, એવા પ્રકારનો અનુભવ એકાંત અનિત્યપક્ષમાં પણ સંગત થાય નહીં. આથી આવો અનુભવ સંગત કરવો હોય તો આત્માને કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય ધર્મવાળો માનવો પડે. ॥૧૦૯૧॥

અવતરણિકા :

एतदेव भावयति —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ ભાવન કરે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આત્માને નિત્ય અને અનિત્ય ધર્મવાળો સ્વીકારીએ તો સ્વકૃત ઉપભોગ પણ ઘટે છે, એનું જ ભાવન કરે છે —

ગાથા :

वेएइ जुवाणकयं वुड्ढो चोराइफलमिहं कोई ।

ण य सो तओ ण अन्नो पच्चक्खाईपसिद्धीओ ॥१०९२॥

અન્યચાર્થ :

इहं=અહીં=સંસારમાં, जुवाणकयं चोराइफलं=યુવાનકૃત ચૌર્યાદિનું ફળ कोई वुड्ढो=કોઈ વૃદ્ધ वेएइ=वेदे छे=ભોગવે છે, पच्चक्खाईपसिद्धीओ य=અને પ્રત્યક્ષાદિની પ્રસિદ્ધિ હોવાથી सो=आ (वृद्ध) तओ=तेनाथी=युवानथी, अन्नो ण ण=अन्य नथी (अभ) नही.

ગાથાર્થ :

સંસારમાં યુવાને કરેલું ચોરી આદિનું ફળ કોઈ વૃદ્ધ અનુભવે છે, અને પ્રત્યક્ષાદિની પ્રસિદ્ધિ હોવાથી આ વૃદ્ધ યુવાનથી અન્ય નથી એમ નહીં.

ટીકા :

વેદયતે=અનુભવતિ, યુવકૃતં=તરુણકૃતમિત્યર્થઃ વૃદ્ધશ્રૌર્યાદિફલં-બન્ધનાદિ इह कश्चित्, लोकसिद्धमेतत्, न चाऽसौ वृद्धस्ततो=यूनो नाऽन्यः, किन्त्वन्यः, प्रत्यक्षादिप्रसिद्धे: कारणादिति गायार्थः ॥૧૦૯૨॥

★ "શ્રૌર્યાદિફલં"માં 'આદિ' પદથી હિંસા આદિનું ફળ ગ્રહણ કરવું.

★ "બન્ધનાદિ"માં 'આદિ' પદથી ફાંસી, વધ આદિનું ગ્રહણ કરવું.

★ "પ્રત્યક્ષાદિપ્રસિદ્ધેઃ"માં 'આદિ' પદથી અનુમાનની પ્રસિદ્ધિનું ગ્રહણ કરવું.

ટીકાર્થ :

અહીં=સંસારમાં, યુવાન વડે કરાયેલું=તરુણ વડે કરાયેલું, બંધનાદિરૂપ ચોરી વગેરેનું ફળ કોઈક વૃદ્ધ વેદે છે=અનુભવે છે; આ લોકસિદ્ધ છે=યુવાનથી કરાયેલું ચોરી આદિનું ફળ વૃદ્ધ અનુભવે છે એ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. અને પ્રત્યક્ષાદિની પ્રસિદ્ધિરૂપ કારણથી આ વૃદ્ધ તેનાથી=યુવાનથી, અન્ય નથી એમ નહીં, પરંતુ અન્ય છે=જુદો નથી એમ નહીં પરંતુ જુદો છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

ण य णाऽणणो सोऽहं किं पत्तो ? पावपरिणइवसेणं ।
अणुहवसंधाणाओ लोगगमसिद्धिओ चेव ॥૧૦૯૩॥

અવ્યયાર્થ :

ण य अणणो ण=અને અનન્ય નથી (એમ) નહીં=ચોરી આદિનું ફળ ભોગવનાર વૃદ્ધ ચોરી આદિ કરનાર યુવાનથી અભિન્ન નથી એમ નહીં, सोऽहं पावपरिणइवसेणं किं पत्तो ? अणुहवसंधाणाओ=કેમ કે તે હું પાપ પરિણતિના વશથી શું પામ્યો ? (એવું) અનુભવનું સંધાન છે અર્થાત્ ચોરી કરનાર એવો તે હું બંધનાદિ પામ્યો એ પ્રકારનું અનુભવનું જોડાણ છે; लोगगमसिद्धिओ चेव=કેમ કે લોક-આગમથી સિદ્ધિ જ છે.

ગાથાર્થ :

અને ચોરી આદિનું ફળ ભોગવનાર વૃદ્ધ ચોરી આદિ કરનાર યુવાનથી અભિન્ન નથી એમ નહીં; કેમ કે તે હું પાપ પરિણતિના વશથી બંધનાદિ પામ્યો, એ પ્રકારનું અનુભવનું અનુસંધાન છે; કેમ કે લોકથી અને આગમથી સિદ્ધિ જ છે.

ટીકા :

ન ચ નાડનન્યઃ, કિન્ત્વનન્યોડપિ, કથમિત્યાહ-સોઽહં કિં પ્રાપ્તો ? બન્ધનાદિ પાપપરિણતિવશેન ચૌર્યપ્રભવેન અનુભવસન્ધાનાત્ સોઽહમિત્યનેન પ્રકારેણ, લોકાગમસિદ્ધિતશ્ચૈવ=સોઽયમિતિ લોકસિદ્ધિઃ, તત્પાપફલમિત્યાગમસિદ્ધિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૯૩॥

ટીકાર્થ :

અને અનન્ય નથી એમ નહીં, પરંતુ અનન્ય પણ છે=યુવાવસ્થામાં ચોરી આદિ કરનાર યુવાન અને વૃદ્ધાવસ્થામાં ચોરી આદિનું ફળ ભોગવનાર વૃદ્ધ એક નથી એમ નહીં, પરંતુ એક પણ છે.

કઈ રીતે ? અર્થાત્ ચોરી આદિ કરનાર યુવાન અને તેનું ફળ ભોગવનાર વૃદ્ધ એક કઈ રીતે છે ? એથી હેતુને કહે છે —

ચોરીથી ઉત્પન્ન થનારા પાપની પરિણતિના વશથી તે હું શું પામ્યો ? બંધનાદિને પામ્યો, તે હું છું એ પ્રકાર વડે અનુભવનું સંધાન છે=અનુસંધાન છે; કેમ કે લોક-આગમથી સિદ્ધિ છે અર્થાત્ તે=ચોરી આદિ કરનાર તે યુવાન, આ છે=ચોરી આદિનું ફળ ભોગવનાર આ વૃદ્ધ છે, એ પ્રકારે લોકમાં સિદ્ધિ છે, તેના પાપનું ફળ છે=ચોરી આદિના પાપનું ફળ છે, એ પ્રકારે આગમમાં સિદ્ધિ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આત્માને કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય સ્વીકારીએ તો પોતાનાથી કરાયેલા ફળનો ઉપભોગ પણ ઘટે છે. એને અનુભવસિદ્ધ દૃષ્ટાંતથી બતાવે છે —

કોઈક પુરુષે યુવાવસ્થામાં ચોરી કરી હોય અને તે ચોરીનું બંધનાદિ ફળ તે પુરુષને વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રાપ્ત થયું હોય, તો આવા પુરુષને આશ્રયીને ચોરી કરનાર અને ચોરીનું ફળ ભોગવનાર જુદા છે, પરંતુ સર્વથા એક નથી; કેમ કે યુવાવસ્થાના દેહમાં અને વૃદ્ધાવસ્થાના દેહમાં જુદાપણું પ્રત્યક્ષાદિથી સિદ્ધ છે. આથી યુક્તિ આપતાં કહ્યું કે આ વૃદ્ધ તે યુવાનથી અન્ય નથી એમ નહીં, પરંતુ અન્ય છે. માટે આત્મા કથંચિત્ અનિત્ય છે, એમ સિદ્ધ થાય છે.

આમ, ચોરી કરનારનો અને ચોરીના ફળને ભોગવનારનો કથંચિત્ ભેદ બતાવ્યો. તેથી કોઈ ચોરી કરનાર અને ચોરીના ફળને ભોગવનારનો એકાંત ભેદ સ્વીકારીને ક્ષણિકવાદનું સ્થાપન કરે તો તેના નિરાકરણ માટે ચોરી કરનારનો અને ચોરીના ફળને ભોગવનારનો કથંચિત્ અભેદ પણ બતાવે છે —

ચોરી કરનાર યુવાન અને ચોરીનું ફળ ભોગવનાર વૃદ્ધ એક પણ છે, પરંતુ સર્વથા જુદા નથી; કેમ કે ચોરી કરનાર પુરુષને અનુભવ છે કે પૂર્વે જે મેં ચોરી કરી હતી તે હું ચોરીના ફળને ભોગવું છું.

વળી, આ જેમ ચોરી કરનારને અનુભવસિદ્ધ છે, તેમ લોકમાં પણ સિદ્ધ છે કે આ પુરુષે ચોરી કરી હતી, માટે તે ચોરીનું ફળ પામ્યો. અને જેમ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે તેમ આગમમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે કે ચોરીના પાપનું આ બંધનાદિ ફળ છે. આથી યુક્તિ આપતાં કહ્યું કે ફળ ભોગવનાર વૃદ્ધ ચોરી કરનાર યુવાનથી અનન્ય નથી એમ નહીં, પરંતુ અનન્ય પણ છે. માટે આત્મા કથંચિત્ નિત્ય પણ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

આ રીતે આત્માને કથંચિત્ અનિત્ય અને કથંચિત્ નિત્ય સ્વીકારીએ તો પોતે કરેલ કૃત્યના ફળનો પોતાને ઉપભોગ પણ ઘટે છે. ॥૧૦૯૨/૧૦૯૩॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૯૨-૧૦૯૩માં બતાવ્યું એ પ્રમાણે આત્માને નિત્યાનિત્ય સ્વીકારીએ તો પ્રત્યક્ષાદિની પ્રસિદ્ધિ હોવાથી આ લોકમાં સ્વકૃત ઉપભોગ પણ ઘટે છે. હવે આત્માને નિત્યાનિત્ય સ્વીકારીએ તો આ લોકમાં કરાયેલા કર્મના ફળનો ઉપભોગ પરલોકમાં પણ ઘટે છે, તે બતાવે છે –

ગાથા :

इअ मणुआइभवकयं वेअइ देवाइभवगओ अप्पा ।
तस्सेव तहाभावा सव्वमिणं होइ उववण्णं ॥૧૦૯૪॥

અન્યથાર્થ :

इअ=આ રીતે=જે રીતે યુવાનકૃત ચૌર્યાદિનું ફળ વૃદ્ધ ભોગવે છે એ રીતે, મણુઆइभवकयं=મનુષ્યાદિ-ભવકૃતને=મનુષ્યાદિ ભવમાં કરાયેલા પુણ્યાદિના ફળને, देवाइभवगओ अप्पा=દેવાદિભવગત આત્મા વેઅइ=વેદે છે=ભોગવે છે; तस्सेव तहाभावा=કેમ કે તેનો જ તથાભાવ છે=મનુષ્યાદિનો જ દેવાદિરૂપે સદ્ભાવ છે. इणं सव्वं उववण्णं होइ=આ સર્વ ઉપપન્ન થાય છે=આ સ્વકૃત ભોગાદિ સર્વ આત્માને કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય સ્વીકારીએ તો સંગત થાય છે.

ગાથાર્થ :

જે રીતે યુવાનકૃત ચોરી વગેરેનું ફળ વૃદ્ધ ભોગવે છે, એ રીતે મનુષ્ય આદિ ભવમાં કરાયેલ પુણ્યાદિનું ફળ દેવ આદિ ભવમાં ગયેલો આત્મા ભોગવે છે; કેમ કે મનુષ્યાદિનો જ દેવાદિરૂપે સદ્ભાવ છે. આ સ્વકૃત ભોગાદિ સર્વ આત્માને કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય સ્વીકારીએ તો ઘટે છે.

ટીકા :

एवं=वृद्धवद् मनुष्यादिभवकृतं पुण्यादि वेदयते=अनुभवति देवादिभवगतः सन् आत्मा=जीव इति, तस्यैव=मनुष्यादेः तथाभावाद्=देवादित्वेन भावात्, सर्वमिदं निरुपचरितं स्वकृतभोगादि भवत्युपपन्नं, नाऽन्यथेति गाथार्थः ॥૧૦૯૪॥

ટીકાર્થ :

આમ=વૃદ્ધની જેમ=જેમ વૃદ્ધ યુવાનીમાં કરાયેલ ચોરી આદિનું ફળ અનુભવે છે એમ, મનુષ્યાદિ ભવમાં કરાયેલ પુણ્યાદિને=પુણ્યાદિના ફળને, દેવાદિ ભવમાં ગયેલો છતો આત્મા=જીવ, વેદે છે=અનુભવે છે; કેમ કે તેનો જ=મનુષ્યાદિનો જ, તથાભાવ છે=દેવાદિપણારૂપે ભાવ છે. આ=સ્વકૃત ભોગાદિ, સર્વ નિરુપચરિત ઉપપન્ન થાય છે અર્થાત્ આત્માને કથંચિત્ નિત્ય-અનિત્ય સ્વીકારીએ તો સ્વકૃત ભોગાદિ સર્વ વાસ્તવિક સંગત થાય છે, અન્યથા નહીં=આત્માને એકાંતે નિત્ય કે અનિત્ય સ્વીકારીએ તો સ્વકૃત ભોગાદિ સર્વ નિરુપચરિત સંગત થતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે રીતે આ લોકમાં યુવાવસ્થામાં ચોરી કરનાર પુરુષ વૃદ્ધાવસ્થામાં તે ચોરીનું ફળ અનુભવે છે, એ કથનથી ચોરી કરનાર યુવાન અને ચોરીનું ફળ ભોગવનાર વૃદ્ધ વચ્ચે કથંચિત્ ભિન્નતા અને કથંચિત્ અભિન્નતા બતાવીને આત્માને નિત્ય અને અનિત્ય ધર્મવાળો સ્થાપન કર્યો, એ રીતે કોઈ આત્મા મનુષ્યાદિ ભવમાં કરેલા પુણ્યાદિના ફળને દેવાદિ ભવમાં અનુભવે છે; કેમ કે મનુષ્યાદિરૂપે રહેલો આત્મા જ દેવાદિરૂપે થાય છે.

આ સર્વ સ્વકૃત ઉપભોગાદિ આત્માને દ્રવ્યથી નિત્ય અને પર્યાયથી અનિત્ય સ્વીકારીએ તો નિરુપચરિત સંગત થાય છે, અન્યથા નિરુપચરિત સંગત થતા નથી. વળી અન્યથા નિરુપચરિત કેમ સંગત થતા નથી ? તે સ્વયં ગ્રંથકાર આગળની ગાથામાં સ્પષ્ટ કરે છે. ॥૧૦૯૪॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આત્માને કથંચિત્ નિત્ય-અનિત્ય સ્વીકારીએ તો સર્વ સ્વકૃત ભોગાદિ નિરુપચરિત ઉપપન્ન થાય છે, અન્યથા નહીં; તેથી આત્માને કથંચિત્ નિત્ય-અનિત્ય ન સ્વીકારીએ તો સ્વકૃત ભોગાદિ સર્વ નિરુપચરિત ઉપપન્ન કેમ થતા નથી ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

एगंतेण उ निच्चोऽणिच्चो वा कह णु वेअई सकडं ? ।

एगसहावत्तणओ तयणंतस्नासओ चेव ॥१०९५॥

અભ્યયાર્થ :

एगंतेण उ=વળી એકાંતથી નિચ્ચોઽણિચ્ચો વા=નિત્ય અથવા અનિત્ય (આત્મા) કહ ણુ=કેવી રીતે સકડં વેઅઈ ?=સ્વકૃતને વેદે ?=પોતે કરેલ પુણ્યાદિના ફળને અનુભવે ? एगसहावत्तणओ=કેમ કે એકસ્વભાવપણું છે=એકાંતથી નિત્ય એવા આત્માનું એકસ્વભાવપણું છે, तयणंतस्नासओ चेव=અને તદનંતર નાશ છે=એકાંતથી અનિત્ય એવા આત્માનો ઉત્પત્તિ થયા પછીની ક્ષણમાં નાશ થાય છે.

★ ‘णु’ વિતર્ક અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

વળી એકાંતથી નિત્ય આત્મા કે એકાંતથી અનિત્ય આત્મા કેવી રીતે પોતે કરેલ પુણ્યાદિનું ફળ અનુભવે ? કેમ કે એકાંતથી નિત્ય આત્માનો એકસ્વભાવ છે અને એકાંતથી અનિત્ય આત્માનો ઉત્પત્તિની પછીની ક્ષણમાં નાશ થાય છે.

ટીકા :

एकान्तेन तु नित्योऽविकारी अनित्यो वा निरन्वयी कथं नु वेदयते स्वकृतं ? नैवेत्यर्थः, कथमित्याह-एकस्वभावत्वान्नित्यस्य, तदनन्तरनाशतश्चैवानित्यस्येति गाथार्थः ॥१०९५॥

ટીકાર્થ :

વળી એકાંતથી નિત્ય=અવિકારી, અથવા અનિત્ય=નિરન્વયી, એવો આત્મા સ્વકૃતને કેવી રીતે વેદે ?=પોતાના વડે કરાયેલ પુણ્યાદિના ફળને કેવી રીતે ભોગવે ? ન જ ભોગવે, એ પ્રમાણે અર્થ છે. કેમ ? અર્થાત્ એકાંતે નિત્ય કે એકાંતે અનિત્ય આત્મા સ્વકૃત પુણ્યાદિના ફળને કેમ ન ભોગવે ? એથી હેતુને કહે છે — નિત્યનું=એકાંતે નિત્ય એવા આત્માનું, એકસ્વભાવપણું છે, અને અનિત્યનો તેનાથી અનંતરમાં નાશ છે=એકાંતે અનિત્ય એવા આત્માનો ઉત્પત્તિ થયા પછી બીજી ક્ષણમાં નાશ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જો આત્માને એકાંતે નિત્ય સ્વીકારીએ તો આત્માને અવિકારી માનવો પડે, અને તેમ માનીએ તો આત્મામાં કોઈ પરિવર્તન થઈ શકે નહીં, જેથી પોતે આ ભવમાં જે પુણ્યાદિ કરે છે તેનું ફળ પોતે પરભવમાં ભોગવે છે, એમ ઉપચારથી કહી શકાય, પરંતુ પરમાર્થથી કહી શકાય નહીં; કેમ કે આત્મામાં કોઈ પરિવર્તન ન થતું હોય તો આત્મા અત્યારે જેવો છે તેવો જ પછી પણ રહે. માટે આત્માને એકાંતે નિત્ય માનીએ તો આત્માનો એક સ્વભાવ હોવાથી આત્મા મનુષ્યાદિ ભવમાં પુણ્યાદિ કરે છે અને તે પુણ્યાદિનું ફળ દેવાદિ ભવમાં ભોગવે છે, એમ શબ્દમાત્રથી કહી શકાય, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે કહી શકાય નહીં.

વળી, જો આત્માને એકાંતે અનિત્ય સ્વીકારીએ તો આત્માને નિરન્વયી માનવો પડે અર્થાત્ આત્મા એક ક્ષણ સ્થાયી હોવાથી ઉત્તર ક્ષણમાં વિદ્યમાન નથી, તેથી આત્મા વર્તમાન ક્ષણોમાં જે પુણ્યાદિ કરે છે તે પુણ્યાદિના ફળને ઉત્તર ક્ષણોમાં ભોગવે છે, એમ ઉપચારથી કહી શકાય, પરંતુ પરમાર્થથી કહી શકાય નહીં; કેમ કે આત્માને એકાંતે અનિત્ય માનીએ તો આત્માનો ઉત્પત્તિની પછીની ક્ષણમાં નાશ થતો હોવાથી પોતાના કૃત્યોના ફળને ભોગવનાર પોતે નથી, એમ સિદ્ધ થાય. ॥૧૦૯૫॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૮૩માં તાપશુદ્ધ આગમમાં ઉદાહરણ આપતાં કહેલ કે આત્માને સ્વરૂપથી સત્, પરરૂપથી અસત્, દ્રવ્યઅભિધેયપરિણામની અપેક્ષાએ નિત્ય, પર્યાયઅભિધેયપરિણામની અપેક્ષાએ અનિત્ય સ્વીકારીએ તો અનુભવાતા સ્વરૂપવાળા સુખાદિ અને શાસ્ત્ર દ્વારા સ્વીકારાયેલા બંધાદિ ઘટે છે, અન્યથા નહીં.

ત્યાં “નિત્યાનિત્યાદ્યનેકધર્મિણિ”માં ‘આદિ’ પદથી ભેદાભેદરૂપ અનેક ધર્મનું ગ્રહણ કરેલ અને “દ્રવ્યપર્યાયાભિધેયપરિણામાદ્યપેક્ષયા”માં ‘આદિ’ પદથી નિશ્ચય-વ્યવહારઅભિધેયપરિણામની અપેક્ષાનું ગ્રહણ કરેલ; તેથી અત્યાર સુધી દ્રવ્યઅભિધેયપરિણામની અપેક્ષાએ આત્મા નિત્ય ધર્મવાળો છે અને પર્યાયઅભિધેયપરિણામની અપેક્ષાએ આત્મા અનિત્ય ધર્મવાળો છે, એમ બતાવ્યું. હવે નિશ્ચયઅભિધેય-પરિણામની અપેક્ષાએ આત્મા દેહાદિથી ભેદ ધર્મવાળો છે અને વ્યવહારઅભિધેયપરિણામની અપેક્ષાએ આત્મા દેહાદિથી અભેદ ધર્મવાળો છે, એ બતાવવા અર્થે કહે છે —

ગાથા :

जीवसरीराणं पि हु भेआभेओ तहोवलंभाओ ।

मुत्तामुत्तत्तणओ छिक्कम्मि पवेअणाओ अ ॥१०९६॥

અન્વયાર્થ :

તહોવલંભાઓ જીવસરીણં પિ ભેઆભેઓ=તે પ્રકારનો ઉપલંભ હોવાથી જીવ અને શરીરનો પણ ભેદાભેદ છે=શરીર સાથે પોતાનો કંઈક ભેદ અને કંઈક અભેદ છે તે પ્રકારનો અનુભવ હોવાથી જીવ અને શરીર વચ્ચે પણ કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ છે.

(અહીં પ્રશ્ન થાય કે જીવ અને શરીર વચ્ચે એકાંતે ભેદ માનીએ તો શું વાંધો ? તેથી કહે છે —)

મુક્તામુક્તત્તણઓ=મૂર્તામૂર્તત્વ હોવાથી=શરીરનું મૂર્તપણું અને આત્માનું અમૂર્તપણું હોવાથી (જીવ અને શરીર વચ્ચે એકાંતે ભેદ હોય તો જીવ અને શરીરનો પરસ્પર સંયોગ થઈ શકે નહીં.)

(અહીં પ્રશ્ન થાય કે જીવ અને શરીરનો પરસ્પર સંયોગ ન માનીએ તો શું વાંધો ? તેથી કહે છે—)

છિક્કમ્મિ પવેઅણાઓ અ=અને સ્પૃષ્ટ એવું શરીર હોતે છતે પ્રવેદન હોવાથી=દેહનો અગ્નિ આદિ સાથે સ્પર્શ થાય છે ત્યારે જીવને દુઃખાદિનું વેદન થતું હોવાથી, (જીવ અને શરીરનો પરસ્પર સંયોગ થાય છે.)

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

શરીર સાથે પોતાનો કંઈક ભેદ અને કંઈક અભેદ છે તે પ્રકારનો ઉપલંભ હોવાથી જીવ અને શરીર વચ્ચે પણ કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જીવ અને શરીર વચ્ચે એકાંતે ભેદ માનીએ તો શું વાંધો ? તેથી કહે છે —

શરીરનું મૂર્તપણું હોવાથી અને આત્માનું અમૂર્તપણું હોવાથી જીવ અને શરીર વચ્ચે એકાંતે ભેદ હોય તો જીવ અને શરીરનો પરસ્પર સંયોગ થઈ શકે નહીં.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જીવ અને શરીરનો પરસ્પર સંયોગ થતો નથી એમ માનીએ તો શું વાંધો ? તેથી કહે છે —

દેહનો અગ્નિ આદિ સાથે સ્પર્શ થાય ત્યારે જીવને દુઃખાદિનો અનુભવ થતો હોવાથી જીવ અને શરીરનો પરસ્પર સંયોગ થાય છે.

ટીકા :

જીવશરીરયોરપિ ભેદાભેદઃ=કથञ्चिદ્ભેદઃ કથञ्ચિદભેદઃ इत्यर्थः तथोपलम्भात् कारणात्, मूर्त्तामूर्त्तत्वात् तयोः अन्यथा योगाभावात्, स्पृष्टे शरीरे प्रवेदनाच्च, न चाऽमूर्त्तस्यैव स्पर्श इति गायार्थः ॥૧૦૯૬॥

★ “જીવસરીણં પિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે જીવ અને જીવના પર્થાયોનો તો કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ છે, પરંતુ જીવ અને શરીરનો પણ કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ છે.

ટીકાર્થ :

જીવ.....કારણાત્ તે પ્રકારના ઉપલંભરૂપ કારણથી=શરીર સાથે પોતાનો કંઈક ભેદ અને કંઈક અભેદ છે તે પ્રકારનો પોતાને અનુભવ થતો હોવારૂપ કારણથી, જીવ અને શરીરનો પણ ભેદ-અભેદ છે=કથંચિત્ ભેદ છે, કથંચિત્ અભેદ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જીવ અને શરીરનો એકાંતે ભેદ સ્વીકારીએ તો શું વાંધો ? તેથી કહે છે —

અન્યથા તથોઃ મૂર્ત્તમૂર્ત્તત્વાત્ યોગાભાવાત્ અન્યથા=જીવ અને શરીરનો એકાંતે ભેદ સ્વીકારીએ તો, તે બેનું મૂર્ત-અમૂર્તપણું હોવાથી=શરીરનું મૂર્તપણું અને જીવનું અમૂર્તપણું હોવાથી, યોગનો અભાવ થવાને કારણે=જીવ અને શરીરના સંયોગનો અભાવ થવાને કારણે, જીવ અને શરીરનો ભેદ અને અભેદ માનવો યુક્ત છે, એમ અન્વય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જીવ અને શરીરનો પરસ્પર સંયોગ થતો નથી, એમ સ્વીકારીએ તો શું વાંધો ? એથી કહે છે —

સ્પૃષ્ટે શરીરે પ્રવેદનાત્ ચ અને સ્પર્શોલું શરીર હોતે છતે પ્રવેદન હોવાથી=અગ્નિ આદિને સ્પર્શોલું શરીર હોતે છતે જીવને દુઃખાદિનું વેદન થતું હોવાથી, જીવ અને શરીરનો પરસ્પર સંયોગ થતો નથી એમ માનવું યુક્ત નથી, એમ અન્વય છે.

અહીં કોઈ કહે કે જીવનો શરીર સાથે સંયોગ થતો નથી; છતાં જીવ અને શરીર એક ક્ષેત્રમાં રહેલા હોવાથી જ્યારે અગ્નિ આદિનો શરીરને સ્પર્શ થાય છે ત્યારે તે ક્ષેત્રમાં રહેલા આત્માને પણ તે અગ્નિ આદિનો સ્પર્શ થાય છે, તેથી આત્માને પણ અગ્નિ આદિના સ્પર્શનો અનુભવ થાય છે, એમ સ્વીકારીએ તો શું વાંધો ? એથી કહે છે —

ન ચ અમૂર્તસ્યૈવ સ્પર્શઃ અને અમૂર્તને જ=અમૂર્ત એવા જીવને જ, સ્પર્શ નથી. તેથી જીવનો શરીર સાથે કથંચિત્ અભેદ હોવાથી શરીરને થતા અગ્નિ આદિના સ્પર્શમાં જીવને તે પ્રકારે વેદન થાય છે, એમ માનવું યુક્ત છે, એમ અન્વય છે.

इति गाथार्थः એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પોતાના શરીર સાથે પોતાનો કથંચિત્ ભેદ છે અને કથંચિત્ અભેદ છે, તે પ્રકારનો સંસારી જીવોને અનુભવ થતો હોવાથી જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ સ્વીકારવો ઉચિત છે; છતાં કેટલાક દર્શનવાદીઓ જીવ અને શરીરનો એકાંતે ભેદ સ્વીકારે છે, તેથી તેઓના મતનું નિરાકરણ કરવા અર્થે ગ્રંથકાર કહે છે — જો જીવ અને શરીરનો એકાંતે ભેદ હોય તો શરીર મૂર્ત હોવાથી અને જીવ અમૂર્ત હોવાથી શરીર અને જીવનો સંયોગ થઈ શકે નહીં; છતાં શરીર અને જીવનો સંસારી જીવોમાં સંયોગ થયેલો દેખાય છે તે સંગત થાય નહીં. તેથી એકાંતે ભેદ નથી.

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે શરીર અને જીવનો પરમાર્થથી સંયોગ થતો નથી; કેમ કે શરીર પુદ્ગલરૂપ છે અને જીવ ચેતન છે; પરંતુ શરીર અને જીવ એક ક્ષેત્રમાં રહેલા છે અને તે બંને વચ્ચે કોઈ સંબંધ થયેલો નથી, એમ સ્વીકારીએ તો શું વાંધો ? તેથી ગ્રંથકાર કહે છે કે શરીરને અગ્નિ આદિનો સ્પર્શ થયે છતે જીવને દુઃખાદિનું સંવેદન થાય છે, તેથી શરીર સાથે જીવનો સંબંધ થયેલો છે, એમ માનવું ઉચિત છે.

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે શરીર સાથે જીવનો સંબંધ નથી, છતાં શરીરને અગ્નિ આદિનો સ્પર્શ થાય છે ત્યારે શરીર રહેલું છે એ સ્થાનમાં જ જીવ રહેલો હોવાથી અગ્નિ આદિના સ્પર્શનો જીવને અનુભવ થાય છે, એમ સ્વીકારીએ તો શું વાંધો ? તેથી ગ્રંથકાર કહે છે —

અમૂર્ત એવા જીવને જ સ્પર્શ નથી, અર્થાત્ શરીરથી એકાંતે પૃથક્ જીવ અમૂર્ત છે, તેથી અમૂર્ત એવા જીવને અગ્નિ આદિનો સ્પર્શ થઈ શકે નહીં, અને સ્પર્શ ન થતો હોય તો જીવને અગ્નિ આદિના સ્પર્શનું વેદન થઈ શકે નહીં; જ્યારે સંસારી જીવને અગ્નિ આદિના સ્પર્શનું વેદન અનુભવસિદ્ધ છે, તેથી જીવનો શરીર સાથે કથંચિત્ અભેદ છે. માટે જીવ કથંચિત્ મૂર્ત છે અને કથંચિત્ અમૂર્ત છે. આથી શરીર સાથે કથંચિત્ અભેદ સંબંધવાળા જીવને અગ્નિ આદિના સ્પર્શનો અનુભવ થાય છે, એમ સ્વીકારવું ઉચિત છે.

વળી આ જન્મના શરીરને છોડીને અન્ય જન્મમાં જાય છે ત્યારે જીવ આ જન્મના શરીરથી પૃથક્ થાય છે. વળી શરીરને ટકાવનાર આયુષ્યકર્મનો ક્ષય થાય છે ત્યારે પણ જીવ શરીરથી પૃથક્ થાય છે. વળી શરીરના નાશની સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પણ જીવ શરીરથી પૃથક્ થાય છે. વળી સાધના દ્વારા કર્મથી મુક્ત થાય છે ત્યારે પણ જીવ શરીરથી પૃથક્ થાય છે. આથી જીવનો શરીર સાથે ભેદ છે, સર્વથા અભેદ નથી, પરંતુ કથંચિત્ અભેદ છે, એમ સ્વીકારવું ઉચિત છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે સિદ્ધાત્મા કર્મ અને શરીરથી એકાંતે પૃથક્ હોવાથી સર્વથા અમૂર્ત છે, અને તેઓને જગતમાં રહેલા અગ્નિ આદિ સર્વ પદાર્થોના રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શાદિ ગુણોનું પૂર્ણ જ્ઞાન છે. તેથી તેઓ અગ્નિમાં વર્તતા ઉષ્ણ સ્પર્શને પણ જાણે છે, આમ છતાં સિદ્ધના જીવનો શરીર સાથે સર્વથા ભેદ હોવાને કારણે તેઓના આત્મપ્રદેશો સાથે અગ્નિનો સંયોગ થાય તોપણ સંસારી જીવની જેમ અગ્નિના સ્પર્શનું વેદન સિદ્ધાત્માને થતું નથી, ફક્ત તેઓને અગ્નિવર્તી ઉષ્ણ સ્પર્શનું જ્ઞાન હોય છે.

વળી, શરીરધારી એવા કેવલીજીવ, કર્મ અને શરીરથી એકાંતે પૃથક્ નહીં હોવાથી સર્વથા અમૂર્ત નથી અને કેવલજ્ઞાન હોવાને કારણે તેઓને પણ સિદ્ધાત્માની જેમ જગતમાં રહેલા સર્વ પદાર્થોના રૂપાદિ ગુણોનું પૂર્ણ જ્ઞાન છે, તેથી તેઓ અગ્નિમાં વર્તતા ઉષ્ણ સ્પર્શને પણ જાણે છે. આમ છતાં કેવલીના જીવનો શરીર સાથે કથંચિત્ અભેદ હોવાને કારણે તેઓના શરીર સાથે અગ્નિનો સંયોગ થાય તો અગ્નિના સ્પર્શનું વેદન કેવલીજીવને પણ થાય છે. આથી શરીરધારી જીવનો શરીર સાથે કથંચિત્ અભેદ પણ છે. ॥૧૦૯૬॥

અવતરણિકા :

વળી, સંસારી જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ છે, તેમાં અન્ય યુક્તિઓ આપે છે —

ગાથા :

ઉભયકહોભયભોગા તયભાવાઓ અ હોઝ નાયવ્વો ।

બંધાઙ્ગવિસયભાવા ઇહરા તયસંભવાઓ અ ॥૧૦૯૭॥

અન્યથાર્થ :

ઉભયકહોભયભોગા તયભાવાઓ અ=ઉભયથી કૃતનો ઉભયને ભોગ હોવાને કારણે અને તેનો અભાવ હોવાને કારણે=કેવલ જીવને કર્મના ફળના ભોગનો અભાવ હોવાને કારણે, બંધાઙ્ગવિસયભાવા ઇહરા અ તયસંભવાઓ=બંધાદિનો વિષયભાવ હોવાને કારણે અને ઇતરથા તેનો અસંભવ હોવાને કારણે=એકાંતે જીવ અને શરીરના ભેદાદિમાં બંધાદિનો અસંભવ હોવાને કારણે, નાયવ્વો હોઝ=જાતવ્ય થાય છે=જીવ અને શરીરનો ભેદ અને અભેદ જાતવ્ય થાય છે.

ગાથાર્થ :

ઉભયથી કરાયેલ કર્મનો ઉભયને ભોગ હોવાને કારણે, અને કેવલ જીવને કર્મના ફળના ભોગનો અભાવ હોવાને કારણે; અને બંધાદિનો વિષયભાવ હોવાને કારણે અને ઇતરથા બંધાદિનો અસંભવ હોવાને કારણે, જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ જાણવો.

ટીકા :

उभयकृतोभयभोगात् कारणात् तदभावाच्च=भोगाभावाच्च भवति ज्ञातव्यः जीवशरीरयोर्भेदाभेदः, बन्धादिविषयभावात् कारणाद् इतरथा=एकान्तभेदादौ तदसम्भवाच्च=बन्धाद्यसम्भवाच्चेति गायार्थः ॥१०९७॥

ટીકાર્થ :

ઉભયથી કૃતનો ઉભયને ભોગ હોવાને કારણે, અને તેનો અભાવ હોવાને કારણે=ભોગનો અભાવ હોવાને કારણે=કેવલ જીવને કર્મના ફળનું વેદન નહીં થતું હોવાને કારણે, બંધાદિનો વિષયભાવ હોવાને કારણે, અને ઇતરથા=એકાંતથી ભેદાદિમાં=જીવ અને શરીરનો એકાંતે ભેદ કે એકાંતે અભેદ સ્વીકારવામાં, તેનો અસંભવ હોવાને કારણે=બંધાદિનો અસંભવ હોવાને કારણે, જીવ અને શરીરનો ભેદ-અભેદ જ્ઞાતવ્ય થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંસારમાં રહેલા જીવોનો દેહ સાથે કથંચિત્ ભેદ છે અને કથંચિત્ અભેદ છે, તે બતાવવા અર્થે યુક્તિ આપે છે કે ઉભયકૃતનો ઉભયને ભોગ હોવાને કારણે અને કેવલ જીવને ભોગનો અભાવ હોવાને કારણે, જીવ અને શરીર વચ્ચે કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ જાણવો. આ પ્રકારનો પ્રસ્તુત ગાથાના પૂર્વાર્ધનો અર્થ છે, જેનું સ્પષ્ટીકરણ ગાથા ૧૦૮૮થી ૧૧૦૧ સુધીમાં ગ્રંથકાર કરવાના છે.

વળી, બંધાદિનો વિષયભાવ હોવાને કારણે, અને જીવ અને શરીર વચ્ચે એકાંતે ભેદ કે એકાંતે અભેદ માનીએ તો બંધાદિનો અસંભવ હોવાને કારણે, જીવ અને શરીર વચ્ચે કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ જાણવો. આ પ્રકારનો પ્રસ્તુત ગાથાના ઉત્તરાર્ધનો અર્થ છે, જેનું સ્પષ્ટીકરણ ગાથા ૧૧૦૨-૧૧૦૩માં ગ્રંથકાર કરવાના છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે સંસારવર્તી જીવો દેહધારી છે, અને તે દેહથી કરાયેલ પાપાદિ તે દેહથી અભિન્ન એવો જીવ અન્ય જન્મમાં વેદન કરે છે, તેથી દેહકૃત કર્મનું ફળ જીવ અનુભવે છે એમ પ્રાપ્ત થાય. વળી મનથી કરાયેલ પાપાદિ દેહકૃત નથી, પરંતુ જીવકૃત છે, અને જીવથી કરાયેલ પાપાદિ અન્ય જન્મમાં તે જીવથી અભિન્ન એવો દેહ વેદન કરે છે, તેથી જીવકૃત કર્મનું ફળ દેહ અનુભવે છે એમ પ્રાપ્ત થાય. આમ, દેહકૃત કર્મને જીવ ભોગવે છે અને જીવકૃત કર્મને દેહ ભોગવે છે, અને દેહ વગરનો જીવ કોઈ કર્મનું ફળ ભોગવતો નથી. આથી ઉભયકૃતનો ઉભયને ભોગ હોવાને કારણે અને દેહ રહિત જીવને ભોગનો અભાવ હોવાને કારણે જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ માનવો યુક્ત છે. એ પ્રકારનો ગાથાના પૂર્વાર્ધનો અર્થ છે.

વળી, કોઈ જીવના દેહનો નાશ કરવાથી પાપ બંધાય છે, અને કોઈ જીવના દેહનો ઉપકાર કરવાથી પુણ્ય બંધાય છે; પરંતુ જીવ અને શરીરનો એકાંતે ભેદ હોય તો જેમ ઘટાદિનો નાશ કરવાથી પાપ બંધાતું નથી અને ઘટાદિનો ઉપકાર કરવાથી પુણ્ય બંધાતું નથી, તેમ સર્વથા જીવથી ભિન્ન એવા દેહનો પણ નાશ કરવાથી પાપ બંધાય નહીં અને ઉપકાર કરવાથી પુણ્ય બંધાય નહીં. આથી ભેદાભેદ માનવાથી બંધાદિનો વિષયભાવ હોવાને કારણે અને ભેદાભેદ ન માનવાથી બંધાદિનો અસંભવ હોવાને કારણે, જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ માનવો યુક્ત છે. એ પ્રકારનો ગાથાના ઉત્તરાર્ધનો અર્થ છે. ॥૧૦૯૭॥

અવતરણિકા :

एतदेव प्रकटयन्नाह —

અવતરણિકાર્થ :

आने જ પ્રગટ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથાના પૂર્વાર્ધમાં કહ્યું કે ઉભયકૃતનો ઉભયને ભોગ હોવાને કારણે અને કેવલ જીવને ભોગનો અભાવ હોવાને કારણે જીવ અને શરીરનો ભેદાભેદ જાણવો, એ કથનને ગાથા ૧૦૯૮થી ૧૧૦૧માં પ્રગટ કરતાં; અને પૂર્વગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું કે બંધાદિનો વિષયભાવ હોવાને કારણે અને ઈતરથા બંધાદિનો અસંભવ હોવાને કારણે જીવ અને શરીરનો ભેદાભેદ જાણવો. એ કથનને ગાથા ૧૧૦૨-૧૧૦૩માં પ્રગટ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

एत्थं सरीरेण कडं पाणवहासेवणाए जं कम्मं ।

तं खलु चित्तविवागं वेण्णं भवंतरे जीवो ॥૧૦૯૮॥

न उ तं चेव सरीरं णरगाइसु तस्स तह अभावाओ ।

भिन्नकडवेअणम्मि अ अइप्पसंगो बला होइ ॥૧૦૯૯॥

અન્યથાર્થ :

एत्थं=અહીં=આ ભવમાં, पाणवहासेवणाए=પ્રાણવધની આસેવનાથી સરીरेण=શરીર વડે જં कम्मं कडं=જે કર્મ કરાયું, चित्तविवागं खलु तं=ખરેખર ચિત્ર વિપાકવાળું તે (કર્મ) जीवो=જીવ भवंतरे=ભવાંતરમાં वेण्णं=વેદે છે=ભોગવે છે. न उ तं चेव सरीरं=પરંતુ તે જ શરીર નથી=કર્મનું ફળ ભોગવતી વખતે જે શરીર વડે કર્મ કરાયું હતું તે જ શરીર નથી; णरगाइसु तस्स तह अभावाओ=કેમ કે નરકાદિમાં તેનો તે પ્રકારનો અભાવ છે=શરીરનો જે પ્રકારે આ ભવમાં ભાવ છે તે પ્રકારના શરીરનો અભાવ છે.

(અહીં પ્રશ્ન થાય કે જે શરીરે કર્મ કર્યું તે શરીરથી અન્ય શરીર અન્ય ભવમાં તે કર્મના ફળનું વેદન કરે છે, એમ માનીએ તો શું વાંધો ? એથી કહે છે —)

ભિન્નકડવેઅણમ્મિ અ=અને ભિન્નકૃતનું વેદન હોતે છતે=ભિન્ન શરીરથી કરાયેલા કર્મનો ભિન્ન શરીરને ભોગ હોતે છતે, બલા=બળથી=બળાત્કારે, અદિપ્પસંગો હોઈ=અતિપ્રસંગ થાય=અતિપ્રસંગદોષ પ્રાપ્ત થાય.

ગાથાર્થ :

આ ભવમાં પ્રાણવધની આસેવનાથી શરીર વડે જે કર્મ કરાયું, ખરેખર વિવિધ વિપાકવાળું તે કર્મ જીવ ભવાંતરમાં ભોગવે છે; પરંતુ જે શરીર વડે કર્મ કરાયું તે જ શરીર તે કર્મ ભોગવતું નથી; કેમ કે નરકાદિમાં શરીરનો જે પ્રકારે આ ભવમાં ભાવ છે તે પ્રકારના શરીરનો અભાવ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જે શરીરે કર્મ કર્યું તેનાથી અન્ય શરીર પરભવમાં તે કર્મનું ફળ ભોગવે છે, એમ માનીએ તો શું વાંધો ? એથી કહે છે -

અને ભિન્ન શરીરથી કરાયેલા કર્મનો ભિન્ન શરીરને ભોગ હોતે છતે બળાત્કારે અતિપ્રસંગદોષ પ્રાપ્ત થાય.

ટીકા :

અત્ર શરીરેણ કૃતં, કથમિત્યાહ-પ્રાણવધાસેવનયા હેતુભૂતયા યત્ કર્મં તત્ ખલુ ચિત્રવિપાકં સદ્વેદયતે ભવાન્તરે=અન્યજન્માન્તરે જીવ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૯૮॥

ન તુ તદેવ શરીરં યેન કૃતમિતિ, કુત્ ઇત્યાહ-નરકાદિષુ તસ્ય=શરીરસ્ય તથાઽભાવાદિતિ, ભિન્નકૃત-વેદને ચાઽધ્યુપગમ્યમાનેઽતિપ્રસંગોઽનવસ્થારૂપઃ બલાદ્ ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૯૯॥

ટીકાર્થ :

અત્ર હેતુભૂતયા પ્રાણવધાસેવનયા શરીરેણ યત્ કર્મં કૃતં ચિત્રવિપાકં ખલુ સત્ તત્ જીવઃ ભવાન્તરે=અન્યજન્માન્તરે વેદયતે, અહીં=આ ભવમાં, હેતુભૂત એવી પ્રાણવધની આસેવનાથી=કર્મબંધમાં કારણીભૂત એવી પ્રાણના નાશની આચરણાથી, શરીર વડે જે કર્મ કરાયું, ખરેખર ચિત્ર વિપાકવાળું છતું તે કર્મ જીવ ભવાંતરમાં=અન્ય જન્માંતરમાં=બીજા ભવમાં, વેદન કરે છે=અનુભવે છે, ઇતિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

યેન તુ કૃતં તદેવ શરીરં ન, પરંતુ જેના વડે કરાયું તે જ શરીર નથી=જે શરીર વડે કર્મ કરાયું તે જ શરીર કર્મનું ફળ અનુભવતી વખતે વિદ્યમાન નથી;

કુતઃ ? ઇત્યાહ- કયા કારણથી તે જ શરીર નથી ? એથી હેતુને કહે છે -

નરકાદિષુ તસ્ય=શરીરસ્ય તથાઽભાવાત્ નરકાદિમાં તેનો=શરીરનો, તે પ્રકારનો અભાવ છે=જે પ્રકારના શરીર વડે કર્મ કરાયું તે પ્રકારના શરીરનો અભાવ છે; ઇતિ એથી કરીને, શરીર વડે કરાયેલું કર્મ ભવાંતરમાં જીવ અનુભવે છે, એમ અન્વય છે.

ગાથા ૧૦૯૮ અને ગાથા ૧૦૯૯ના પૂર્વાર્ધથી મંથકારે સ્થાપન કર્યું કે શરીરકૃત કર્મ ભવાંતરમાં જીવ ભોગવે છે, પરંતુ જે શરીરે કર્યું તે શરીર ભોગવતું નથી. ત્યાં કોઈ કહે કે આ ભવમાં જે શરીરે કર્મ કર્યું તે શરીરથી અન્ય શરીર ભવાંતરમાં તે કર્મનું ફળ અનુભવે છે, એમ માનીએ તો શું વાંધો ? એથી કહે છે -

ભિન્નકૃત.....મવતિ, અને ભિન્નકૃતવેદન અભ્યુપગમ્યમાન હોતે છતે=ભિન્ન એવા શરીર વડે કરાયેલ કર્મના ફળના વેદનનો સ્વીકાર કરાતે છતે, અનવસ્થારૂપ અતિપ્રસંગ બળથી થાય છે, અર્થાત્ ભિન્ન એવા શરીરે કરેલા કર્મનું ફળ ભિન્ન એવું શરીર ભોગવે છે એમ સ્વીકારાયે છતે, માણવકે કરેલું કર્મ દેવદત્ત ભોગવે છે એ પ્રકારની અસંબદ્ધ વ્યવસ્થારૂપ અતિપ્રસંગ બળાત્કારે પ્રાપ્ત થાય છે. ઇતિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૯૭માં કહ્યું કે ઉભયકૃતનો ઉભયને ભોગ હોવાને કારણે જીવ અને શરીરનો ભેદાભેદ છે. તેને સ્પષ્ટ કરવા ગાથા ૧૦૯૮-૧૦૯૯માં શરીરકૃતનો જીવને ભોગ બતાવે છે, અને ગાથા ૧૧૦૦માં જીવકૃતનો શરીરને ભોગ બતાવશે, જેથી ઉભયકૃતનો ઉભયને ભોગ છે એમ સિદ્ધ થાય. તેમાં પ્રથમ શરીરકૃતનો જીવને ભોગ કઈ રીતે છે ? તે બતાવે છે -

કોઈ પુરુષના શરીરે કોઈ જીવના પ્રાણનો નાશ કર્યો, તો તે પુરુષના શરીરે કરેલું જુદા જુદા પ્રકારના વિપાકવાળું કર્મ અન્ય ભવમાં તે પુરુષનો જીવ ભોગવે છે. તેથી ફલિત થયું કે આ ભવમાં શરીરે કરેલા કર્મનું ફળ પરભવમાં જીવ વેદન કરે છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે શરીરે કરેલા કર્મનું ફળ જીવ વેદન કરે છે તેમ ન સ્વીકારતાં શરીરે કરેલા કર્મનું ફળ શરીર વેદન કરે છે તેમ સ્વીકારીએ તો શું વાંધો ? તેથી ગાથા ૧૦૯૯માં કહે છે કે જે શરીરે કર્મ કરેલું તે જ શરીર કર્મના ફળને ભોગવવાના કાળમાં નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જે શરીરે કર્મ કરેલું તે જ શરીર કર્મના ફળને ભોગવવા કાળમાં કેમ નથી ? તેથી કહે છે કે નરકાદિ ભવમાં શરીરનો તે પ્રકારનો ભાવ નથી અર્થાત્ કોઈ જીવના પ્રાણનો નાશ કરનાર પુરુષના શરીરનો મનુષ્યભવમાં જે પ્રકારનો ભાવ છે, તે પ્રકારનો તેના શરીરનો ભાવ નરકાદિ ભવમાં નથી, પરંતુ અન્ય પ્રકારનો ભાવ છે. આથી ફલિત થાય કે કર્મનું ફળ ભોગવતી વખતે જે પ્રકારના શરીરે કર્મ કર્યું હતું તે પ્રકારનું શરીર નથી, પરંતુ અન્ય પ્રકારનું શરીર છે. માટે કર્મ કરનાર શરીર સાથે સંબંધવાળો જીવ ભવાંતરમાં તે કર્મનું ફળ ભોગવે છે, એમ સિદ્ધ થાય.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે આ ભવના શરીરે કરેલા કર્મનું ફળ આ ભવના શરીર સાથે સંબંધવાળો જીવ અન્ય ભવમાં ભોગવતો નથી, પરંતુ આ ભવના શરીરે કરેલા કર્મનું ફળ અન્ય ભવનું શરીર ભોગવે છે, એમ સ્વીકારીએ તો શું વાંધો ? તેથી કહે છે -

ભિન્ન શરીરકૃત કર્મનું ફળ ભિન્ન શરીર ભોગવે છે એમ સ્વીકારીએ તો અનવસ્થારૂપ અતિપ્રસંગ બળાત્કારે પ્રાપ્ત થાય અર્થાત્ મનુષ્યભવના શરીરે કરેલા કર્મનું ફળ મનુષ્યશરીરથી સર્વથા ભિન્ન એવું નરકાદિ ભવનું શરીર ભોગવે છે એમ માનીએ તો માણવકે કરેલા કર્મનું ફળ દેવદત્ત ભોગવે છે એ પ્રકારની અવ્યવસ્થા માનવાનો પ્રસંગ આવે, જે અવ્યવસ્થા કોઈ દર્શનકારને માન્ય નથી. આથી માનવું પડે કે મનુષ્ય ભવના શરીરે કરેલા કર્મનું ફળ મનુષ્યશરીરથી કથંચિત્ અભિન્ન એવો જીવ નરકાદિ ભવમાં વેદન કરે છે, અને નરકાદિ ભવમાં કર્મના ફળનું વેદન કરનાર જીવનો મનુષ્યભવના શરીર સાથે સંબંધ નથી, પરંતુ મનુષ્યભવમાં કર્મ કરનાર શરીરથી અન્ય શરીર સાથે સંબંધ છે, તેથી કર્મનું ફળ ભોગવનાર જીવ શરીરથી

કથંચિત્ ભિન્ન પણ છે; કેમ કે જીવ શરીરથી સર્વથા અભિન્ન હોય તો, જેમ પોતાના સ્વરૂપ સાથે સર્વથા અભિન્ન એવા આત્માનો પોતાના સ્વરૂપથી ક્યારેય ભેદ થતો નથી, તેમ જીવનો પણ શરીરથી ક્યારેય પણ ભેદ થાય નહીં. આથી જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિદ્ અભેદ સિદ્ધ થાય છે. ॥૧૦૯૮/૧૦૯૯॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૯૭માં કહેલ કે ઉભયકૃતનો ઉભયને ભોગ હોવાને કારણે જીવ અને શરીરનો ભેદાભેદ જાણવો. તેમાંથી શરીરકૃતનો જીવને ભોગ છે એટલો અંશ ગાથા ૧૦૯૮-૧૦૯૯માં સ્પષ્ટ કર્યો. હવે જીવકૃતનો શરીરને ભોગ છે એ અંશ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

एवं जीवेण कडं कूस्मणपयदृणं जं कम्मं ।

तं पड़ रोद्विविवागं वेण्ड भवंतरसरीरं ॥११००॥

અન્યથાર્થ :

एवं=આ રીતે=જે રીતે શરીરકૃત કર્મને ભવાંતરમાં જીવ ભોગવે છે એ રીતે, कूस्मणपयदृणं जीवेण=કૂર મનથી પ્રવૃત્ત એવા જીવ વડે જं कम्मं=જે કર્મ कडं=કરાયું, तं पड़=તેના પ્રતિ=તે કર્મના નિમિત્તવાળા, रोद्विविवागं=રૌદ્રવિપાકને भवंतरसरीरं=ભવાંતરનું શરીર वेण्ड=વેદે છે.

ગાથાર્થ :

જે રીતે શરીરકૃત કર્મને ભવાંતરમાં જીવ ભોગવે છે એ રીતે કૂર મનથી પ્રવૃત્ત એવા જીવ વડે જે કર્મ કરાયું, તે કર્મના નિમિત્તવાળા રૌદ્રવિપાકને ભવાંતરનું શરીર ભોગવે છે.

ટીકા :

एवं जीवेन कृतं तत्प्राधान्यकूरमनःप्रवृत्तेन यत् कर्म-पापादि, तत्प्रति=तन्निमित्तं रौद्रविपाकं तीव्रवेदनाकारित्वेन वेदयति भवान्तरसरीरं, तथाऽनुभवादिति गाथार्थः ॥११००॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=શરીર વડે જે કર્મ કરાયું તે કર્મને ભવાંતરમાં જીવ ભોગવે છે એ રીતે, તેના=ચૈતન્યના, પ્રાધાન્યવાળા કૂર મનથી પ્રવૃત્ત એવા જીવ વડે જે પાપાદિ કર્મ કરાયું, તેના પ્રતિ=તેના નિમિત્તવાળા=તે કર્મના નિમિત્તવાળા, તીવ્ર વેદનાકારીપણું હોવાથી રૌદ્રવિપાકને ભવાંતરનું શરીર વેદે છે=ભોગવે છે; કેમ કે તે પ્રકારનો અનુભવ છે=આ કર્મ ફળ ભોગવનાર શરીરે કર્યું નથી પરંતુ તે ફળ ભોગવનાર શરીર સાથે સંબંધિત એવા જીવે કર્યું છે તે પ્રકારનો અનુભવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૯૮-૧૦૯૯માં બતાવ્યું કે શરીરે કરેલું કર્મ ભવાંતરમાં જીવ અનુભવે છે, એ રીતે કોઈ પુરુષ શરીરથી પાપાદિ કર્મ કરતો ન હોય, પરંતુ કૂર મનથી પાપાદિ કર્મ કરતો હોય ત્યારે તે જીવના ચૈતન્યનું

પ્રાધાન્ય હોય છે. તેથી આવા ચૈતન્યના પ્રાધાન્યવાળા કૂર મનથી પ્રવૃત્ત એવું પાપાદિ કર્મ જીવથી કરાયેલું છે એમ કહેવાય; અને આ રીતે જીવે કરેલા પાપાદિ કર્મનું ફળ અન્ય ભવમાં પ્રાપ્ત થયેલું શરીર અનુભવે છે; અને અન્ય ભવના શરીરે આ કર્મ કર્યું નથી, છતાં અન્ય ભવના શરીરને આ કર્મનું ફળ ભોગવવું પડે છે, તેથી નક્કી થાય કે આ ભવના શરીર સાથે સંબંધવાળા જીવે આ કર્મ પૂર્વભવમાં કરેલું, જેનું ફળ આ ભવનું શરીર અનુભવે છે.

આ રીતે ગાથા ૧૦૮૮થી ૧૧૦૦ના કથનથી એ સિદ્ધ થયું કે શરીરથી કરાયેલ કર્મનો ભોગ શરીરથી અભિન્ન એવા જીવને પ્રાપ્ત થાય છે, અને ચૈતન્યની પ્રધાનતાવાળા કૂર મનથી પ્રવૃત્ત એવા જીવથી કરાયેલ કર્મનો ભોગ જીવથી અભિન્ન એવા શરીરને પ્રાપ્ત થાય છે, જેના કારણે જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદાભેદ સિદ્ધ થાય છે. ॥૧૧૦૦॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૮૭માં કહેલ કે ઉભયકૃતનો ઉભયને ભોગ હોવાને કારણે અને કેવલ જીવને ભોગનો અભાવ હોવાને કારણે જીવ અને શરીરનો ભેદાભેદ જાણવો. તેમાંથી ઉભયકૃતનો ઉભયને ભોગ પૂર્વની ત્રણ ગાથામાં સ્પષ્ટ કર્યો. હવે કેવલ જીવને ભોગનો અભાવ સ્પષ્ટ કરે છે -

ગાથા :

ण उ केवलओ जीवो तेण विमुक्कस्स वेयणाभावो ।

ण य सो चेव तयं खलु लोगाइविरोहभावाओ ॥૧૧૦૧॥

અન્યચાર્થ :

તેણ ઉ વિમુક્કસ્સ=વળી તેનાથી વિમુક્તને=શરીરથી મુકાયેલા જીવને, વેયણાભાવો=વેદનનો અભાવ હોવાથી કેવલઓ જીવો=કેવલ જીવ=શરીરથી રહિત એવો એકલો જીવ, ણ=નથી=કર્મના ફળનું વેદન કરતો નથી, લોગાઈવિરોહભાવાઓ ય=અને લોકાદિના વિરોધનો ભાવ હોવાથી સો ચેવ ખલુ તયં ણ=ખરેખર તે જ તે નથી=જીવ જ શરીર નથી.

ગાથાર્થ :

વળી શરીરથી રહિત જીવને વેદનનો અભાવ હોવાથી શરીરથી રહિત એવો એકલો જીવ કર્મનું ફળ ભોગવતો નથી, અને લોકાદિના વિરોધનો ભાવ હોવાથી ખરેખર જીવ જ શરીર નથી.

ટીકા :

न तु केवलो जीवो वेदयते, तेन=शरीरेण विमुक्तस्य सतः वेदनाऽभावात् कारणात्, न च स एव=जीवस्तच्छरीरमिति, लोकादिविरोधभावाद्, आदिशब्दात्समग्रह इति गाथार्थः ॥૧૧૦૧॥

ટીકાર્થ :

વળી કેવલ જીવ વેદન કરતો નથી; કેમ કે તેનાથી વિમુક્ત છતાં=શરીરથી મુકાયેલા એવા જીવને, વેદનનો અભાવ છે,

ગાથા ૧૦૮૮થી માંડીને અત્યાર સુધી ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે શરીરકૃતનો જીવને ભોગ છે, જીવકૃતનો શરીરને ભોગ છે અને શરીરરહિત કેવલ જીવને ભોગનો અભાવ છે. ત્યાં કોઈ કહે કે શરીરથી અતિરિક્ત જીવ જ નથી, માટે શરીરકૃતનો જીવને ભોગ છે વગેરે કથન અસંગત છે. તેનું નિરાકરણ કરવા અર્થે કહે છે —

અને તે જ=જીવ જ, તે છે=શરીર છે, એમ નહીં; કેમ કે લોકાદિના વિરોધનો ભાવ છે, 'આદિ' શબ્દથી= 'લોકાદિ' માં 'આદિ' શબ્દથી, સમયનો ગ્રહ છે=શાસ્ત્રનો પરિગ્રહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૮૮થી ૧૧૦૦માં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે શરીરકૃત કર્મનો ભોગ ભવાંતરમાં જીવ કરે છે અને જીવકૃત કર્મનો ભોગ ભવાંતરનું શરીર કરે છે, માટે જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદાભેદ છે. તેમ જ શરીર સાથે સર્વથા સંબંધ વગરના કેવલ જીવને કર્મના ભોગનો અભાવ છે. એથી પણ નક્કી થાય કે જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદાભેદ છે. એ જ દઢ કરવા અર્થે કહે છે —

કેવલ જીવ વેદન કરતો નથી; કેમ કે શરીર રહિત જીવને વેદનનો અભાવ છે. આશય એ છે કે જીવને મનુષ્યાદિ ભવોમાં જે કંઈ વેદન થાય છે તે શરીરને કારણે થાય છે; કેમ કે શરીરધારી જીવને ઉપધાતક સામગ્રી દુઃખનું વેદન કરાવી શકે છે, પરંતુ શરીર રહિત જીવને બાહ્ય કોઈ પદાર્થો દુઃખનું વેદન કરાવી શકતા નથી. આથી સર્વથા શરીરથી રહિત સિદ્ધના જીવોને શસ્ત્ર, અગ્નિ આદિ કોઈપણ સામગ્રીથી દુઃખનું વેદન થતું નથી.

આ રીતે ગાથા ૧૦૮૮થી ૧૧૦૧ના પૂર્વાર્ધ સુધી ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે ઉભયકૃતનો ઉભયને ભોગ છે અને કેવલ જીવને ભોગનો અભાવ છે. એનાથી એ ફલિત થયું કે દેહ વગરનો જીવ કર્મનું ફળ ભોગવતો નથી, તેમ જ દેહે કરેલા કર્મનું ફળ દેહ સાથે સંબંધવાળો જીવ પરભવમાં ભોગવે છે, અને જીવે કરેલા કર્મનું ફળ જીવ સાથે સંબંધવાળો દેહ પરભવમાં ભોગવે છે. તેથી જીવ અને શરીર વચ્ચે કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ સિદ્ધ થાય છે.

આમ, ગ્રંથકારે યુક્તિથી જીવ અને શરીર વચ્ચે કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ સિદ્ધ કર્યો. ત્યાં કોઈ નાસ્તિકવાદી કહે કે આ શરીર જ જીવ છે, શરીરથી અતિરિક્ત કોઈ જીવ નામનો પદાર્થ નથી, તેથી આ ભવના શરીરે કરેલું કર્મ અન્ય ભવમાં જીવ અનુભવે છે, એમ કહેવું નિરર્થક છે. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

જીવ જ શરીર છે એમ ન કહેવું; કેમ કે લોકનો અને આગમનો વિરોધ છે અર્થાત્ લોકમાં પ્રતીત છે કે બાલ્યકાળનું શરીર અને વૃદ્ધકાળનું શરીર જુદું હોવા છતાં બાલ્યાવસ્થામાં પોતે હતો તે જ વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતે છે. તેથી બાલના શરીરમાં અને વૃદ્ધના શરીરમાં અનુગત એવો જીવ શરીરથી ભિન્ન છે, એમ લોકપ્રતીતિથી સિદ્ધ થાય છે.

વળી, સર્વ દર્શનકારો આત્માને દેહથી ભિન્ન માને છે. તેથી જો જીવ જ શરીર છે એમ માનીએ તો સર્વ દર્શનકારોને માન્ય એવા આગમનો પણ વિરોધ પ્રાપ્ત થાય. આથી શરીર સાથે સંબંધવાળો આત્મા શરીરથી જુદો છે એમ માનવું ઉચિત છે.

વળી, આમ સિદ્ધ થવાથી એ પ્રાપ્ત થયું કે ઉભયકૃતનો ઉભયને ભોગ છે, અને શરીરથી રહિત એવા કેવલ જીવને ભોગનો અભાવ છે. માટે જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદાભેદ જાણવો. ॥૧૧૦૧॥

અવતરણિકા :

જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ સ્થાપન કરવા માટે ગાથા ૧૦૮૭ના પૂર્વાર્ધમાં ગ્રંથકારે યુક્તિ આપેલ કે ઉભયકૃતનો ઉભયને ભોગ છે અને કેવલ જીવને ભોગનો અભાવ છે. તે યુક્તિનું ગાથા ૧૦૮૮થી ૧૧૦૧માં સ્પષ્ટીકરણ કર્યું. હવે ગાથા ૧૦૮૭ના ઉત્તરાર્ધમાં જીવ અને શરીરના ભેદ અને અભેદને દઢ કરવા અન્ય યુક્તિ આપેલ કે બંધાદિનો વિષયભાવ છે અને ઇતરથા બંધાદિનો અસંભવ છે. તે યુક્તિનું ગાથા ૧૧૦૨થી ૧૧૦૭માં સ્પષ્ટીકરણ કરતાં કહે છે —

ગાથા :

एवं चिअ देहवहे उवयारे वा वि पुण्णपावाइं ।
इहरा घडाइभंगाइनायओ नेव जुज्जंति ॥११०२॥

અન્યથાર્થ :

एवं चिअ=આમ જ છે=જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદાભેદ જ છે, (તેમાં યુક્તિ આપે છે —) દેહવહે=દેહના વધમાં ઉવયારે વા વિ=અથવા (દેહના) ઉપકારમાં પુણ્ણપાવાઈ=પુણ્ય અને પાપ થાય છે. इहरा=ઇતરથા=જીવ અને શરીરના એકાંત ભેદ કે એકાંત અભેદમાં, घडाइभंगाइनायओ=ઘટાદિના ભંગાદિના જ્ઞાતથી નેવ जुज्जंति=ઘટતા નથી જ=પુણ્ય અને પાપ ઘટતા નથી જ.

ગાથાર્થ :

જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ જ છે; કેમ કે કોઈના દેહનો વધ કરવામાં પાપ થાય છે અથવા કોઈના દેહનો ઉપકાર કરવામાં પુણ્ય થાય છે. જીવ અને શરીરનો એકાંતે ભેદ કે અભેદ માનવામાં ઘટાદિના ભંગાદિના દષ્ટાંતથી પુણ્ય અને પાપ ઘટતા નથી જ.

ટીકા :

एवमेव=જીવશરીરનોર્થેદાભેદ एव, देहवधे सति उपकारे वा देहस्य पुण्यपापे भवतः, इतरथा=एकान्तभेदादौ घटादिभङ्गादिज्ञाततः=ઘટાદિવિનાશકરણોદાહરણેન नैव युज्येते पुण्यपापे इति ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦૨॥

ટીકાર્થ :

આમ જ છે=જીવ અને શરીરનો ભેદાભેદ જ છે, તે દઢ કરવા યુક્તિ આપે છે — દેહનો વધ થયે છતે અથવા દેહનો ઉપકાર થયે છતે પુણ્ય અને પાપ થાય છે=કોઈ જીવના શરીરનો વધ કરાયે છતે પાપ બંધાય છે અને કોઈ જીવના શરીરનો ઉપકાર કરાયે છતે પુણ્ય બંધાય છે. ઇતરથા=એકાંતથી ભેદાદિમાં=જીવ અને શરીરનો એકાંતે ભેદ કે એકાંતે અભેદ સ્વીકારવામાં, ઘટાદિના ભંગાદિના જ્ઞાતથી=ઘટાદિના વિનાશ

અને કરણના ઉદાહરણથી=ઘટ વગેરે જડ પદાર્થોનો નાશ કરવાના કે ઉપકાર કરવાના દૃષ્ટાંતથી, પુણ્ય અને પાપ ઘટતા નથી જ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૮૮થી ૧૧૦૧માં યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ છે, અને તેને જ સ્થિર કરવા માટે “આ આમ જ છે” એમ કહીને અન્ય યુક્તિ આપે છે કે કોઈ પુરુષ કોઈ જીવનો વધ કરે તો તે જીવનો વધ થતો નથી, પરંતુ તે જીવના દેહનો વધ થાય છે, જેનાથી વધ કરનાર પુરુષને પાપ બંધાય છે; અને કોઈ પુરુષ કોઈ જીવનો ઉપકાર કરે તો તે જીવનો ઉપકાર થતો નથી, પરંતુ તે જીવના દેહનો ઉપકાર થાય છે, જેનાથી ઉપકાર કરનાર પુરુષને પુણ્ય બંધાય છે. આથી જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદાભેદ માનવો યુક્ત છે; પરંતુ જો જીવ અને શરીરનો એકાંતભેદ માનીએ, તો જેમ કોઈ પુરુષ ઘટ વગેરેનો નાશ કરે તો તેને પાપ બંધાતું નથી અથવા ઘટ વગેરેનો ઉપકાર કરે તો તેને પુણ્ય બંધાતું નથી, તેમ દેહનો નાશ કરવામાં નાશ કરનારને પાપ બંધાતું નથી કે દેહનો ઉપકાર કરવામાં ઉપકાર કરનારને પુણ્ય બંધાતું નથી, એમ માનવાનો પ્રસંગ આવે. જેમ કે —

જેમ ઘટાદિ જડ પદાર્થ છે તેમ દેહ પણ જડ પદાર્થ છે. તેથી જેમ ઘટાદિના નાશમાં કે ઉપકારમાં પાપ કે પુણ્ય બંધાતું નથી, તેમ દેહના પણ નાશમાં કે ઉપકારમાં પાપ કે પુણ્ય બંધાતું જોઈએ નહીં. આમ છતાં દેહ સાથે આત્માનો કથંચિત્ અભેદ હોવાથી, દેહનો નાશ કરવાથી દેહની સાથે સંબંધવાળા આત્માને પીડા થાય છે માટે પાપ બંધાય છે, અને દેહનો ઉપકાર કરવાથી દેહની સાથે સંબંધવાળા આત્માને સુખ થાય છે માટે પુણ્ય બંધાય છે. આથી ફલિત થયું કે જેમ ઘટાદિનો આત્મા સાથે સર્વથા ભેદ છે તેમ દેહનો આત્મા સાથે સર્વથા ભેદ નથી, પરંતુ કથંચિત્ ભેદ છે અને કથંચિત્ અભેદ પણ છે.

આ ગાથાના કથનથી ગાથા ૧૦૮૭ના ઉત્તરાર્ધમાં બતાવેલ બંધાદિનો વિષયભાવ છે અને ઈતરથા બંધાદિનો અસંભવ છે, એ બંને યુક્તિનું આ રીતે સમર્થન થાય છે —

કોઈ જીવના દેહનો વધ કરવામાં પાપ બંધાય છે અને ઉપકાર કરવામાં પુણ્ય બંધાય છે, તેથી દેહનો વધ અને ઉપકાર પુણ્ય-પાપરૂપ કર્મબંધનું કારણ બને છે. અને જો ઘટાદિની જેમ દેહ પણ આત્માથી સર્વથા ભિન્ન હોય તો દેહનો વધ કે દેહનો ઉપકાર પુણ્ય-પાપરૂપ કર્મબંધનું કારણ બને નહીં. આથી જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ બંધનો વિષય બને છે, પરંતુ જીવ અને શરીરનો સર્વથા ભેદ કે સર્વથા અભેદ બંધનો વિષય બને નહીં.

આ રીતે પ્રસ્તુત ગાથાના કથન દ્વારા, ગાથા ૧૦૮૭ના ઉત્તરાર્ધના કથનમાંથી ભેદાભેદમાં ‘બંધનો વિષયભાવ છે’ અને ‘એકાંત ભેદમાં બંધનો અસંભવ છે’ એટલા અંશનું સમર્થન થાય છે. વળી ગાથા ૧૦૮૭માં “**બન્ધાદિ**”માં ‘**આદિ**’ પદથી મોક્ષનું ગ્રહણ કરેલ, અને “**એકાન્તભેદાદિ**”માં ‘**આદિ**’ પદથી એકાંત અભેદનું ગ્રહણ કરેલ. તેથી ‘મોક્ષનો વિષયભાવ છે’ અને ‘એકાંત અભેદમાં બંધ-મોક્ષનો અસંભવ છે’ એટલા અંશનું સમર્થન આગળની ગાથાઓ દ્વારા ગ્રંથકાર કરશે. ॥૧૧૦૨॥

અવતરણિકા :

અભ્યુપચયમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અભ્યુપચયને કહે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહેલ કે જીવ અને શરીરના એકાંત ભેદાદિમાં ઘટાદિના ભંગાદિના દૃષ્ટાંતથી પુણ્ય અને પાપ ઘટે નહીં, ત્યાં “એકાન્તભેદાદૌ”માં ‘આદિ’ પદથી એકાંત અભેદનું ગ્રહણ છે, તેથી પ્રશ્ન થાય કે જીવ અને શરીરનો એકાંત અભેદ સ્વીકારવામાં પુણ્ય અને પાપ કઈ રીતે ઘટે નહીં ? તે બતાવવા માટે સમુચ્ચયને કહે છે —

ગાથા :

:

તયભેઅમ્મિ અ નિઅમા તન્નાસે તસ્સ પાવર્ઈ નાસો ।

ઇઅ પરલોઆભાવા બંધાઈણં અભાવો ઉ ॥૧૧૦૩॥

અન્યચાર્થ :

તયભેઅમ્મિ અ=અને તેનો અભેદ હોતે છતે=જીવ અને શરીરનો એકાંતે અભેદ હોતે છતે, તન્નાસે=તેના નાશમાં=દેહના નાશમાં, તસ્સ નાસો=તેનો નાશ=જીવનો નાશ, નિઅમા=નિયમથી પાવર્ઈ=પ્રાપ્ત થાય. ઇઅ=આ રીતે=દેહના નાશમાં જીવનો નાશ પ્રાપ્ત થાય એ રીતે, પરલોઆભાવા=પરલોકનો અભાવ થવાથી બંધાઈણં=બંધાદિનો અભાવો ઉ=અભાવ જ થાય.

★ ગાથાના અંતે રહેલ ‘ઉ’ એવ કાર અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને એકાંતે જીવ અને શરીરનો અભેદ હોતે છતે દેહના નાશમાં જીવનો નાશ નિયમથી પ્રાપ્ત થાય. આ રીતે પરલોકનો અભાવ થવાથી બંધાદિનો અભાવ જ થાય.

ટીકા :

તદભેદે ચ=જીવશરીરાભેદે ચ નિયમાત્ તન્નાસે=દેહનાશે તસ્ય=જીવસ્ય પ્રાપ્નોતિ નાશઃ, ઇય=એવં પરલોકાભાવાત્ કારણાત્ બન્ધાદીનામપિ પ્રસ્તુતાનામભાવ એવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦૩॥

ટીકાર્થ :

અને તેનો અભેદ હોતે છતે=જીવ અને શરીરનો અભેદ હોતે છતે, તેના નાશમાં=દેહના નાશમાં, તેનો=જીવનો, નાશ નિયમથી પ્રાપ્ત થાય, આ રીતે પરલોકના અભાવરૂપ કારણથી પ્રસ્તુત એવા બંધાદિનો પણ અભાવ જ થાય, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં ગ્રંથકારે કહ્યું કે જીવ અને શરીરનો એકાંતભેદ સ્વીકારીએ તો ઘટાદિની જેમ દેહ પણ પુદ્ગલાત્મક હોવાથી, જેમ ઘટાદિના ભંગમાં કે ઉપકારમાં પાપ કે પુણ્ય થતું નથી, તેમ દેહના

પણ નાશમાં કે ઉપકારમાં પાપ કે પુણ્ય થાય નહીં. હવે જીવ અને શરીરનો એકાંતઅભેદ સ્વીકારીએ તો પુણ્ય-પાપ કઈ રીતે સંગત ન થાય ? તે બતાવવા અર્થે કહે છે —

જો જીવ અને શરીરનો એકાંતઅભેદ સ્વીકારીએ તો અર્થાત્ જીવ શરીરરૂપ જ છે શરીરથી અતિરિક્ત જીવ નથી એમ સ્વીકારીએ તો, દેહના નાશમાં નિયમથી જીવનો નાશ પ્રાપ્ત થાય, અને દેહના નાશ સાથે જીવનો નાશ સ્વીકારીએ તો પરલોકનો અભાવ પ્રાપ્ત થાય, અને પરલોકનો અભાવ સ્વીકારીએ તો પ્રસ્તુત એવા બંધાદિનો અભાવ પ્રાપ્ત થાય.

આશય એ છે કે શરીર જ જીવ છે એ પ્રકારનો જીવ અને શરીરનો એકાંતઅભેદ સ્વીકારીએ તો, ગાથા ૧૦૮૩માં ગ્રંથકારે કહ્યું કે આત્માને સદ્-અસદ્-રૂપ અને નિત્ય-અનિત્યાદિ અનેક ધર્મવાળો હોતો છતો શાસ્ત્રમાં સ્વીકારાયેલા બંધાદિ ઘટે છે. અન્યથા નહીં, એ રૂપ ગાથા ૧૦૮૩માં પ્રસ્તુત એવા બંધાદિનો અભાવ પ્રાપ્ત થાય, જેના કારણે સર્વ દર્શનકારોને માન્ય એવો કર્મબંધ, કર્મબંધથી સંસારમાં પરિભ્રમણ, સાધના દ્વારા કર્મક્ષય, કર્મક્ષયથી મુક્તિ આદિ સર્વ અસંગત થાય. તેથી જીવ અને શરીરનો એકાંતઅભેદ પણ સ્વીકારાય નહીં.

વળી આ કથનથી, ગાથા ૧૦૮૭ના અંતે કહેલ કે જીવ અને શરીરના એકાંતભેદાદિમાં બંધાદિનો અસંભવ છે, ત્યાં “‘એકાન્તભેદાદિ’”માં ‘આદિ’ પદથી પ્રાપ્ત એવા જીવ અને શરીરના એકાંતઅભેદમાં પણ બંધાદિનો અસંભવ છે, એ કથનનું સ્થાપન થાય છે. ॥૧૧૦૩॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૧૦૨ના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું કે જીવ અને શરીરના એકાંતભેદાદિમાં પુણ્ય કે પાપ ઘટે નહીં, એનાથી શું ફલિત થાય ? તે સ્પષ્ટ કરવા અર્થે કહે છે —

ગાથા :

દેહેણં દેહમ્મિ અ ઉવઘાયાણુગ્ગહેહિં બંધાઈ ।

ણ પુણ અમુત્તોઽમુત્તસ્સ અપ્પણો કુણઙ્ગિંચિદવિ ॥૧૧૦૪॥

અન્યથાર્થ :

દેહેણં=દેહ વડે=ઉપકાર અને અનુગ્રહ કરનારા દેહ વડે, દેહમ્મિ અ=દેહમાં જ=કોઈ અન્ય જીવના દેહના વિષયમાં જ, ઉવઘાયાણુગ્ગહેહિં=ઉપઘાત અને અનુગ્રહ દ્વારા બંધાઈ=બંધાદિ (પ્રાપ્ત કરાયા,) અમુત્તો પુણ=પરંતુ અમૂર્ત (આત્મા) અમુત્તસ્સ અપ્પણો=(અન્ય) અમૂર્ત આત્માને કિંચિદવિ=કાંઈપણ ણ કુણઙ્ગિ=કરતો નથી.

ગાથાર્થ :

દેહ વડે કોઈ બીજા જીવના દેહના વિષયમાં જ ઉપઘાત અને અનુગ્રહ દ્વારા બંધાદિ પ્રાપ્ત કરાયા, પરંતુ અમૂર્ત આત્મા અન્ય અમૂર્ત આત્માને કાંઈપણ કરતો નથી.

ટીકા :

દેહેન કર્ત્રા દેહ એવ વિષયે ઉપધાતાનુગ્રહાભ્યાં હેતુભૂતાભ્યાં બન્ધાદયઃ પ્રાપ્તાઃ, ન પુનરમૂર્ત આત્મા-
ડમૂર્તસ્યાડડત્મનોડપરસ્ય કરોતિ કિચ્છિદપિ, મુક્તકલ્પત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦૪॥

★ “બન્ધાદયો”માં ‘આદિ’ પદથી કર્મનો ઉદય અને કર્મના વિપાકનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

કર્તા એવા દેહ વડે=અન્ય જીવના દેહનો ઉપધાત અને અનુગ્રહ કરનારા દેહ વડે, દેહરૂપ જ વિષયમાં=
પોતાનાથી અન્ય જીવના દેહરૂપ જ વિષયમાં, હેતુભૂત એવા=કર્મબંધના કારણીભૂત એવા, ઉપધાત અને
અનુગ્રહ દ્વારા બંધાદિ પ્રાપ્ત કરાયા, પરંતુ અમૂર્ત એવો આત્મા અપર અમૂર્ત એવા આત્માને કાંઈપણ કરતો
નથી; કેમ કે મુક્તકલ્પપણું છે=અમૂર્ત એવા પોતાના આત્માનું કે અમૂર્ત એવા અન્યના આત્માનું મુક્તાત્મા
સાથે સમાનપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

અકર્તિતો અ ણ બજ્જઙ્ગ અઙ્ગપ્પસંગા સદેવ બંધાઓ ।
તમ્હા મ્હેઆમ્હેજીવસરીરાણ બંધાઈ ॥૧૧૦૫॥

અન્યથાર્થ :

અકર્તિતો અ=અને નહીં કરતો એવો=બીજા અમૂર્ત આત્માના ઉપધાત કે અનુગ્રહને નહીં કરતો એવો
અમૂર્ત આત્મા, ણ બજ્જઙ્ગ=બંધાતો નથી; સદેવ બંધાઓ અઙ્ગપ્પસંગા=કેમ કે સદા જ બંધ થવાથી અતિપ્રસંગ
છે=સિદ્ધના જીવોમાં પણ બંધનો અતિપ્રસંગ છે. તમ્હા=તે કારણથી જીવસરીરાણ મ્હેઆમ્હેજીવ અને
શરીરનો ભેદાભેદ હોતે છતે બંધાઈ=બંધાદિ થાય છે.

ગાથાર્થ :

બીજા અમૂર્ત આત્માના ઉપધાત કે અનુગ્રહને નહીં કરતો એવો અમૂર્ત આત્મા બંધાતો નથી; કેમ
કે સદા જ બંધ થવાથી સિદ્ધના જીવોમાં પણ બંધનો અતિપ્રસંગ છે. તે કારણથી જીવ અને શરીરનો
ભેદાભેદ હોતે છતે બંધાદિ થાય છે.

ટીકા :

અકુર્વશ્ચ ન બઘ્યતે ન્યાયતઃ, કુત્ત ઇત્યાહ-અતિપ્રસંગાત્ મુક્તે, સદૈવ ભાવાદ્ બન્ધસ્ય,
અકર્તૃત્વાવિશેષાદ્, યત્ત એવં તસ્માદ્દેદામ્હેદે જાત્યન્તરાત્મકે જીવશરીરયોર્બન્ધાદયો, નાન્યથેતિ ગાથાર્થઃ
॥૧૧૦૫॥

ટીકાર્થ :

અકુર્વશ્ચ ન્યાયતો ન બઘ્યતે અને નહીં કરતો એવો ન્યાયથી બંધાતો નથી=અન્ય અમૂર્ત આત્માના ઉપધાત
અને અનુગ્રહને નહીં કરતો એવો અમૂર્ત આત્મા કાર્ય-કારણભાવની મર્યાદાથી કર્મ દ્વારા બંધાતો નથી. કુત્ત : ?

इत्याह- क्या कारण्ण्णी बंधातो नथी ? ऐथी कहे छे — मुक्ते अतिप्रसङ्गात् मुक्तमां अतिप्रसंगं ढोवाथी=उपधात अने अनुग्रहने नही करतो अमूर्त आत्मा कर्म द्वारा बंधातो ढोय तो मुक्तात्माने पण बंध मानवानो अतिप्रसंग प्राप्त थवाथी, कांछिपण नही करतो ऐवो अमूर्त आत्मा कर्म द्वारा बंधातो नथी, ऐम अन्वय छे.

अही प्रश्न थाय के मुक्तमां अतिप्रसंग केम छे ? तेमां हेतु आपे छे —

सदैव बन्धस्य भावात् सदा ज बंधनो भाव छे=उपधात अने अनुग्रह नही करतो ऐवो अमूर्त आत्मा पण कर्म द्वारा बंधातो ढोय तो आत्माने सदा ज बंधनो सद्भाव छे ऐम मानवुं पडे.

अही प्रश्न थाय के आत्माने सदा ज बंधनो भाव छे ऐम केम मानवुं पडे ? तेमां हेतु आपे छे —

अकर्तृत्वाविशेषात् अकर्तृत्वविशेष छे अर्थात् जव अने शरीरनो अकांतभेद ढोय तो संसारी आत्मा पण अमूर्त छे, माटे कोछिनो उपधात के अनुग्रह करतो नथी, अने मुक्त आत्मा पण अमूर्त छे, माटे कोछिनो उपधात के अनुग्रह करतो नथी, तेथी संसारी आत्मा अने मुक्त आत्मांमां उपधात अने अनुग्रहनुं नही करवापणुं समान छे. आथी संसारावस्थांमां के मुक्तावस्थांमां सदा ज बंधनो सद्भाव प्राप्त थाय. माटे मुक्तमां अतिप्रसंग छे, ऐम अन्वय छे.

यत् एवं जे कारण्ण्णी आम छे=अमूर्त आत्मा अन्य अमूर्त आत्माने कांछिपण न करतो ढोवाथी कर्म द्वारा बंधातो नथी, अने देहधारी आत्मा अन्य देहधारी आत्माना विषयमां उपधात अनुग्रह करतो ढोवाथी कर्म द्वारा बंधाय छे ऐम छे,

तस्मात् ..... गाथार्थः ते कारण्ण्णी जव अने शरीरनो ज्ञत्यन्तरात्मक भेदाभेद ढोते छते बंधादि थाय छे, अन्यथा नही, ऐ प्रमाझे गाथार्थ छे.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૧૦૨માં કહેલ કે અન્યના દેહનો વધ કરવામાં પાપ થાય છે અને અન્યના દેહનો ઉપકાર કરવામાં પુણ્ય થાય છે, માટે જીવ અને શરીરનો ભેદાભેદ જ છે. એ કથનથી એ ફલિત થાય કે અન્ય આત્માને ઉપધાત કે અનુગ્રહ કરવામાં આવે તો તે ઉપધાત પાપનો હેતુ બને છે અને અનુગ્રહ પુણ્યનો હેતુ બને છે, તેથી ઉપધાત કરનારને પાપ બંધાય છે અને અનુગ્રહ કરનારને પુણ્ય બંધાય છે, જેથી બંધાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે; પરંતુ જો આત્મા દેહથી સર્વથા જુદો હોય તો સર્વનો આત્મા અમૂર્ત માનવો પડે, અને અમૂર્ત આત્મા અન્ય અમૂર્ત આત્માનો ઉપધાત પણ કરતો નથી અને અનુગ્રહ પણ કરતો નથી; કેમ કે અમૂર્ત આત્મા મુક્ત આત્મા જેવો છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે આત્માને દેહથી પૃથક્ સ્વીકારીએ, અને દેહથી પૃથક્ હોવાને કારણે આત્માને અમૂર્ત સ્વીકારીએ, અને અમૂર્ત આત્મા કોઈનો ઉપધાત કે અનુગ્રહ ન કરતો હોવા છતાં કર્મથી બંધાય છે એમ સ્વીકારીએ તો શું વાંધો ? તેથી કહે છે —

કોઈ અન્ય એવા અમૂર્ત આત્માનો ઉપધાત કે અનુગ્રહ નહીં કરતો એવો અમૂર્ત આત્મા ન્યાયથી કર્મથી બંધાતો નથી; કેમ કે દેહથી પૃથક્ એવો અમૂર્ત આત્મા કર્મથી બંધાતો હોય તો દેહથી પૃથક્ એવા મુક્ત આત્માને પણ કર્મથી બંધ માનવાનો અતિપ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સંસારી આત્મા દેહથી પૃથક્ છે, માટે અમૂર્ત છે, તેથી કોઈનો ઉપધાત કે અનુગ્રહ કરતો નથી, છતાં સંસારી આત્મા કર્મથી બંધાય છે અને મુક્ત આત્મા કર્મથી બંધાતો નથી, એમ સ્વીકારીએ તો શું વાંધો ? તેથી કહે છે —

જો અમૂર્ત એવો સંસારી આત્મા કોઈનો ઉપધાત કે અનુગ્રહ નહીં કરતો હોવા છતાં બંધાતો હોય તો બંધનો સદા જ સદ્ભાવ પ્રાપ્ત થાય; કેમ કે સંસારી અવસ્થાનો આત્મા પણ અમૂર્ત હોવાને કારણે કોઈ આત્માનો ઉપધાત કે અનુગ્રહ કરતો નથી અને મુક્ત અવસ્થાનો આત્મા પણ અમૂર્ત હોવાને કારણે કોઈ આત્માનો ઉપધાત કે અનુગ્રહ કરતો નથી, માટે સંસારી આત્મા અને મુક્ત આત્મામાં ઉપધાત અને અનુગ્રહનું અકર્તાપણું સમાન છે. આથી જો કોઈનો ઉપધાત કે અનુગ્રહ નહીં કરનારો હોવા છતાં સંસારાવસ્થાનો અમૂર્ત આત્મા કર્મથી બંધાતો હોય તો મુક્તાવસ્થાનો અમૂર્ત આત્મા પણ કર્મથી બંધાવો જોઈએ. અને મુક્તાત્માને કર્મબંધ થતો નથી એ સર્વ દર્શનકારોને માન્ય છે. આથી સ્વીકારવું પડે કે મુક્ત આત્મા જેમ અમૂર્ત છે તેમ સંસારી આત્મા સર્વથા અમૂર્ત નથી, પરંતુ દેહ સાથે કથંચિત્ એકત્વભાવને પામેલો છે. માટે અન્ય દેહવાળા આત્માને ઉપધાત કે અનુગ્રહ કરવા દ્વારા દેહથી કથંચિત્ અભિન્ન એવો તે આત્મા કર્મનો બંધ પ્રાપ્ત કરે છે, એમ માનવું ઉચિત છે.

આનાથી શું ફલિત થાય ? તે ગાથાના ઉત્તરાર્થથી બતાવે છે —

જે કારણથી દેહ સાથે કથંચિત્ એકત્વભાવ પામેલો આત્મા અન્ય દેહધારી આત્માનો ઉપધાત કે અનુગ્રહ કરવા દ્વારા કર્મથી બંધાય છે, તે કારણથી જીવ અને શરીરનો જાત્યંતરાત્મક ભેદાભેદ છે, અને જીવ અને શરીરનો જાત્યંતરાત્મક ભેદાભેદ સ્વીકારીએ તો બંધાદિ ઘટે છે, અન્યથા નહીં.

અહીં જીવ અને શરીરના ભેદાભેદને “જાત્યંતરાત્મક” કહ્યો, તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જે દર્શનકારો જીવ અને શરીરનો એકાંતભેદ માને છે તે દર્શનકારોના મત પ્રમાણે જીવ અને શરીરમાં ભેદત્વ જાતિ છે, અને જે દર્શનકારો જીવ અને શરીરનો એકાંતઅભેદ માને છે તે દર્શનકારોના મત પ્રમાણે જીવ અને શરીરમાં અભેદત્વ જાતિ છે; પરંતુ જીવ અને શરીરની ભેદત્વજાતિ કે અભેદત્વજાતિ વાસ્તવિક નથી, પણ કાલ્પનિક છે; કેમ કે જીવ અને શરીર વચ્ચે એકાંતે ભેદ પણ નથી અને એકાંતે અભેદ પણ નથી, પરંતુ જીવ અને શરીરમાં ભેદત્વ જાતિ કે અભેદત્વ જાતિથી જુદી એવી ભેદાભેદત્વ જાતિ છે. એ જણાવવા માટે કહ્યું કે જીવ અને શરીરનો ‘જાત્યંતરાત્મક’ ભેદાભેદ છે. ॥૧૧૦૪/૧૧૦૫॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૯૬માં કહેલ કે જીવ અને શરીરનો પણ કથંચિત્ ભેદાભેદ છે, અને તેને દંઢ કરવા ગાથા ૧૦૯૭ના ઉત્તરાર્થમાં યુક્તિ આપેલ કે કથંચિત્ ભેદાભેદ હોવાથી બંધાદિનો વિષયભાવ છે, અને જીવ અને શરીરના એકાંતભેદાદિમાં બંધાદિનો અસંભવ છે. ત્યાં “બંધાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી મોક્ષનું ગ્રહણ કરવાનું છે. તેથી હવે જીવ-શરીરના એકાંતભેદાદિમાં મોક્ષનો પણ અસંભવ છે, તે યુક્તિથી બતાવે છે —

ગાથા :

મોક્ષો વિ અ બદ્ધસ્સા તયભાવે સ કહ ? કીસ વા ણ સયા ? ।

કિં વા હેઝહિ તહા ? કહં ચ સો હોઝ પુરિસત્થો ? ॥૧૧૦૬॥

અન્યથાર્થ :

મોક્ષો વિ અ=અને મોક્ષ પણ બદ્ધસ્સા=બદ્ધનો=કર્મથી બંધાયેલા જીવનો, થાય છે. તયભાવે=તેના અભાવમાં=બંધના અભાવમાં, સ=તે=મોક્ષ, કહ ?=કેવી રીતે થાય ? કૌસ વા સયા ણ ?=અથવા (મોક્ષ) કેમ સદા નથી ? હેઝહિ વા તહા કિં ?=અથવા હેતુઓ વડે તે પ્રમાણે કેમ છે ?=મોક્ષના હેતુઓ વડે મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રમાણે કેમ છે ? સો ચ=અને તે=મોક્ષ, પુરિસત્થો કહં હોઝ ?=પુરુષાર્થ કેવી રીતે થાય ?

ગાથાર્થ :

અને મોક્ષ પણ કર્મથી બદ્ધ જીવનો થાય છે, બંધના અભાવમાં મોક્ષ કેવી રીતે થાય ? અથવા મોક્ષ સદા કેમ નથી ? અથવા મોક્ષના હેતુઓ વડે મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ કેમ છે ? અને મોક્ષ પુરુષાર્થ કેવી રીતે થાય ?

ટીકા :

મોક્ષોઽપિ ચ બદ્ધસ્ય સતો ભવતિ, તદભાવે=બંધાભાવે સ કથં મોક્ષઃ ? નૈવ, કિમિતિ વા ન સદાઽસૌ ?, બંધાભાવાવિશેષાત્, કિં વા હેતુભિસ્તથા? યથાઽઽદિભિઃ, કથં ચાઽસૌ ભવતિ પુરુષાર્થઃ?, અયત્તસિદ્ધત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦૬॥

★ “મોક્ષો વિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે કર્મનો બંધ તો કર્મથી બંધાયેલા આત્માને થાય છે, પરંતુ કર્મથી મોક્ષ પણ કર્મથી બંધાયેલા આત્માનો જ થાય છે.

ટીકાર્થ :

મોક્ષોઽપિ.....નૈવ, અને મોક્ષ પણ બદ્ધ છતાંનો=કર્મથી બંધાયેલા એવા જીવનો, થાય છે. તેના અભાવમાં=બંધના અભાવમાં, તે=મોક્ષ, કેવી રીતે થાય ? ન જ થાય.

અહીં આત્માને એકાંતે કર્મથી ભિન્ન માનનારા દર્શનવાદી કહે કે જીવ કર્મથી બંધાયેલો નથી, છતાં સંસારી જીવને ભ્રમ છે કે ‘હું કર્મપ્રકૃતિથી બંધાયેલો છું, અને સાધના કરવાથી તે ભ્રમ ટળી જાય છે, તેથી સંસારી જીવ મુક્ત બને છે.’ તેનું નિરાકરણ કરવા અર્થે ગ્રંથકાર કહે છે —

અસૌ વા સંદા કિમિતિ ન ? બંધાભાવાવિશેષાત્, અથવા આ=મોક્ષ, સદા કયા કારણથી નથી ? કેમ કે બંધાભાવનું અવિશેષ છે અર્થાત્ મોક્ષ થાય ત્યારપછી પણ બંધનો અભાવ છે, અને મોક્ષ થયો તે પહેલાં પણ બંધનો અભાવ હોય, તો સંસારાવસ્થામાં અને મુક્તાવસ્થામાં બંધનો અભાવ સમાન છે; માટે મોક્ષ સદા કેમ નથી ?

અહીં આત્માને એકાંતે કર્મથી ભિન્ન માનનારા દર્શનવાદી કહે કે જીવ પરમાર્થથી નિત્ય મુક્ત છે; માટે મોક્ષ સદા કેમ નથી ? એ પ્રશ્ન અમને પ્રાપ્ત થતો નથી. તેને ગ્રંથકાર કહે છે —

યથા વા આદિભિઃ, હેતુભિઃ તથા કિં ? અથવા જે પ્રકારે આદિથી છે, તો હેતુઓ વડે તે પ્રકારે કેમ છે ? અર્થાત્ ઉપરમાં કહ્યું એ પ્રકારે શરૂઆતથી બંધના અભાવરૂપ મોક્ષ હોય, તો મોક્ષપ્રાપ્તિના હેતુઓ વડે મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રકારે કેમ છે ?

અહીં આત્માને એકાંતે કર્મથી ભિન્ન માનનારા દર્શનવાદી કહે કે આત્મા સદા મુક્ત છે, છતાં અજ્ઞાનને કારણે 'હું કર્મપ્રકૃતિથી બંધાયેલો છું' એવો સંસારી જીવમાં ભ્રમ છે. તેથી તે ભ્રમને દૂર કરવા અર્થે મોક્ષપ્રાપ્તિના હેતુઓનો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે, જે હેતુઓના સેવનથી સંસારી જીવનો તે ભ્રમ ટળી જાય છે. માટે આત્મા આદિથી મુક્ત હોવા છતાં હેતુઓ વડે મુક્ત થાય છે, એ પ્રકારનો વ્યવહાર પ્રવર્તે છે. તેને ગ્રંથકાર કહે છે -

असौ च पुरुषार्थः कथं भवति ? अयत्नसिद्धत्वात् અને આ પુરુષાર્થ=મોક્ષ પુરુષાર્થ, કઈ રીતે થાય ? કેમ કે અયત્નથી સિદ્ધપણું છે=મોક્ષનું પ્રયત્ન વગર સિદ્ધપણું છે;

इति गाथार्थः એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. :

ભાવાર્થ :

જીવનો દેહ સાથે એકાંતભેદ કે એકાંતઅભેદ હોય તો જીવને કર્મનો બંધ ઘટે નહીં, તેમ પૂર્વમાં યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું. એ રીતે જીવનો દેહ સાથે એકાંતભેદ કે એકાંતઅભેદ હોય તો જીવને કર્મનો બંધ નહીં થવાથી કર્મથી નહીં બંધાયેલા જીવનો કર્મથી મોક્ષ પણ ઘટે નહીં, તે યુક્તિથી બતાવે છે -

જો જીવ અને શરીરનો એકાંતભેદ કે એકાંતઅભેદ હોય તો જીવને કર્મનો બંધ થાય નહીં, અને જીવને કર્મથી અબદ્ધ સ્વીકારીએ તો જીવનો કર્મથી મોક્ષ થાય નહીં; કેમ કે જીવ કર્મથી બંધાયેલો હોય તો સાધના દ્વારા કર્મથી મુક્ત થાય છે એમ કહેવાય, પરંતુ જીવ અને શરીરનો એકાંતે ભેદ કે એકાંતે અભેદ હોવાને કારણે જીવને કર્મનો બંધ થતો ન હોય તો જીવનો કર્મથી મોક્ષ થાય છે એમ પણ કહેવાય નહીં.

આ પ્રકારની આપત્તિ 'મોક્ષ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિને સામે રાખીને આપેલ છે, અને 'મોક્ષ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ એ છે કે "કોઈક વસ્તુથી મુકાવું." તેથી આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે જીવ કર્મથી બંધાયો હોય તો જીવ કર્મથી મુકાયો એમ કહેવાય.

અહીં આત્માને નિત્ય મુક્ત માનનારા દર્શનકાર કહે કે "કોઈક વસ્તુથી મુકાવું" એ મોક્ષ નથી, પરંતુ "જીવની કર્મરહિત અવસ્થા" એ મોક્ષ છે, અને આ પ્રકારનો 'મોક્ષ' શબ્દનો અર્થ સ્વીકારીએ તોપણ જીવનો કર્મરહિત અવસ્થારૂપ મોક્ષ સદા માનવો પડે. આથી ગ્રંથકાર કહે છે કે જીવને મોક્ષ સદા કેમ નથી ? અર્થાત્ જીવને મોક્ષ સદા હોવો જોઈએ; કેમ કે સદા બંધનો અભાવ અવિશેષ છે, તેથી જીવ સદા મુક્ત છે એમ માનવું પડે.

અહીં આત્માને નિત્ય મુક્ત માનનારા દર્શનકાર કહે કે આત્મા સદા મુક્ત છે, આથી સંસાર અવસ્થામાં અને મુક્ત અવસ્થામાં બંધનો અભાવ સમાન હોવાને કારણે, આત્મા સદા મુક્ત કેમ નથી ? એ પ્રકારની આપત્તિ અમને પ્રાપ્ત થતી નથી. તેને ગ્રંથકાર કહે છે -

જો આત્મા પ્રારંભથી જ મુક્ત હોય તો મોક્ષના હેતુઓથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે એમ કહી શકાય નહીં, અને સર્વ દર્શનકારો મોક્ષની પ્રાપ્તિ અર્થે મોક્ષના ઉપાયો બતાવે છે, તેથી નક્કી થાય કે મોક્ષપ્રાપ્તિના ઉપાયોનું સેવન કરવાથી જીવનો મોક્ષ થાય છે, તેથી તે પહેલાં જીવ કર્મથી મુક્ત ન હતો, તેમ પણ નક્કી થાય છે, અને તેથી જો પૂર્વે જીવ કર્મથી મુક્ત ન હોય તો માનવું પડે કે પૂર્વે જીવ કર્મથી બદ્ધ હતો, તેથી

આત્માને નિત્ય મુક્ત માની શકાય નહીં; અને જો પૂર્વે જીવ કર્મથી બંધાયેલો હોય તો માનવું પડે કે જીવનો દેહ સાથે કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ છે; કેમ કે જીવનો દેહ સાથે કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ ન હોય તો જીવને થતો કર્મનો બંધ ઘટે નહીં, અને જીવને કર્મનો બંધ થતો ન હોય તો જીવનો કર્મથી મોક્ષ પણ ઘટે નહીં, અને જીવ સદા મુક્ત હોય તો મોક્ષના હેતુઓથી જીવનો મોક્ષ થાય છે એમ કહેવાય નહીં. તેથી જીવ સદા મુક્ત નથી અને જીવ અને દેહનો ભેદાભેદ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

અહીં આત્માને નિત્ય મુક્ત માનનારા દર્શનકાર કહે કે આત્મા પરમાર્થથી સદા મુક્ત છે, તોપણ સંસારી જીવોને “હું પ્રકૃતિથી બંધાયેલો છું” એ પ્રકારનો ભ્રમ વર્તે છે, અને તે ભ્રમ દૂર કરવા માટે મોક્ષના ઉપાયોનો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે, તેથી જે જીવો મોક્ષના ઉપાયોનું સેવન કરે છે તે જીવોનો “હું પ્રકૃતિથી બંધાયો છું” એવો ભ્રમ ટળી જાય છે, તેથી તેવા જીવો “મુક્ત થયા” એવો વ્યવહાર પ્રવર્તે છે. માટે મોક્ષ હેતુઓથી થાય છે એમ કહેવા છતાં આત્માને નિત્ય મુક્ત સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી. તેને શ્રંથકાર કહે છે —

મોક્ષ એ પુરુષાર્થ છે એમ કેમ કહી શકાય ? કેમ કે મોક્ષ યત્ન વગર સિદ્ધ થયેલો છે. આશય એ છે કે આત્માને નિત્ય મુક્ત સ્વીકારનાર મત પ્રમાણે જે જીવો મોક્ષના હેતુઓમાં પ્રયત્ન કરે છે તે જીવોએ મોક્ષપ્રાપ્તિ અર્થે પ્રયત્ન કર્યો નથી, પરંતુ “હું પ્રકૃતિથી બંધાયો છું” એવો ભ્રમ દૂર કરવા માટે પ્રયત્ન કર્યો છે. તેથી જીવનો ભ્રમ ટળવાથી જીવ મુક્ત થાય છે એમ કહી શકાય, પરંતુ જીવના પ્રયત્નથી જીવ મુક્ત થાય છે એમ કહી શકાય નહીં. વળી “જે પ્રયત્નથી પ્રાપ્ત થાય તેને જ પુરુષાર્થ કહેવાય,” એ પ્રકારનો ‘પુરુષાર્થ’ શબ્દનો અર્થ હોવાથી યત્ન વિના પ્રાપ્ત એવા મોક્ષને પુરુષાર્થ કહી શકાય નહીં, અને સર્વ દર્શનકારો ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થોમાં મોક્ષને પણ પુરુષાર્થરૂપે સ્વીકારે છે. આથી મોક્ષને પુરુષાર્થ સ્વીકારવો હોય તો મોક્ષ પ્રયત્નથી પ્રાપ્ત થાય છે એમ સ્વીકારવું પડે, અને મોક્ષને પ્રયત્નથી સાધ્ય સ્વીકારવો હોય તો મોક્ષપ્રાપ્તિ પૂર્વે જીવ બંધાયેલો હતો એમ સ્વીકારવું પડે, અને જીવને કર્મથી બદ્ધ સ્વીકારવો હોય તો જીવનો દેહ સાથે કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ સ્વીકારવો પડે, અને જીવનો દેહ સાથે કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ સ્વીકારીએ તો મોક્ષની સંગતિ થાય, અન્યથા નહીં.

આમ, જે દર્શનકારો જીવ અને શરીરનો કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ સ્વીકારતા નથી, તે દર્શનકારોના વચન પ્રમાણે બંધ અને મોક્ષ નિરુપચરિત ઘટતો નથી. તેથી તેઓનું વચન તાપશુદ્ધ નથી, એમ ગાથા ૧૦૮૧ વગેરે સાથે સંબંધ છે. ॥૧૧૦૬॥

અવતરણિકા :

યત એવમ્ —

અવતરણિકાર્થ :

જે કારણથી આમ છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે મોક્ષ પણ બદ્ધનો જ થાય છે, બંધના અભાવમાં મોક્ષ સ્વીકારીએ તો મોક્ષ સદા પ્રાપ્ત થાય, મોક્ષ સદા સ્વીકારીએ તો હેતુઓ વડે મોક્ષ ઘટે નહીં અને મોક્ષને પુરુષાર્થ સ્વીકારી શકાય નહીં, જે કારણથી એમ છે, તે કારણથી શું પ્રાપ્ત થાય ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

તમ્હા બદ્ધસ્સ તઓ બંધો વિ અણાઇમં પવાહેણ ।
ઇહરા તયભાવમ્મી પુવ્વં ચિઅ મોક્કસંસિદ્ધી ॥૧૧૦૭॥

અન્યથાર્થ :

તમ્હા=તે કારણથી બદ્ધસ્સ=બદ્ધનો=કર્મથી બંધાયેલા જીવનો જ, તઓ=આ થાય છે=મોક્ષ થાય છે, બંધો વિ=બંધ પણ પવાહેણ=પ્રવાહથી અણાઇમં=અનાદિમાન છે, ઇહરા=ઈતરથા=બંધને પ્રવાહથી અનાદિમાન ન સ્વીકારીએ તો, તયભાવમ્મી=તેના અભાવમાં=બંધના અભાવમાં, પુવ્વં ચિઅ=પૂર્વે જ મોક્કસંસિદ્ધી=મોક્ષની સંસિદ્ધિ થાય.

ગાથાર્થ :

તે કારણથી કર્મથી બંધાયેલા જીવનો જ મોક્ષ થાય છે, બંધ પણ પ્રવાહથી અનાદિમાન છે; જો બંધને પ્રવાહથી અનાદિમાન ન સ્વીકારીએ તો બંધના અભાવમાં પહેલેથી જ મોક્ષની સિદ્ધિ થાય.

ટીકા :

તસ્માદ્બદ્ધસ્યૈવ અસૌ=મોક્ષઃ, બન્ધોઽપ્યનાદિમાન્ પ્રવાહેણ=સન્તત્યા, ઇતરથા=એવમનઙ્ગીકરણેન તદભાવે=બન્ધાભાવે સતિ પૂર્વમેવ=આદાવેવ મોક્ષસંસિદ્ધિઃ, તદ્વૃપત્વાત્તસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦૭॥

★ “બંધો વિ”માં ‘અપિ’થી એ કહેવું છે કે મોક્ષ તો કર્મથી બદ્ધ જીવનો જ થાય છે, પરંતુ કર્મનો બંધ પણ પ્રવાહથી અનાદિમાન છે.

ટીકાર્થ :

તે કારણથી આ=મોક્ષ, બદ્ધનો જ=કર્મથી બંધાયેલા જીવનો જ, થાય છે. બંધ પણ પ્રવાહથી=સંતતિથી=પરંપરાથી, અનાદિમાન છે. ઇતરથા=આ પ્રકારે અનંગીકરણથી=બંધ પ્રવાહથી અનાદિમાન છે એ પ્રકારે નહીં સ્વીકારવાથી, તેનો અભાવ હોતે છતે=બંધનો અભાવ હોતે છતે=બંધનો પ્રારંભ થયો તે પૂર્વે બંધનો અભાવ હોતે છતે, પૂર્વે જ=આદિમાં જ=કર્મનો બંધ થાય તેની પહેલાં જ, મોક્ષની સંસિદ્ધિ થાય; કેમ કે તેનું તદ્વૃપપણું છે=મોક્ષનું બંધના અભાવરૂપપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે જીવ અને શરીરનો એકાંતે ભેદ કે એકાંતે અભેદ સ્વીકારીએ તો મોક્ષ પણ સંગત થાય નહીં, અને જીવની કર્મરહિત અવસ્થારૂપ મોક્ષ સ્વીકારીએ તો પણ, હેતુઓ વડે મોક્ષ થાય છે અને મોક્ષ પુરુષાર્થ છે એ બંને વાત સંગત થાય નહીં તેથી, બદ્ધ આત્માનો જ મોક્ષ થાય છે, એમ માનવું ઉચિત છે.

વળી આ બંધ પણ પ્રવાહથી અનાદિવાળો છે. જો બંધને પ્રવાહથી અનાદિવાળો ન સ્વીકારીએ અને એમ સ્વીકારીએ કે જીવ પ્રયત્નથી કર્મ બાંધે છે, તેથી કર્મનો બંધ આદિવાળો છે, તો એમ સ્વીકારવું પડે કે કર્મના બંધનો પ્રારંભ થયો તે પહેલાં જીવ કર્મબંધ વગરનો હતો, અને ત્યારે જીવ કર્મબંધ વગરનો હોય

તો કર્મના બંધનો પ્રારંભ થતાં પહેલાં જ જીવને મોક્ષની સિદ્ધિ થાય; કેમ કે મોક્ષ જીવની કર્મબંધરહિત અવસ્થારૂપ છે. તેથી કર્મના બંધને આદિમાન સ્વીકારીએ તો કર્મના બંધના પ્રારંભ પૂર્વે જીવ કર્મથી મુક્ત હતો એમ માનવાની આપત્તિ આવે. આથી કર્મનો બંધ પણ પ્રવાહથી અનાદિમાન છે, એમ માનવું ઉચિત છે. ॥૧૧૦૭॥

અવતરણિકા :

અત્રાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં ગ્રંથકાર કહે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે બંધ પણ પ્રવાહથી અનાદિમાન છે એ કથનમાં પૂર્વપક્ષીની શંકાનું ઉદ્ભાવન કરીને સમાધાન કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

અણુભૂઅવત્તમાણો બંધો કયગો ત્તિઽણાઙ્મં કહ ણુ ? ।

જહ ડ અઈઓ કાલો તહાવિહો તહ પવાહેણ ॥૧૧૦૮॥

અન્વયાર્થ :

કયગો=કૃતક છે, ત્તિ=એથી અણુભૂઅવત્તમાણો બંધો=અનુભૂતવર્તમાન એવો બંધ કહ ણુ=કેવી રીતે અણાઙ્મં=અનાદિમાન હોય ? (તેમાં ઉત્તર આપે છે —) જહ ડ=જેવી રીતે જ તહાવિહો અઈઓ કાલો=તેવા પ્રકારનો અતીત કાળ છે, તહ=તેવી રીતે પવાહેણ=પ્રવાહથી છે=પ્રવાહથી બંધ પણ અનાદિમાન છે.

★ 'ણુ' વિતર્ક અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

કૃતક છે, એથી અનુભવાયેલ વર્તમાનવાળો બંધ અનાદિમાન કેવી રીતે હોય ? તેમાં ઉત્તર આપે છે — જેવી રીતે જ તેવા પ્રકારનો અતીત કાળ અનાદિમાન છે, તેવી રીતે પરંપરાથી બંધ પણ અનાદિમાન છે.

ટીકા :

અનુભૂતવર્તમાન ઇતિ અનુભૂતવર્તમાનભાવો બન્ધઃ કૃતક ઇતિ કૃત્વા, સ એવમ્ભૂતોઽનાદિમાન્ કથં નુ ? પ્રવાહતોઽપીતિ ભાવઃ, અત્રોત્તરમ્-યથૈવાઽતીતઃ કાલઃ તથાવિધઃ=અનુભૂતવર્તમાનભાવોઽપ્યનાદિમાન્, તથા પ્રવાહેણ બન્ધોઽપ્યનાદિમાનિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦૮॥

★ “પ્રવાહતોઽપિ”માં ‘અપિ’થી એ જ્ઞાપન કરવું છે કે અનુભૂતવર્તમાનભાવવાળો બંધ પ્રવાહ વગર તો અનાદિમાન ન થઈ શકે, પરંતુ પ્રવાહથી પણ અનાદિમાન કેવી રીતે થઈ શકે ?

★ “અનુભૂતવર્તમાનભાવોઽપિ”માં ‘અપિ’થી એ જ્ઞાપન કરવું છે કે વર્તમાનભાવનો=પ્રારંભભાવનો, અનુભવ નથી કર્યો એવા આત્માદિ નિત્ય પદાર્થો તો અનાદિમાન છે, પરંતુ વર્તમાનભાવનો અનુભવ કર્યો છે એવો પણ કાળ અનાદિમાન છે.

★ “बन्धोऽपि”માં ‘अपि’થી એ જ્ઞાપન કરવું છે કે કાળ તો પ્રવાહથી અનાદિમાન છે, પરંતુ બંધ પણ પ્રવાહથી અનાદિમાન છે.

ટીકાર્થ :

કૃતક છે=બંધ કોઈક વડે કરાયેલો છે, એથી કરીને અનુભવાયેલ છે વર્તમાનનો ભાવ જેના વડે એવો બંધ છે. આવા પ્રકારનો તે=અનુભૂતવર્તમાનભાવવાળો બંધ, પ્રવાહથી પણ અનાદિમાન કેવી રીતે હોય ? એ પ્રકારનો ભાવ છે. અહીં ઉત્તર=આ પ્રકારની શંકામાં ગ્રંથકાર ઉત્તર આપે છે — જે રીતે જ તે પ્રકારનો=અનુભૂતવર્તમાનભાવવાળો પણ, અતીત કાળ અનાદિમાન છે, તે રીતે બંધ પણ પ્રવાહથી અનાદિમાન છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કર્મનો બંધ જીવના પ્રયત્નથી થાય છે. એથી બંધ અનુભૂતવર્તમાનભાવવાળો છે અર્થાત્ જ્યારે કોઈના પ્રયત્નથી બંધ કરાયો હતો ત્યારે તે બંધ વર્તમાનભાવને પામ્યો હતો; અને કૃતક હોવાથી બંધને અનુભૂતવર્તમાનભાવવાળો સ્વીકારીએ તો પ્રવાહથી પણ બંધને અનાદિમાન કેવી રીતે સ્વીકારી શકાય ? અર્થાત્ સ્વીકારી શકાય નહીં. આ પ્રમાણે કોઈ શંકા કરે તો તેને ગ્રંથકાર જવાબરૂપે કહે છે —

જે પ્રમાણે અતીત કાળની દરેક ક્ષણો અનુભૂતવર્તમાનભાવવાળી છે; કેમ કે વર્તમાન ક્ષણ જ અનુભવાઈને અતીત થાય છે, તેથી અતીત કાળની સર્વ ક્ષણો ક્યારેક વર્તમાનભાવને પામેલી હોવા છતાં કાળ અનાદિમાન છે. તેથી નક્કી થાય કે અતીત કાળની દરેક ક્ષણો આદિમાન છે તોપણ તે ક્ષણોનો પ્રવાહ અનાદિમાન છે. તે પ્રમાણે કર્મનો બંધ પણ જીવ વડે કરાય છે ત્યારે તે બંધ વર્તમાનભાવને પામે છે, તોપણ તે બંધનો પ્રવાહ અનાદિમાન છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે સામાન્ય રીતે જે વસ્તુ કરાતી હોય તે વસ્તુ અનાદિની હોય નહીં. તેથી જેમ કુંભારના પ્રયત્નથી ઘટ કરાતો હોવાથી ઘટને અનાદિનો કહી શકાય નહીં, તેમ કર્મનો બંધ પણ જીવના પ્રયત્નથી કરાતો હોવાથી બંધને અનાદિનો કહી શકાય નહીં, આમ છતાં જીવ કર્મ બાંધવાનું કાર્ય અનાદિથી કરે છે, માટે બંધ પ્રવાહથી અનાદિનો છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે બંધને પ્રવાહથી પણ અનાદિમાન કઈ રીતે કહી શકાય ? કેમ કે કર્મ બાંધનાર પહેલાં હોય પછી કર્મ બંધાય. આ પ્રકારની સ્થૂલદૃષ્ટિથી વિચારનારને ઉદ્ભવેલી શંકાનું અનુભવને અનુરૂપ એવા કાળના દૃષ્ટાંતથી સંમાધાન કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

જેમ વર્તમાનની ક્ષણ અતીત થાય છે, તેથી ભૂતકાળની સર્વ ક્ષણો ક્યારેક વર્તમાનકાળમાં હતી તોપણ કાળની ક્ષણોનો પ્રવાહ અનાદિનો વર્તે છે, તેમ કર્મનો બંધ પણ અનાદિનો વર્તે છે. તેથી ફલિત થાય કે દરેક કર્મનો બંધ જીવ વડે કરાય છે તોપણ પૂર્વે જીવ કર્મના બંધ વગરનો હતો અને પાછળથી કર્મના બંધનો પ્રારંભ થયો તેવું નથી, પરંતુ પૂર્વે કર્મથી બંધાયેલો જીવ વિપાકમાં આવેલાં કર્મોની અસરથી ફરી નવાં નવાં કર્મો બાંધે છે. આથી દરેક કર્મનો બંધ આદિમાન હોવા છતાં પ્રવાહથી અનાદિમાન છે. ॥૧૧૦૮॥

અવતરણિકા :

મોક્ષોપપત્તિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

મોક્ષની ઉપપત્તિને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૮૭માં કહેલ કે જીવ અને શરીરના ભેદાભેદમાં બંધાદિનો વિષયભાવ હોવાને કારણે, અને એકાંતભેદાદિમાં બંધાદિનો અસંભવ હોવાને કારણે જીવ અને શરીરનો ભેદાભેદ છે, તેનું અત્યાર સુધી યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું. હવે જીવનો કર્મથી મોક્ષ થાય છે, એમ સ્વીકારવાની યુક્તિ બતાવે છે —

ગાથા :

દીસઙ્ કમ્માવચઓ સંભવઈ તેણ તસ્સ વિગમો વિ ।

કળગમલસ્સ વ તેણ ડ મુક્કો મુક્કો ત્તિ નાયવ્વો ॥૧૧૦૯॥

અન્વયાર્થ :

કમ્માવચઓ દીસઙ્=કર્મનો અપચય દેખાય છે, તેણ=તે કારણથી કળગમલસ્સ વ=કનકમલની જેમ તસ્સ વિગમો વિ સંભવઈ=તેનો=કર્મનો, વિગમ પણ સંભવે છે. તેણ ડ મુક્કો=વળી તેનાથી મુક્ત=કર્મથી મુકાયેલો જીવ, મુક્કો=મુક્ત છે=મોક્ષ પામ્યો છે, ત્તિ=એ પ્રકારે નાયવ્વો=જાણવું.

ગાથાર્થ :

કર્મનો અપચય દેખાય છે, તે કારણથી સુપર્ણના મલની જેમ કર્મનો નાશ પણ સંભવે છે, વળી કર્મથી મુક્ત જીવ સદા માટે મુક્ત છે, એમ જાણવું.

ટીકા :

દૃશ્યતે કમ્માપચયઃ કાર્યદ્વારેણ, સમ્ભવતિ તેન કારણેન તસ્ય=કર્મણો વિગમોઽપિ સર્વથા, કનકમલસ્યેતિ (? કનકમલસ્યેવેતિ) નિર્દર્શનં, તેન=કર્મણા મુક્તઃ સર્વથા મુક્તો જ્ઞાતવ્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦૯॥

નોંધ :

ટીકામાં કનકમલસ્યેતિ છે, તેને સ્થાને કનકમલસ્યેવેતિ હોવું જોઈએ.

★ “વિગમો વિ”માં ‘અપિ’થી એ સમુચ્ચય કરવો છે કે કાર્ય દ્વારા કર્મનો દેશથી વિગમ તો દેખાય છે, પરંતુ સર્વથા વિગમ પણ સંભવે છે.

ટીકાર્થ :

કાર્યના દ્વારથી=જ્ઞાનના અભ્યાસથી થતા જ્ઞાનપ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય દ્વારા અને રાગાદિના પ્રતિપક્ષભાવનથી થતા રાગાદિની અલ્પતારૂપ કાર્ય દ્વારા, કર્મોનો અપચય=જ્ઞાનના આવરણનાં આપાદક કર્મોનો અને

રાગાદિનાં આપાદક કર્મોનો હ્રાસ, દેખાય છે. તે કારણથી તેનો=કર્મનો, સર્વથા વિગમ પણ સંભવે છે. કનકમલની જેમ, એ નિદર્શન છે=દૃષ્ટાંત છે. તેનાથી=કર્મથી, મુક્ત=મુકાયેલો જીવ, સર્વથા મુક્ત=સદા માટે મુકાયેલો, જાણવો, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે જીવ અને શરીરનો ભેદાભેદ સ્વીકારીએ તો બંધ અને મોક્ષ ઘટે છે, અન્યથા નહીં. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે મોક્ષ છે તેમાં પ્રમાણ શું ? તેથી મોક્ષ કઈ રીતે સંગત થાય, તે યુક્તિથી બતાવે છે —

જ્ઞાનાભ્યાસથી થતા જ્ઞાનાવરણીયકર્મના અપગમજન્ય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય દ્વારા, જ્ઞાનનાં આવારક કર્મોનો હ્રાસ થતો અનુમાન કરાય છે, અને રાગાદિના પ્રતિપક્ષભાવનથી થતા ચારિત્રમોહનીયકર્મના અપગમજન્ય રાગાદિની અલ્પતારૂપ કાર્ય દ્વારા, રાગાદિનાં આપાદક કર્મોનો હ્રાસ થતો અનુમાન કરાય છે. આથી જે યોગીઓ શાસ્ત્રોનો સમ્યક્ અભ્યાસ કરે છે તે યોગીઓના સમ્યક્શ્રુતઆવારક કર્મોનો હ્રાસ થાય છે, અને જે યોગીઓ શાસ્ત્રોનો સમ્યક્ બોધ કરીને શાસ્ત્રાનુસારી ઉચિત ક્રિયાઓ કરે છે તે યોગીઓને તે ક્રિયાઓ કરવાથી રાગાદિનું પ્રતિપક્ષભાવન થવાને કારણે રાગાદિઆપાદક કર્મોનો હ્રાસ થાય છે; અને કર્મોનો આ હ્રાસ પ્રકર્ષ પામીને જ્ઞાનનાં આવારક સર્વ કર્મોના નાશનું અને મોહનાં આપાદક સર્વ કર્મોના નાશનું કારણ બને છે ત્યારે, જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો અને મોહનીયકર્મનો સર્વથા અપગમ થાય છે. અને સર્વ કર્મોના બીજભૂત એવા મોહનીયકર્મનો સર્વથા અપગમ થવાથી કર્મોનું આગમન પણ સર્વથા બંધ થાય છે, અને અંતે અવશિષ્ટ રહેલાં ચાર અઘાતી કર્મોનો નાશ કરીને જીવ સર્વ કર્મોથી રહિત બને છે. આથી કર્મોનો સર્વથા વિગમ પણ સંભવે છે. તેમાં દૃષ્ટાંત આપે છે —

જેમ સુવર્ણ ખાણમાંથી નીકળે છે ત્યારે મલિન હોય છે, અને કંઈક શોધનક્રિયાથી કંઈક શુદ્ધ થાય છે, અને પૂર્ણ શોધનક્રિયાથી પૂર્ણ શુદ્ધ થાય છે; તેમ સંસારી જીવ પણ આંશિક કર્મશોધનક્રિયાથી કંઈક શુદ્ધ થાય છે, અને પૂર્ણ કર્મશોધનક્રિયાથી સર્વથા કર્મમલથી શુદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે દૃષ્ટાંતના બળથી અને અનુભવના બળથી નક્કી થાય છે કે કર્મોનો સર્વથા વિગમ સંભવે છે, અને એક વખત કર્મથી મુક્ત બનેલો જીવ સર્વ કાળ માટે કર્મથી મુક્ત બને છે. ॥૧૧૦૯॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૦૮૧માં કહેલ કે જે કોઈ શ્રુતધર્મમાં જીવાદિભાવવાદ દૃષ્ટ અને ઈષ્ટથી અવિરુદ્ધ હોય અને બંધાદિનો સાધક હોય, તે શ્રુતધર્મમાં તાપ છે, અને ત્યારપછી દૃષ્ટ અને ઈષ્ટથી અવિરુદ્ધ અને બંધાદિનો સાધક એવો જીવાદિભાવવાદ કેવા પ્રકારનો હોય ? તે અત્યાર સુધી બતાવ્યું. હવે તેનું નિગમન કરતાં કહે છે —

ગાથા :

एमाइभाववाओ जत्थ तओ होइ तावसुद्धो त्ति ।

एस उवाएओ खलु बुद्धिमया धीरपुरिसेण ॥१११०॥

અન્વયાર્થ :

જથ્થ=જયાં=જે આગમમાં, એમાફભાવવાઓ=એવમાદિ ભાવવાદ હોય=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એવા પ્રકારની આદિવાળો જીવાદિ પદાર્થોનો વાદ હોય, તઓ=આ=એ આગમ, તાવસુદ્ધો=તાપશુદ્ધ હોઈ=છે. બુદ્ધિમયા ધીરપુરિસેણ=બુદ્ધિમાન એવા ધીરપુરુષ વડે એસ ખલુ=આ જ=આ તાપશુદ્ધ આગમ જ, ઉવાએઓ=ઉપાદેય છે.

★ 'તિ' પાદપૂર્તિ અર્થમાં છે.

★ 'ખલુ' એવ કાર અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

જે આગમમાં પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એવા પ્રકારની આદિવાળો જીવાદિ ભાવવાદ હોય એ આગમ તાપશુદ્ધ છે, બુદ્ધિમાન એવા ધીરપુરુષ વડે આ તાપશુદ્ધ આગમ જ ઉપાદેય છે.

ટીકા :

એવમાદિભાવવાદઃ=પદાર્થવાદો યત્રાડગમેડસૌ ભવતિ તાપશુદ્ધઃ=તૃતીયસ્થાનસુન્દરઙ્ગિતિ, એષ ઉપાદેયઃ ખલુ=એષ એવ, નાડન્યઃ, બુદ્ધિમતા=પ્રાજ્ઞેન ધીરપુરુષેણ=સ્થિરેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૧૦॥

ટીકાર્થ :

જે આગમમાં આવા પ્રકારની આદિવાળો ભાવવાદ=પદાર્થવાદ અર્થાત્ ગાથા ૧૦૮૩થી ૧૧૦૮માં બતાવ્યો એવા પ્રકારની આદિવાળો જીવાદિ તત્ત્વનો વાદ, હોય, એ આગમ તાપશુદ્ધ છે=ત્રીજા સ્થાનમાં સુંદર છે. બુદ્ધિમાન એવા ધીરપુરુષ વડે=પ્રાજ્ઞ એવા સ્થિર પુરુષ વડે, આ જ ઉપાદેય છે=તાપશુદ્ધ આગમ જ સ્વીકારવા યોગ્ય છે. અન્ય નહીં=તાપઅશુદ્ધ આગમ સ્વીકારવા યોગ્ય નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૦૮૩થી માંડીને અત્યાર સુધી સિદ્ધ કર્યું એ પ્રમાણે (૧) આત્માને સ્વરૂપે સત્ અને પરરૂપે અસત્ સ્વીકારીએ તો અનુભવાતા સ્વરૂપવાળા સુખાદિ અને શાસ્ત્રમાં સ્વીકારાયેલા બંધાદિ ઘટે છે, એ રીતે (૨) આત્માને કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય ધર્મવાળો સ્વીકારીએ તો સુખ અને બંધાદિ ઘટે છે, અને એ રીતે (૩) આત્માનો દેહ સાથે કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ સ્વીકારીએ તો સુખ અને બંધાદિ ઘટે છે, અન્યથા નહીં.

આ પ્રકારનો જીવાજીવાદિ પદાર્થોનો વાદ જે આગમમાં બતાવ્યો હોય તે આગમ તાપશુદ્ધ છે; કેમ કે તે આગમમાં બતાવેલા જીવાદિ પદાર્થો સ્વીકારીએ તો નિરુપચરિત બંધ અને મોક્ષ સંગત થાય છે, અન્યથા નહીં.

વળી, જે પુરુષ બુદ્ધિમાન હોય અને આત્મકલ્યાણ કરવા માટે ધીરતાપૂર્વક ઉચિત પ્રયત્ન કરતો હોય તે પુરુષ વડે તાપશુદ્ધ આગમ જ ઉપાદેય છે. આથી જો તેવો પુરુષ તાપશુદ્ધ આગમનો સ્વીકાર કરીને તે

આગમના વચનનો અભ્યાસ કરે, તે આગમવચનથી યોગમાર્ગનો સૂક્ષ્મ બોધ કરે, અને તે આગમવચન અનુસારે યોગમાર્ગમાં ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરે, તો અવશ્ય ઉત્તરોત્તર યોગમાર્ગની પ્રાપ્તિ કરીને પૂર્ણ યોગમાર્ગનો આરાધક બને છે, અને પૂર્ણ યોગમાર્ગનું આરાધન કરીને યોગમાર્ગના આરાધનના ફળરૂપે પૂર્ણ સુખમય એવા મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૧૧૦॥

પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-પ

: પ્રકાશક :

ગિતાર્થગંગા

પ, જેન મર્યન્ટ સોસાયટી, ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.
ટેલિ./ફેક્સ : (૦૭૯) ૨૬૬૦૪૯૧૧, ફોન : (૦૭૯) ૩૨૯૧૧૪૭૧
E-mail : gitarthganga@yahoo.co.in

